

65

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
ELHÚNYT TAGJAI FÖLÖTT TARTOTT
EMLÉKBESZÉDEK.

SZERKESZTI A FŐTITKÁR.

XIII. KÖTET. — 1. SZÁM.

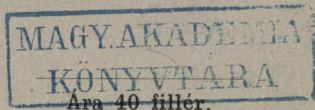
EMLÉKBESZÉD
MÁTYÁS FLÓRIÁN

R. TAG FÖLÖTT

BÉKEFI REMIG

L. TAGTÓL.

(Olvastatott a M. Tud. Akadémia 1906. január 29-én tartott összes ülésén.)

BUDAPEST.

KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA.

1906.

- I. KÖTET.
- I. Korponay János l. t.-ről. *Kápolnai Pauer István* l. tagtól — kor. 20 fill.
 II. Suhayda János lev. tagról. Dr. *Konek Sándor* r. tagtól ... — > 20 >
 III. Moróczy István lev. tagról. *Galgóczy Károly* lev. tagtól ... — > 20 >
 IV. Révész Imre l. tagról. *Ballagi Mór* r. tagtól ... — > 40 >
 V. Broca Pál külső tagról. *Lenhossek József* r. tagtól ... — > 60 >
 VI. Asbóth Lajos lev. tagról. *Kápolnai Pauer István* lev. tagtól — > 20 >
 VII. Ami Boué külső tagról. Dr. *Szabó József* r. tagtól ... — > 20 >
 VIII. Fabritius Károly lev. tagról. *Kozma Ferencz* lev. tagtól ... — > 80 >
 IX. Jerney János emlékezete. *Gyárfás István* lev. tagtól ... — > 40 >
 X. Mihályi Károly lev. tagról. *Domanovszky Endre* lev. tagtól — > 20 >
- II. KÖTET.
- I. Molnár Aladár levelező tagról. *Tanárky Gedeon* l. tagtól — > 40 >
 II. Árkosi Benkő Dániel lev. tagról. *Galgóczy Károly* lev. tagtól — > 20 >
 III. Mailáth Gy. emlékezete. Gr. *Szécsen Antal* t. tagtól ... — > 20 >
 IV. Charles Róbert Darwin k. tagról. *Margó Tivadar* r. tagtól — > 80 >
 V. Wöhler Frigyes k. tagról. *Nendtvich Károly* l. tagtól ... — > 20 >
 VI. Érkövy Adolf l. tagról. *Galgóczy Károly* l. tagtól ... — > 20 >
 VII. Zsivora György l. tagról. *Tóth Lőrincz* rendes tagtól ... — > 40 >
 VIII. Fenzl Ede k. tagról. Dr. *Haynald Lajos* igazg. és t. tagtól — > 60 >
 IX. Sainte-Claire Deville Henrik k. t.-ről. *Than Károly* r. tagtól — > 60 >
 X. Mignet Ferencz k. tagról. *Trefort Ágoston* igazg. tagtól ... — > 20 >
- III. KÖTET.
- I. Tarczay Lajos rendes tagról. *Török József* r. tagtól ... — > 20 >
 II. Thiers Lajos Adolf k. tagról. *Trefort Ágoston* t. tagtól — > 20 >
 III. Lönnrot I. k. tagról. *Hunfalvy Pál* r. tagtól ... — > 40 >
 IV. Baintner János l. tagról. *Apáthy István* r. tagtól ... — > 20 >
 V. Guizot Ferencz k. tagról. *Trefort Ágoston* t. tagtól ... — > 20 >
 VI. Horváth Cyrill tisz. tagról. Dr. *Pauer Imre* tisz. tagtól — > 20 >
 VII. Davis József Bernát k. tagról. *Lenhossek József* rendes tagtól — > 40 >
 VIII. Vondrák A. lev. tagról. *Vécsey Tamás* lev. tagtól ... — > 40 >
 IX. Konek Sándor r. tagról. *Kautz Gyula* r. tagtól ... — > 20 >
 X. Kruesz Krizosztom t. tagról. *Hollósy Jusztinián* lev. tagtól — > 40 >
- IV. KÖTET.
- I. Zsoldos Ign. r. tagról. *Tóth Lőrincz* r. tagtól ... — > 60 >
 II. Benfey Tivadar k. tagról. *Budenz József* r. tagtól ... — > 20 >
 III. Frankenburg Adolf l. tagról. *Vadnai Károly* l. tagtól ... — > 40 >
 IV. Tárkányi Béla József t. tagról. *Szvorényi József* t. tagtól — > 60 >
 V. Dr. Henle Jakab k. tagról. Dr. *Mihalkovics Géza* r. tagtól — > 20 >
 VI. Pompéry János l. tagról. *Joannovics György* t. tagtól ... — > 20 >
 VII. Gyárfás István l. tagról. *Szilágyi Sándor* r. tagtól ... — > 20 >
 VIII. Kovács Pál lev. tagról. *Vadnai Károly* r. tagtól ... — > 20 >
 IX. Ladányi Gedeon l. tagról. *Szabó Károly* r. tagtól ... — > 20 >
 X. Korizmiás László t. tagról. *Galgóczy Károly* lev. tagtól ... — > 20 >

EMLÉK BESZÉDEK
A M. TUD. AKADEÉMIA TAGJAI
FELETT

SZERKESZTI
A FŐTITKÁR

TIZENHARMADIK KÖTET

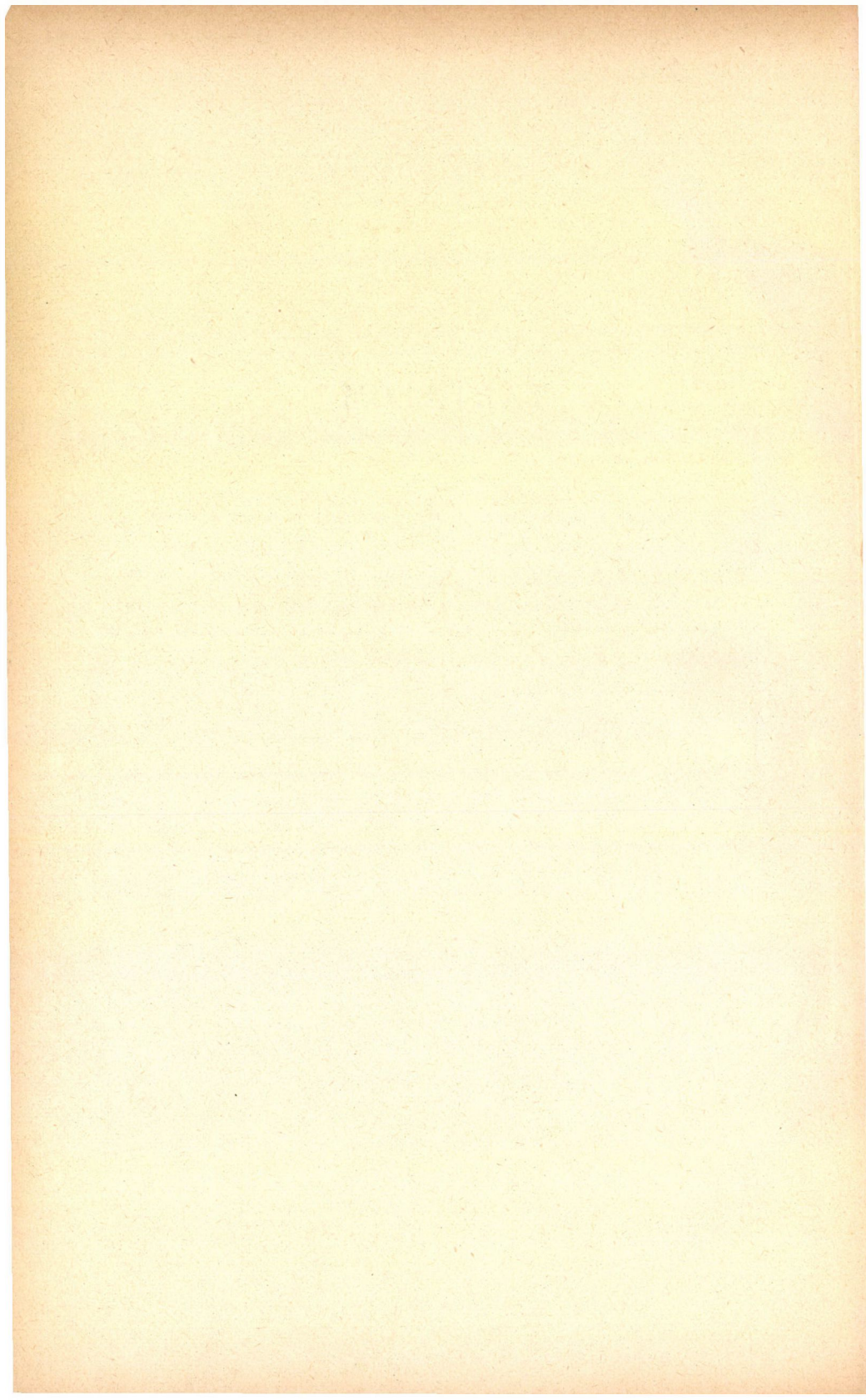
BUDAPEST
KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADEÉMIA
1908.

300822

TARTALOM.

- ✓ I. Emlékbeszéd Mátyás Flórián r. tag felett. *Békefi Remig* l. tagtól.
 - ✓ II. Emlékbeszéd Pulszky Ágost l. tag felett. *Concha Győző* r. tagtól.
 - ✓ III. Emlékbeszéd Staub Móricz l. tag felett. *Mágócsy-Dietz S.* l. tagtól.
 - ✓ IV. Emlékbeszéd Gróf Kuun Géza tiszt. és ig. tag felett. *Goldziher I.* r. tagtól.
 - ✓ V. Emlékbeszéd Br. Radvánszky Béla t. és ig. tag felett. *Zsilinszky M.* r. tagtól.
 - ✓ VI. Emlékbeszéd Fayer László lev. tag felett. *Balogh Jenő* lev. tagtól.
 - ✓ VII. Emlékbeszéd Hoffmann Pál r. tag felett. *Vécsey Tamás* r. tagtól.
 - ✓ VIII. Emlékbeszéd Wosinsky Mór l. tag felett. *Ortvay Tivadar* r. tagtól.
 - ✓ IX. Emlékbeszéd Reclus Elisée k. tag felett. *Lóczy Lajos* r. tagtól.
 - ✓ X. Emlékbeszéd Csaplár Benedek l. tag felett. *Ortvay Tivadar* r. tagtól.
 - ✓ XI. Emlékbeszéd Schmidt Sándor l. tag felett. *Schafarzik Ferencz* l. tagtól.
 - ✓ XII. Emlékbeszéd Hegedűs Sándor r. tag felett. *Nagy Ferencz* r. tagtól.
-

MÁTYÁS FLÓRIÁN R. T. EMLÉKEZETE.

1818—1904.

Erdély hatalmas határlánczolatával Magyarországnak keleti védőbástyája; történetével az alkotmányos szabadságnak, az állami önállóságnak és a nemzeti érületnek örökre szóló példája; fiaival meg a magyar irodalom és tudomány kiváló munkásai számának szüntelen gyarapítója.

Ezen jelesek sorából való *Mátyás Flórián* is, a kinek emlékezetét ma, tek. Akadémia! kegyelettel ünnepeljük.

Mátyás Flórián életpályája, mely 1818. május 3-án Felső-Detrehemben (Torda-Aranyos vm.) indult meg, a legeredetibb és legegyénibb emberek egyikét állítja elénk. Élete egy folyóhoz hasonlít, mely a hegytetőn kised forrásban buggyan elő s gyors folyással, merész esésekkel és hirtelen fordulatokkal siet le a völgybe, a hol maga vájja ki medrét s ebben természetesen, szabályozatlanul hömpölygeti hullámain, közben-közben elöntve vizével a vidéket s ennek megtermékenyítése után csendes méltósággal, de örökös küzdelemmel halad töretlen utakon; s végezetül salakjától megtisztult vizét beleönti a tengerbe, hogy ennek hajói könnyebben és biztosabban szolgálhassák az emberi művelődés érdekeit.

Szüleivel már mint gyermek Kolozsvárra kerül. Az elemi iskolát és a gymnasium legalsó osztályait itt járja ki. Az alig tizenegy éves ifjú ekkor megválík a szülői hástól; lelke be, Magyarország felé vonzza. Egészen egymaga, saját erejére hagyva indul meg viszontagságos életútjára.

Gymnasiunai tanulmányait Keszthelyt, Kantán, Nagy-Szebenben, Eszéken és Pécsen folytatja. Itt Kelemen József kano-nok személyében nagy jótevőre tesz szert. De azért itt sincs maradása. Távozásakor Kelemen keserű szemrehányással illeti. A retorikát Fiumében, a poésist Paduában, a philoso-phiát meg Zarában hallgatja.

Jó részben gyalogszerrel végzett vándorlásai közben sokat küzd és szenved. Tanulmányait többször félbeszakítja s a gazdaságban mint marhaetető, a kőművesek mellett mint téglahordó, majd mint szabó-, varga-, borbély- és festő-inas, instruktor és tolmács keresi kenyerét. Ilyen tapasztalatok után találóan mondogatta magáról, hogy ő volt »*az utolsó koldusdiák*«.

Az ifjúkornak ezen változatos tényei nem a szalma-tűz kedély pillanatnyi hevületének és a könnyelműség meg-gondolatlanságának megnyilatkozásai, hanem a lélekben rejlő hivatásnak részint sejtelemszerű, részint erősen tudatos jelen-ségei. A még nem is tizenhétéves ifjú Fiuméből, 1834. decz. 25-én, imígyen ír szándékáról Pécsre Kelemennek, az ő felejtethetetlen pártfogójának: . . . »feltett czéломat Pécsen való mulatásom ideje alatt éppen nem bizodalmatlanságból hallgattam el, hanem látván, mily kegygyel viseltetik Nagy-ságod erántam, vakmerő igyekezetimet tudtára adván elkomo-rítani nem akartam; most pedig, mivel levélben bizottab-ban szoktunk írni, ide félig feljegyzem, mert kimondani sem merem s magamba tartani sem akarom. Oly magas tető ez, hogy nékem, ki gyakran tekintgetek fel, fejem szédül a nézésben, s odajutásomat reményleni se mervén, gyors lép-tekkal sietek halálom elejbe s csont karjai közt Epaminon-dásként teszem le sanyar életemmel a szenvedéseket. . . . Most az elkerülhetetlen veszélyek végetlen örvényinél egye-bet nem látok előttem; s a kezét nyájasan felém nyújtó szerencsét kigúnyolván, bele lépek; csendesen tűröm vas keze súlyát, bátran vetem mellemet a megszokott csapások ellenibe, mert gyermekévimtől fogva czéljának tévén a bosszús sors rajtam már halomra törte nyilait; s mint a megedződött aczél, mely a kalapács gyengébb ütésinek nem engedvén, a nehezebb pörölyök alatt darabokra törnek: úgy

engem is a komor szerencse ellenállhatatlan hatalma porrá zúzhat, de elkezdett utamból semmi erő ki nem téríthet; sőt, hogyha ingadozni fog, magával a fatummal megküzdök; s vagy ezer veszélyek közt kívánt czéломhoz feljutok, vagy (a mi hihetőbb) előbb kiszóllítatom az élők sorából . . . A míg pedig e földön mulatok, fennen harsogom Niobeval: »Maior sum, quam cui possit fortuna nocere« . . . Én czéлом főpontjára a derék Lafayette nyomdokain igyekszem; s noha ez tekervényes és bizonytalan út, de . . . hogyha ott el talállok esni, életemmel mindenemet elvesztvén, meg-
tarthatom azt, a miről a poëta szól: »Omnia dum perdis, famam servare memento« . . . Halloom ugyan, mintha nékem mondaná Phoebus: »Magna petis Phaëton«. De itt Phaëtonként erősen állván szándékom mellett, megragadom a gyep-lőt s Jupiter ezer mennykövi közt helyemen maradok; minek utánna ég-föld lángba borult, ha veszek, velem mindennek veszni kell.«

A meggyőződés, a tudatos életcél és az erős elhatározás szavai ezek s a felfogás komolyságát és színvonalát tekintve, tizenhétéves ifjúnál egészen szokatlanok.

Törekvéseiről a fátyolt azonban 1835. szept. 8-iki levelében lebbenti föl teljesen: . . . »Az én czéлом — úgy-mond — dicséretes és szent, s több mint egy próbám van róla, hogy a sors nem hibázhat s jó véget fog érni; nagy ereje van a nemezisnek, mely engem felgyúlaszt s erőt fog adni; Juvenalist is ez készítette és segítette a satyrákra . . . Hát csak a gazdagok és nemesek lehetnek jótévői az emberi-ségnek? csak azoknak van jussok fellépni a világ piaczára s hajhászni a dicsőséget? Azon méltatlanok hát magasabb lények nálunknál; csak az ő neveik érdemlik az örök emlé-kezetet, jobb agyagból levén formálva? Mi szegény község a szenvedésekre kárhoztatva köszönjük meg, ha izzadságunk után egy kis kenyeret kaphatunk s nem veszünk el éhen? . . . Én nem akarok a sokaság útján járni, csendesen élni, jól enni és inni s hazámban boldogul meghalni . . . *Hogyha élek, mondhassam, hogy éltem; s nemcsak kevésnek s kis időre használják, hanem hogy a késő nemzetség is érezze hasznát életemnek* . . . A mit pedig mások bennem állhatat-

lanságnak s hibának neveznek, én azt állhatatosságnak és erkölcsnek vélem... Engem semmi sem kényszerített, hogy hazámat elhagyjam s annyi földet bétazzak; sőt számtalan akadályokat találtam: a szegénységet, esmeretlenséget stb.; de láttam, mily sokat fog czéломra használni a nyelvek esmeretsége; alkalmam van az idegenek szokását nemzetemével összehasonlítani, testemet a szenvedésekhez, nyomorúságokhoz szoktatni s békességes türesemet erősíteni»...

Ime egy tizennyolcz éves ifjú kinn az élet tengerén, tele idealizmussal és magas törekvésekkel! Fennén hirdeti magáról:... »*én nagyra teremtettem*; követem a láthatatlan kezét, mely engem vonz s oly nevelést ada kiskoromtól fogva vezetgetvén, melynél jobbat egy föld hatalmasa gyermekei sem nyerhetnek.«¹

Az ifjú léleknek ezen merész s párját ritkító szárnyalását a komoly munkának kitartó tevékenysége kísérte. A latin és görög nyelven kívül, a még nem is húszéves ifjú elsajátítja a német, francia, olasz, zsidó és arab nyelvet. Verseiben fordít Anakreonból, Sapphóból és Petrarcából. Ezeket és önálló verseit sűrűn küldözgeti Kelemen részére, hogy lássa haladását s így távozásán megnyugodjék.

A mint meg arról értesül, hogy Kelemen betegeskedik, imigyen fogja tréfára a dolgot:... »Ne higgyen sokat az orvosoknak, kiknek tudományuk »*nescio*«-ból áll; mert egy közülök így ír: »Si vis sanari de morbo, *nescio*, quo, sumes medicinam, *nescio*, quam vel quandam, et sanaberis, *nescio*, quando«.² Háláját ezen jótékony ember iránt gyakran kifejezi leveleiben³ és kijelenti, hogy »a mi vagyok és leszek, Nagyságodnak köszönöm Isten után«.⁴

Nem kis meglepetésre, 1838. aug. havában belép a ragusai piaristák közé. A kolostorba kevés hivatást vitt magával, mert pártfogóját arról értesíti, hogy »az egyházi életről ugyan, igazán szólván, nem vagyok még egészen meggyőződve; hanem annyira már jutottam, hogy azt, a mit

¹ 1836. jún. 5-iki levele.

² 1838. okt. 1-i levél.

³ 1835. decz. 7-iki levél.

⁴ 1837. jún. 6-iki levél.

a józan ész és az isteni Gondviselés fog javasolni, követni képes legyek«. ¹

Rendbe lépésekor megváltoztatja a nevét; »mert — úgy-
mond — Szent Flórián katona volt, én szerzetes; s mert
nehéz versbe tenni. *Zephyrinust* választottam több okok-
ból: 1. Mert pápa. 2. Mert ritka. 3. Mert jól áll a vers-
ben. 4. Mert igen kedves hangú, mint Quintilianus írja.« ²

Novitius-mestere, Bednárovits János, magyar ember.
Az ő bizalmából Mátyást már mint novitiust megbízták a
gymnasiumban a tanítással. De még így is rövid ideig viselte
a Zephyrinus nevet. Bucsút vesz Ragusától s hosszas bolyon-
gás után 1839-ben Pécsre érkezik.

Itt elvégzi a jogot s egyideig ügyvédkedik; közben
Kelemen kanonokot, mint követet, kisköveti minőségben,
elkíséri az 1843/44-iki pozsonyi országgyűlésre. Majd nevelős-
ködik Gombán (Somogy vm.) Forgách grófnéknál, Borgátán
(Vas vm.) a Skerlecz, Gödrén (Baranya vm.) meg a Sis-
kovics családnál.

Ezen idő alatt erősen neki lát az önművelés munkájá-
nak. Nyelvi tanulmányait folytatja és szélesebb alapokra
helyezi. A nyugati nyelvek mellett főleg a keletieket tanulja
ritka szorgalommal s eddigi ismereteit a szanszkrit és perzsa
nyelvvel gyarapítja. Valóban megkapó jelenség, hogy egy
egészen vagyontalan ember, kinn pusztán és falún, teljesen
magára hagyatva, az összehasonlító nyelvészettel az ötvenes
években tudományos alapon foglalkozik! A külföld szellemi
törekvéseiből megértette, hogy az egyetemes és hasonlító
nyelvészet milyen előkelő rangra emelkedett. »A jelenkori
tudósnak — úgymond — illik ismernie az élő művelt nyelve-
ken s az ó classicaiakon kívül a szanszkritot, zendet, par-
szit, új perzsát (árja nyelvek); s ezektől maradt nyugórái-
ban foglalkoznia héberrel, szyrrel, chaldaeival és aethiopi-
val, ha magának alapos fogalmat akar szerezni csak pehlvi
maradványokról is.« ³

A tudományos irodalom terén legelőször 1855-ben,

¹ 1838. okt. 1-i levél.

² U. o.

³ Magyar-árja Nyelvhasonlatok. IX. 1.

tehát félszázaddal ezelőtt lép föl a »*Magyar-árja Nyelvhasonlatok*«-kal. Sok tudás, széles látókör és határozottság rejlik ezen tanulmányban. Hunfalvy Pállal szemben korainak tartja még a finn-magyar nyelvrokonság kimondását; hiszen »az összehasonlítás bármely aprólékos s a szőrszálhasogatásig pontos volt is, még eddig mind hiányos, — mert egyoldalú.«¹ Miért is ő a finn-magyar nyelvhasonlatokkal szemben a magyar-árja nyelvhasonlatokat hüvelyezi ki. Ezzel azonban a kérdést nem tartja eldöntöttnek. »Meg kell előbb — úgymond — vitatni egész terjedelmökben az elveket, melyek a származási kérdés megfejtésében vezérelhetnek; ismerni kell a hasonlatokat és különbségeket, s ezek gondos egybevetése s a kételyek kiegyenlítése után lehet majd tudni és kimondani a magyar nyelv viszonyát a többi nyelvekhez.«²

Ezen tudományos vitára *Mátyás* egyenesen felhívja a szakembereket, midőn hozzájuk imígyen fordul: »Tudományos nyelvbúvárok elfogulatlan figyelmébe ajánlatik e kísérlet, várva szakértő ellenjegyzeteket, megigazításokat s a dolog tovább fejlesztését.«³

De bizony várni nem igen várt. »*A magyar nyelv finnítési törekvések ellenében*« című értekezésével már 1857-ben maga indítja meg a vitát, melyet *nemzetinek* nevez. Legalább »ne vethesse a külföld szemünkre, hogy míg tudósai fölöttünk határoznak, útbaigazító szót emelni vagy nem akarunk, vagy képesek nem vagyunk« ... Bármilyen viszonyok között vagyunk is, »annyit mégis tehetünk, hogy búvárlataik eredményével időnkint megismerkedvén, bírálólág vagy éppen czáfolólág nyilatkozzunk oly tárgyban, mely minket közelelről érdekel s melyet nálók jobban tudhatunk.«⁴

Szemrehányólag említi, hogy »a finnezés honunkban is divatossá, sőt általánossá kezd válni; egyetlen nyelvészeti

¹ Magyar-árja Nyelvhasonlatok. 26. l.

² U. o. 33. l.

³ U. o. XII. l.

⁴ A magyar nyelv finnítési törekvések ellenében. 60. l.

intézetünkön ¹ uralg; segélyeztetik.« ² Úgy érzi, hogy a magyar nyelv iránti kegyelele kötelességévé teszi ezen befogás megczáfolását. »E hiedelem s nem elbizottság csekély készségemben ösztönzött föllépnem magyar-finnítési törekvések ellen; nyomot és irányt mutatva honszerető képzetebb tehetségeknek a meggyökerezett balvélemény megingatására, kiirtására.« ³

Hangsúlyozza Mátyás, hogy egyes betűk, szótagok és szók hasonlósága még nem állapítja meg a nyelvrokonságot; a szóalkotás és mondat szerkeztés módja a fő. A szóhasonlítás csekély bizonyító erejére így mutat rá: »A finnezők egyes szóhasonlatokat találtak finn és magyar nyelv között, vannak szóhasonlatok a magyar és árja... nyelvek között. A mennyi hasonlót ők mutatnak, annyit mutassunk mi. Eredmény: Vagy az árja is magyar-rokon, vagy a finn sem az. . . . Így a finn hasonlatoknak bármely számos volta nem okoz aggodalmat az árját hasonlítóknak; lesz mindig egyenlő számú szava, sőt több is, ha kell.« ⁴

Mátyás tanításával szemben Hunfalvy Pál száll síkra 1857. okt. 5-iki akadémiai felolvasásában. Kritikája erős, majdnem lesújtó. Kifogásolja nála, hogy finnező vélemény ellen az harczol, a ki a finn nyelvben nem jártas.

Nemsokára ezután, 1858-ban megjelent *Csengery Antal*nak »Az altaji népek ősvallása, tekintettel a magyar ősvallásra« című munkája. Erre és Hunfalvy támadására Mátyás »*Észrevételek finnező véleményre. A magyar ősvallásról, nyelvészeti viták és újabb magyar-árja nyelv hasonlatok*« cím alatt 1858-ban felelt.

Ez már határozottan polemikus munka, a hazafias szempontok előtérbe tolásával. Szerzője egész biztossággal küzd a magyar-árja nyelv hasonlítás és a magyar nyelv szerkezetének és rendszerének mezején. Hevesen forgatja a fegyvert s nem egyszer kiméletlenül sebez. Ellenfelei törekvését rosszalja s erős magyar önérzettel így kiált föl: »Elfogu-

¹ A Magy. Tud. Akadémiát érti.

² U. o. XIV. l.

³ U. o. XVI. l.

⁴ U. o. XVI—XVII. l.

latlan honfiak s magyar Akadémiánk magyar irányú tagjai! Emeljünk szót szavak ellen; ne nézzük részvétlenül a játékot nemzeti multunkkal. Ha győznek, tudományuk súlya győzzön! S ekkor e sorok írója hevesb támadása mentsegeül azt hozza föl, hogy ő *magyarnak* született, mi isteni gondviselés műve s bűnül neki csak az volna tulajdonítható, hogy nevezetéhez (nem finn-magyar) kelletén túl is hű akart maradni.«¹

Ez a három mű — bármily heves forrongás és éles ellentét keletkezett is nyomukban — megtermette Mátyás részére az irodalmi babért, midőn a Magy. Tud. Akadémia 1858. decz. 15-én levelező tagjai sorába választotta.

Székfoglalójában »*A hasonlító nyelvészetről, tekintettel nyelvünk írási fontosságára*« értekezik. Úgy véli, hogy az Akadémia »körében emelt szó a *nyelvbecsületért* sokkal nyomatosb lesz«. Kijelenti, hogy »jövendő működésének iránya, mint az eddigie, polemia a szeszélyes magyar hasonlító nyelvészeten s ellenállás minden oly tudománytalan törekvésnek, mely a magyart más valamivé akarja tenni, mint a mi«.² Kifejti a hasonlító nyelvészeten föltételeit és elveit s tiltakozik a behistuni feliratnak magyar őstörténeti jelentősége ellen.³

Mátyás ekkor már a ciszterczi rend pécsi főgymnasiumában tanárkodik. Az oktatás erős munkája nem bénította meg irodalmi tevékenységét; sőt Akadémiánk felolvasó asztalánál gyakran megjelenik és 1860-ban megindítja »*Magyar nyelvtudomány*« című munkáját. Erre is tudományos szelleme és erősen hazafias érzülete készíti. ... »ha — mondja Mátyás — magyarosan hangzik ugyan, de nem magyar, a mit *szólsz*; mivel nem magyar, a mit *gondolsz*: megtörténhetik, hogy nem lesz magyar, a mit *érzesz*. Lesz magyar föld, csak magyar ember legyen; de nem lesz

¹ Észrevételek finnező véleményre. A magyar ősvallásról, nyelvészeti viták és újabb magyar-árja nyelvhasonlatok. VI. l.

² Magyar Nyelvtudomány. I. füzet. A magyar birtokviszony. Nyelvszabályozási munkálat Mátyás Flórián által. — Függelékül: Az 1859. júl. 7. olvasott akadémiai székfoglaló beszéd 67. és 69. l.

³ U. o. 70—88. l.

magyar ember, ha nem magyar a beszéde«. ¹ Pedig úgy látja, hogy »classicusainktól hirlapi tárczaíróig nincs, ki csak a birtokviszonyt is következetesen kezelné«. ²

Ezért legelőször a birtokviszonyról értekezik. A magyar birtokviszony azonkori ingadozásait, a viszonyítás elméletét és gyakorlati alkalmazását s a birtokviszony történeti életét nyelvemlékeink alapján nagy eruditióval tárgyalja. ³ Majd igazításokat és pótléket nyújt a magyar nyelv szótárához. Akadémiánk színe előtt kimondja 1862. október 3-ikán: ... »feltűnő, hogy Révai elhunytá óta ... egyetlen lényeges nyelvkérdés győzőleg el nincs igazítva«. ⁴ Ennek okát a nyelvtörténeti irány elhanyagolásában látja. Az akadémiai Nagy Szótárnak sok jó tulajdonságát elismeri; de követeli, hogy a szó értelmezését irodalmi példák, vagyis történelmi alapon nyugvó nyelvtények támogassák. ⁵

A nyelvtörténeti irány érvényre jutásáért Akadémiánk körében 1863. márcz. 30-ikán száll síkra »*Magyar ősnyelvtanulmányok*« című felolvasásával. Ebben a »Halotti Beszéd«-et értelmezi meglepő nyelvtörténeti tudással. »Példákat hoz fel... betűsorban szerkesztett s magánhasználatra kész nyelvtörténeti adatgyűjteményből. Ez a »Magyar nyelvtörténeti szótár«. ⁶

Ekkor tehát föllebbentette a fátyolt azon fontos titokról, hogy a magyar nyelvtörténeti szótár anyagát egybegyűjtötte. »Keletkeztét — úgymond — magyar-árja nyelvhasonlatok egybeállítása okozá, magyar-finn-lap rokonítás ellenében. . . . Megkisérlém nyelvemlékeink tüzetes és hasonlító tanulását; betűsorba illesztém, könnyebb használhatóság végett, jegyzeteimet; s látám, hogy nyelvkérdések megvitatása, felállított elméletek igazolása vagy czáfolása nyelvtörténeti tények segélyével biztosabb, mint a nélkül. . .

¹ U. o. 4. l.

² U. o. 3. l.

³ U. o. 5—62. l.

⁴ Magyar Nyelvtudomány. II. füzet. Akadémiai Értekezések igazítás- és pótlékul a magyar nyelv szótárához. 5. l.

⁵ U. o. 17. és 33. l.

⁶ U. o. 37. l.

Nyelvrokonság, grammatikai formák s ezek használata feletti vélemények, nyelvtörténeti alapon, maradandó becset nyerhetnek«. ¹

Szakemberek biztatták Mátyást a mű közzétételére. 1863. máj. havában a magyar előkelő társadalomhoz fordult aláírási felszólításával. Majd meg a Magy. Tud. Akadémia anyagi támogatását kéri. A nyelv- és széptudományi osztály 1865. nov. 6-án tárgyalta az ügyet. A jelenlevő Szepesi Imre akadémiai tag és egyetemi tanár levele szerint, Toldy Ferencz ezen tárgyról szólóban »a többi között ez Ég külön gondoskodásának tulajdonítá oly egyén létezését, ki a nem sokára bevégezendő Akadémiai Nagy Szótár egy lényeges és igen szükséges alkatrészén, a nyelvtörténelmi szótáron már évek óta ahhoz megkívánt tudományos készültséggel és nemcsak férfias kitartással, hanem a szó legszorosb értelmében egész önfeláldozással, fáradságosan működik. Annak ily üdvös és már eddig is sok éjjeli s nappali bűvárkodásba került munkásságát nem lehet, nem szabad, megbocsáthatlan bűn és kipótolhatlan vesztesége nélkül az Akadémiának nem tudni. Ideje tehát, hogy ezen férfi tudományát és munkásságát az Akadémia tovább nemcsak ne mellőzze, hanem minden kitelhető módon megszerezni, lekötöni és legszentebb ügyének tekinteni törekedjék.« ² Alkalmazza tehát az Akadémia Mátyást másod-könyvtárnoknak 600 frt évi fizetéssel, a készülő nyelvtörténeti szótár fejében meg kapjon még ezenfölül 400 frtot évenként. Az osztály Toldy javaslatát elfogadta. »És már most — jegyzi meg levelében Szepesi — intézze úgy ügyeit, hogy nemsokára nem Pécsé, hanem Budapesté, s nem is ezé, hanem édes hazájáé, szeretett nemzeteé . . . lehessen«. ³ Mátyás 1866-ban csakugyan feljött Budapestre lakni, de a másod-könyvtárnoki állást nem foglalta el. Egész idejét nyelvtörténeti tanulmányainak szenteli. Ezek eredményeiről már 1867-ben hírt hoz »A magyar nyelv multja és jelene. Nyelvtörténeti Szótár s

¹ U. o. 61—63. l.

² Szepesi Imre 1865. nov. 9-iki levele. (Mátyás Flórián iratai között.)

³ U. o.

ethnographiai utazás terve.» Elvül hirdeti, hogy »nyelvtörténeti alap nélkül ingatag minden elmélet« ... s »a jelen nyelvfolyma menete csak teljesen ismert *multja* nyomán szabályozható.« Vállalkozását nemzeti érdeknek tartja. Nem ígér többet, mint a mennyit adhat. Nyíltan megmondja, hogy »anyagi teljességről, tökélyről szó még most itt nem lehet. Ez sem egy ember, sem egy évtized feladata. A munka csak kezdemény. Már mint ilyen is terhes vállalatnak bizonyult s oly merésznek, mint ha az akadémiai palotát egy ember kezdené tervezni, alapját ásni, a nyers anyagot hordani, idomítani; — s egyúttal rövid évtized alatt az épület teljes befejezését ígérné.« De arról azután nemesen gondoskodott, hogy ez a »kezdemény ne legyen töredékes, s a teljesítésben fáradozó utókor bontási késleletektől megkíméltessek«. ¹

1868-ban már megjelent a »*Magyar Nyelvtörténeti Szótár*« első füzeté, melyet a következő évben a második követett.

A Magy. Tud. Akadémia ezen vállalatot két évben 500—500 forinttal támogatta. Mátyás látta, hogy a rendkívül fáradságos munkából kettőzött szorgalom mellett sem tud havonként egy nyomtatott ívnél többet megírni. S mivel az elkészült részek arányában az egész mű legalább 250 ívesnek ígérkezett, befejezésére húsz év lett volna szükséges. Mátyás ekkor már túl volt az ötvenen; a húsz év tehát nagyon hosszú időnek tünt föl előtte. Megfelelő munkatársakat kívánt maga mellé venni, a kik a feldolgozásban annyira segítsék, hogy évenként ötven ív jelenhessék meg. Ezért arra kérte a Magy. Tud. Akadémiát, hogy a legalább húsz esztendeig tartó 500 forintnyi évi összeg helyett segítse a vállalatot öt éven át 2000—2000 forinttal. Kívánsága nem teljesült.

A magyar társadalom köréből meg művének csak huszonnégy aláírója akadt. ² Mindez Mátyást elkeserítette. A harmadik füzetet »*Magyar Nyelvtörténeti Szótár-kisér-*

¹ A magyar nyelv *multja* és *jelene*. Nyelvtörténeti Szótár, s *ethnographiai utazás terve*. 3—4. l.

² Régi magyar családi és időnevezetek. 40. l. és Nyelvtudományi Közlemények III. 360. l.

let» cím alatt 1871-ben saját költségén adja ki s a resignatio hangján »a kegyes olvasóhoz« egyebek között így szól: »E szótár kiadásának vége szakadván, címéhez *kísérlet* szó járult. Anyaga *zs* betűig gyűjtve van, de szerkesztése és sajtó alá tisztázása nem kis fáradsággal jár. E dolgot magam nem győzőm, s nem akad, ki ingyen tegye. Jövedelem nincsen. A II-ik füzetből elkelt 50 példány ára a nyomdai költség felét sem fődözi... Téged pedig kegyes olvasó! sajnálattal értesítlek, hogy sok évi fáradságom s nem kis költségem, nagyobb közönség részvétlensége következtében, füstbe ment.«¹

S ezzel Mátyás Flórián Magyar Nyelvtörténeti Szótára félbeszakadt. Kétségkívül nagy kár, hogy Mátyás terebélyes tudása, bámulatos szorgalma és alapos munkálkodása a magyar tudomány javára nem érvényesülhetett. De övé marad az érdem, hogy az eszme, mely a Kovachichok és Horvát István lelkéből pattant ki, az ő munkás kezei között érett meg; s Magyar Nyelvtörténeti Szótárával, mely a hangváltozás, értelmezés, képzés, ragozás és szókötés szám-talan példáját öleli fel, a magyar tudós ideális felfogásának, önzetlen érzületének, tudományos készültségének és megbízható munkájának követésre méltó példáját adá. A ki Mátyás Flórián »Magyar Nyelvtörténeti Szótára«-nak eredeti kéziratát, 1056 ívrétű oldalon, a Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárában² megtekinti, az a derék szerző iránti becsülésében és tiszteletében örökre állandósul.

Mátyás szellemi életében most nagy fordulat készül. Ezentúl még csak két ízben, »*Régi magyar családi és időnevezetek*«s »*Magyar nyelvritkaságok*« című dolgozatában számol be nyelvészeti tanulmányairól; s ezzel a nyelvtudománytól végleg búcsút vesz és egészen a történetírás mezejére lép.

Mátyás a történelemmel már nyelvbúvárlatai közben is nagy kedvvel foglalkozott. »*Asztrik-Anasztáz első esztergomi érsek és Szent István 1001-ki oklevele*« című

¹ Magyar Nyelvtörténeti Szótár-kísérlet melléklete.

² Magy. Nemz. Múzeum könyvtárában 1274.

Fol. Hung.

akadémiai felolvasása, melyben a pannonhalmi alapító-levél hitelességét vitatja, méltán keltett érdeklődést Mátyás Flórián, a történetíró iránt. Nagyban fokozták azt »*Gizella, szent István király felesége védelmé*«-re és *Anonymus időkoráról* Akadémiánk körében sűrű egymásutánban tartott jeles értekezései.

Történeti tárgyú vizsgálódásai meggyőzték Mátyást, hogy hazai történelmi kútfőinknek szövegkritikán alapuló kiadására nagy szükség van. Érezte, hogy *Bél Mátyás*: »*Adparatus ad Historiam Hungariae*«, *Schwandtner*: »*Scriptores Rerum Hungaricarum veteres ac genuini*«, *Kovachich Márton György*: »*Scriptores Rerum Hungaricarum minores*« és *Endlicher*: »*Rerum Hungaricarum Monumenta Arpadiana*« gyűjteményes művei többé már nem kielégítőek. Lelke előtt egy kútfőgyűjtemény eszméje lebeg, mely a középkori krónikákat, legendákat, törvényeket és egyéb forrásokat ölelné fel, a fennmaradt codexek kritikai egybevetésének felhasználásával.

Feladatához az igazi tudós komolyságával és odaadó buzgalmával fog. Előtanulmányait csendben, zaj és lárma nélkül végzi el. S ő, az egyszerű viszonyok között élő magánember saját költségén járja be a hazai és külföldi könyvtárakat, a hová hivatása szólította. S mivel művét nemcsak hazai, hanem európai használatra is szánta s így az egyes kútfők ismertetését latin nyelven kívánta megírni: a latin nyelv stílusának klasszikus magaslatára iparkodott eljutni. Megszerzi most a latin remekírókat becsesebbnél becsesebb kiadásokban s fiatalos kedvvel olvasgatja és tanulmányozza őket. S midőn régi keletű latinnyelvi műveltségét a kívánt fokig fejlesztette és szöveg-tanulmányainak egy részével készen volt, saját pénzén, senki által nem támogatva, 1881-ben megindította tiszteletre méltó kútfőgyűjteményét, a »*Historiae Hungaricae Fontes Domestici*«-t. A Magyar Tud. Akadémia Történelmi Bizottsága, mely hasonló gyűjtemény megindítását szintén tervezte, felszólította ugyan Mátyást, engedje át munkáját az Akadémia kiadásába;¹

¹ *Fraknoi Vilmos* akadémiai főtítkár 1880. jún. 7-iki kel. levele.

de Mátyás tagadólag válaszolt, mert . . . »történeti problémáinkat illető részleteim éppen nem korszerűek. A szövegkritikát pedig a felsorolt tények történeti érték-meghatározásától elválasztani nem akarom«,¹ Ezen kitérő szavakat kétségkívül Mátyás régebbi elkeseredése sugalmazta. Ilyen hatás alatt kérte 1883-ban áthelyezését is Akadémiánk első osztályából a másodikba.

A »Fontes Domestici« négy kötete rövid öt év alatt megjelent. Az *első* kötetet Mátyás Szent István emlékének szenteli. Az egyes kútfők lectio variansait pontosan közli s ezenfelül Szent István három legendáját alkotó részeire szedi és ezeket szemléletesen feltünteti. Nagyon becses fejtegetésben értekezik Szent István legendáinak és Intelmeinek koráról, hitelességéről, szerkezetéről és szerzőjéről. Éles elméjű vizsgálódásainak legértékesebb eredményeit a második kötetben, Anonymus, Kézai és a Bécsi Képes Krónika szövegének közlése után olvassuk. Anonymusra vonatkozó fejtegetések ezek, — gondolkodó főnek mesteri alkotásai. Tudta, hogy történetíróink már jó egy százada hatalmas történelmi kritikával, de mégis eredménytelenül vitatkoznak Anonymus korának megállapításán. Ez a tárgy egész erővel ragadta meg lelkét. Tudományos törekvéseinek legkimagaslóbb célpontjául ezen kérdés megoldását tűzte ki. Vitatkozó szelleme itt egészen otthonos. Szigorúan tudományos módszerrel fog a munkához. Felsorolja mindazon történelmi, diplomatikai és földrajzi adatokat, melyeket I., II. és IV. Béla kora bizonyítására fel szoktak hozni; s ezeket azután sorra megeczáfolja. S így, az akadályok és törmelékek eltávolítása után, zavartalanul halad a bizonyítás útján, remek csoportosításával azon okoknak, melyek Anonymust határozottan III. Béla jegyzőjének követelik. Ezek olvasására az Árpádkor kiváló történetírója, *Pauler Gyula* így nyilatkozott: »E kérdés már el van döntve. Eldöntötte azt, még pedig úgy, a mint az efféle kérdéseket egyáltalában eldönteni lehet, *Mátyás Flórián*«. ²

¹ Mátyás Flórián válasza a főtítkár levelére.

² Századok 1883. 97. 1

A »*Fontes Domestici*« két első kötete a leghivatottabb szakférfiak elismerését vivta ki. *Pauler* szerint »Mátyás Flórián vállalatát és kiadásait valóban korszakot alkotónak kell tekintenünk«. ¹ *Fraknói* Vilmos akadémiai főtitkár 1883. decz. 20-iki hivatalos értesítése szerint »a M. T. Akadémia Történelmi Bizottsága méltányolva azon nagy szolgálat jelentőségét, melyet T. Tagtárs forráskiadásaival a hazai történettudománynak tesz, azok folytatását előmozdítani óhajtván, 500 frt segélyt szavazott meg«... ² A negyedik kötet meg már egészen Akadémiánk költségén jelent meg. S ezzel — írja Mátyásnak Szilágyi Sándor — »monumentum aere perennius emelsz magadnak, helyesebben a már emeltet tetőződ«. ³

Ezen meggyőződés vezette *Pauler* Gyulát és Szilágyi Sándort akkor is, midőn Mátyást »A magyar honfoglalás kútfői« munkatársául megnyerni iparkodtak. Szilágyi levelében így akar rá hatni:... »Nem hagyhatunk ki ebből a munkából. Sem tudásodat, sem éles kritikai bepillantásodat nem nélkülözhetjük... 30 évi fényes és sikeres munkára miért ne tennéd fel a koronát! Hijában! Anonymust neked kell bemutatni a milleniumon, hogy az ott méltóan jelenjék meg.« ⁴ Mátyás azonban — az adott körülmények között — nem vállalkozott a feladatra.

Mátyás a középkort alaposan és részletesen ismeri. Munkásságával nem egy egész korszakot vagy intézményt ölel fel, hanem részletkérdésekkel foglalkozik. Úgy tudja, hogy az épület fölemeléséhez előbb a kövek kifaragása és a téglák összehordása szükséges. A »*Századok*« hasábjain, a »*Magyar Történeti Problémák*«-ban bizonyítja, hogy Szent István születési éve 975; Péter nem Urseolo Otto fia; az

¹ *Századok* 1884. 364. l.

² *Fraknói* Vilmos 1883. decz. 20-iki levele.

³ *Szilágyi* Sándor 1884. decz. 16-iki kel. levele. — *Mátyás* a »*Fontes Domestici*« ötödik kötetének anyagával is nagy részben elkészült. A végső simítást és a sajtó alá rendezést — a megboldogult kívánsága szerint — *Baranyai Béla* somogyi levéltárnok végezi el. Ezen kötet tartalma a »*Chronicon Rithmicum*« és a »*Historia victoriae Nandorabensis*« lesz.

⁴ *Szilágyi* Sándor kelet nélküli levele.

első esztergomi érsek Asztrik-Anasztáz; Vazult nem Gizella királyné, hanem maga Szent István vakíttatja meg; Endre, Béla és Levente Vazulnak a fiai; s II. Endrét Váradon temették el. »*Szent István király kanonizációja*«-ban Szent Istvánnak népies szentté-avatását vitatja. A »*Diplomatikai Vitatkozások*«-ban egyes oklevelek koráról folytat eszmecserét.

Szilágyi Sándor mint szerkesztő nagyra vette, hogy Mátyás ezen tartalmas cikkeket a »Századok«-nak szánta. 1894. márcz. 30-án írja Mátyásnak: »Megmondtam, hogy a mit küldesz, mindent *praeferenter* és *azonnal* adok. Hát csak küldd a »Diplomatikai vitatkozásokat« s adjon Isten neked erőt és egészséget, hogy még soká vitatkozhassál.«¹

S ez a kívánság teljesedett.

A millénium eszméje a magyar társadalom különböző rétegeit megmozgatta. Az irodalom terén is elevenesség észlelhető. Családok, testületek és vármegyék iratják monographiájukat. Megvillant az egész magyar nemzet története megírásának gondolata is. Meg is jelent *Szilágyi Sándor* szerkesztésében »*A magyar nemzet története*« tíz kötetben, az egyes korszakok más-más történetíró tollából.

Mátyás Flórián, mint az Árpádok történetének hivatott bűvára, ezen műből azt a részt vette tudományos vizsgálat alá, mely »*Magyarország története az Árpádok korában*« címet viseli.

Mátyásnak idevágó első észrevételei a »Katholikus Szemlé«-ben »*Korunk történetírói és a tudomány*« címen hangzanak el. Majd meg Akadémiánk színe előtt ezen hat értekezésben adja elő kifogásait: »*Történeti egyezések és tévedések*«; »*Pogány szokások őseinknél. Roger és Tamás esperesek a nagy tatárjárásról*«; »*Egy honfoglalás előtti magyar hadjáratról Németországban és I. Endre, Kálmán királyaink halála évéről*«; »*A magyarok első hadjáratai Európában*«; »*Chronológiai megállapítások hazánk XI. és XII. századi történeteihhez*«; »*Szent László és Imre királyok végnapjai és II. Endre életévei, fogsága és temetése*«.

¹ Szilágyi Sándor 1894. márcz. 30-iki levele Mátyás Flóriánhoz.

Ezen értekezések nem alkotnak kerek egészet. Mert Mátyás módszere az, hogy a »*Magyarország története az Árpádok korában*« című munka hibáit veszi kiindulópontul s azután ezeket czáfolja, megigazítja és magyarázza; majd meg a velök tárgyi vagy chronologiai kapcsolatban levő történeti események fejtegetésére tér át. Éles dialektikája, széles látóköre és nagy olvasottsága hatalmas erővel érvényesül a mű fogyatkozásainak igazolásában és a történeti tények megállapításában. A munka némely chronologiai tévedésének kijavítása után kimondja Mátyás, hogy »mindezen megállapítások régi dolgok. Pray és Katona eszközölték azokat már a múlt században. Nekünk pedig kötelességünk a kétségtelenül biztos adatokat bármily tekintély téves újításai ellen megvédelmezni. Tanultunk végre mi is valamit a most helyreigazított történeti díszmüből. Azt, hogy midőn királyaink chronológiáján változtatni akarunk, hasznunkra válik, ha előbb megolvassuk, mit határoztak azon ügyben nagyobb figyelemmel és kritikával működő régibb történetíróink«. ¹ Ennélfogva — mondja Mátyás — »az igazolt adatok hibákkal eszközölt helyettesítése miatt, hazai történettudományunk hanyatlására kell következtetnünk«. ²

Mátyás ezen értekezéseinek mindegyikét még meg sem tartotta, midőn Akadémiánk őt, Pauler Gyula ajánlatára, 1898-ban rendes tagul választotta.

Mátyás Flórián *mint ember* a legritkább egyéniségek közül való. Szélsőséges temperamentuma a mindennapiság korlátait nem tűrte. Az emberek társaságát nem kereste, sőt kerülte. Zárkózottsága Veszprémben, ahol a nyolczvanas évek elején egyideig lakott, annyira szemet szűrt, hogy a rendőrség bankócsinálás gyanújába fogta. Pécsen is az egész város tudta, hogy Mátyáshoz bejutni nem lehet. Mindössze

¹ Chronologiai megállapítások hazánk XI. és XII. századi történetéhez. (Akad. Értekezések. II. oszt. XVIII. köt. 5. sz. 1899. 36. l.)

² Szent László és Imre királyok végnapjai és II. Endre életévei, fogsága és temetése. (Akad. Értekezések. II. oszt. XIX. köt. 1. sz. 3. l.)

is csak néhányunkat ért a kitüntetés, hogy egy évben egyszer-kétszer fölkereshettük egyszerű otthonában, a hol fűtetlen szobában, bundában üldögélve törte fejét a történelmi problémákon. Ez a remeteélet őt boldoggá tette. Nagy ritkán is bontakozott ki belőle; legfőlebb, ha egykori tanártársait, a ciszterci-rend pécsi főgymnasiumának tanári karát és a theologiai tanárokat nagy ritkán fölkereste. Ilyenkor azután áradt a szó ajkáról. Élénk előadása, józan humora, gazdag ismeretei és találó reflexiói a figyelmet állandóan lekötötték.

Igéneyei egyáltalán nincsenek; az élet külsőségeivel semmit sem törődik; kiadásai — a könyveket leszámítva — az életfentartás legszorosabb követelményein nem terjednek túl. Valósággal Diogenes-szerű életet él. Egyetlen nővérét, *Rózsát* azonban a magasabb műveltség megszerzésében anyagilag szívesen támogatta; s nagy örömmel látta, hogy ő Pécs város leánynevelésének munkájában egy egész életen át áldásosan fáradozik.

Érzülete vallásos. Hitét a theologiai ismeretek egész raja támogatja. Olvasottsága, főleg a bibliai tanulmányok és az egyháztörténelem terén, meglepő. Erről tanúskodnak azok a jámbor olvasmányok is, melyeket saját költségén, négy kötetben tett közzé. Napnyugtával szokott pihenőre térni; de reggel már négy órakor talpon van. A városban a legkorábbi misét hallgatja; mert naponkint jelen van a misén és végzi a zsolozsmákat.

Egész egyéniségében szerény, de önérzetes, — egy hosszú életen át végzett komoly munkának tudatában. Önzetlen, bátor és férfias karakter. A tudományt, az igazságot nagyra becsüli és iránta szigorú kötelességet érez lelkében. »Hanyatló korunk végnapjaiban sem tűrhetjük — úgymond — hogy némely árpádházi királyaink ország-lási állapotai még mindig változékony évszámításokban részesülnek«. ¹ . . . »ferdítések és tévedéseket kimélelemből vagy félelemből elhallgatni felség sértési bűn a história, mint

¹ Chronologiai megállapítások hazánk XI. és XII. századi történetéhez. (Akad. Értekezések. II. oszt. 1899. XVIII. köt. 5. sz. 3. l.)

valódi tények tudománya ellen.«¹ Éppen ezért azon meggyőződésben van Mátyás, hogy »még a tudományos testületknél is szükség van ellenzékre. A hol ez hiányzik, ott ilyet teremteni kell; mert nem nélkülözhetjük a részrehajlatlan kritikát.«²

Mátyás munkakedve sohasem fogyatkozott meg. 1904 márczius vége felé azonban a betegség ágyba döntötte. *Troll* Ferencz, akkor a pécsi káptalan nagyprepostja, Mátyásnak régi barátja, meglátogatta őt és a halálról kezdett vele beszélgetni. »Halálom idejéről — szól Mátyás — én rendelkezem. Áldozó-csütörtök ünnepén halok meg«. De bizony a természet törvénye most is erősebbnek bizonyult az emberi akaratnál; mert Mátyás 1904 ápr. 2-án, nagyszombaton, a feltámadás ünnepén, nyolczvanhat éves korában hunyt el Pécsen. Életének javarészét itt töltötte el. Pécs városa méltán büszke volt jeles akadémikusára. Mátyás meg kegyeletes hűséggel ragaszkodott Pécshez; s vagyonát, melyet házassága révén szerzett, a Matessa nevű városi árvaháznak hagyta.

Tekintetes Akadémia! *Mátyás* Flórián hosszú életpályáján elismerést és hatalmat, rangot és vagyont nem keresett, hanem komoly tudóshoz méltóan *a tudománynak és a tudományért élt*. Megérdemli tehát, hogy mi itt, a tudománynak ezen előkelő csarnokában a hálás kegyelet babéraiból fonjunk homloka köré koszorút, ezen felíratlalt: Áldás emlékére!

¹ Egy honfoglalás előtti magyar hadjáratról Németországban és I. Endre, Kálmán királyaink halála évéről. (Akad. Értekezések. II. oszt. 1898. XVII. köt. 8. sz. 3. l.)

² Chronologiai megállapítások hazánk XI. és XII. századi történetéhez. (Akad. Értekezések. II. oszt. 1899. XVIII. köt. 5. sz. 42. l.)

FÜGGELÉK.

Mátyás Flórián irodalmi munkássága.

I. Önálló művek.

1. *Magyar-árja nyelvhasonlatok.* Pécs, 1857. 8° XII + 35 l.
2. *A magyar nyelv finnítési törekvések ellenében.* Pécs, 1857. 8°. XVII + 18—67 l.
3. *Észrevételek finnező véleményre. A magyar ősvallásról, nyelvészeti viták, és újabb magyar-árja nyelvhasonlatok.* Pécs, 1858. 8°. VI + 61 l.
4. *Keleti adomák, rokonnemű keresztény példákkal hasonlítva.* Pest, 1858. k. 8°. 143 l.
5. *Magyar nyelvtudomány.* I—III. füzet. Pécs, 1860., 1863., 1871. 8°.

I. A magyar birtokviszony. Nyelvszabályozási munkálat. Függelékül: az 1859. július 7. olvasott akadémiai székfoglaló beszéd. 88 l.

II. Akadémiai értekezések igazítás- és pótlékkul a Magyar nyelv szótárához. Akadémiai határozatnak megfelelőleg közli. 80 l. (I. Nyelvészetünk jelene s az Akadémiai Nagy Szótár kritikai méltánylata. — II. Magyar ősnyelvtanulmányok. — Záradékkul. A »Magyar Nyelvtörténeti Szótár« ügyében. — Aláírási Fel-szólítás ily című munkára: *Magyar Nyelvtörténeti Szótár.* Nyelv-adat gyűjtemény a Codex- és XVI—XVII. századi irodalomból. Szer-keszti *Mátyás Flórián.*)

III. *Nyelvtörténeti Értekezések.* 35 l. (I. Nyelvtörténeti tanulmányok szükséges voltáról. 1868-ban tartott akadémiai érte-kezés. — Magyar Nyelvtudomány. Némi nyelvészeti folyóiratba szánt, de elmaradt czikk. — III. Az 1869-i Marczibányi-juta-lomra beadott II. számú nyelvtudományi pályamunka bírálata.)

6. *Magyar nyelvtörténeti szótár.* A Magy. Tud. Akadémia megbízásából. I—III. füzet. Pest, 1868. — Pécs, 1871. 8°. (1—88) +

+ (89—192) + (193—303. + Pótlék. LXXII.) (A III. füzet és a mellékelt czimlap már: *Magyar nyelvtörténeti szótár-kisérlet.*)

7. *Nyelvtörténeti Szótár.* 1056 ívrét oldal. (Szerző eredeti kézírata a Magy. Nemzeti Muzeumban. Ms. hung. autogr. saec. XIX. folio in 2°. Jelzet: 1274. Kézirati Növedéknapló. 1904. év. 41. sz.)

Fol. Hung.

8. *Hildegund.* XII. századi történet. Pest, 1868. k. 8°. 93 l. [63—93. Nézetek keresztény házi nevelésről.]

9. *Asztrik-Anasztáz első esztergomi érsek, és Sz. István 1001-ki oklevele fölött értekezik Mátyás Flórián.* Buda, 1869. 8°. 16 l.

10. *Historiae Hungaricae Fontes Domestici.* (I—III. Pars prima. Scriptores.) Volumen I—IV. Quinque-Ecclesiis. 1881. 1883. 1884. (Budapestini) 1885. n. 8°. (Vol. I.) czl. + IV + 236. (Vol. II.) czl. + VIII + 315. (Vol. III.) czl. + V + 276. (Vol. IV.) czl. VIII + 298. l.

(Vol. I.) Vita Sanctorum Stephani regis et Emerici ducis. Ad fidem codicum seculi XII, XIII, et XIV-i recensuit, nonnulla eiusdem aetatis monumenta, disquisitionesque criticas adiecit.

(Vol. II.) Chronica Hungarorum. I. Magistri P. Belae regis notarii. — II. Magistri Simonis de Keza — Gesta Hungarorum. — III. Chronicon Pictum Vindobonense. Ad fidem codicum recensuit, observationes, disquisitionem de aetate Belae regis notarii, et animadversiones criticas adiecit.

(Vol. III.) Chronicon Dubnicense cum Codicibus Sambuci Acephalo et Vaticano, Cronicisque Vindobonensi Picto et Budensi accurate collatum. Accesserunt: II. Adnotationes chronologicae seculi XII. et XIII-i. III. Chronicon Monacense. IV. Chronicon Zagradiense et Varadiense. V. Joannis de Utino narratio de regibus Hungariae. Recensuit et praefatus est.

(Vol. IV.) Chronica minora. I. Chronicon Poseniense. II. Magistri Rogerii Carmen miserabile. III. Adnotationes historicae. IV. Ducum ac regum Hungariae genealogia triplex. V. Petri Ransani Epitome rerum Hungaricarum. Recensuit et disquisitionem de anno natali S. Stephani regis adiecit.

Kéziratban: (Vol. V.) Chronicon Rithmicum. Historia victoriae Nandoralbensis.

11. *Személykettőzések és látomások története. Hiteles adatok időszaki sorozatban.* — *Függelékül: Túlvilági szellemjelenések.* Pécs, 1892. 8°. 281 l.

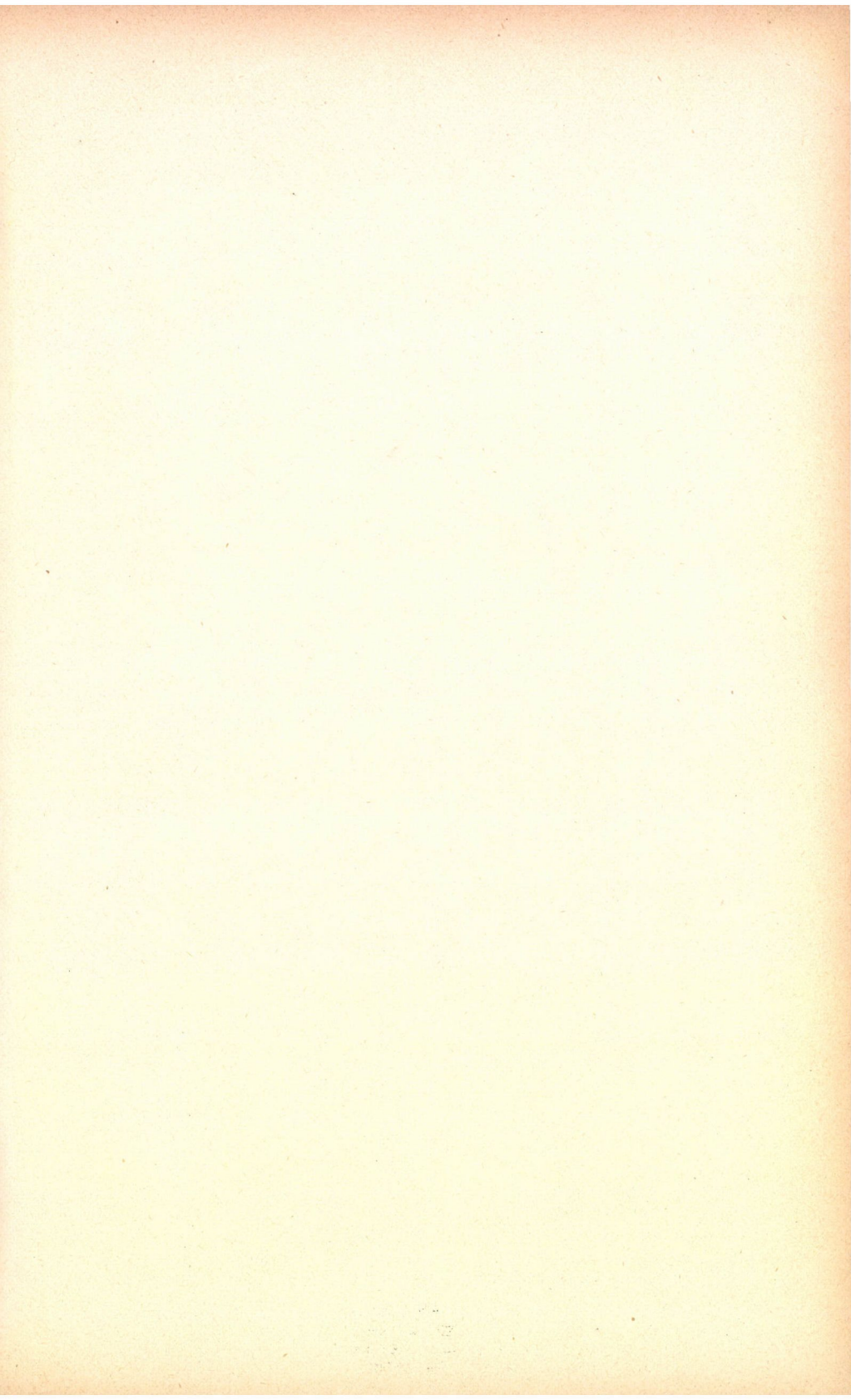
12. *Földi élet és áhitat csodái a természetvilágban.* — *Függelékül: Látomások túlvilági állapotokról.* Pécs, 1892. 8°. 326 l.

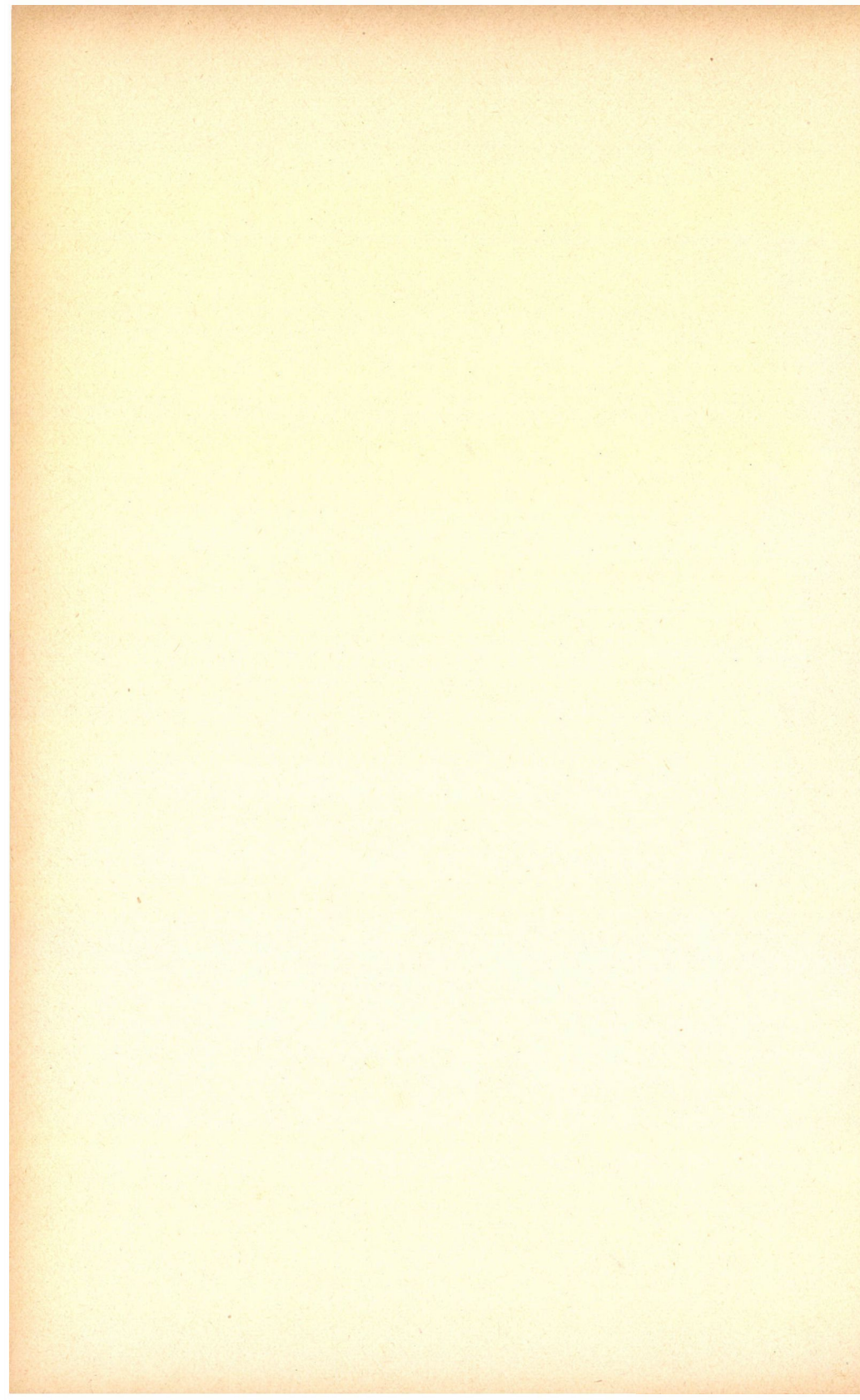
13. *Élet a halál után. Történeti adatok gyűjteménye.* Pécs, 1893. 8°. 275 l.

14. *Éledelel és pénz csak mellékes járulékok és idézések Isten színe elé.* Történeti adatok gyűjteménye. Pécs, 1893. 8°. 207 l.

II. Értekezések és kisebb dolgozatok.

1. *Magyar-árja nyelvhasonlatok.* (Magyar Nyelvészet. Szerk. Hunfalvy Pál, I. [1855.] 234—252. ll.)
2. *A hasonlító nyelvészetről, tekintettel a m. nyelv ékirati fontosságára, székfoglalólag értekezett júl. 7. 1859.* (Magyar Akadémiai Értesítő. XIX. év, 1859. Pótkötet. [2. füz.] 99—115. ll.) (Megjelent a Magyar Nyelvtudomány I. füz. 66—88. ll.)
3. *Régi magyar családi és időnevezetek.* (Nyelvtudományi Közlemények. III. 321—360. — Megjelent különnyomatban is, címlap nélkül, 1—40. l.)
4. *Magyar nyelvritkaságok.* (Nyelvtudományi Közlemények. IV. 188—208. ll.)
5. *Nyílt levél a szerkesztőhöz a Magyar történeti kútfők IV-ik kötete ügyében.* (Századok. 1886. [XX. évf.] 450—455. [hibásan 439.])
6. *A magyar nyelv multja és jelene. Nyelvtörténeti Szótár, s ethnographiai utazás terve.* Pécssett, 1867. 8°. 16 l.
7. *Magyar történeti problémák.* (I—II. közl.) (Századok. 1894. [XXVIII. évf.] 291—297. és 396—408. ll.)
8. *Diplomatikai vitatkozások.* (Századok. 1894. [XXVIII. évf.] 581—591. ll.)
9. *Szent István király kanonizációja.* (Századok. 1895. [XXIX. évf.] 218—225. és 318—328. ll.)
10. *Korunk történetírói és a tudomány.* (Katholikus Szemle. 1896. 252—267. ll.)
11. *Történeti egyezések és tévedések.* [Budapest, 1896. 8°. 30 l. [Értekezések a történeti tudományok köréből. XVI. 10.]
12. *Pogány szokások őseinknél. Roger és Tamás esperesek a nagy tatárjárásról.* Budapest, 1897. 8°. 35 l. [Értekezések a történeti tudományok köréből. XVII. 2.]
13. *Egy honfoglalás előtti magyar hadjáratról Németországban és I. Endre, Kálmán királyaink halála évéről.* Budapest, 1898. 8°. 29 l. [Értekezések a történeti tudományok köréből. XVII. 8.]
14. *A magyarok első hadjáratai Európában.* (Székfoglaló értekezés.) Budapest, 1898. 8°. 30 l.) [Értekezések a történeti tudományok köréből. XVII. 9.]
15. *Chronologiai megállapítások hazánk XI. és XII. századi történeteire.* Budapest, 1899. 8°. 42 l. [Értekezések a történeti tudományok köréből. XVIII. 5.]
16. *Szent László és Imre királyok végnapjai és II. Endre életévei, fogsága és temetése.* Budapest, 1900. 8°. 42 l. [Értekezések a történeti tudományok köréből. XIX. 1.]
17. *Népmondák és történeti adatok Záh Felicián merényletéről.* (Századok. 1905. XXXIX. évf. 97—118. ll.) — Ez a dolgozat szerző halála után, hagyatékából került sajtó alá, az örökösök szivességéből.

I. KÖTET.	I. Fábrián Gábor rendes tagról. <i>Zichy Antal</i> t. tagtól	— kor, 20 fili.
	II. Tanárky Gedeon lev. tagról. <i>Tóth Lőrincz</i> r. tagtól	— > 80 >
	III. Dr. Zlamál Vilmos lev. tagról. <i>Galgóczy Károly</i> lev. tagtól	— > 20 >
	IV. Fleischer Leberecht Henrik k. t.-ről. <i>Goldziher Ign.</i> l. tagtól	— > 60 >
	V. Hornyik János lev. tagról. <i>Szilágyi Sándor</i> r. tagtól	— > 40 >
	VI. Reichard Henrik Vilmos k. tagról. <i>Kanitz Ágost</i> lev. tagtól	— > 40 >
	VII. Boissier Péter Edmund k. tagról. Dr. <i>Haynald Lajos</i> t. tagtól	— > 40 >
	VIII. Greguss Ágost rendes tagról. <i>Bánóczy József</i> l. tagtól	— > 40 >
	IX. Grote Artur külső tagról. Dr. <i>Duka Tivadar</i> l. tagtól	— > 20 >
	X. Rózsay József t. tagról. Dr. <i>Batizfalvy Sámuel</i> l. tagtól ...	— > 40 >

I. KÖTET.	I. Petzval Ottó r. tagról. <i>Kondor Gusztáv</i> l. tagtól	— > 20 >
	II. Ökröss Bálint lev. tagról. <i>Tóth Lőrincz</i> r. tagtól	— > 40 >
	III. Hunfalvy János r. tagról. <i>Keleti Károly</i> r. tagtól	— > 60 >
	IV. Tóth Ágoston lev. tagról. <i>Hollán Ernő</i> t. tagtól	— > 40 >
	V. Oppolzer Tivadar külső tagról. <i>Konkoly Miklós</i> tiszt. tagtól	— > 30 >
	VI. Paúr Iván lev. tagról. <i>Hampel József</i> l. tagtól	— > 50 >
	VII. Pauer János l. tagról. Dr. <i>Czobor Béla</i> l. tagtól	1 > 20 >
	VIII. Heer Oszvald külső tagról. <i>Klein Gyula</i> l. tagtól	— > 80 >
	IX. Balogh Kálmán r. tagról. <i>Högyes Endre</i> r. tagtól	1 > 20 >
	X. Pott Frigyes Ágoston k. tagról. <i>Pecz Vilmos</i> l. tagtól ...	— > 40 >
	XI. Danielik János t. tagról. <i>Szvorényi József</i> t. tagtól	— > 60 >
	XII. Apáthy István r. tagról. <i>Matlekovics Sándor</i> l. tagtól	— > 60 >
	XIII. Rómer F. Flóris r. tagról. <i>Hampel J.</i> l. tagtól	1 > 20 >
	XIV. Zsigmondy Vilmos l. tagról. <i>Péchy Antal</i> l. tagtól	— > 50 >
	XV. Rónay János Jácint r. tagról. <i>Pór Antal</i> l. tagtól	— > 60 >

KÖTET.	I. Pesty Frigyes r. tagról. <i>Ortvay Tivadar</i> l. tagtól	— > 80 >
	II. Gorové István t. tagról. <i>György Endre</i> l. tagtól	— > 40 >
	III. Beöthy Leó l. tagról. <i>György Endre</i> l. tagtól	— > 40 >
	IV. Jendrássik Jenő r. tagról. <i>Klug Nándor</i> l. tagtól	— > 60 >
	V. Rádzsa Rádzsendralála Mitra k. t.-ről. <i>Duka Tivadar</i> l. tagtól	— > 80 >
	VI. Kacskovics Lajos l. tagról. <i>Nagy Iván</i> r. tagtól	— > 20 >
	VII. Ballagi Mór r. tagról. <i>Imre Sándor</i> r. tagtól	1 > — >
	VIII. Lenhossék József r. tagról. <i>Mihalkovics Géza</i> r. tagtól ...	— > 90 >
	IX. Haán Lajos l. tagról. <i>Zsilinszky Mihály</i> l. tagtól	— > 60 >
	X. Keleti Károly r. tagról. <i>Jekelfalussy József</i> l. tagtól	— > 60 >

KÖTET.	I. Szücs István lev. tagról. <i>Ballagi Géza</i> l. tagtól	— > 60 >
	II. Renan mint orientalista. <i>Goldziher Ignác</i> r. tagtól	2 > — >
	III. Pančič József külső tagról. <i>Kanitz Ágost</i> l. tagtól	— > 80 >
	IV. Bárány Kemény Gábor t. tagról. <i>György Endre</i> l. tagtól ...	— > 60 >
	V. Wenzel Gusztáv r. tagról. <i>Vécsey Tamás</i> r. tagtól	1 > 50 >
	VI. Sir Richard Owen k. tagról. <i>Margó Tivadar</i> t. tagtól	1 > — >
	VII. Vajkay Károly l. tagról. <i>Tóth Lőrincz</i> r. tagtól	— > 60 >
	VIII. Grünwald Béla l. tagról. <i>Láng Lajos</i> r. tagtól	— > 60 >
	IX. Deák Farkas r. tagról. Bárány <i>Radvánszky Béla</i> t. tagtól ...	— > 30 >
	X. Szabó Károly r. tagról. <i>Szilágyi Sándor</i> r. tagtól	— > 30 >
	XI. Markusovszky Lajos t. tagról. <i>Högyes Endre</i> r. tagtól	— > 60 >
	XII. Roscher Vilmos k. tagról. <i>Kautz Gyula</i> r. tagtól	1 > 50 >

IX. KÖTET.	I. Cantù Caesar k. tagról. Óváry Lipót l. tagtól ...	— kor. 60 fill.
	II. Dankó József lev. tagról. Pór Antal r. tagtól ...	— > 60 >
	III. Nagy Imre r. tagról. Fejérpataky László r. tagtól ...	— > 50 >
	IV. Ludwig K. F. V. k. tagról. Klug Nándor r. tagtól ...	— > 60 >
	V. Kronecker Lipót k. tagról. Rados Gusztáv l. tagtól ...	— > 30 >
	VI. Margó Tivadar t. tagról. Entz Géza r. tagtól ...	— > 60 >
	VII. Gneist Rudolf k. tagról. Concha Győző l. tagtól ...	— > 80 >
	VIII. Du Bois-Reymond E. k. tagról. Thanhoffer L. r. tagtól ...	— > 60 >
	IX. Xántus János l. tagról. Mocsáry Sándor l. tagtól ...	— > 60 >
	X. Hazslinszky Frigyes r. tagról. Mágócsy-Dietz S. l. tagtól ...	— > 80 >
	XI. Finály Henrik l. tagról. Márki Sándor l. tagtól ...	1 > 20 >
	XII. Török József és Antal Géza tagokról. Hőgyes Endre r. tagtól	— > 60 >
X. KÖTET.	I. Spencer Wells k. tagról. Duka Tivadar l. tagtól ...	— > 30 >
	II. Szathmáry György l. tagról. Zsilinszky Mihály r. tagtól ...	— > 60 >
	III. Gladstone W. E. k. tagról. György Endre l. tagtól ...	— > 60 >
	IV. Ábel Jenő l. tagról. Hegedüs István l. tagtól ...	— > 60 >
	V. Horvát Boldizsár t. tagról. Tóth Lőrincz r. tagtól ...	1 > — >
	VI. Nagy Iván r. tagról. Márki Sándor l. tagtól ...	— > 40 >
	VII. Mihalkovics Géza r. tagról. Thanhoffer Lajos r. tagtól ...	— > 50 >
	VIII. Pasteur Lajos k. tagról. Hőgyes Endre r. tagtól ...	1 > — >
	IX. Capasso Bertalan k. tagról. Óváry Lipót l. tagtól ...	— > 30 >
	X. Jurányi Lajos r. tagról. Mágócsy-Dietz Sándor l. tagtól ...	1 > — >
	XI. Bunsen Róbert k. tagról. Than Károly r. tagtól ...	1 > — >
	XII. Gr. Andrásy Manó l. tagról. Br. Radvánszky Béla t. tagtól	— > 30 >
XI. KÖTET.	I. Domanovszky Endre l. tagról. Alexander Bernát l. tagtól ...	— > 30 >
	II. Hauer Ferencz k. tagról. Böckh János l. tagtól ...	1 > 20 >
	III. Télfy Iván l. tagról. Pecz Vilmos l. tagtól ...	— > 80 >
	IV. Szilágyi Sándor r. tagról. Fraknoi Vilmos r. tagtól ...	2 > — >
	V. Laufenauer Károly l. tagról. Kétly Károly l. tagtól ...	— > 30 >
	VI. Arneth Alfréd k. tagról. Károlyi Árpád r. tagtól ...	— > 40 >
	VII. Hollósy Jusztián l. tagról. Fehér Ipoly t. tagtól ...	— > 40 >
	VIII. Jekelfalussy József r. tagról. Vargha Gyula l. tagtól ...	— > 40 >
	IX. Fodor József r. tagról. Hőgyes Endre r. tagtól ...	— > 20 >
	X. Horvát Árpád l. tagról. Károlyi Árpád r. tagtól ...	— > 40 >
	XI. Halász Ignác l. tagról. Szilasi Móricz l. tagtól ...	— > 40 >
	XII. Tóth Lőrincz r. tagról, Vécsey Tamás r. tagtól ...	1 > — >
XII. KÖTET.	I. Taine Hippolyt k. tagról. Alexander Bernát l. tagtól ...	— > 60 >
	II. Heller Ágost r. tagról. Fröhlich Izidor r. tagtól ...	— > 60 >
	III. Kerékgyártó Árpád l. tagról. Békefi Remig l. tagtól ...	— > 60 >
	IV. Plósz Pál l. tagról. Lengyel Béla r. tagtól ...	— > 30 >
	V. Bethlenfalvi Balássy Ferencz l. tagról. Szentkláray Jenő l. tagtól ...	— > 80 >
	VI. Kondor Gusztáv l. tagról. Kövesligethy Radó l. tagtól ...	— > 60 >
	VII. Krones Ferencz k. tagról. Wertheimer Ede l. tagtól ...	— > 30 >
	VIII. Bertrand Sándor k. tagról. Wosinsky Mór l. tagtól ...	— > 30 >
	IX. Torma Károly r. tagról. Téglás Gábor l. tagtól ...	— > 60 >
	X. Czobor Béla r. tagról. Békefi Remig l. tagtól ...	— > 80 >
	XI. Ráth Zoltán l. tagról. Vargha Gyula l. tagtól ...	— > 60 >
	XII. Szigeti József l. tagról. Berczik Árpád l. tagtól ...	— > 45 >

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
ELHÚNYT TAGJAI FÖLÖTT TARTOTT
EMLÉKBESZÉDEK.

SZERKESZTI A FŐTITKÁR.

XIII. KÖTET. — 2. SZÁM.

EMLÉKBESZÉD
PULSZKY ÁGOST

LEV. TAG FÖLÖTT

CONCHA GYŐZŐ

R. TAGTÓL

(Olvasatott a M. Tud. Akadémia 1906. április 30-án tartott összes ülésén.)

Ára 80 fillér.

BUDAPEST.

KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

1906.

EMLÉKBESZÉDEK

A M. T. AKADEMIA ELHÚNYT TAGJAIRÓL.

- I. KÖTET.
- I. Korponay János l. t.-ről. *Kápolnai Pauer István* l. tagtól — kor. 20 fil.
 II. Suhayda János lev. tagról. Dr. *Konek Sándor* r. tagtól ... — > 20 >
 III. Morócz István lev. tagról. *Galgóczy Károly* lev. tagtól ... — > 20 >
 IV. Révész Imre l. tagról. *Ballagi Mór* r. tagtól ... — > 40 >
 V. Broca Pál külső tagról. *Lenhossek József* r. tagtól ... — > 60 >
 VI. Asbóth Lajos lev. tagról. *Kápolnai Pauer István* lev. tagtól — > 20 >
 VII. Ami Boué külső tagról. Dr. *Szabó József* r. tagtól ... — > 20 >
 VIII. Fabritius Károly lev. tagról. *Kozma Ferencz* lev. tagtól ... — > 80 >
 IX. Jerney János emlékezete. *Gyárfás István* lev. tagtól ... — > 40 >
 X. Mihályi Károly lev. tagról. *Domanovszky Endre* lev. tagtól — > 20 >
- II. KÖTET.
- I. Molnár Aladár levelező tagról. *Tanárky Gedeon* l. tagtól — > 40 >
 II. Árkosi Benkő Dániel lev. tagról. *Galgóczy Károly* lev. tagtól — > 20 >
 III. Mailáth Gy. emlékezete. Gr. *Szécsen Antal* t. tagtól ... — > 20 >
 IV. Charles Róbert Darwin k. tagról. *Margó Tivadar* r. tagtól — > 80 >
 V. Wöhler Frigyes k. tagról. *Nendtvich Károly* l. tagtól ... — > 20 >
 VI. Érkövy Adolf l. tagról. *Galgóczy Károly* l. tagtól ... — > 20 >
 VII. Zsivora György l. tagról. *Tóth Lőrincz* rendes tagtól ... — > 40 >
 VIII. Fenzl Ede k. tagról. Dr. *Haynald Lajos* igazg. és t. tagtól — > 60 >
 IX. Sainte-Claire Deville Henrik k. t.-ről. *Than Károly* r. tagtól — > 60 >
 X. Mignet Ferencz k. tagról. *Trefort Ágoston* igazg. tagtól ... — > 20 >
- III. KÖTET
- I. Tarczy Lajos rendes tagról. *Török József* r. tagtól ... — > 20 >
 II Thiers Lajos Adolf k. tagról. *Trefort Ágoston* t. tagtól — > 20 >
 III. Lönnrot I. k. tagról. *Hunfalvy Pál* r. tagtól ... — > 40 >
 IV. Baintner János l. tagról. *Apáthy István* r. tagtól ... — > 20 >
 V. Guizot Ferencz k. tagról. *Trefort Ágoston* t. tagtól ... — > 20 >
 VI. Horváth Cyrill tisz. tagról. Dr. *Pauer Imre* tisz. tagtól — > 20 >
 VII. Davis József Bernát k. tagról. *Lenhossek József* rendes tagtól — > 40 >
 VIII. Vandrák A. lev. tagról. *Vécsey Tamás* lev. tagtól ... — > 40 >
 IX. Konek Sándor r. tagról. *Kautz Gyula* r. tagtól ... — > 20 >
 X. Kruesz Krizosztom t. tagról. *Hollósy Jusztinián* lev. tagtól — > 40 >
- I. KÖTET.
- I. Zsoldos Ign. r. tagról. *Tóth Lőrincz* r. tagtól ... — > 60 >
 II. Benfey Tivadar k. tagról. *Budenz József* r. tagtól ... — > 20 >
 III. Frankenburg Adolf l. tagról. *Vadnai Károly* l. tagtól ... — > 40 >
 IV. Tárkányi Béla József t. tagról. *Szvorényi József* t. tagtól — > 60 >
 V. Dr. Henle Jakab k. tagról. Dr. *Mihalkovics Géza* r. tagtól — > 20 >
 VI. Pompéry János l. tagról. *Joannovics György* t. tagtól ... — > 20 >
 VII. Gyárfás István l. tagról. *Szilágyi Sándor* r. tagtól ... — > 20 >
 VIII. Kovács Pál lev. tagról. *Vadnai Károly* r. tagtól ... — > 20 >
 IX. Ladányi Gedeon l. tagról. *Szabó Károly* r. tagtól ... — > 20 >
 X. Korizmicz László t. tagról. *Galgóczy Károly* lev. tagtól ... — > 20 >

PULSZKY ÁGOST L. T. EMLÉKEZETE.

(1846. jul. 3. — 1901. szept. 11.)

CONCHA GYŐZŐ r. tagtól.

(Olvastatott a M. T. Akadémia 1906. április 30-án tartott összes ülésén.)

I.

Fáklyát gyújtva, hogy a magyar tudomány ritka erejű munkásának, az alkotmány 67-es szaka után föltűnt új nemzedék legfényesebb elmebeli tehetségének, Pulszky Ágostnak pályáját, annak eredményeit bevilágítsam, emlékét fölujtsam, elfogultan fogok az Akadémiától nyert megtisztelő megbízatásomhoz.

Ifjúkorunkban fűződő barátság kapcsolt hozzá a sírig, soha nem szűnő ellentét a világfelfogásban, választott el tőle kezdettől fogva.

Az első elnézésre, túlbecsülésre vihet, az utóbbi a helyes megértésnek állhat útjában.

A túlbecsülés és a félreértésnek keletkezhető útvesztőjéből talán mégis kivezet az a fonál, a melyből baráti kötelékünk sodródott: az igazság keresésének mind a kettőnkben kiolthatatlan vágya s az ebből folyó kölcsönös tisztelet az ellenkező oldal működése és ennek eredményei iránt.

Megnyugtathatnának e részben saját sorai is, melyekkel főművéről írt terjedelmes tanulmányomat (Magyar Igazságügy 1885. XIV. köt. 3. és 4. füzet) annak idején olyannak minősítette, mely »igen részrehajlatlanul van azon álláspontból irva, mely meggyőződéseidnek megfelel, és teljesen megfelelő ismertetést tartalmazza úgy a bölcsészeti alapoknak, melyekről

kiindultam, valamint tanaimnak, kivéven a társadalmak egymáshoz viszonyát illetőleg . . . »

S mégis érzem más oldalról is támadó elfogultságomat. Pulszky Ágost a magyar tudományban és közéletben oly szokatlan utakon haladt, ismeretlen harczmodorral oly czélpontokra irányozta küzdelmeit, melyeket a tudományos és a politikai világban igen különbözöleg ítéltek meg. Kevesen s teljesen csak azok értették Pulszkyt a tudományt illetőleg, a kik nem röstelték a nagyobb készütséget is igénylő fáradságot, őt mélyen járó vizsgálataiban és érveléseiben követni, a közéletre nézve pedig, a kik működésének nem színét, látszatát, hanem czélját, eszközeit együttvéve, szóval lényegét mérlegelték, általában csak azok, a kik Pulszky-t, az egész embert ismerték a személyek iránti jóságos, nemes lelkével, viszont meggyőződésének más meggyőzések irányában alkut nem tűrő kérlelhetségségével, de egyszersmind saját, haszonlesést nem ismerő személyének készséges odadobásával, ha azt a meggyőződése szerinti tárgyilagossággal az emberi közélet bármely körében követelte.

Az én feladatom azonban Pulszky Ágostra nézve, a ki jelentékeny politikai működése mellett sem viselt politikai vezérszerepet, csak abból állhat itt, a magyar tudomány első templomában, hogy Pulszky Ágostnak mint tudósnek hű képét adjam, hatását a magyar tudományra meghatározzam. Vajjon birom-e ezt elérni és ez által egész emberi egyéniségét, a tudósét is, abból a ködből, melybe társas életi, politikai működése burkolta, kiemelni és minden tekintetben érthetővé tenni? ez az, a mit ugyan remélek, mert a mennyire egész életfolyását megítélni birom, úgy látom, Pulszky Ágost, a tudós adja a megfejtését Pulszky Ágostnak, a politikusnak is, mert életének kora ifjúságától fogva megfigyelt folyama azt a meggyőződést érlelte meg bennem, hogy nem politikai működése hatott alakítólag tudományos elméletére, ellenkezőleg.

De teljesülni fog-e reményem? Helyes-e módszerem Pulszky Ágost valódi képmásának megfestésére, ez az, a mi, mint a festőt, midőn képe közszemlére kerül, elfogulttá tesz.

Pulszky Ágost helyét a magyar társadalmi tudományban csak úgy határozhatni meg, ha annak állapotát a múlt század hatvanas éveiben tekintjük, mert ez adta neki a lökést tudományos buvárlata irányára.

A legelvontabb, örök érvényű igazságokból kiinduló alanyi ideáлизmus és a fennálló törvény betűjén túl nem menő jogpozitivizmus irányai az uralkodók akkor. Amannak a tüneményes tanári tehetség, Pauler Tivadar a pesti katedrán, Eötvös az irodalomban a megtestesítői, ennek az összes pozitívjogi írók, a kik az 1861-ben beállott s a régi magyar, az osztrák, s az új magyar rétegekből alakult tarka jogállapottal szemben majdnem kizárólag a leírás álláspontjára helyezkednek.

Hasonlókép áthidalatlanul állanak a publicistáknál, valamint a gyakorlati államférfiaknál a szubjektív idealismus sugallta szabadságok, velünk született emberjogok s ezek alapjára helyezett újítási törekvések az egyik oldalon, a legitim, a történeti pozitív jogok hangoztatása a másikon.

A tényleges viszonyoktól eltekintő, az ember intelligibilis lényegéből levezetett észjog követelményeinek egyenlő szentség tulajdoníttatik, mint annak a történelmi, érvényes legitim jognak, mely az előbbinek követelményeit nem egyszer elvetve, ezekkel ellentétes állami és társadalmi rendezést létesített.

Ez uralkodó irányok ellenében a hegeli bölcsélet tárgyilagos idealismusa, melynek egyes protestáns főiskolán akadnak szóbeli hirdetői, nyomtalanul tűnik el ez intézetek csekély számú hallgatósága következtében, de a hirdetőkből rejlő okok miatt is. Minden önállóság, a nemzet történelmi alakulásaira való alkalmazás, a kellő jogi és politikai képzettség nélkül e szóbeli előadások szűk körükön túl nem hathattak.

A Wenczel kezdeményezte jogtörténeti irány, melyet Hoffmann a német iskola szellemében és keretei között folytat, Kautz állásfoglalása a gazdasági élet jelenségeinek történelmi, relativisztikus magyarázata mellett útját egyenetlik ugyan annak, hogy a jog, a társadalom lényege és annak időbeli, történelmi jelenségei érthetőbbekké váljanak, de nem elég hatalmasak arra, hogy a jog, az állam jelenségeinek megértéséhez egyetemes magyarázatul szolgáljanak, az örök érvényű bölcséleti jog s a pozitív törvény közötti űrt betöltsék.

A magyar jog- és államtudománynak ebben az állapotában kezdte Pulszky egyetemi tanulmányait.

Az egyetemi ifjúság akkoriban bensőbb, egységesebb, eszményiebb életet élt, öntengelye körül forgott s mindenek előtt külön világának ügyeivel foglalkozott. Kevesebben voltunk, egészben egynemű, legalább rokon társadalmi elemekből álltunk s mint a nemzetet, az egyetemi ifjúságot is a nyomasztó jelenből való kiemelkedés vágya, az a remény töltötte el, hogy a szabadtalanság napjai meg vannak számlálva, új korszak közeledik, melyre komolyan kell neki is készülnie. Figyelme önmagára irányult, törekvése komoly és eszményi volt.

Pulszky Ágostot, a nagy emigráns fiát, a londoni és turini középiskoláknak rendkívüli általános műveltségű növendékét, a fesztelen, sajátos modorú, nagy szorgalmú és tudvagyó ifjút ily körülmények között tanárok és tanulók kíváncsi érdeklődése kísérte. Az előttünk legendaszerű szabadságharcznak élő hagyományaként tűnt föl. Külföldi viszonyokról adott közlései, a különböző ismeretlen szokások, gondolatirányok, melyeket a mieink mellett követett, valami egészen különösnek, a maga nemében egyetlennek mutatták. Tehetségevel bámulatot keltett, mindenkinek személyválogatás nélküli megbecsülésével, de egyszersmind különös tekinteteket nem ismerő, fontoskodás nélküli viselkedésével rokonszenvet ébresztett, azoknak pedig, a kik a tanulóktól kívánt tudás mértékét meghaladó okulásra törekedtek, vagy épen a tudományos buvárlat első lépéseit próbálgatták, irányadó ébresztője, készséges útmutatója lett.

Társai ítéletét rendkívül tehetségeiről megerősítette a tanári kar, a Pasquich-jutalommal koszorúzva 1866-ban, mint legjelesebbet, a pályamunkát: A börtönügy multja, elmélete, jelen állása, különös tekintettel Magyarországra (megjelent 1872-ben), melyet a hazai börtönügy körül kiváló érdemeket szerzett Tauffer Emillel együtt írt. Ugyane pályázat alkalmával a Pauler-jutalomban Bozóky Alajosnak, dicséretben Friedmann Bernátnak börtönügyi munkája részesült.

A jövő Pulszky-ját azonban e pályamunka még nem mutatja, nagytehetségű kezdő tanulómunkája, az emberi közület jelenségeinek egyik körével foglalkozó tudomány körülírt határai között. »A jog- és állambölcsélet alaptanai«-nak

írója, a későbbi jogbölcész azonban e részlet munka után csakhamar föltűnik.

Az akadémia 1868 október 5-iki ülésében olvassa föl Hoffmann Pál Pulszkynak »A római jog és az újabbkori jogfejlődés« című értekezését, mely a jogi buvárlat legfőbb kérdéseivel, a jogi megismerés alapjaival, módszerével, a jog egyes vidékeinek összefüggésével foglalkozik.

Az értekezés igénytelen címe alatt ugyanis állásfoglalás rejlik a hazánkban akkor egymással küzdő észjogi és történeti jogiskolák felfogásával szemben. A két jogi iskola kiindulása, buvárlati módszere kerül benne bírálat alá, egy kétezer éves jogfejlés tényeinek világánál.

A miről itt szó van, tudja minden szakember, a jogtudománynak legnehezebb problémáihoz tartozik.

Az emberi közülettel, közelebbről a jogi szerkezetével foglalkozó különböző tudományágaknak egységes alapját, módszereit megérteni, összefüggésüket fölismerni a jogtudomány legkiválóbbjainak kiváltsága, mely ezeknek is hosszas buvárlat jutalmaként jut, akkor sem mindig tudatos ismeret, hanem inkább gyakorlati érzék alakjában.

Kezdőnek a jogtudomány ezen részeivel foglalkozni a megismerendő anyag nagyságánál, a benne levő anyag bonyolultságánál, a nehézségeknél fogva, melylyel a buvárlati módszerek helyességének eldöntése jár, szinte lehetetlennek látszik.

Ha a kezdő az egész vizsgálati anyagot értelmileg fölvenni, bonyodalmaiba belátni képes is, — a mi egymagában már a legritkább esetekben fog előfordulni, — ezzel csak a kész anyagot sajátította el. De honnan merítse az anyagnak buvárlati módjára, mondhatni, a joganyag alakításának leghelyesebb módszerére nézve tudását? Mint kezdőnek módszerbeli gyakorlati tapasztalata sem lehet. Az induktív és deduktív logika szabályainak elvont, fictív esetek fölvétele melletti használatára van utalva, vagyis az értelmi elvonás legnehezebb műveletére.

A 22 éves Pulszky e nehéz munkát bámulatos készséggel és formai sikerrel oldotta meg. Formai sikerrel, a mennyiben rámutatott azokra a forrásokra és módszerekre, a melyekkel a jogtudomány egyáltalában dolgozhat s azoknak az elégtelenségére, a melyeket a szembenálló két iskola az egyedülieknek

gondolt. Mennyiben voltak érdemileg, tartalmilag is a kijelölte források az egyedül helyesek? nyílt kérdés, de hogy az akkor nálunk szemben álló iskolák alaphibáját tisztán látta, előttem kétségtelen. Értekezésének veleje ugyanis abban foglalható össze, hogy a hadakozó két iskola egyikének sincs igaza, sem az észjoginak, mely tiszta metafizikai alapon akar az élet mindennapi szükségletei részére rendező elveket állítani, a történetinek sem, mert ez ugyan a való élet talajában keresi azokat, de a való életet, annak jogi rendezését egyoldaluan egy nemzethez, ennek jogához, különösen a római joghoz kötöttnek hiszi. ▀

A római és egyházi jognak évezredekre szóló viszontagságait, az újabbkori nemzeti jogok, a legújabbkori kodifikációk, a természetjogi felfogás hatása alatt keletkezett forradalmi jogok sorsát egy gyűjtőlencsébe egyesítve, vonja le Pulszky a fennebbi következtetést.

A jövő jogtudományának, így foglalhatni egybe eredményeit, a római jogénál egyetemesebb alapra kell helyezkedni. Megkívánja ezt a közgazdaságnak az az átalakulása is, a mely az emberek gazdasági együttműködésében teljesen új viszonylatokat, új termelési, forgalmi, hiteli berendezéseket hozott létre, sőt a szocialisztikus törekvésekben a jogi megoldás elé teljesen új problémákat állított.

De nem helyezkedhetik a bölcséleti iskolák egyikének álláspontjára sem, mert »minden jogbölcséleti rendszerben Leibnitzétől Kantéig és Hegeléig a felállított alapeszmék metafizikai természetűek, ennél fogva . . . elmosódottak voltak«.

Az egyetemes haszonra törekvésnek nem metafizikus elve, vagyis Bentham alapgondolata lehet csak az iránytű, mely a jogtudományt jövődő utain vezetheti. E végből fel kell tehát a tudománynak hagyni a jognak elvont, kizárólagos, metafizikai elvével, a mint felhagy az egyéni önzés rideg gondolatával is. S a római jog, mely ennek mindvégig megtestesítését képezé, kénytelen a szerepből kiesni, melyet két ezred évig viselt; mint a jogi fejlődés és rendezés útmutató anyaga meg fog maradni, de más alakító elv hatalma alá kerül.

Az itt jellemzett megoldásnak tartalmi helyességét különbözőleg ítélhetni meg, így különösen a Bentham egyetemes haszonelvének állítólag nem metafizikai jellegét kifogásolhatni:

a római jog egyoldalú uralma alóli fölszabadulás követelményét negatív értéke miatt elégtelennek állíthatni, tény mindazáltal, hogy irodalmunkban sem azelőtt, sem azután ily behatóan, a teendők ily világos tudatával senki sem tárgyalta a jogtudomány művelésének lehető módjait.

Ez az akadémiai értekezés higgadt megfontolásával, tárgyi-lagos, a történelmi fejlődés alapjára helyezkedő modorával egyszersmind szakítást jelentett. Pulszky ugyanis az 1867-ben megjelenő rövid életű, 1867 márczius 3-ától július 17-ig megjelenő »1848« című lapnak rendes főmunkatársa volt. Az a demokratikus felfogás és egyházpolitikai álláspont, melyet az »1848« elfoglalt, a kormányzati központosítás, melyet a megyei autonómiával szemben dicsőített, éles ellentétben állott úgy a történelmi hagyományokkal, valamint az akkori tényleges állapotokkal, különösen nem volt időszerű. Hisz a nemzetre akkor módosított alkotmányának életbe léptetése, megvédése az osztrák részről s a honi ellenzékétől jövő támadás ellen, a hétköznapi szükségletekre való berendezkedés, közigazgatásának és jogszolgáltatásának szervezése birt gyakorlati jelentőséggel; a demokrácia, a radikális egyházpolitika érdekei ellenben a nemzet zömére közömbösek, magyar jellegét zavarók, mindenestre a távolabbi jövő problémái voltak, a lap pedig különösen ezeket tárgyalta előszeretettel.

Pulszky egy ideig élénk részt vett a lapnak kíméletlen csatározásaiban, habár saját neve alatt csak két cikket írt. Mazzini műveit tanuló-éveiben előszeretettel olvasta, ennek a pozitív vallások dogmái és kultusza nélküli humanitárius theismusa különösen megragadta, köztársasági eszményéből pedig a demokratikus elemeknek minden államformában szükséges érvényszerűsítését megdönthetlen igazságnak tekintette. Részvételét az »1848« szerkesztésében ebből a gondolatvilágból eredt hajlamai magyarázzák. Szélesebb körű, beható tanulmányai mellett e gondolatvilág ki nem elégíthette. Szakított is a lappal még megszűnte előtt, s teljesen tanulmányainak élt. Ezek gyümölcse volt a fenti akadémiai értekezés, melylyel életpályáját is, a buvárló és tanárit kijelölte.

Amíg erre a szükséges elméleti tanulmányok és irodalmi munkálatok alapján eljuthatni remélt, a kormányzati és parla-

menti pályán gyűjtötte a jog- és állambölcselethez a gyakorlati tapasztalatokat. Mert a kutató és tanító pálya lebegett előtte egyetemi hallgató korában, ez foglalkoztatta egyéves önkéntesi szolgálata alatt, melyet Bécsben 1869-ben teljesített s hadnagyként végzett be; de elérésére csak évek múltával gondolhatott.

Ezek alatt Nógrádmegyében, 1870 óta a pénzügyminiszteriumban mint tisztviselőnek, 1871 óta mint képviselőnek bő alkalmá nyílt elméleti tanulmányait a való élet menetében való észleletekkel kiegészíteni.

Pulszky lelki világára, mióta a Mazzini-féle elvont idealismus nyügeitől megszabadult és pozitív történelmi alapra helyezkedett, életszükségletté vált az aktualitásokkal, a gyakorlattal való foglalkozás.

A legnagyobb bölcseséget, a teljes igazságot a lettből, a megtörténtből vélte felismerhetőnek s mivel a bizonyos időben lett valóság azt másnak mutatja, mint az előbb vagy később lett, az egyes történelmi valóságokban az igazságnak csak részét, csak viszonylagos igazságot látott.

A jelen étellel, mint folyó történettel való gyakorlati foglalkozást ennélfogva a megismerés, a buvárlat legkiválóbb eszközeinek kellett tekintenie.

Igaz, a gyakorlati étellel való foglalkozásra lelki alkotása is ösztönözte. Az emberi élet minden jelenségének megértése iránti rendkívüli értelmi érdeklődése, egész értelmi valójának legmagasabb fokú érzékenysége, ez értelmiségnek csodás külterjességével párosulva az embervilág minden részét illetőleg, a mindennapi életbe való avatkozásra csábították. De Pulszky lelki alkotásának ez értelmi eleméből folyó hajlamát a gyakorlati életre nagyban segítette annak emotionalis, indulati oldala is.

Értelem és kedély, gondolat és érzés egyaránt tettrevágyók, tettekresek voltak jellemében. Fizikai és lelki izgékony-sága, ingerlékenysége, a velök járó bátorság, a lelkiismerete javalta általános eszmék, célok, egyes személyek iránti föltétlen odaadása, egyéniségének teljes semmibe vétele, vagy erős hátratétele, ha e célokról, e személyekről volt szó, existenciájának függetlensége nem engedték se tudvágyát, se tettvágyát ellenétbe jutni, a gondolkodót a cselekvőtől elszakadni.

Amint a gondolkodás világában befogadó, bíráló és alkotó tehetségei egyenletesen fejlődtek, és irodalmi alkotások, irodalmi tettekben végződtek, azonképen végződött gondolkodása, ültette át gondolati tényeit a gyakorlati világ ténybirodalmába.

Hivataloskodása, mielőtt a kathedrát elnyerte, képviselősködése azután, buvárlati értékük mellett, melylyel Pulszky szemében, mondhatni, tudatosan birtak, ebben a lelki természetben, jellemben lelik önkéntelen, szükségképi tényekkénti magyarázatukat.

A személyes tapasztalásra, az állami és társadalmi események átélésére fektetett súly, a személyes tapasztalásnak alá nem vethetőknél, az elmúltaknál, a távollevőknél pedig az induktív, történelmi módszernek, a pozitívizmusnak kegyelése jellemzik ezután Pulszky egész szellemi pályáját.

Pozitívizmusa azonban nem a Comte-éra támaszkodik kezdetben, a távolabbi multba nyul vissza s abban különösen arra a gondolkodóra, a ki »a tudást, a tüneményeknek és okaiknak ismeretét s a bölcsészetet, mint a tudás elméletét egységesnek és egyetemesnek fogja föl«, Hobbesre. Mellette Bacon, az induktív gondolkodás előharczosa és Locke, annak Hobbesnél Pulszky szerint helyesebb alkalmazója, az újkori angol szabadság bölcselmi megokolója azok, a kikre, mint a pozitívizmus előfutáira fontos-ságot helyez.

Magántanárrá képesítése céljából (1872. febr. 16. 307. sz. a.) beadott értekezése »Adalékok az angol jogbölcsészet történetéhez«, mely később a Budapesti Szemlében (VII. köt. új évf.) megjelent, Hobbes pozitív, empirikus módszerét a jelenben is fölülmulhatatlannak állítja. »Ha e tekintetben haladást tettünk, így szól, csak annyi az, hogy sejtelmével birunk egy általános fejlődési törvénynek, a melyre a szabadságnak terjedtebb mérvű következményeit alapítjuk, mint a minőknek Hobbes helyt engedni kívánatosnak tartotta.« (Id. m. 139. l.)

Nem ijed meg a Hobbes-féle empirizmusnak, pozitívizmusnak azon szertelen következményeitől, melyeket e pozitívizmus az alapítójának műveiben az ember legfőbbnek nyilvánított életérdeke, a béke, az ember fizikai létének fenntartása, valamint a szuverénitás korlátlansága, s az egyénnek nem politikai, de egyszerű emberi szabadsága tekintetében mutat.

Azzal vigasztalja magát, vajjon kellő alappal-e, most nem vizsgáljuk, hogy Hobbes a szuverenitás »e föltétlenségét sem állítja korlátlanoknak s ha ki is terjeszti a vallásra és sajtóra, másrészt még oly téren is határozottan megtagadja, melyet úgy a legújabb államelméletben, valamint a gyakorlatban napjainkban elfoglalt, nevezetesen a katona kötelezettségét, melyet Hobbes igazolhatatlannak tart.« (Id. h. 142. l.)

Hobbes pozitívizmusából nem következik tehát Pulszky szemében a szabadság teljes megsemmisülése, különösen ha azt helyesebben alkalmazzuk, a mint Lockénak, az alkotmányos szabadság első nagy bölcselőjének Hobbes módszerével alkotott elmélete tanúsítja.

Pulszkynek e hajlandóságát a gyakorlati, az induktív, a genetikus módszer iránt véglegesen megerősíti Maine-nek korszakot alkotó munkája : »A jog őskora« 1875., melyet lefordított, jegyzetekkel kísért.

Maine-ben az ragadja meg Pulszky-t, hogy a jognak különböző nemzeteknél lefolyt történetéből a jog változásainak általános törvényeit származtatja s ezeknek érvényét konkrét példákon feltünteti. Maine a jog intézményeinek keletkezése és érlelődésében sem pusztán önkényes, sem egyedül célszerűségi erők vagy nemzeti különlegességek vagy a jogi logika kényszerének hatását látja. A társadalom szerkezetének, az egymásra ható civilizációknak tulajdonít ezek mellett döntő szerepet. Maine ekként nemcsak sok jogrendszer összehasonlításával dolgozó jogtörténész, hanem jogbölcsész is lesz, nevezetesen megmagyarázza nemcsak a jogtételeknek, de a jogróli bölcselkedésnek is az előzményeit és indokait

A jogbölcelet és a pozitív jog története Maine szemeiben nem ellenfelek, hanem hű, megbízható szövetségese.

A jogbölceletnek ez az összekapcsolása a történeti pozitív joggal s a fontos új eredmények, melyeket »A jog őskora« ez által fölmutatni bír, annyira megfelelték a Pulszky addigi két dolgozatában kifejtett iránynak, a melytől a jogtudomány, a jogbölcelet fejlődését várta, hogy nem csodálkozhatni lelkesezésén, melylyel a tekervényes észjárású angol múnek fordítását végezte, helyét az angol és más népek irodalmában egy szellemes bevezetéssel meghatározta.

Sőt Pulszky lelkesedése tovább megy, a munka egyes fejezeteit egy hozzá csatolt függelékben a fennálló és érvényüket veszített jogrendszerekben nagy jártasságról tanuskodó jegyzetekkel látja el, hogy a magyar olvasónak a felhozott angol példákat és hivatkozásokat érthetőbbé, másrészt, hogy Maine elméleteit más elméletekkel összevetve, világosabbá tegye.

E nagybecsű jegyzetek a munkának több mint egynegyed részét teszik s Pulszkyt a pozitív jog széleskörű területén a jogi technikának, a jogbölcséleti controversiának kezelésében virtuoznak, a különböző népek különböző korbeli jogának értékelésében történetbölcséleti tehetségnek mutatják.

Az 1875 június havában a jogbölcsélet rendes tanárává kinevezett Pulszkynak méltó beköszöntője volt e munka, melyet Maine magyarításával és magyarázásával véghez vitt.

II.

Az a tettvágy, mely Pulszkynak jellemző tulajdonsága, természetesen érvényesül most már a közhivatásban, melyre mint a jogbölcsélet rendes tanára, az államtól elhivatott.

Mint magántanár is nagy kedvvel és buzgalommal tanított és tanult, egy-egy félévben 5—8 órás kollegiumot is tartott. A hallgatóságnak eleinte csekély száma nem zavarja tárgyszeretetét. Az 1873-i téli félévben írja nekem: »Előadásaimat megkezdtem hat darab hallgatónak, de inkább magamnak, a ki mostani tárgyamban — a társadalmi céljogokról (jogi személyek) beszélt, — igazán gyönyörködöm.« Ez a buzgalom természetesen fokozódott nála, mint fontos tárgyának közmegbizatású, hivatalos képviselőjénél.

A széles látkör, melylyel tárgyát kezelte, a jogbölcséletnek nem az eddigi megszokott, elvont, hanem inkább történetbölcséleti tárgyalása, az új megvilágítás, melyet a jogelveknek relativitása által a jogbölcséleti vitakérdéseknek adott, fölkelletette a hallgatóság jobb részének érdeklődését, erre eszméletőleg hatott, ellenben a nagy készültség, melyet megértése általános műveltség és jogi szakismeret oldaláról kívánt, a gyengébbekre nagy akadályokat, nehézségeket támasztott s Pulszky-t a vizsgán a félelmes professzorok közé sorozta.

Tanári pályájának irodalmi gyümölcsei az első évtized végén érlelődtek csak. Képviselői elfoglaltságán, bokros családi teendőin, a boszniai háborun kívül, melyben ritka vitézséggel részt vett, az innen hozott, egész életére kiható csúzos bánalom késleltették belterjesebb irodalmi munkásságát. De készségestermészete is, mely mindjárt reávette, más helyett dolgozni, ha magasabb bár tőle távolabb eső cél vagy a felebaráti érzés úgy kívánta.

A Kisfaludy-társaság a pozitívista credoju nagy angol regényírónak, Eliot Györgynek négykötetes munkáját, Middlemarch-ot tette közzé, a fordítást igen nehezítette a finom árnyalatú eredeti kifejezési móddal színezett irányon kívül »a regényben előforduló számtalan vonatkozás az angol élet különféle sajátosságaira«. E nehézségek eloszlatására Patterson Arthur Londonban és itthon Pulszky vállalkoztak, átnézve a fordítást s a fordítót észrevételeikkel felvilágosítva. (L. Middlemarch, Greguss Ág. bevezetését.)

Ugyanígy szakadt reája a nagy család hátrahagyásával 1876-ban elhunyt Korbuly Imre Közjog-ának harmadik, átdolgozott kiadása. A Lechnerrel és Kautz-zal megosztott e munka jelentékeny része neki jutott. Ez időben hiányzott minden közjogi kézikönyv, a hallgatóság szükségletét fedezni kellett, Pulszky nem habozott.

Kétségtelen azonban, hogy a rendes tanárrá neveztetését követő években, 1875-től 1880-ig, főleg az izgalmas bel- és külpolitikai mozgalmak, a korszakos jelentőségű fuzió, az orosz-török háború kihatása közéletünkre, a boszniai hadjárat csökkentették Pulszky irodalmi munkásságát. Képviselői teendői, majd a hadjárat csak annyi időt engedtek neki, hogy a tudomány haladását figyelemmel kísérje, nem annyit, hogy — mint lelke sugallta, — behatóan művelje is.

Pulszky mégis ekkor sem érte be, mint ez időbeli nagynevű barátja, tanár- és képviselőtársa, Szilágyi Dezső, azzal, hogy mások rendszerének, fölfogásának hirdetője legyen és saját, már elért tudományos eredményein túlmenni ne iparkodjon. Buvárló ösztöne a kutatásra sarkalta az izzó politikai és kockázatos hadjárat küzdelmek között is s éber figyelmével észrevette, megállapította már akkor, ami sokak előtt az azóta lefolyt majd harmincz év után sem világos.

»A pártkormányzat és korkérdések« című (Budapesti Szemle 1878. XVIII. köt.) rövid értekezésben a parlamentáris kormányzás nehézségeit, jövőjét fejtegeti.

A parlamenti kormányzásnak előfeltétele : két nagy pártnak váltakozása az állam vezetésében, Pulszky szerint, csak arisztokratikus jellegű társadalom mellett nehézség nélküli és üdvös. Itt a pártok összhangzó világfelfogást, egyenlő hagyományokat követnek, bizonyos fokig közös alapon állnak, közös célra, csak más módon törekszenek, nem a fő elvekben, mint inkább ezek árnyalatában, eltérő irányában különböznek.

Az államhatalomnak kiterjesztése, abban névszerint a társadalom demokratikus elemeinek az osztozása megfosztja a parlamentáris kormányzást a lét föltételeitől, mert a pártok között nincs meg többé a hagyományoknak, az érületnek, s a legfőbb elveknek az a közössége, a mi a pártok váltakozását könnyűvé, a hatalom viselőinek változását simává teszi.

Az állam és társadalom demokratizálódása azonban csak egyik oka a parlamenti kormányzás nehezé válásának.

További okai, ha e demokratizálódás megkezdődik vagy éppen véghez megy : 1. a nemzetiségi, 2. a szocialista, 3. a felekezeti ellentét. Ezek az embereket oly csoportokba sodorják, a melyek között hiányzik minden kapocs, a melyek ennél fogva egymást az állam vezetésében föl sem válthatják. Az ily alapokon való pártalakulás a parlamentáris kormányzás szempontjából egészségtelen, sőt azt egyenesen kizárja. Egy párt lesz kormányképes. Így az egység ellenségei Olaszországban épp oly kormányképtelenek, mint a 67-es kiegyezéséi : az ó-conservatívok és a függetlenségiek nálunk. A szocialisták a bourgeois-pártiakat bourgeois-társadalomban épp oly kevésbé válthatják föl, a mint a vallási pártok a laikus pártokat nem oly államban, mely felekezet-nélküli.

Vagy ez ellentétek oly erősek, hogy a pártok teljesen szétforgácsolódnak, s egyik sem lesz magában kormányképes. A vallási ellentétek, a társadalomnak szocialista vagy individualista irányú rendezésére törekvő irányok bontották meg a német birodalom pártkereteit.

A demokratikus fejlődés, ha egyszersmind vallási, nemzeti, szocialisztikus ellentétekkel kapcsolatos, a pártalakulásnak

egészen más csoportjait hozza létre, mint a melyeken a parlamentáris kormányzás nyugodott.

Bármennyire legyen utóbbinak szempontjából ily csoportosulás egészségtelen, az a jelzett fejlemények esetében kimaradhatatlan. E helyzettel a nemzeteknek számolniok kell s abban találhatunk megnyugvást, hogy a parlamentáris kormányzás nem az egyedüli forma, a melyben akár a képviseleti rendszer, akár a népfenség elvei megtestesíthetők.

Pulszky tudós életének ez epizódjára következik annak fő jelensége, jog- és állambölcselete alaptanainak közzététele 1885-ben.

A mit ez alaptanok a magyar szellemvilágban hirdetnek, ha az emberiség gondolkodásának alapiránya szempontjából tekintjük, az abból az újabban lábra kapott felfogásból indul ki, mely a világban állandónak csak a változást, a levést, nem a létet, a viszonylagost, nem a föltétlent veszi, a melynek gondolkodási módja, gondolkodási eszköze nem a dolog, nem az állapot, hanem a viszonyítás, melyet a gondolkodásnak előbb uralkodott lénytani (ontologikus) módjával szemben fejlődéstani (evolucziós) gondolkodási módnak nevezhetni. Az emberiség ugyanis, a mint ezt tagtársunk, Stein Lajos (*Der Neo-idealismus unserer Tage. Archiv f. system. Philosophie* IX. Bd. 3. Heft 1903.) egyik bölcsészettörténeti szemléjében világosan feltüntette, koronkint az emberi gondolkodásnak kiválóképen egyik eszközéhez, majd a tárgy, majd a tulajdonság, majd az állapot, majd a viszonyítás kategóriáihoz fordul a világ megértése végett. Ha belefáradt az egyik kategóriával való dolgozásba, ha ezzel végzett munkája nem nyújt többé megnyugvást, a jobb siker reményében egy más gondolkodási eszközzel folytatja.

A fejlődéstani, a viszonylagos gondolkodási mód, a midőn Pulszky annak alapján elméletével föllépett, a bölcselkedés terén az egész világon nagy túlsúlyra tett szert. Nálunk is nemcsak a Buckle, Taine, Lewes-féle művek fordításai nyitottak neki utat, Pauler Gyula méltatása, melylyel Comte-ot a Századokban (1873-iki folyam) bemutatta, Beöthy Leó társadalmi, Böhm Károly bölcsészeti munkái ennek kedveztek.

Pulszky jog- és állambölcseletével korának uralkodó gondolatáramlata alatt áll tehát, de azt a megismerésnek oly vidékére tereli, a melyen, mondhatni, még sehol nem kutatott ily irányban

az emberi elme, s a mely vidék buvárlása a viszonylagosságnak gondolkodási eszközét teljesen kizárni látszik: a jogtudomány vidékére.

A jog fogalmától ugyanis elválhatlan a tapasztalat tanúsága szerint az emberi cselekvést, viselkedést föltétlenül megkötő s egyszersmind állandó erőnek képzete. Ez az állandóság lehet időleg viszonylagos, több vagy kevesebb emberöltőre terjedő, de e véges állandóság ideje alatt az emberi viselkedést megkötő erőt mégis csak akkor tekintjük jognak, ha ez az erő nem viszonylagos, hanem föltétlen.

Hasonlóképen nem birjuk a jogot az emberi szabadság, az emberi kötelesség, szóval az ember életcélja nélkül képzelni. Az, a mi végett a jog létezik, valami föltétlen, nem viszonylagos, s ez a föltétlen valami az öncélú ember a maga életével, javaival, öncélú akaratának érvényesítésével. A viszonylagosság csak arra vonatkozhatik, vajjon az emberi öncélúság, az emberi lényeknek teljes vagy csak szűkebb körében bír-e föltétlen erővel érvényesülni? A hol, a kikben, bármily keretekben ez öncélúság megvan, a hol az emberség lelki tüneménye, a szabadság érzete előáll, ott az ily lények viselkedését meghatározó, megkötő erő is föltétlenné válik. A jognak minden változandósága, azok körének viszonylagossága daczára, a kiket megköt, van tehát föltétlen lényege, a mely az emberi öncélúság, szabadság fenntartásában sarkal.

Végül minden, még oly viszonylagos jognak van oly logikai eleme, amely független az időtől, az emberek körétől, a kikre vonatkozik.

Pulszky nem osztja a jognak e föltétlenségéről, állandóságáról, változhatlan lényegéről az addigi közfelfogást, jobban mondva lehetetlennek tartja, hogy a tudomány a jogra, a társadalomra bármi részben örök érvényű, feltétlen igazságokat megállapíthasson. Pulszky életének főmunkája abban állott: a viszonylagosság gondolkodási eszközével, »az összes ismeretes jogszabályok és államszervezetek(nek), a közönségek minden képzelhető feltételé(nek), alkatá(nak) kapcsolata és nemé(nek) áttekintésével, az emberi cselekvőség valamennyi tényezőjének számbavételével állapítani meg az emberiség mindennemű jogának, mindennemű társadalmának, alakulásának származását, hatását, vázolni a

jog, a társadalom mibenlétét vagy mint ő nevezte, »a társiasság teljének feltételeit, a tökéletes közösségi szervezet vonásait«, (Jog- és állambölcselet. 43. l.), a nélkül, hogy a jog- és államnak »eszméi és eszményei egyszer s mindenkorra, mint feltétlen érvényűek lennének megállapítva«.

A jogot, a társadalmat — így okoskodik P. — az emberiség körében folyton változni látjuk, a bölcselet e ténynyel szemben nem hunyhat szemet, s mivel az emberi ész a dolgok lényegét nem ismerheti meg, hanem csak a jelenségeket, a tüneteményeket, ennélfogva a jognak, a társadalmaknak sem kereshetjük a tudomány útján a lényegét, hanem csak jelenségeit.

A jog- és állambölcseletnek feladata is ennélfogva a jog, a társadalom változó tüneteményeinek, e változó tünetmények okainak kutatására irányulhat. E tüneteményeket a tapasztalat segítségével megállapíthatjuk, változásaik egymásutánját megérthetjük, ekként a jogról, a társadalomról világosabb képzetet nyerünk az által, a mi bennük változó, — mert ezt láthatjuk, tapasztalhatjuk, — mint az által, ha azt keresnők bennük, a mi állandó, változhatlan, mert ez meghaladja értelmünket.

Pulszky tehát a jog- és állambölcselet által éppen annak ellenkezőjét törekszik elérni, a mire minden jog- és állambölcselet előtte törekedett. A jognak, az államnak lényege, örök érvényű határozmányai helyett azok örökké változó tartalmának céljára, nyitjára találni, földeríteni azokat a jogrendszerekben és államalakulásokban ható erőknél hatalmasabb természeti, lelki, erkölcsi tényezőket, a melyek amazokat rendes menetükből kimozdítják: ez lehet Pulszky szerint a bölcselet célja.

Pulszky jogbölcselete agnosztikus álláspontjával ekként a jog viszonylagosságának, változásának tudományává lesz a jog föltétlenségének, állandóságának tudománya helyett.

Módszerében hasonlóképp eltér a jogbölcselet addigi kutatási módjaitól. A tapasztalat segítségével, az összes ismert jog- és államrendszerek áttekintésével, nem valamely egyes emberi szükséglet deduktív kísérletével törekszik vizsgálati terére világot vetni.

Bármint gondolkodjék valaki Pulszky céljának helyességéről vagy módszerének kivihetőségéről, az eredményt, mely munkájában előttünk áll, nem fogja kicsinyelhetni.

Ez az eredmény abban a kísérletben áll előttünk, a melylyel Pulszky a jognak, az államnak és változásainak végső szülő okait az embervilágra nézve meghatározta.

E kísérletet némelyek tán korainak találják, a mennyiben igazságait induktív alapra fekteti, pedig a jog- és államalakulásokra nézve nem rendelkezünk az induktív anyag teljességével. Bizonyos azonban, hogy Pulszkyt a kísérlethez szükséges szakkészültségre nézve a világirodalomban senki sem multa fölül.

A mi az embervilágban a jog, a társadalom, az állam tekintetében elvileg nevezetes létrejött s a mit a jogról, államról, társadalomról gondoltak, egyaránt rendelkezésére állott Pulszky-nak jogbölcselete fölépítésénél. A pozitív jog tudósainak tárgyi ismeretét a bölcészek magyarázó, elmélkedő megfejtéseivel kapcsolatosan alkalmazta, hogy a jogot, a társadalmat, az államot végső elemeire bontsa és történelmi jelenségeiket érthetővé tegye.

A mit Pauler Gyula mondott Pulszky jogbölcseletéről (Bud. Szemle. 1885. 42. köt. 481. l.), hogy a világirodalomban alig van munka, mely magának a feladatot oly kiterjedésben, mint P. Á. kitűzte s oly módon megoldotta volna, azt ismételték az angol folyóiratok, midőn Pulszky munkája angol nyelven megjelent.

Az angolokat, a kiknél a jogtudomány leginkább kívül áll az általános bölcselet körén, kétszeresen meglepte Pulszky jogbölcselete, mely egyik bírálója szerint, hogy csak némelyeket említsek, mélység és tartalmasság tekintetében ritkítja párját s melynek Oxfordban Bluntschlinak zavaros és homályos munkája helyére kellene lépni (Westminster Rev. 1888 márcz. füz. 381. l.), a másik, az ismert bölcész, (English hist. Review 761—767. l.) Sidgwick »a magas célú munkát, mely a tárgy teljes áttanulmányozásának eredményeit tartalmazza, az önálló gondolkodásnak minden részében kitartó erejéért« dicséri, a harmadik pedig (a Pollock szerkesztette Law Quarterly 1888. köt. 454. l.), kiemelve, hogy a jogbölcseletnek általános angol és kontinentális eredményeit minden eddigi kísérletet meghaladó teljességgel és világossággal nyújtja, értékét a nagy tudás mellett látköre szélességében találja.

Az angolok véleményéhez járul a fejlettebb német jogtudomány részéről Stoerk (Archiv f. öff. Recht 1889. IV. köt. 234. l.), midőn azt hasonló német munkák fölé helyezi s óhaját fejezi ki, hogy a tartalmas megoldásokban gazdag, a tudományilag szuggesztív, gondolatkeltő munka ültetessék át a német irodalomba, a hol tiszteletreméltó helyet töltene be.

De van-e ? megáll-e ? Pulszky kísérletének pozitív eredménye.

Pulszky eredményeinek a külföldi pozitivistáké fölött a jog- és állambölcsélet terén nagy a fölénye. Comte és Spencer, valamint más pozitivisták a tételes jog- és államrendszerek, valamint a különböző jog- és állambölcséleti elméleteket csak hézagosan ismerik, ide vonatkozó magyarázataik ennélfogva éppen nem oldják meg a problémákat, meg se közelítik a megoldást. Pulszky ellenben a jog- és állami jelenségeknek egész nagy világterületén uralkodik s vizsgálataival be bír azoknak épp úgy közelfekvő, mint végső rejtekeibe hatolni, tudja az életnek e különleges jelenségeiben azt, a mi a világ más jelenségeiben nem található, ezektől megkülönböztetni s velük egy általánosabb erő útján összekötni, magyarázni.

A pozitivista bölcészek, nem ismerve a pozitív jogot, nem az állami és társadalmi rend különleges erőit, a jogi és állami jelenségeket nem bírják se minősíteni, se értékelni, minélfogva világképükbe se tudják beolvasztani, a szakjogászok és politikusok érdeklődését, tudvágyát pedig kielégítetlenül hagyják. Pulszky ellenben a jogot, az államot a világegyetem láncolatába helyezve, az általános bölcselőnek épp úgy új világot nyit, mint a hogy megkönnyíti a jog, az állam mindennapi összefüggéseinek kimutatása által a külön szakbúvárnak belátását saját különleges részvilágába.

Pulszky munkájának legbecsesebb eredménye a társaság és társadalomról szóló 6., de különösen a társadalmak egymásközi viszonyát tárgyaló 7., a történelmi társadalmakról szóló 8. fejezet. Maga írja szerényen munkájának angol előszavában, hogy a hatodik, hetedik, nyolczadik fejezetek új anyagot tartalmaznak.

A történelmi társadalmakról szóló fejezetben »tulajdonkép a történelem bölcséletét kapjuk dióhéjba szorítva«, »melyet nemcsak időrendi elsőségért, de mélységért is említeni fognak

ez eszmekör történetében«. (L. szerző bírálatát a Magyar Igazságügy XXVI. köt. 233. l.).

Pauler Gyula, kinek legfőbb becsvágya volt, ha a világ történetét pár száz 16-rét oldalra megírhatná, lelkesedve kiáltott föl e fejezetről szólva : »Hatvan lapon világtörténetet ír, nevek nélkül.« (B. Szemle. 42. köt. 482. l.)

Bármilyen kifogásunk legyen egy vagy más tekintetben Pulszky művének ezen része ellen, a mint volt hazai és külföldi bírálóinak (L. B. Szemle. 42. köt. — Magyar Igazságügy. XIV. köt. — Pollock, Law Quarterly 1888.), azokban oly igazságok kerültek napfényre, melyek megmaradnak. Társadalom, állam, különböző alakulásaik, ezek egymásra következése, a mennyire ez egyáltalán lehetséges, ki vannak emelve a szubjektív vélekedés ingoványai-ból s kézzelfogható, tárgyilagos, szükségképi jelenségekként, tényekként bizonyíttatnak.

Ugyanezt kísérli meg bár kevesebb sikerrel Pulszky a jogra, ennek alapjára, főelvére, a jogosnak és jogtalanak mértékére nézve kimutatni. A közületi létet, társadalmat, államot ugyanis lehet minden erkölcsi, jogossági alap nélkül, mint az emberiség történelmének kikerülhetlen okvetlen bekövetkező tényeit is megfejtetni. Ily pusztá, ténybeli alapon vezette le őket Pulszky, midőn arra hivatkozott, hogy *»minden, ami okvetlenül szükséges, ezen okvetlen szükség alapján mint öncélú jelentkezik, azaz alakulásának igazolását saját léteében és fennállásában bírja . . . úgy az állam is észleges okvetlenséggel, tehát öncélúsággal bír . . . mint az emberi együttlétnek multhatatlan alakja . . . mint minden különleges célnak általános és így multhatatlan föltétele.«* (Id. m. 212. l.)

Ilyen ténybeli szükségességen alapszik, ily pusztá tény, mint a társadalom, a jog is, P. szerint, melynek fenntartására szolgál. Ámde a társadalom egy állomány, a jogrend megint az, az egyes egyén pedig annyi millió külön tény, ahány egyén van. Az emberi viselkedésnek azok a jogi szabályai, melyeket egy társadalom, egy állam tényleg fenntart, ténylegességük miatt nem lesznek a számtalan külön egyénre igazságosak. Pulszky maga is különbséget tesz tökéletes és tökéletlen, igazságos és igazságtalan jog között, midőn az első abba helyezi, hogy legkisebb állami cselekvőség, azaz kényszer árán lehessen lehetőségét mentől nagyobb egyéni cselekvőség megszerezni.

Ha a jog ebben áll, ha tökéletes és nem tökéletes jog is van, ha utóbbi az egyéni cselekvőség mentől nagyobb lehetőségében áll, akkor a jog már nemcsak tény, épp úgy, mint a sok millió emberi egyén ellentétes céljaival, érdekeivel, a kiknek együtt-létét lehetségésíti, már több mint tény, már érték is.

A jog, mint a viselkedés igazságos szabálya, csak akkor volna okvetlen szükségességű, természetszerű tény, ha az emberi egyén is csak egyféle értelmezést engedő lény, az emberfajnak olyan példánya lenne, mint az ásvány-alakok, a növény- és állat-fajok, ha az ember lényege a léthez való ragaszkodással s a lét kellemes érzetek biztosítására vagy ellenkezők elkerülésére irányzott törekvésekkel kimerítve s ez érzések az egyéneknél biológiai, gazdasági, értelmi, művészi tekintetben egyenlők, vagy legalább összemérhetők lennének. Avagy akkor, ha a jog a különböző emberi egyének és cselekedeteikre nézve egyszerűen az erősebb hatalmát jelentené.

Szóval a jogot, úgy a mint azt az emberi gondolkodás és az emberiség évezredes gyakorlata értelmezte, vagyis mint az emberi viselkedésnek igazságos szabályát az embervilág tényleges tömegmozgásaiból levezetni lehetetlenség. E részben az életnek viszonylagos jelenségei, akár a tárgyilagoss világ, akár az alanyi világ pusztá phoenomenológiája nem nyújtanak az ily igazságos szabályok iránytűjére fölvilágosítást. Nálunk Eszterházy Sándornak (A bölceleti jogtudomány kézikönyve. 1897.) avatott küzdelme jól megjelölte a pozitivista jogbölceletnek ez alapgyöngéjét.

Ha Pulszky jogi felfogása pozitivisztikus elméleti alapjának e gyöngesége daczára végeredményben olyan, a mely a metafizikus jogbölcelet eredményeivel sokban találkozik, sőt Pauler Gyula szerint Pulszkynál »a jog és állam, mint az emberi természet szükségképi fejleménye« olyan, a melynek »tartalma körülbelül megfelel a keresztény morál postulatumainak«, ez csak onnét magyarázható, mert Pulszky pozitivizmusa, a tudománynak a jelenségek megismerésére való korlátozása, más szóval phoenomenalismusa nem egyoldalú, nem korlátolt, nem szorítkozik a biológiai jelenségekre, a lelki jelenségeket, az érzelmeket, a szellemi vágyakat, várankozásokat és reményeket, hitbeli és észbeli spekulációt, mint a biológiaiaktól különbözőket s tapasztalati úton csak részben megfeythetőket épp oly pozitív-

jelenségeknek tekinti, mint a kézzel fogható, fizikailag mérhető idegtüneményeket.

S habár ezeket, a mennyiben tapasztalati úton meg nem fejthetők, nem elemezhetők, a tudomány köréből kizárja is, hatásukat az emberi cselekvésre nyomatékosan kiemeli.

»Az, a mit Kant »intelligible Welt«-nek nevez, mondja Pulszky, az isteni tulajdonoknak, a lélek halhatatlanságának, az erkölcsi szabadságnak, a föltétlen és közvetlen észparancsnak... birodalma, habár elemezve át sem érthető, mégis eszményi, vagyis megfelel... az emberi ösztön, öntudat és hagyomány táplálta várakozásoknak.« (Id. m. 5. l.)

Sőt egyenesen ezzel a mondattal kezdi munkáját: »A jog és állambölcselet, az emberi társas együttlét alakzatainak és szabályainak elmélete, vagyis azon tudomány, mely az emberi közönségek intézményeinek természetét, jelentőségét és rendszerét, eredetük, összefüggésük és *eszményeik* törvényeit tünteti elő.«

Az eszmények, Pulszky szerint, különösen fontosak a társadalmi jelenségek megfejtésére. Míg ugyanis a természettudományok tárgya mindig egy és ugyanaz, mert az ember fokozódó tudása nem teremt a dolgokban új tulajdonokat, »addig a társadalmi tudományok foglalatába illeszkedő jelenségek, mint az emberi gondolkodás és cselekvés mozzanatai, maguk is módosulnak minden oly tényező befolyása alatt, mely az emberi felfogásra és vágyakra hatást gyakorol. Az emberi tudat minden fejlődése nemcsak a tapasztalat kibővítésére szolgál, hanem egyszersmind ösztönül a cselekvés kiterjesztésére s forrásul új kívánságokra és törekvésekre.« (Id. m. 24. l.)

Az emberiség történelme tehát, ez Pulszky gondolata, bár törvényszerű, az emberi értelem, a vágyak, az érzelmek, a törekvések, a célok változása következtében oly új meg új alakulatokat mutat történelmi időkben, a minőket a természeti világ csak geológiai korszakokban. Az emberi törekvések, a célok története a legfontosabb a jog és társadalom megértésére, a történelmi érzék a változások iránt, a melyek e célok tekintében bekövetkeztek, hasonlíthatatlanul fontosabb, mint bármiféle akár fizikai, akár lélektani monizmus, vagy bármily deduktív elv, melyekkel az emberi történet gazdagságát kimagyarázni lehetetlen.

»Az egyes közvetlen célloknál, így folytatja Pulszky, feljebb emelkedhetünk. Összefoglalhatjuk, általánosíthatjuk őket az egyéni életcélok, az államcélok, az emberi célok, sőt a hit álláspontján, a mindent átölelő világcél és világterv egyetemes fogalmába.« (Az angol kiadás 53. l.)

A tudás és a tárgyául szolgáló társadalmi viszonyok e kölcsönhatása, annak öntudatba jutása, hogy az ember a felismert erők és viszonyok segítségével cselekvésének irányt adhat, célzt tűzhet ki, eredményezi, hogy az ember képzelő tehetsége által felidézheti magában azon állapotot, mely lehetséges céljainak teljes megvalósulásával fog beállani.

Az emberi vágyakat, képzeletet, akaratot, az embernek értelmi oldala mellett affectív oldalát s a rajtok sarkaló eszményeket az emberiség evolúciójának a naturalistikusokkal egyenlő fontosságú tényezőiként felismerve, juthatott el Pulszky tudományilag megnyugtató eredményekhez, menekült meg attól, hogy pozitívizmusa ne egyoldalú naturalizmus, vagy Spenceri változatú schellingianizmus legyen, hanem az alapító Comte értelmébeni, igazi pozitívizmus.

Feladatának megoldási módjára, vagyis azon tényezők számbavételére nézve, a melyeknek az emberiség társadalmi evolúciójában döntő szerepe van, Pulszky határozottan Comte Ágost híve; maga is említi ezt előszavában.

Azeszményekről alkotott elmélete, melyre méltán oly nagy súlyt helyez, eredetisége mellett is Comtéval azonos nyomokon halad s tartalmilag is találkozik a Comte-i gondolatokkal, »a szívnek, az affectív, a felebaráti hajlamoknak a szellem fölötti túlsúlyáról.«

»A cselekvő életből fakadt s az elmélkedő világ minden részére egymásután kiterjesztett pozitívista irány teljes érettségre jutva, kikerülhetlenül meg kell hogy ragadja egészében az affectív életet s egyedül ebbe helyezi a végső rendezés központját.« (Polit. positive. I. köt., 17. l.)

Comte-nak e szavai, az a tétele, hogy az ész csak világosságot ad a cselekvéshez, de hogy ennek a lökést máshonnan kell kapnia, többi közt a szívtől, a felebaráti érzelmektől, a képzelettől is, egyenes elismerésre jutnak Pulszkyknál, midőn vizsgálja a társadalomtudományi megismerés forrásait, névszerint az eszményekről alkotott elméletében.

De magában elméletének érdemleges kifejtésében nevezetes részt tulajdonított az érzelmi elemeknek a társadalom, az állam, a jog jelenségeiben, a mint tisztában volt azzal is, hogy e jelenségek miképeni meghatározásánál az egyes elméletekben mily nagy szerep jut az elméletkészítők alanyi érzésvilágának, metafizikai szükségletének. Ugyanis a tapasztalatra épített tudomány, bárcsak jelenségekkel foglalkozik, még sem kerülheti ki teljesen a metafizikai képzeteket, mert a jelenségek, a fizikaiak, a biologiaiak, a lelkiek, a társadalmiak külön csoportokra bomolva jelentkeznek, s e csoportok között a kapesok, az átmenetek csak hypothezisekkel deríthetők fel s ezeknél csúsznak be a tudós alanyi érzései, metafizikai fogalmai.

Erre való tekintettel jut Pulszky ahhoz az eredményhez, hogy »az emberi tudat véges volta következtében, teljes egész tudomány, mely a világegyetem végtelen jelenségeit felölelné és így valóban egységes volna, nem létezhet« (id. m. 9. l.) s minden társadalmi tudományos elmélet bizonyos fokig szubjektív érzelmi alapon áll, viszonylagos.

Ha Pulszky helyét a tudomány, a bölcelet világbirodalmában megjelölni akarjuk, Comteistának kell őt neveznünk, a ki azonban a jog- és állambölcsészetben tovább viszi a pozitivisták álláspontjáról a megismerést s megmutatta a határt, a meddig ez állásponttól eljutni lehet.

Bölcsészettét bevégzett alakban csak az alaptanokra nézve hagyta reánk, a jog- és állambölcsészett részleteit illető elméletei csak azokból a könyomatú jegyzetekből ismeretesek, melyek előadásai után készültek.

A mult és jelen jogát, a társadalom, az emberiség jövő alakulását bámulatos szakismerettel és bölcsészeti ítélő erővel tárgyalta ez előadásokon. A gyakorlati életben érvényesülni, a jelenen túl menni nem akaró jogásznak épp oly hasznára vált a bölceleti kezelés, a melyben a magán- és büntető-, valamint a nemzetközi jog leggyakorlatibb, legnehezebb részletkérdéseit részesítette, mint a hogy világot vetett a jövő problémáira azoknál, a kiknek bölcselkedő, tudvágyó ösztöne ezek után sóvárgott. Szabadság vagy szocializmus-e, — a szocializmust »A munkáskérdés«. 1890. 86. l. irodalmilag külön is tárgyalta, — nemzeti vagy gazdasági államé-e például a jövő? épp oly gondos elbánás-

ban részesülnek, mint a nemzetközi magánjog kemény problémái, a zálog-, a szerződési, a testületi jog finomságai. Ez előadásoknak nem volna szabad kiadatlanul, csak a gyarló könyvmatos följegyzésekre bízva, maradni.

III.

Pulszky lendületteljes irodalmi és tanári munkássága erősen megmozgatta szellemi világunkat, fölkelte a társadalmi bölcsélet iránti érdeket, tudományos életet, valóságos irodalmat teremtett.

Több volt azonban támadója, mint követője, sőt a kik követték, vagy inkább csak követni látszottak, a természet-tudományi szociológia hívei, nagy fenntartásokkal, értelmezésekkel, szinte csak negative, azaz annyiban követték, hogy a Pulszky által támadott metafizikus észjog ellen foglaltak állást.

Tanával, hogy a jogot csak mint viszonylagost birjuk megismerni, hogy végső elvét tudományosan nem magyarázhatni, maga ellen zúditotta a vallási alapon bölcselkedőket,* a kik munkájában csak elítélni valót találtak, a kik nem vették észre, mily erős lépcsőket épít a jog fejlődésének törvényszerűségét kutató pozitív bölcsélet a vallásos hitnek azon általános és inkább erkölcsi tételéhez, mely az igazságosnak és igazságtalannak örök ellentétét hirdeti, a nélkül, hogy egy bizonyos történelmi korszakban arra nézve, mi akkor igazságos? feleletet adna.

A mily igaz a vallási alapú jogbölcsélet követelése (Hertling: *Über Ziel und Methode d. Rechtsphil. Jahrb. d. Görres. Ges.* 1895.) hogy a jogtan az erkölcsi eszmékkel összefüggésben maradjon, a mi nélkül, a jognak igazságosságát vagy igazságtalanságát nem is tekintve, a jog általános tanait sem lehet helyesen meghatározni, épp oly jogosulatlan a tényleges, pozitív viszonyok lélektani elemzését s a belőlük következtethető okulást a létesíthető jogra kicsinyelni, elvetni.

* L. Surányi: A pozitív bölcsélet hatása hazánk jog- és állam-bölcselőire. 1900. — Frey: A természetjog vagy észjog létele. 1903. — Kozáry: Korunk bölcsellete. 1892. — Comte: A pozitivismus és az evolucio. 1905. 2 köt.

A természet joga, mint vallási igazság, sem kerülheti ki a hely és időköriülmények tekintetbe vételét, ezek szerinti részletezését, a mint ezt dr. Notter Antal »A természetjog« (Szt. Istvántárs. tud. és irod. oszt. kiadv.) című avatott értekezésében szintén elismeri.

Meglepő tehát ez ellenszenv Pulszky pozitivizmusa iránt, mely csak a megismerés viszonylagosságát állítja, a lét, a valóság kérdését ellenben nyitvahagyja. Nem tagadja az az emberi tapasztalat körén túl eső titokzatos homály birodalmát; egyik értekezésében (A felekezetek szerepe az állami életben. 1891. 4. l.) egyenesen kijelenti, hogy az, a mi a hitben tulajdonkép becses, nem látszólagosan közetlen tárgya, hanem éppen amaz indulat és indokok, melyek az ismertről és kézzelfoghatóról a végtelen és ismeretlen sejtelmére juttatnak el.« Sőt bevallja, hogy »az emberi sors rejtélyei nagyobb érdeket keltenek, mint a pusztá igazság problémái«, hogy a megismerhetlennek birodalma, habár elemezve át nem érthető, a maga képzeteivel, minők Isten, szabadság, örök igazság, megfelel »az emberi ösztön, öntudat és hagyománytáplálta várakozásoknak.« (Id. m. 5. l.)

Ez érdeklődés a tapasztalatilag megismerhetlen iránt, az emberi ösztön e várakozásai, Pulszky szerint, tények, melyeknek ilyenül elismerése, ha nem is egyezik azon szereppel, tehetséggel, melyet a vallási ismeretelmélet a föltétlen, a végtelen tekintetében a természetes emberi észnek tulajdonít, nevezetesen, hogy Istent az ember természetes eszével felfoghatja, valójában hidat ver a valláshoz, a metafizikához. A történelmi pozitív vallások mindig tovább nem elemezhető tényeken nyugosznak, nem az abszolút eszméből való levezetések, okoskodások. Tények szülik a hitet, a tényeket a megértés legfőbb forrásául tekintő pozitivizmussal nem kell hát szükségképen elvi ellentétbe helyezkednie a vallási alapú bölcsesletnek, sőt felhasználhatja a vallási tények értelmezésére, a mint ezt újabban Brunetière teszi. (Sur les chemins de la Croyance.)

A spiritualista alapon bölcselő Eszterházy Sándor (A bölcs. jogtudomány kézikönyve. 1897.) elismerve a jogi és állami élet fejlődési törvényszerűségének kutatását hasznos tudománynak, a pozitivistá módszert támadja, mint olyat, mely lehetetlenre vállalkozik, mert a jog lényegéről, annak pusztá külső jelenségeiből

fölvilágosítást nem adhat, mert mértéket nem ad a történelmileg lett jognak megítélésére. Amiben igaza van, de egyben feledi, hogy e mérték meghatározásában a lett, a történelmileg fejlett jog is útmutató. Magam is mindjárt megjelenésekor (Magyar Igazságügy XXIV. köt. 3. és 4. füzet, különösen 234. l.) kiemelttem, hogy fennkölt, de egyszersmind a való étellel összhangzó eredményeit egyedül a természeti causalitás és phoenomenalismus módszerével következetesen el nem érhette volna, ezt csak az eszmények segítségével tehetette, a melyekben az ember nemcsak mint a környező világtól meghatározott okozat, hanem esze, vágyai, képzelete, céljai által okká válik s áttöri a fizikai és biológiai oklánczolatokat.

Pulszky abban hibázott, hogy a természeti causalitás, a determinizmus, a phoenomenalismus, a tudomány egységének értelmét erősebben nem szabatosította, másrészt meg őket jobban előtérbe állította, mint a hogy tényleg célozta, és hogy a ki a lelki, értelmi, affektív, akarati tényezőknek oly nagy és önálló helyet jelölt meg a jog, a társadalom alakulása és változásában, ezen jelszavak által tápot nyújtott annak a felfogásnak, mintha bölcsellete természettudományi monizmus, simplista determinizmus volna. Holott éppen az ellenkezőre, a pozitivistá jelszó szerint »az emberi tapasztalat totalizálására (»totalisation de l'expérience humaine«) törekedett, a tapasztalat körébe eső összes, úgy anyagi, mint szellemi tények egymásra hatását kereste, hogy általuk a jognak mibenlétét megtalálja.

Ezért támadták legjobban hajdani tanítványai. Azt hitték, pozitívizmusa, melyért egykor mint tanítványai lelkesedtek, nem az emberiség tapasztalatának totalizálásában, hanem csak a természeti törvényszerűséggel rokon okozati magyarázataiban, metafizikaellenes kitételeiben, azon végcél hangoztatásában és tényleges elérésében rejlik, melynél fogva a pozitív tudomány a mindenség törvényeit egy egyszerű világtörvényre vezeti vissza.

Csak így érthetjük, hogy egyik tanítványa, a kivel bölcselétet sokszor összeköttetésbe hozzák, Pikler Gyula a társadalomtudományi társaság 1902. ápr. 13. ünnepélyes ülésén mondott emlékbeszédében (Pulszky Á. emlékezete. Kiadja a társ. tud. társ. 1902.) kiemelve Pulszky nagy érdemeit a társadalmi tudo-

mányok körül, nevezetesen, hogy 1. a jogot valóban tudományosan fogta föl, a mennyiben a mindenség egyéb jelenségeitől függőnek tekintette; 2. hogy a mindenkori jogot a mindenkori technikából magyarázta; 3. végül a jognak folytonos és óriási, időben és mértékre határnélküli fejlődését hirdette, s meghajolva Pulszky Ágostnak, mint embernek, ritka nemesszívű jelleme előtt, munkásságát eklektikusnak, a monistikus természettudományi felfogáshoz hűtelennek, a tudományban kétkedőnek, inkább leirónak, mint bölcseelőnek, polihistorinak minősítette. (L. id. m. 28—38. l.)

Ha Pulszky eklektikus, úgy az volt Kant is, mert a *Kritik der reinen Vernunft* mellett a *Kritik der praktischen Vernunft*ot írta, az volt Comte Ágost is, a kinek *Philosophie positive*-je mellett van *Politique positive*-je. A nagy gondolkodók közül csak Hobbes, Spinoza, Hegel kerülnék ki az eklekticizmus vádját.

Pulszky nem lett hűtlen a természettudományi monismushoz, mert annak soha hívei közé nem tartozott, pozitivista volt, nem simplista, a minők a természettudományi igényű szociológusok.

Mint pozitivista, mint tárgyának lehető teljességű ismerője, látta az embervilág, a történelem gazdagságát társadalmi tényekben, látta e világnak parallel fizikai, biológiai, lelki, társadalmi jelenségsorozatát, melyeket egységes, általános törvényre, különösen természeti törvényre, eddigelé a tudomány vissza nem vezetett s melyeket csakis a spinozai és hegeli metafizikának sikerült egyetlen eszme gúzsába kötni. Ezért tiltakozott már tudományos pályája kezdetén a monistikus jelszavak ellen, ezért tett különbséget tudós kutatása delén a kész és a fejlődő tudomány között, ezért vette számba az emberi élet közületi jelenségeinek megfajtásánál mint igazi pozitivista a fizioiogiai tények mellett az emberiség gondolati tényeit, az összes elméleteket és eszményeket.

Tudós pályája kezdetén, 1875-ben, tudta már, hogy »a tökélynek emberileg elérhető mértékét megütő, tehát kész tudományos elvek a szám, a tér és mozgás tanait illetők«. »A képződő, a fejlődő tudomány ellenben még elvein is a körülmények elköleszöszött színét viseli.« (Az angol jogbölc. történetéhez. B. Szemle VII. 126, 127. l.) Ezen tudat erősödött benne az idővel s főmunkájában ismételte, hogy »az emberi tudat véges

volta következtében teljes, egész tudomány, mely a világegyetem végtelen jelenségeit felölelné és így valóban egységes volna, nem létezhet.« (Jog- és államb. alapt. 9. l.)

Pulszkyt tiszta, tárgyilagos látása és tárgyismerete óvta meg a szenvedélyes kezdők merész átalánosításaitól, a tudomány egyszerűségének ködképebeni bizakodástól.

Tudta, hogy minden kornak szüksége van külön közhelyekre, jelszavakra, melyekkel a kutatásnak akkori iránya hosszabb körülírások nélkül jeleztetik. »A jelen szükségeinek, így írt 1876-ban Beöthy Leó könyvét bírálva (B. Szemle XI. köt. 182. l.), a fokozatos fejlődés, a körülményekhez simuló átalakulás, a lét-küzdelem egymással összefüggő eszméinek divata felel meg leginkább . . . A Darwin-féle tanok bizonyára századunk gondolkodása és buvárlata javának gyümölcse s termékenyítő hatásuk . . . az erkölcsi elméletek mezején is kétségbe vonhatlan. De csakis úgy, ha mint tudományos hypothesisek . . . vétetnek tekintetbe. Ha ellenben mint korlátlan érvényű dogmák szerepelnek, *mintegy az igazság birodalmának kulcsai, melyekkel kezében bárki előkészület nélkül bárminő feladat megoldásához foghat*, éppen oly vakhit eszközeivé aljasodnak, mint akármelyik metafizikai spekuláció és pedig annál veszélyesebbekké, minél inkább bizik a népszerű közvéleményt tudományos kérdésekben is követni igyekvő dilettáns, hogy gondolatmenete értékét egyes tanainak föltétlen belbecse, nem pedig összetartozásuktól s alkalmazásuktól függő viszonylagos igazságuk szabja meg.«

Pulszky nagyon is bizott a tudományban, de tudta, hogy csak évezredek munkájával bir új igazságokhoz jutni, tudta, hogy »az elméleti gyönyör a mindenséget egy öleléssel átkarolni« (Pikler, Pulszky Á. eml. 24. l.) a tapasztalatlan kezdő illuziója, tudta, hogy az igazság birodalmának nincs generalis kulcsa, hogy abba, még ha ilyen volna is, csak az birna bemenni, a kinek előkészülete, induktive szerzett tárgyismerete van.

De nem hitte, hogy a tudomány, bár célja szerint egyszerűnek kell lennie, az is, nem hitte, hogy a tények sokaságával, különféleségével, változatosságával, szóval anyagával nem kell számolnia, nem hitte, mint Pikler (Pulszky Á. emlékezete. 32. l.), hogy ez »anyagnak azon edénybe, melyet az ész ad és cselekvőségünk követel, belegyurhatónak kell lennie.«

Pulszky igazi tudós volt, önhitt gőg nélkül, a Newtonok, a Pasteurök, a Hermite-k szerénységével, nem utópiák költője, nem fanatikus.

Pulszky tudományos egyéniségének legnemesebb vonása a szerénység, melylyel a tudományos elméletek viszonylagosságát, fokozatos fejlődését a társadalmi elméletek körében, bevallja. A szerepet, melyet a tudós szerénysége, az értelmi főerényeknek ez alaptétele a tudomány körében betölt, így szól Pulszky, méltán párhuzamba helyezhetjük azzal, melyet a teológiai erkölcsan a maga terén joggal a hívő alázatosságának ítél oda. (Jog- és államb. alapt. 27. l.)

Ügynevezett tanítványai, a kik biológiai alapon nyugvó jogtudományt vélnek művelni a nélkül, hogy a biológiában szakértők s a létező jogban otthon lennének, rossz néven vették Pulszkytól, hogy nemcsak a történelem folyamán létezett, valamint a manap érvényes jogot, hanem mindazt, a mit tárgyról irtak, munkájában tekintetbe vette, feldolgozta.

E részben elismerik, »hogy Pulszky kivételesen, csodálatra méltóan nagy alak«, de az elismerés értékének becslésére hozzátesszik, »valódi polihisztor volt.«

A ki tárgyát minden részében ismeri, a ki ismeri annak jelen és elmúlt tényeit, egykori és mostani elméleteit, e szerint polihisztor, vagyis egy letűnt tudományos korszaknak jelenleg értéktelen alakja.

A természettudomány, melyet e természettudományi szocio-logusok a jog, a társadalom alapjává kívánnak tenni, különösen az a természettudomány, mely az evolúció föltevésével kutat, csodálkoznék a tudománynak ily felfogásán. A természettudomány ma el nem ismeri zoologusnak, botanikusnak azt a buvárt, a ki az állatnak, a növénynek az emberénél sokkal régibb történelmét, paleontológikus korszakait nem ismeri, a ki a világtestek, a földön levő élő lények evolúcióját számba nem veszi s egy deduktív elvvel, evolúció nélkül, akarná a természeti világot, mint egy örökké egyformán, változás nélkül járó gépezetet felfogni.

Pulszkynak állítólagos polihisztorsága nem egyéb, mint teljes tudományos készültség tudománykörének elmúlt és létező tényei ismeretében. Mások elméleteinek számbavétele — és nem átvétele — pedig Pulszkynál mi más, mint az evolúció elvének

alkalmazása a gondolatok világára. Mert hogy különböző elméletek voltak, természettudományilag is kétségtelen tény, s ha az evolúció világtörvény, annak az elméletekben előttünk fekvő tények létrejötténél is valamikép hatnia kell. Az elméleteknek is megvan az evolúciója, s ennek ismerete, ha mástól nem, rég lejárt elméletek feltalálásától óvná meg úgy a feltalálót, mint az emberiséget.

A tények, úgy a fizikai, mint az elmebeli és akarati tények teljességének ismerete nélküli buvárkodást a társadalmi tudomány körében azonban, bár polihisztorságnak nem, de tudománynak sem fogja senki sem tekinteni, a ki a tudomány természetével tisztában van.

Pulszkynak lehet módszerét támadni, lehet a vele elért következtetések helyességét kétségbe vonni, csak azt nem, hogy igazi tudós és valódi bölcselelő volt, még pedig a javából.

Tudományos világunkban korszakot alkot, a kinek a jog- és állambölcseletben hasztalan keresem párját azok között a most már elköltözöttek között, a kik a tudománynak hasonló vidékét, a jog- és állambölcseletet művelték.

Pauler Tivadar tárgyismeret nagyságában hasonló volt hozzá, a mennyiben a jognak, különösen a hazai jognak minden részét alaposan ismerte, a jogbölcseletnek óriási irodalmát éles szemmel áttekintette, sőt felülmulta Pulszkyt abban, hogy nagy tudását nemcsak mint bűvös erejű s egyszersmind a legérthetőbb előadású tanár, hanem irodalmilag is bámulatos mértékben közvetítette, s a tételes jog büntető részének korszakalkotó művelője volt.

Mint jogbölcész azonban Pulszky Pauler fölött áll, a ki merőben Kant tanának hirdetésére szorítkozott.

Kerkapoly-t éppen messze maga mögött hagyja Pulszky.

Kerkapolynál a magyar tudomány világában alig volt nagyobb gondolkozási erővel felruházott fej. A való világ, a pozitivum legapróbb, legalantasb részletei iránt ugyanoly érzékenységgel felruházva, mint a minő könnyűséggel járt a gondolat szédítő magaslatain, a részletkutató aprólékossáig menő pontossága egyesült benne a rendszeralkotók, az egységességre törekvők lendületével. A mindenséget, mint a szellem evolúcióját magyarázni, az életnek bármely parányi részletét annak egészével

tüstént egybekötni tudni, a jelenségek végtelen sokaságát egy egyszerű végerőből, a szellemből levezetni, szóval az egységre törekvés Kerkapoly tudományos jellemvonása.

De Kerkapoly a mindenségnek e magyarázatában sohasem ment túl Hegelen és ennek főtanítványán, Rosenkranzon, még annyira sem, mint Pauler Kanton, a ki Kant elméletét összemérte más elméletekkel s amannak védelmezésében, igazolásában nagy bölcselmi erőt tanúsított.

Kerkapoly ellenben Hegel rendszerét az igazság végmegnyilatkozásának tartva, annak igazolását, védelmét, fejlesztését mintegy fölöslegesnek tekintette s a bölcelet hivatását abban látta, hogy e rendszert a jelen világ új tényeinek magyarázatánál alkalmazza. Kerkapoly nagy elme, de alkotó elme nem volt.

Azok között, a kiknek működése az állambölcelet vidékét érintette, s a kit Pulszkyval kapcsolatban szokás említeni, Szilágyi Dezső, egyáltalán nem volt se tudós buvár, még kevésbbé bölcselő. Az ő nagy tehetségét a közéletnek csak időleges, aktuális tényei, feladatai ingerelték, végső alapjainak tudományos buvárlata ellenben hidegen hagyta. Megelégedett e tekintetben a korában uralkodó elméleteknek előadásával s a meglevő állam intézményeknek összehasonlító bírálatával. Szilágyi az államban nem buvárlati problémát, nem a tudvágy, hanem a tettvágy tárgyát látta s rendkívüli elméje az állambani alkotásnak, nem az állam teljesebb megértésének világában érvényesült.

Pulszky és Szilágyi párhuzamba állítása a tudomány, a bölcelet terén lehetetlen, mert itt Szilágyi egyáltalán nem jöhet számba.

A tudomány történelmének egyik különös találkozása az, mely Pulszkyt Eötvös Józseffel összehozza.

Midőn Pulszkynek állambölceleti irodalmunkban helyét keresem, nem bocsátkozhatom e találkozás okának elemzésébe.

A vizsgálatra igen érdemes tárgy lenne ez, melynek előbb-utóbb meg kell ejtetni, itt az összehasonlításra kell szorítkoznom.

Eötvös is a tapasztalattól várja ugyan az állam, a társadalom rendezésében irányadó szabályok fölismerésének eszközét, mint Pulszky, azonban az eszméknek, melyek az embereket kell hogy vezessék, abszolút, plátói értelemben való örök lételt tulajdonít, míg Pulszky őket a megismerhetlennek, a föltétlennek bírodal-

mába utalja s őket, mint tudományosan megismerhetőket, csak az ember jövő szükségleteit, jövő céljait kifejező, muló létű, változó terveknek, objektív léttel nem bíró képzeteknek, nem eszméknek, hanem eszményeknek tekinti.

Eötvös szellemének járása azonban az eszmék föltétlenségének föltevése következtében, mely minden gondolatát vezeti, tapasztalati módszere daczára metafizikai szinezetet nyer s az egyéni szabadság föltétlenségének apotheosisében s az állam feladatának ez egyéni szabadság biztosítására szorításában végződik.

Pulszky viszont tapasztalatilag fölismerhető igazságnak csak a viszonylagost ismerve el, tapasztalati módszerével lépésről-lépésre jut el hasonló apotheozishez, midőn a legtökéletesebb államnak azt nyilvánítja, »a mely az egyéni erők legnagyobb tömegének enged szabadságot«, a legtökéletesebb jognak pedig azt, »a mely mellett a legnagyobb egyéni cselekvőség a legkisebb állami cselekvőség árán érvényesíthető.« (Jog- és áll. 297. l.)

A magyar bölcseletnek legbecsesebb kincsei közé tartozik Eötvös »Uralkodó eszméinek« utolsó könyve, melyben a haladás általános törvényeinek befolyását vizsgálja az állam szerkezetére s a fejlődés világtörvényével foglalkozik. Ehhez a mélyen járó történetbölcseleti remekhez, melynek, sajnos, oly kevés hatását éreztük irodalmunkban, méltó párként csak Pulszkynak a társadalmak egymáshoz viszonyát és a történelmi társadalmakat tárgyzó fejezeteit állíthatjuk. Utóbbinak keretei még nagyobbak s ha előbbi általános tételeinek világosságával s a melegséggel emel föl, melyet okfejtésében alkalmaz, Pulszky a pozitív tények lánczolatának feltüntetésében bilincseli le nemcsak értelmünket, de kedélyünket.

Azt hiszem, Pulszky Jog- és állambölcseletének leginkább Eötvös Uralkodó eszméi mellett van helye, ha az értelmi energiának azt a fokát, méretét keressük, mely megalkotásukhoz kívántatott, egyébként külső és belső tulajdonokban nagyon is különböznek.

Eötvös munkája nem oly szorosan tudományos, mint Pulszkyé hisz célja egészen gyakorlati: az európai emberiség körében 1848 után beállott nyomasztó állapot orvoslásának eszközeit a tudomány segélyével megmagyarázni. Pulszky ellenben a társadalom, a jog, az állam természetével, egészen elvonatkozva

korának különös bajaitól, általában, az emberiség egész életfolyására kiterjedő jelenségekkel foglalkozik, ezenkívül pedig a tudományos megismerés lehetőségének, a tudományos buvárlat logikájának magával tárgyával egyenlő jelentőséget tulajdonít.

Viszont Eötvös számos részletkérdést felölel, melyek Pulszky-nak maga elé tűzött tudományos célja keretén kívül esnek, s azokat nagy részletességgel tárgyalja, míg Pulszky a tények, az elméleteknek mentül tömörebb előadására fekteti a súlyt.

Csak egyben találkoztak, a legnemesebb érzelmekből fakadó liberalizmusban.

A tudomány történelmének másik különös jelensége, hogy Pulszky Eötvöshöz való viszonyáról nem számolt be könyvében. A buvárkodó előtt megmagyarázhatlan e jelenség, hacsak nem a gyöngédségből, melylyel az oly nagyra tartott Eötvössel, az atyai baráttal szemben a saját módszerét, felfogását bírálólág védelmezni ildomtalannak találta.

IV.

Pulszky-nak »Jog- és állambölcseleté«-vel lezáródik jelen-
tősebb alkotó tevékenysége a tudományban.

Dolgozatai, melyek ezután megjelennek (többi közt Pázmány Péter 1887. — Egyetemi kérdések Magyarországon. 1889. — A munkáskérdés. 1890. — Hungary. A »National life and thought of the various nations of the world. London 1891. Fisher Unwin.« című gyűjteményben. — Demokrácia és nemzetiség. Huszadik Század II. évf. — s különböző bírálatai a B. Szemlében), szellemi éberségének, átfogó elméjének főmunkájához méltó, de szorosan körülírt határokra szorítókozó megnyilatkozásai. Céljuk nem általános igazságok, hanem tények megállapítása, és amazoknak e tényekre alkalmazása.

Maga, akadémiai székfoglalója (A jog- és állambölcselet feladatai. 1887.), mely főmunkájára csakhamar következik, sem tesz e részben kivételt, ez is egy áttekintés mellett, a melyben a jogbölcselet kétezer éves sorsa vagy tíz oldalon bámulatos egyszerűséggel s világossággal tárul a hallgató elé, csakis annak az útnak igazolásával foglalkozik, melyet bölcseletében követett.

Mindenesetre szüksége volt bölcelete továbbfejtéséhez a pihenésre s természetesnek látszik, hogy a rendszeralkotás nagy munkájának folytatását későbbre kívánta hagyni. Aaptanainak angol fordítása (*The theory of law and civil society*. 1888. 443. l.), melyet maga végzett, szintén lekötötte idejét és munkaerejét.

Azonban mindenekfölött a politikai élet harcrai vonták el a tudománytól s bénították abban alkotó erejének további termékenységet. Pulszky oly hévvel, oly teljes odaadással szentelte magát, különösen 1885 után, a parlamenti életnek, mint parlamenti férfaink közül alig valaki. A legveszélyesebb helyzeteket választotta, a legmerészebb küzdelmeket kereste. Sokáig pártonkívüli állást foglalva, egy maga kérlelhetlen kritikát gyakorolt a különböző pártok fölött; majd 1889 óta a szabadelvű párthoz csatlakozva, mint ennek fáradhatlan és rettenthetlen bajnoka, valósággal lázas tevékenységet fejt ki.

Nem tartozik ez emlékbeszéd keretébe, mely Pulszkynak, a tudósnek van szentelve, az ő politikai működését méltatni; ennek kifáraszthatlan élénksége, csodálatos hevéssége, tárgyi tartalmassága s meglepő szellemessége annyira bevészte magát a politikai köztudatba, hogy elég reá hivatkozni, mint tudományos, alkotó működését bénító okra, mint egyik hatalmas bizonyítékra az összeférhetlenség mellett, a mely a tudós és a parlamenti hivatás között fennáll.

Az erős akaratot, tettvágyat megkívánó politikai élet szenvedélyessége, a benne elért vagy elérni vélt siker állandó kábultsága, mámore nem engednek helyet annak a látszólag izgalom nélkül lefolyó, a politikaitól mindenesetre különböző, de a maga nemében nem kevésbbé erős szenvedélynek, a tudvágnak, melylyel az ész a maga elzárt világában nem akarati, hanem elmebeli tényeket végez s az igazság világának új területeket hódít.

Miért kereste Pulszky a politikai élet izgalmaival, mámorát? egyéni becsvágya vitte-e oda, avagy felebarátait ott hatható-sabban vélte szolgálni?

Kezdetben a politikai tér reá nézve a tudományos inductio tere is volt. »Míg a természeti tüneményeket illetőleg az elmélet, így szól 1878-ban, (B. Szemle XVIII. köt. 169. l.) megelőzi a gyakorlatot s utat tör számára, addig mindenben, a mi az emberi szellemet illeti, tapasztalataink s azokon közvetlenül, ösztön-

szerűen alapuló eljárás rendszerint sokkal tökéletesebbek az elméletnél. Innen van, hogy a mig az elmélet kicsinylése régen megszűnt ott, a hol a természeti erőkkel és tényezőkkel állunk szemben, annak még mindig igen elterjedt fennmaradását észleljük azok között, a kik államférfiui szerepet játszanak. « Sőt akadémiai székfoglalója 1887-ben is hirdeti, hogy az emberi közületekre vonatkozó igazságok tekintetében az elmélet nem előzte meg a tapasztalatot; »ellenkezőleg e téren gyakran megtörténik még, hogy az élet alakulataiban, öntudatlan vagy sejtelemszerű tevékenységben korábban következik be valamely tan érvényesülése, mint a hogy elvont kifejezése vagy tüzetes bizonyítása sikerül. » (id. h. 3. l.)

Tisztában volt Pulszky azzal is, hogy az elmélet emberei a parlamentáris kormányzatban nem játszhatnak vezérszerepet. Említi (B. Szemle XVIII. köt. 171. l.) erre példaképen Burke, Brougham, Macaulay esetét.

Vajjon e belátása ellenére, nagy tehetségeinek igazolt érzete vitte-e hát a parlamenti pályára s szakította el a további tudományos alkotástól, melyhez talán hosszabb gyakorlati tapasztalatok után visszatérni készült s vissza is tért volna, ha a halál élte fonalát idő előtt meg nem szakítja? Hisz könyomatokban fennmaradt előadásai, illetőleg a rólok készült jegyzetek a jog- és állambölcsészet összes vidékeiről magas szempontból gyűjtött kincsek, melyek teljes fölhasználása és rendezése nem kívánt volna túlnagy munkát.

Ki tudná biztosan eldönteni? A kik ismerték, megegyeznek élte fogytáig nem szűnő tudvágyának, tudományszomjának elismerésében. Honnét magyarázható hát, hogy Pulszky, a kinek a parlamenti élet nem hozott kivételes nagy tehetségéhez mért sikert, a ki abban messze elmaradt olyanok mögött, a kik őt tehetségben nemcsak meg nem közelítették, de tehetségének méreteit felfogni sem bírták, mégis szakított tudományos pályájával s teljesen a parlamenti életre adta magát?

Bármint forgassam a rejtélyt, annak nyitját másban, mint a tudománynak hazai helyzetében találni nem tudom.

E helyzet alatt nemcsak azt a szomorú állapotot értem, hogy a tudománynak nem egy hazai jelese a külföldön volt kénytelen tehetségeinek megfelelő alkalmazást keresni.

A baj másutt, mélyebben gyökerezik. Az a kor, a midőn a tudomány az egyháznak, majd később az egyházaknak ancillája, az államnak hivatalnokokat képző intézete, nagy uraknak oktatója és pártfogoltja, nálunk még ma sem tűnt le teljesen. A tudomány, mint művelőinek önálló, külön kara, erős szervezete nálunk nem bírt még megalakulni. Az emberi munka megosztásának társadalomképző nagy elve a tudvágy kielégítése tekintetében nálunk még nem elég hatékony.

A közvélemény nálunk nem tud a tudománynyal s művelőjével, a tudóssal szemben állást foglalni, nem tudja hová tegye, mit várhat, mit kívánhat tőle. Teljességgel nem ismeri mibenlétét, létfeltételeit, eszközeit. Majd úgy nézi, mint a középkor: bűbájos astrologusnak, majd értelmi szertelenségnek, csodának, mely azonban épp oly értéktelen, mint a természet szörnyszülöttei, a kétfejű varjú vagy hatlábú emlős, majd legtöbbször gondolati fellegvárak alkotójának. A közvélemény tudatában önálló tudományos buvárlat és egyszerű tanultság, bölcsészet, szaktudomány és ezek népszerűsítése, tudomány és műveltség összefolynak, teljesen azonosak.

Igy állhat be azután az az általános jelenség, hogy a parlament, a bírói és ügyvédi világ, az egyház, a napisajtó, a szépirodalom átlagembere, ha a tudományos munkálkodás természetét nem is ismeri, annak megítéléséhez szükséges mérték teljes hijával van is, jogcímet formál a tudomány különleges munkájához hozzászólni, fölötte itélni.

Művelőit föl sem venni, kicsinyelni, gúnyolni, irigyelni mindenesetre általánosabb divat, mint elismerni, megbecsülni, vagy éppen kegyelni.

Mentül távolabb esik a tudomány munkálkodásának területe azon körtől, a mely iránt az általános műveltség érdeklődik, annál tévesebb követeléseket támasztanak irányában, annál tájékozatlanabb ítéletet hoznak fölötte. Ha viszont a gyakorlati élettel érintkezik egyes ágaiban, vagy gyakorlati pályákra képesítő vizsgákon is részt vesz s a művelt emberiség színvonalának megfelelő igényekkel lép föl, a közvélemény az elmélet embereinek kizárását hangoztatja, mint a kik a gyakorlati élet követelményeit nem méltányolják.

De legfőképp azt nem tudja a közvélemény, hogy a tudomány gyöngéd alkotású plánta, melyet nem lehet, mint egy vasuti

hálózatot teremteni, mint egy állatfajt néhány évtized alatt meg-nemesíteni, hanem a mely kiméletes gondozást igényel s csakis évszázadok nemzedékeinek verejtékéből nőhet nagyra.

Közvéleményünknek helytelen álláspontja, melyet a tudomány iránt elfoglal, nem egyszer türelmetlensége, lenézése, vagy hideg közönye, izgékonyabb természetekben kedvetlenséget, keserüséget kelthet s mindazokból bőven kijutott Pulszkynek.

Nagy alkotása, melynek irodalmunkban méltó párját csak Eötvös XIX. század uralkodó eszméiben tudom találni, csak gúnyt, nevetséget hozott reá a szoros tudományos világon kívül.

Ez az avatatlan, illetéktelen elbánás Pulszkyval tetőpontját a képviselőháznak 1889. máj. 24-i ülésében érte el, (L. 1887—92-i orsz. gyűl. irom. képvis. napló XII. köt. 178—182. l.), a mikor az egyik tudományos és oktatási ügyekben parlamenti és sajtóbeli javaslatokkal fontoskodó képviselő a magyar ifjuság agyveleje és józan eszének kifejlődhetése érdekében mutatta be Pulszky munkáját, s annak, ha nem is bevallottan, de a munka jellemzéséből következtethetőleg eltiltását sugalmazta.

A ház pedig mulatott a napló négy oldalát eltöltő tudatlan, a parlament hatáskörébe nem is tartozó bírálaton s utczai élceken, melyek egyike szerint Pulszky definícióját a jogról »a jogászok nemcsak azért tanulják meg, hogy meg ne bukjanak, hanem azért is, hogy mint bolondgombát a kioszkban mutogassák a tudós világnak.«

Pulszky röviden, 14 sorban helyreigazítja a felszólaló elferdítette tényállást, az avatatlan bírálatra érdemileg felelni azonban tiltja tudományos önérzete, czéltalannak tünteti föl meggyőződése, melyet közönségünknek képességéről, minő állást tud és szabad elfoglalnia tudományos szakkérdésekben, magának régen alkotott.

Midőn 1885-ben hosszú bírálati tanulmányomat Jogbölcseletéről a »Magyar Igazságügy«-ben közzétettem, s magánlevélben óhajomat kifejeztem előtte, hogy arra ellenbírálattal feleljen, elismerve, hogy álláspontját híven adtam vissza s részrehajlatlanul ítélt meg, ily nyilvános, irodalmi vitatkozást a jog- és történetbölcselet végproblémái fölött még egy magas színvonalú jogi szakfolyóiratban is, a minő a Magyar Igazságügy volt, lehetetlennek mondott, annyit tenne ez, ezek szavai, »mintha a színházban görög nyelven adnának elő egy darabot«.

A parlamentet természetesen még kevésbbé tartotta illetékesnek jogbölcseleti kérdések megítélésére, mint egy jogi szakfolyóirat közönségét. Sehol a világon parlamentek erre nem illetékesek, a különbség köztük és a mi parlamentünk képviselőháza között azonban igen nagy. Másutt diszkrét tartózkodással viseltetnek ily kérdések iránt, nálunk a parlament, egyházi körök, a napisajtó, valamint egyéb, nem tudományos intézetek nemcsak foglalkoznak velük, de ítélnek is bennük.

Az emberi lélek végső indító okai kikutathatlanok, nem is akarom eldönteni, tettvágya került-e tudvágya fölé, a tudós ambícióját a politikusé ölte-e meg, ha azonban azt az erős buvárló ösztönt, azt a hatalmas tudvágyat tekintem, mely Pulszky egész lényét átjárta s élte fogytáig kísérte, szakítását az alkotó tudományos munkával s teljesen a parlamenti élethez térését, tudományos ambíciójának időleges elcsendesedését másból magyarázni nem tudom, mint a keserüségből, a félreismerésből, a gúnyból, melyet neki tudományos működése hozott.

S a gyakorlati politika izzó arenája előbb megőrölte, mintsem ott szerzett tapasztalatait jog- és állambölcseletében tovább értékesíthette volna. A magyar politika molochja áldozatot kívánt a tudománytól, elvitte annak azt a munkását, a kihez eredeti, maradandó alkotásban kevés hasonlót mutat a magyar jog- és állambölcselet története.

Elmondhatjuk róla is, a kit a gyengéd lelkü, férjéhez méltó hitves, a gondos atya szerető keze alatt felnőtt, szellemében részes gyermekek siratnak, a kit érzelgéstől ment, szinte rideg külső alatt rejtőző jó szívéért annyian áldanak, a kit a magyar tudomány hálátelten magasztal elvégzett munkájáért s őszintén gyászol a félbenmaradtért, elmondhatjuk róla is, a ki nemzetének legfőbb életszféráiban: a harczmezőn, a tudományos buvárkodásban, a nemzet tanácsában kifejtett önzetlen, lázas munkálkodásával emésztette föl életerőit, a mit az ifjabb Pittről mondott a herold, midőn Westminsterben sírba tették: Non sibi, sed patriae vixit.

V. KÖTET.	I. Fábián Gábor rendes tagról. <i>Zichy Antal</i> t. tagtól	— kor. 20 fill.
	II. Tanárky Gédeon lev. tagról. <i>Tóth Lőrincz</i> r. tagtól	— > 80 >
	III. Dr. Zlamál Vilmos lev. tagról. <i>Galgóczy Károly</i> lev. tagtól	— > 20 >
	IV. Fleischer Leberecht Henrik k. t.-ről. <i>Goldziher Ign.</i> l. tagtól	— > 60 >
	V. Hornyik János lev. tagról. <i>Szilágyi Sándor</i> r. tagtól	— > 40 >
	VI. Reichard Henrik Vilmos k. tagról. <i>Kanitz Ágost</i> lev. tagtól	— > 40 >
	VII. Boissier Péter Edmund k. tagról. Dr. <i>Haynald Lajos</i> t. tagtól	— > 40 >
	VIII. Greguss Ágost rendes tagról. <i>Bánóczy József</i> l. tagtól	— > 40 >
	IX. Grote Artur külső tagról. Dr. <i>Duka Tivadar</i> l. tagtól	— > 20 >
	X. Rózsay József t. tagról. Dr. <i>Batizfalvy Sámuel</i> l. tagtól	— > 40 >

VI. KÖTET.	I. Petzval Ottó r. tagról. <i>Kondor Gusztáv</i> l. tagtól	— > 20 >
	II. Ökröss Bálint lev. tagról. <i>Tóth Lőrincz</i> r. tagtól	— > 40 >
	III. Hunfalvy János r. tagról. <i>Keleti Károly</i> r. tagtól	— > 60 >
	IV. Tóth Ágoston lev. tagról. <i>Hollán Ernő</i> t. tagtól	— > 40 >
	V. Oppolzer Tivadar külső tagról. <i>Konkoly Miklós</i> tiszt. tagtól	— > 30 >
	VI. Paúr Iván lev. tagról. <i>Hampel József</i> l. tagtól	— > 50 >
	VII. Paner János l. tagról. Dr. <i>Czobor Béla</i> l. tagtól	1 > 20 >
	VIII. Heer Oszwald külső tagról. <i>Klein Gyula</i> l. tagtól	— > 80 >
	IX. Balogh Kálmán r. tagról. <i>Högyes Endre</i> r. tagtól	1 > 20 >
	X. Pott Frigyes Ágoston k. tagról. <i>Pecz Vilmos</i> l. tagtól	— > 40 >
	XI. Danielik János t. tagról. <i>Szvorényi József</i> t. tagtól	— > 60 >
	XII. Apáthy István r. tagról. <i>Matlekovics Sándor</i> l. tagtól	— > 60 >
	XIII. Rómer F. Flóris r. tagról. <i>Hampel J.</i> l. tagtól	1 > 20 >
	XIV. Zsigmondy Vilmos l. tagról. <i>Péchy Antal</i> l. tagtól	— > 50 >
	XV. Rónay János Jácint r. tagról. <i>Pór Antal</i> l. tagtól	— > 60 >

VII. KÖTET.	I. Pesty Frigyes r. tagról. <i>Ortvay Tivadar</i> l. tagtól	— > 80 >
	II. Gorové István t. tagról. <i>György Endre</i> l. tagtól	— > 40 >
	III. Beöthy Leó l. tagról. <i>György Endre</i> l. tagtól	— > 40 >
	IV. Jendrássik Jenő r. tagról. <i>Klug Nándor</i> l. tagtól	— > 60 >
	V. Rádzsa Rádzsendralála Mitra k. t.-ről. <i>Duka Tivadar</i> l. tagtól	— > 80 >
	VI. Kacsokovics Lajos l. tagról. <i>Nagy Iván</i> r. tagtól	— > 20 >
	VII. Ballagi Mór r. tagról. <i>Imre Sándor</i> r. tagtól	1 > — >
	VIII. Lenhossék József r. tagról. <i>Mihalkovics Géza</i> r. tagtól	— > 90 >
	IX. Haán Lajos l. tagról. <i>Zsilinszky Mihály</i> l. tagtól	— > 60 >
	X. Keleti Károly r. tagról. <i>Jekelfalussy József</i> l. tagtól	— > 60 >

VIII. KÖTET.	I. Szücs István lev. tagról. <i>Ballagi Géza</i> l. tagtól	— > 60 >
	II. Renan mint orientalista. <i>Goldziher Ignác</i> r. tagtól	2 > — >
	III. Pančić József külső tagról. <i>Kanitz Ágost</i> l. tagtól	— > 80 >
	IV. Bárány Kemény Gábor t. tagról. <i>György Endre</i> l. tagtól	— > 60 >
	V. Wenzel Gusztáv r. tagról. <i>Vécsey Tamás</i> r. tagtól	1 > 50 >
	VI. Sir Richard Owen k. tagról. <i>Margó Tivadar</i> t. tagtól	1 > — >
	VII. Vajkay Károly l. tagról. <i>Tóth Lőrincz</i> r. tagtól	— > 60 >
	VIII. Grünwald Béla l. tagról. <i>Láng Lajos</i> r. tagtól	— > 60 >
	IX. Deák Farkas r. tagról. Bárány <i>Radvánszky Béla</i> t. tagtól	— > 30 >
	X. Szabó Károly r. tagról. <i>Szilágyi Sándor</i> r. tagtól	— > 30 >
	XI. Markuszovszky Lajos t. tagról. <i>Högyes Endre</i> r. tagtól	— > 60 >
	XII. Roscher Vilmos k. tagról. <i>Kautz Gyula</i> r. tagtól	1 > 50 >

IX. KÖTET.	I. Cantù Caesar k. tagról. <i>Óváry Lipót</i> l. tagtól	— kor. 60 fill.
	II. Dankó József lev. tagról. <i>Pór Antal</i> r. tagtól	— > 60 >
	III. Nagy Imre r. tagról. <i>Fejérpataky László</i> r. tagtól	— > 50 >
	IV. Ludwig K. F. V. k. tagról. <i>Klug Nándor</i> r. tagtól	— > 60 >
	V. Kronecker Lipót k. tagról. <i>Rados Gusztáv</i> l. tagtól	— > 30 >
	VI. Margó Tivadar t. tagról. <i>Entz Géza</i> r. tagtól	— > 60 >
	VII. Gneist Rudolf k. tagról. <i>Concha Győző</i> l. tagtól	— > 80 >
	VIII. Du Bois-Reymond E. k. tagról. <i>Thanhoffer L.</i> r. tagtól ...	— > 60 >
	IX. Xántus János l. tagról. <i>Mocsáry Sándor</i> l. tagtól	— > 60 >
	X. Hazslinszky Frigyes r. tagról. <i>Mágócsy-Dietz S. l.</i> tagtól ...	— > 80 >
	XI. Finály Henrik l. tagról. <i>Márki Sándor</i> l. tagtól	1 > 20 >
	XII. Török József és Antal Géza tagokról. <i>Högyes Endre</i> r. tagtól	— > 60 >
X. KÖTET.	I. Spencer Wells k. tagról. <i>Duka Tivadar</i> l. tagtól	— > 30 >
	II. Szathmáry György l. tagról. <i>Zsilinszky Mihály</i> r. tagtól ...	— > 60 >
	III. Gladstone W. E. k. tagról. <i>György Endre</i> l. tagtól	— > 60 >
	IV. Ábel Jenő l. tagról. <i>Hegedüs István</i> l. tagtól	— > 60 >
	V. Horvát Boldizsár t. tagról. <i>Tóth Lőrincz</i> r. tagtól	1 > — >
	VI. Nagy Iván r. tagról. <i>Márki Sándor</i> l. tagtól	— > 40 >
	VII. Mihalkovics Géza r. tagról. <i>Thanhoffer Lajos</i> r. tagtól ...	— > 50 >
	VIII. Pasteur Lajos k. tagról. <i>Högyes Endre</i> r. tagtól	1 > — >
	IX. Capasso Bertalan k. tagról. <i>Óváry Lipót</i> l. tagtól	— > 30 >
	X. Jurányi Lajos r. tagról. <i>Mágócsy-Dietz Sándor</i> l. tagtól ...	1 > — >
	XI. Bunsen Róbert k. tagról. <i>Than Károly</i> r. tagtól	1 > — >
	XII. Gr. Andrásy Manó l. tagról. <i>Br. Radvánszky Béla</i> t. tagtól	— > 30 >
XI. KÖTET.	I. Domanovszky Endre l. tagról. <i>Alexander Bernát</i> l. tagtól ...	— > 30 >
	II. Hauer Ferencz k. tagról. <i>Böckh János</i> l. tagtól	1 > 20 >
	III. Télfy Iván l. tagról. <i>Pecz Vilmos</i> l. tagtól	— > 80 >
	IV. Szilágyi Sándor r. tagról. <i>Fraknoi Vilmos</i> r. tagtól	2 > — >
	V. Laufenauer Károly l. tagról. <i>Ketty Károly</i> l. tagtól	— > 30 >
	VI. Árneth Alfréd k. tagról. <i>Károlyi Árpád</i> r. tagtól	— > 40 >
	VII. Hollósy Jusztinián l. tagról. <i>Fehér Ipoly</i> t. tagtól	— > 40 >
	VIII. Jekelfalussy József r. tagról. <i>Vargha Gyula</i> l. tagtól ...	— > 40 >
	IX. Fodor József r. tagról. <i>Högyes Endre</i> r. tagtól	— > 20 >
	X. Horvát Árpád l. tagról. <i>Károlyi Árpád</i> r. tagtól	— > 40 >
	XI. Halász Ignác l. tagról. <i>Szilasi Mór</i> r. tagtól	— > 40 >
	XII. Tóth Lőrincz r. tagról. <i>Vécsey Tamás</i> r. tagtól	1 > — >
XII. KÖTET.	I. Taine Hippolyt k. tagról. <i>Alexander Bernát</i> l. tagtól ...	— > 60 >
	II. Heller Ágost r. tagról. <i>Fröhlich Izidor</i> r. tagtól	— > 60 >
	III. Kerékgyártó Árpád l. tagról. <i>Békefi Remig</i> l. tagtól	— > 60 >
	IV. Plósz Pál l. tagról. <i>Lengyel Béla</i> r. tagtól	— > 30 >
	V. Bethlenfalvi. Balássy Ferencz l. tagról. <i>Szentkláray Jenő</i> l. tagtól	— > 80 >
	VI. Kondor Gusztáv l. tagról. <i>Kövesligethy Radó</i> l. tagtól ...	— > 60 >
	VII. Krones Ferencz k. tagról. <i>Wertheimer Ede</i> l. tagtól	— > 30 >
	VIII. Bertrand Sándor k. tagról. <i>Wosinsky Mór</i> l. tagtól	— > 30 >
	IX. Torma Károly r. tagról. <i>Téglás Gábor</i> l. tagtól	— > 60 >
	X. Czobor Béla r. tagról. <i>Békefi Remig</i> l. tagtól	— > 80 >
	XI. Ráth Zoltán l. tagról. <i>Vargha Gyula</i> l. tagtól	— > 60 >
	XII. Szigeti József l. tagról. <i>Bereczik Árpád</i> l. tagtól	— > 45 >
XIII. KÖTET.	I. Mátyás Flórián r. tagról. <i>Békefi Remig</i> l. tagtól	— > 40 >

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
ELHUNYT TAGJAI FÖLÖTT TARTOTT
EMLÉKBESZÉDEK.
SZERKESZTI A FŐTITKÁR.

XIII. KÖTET. — 3. SZÁM.

EMLÉKBESZÉD
STAUB MÓRICZ

LEV. TAG FÖLÖTT

MÁGOCSY-DIETZ SÁNDOR

L. TAGTÓL.

ÁRCZKÉPPEL.

(Olvastatott a M. Tud. Akadémia 1906. május 28-án tartott összes ülésén.)

Ára 80 fillér.

BUDAPEST.

KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA.

1906.

MAGYAR AKADEMIA
KÖNYVTÁRA
EMLÉKBESZÉDEK

A M. T. AKADEMIA ELHÚNYT TAGJAIROL.

I. KÖTET.	I. Korponay János l. t.-ről. <i>Kápolnai Pauer István</i> l. tagtól	— kor. 20 fill.
	II. Suhayda János lev. tagról. Dr. <i>Konek Sándor</i> r. tagtól ...	— > 20 >
	III. Morócz István lev. tagról. <i>Galgóczy Károly</i> lev. tagtól ...	— > 20 >
	IV. Révész Imre l. tagról. <i>Ballagi Mór</i> r. tagtól ...	— > 40 >
	V. Broca Pál külső tagról. <i>Lenhossek József</i> r. tagtól ...	— > 60 >
	VI. Asbóth Jajos lev. tagról. <i>Kápolnai Pauer István</i> lev. tagtól	— > 20 >
	VII. Ami Boué külső tagról. Dr. <i>Szabó József</i> r. tagtól ...	— > 20 >
	VIII. Fabritius Károly lev. tagról. <i>Kozma Ferencz</i> lev. tagtól ...	— > 80 >
	IX. Jerney János emlékezete. <i>Gyárfás István</i> lev. tagtól ...	— > 40 >
	X. Mihályi Károly lev. tagról. <i>Domanovszky Endre</i> lev. tagtól	— > 20 >
II. KÖTET.	I. Molnár Aladár levelező tagról. <i>Tanárky Gedeon</i> l. tagtól	— > 40 >
	II. Árkosi Benkő Dániel lev. tagról. <i>Galgóczy Károly</i> lev. tagtól	— > 20 >
	III. Mailáth Gy. emlékezete. Gr. <i>Szécsen Antal</i> t. tagtól ...	— > 20 >
	IV. Charles Róbert Darwin k. tagról. <i>Margó Tivadar</i> r. tagtól	— > 80 >
	V. Wöhler Frigyes k. tagról. <i>Nendtvich Károly</i> l. tagtól ...	— > 20 >
	VI. Érkövy Adolf l. tagról. <i>Galgóczy Károly</i> l. tagtól ...	— > 20 >
	VII. Zsivora György l. tagról. <i>Tóth Lőrincz</i> rendes tagtól ...	— > 40 >
	VIII. Fenzl Ede k. tagról. Dr. <i>Haynald Lajos</i> igazg. és t. tagtól	— > 60 >
	IX. Sainte-Claire Deville Henrik k. t.-ről. <i>Than Károly</i> r. tagtól	— > 60 >
	X. Mignet Ferencz k. tagról. <i>Trefort Ágoston</i> igazg. tagtól ...	— > 20 >
III. KÖTET.	I. Tarczy Lajos rendes tagról. <i>Török József</i> r. tagtól ...	— > 20 >
	II. Thiers Lajos Adolf k. tagról. <i>Trefort Ágoston</i> t. tagtól	— > 20 >
	III. Lönnrot I. k. tagról. <i>Hunfalvy Pál</i> r. tagtól ...	— > 40 >
	IV. Baintner János l. tagról. <i>Apáthy István</i> r. tagtól ...	— > 20 >
	V. Guizot Ferencz k. tagról. <i>Trefort Ágoston</i> t. tagtól ...	— > 20 >
	VI. Horváth Gyryll tiszt. tagról. Dr. <i>Pauer Imre</i> tiszt. tagtól	— > 20 >
	VII. Davis József Bernát k. tagról. <i>Lenhossek József</i> rendes tagtól	— > 40 >
	VIII. Vandrák A. lev. tagról. <i>Vécsey Tamás</i> lev. tagtól ...	— > 40 >
	IX. Konek Sándor r. tagról. <i>Kautz Gyula</i> r. tagtól ...	— > 20 >
	X. Kruesz Krizosztom t. tagról. <i>Hollósy Jusztinián</i> lev. tagtól	— > 40 >
IV. KÖTET.	I. Zsoldos Ign. r. tagról. <i>Tóth Lőrincz</i> r. tagtól ...	— > 60 >
	II. Benfey Tivadar k. tagról. <i>Budenz József</i> r. tagtól ...	— > 20 >
	III. Frankenburg Adolf l. tagról. <i>Vadnai Károly</i> l. tagtól ...	— > 40 >
	IV. Tárkányi Béla József t. tagról. <i>Szvorényi József</i> t. tagtól	— > 60 >
	V. Dr. Henle Jakab k. tagról. Dr. <i>Mihalkovics Géza</i> r. tagtól	— > 20 >
	VI. Pompéry János l. tagról. <i>Joannovics György</i> t. tagtól ...	— > 20 >
	VII. Gyárfás István l. tagról. <i>Szilágyi Sándor</i> r. tagtól ...	— > 20 >
	VIII. Kovács Pál lev. tagról. <i>Vadnai Károly</i> r. tagtól ...	— > 20 >
	IX. Ladányi Gedeon l. tagról. <i>Szabó Károly</i> r. tagtól ...	— > 20 >
	X. Korizmicz László t. tagról. <i>Galgóczy Károly</i> lev. tagtól ...	— > 20 >

Mr. Stauber

STAUB MÓRICZ L. T. EMLÉKEZETE.

MÁGOCSY-DIETZ SÁNDOR 1. tagtól.

(Olvastatott a M. Tud. Akadémia 1906. május 28-án tartott összes ülésén.)

A mult század hatvanas, hetvenes éveiben jelentős munka folyt hazánkban. Az életre kelt politikai munkálkodás életre keltette a még szunnyadó nemzeti erőket. Ily módon indul meg a munka a közmívelődési, különösen a közoktatási élet terén, ily módon indul meg a tudományos élet is. Azoknak a napoknak örök dicsősége, hogy az elpusztult téreken oly férfiakat tudott állítani, a kik nemcsak erős akarattal, de még erősebb kitartással és nem mindennapi tehetséggel, rövid néhány év alatt a jobb jövőt biztosító alapokat meg tudták alkotni. És ha a mult század első felében a nemzeti és politikai megújódáson megy át nemzetünk, úgy a mult század második felében a kulturális és tudományos téren köszöntött be a renaissance.

Ennek a szép korszaknak jelesei közül már nem sokat köszönhetünk tiszteletünkkel. A nagy, de fáradságos munka után pihenőre tértek. Velük együtt távoztak el s távoznak el lassanként azok is, a kik ha jelentőségben nem is első helyen küzdöttek végig a nemes versenyt, de a kik kitartásukkal, munkásságukkal egyrészt amazok sikerét biztosították, másrészt életük egész munkájával kulturánk összességében munkálkodva, egész haladásunknak komoly és számbaveendő tényezői voltak. Ezek azok, a kik csendes, zajtalan munkájokkal, kitartásukkal, lankadatlan tevékenységükkel nemcsak példát szolgáltatottak arra, hogy az igazi hazaszeretet iránt való kötelességet miként kell teljesíteni, de

eme tevékenységükkel az utókor hálájára is érdemesítették magukat.

Ilyen kötelességet teljesített férfiút veszített el Akadémiaink 1904. április hó 14-én *Staub Mór*czban, a ki szívós kitartással, erős akarattal és lankadatlan munkakedvvel munkálkodott hazánk kulturális mezejének több helyén és pedig nem eredménytelenül, és a kiről ma a tek. Akadémia bizalmából emlékezem meg.

Munkálkodásában az öntudatra ébresztett hazaszere-
tet vezette; ez készítette arra, hogy ne csak az életpályául
választott szakmájában, a paedagógiában, nem csak a társadalmi tevékenység terén buzgólkodjék, de ez a hazaszere-
tet hajtotta arra is, hogy a haza ismeretét előbbre vigye és
pedig hajlamainál fogva a természettudományok közül a
növénytani bűvárkodás útján.

Ez a három irányú tevékenység az, a mely életének szakadatlan munkásságát jellemzi, de az ő dicsősége is, hogy mind a három irányban tudott eredményeket elérni, sikereket aratni és számot tevő munkássá lenni a mult század második felében munkálkodó jelesek közt is.

És mind e munkájával még példát adott nekünk arra is, hogy kedvezőtlen magánviszonyok közt a fiatal törekvés célhoz tud érni erős akarattal hazánkban is, mert íme úgyszólván gyermekkorától kezdve nélkülözések árán bár, de a maga erejéből nemcsak megélhetését biztosítja, nemcsak pályát tör magának, hanem olyan képességekre tesz szert, melylyel tehetségét a komoly tudományos munkálkodásban is érvényesíteni tudja.

És hogy életében miként tudta legyőzni az eléje tornyosuló akadályokat, s miként tör mind előbbre, de miként hiusul meg egyik-másik komoly terve, felette tanulságos életfolyása bizonyítja.

*Staub Mór*cz nem volt magyar származású, mert édes atyja, a svájcz szülötésű *Staub Henrik* Hainburgban, Alsó-Ausztriában osztrák hivatalnok volt. De már édes anyja *Erlinger Anna de Fuygenputz et Gressech* már magyar családból származik, mely család a régi felvidéki városok polgársága módjára mindig nagy erőssége volt a nemzeti

mozgalmaknak. Az Erlinger-család egyik sarja éppen a Rákóczy szabadságharcza idején mint Eperjes városának tanácsosa jelentékeny szerepet játszott, s utóbb Felső-Magyarország sóbányáinak felügyelője lett. A család később Bécsbe jutott és itt is tekintélyre tett szert, de *Staub Móricz* édes anyjának atyja a francziák bécsi tartózkodása alatt valamely összetűzés következményei elől menekülni volt kénytelen. Így jutott el Sopronba, a hol festőművész létére magánrajziskolát nyitott. *Staub Móricz* édes anyja a második leánygyermek volt (szül. 1821. május 13.), a kit már a legidősebb módjára nem részesített gondos nevelésben, mert az akkori leggyakoribb polgári szokás szerint nyolcz éves korában megszüntette iskolába járását és ott-hon tartotta őt a ház körül való teendőkre fogva. Úgy látszik azonban már Staub édes anyjának fiatal korában meg volt az az ereje, a mi Staub Móriczot is jellemezte, és a melylyel neveltetése hiányait a maga erejéből pótolni tudta olyannyira, hogy később széleskörű ismereteivel, éles ítél-tével mindenek elismerését vívta ki.

A még csak 19 éves Erlinger Anna szülei akaratának engedve, 1840-ben ment férjhez az akkor már 45 éves *Staub Henrikhez*. A házasság nem volt sem boldog, sem tartós, mert másfél év alatt véget ért és Staub Móricz anyja visszavért egyéves Jenő fiával a most már Pozsonyban tartózkodó szülei házához, a hol 1842. szeptember 18-án Móricz fiának adott életet.

A kis családnak itt sem volt sokáig maradása, mert a családfőnek 1848-ban bekövetkezett halálával a szükös anyagi viszonyok arra kényszeríték az édes anyát, hogy rokonaihoz Bécsbe költözzék, a hol keze munkájával kereste meg kenyerét és a két fia neveléséhez szükségeseket. A két fiú legelső iskolás éveit Bécsben tölti; az anyai szeretet pedig csakhamar pályát jelöl ki a két fiúnak, az egyiknek, az idősebb Jenőnek a művészi, a másiknak, a fiatalabb Móricznak a kereskedői pályát, és pedig azért, mert a kis Móricz ép. testtel ugyan, de nem fogyatkozás nélkül kezdé meg földi pályáját. A későn észrevett nagymérvű rövidlátása hátráltatta iskolai előhaladásában, úgy hogy az akkori

felfogáshoz híven, nem lévén alkalmas az iskolák előkészítette pályára, kereskedői pályára kellett előkészülnie. Ez szabta meg tanulási irányát kezdetben, ezért jutott be az elemi iskola befejeztével a reáliskolába, a hol különösen mint leendő kereskedőnek a szépírást, a számolást és az olasz nyelvet kellett megtanulnia. A kis *Móricz* mindinkább jobban tanul, úgy hogy már kisebb tanulók tanítására is vállalkozik egy forint havi díjazással. A szép eredmény folytán *Hofschneider Alajos* tanára, ki a törekvő tanítványt figyelmében részesítette, arra bírja rá az édes anyját, hogy a kisebbik fiából, *Móriczból*, miután a tanításban már most is kedvét leli, tanítót és az időközben a tanulásban kisebb sikereket elért *Jenő* bátyjából kereskedőt neveljen. Így cserélte fel a sors az édes anya szeretete kijelölte szerepeket.

A jó tanácsot azonban bajos volt követni, mert a család anyagi viszonyai az iskoláztatás terheit nem bírták el és bizonyára a kis *Móricz* iskoláztatása abba is marad, ha az édes anyja nővére, *Lippert József* pesti ügyvéd neje 1856-ban nem veszi édes anyját és *Móriczot* magához. A kis *Móricz* azzal a büszke öntudattal, hogy ismét magyar lesz, régi jó mentora ajánlólevelével keresi fel 1856 szeptemberében *Kriegler Józsefet*, a budai elemi iskolák igazgatóját, de hasztalan; célját csak *dr. Haas Mihály* helytartó-tanácsos pártfogásával érte el, a mennyiben ennek révén a szabályok ellenére a még csak 14 éves ifjút a cs. k. tanítóképzőbe vették be, a mely az üllői-úti *József-fiárvaházban* volt elhelyezve.

Ezt azonban még meg kellett előzni a fölvételi vizsgálatnak, a melyen többek közt még a magyar nyelvből is vizsgázni kellett. Honnan vegye az *új magyar* ezt a tudományt; hiába iparkodott, töprengett, végre is azzal felelt meg feladatának, hogy a következő mondatot írta papirosára: »Ich kann leider nicht ungarisch«. Az akkori idők természetéhez híven azonban daczára ennek felvették a tanítóképzőbe. A gyerekeik azonban idősebb társai közül kivált és lassanként felvergődött az első tanulók közé, bár nem kis munka árán, mert hiszen a tanulás mellett még tanítania

is kellett; két leczke adásával szerzett is havonta hat pengő forintot, melyből naponta 5 pengő krajczárt költött ebédjére. Tanulása éjjelre maradt, mert hiszen a többi szabad időt elrabolta a lipótvárosi Nádor-utczából a távol iskolába való járás.

Iparkodásával csakhamar megszerezte a csehországi német *Benisch József* tanítójának jóindulatát, a ki egymaga látván el az egész intézetet, nem ragaszkodott szigorúan az előírt szabályzatokhoz, hanem éreztette tanítványaival, hogy a tanítónak sokat kell tudnia, miért is tanításába bevitt minden olyant, a miről meg volt győződve, hogy tanítványainak hasznára leend. *Staub* mohón esett neki tanulni valóinak, úgy hogy már belekezdhetett a magyar nyelv tanulásába is és a tanítói képesítő vizsgálatot letette azzal az eredmény-nyel, mely őt a négyosztályú iskolák *főtanítójává* képesíté.

Ezentúl ismét nehéz napok következtek rá; a pályakezdés nehézsége! Ismét két év óta nem látott protektorához, *Kriegler Józsefhez* fordult, a ki időközben a pestvárosi iskolák igazgatója lett, mint ilyen az öntudatos megjelenésű fiatal tanítót 1858 augusztus 1-jétől Pest város szolgálatában helyettes tanítói minőségben alkalmazta évi 200 pengő forint fizetéssel. *Kriegler* igazgató azonban már szeptember 14-én, az iskolaév befejeztével irodájába rendeli adjunktusul, a hol már magát tekintélyes állásban érezte. Különösen örvendett, hogy ez állásában megismerkedhetik az iskolák adminisztratív ügyeivel, a melyek elintézésében csakhamar bizonyos önállóságra tett szert. Az irodai munka mellett még tanítással is kellett foglalkoznia, mert a 16 forint 48 krajczárnyi havi jövedelemből édes anyjával együtt — elhagyva a rokoni házat — nehéz lett volna megélni. A rá nézve jellemző iparkodás azonban nem hagyja nyugodni. Szébb jövőről álmodik! De nincs senki, a ki tanácsával támogatná; egészen magára van utalva. De ez nem sujtja le az erőt; a még előtte jóformán ismeretlen viszonyok közt tájékozódni, tapogatózni próbálkozik, miáltal később is nagy hasznára vált tágabb látókört szerez. Tájékozódásában meggyőződik még ismereteinek fogyatékoságáról, miért is tanulni iparkodik; tanul francia nyelvet, zongorát, olvassa a német klasszikusokat,

történelmi és természettudományi munkákat s mivel az alreáliskola harmadik osztályából még nem volt érvényes bizonyítványa, a pesti főreáliskolánál letette a harmadik osztály vizsgálatát. Nem hanyagolja el a magyar nyelvi tanulmányokat sem, sőt a hatvanas évek nemzeti mozgalmainak virradásakor fokozottabb mértékben fekszik neki a magyar nyelv tanulásának; a tüntető ifjúsággal vele tart s megvalósulni reményeli gyermeki álmát: *magyar lesz*. Ney-Ollendorff nyelvtana vele van otthon, az irodában s az akkor épülő Dunapart hatalmas kőkoczkái közt; a Szózatot csakhamar megtanulja s a midőn az első attilát magára ölti, már szóba mer állni a tösgyökeres magyar emberekkel! Ez a lelkesedése a nyelv iránt megmarad nála, bár a helyes magyaros kiejtést sohasem sikerült iparkodása daczára sem elsajátítani. Gyermekkora németsege megmarad nála daczára férfikora magyarságának!

Kétévi irodai munkálkodás után rendszeres tanulás kedvéért kineveztetését kéri az iskolához, mire 1860-ban 18 éves korában kinevezik a ferenczvárosi templomtéri (most Bakács-téri) elemi iskolához, 300 forint rendes fizetéssel és természetben való lakással. Ez alkalmazásában óhajtotta szándékát megvalósítani olyképen, hogy az osztrák kormány létesítette alreáliskolai tanítókat képező tanfolyamra jelentkezett s minthogy felvétele egyrészt a felvételre kitűzött másodévi határidő, másrészt a tanfolyam megszűnte miatt meghiusult, mély levertség vett rajta erőt, mert törekvéseinek útját látta vágva s a jobb jövő elérésére való iparkodásában tanácstalanul állott.

Nem tudván az előrehaladását biztosító tanulmányokat folytatni, ifjusági iratok írásába fogott. Írt meséket magyar nyelven és *dr. Szabóky Adolf* biztatására a »Katholischer Christ«-be német nyelven, melyet külön lenyomatban is kiadott, felajánlva tiszta jövedelmét az akkor inségre jutott alföldi honfitársainak.¹

¹ *Staub* maga sem becsülte sokra ezeket az iratait, mert irodalmi kimutatásába nem vette fel s naplójában következőkép vélekedik róluk: »azt hiszem, hogy a magyarok Istene már megbocsátotta bűnömet«. *Staub* véleményét ez iratairól tekintetbe óhajtom én is

Vágya azonban csakhamar teljesül, mert báró *Eötvös József* tudva azt, hogy sok tanítóra leend jövőben az országnak szüksége, a pesti, most már magyar főreáliskolánál az alreáliskolai tanítókat képző kétévi tanfolyamot 1862-ben ismét életbe léptette. Ennek lett egyik növendéke *Staub* is. A tanfolyam következő két éve alatt magyarosodott meg igazában *Staub*; szaktárgyai voltak a magyar és a német nyelv, továbbá a földrajz és a természetrajz, melyeket mind magyar nyelven adtak elő, s melyeket magyarul tanulmányozott, róluk magyar nyelven adva számot készültségéről. Néhány hónapon át nehézséggel küzdött szaktárgyaiban a magyar nyelv teljes megértésén, de csakhamar legyőzte a nehézségeket s könnyebben tanulhatott. Mivel pedig »magyar tanár« akart lenni, ezért 1863-ban örömet engedett *dr. Szabóky Adolf*, a katolikus legényegyesület elnöke felszólításának és a legényegyesület tagjainak a hazai földrajzból és történelemből esti előadásokat tartott. Hiányos nyelvismeretei miatt az egyes előadásokat gondosan kidolgozta, jó barátai egyike kijavította és ő azután betanulva, a javított szöveggel tartotta meg esti előadásait! Mennyi fáradságot szentelt ily módon ezeknek három év alatt! Az eredményt azonban elérte nemcsak hallgatóinál, de maga-magánál is, mert ez időben tanult meg magyarul írni is és ennek köszönhetette, hogy közléseiben kevésbé árulta el német származását mint kiejtésében!

Az alreáliskolai tanfolyam első évében az 1862/3. tanév nyári félévére beiratkozott az egyetemen mint rendkívüli hallgató, mely időtől kezdve megszakítás nélkül három éven át hallgatója volt az egyetemnek, a rendelkezésére álló

venni és ezért csak irodalmi működése teljessége kedvéért itt a sorok alatt emlitem fel őket.

Kis Tükör 1859—60:

A kevély pillangó.

A számár és a kutya.

A bosszúvágó béka.

Katholischer Christ 1859—60:

Blätter aus meinem Portefeuille. (Különlenyomatban is.)

Der Weihnachtsabend des armen Kindes.

szabad időt szorgalmasan felhasználva a természetrajzi, magyar-, latin- és német-nyelvi, végül a neveléstani és bölcséleti tárgyak hallgatására.

1864-ben végezte el az alreáliskolai tanfolyamot és tette le a képesítő vizsgálatot. Fejlődésére nézve jellemző, hogy még most 22 éves korában sem választja meg szak tárgyát, úgy hogy tanárainak mindegyike saját tárgya számára óhajtja megnyerni a tehetséges és vasszorgalmú *Staubot*; ez a sok felől való buzdítás még inkább megnehezíti elhatározását, annál is inkább, mert encyklopaedista hajlamainál fogva minden tudomány iránt egyformán érdeklődött. Az 1864-ben megjelent új középiskolai szabályzat ösztökéli arra, hogy az egyetemi három évi folyamat bevégezze, és hogy a tanári vizsgálat rá nézve lehetővé váljék, az érettségi vizsgálatot óhajtja letenni. Elhatározása hamar megvolt, de nem úgy a vizsgálat. Két éven át szakadatlanul foglalkozott az érettségi vizsgálat tárgyaival, különösen a még előtte kevésbé ismert klasszikus nyelvekkel, fizikával, matematikával. Heti 48 órai hivatalos és magán elfoglaltsága mellett csak az éjjeli órákat fordíthatva tanulásra, sőt ha ebben akadályokra talált, keservesen szerzett pénzén még oktatókat is fizetett. A sok és túlságos mérvű szellemi munka kétszer beteggé tette, ágyba döntötte; betegségéből édes anyja gondos ápolása és szívós szervezete csakhamar lábba állította, úgy hogy 1866 október havában a budapesti (most V. kerületi) kir. kath. főgimnáziumon az érettségi vizsgálatot letette, minek folytán eddig eltöltött rendkívüli egyetemi éveit is rendesekként számították be, még egy félévet hallgatva ezután mint rendes egyetemi hallgató.

S hogy ez idő alatt sem hanyagolta el tanítói kötelességeit, legjobban bizonyítja az a tény, hogy előljárói munkálkodása elismeréseül az 1866/7. évben a fővárosi tanítók által legtöbbször tartott belvárosi fiúiskolába (a piaristák épületében) helyezték át. Ebben az iskolában töltötte utolsó tanítói évét.

Ugyanis az 1867/8-diki tanév elején *Toldy Ferencz dr.* egyetemi tanár ajánlatára — kinek jóindulatát egy 1864/5. évi nem sikeres egyetemi magyar nyelvészeti pályázatával

nyerte meg — meghívták a budai kir. főreáliskolához az akkor felállított párhuzamos osztályba »póttanárnak«; *Staub* a meghívást elfogadta. Ezzel következett be fiatal korának utolsó nehéz megpróbáltatása. Elhagyta ugyanis a bizonytalanért biztos és elég jól jövedelmező tanítói állását, mert lelke magasabbra vágyott s mert ez úton reményelte elérni törekvésének célját. Nehéz munkás idő következett be: bele kellett szoknia az új középiskolai viszonyokba, magánleckeiket kellett adnia, tanári vizsgálatra kellett készülnie, majd a beteg természetrajzi rendes tanárt kellett helyettesítenie, s végül az intézet rettenetes állapotban levő természetrajzi gyűjteményét kellett rendeznie. Mindezeknek a terhe alatt sokáig nem maradhatott épen, súlyos idegbajba esett; erős szervezete azonban ez esetben is segített rajta és 1868 novemberében letehetette a tanári vizsgálatot, úgy hogy a német tanárok elköltöztetésével megüresedett természetrajzi tanszékre neveztetett ki.

Jóformán kineveztetésével egyidejűleg *Toldy Ferencz* ajánlatára egy évi szabadságot nyert tanulmányainak külföldön való kiegészítése céljából. Még fiatalnak érezte magát, tanulni vágyott, hogy jó tanár lehessen, s csak ha elérte azt, hogy jó tanár lett, csak akkor szándékozott majd valamely szaktudománnyal behatóbban foglalkozni. Ezt tűzte ki jövője programjául és ezt híven meg is tartotta.

Külföldi útjára is tanácstalanul indul, s miután sokat dicsérték előtte a porosz egyetemeket, tehát Berlinbe indul s az 1869/70. tanév első felére beiratkozik az egyetemre azzal a szándékkal, hogy ama szaktárgyakkal fog leginkább foglalkozni, melyben leggyöngébbnek érezte magát, s ebből az okból különösen a növénytani előadásokat hallgatta, és pedig *Braun Alexandertől* és *Ascherson Paultól*; hallgatott ezen kívül még *Hoffmann*tól vegytant, *Dovetől* meteorológiát, *Rosetől* krystallographiát és *Du Bois Reymond* publicumát. Kitűzött céljához híven azonban szorgalmasan kereste fel a berlini gimnáziumokat és reáliskolákat.

Az 1869/70-diki nyári félévet Bonnban töltötte, a hol *Hanstein* tanítványa volt, különösen mikroszkopi, főképen szövettani vizsgálatokkal foglalkozva, e mellett *Keku-*

létől vegytant hallgatott. Közben a pünkösdi szünidő felhasználásával *Koch Antal* társaságában felkereste Belgium és Hollandia nevezetesebb főiskoláit és természetrajzi gyűjteményeit, a nyár folyamán pedig földtani és florisztikai kirándulásokat tett a Siebengebirge és a laachi tó vidékére.

A tanulságos külföldi tartózkodásnak azonban végét szakította a porosz-francia háború kitörése. Az ily módon megrövidült külföldi tartózkodást is lehetőleg kihasználni iparkodott, a miről a budapesti egyetem dékánjához küldött jelentései tanuskodnak.

Hazatérve, folytatta megkezdett munkálkodását a budai főreáliskolában, a hol még további két éven át *Koch Antallal*, a várbeli katolikus főgimnázium tanárával úgy az oktatás, mint a szaktudomány művelése terén is szoros összeköttetésben állott, minek következményei további fejlődésében sem maradtak el. Két évi budai középiskolai működése alatt szép sikereket ért el. Az 1870-ik év december havában négy szakosztálylyal megalakult egyetemi tanárképző ötödik, paedagógiai szakosztálylyal bővült, a mennyiben az egyetemet végzett bölcsészethallgatók, illetőleg tanárjelöltek gyakorló iskolája az 1872. május 16-án kelt rendelet alapján ugyanazon évben kezdte meg munkálkodását. Első vezető tanárai közt ott találjuk *Staub Móriczot* is, a budai főreáliskola rendes tanárát, mint a természetrajzi oktatás vezetőjét, de csak 1874. október 1-én lett a gyakorló iskolához véglegesen kinevezve. Ezzel azután olyan működési térhez jutott, a hol gyermekkori vágyai kielégítést, nagy tanítói képessége megfelelő munkakört talált. De nyughatatlan munkakedve és nemes ambíciója itt sem hagyott neki nyugtot, hanem feltett szándékának megfelelőleg, a jó tanár most már szaktudományának, a botanikának a műveléséhez fordult, melynek beköszöntője az volt, hogy 1877-ben letette a budapesti tudomány-egyetemen a doktori szigorlatot.

A külföldről való visszatérése után a szorgosabb munka, a tudományos foglalkozás utáni vágy szülőoka nemes ambícióján kívül még az is, hogy még budai tanár korában veszítette el édes anyját, ki a sors csapásai közt

sem csüggedve el, szeretettel, önfeláldozással nevelte, s a ki okos gondoskodásával, erélyes intézkedéseivel a küzdő ifjú tétovázását a helyes mederbe terelte, s a ki a célhoz ért férfiú oldalán megnyugvással örvendhetett a küzdelmes élet sikerében. Az édes anyján szeretettel és mély ragaszkodással csüngő férfiút mélyen lesújtotta ez a veszteség; bánatában, gyászában vigasztalást, enyhületet keresett tanári kötelességeinek teljesítésében és szaktudományának művelésében.

A visszavonulás szülte egyedüllétet nem bírta ki sokáig az, a ki szokva volt az édesanya szeretete besugározta családi élethez, miért is már 1875-ben egybekelt *Görög Ilka* úrhölgygel, kivel mindhaláláig zavartalan boldog házaseletet élt, örvendve hat gyermeke szép fejlődésének; mily örömmel, büszkeséggel volt eltelve, midőn derék fia, leánya már célhoz ért, s mily nagy volt bánata, midőn egyik fiát gyermekkorában temette el.

A csendes és boldog otthon meglegezőtöltéssel tölté el lelkületét, úgy hogy most már hajlamainak, nyughatatlan munkavágyának kielégítésére tör, nemes becsvágygyal munkálkodik a paedagógia, a botanika és a magyar kultúra egyéb téerein. Nincs se éjjele, se nappala, pihenés, szórakozás nélkül csak munkálkodásának él, lelke nemességével a magára vállalt ügyeknek komoly törekvéssel igyekszik eleget tenni.

Munkálkodásával elismerést reményel és nyer el; a társadalom nyújtotta megtiszteltetés, megbecsülés meglegezőtöltéssel tölti el és vélt mellőzése feletti keserősége enyhülést talál, örömmé változik, a midőn Ő felsége 1897-ben közhasznú munkássága elismeréseül a királyi tanácsosi címmel tüntette ki; még fokozódik öröme, a midőn Klein Gyula és Koch Antal ajánlatára Akadémiánk 1898. május 14-én levelező tagjává választja!

Mindezen kitüntetései daczára nem változik meg, továbbra is folytatja munkálkodását, bár érzi, hogy már nincs birtokában fiatalkori erélyének. A lázas munka már ifjú korában is megtámadta idegeit; a későbbi szakadatlan munka felújította a bajt, úgy hogy a mult század kilenczvenes éveiben már ideges gyomorbaja és álmatlansága miatt sokszor panaszkodik, de azért csak előre tör. Már-már

csüggedni kezd munkabírásának hanyatlásán, a midőn 1902. október 3-án a gyakorló gimnáziumban való működésének 30. évét érve meg, kartársai szeretettel ünnepelték. Lankadó munkakedve új erőre ébred, ismét lelkének egész melegevel fekszik neki tanári, tudományos és közművelődési foglalkozásának. Örömmel fogadtuk újbóli lelkes munkálkodását, a midőn váratlanul és hirtelen elhunyt 1904. április 14-én, gyászba borítva családját, árván hagyva munkaterét. Gyászba borulva kísértük utolsó útjára szeretett gyermeke sírjához a csömöri temetőbe, siratva, gyászolva férfitűi munkálkodása közben való elköltözését!

Élete folyása szakadatlan munkálkodás, melyben a munkával nem váltakozik a szórakozás, hanem hogy az egyik munka fáradalmát kipihenhesse, másik munkába fog. A munka mineműségének váltakozása az, a mely elbírhatja vele ennek folytonosságát. Áttekintve munkásságának különféleségét, abban mégis három főirányt látunk kidomborodni: az egyik a paedagógiai, a másik a tudományos, a botanikai, a harmadik pedig a társadalmi munkásság. Hosszadalmas volna kiterjeszkednem mindarra, a mit ebben a három irányban végzett és munkált, miért is munkálkodásának és egyéniségének jellemzésére inkább csak a fontosabb és jellemzőbb mozzanatokat és eseményeket emelem ki.

Még jóformán gyermekkorában szokva hozzá a tanítás végezéséhez, lassankint a tanítóképzőbe jó kezekbe kerülve, már látni kezdi, hogy a tanításban okvetlen fel kell ölelni sok olyant, a mely a gyermek, az ember életére is hasznosnak bizonyul; ez az észrevétel viszi rá, hogy tanításában mindig a valóból és a megfigyelteből induljon ki. Későbbi ifjúságában, a midőn a maga képzés útján szerzi meg az alreáliskolai tanítói, majd a középiskolai tanári vizsgálatra szükséges ismereteket, mindinkább tudomására jut annak, hogy az ismeretes valónak megfigyeléséből kell a tanításnak kiindulnia olyképen, hogy a módszeres megfigyelés folyama alatt szerezzék meg a tanuló ismereteit, melyek azután az ily módon felköltött érdeklődésnél fogva jobban rögzítődnek meg emlékezetében és maradnak meg tulajdonában.

De hogy a tanító és tanár ily módon járhatson el, feltétlenül szükségesnek tartja azt, hogy a tanító és tanár a maga szaktárgyát tudományosan is tegye sajátjává. Ezt tartotta a maga képzésében is zsinórmértékül!

Ezért tudott az 1858—1868-ig tartó tanítói pályáján is szép sikereket felmutatni, ennek köszönhetette, hogy 1868—1872-ig a budai főreáliskolában való tanítás után a m. k. tanárképző-intézeti gyakorló főgimnáziumba jutott, a hol haláláig tevékenyen működött.

Ez volt kezdő tanítói működésének legszebb álma, hiszen a berlini 1869. évi tartózkodása alatt szerzett tapasztalatai alapján elmélkedik egy a tanárjelöltek gyakorlati didaktikai képzésére szükséges intézetről.

Megrakodva új tapasztalatokkal, tele új eszmékkel és a legjobb szándékkal — írja naplójában — tér haza külföldi útjáról és a gyakorló iskolában új hivatalát rendkívül komolysággal foglalja el, mert jól érzi a vele járó nagy felelősséget.

Mesteri tanításába beleviszi mindjárt a természet-tudományok megérlette eszméit és hazánkban a középiskolai tanításban a biológiai iránynak lesz úttörője, megalapítója. Felébreszti tanítványaiban a természet szeretetét, ez alapon felkelti érdeklődésüket és keresi velök együtt a jelenségek közti benső összefüggést, mialatt rászoktatja tanítványait a pontos megfigyelésre, megtanítja őket látni és a látottak alapján gondolkodni, mely gondolkodásukban korlátokat szab elejbök a természeti jelenségek törvényessége és az ifjú agya által is követhető szigorú logikai kapcsolat, minél fogva a tanításában végeredményképen jut el a minden tárgy tanításában általa fontosnak tartott ethikai eredményekhez is.

Ime ezek azok a tanítás módszerére vonatkozó eszméi, melyek tanítását reálissá, vonzóvá tették, de a melyek alapján folytonos összeütközésbe került a gyakorló iskola egyik-másik a bölcselkedés formulázta tanítás módszerével. A két módszer egymás ellen való küzdése ma is tart még egész középiskolai oktatásunkban, de nincs kétség benne, a biológiai irány győzelmével kell végződnie, mert hiszen amaz a távol eső idők tanulságait veszi alapúl, holott emez a mi hozzánk mindinkább közeledő természetet!

A két irányzat összetűzése nem egyszer keseríti el és 18 évi működése után naplójában elkeseredve önti ki a vele szemben követett eljárás feletti panaszait. De nemes szíve tud felejtetni és tud kiengesztelődni és a 30 éves gyakorló iskolai működése határnapján 1902. október 3-án kartársai részéről kifejezett megtiszteltetés nála »jóvá tette mindazt, a mi keserűt a lefolyt 30 év alatt megszenvedett«.

Pedig lett volna oka keményebb panaszra is, hiszen sem az iskola 25 éves jubileumán, sem pedig a jubileum alkalmából kiadott emlékkönyvben nem emlékeznek meg róla, pedig ő is 25 éve volt akkor az iskola tanára és mindenki elismerésére megállta a helyét. A biológiai irányzatot tartotta a nevelés módjában is hatásos eszköznek és zokon vette, hogy ebben a tekintetben tanítványai közt is voltak olyanok, kik ebbeli úttörői érdemeit későbbi korokban mások kedvéért kisebbitették.

A gyakorló-iskola tanterv, tanrend és szabályzat le nem kötötte tanításmódja felette alkalmas is volt a tanárjelölteknek éppen a biológiai irányzatba való bevezetésére, de az iskolának ez éppen hibája is volt, mint minden tárgyban, mert hiszen tanárjelöltjeinket a szabályzat kötötte és számos tanulóval telt iskola számára kell képezni, vagy pedig általában a lenyűgöző szabályoktól felszabadítva, az iskola népességét korlátozni. Így jönne létre az összhang a gyakorlóiskola s a többi középiskola közt.

Ezt óhajtotta Staub is, mert azt tartotta, hogy a jó és lelkes tanár szabályzatok rengetege nélkül is megtalálja a nevelés és tanítás követelte helyes módot és irányt, eltalálja az anyag megválasztásának mértékét! Jó lelke el sem képzelhette, hogy lehessen rossz tanár is!

Eszméit, didaktikai módszerét több közleményben is ismertette, de érvényt szerzett ezeknek a középiskolai tantervekben is, a mennyiben 1879-ben a közoktatási tanács által a tantervkészítő bizottság tagjául hivatott meg, a hol munkálkodása elismerésül még az Utasítások természet-tudományi részének kidolgozásával is megbízott.

A tanítás iránt való lelkesedése az iskola falain kívül is tért kívánt, hiszen már tanító korában három éven át

a katolikus legényegyesületben tartott ingyenes előadásokat a földrajzból és a történelemből. Majd a budai főreáliskolában a közoktatásügyi miniszterium megbízásából felnőttek számára tartott esti előadásokat 1871—74-ben sorjában az anthropologia köréből, majd az emberi parazitákról, kapcsolatban az alsórendű állatok és növények természetrajzával, azután az állatok szellemi tehetségéről, végül képek a föld fejlődésének történetéből címek alatt.

Később is szívesen adott elő nyilvánosan s a Természetudományi Társulat népszerű estélyein tartott előadásait szívesen hallgatták, mint pl. 1884-ben a megkövesült növényekről.

Mint tanító, mint tanár és mint előadó világosan és érthetően fejezte ki magát, ily módon iparkodott tanítványra, hallgatóra oktatóan hatni.

Mint a természetrajz tanára s mint a biológiai irány követője, rajta volt, hogy előadásában a megfelelő tanítási eszközöket használja. Ezeknek fontosságáról való meggyőződése vitte rá, hogy ezekkel behatóan foglalkozzék.

Az oktatási és nevelési tárgyakról szól már az 1864. évi közlésében, s a midőn az 1873. évi bécsi nemzetközi kiállítás egyik eredményeként megnyílt 1878-ban az Országos tanszermúzeum, a mellette megalkotott bizottság tagjává lett *Staub* is, a mely minőségében kifejtett tevékenysége elismeréséül 1895-ben a bizottság alelnöke lett, majd 1899 óta haláláig a múzeum igazgatásával is megbízott s végezte az elnöki teendőket is. Ebbeli minőségében való munkálkodása a tanszerek megbirálásában, iskolák felszerelési jegyzékének revideálásában, szakszerű információk adásában állott. A tanszermúzeumban való foglalkozásának gyümölcse az 1899. és 1900. években közzétett közléseiből is kiviláglik. Az ő igazgatása alatt költözött a múzeum a Paedagógiumból, a hol ládádba csomagolva hevert, a Ferencz József tanítók házába. A múzeum új berendezését, elhelyezését még megkezdette, de már teljesen be nem fejezhette.

A tanítási eszközök iránt való érdeklődésénél fogva részt vett a középiskolai természetrajzi tanítási eszközök összeállítására kiküldött bizottságban 1881 és 1885-ben.

Tevékeny részt vett az 1885. évi országos, továbbá az 1891. évi középiskolai jubiláris közgyűlés alkalmával rendezett kiállítás munkálataiban, mely utóbbinak elnöke volt s 1896-ban a millenáris kiállítás rendezésében. S míg az elsőn a különböző bizottságokban való részvételen kívül a fogházi és fegyházi tanítási kiállítás rendezésével bízott meg, addig az 1891. évi, de még inkább az 1896. évi kiállításon az egész középiskola tanítási eszközei kiállításának összeállításával bízott meg, mely megbízatásának fényes eredménnyel felelt meg, bemutatva egy magyar középiskola teljes felszerelését, kiegészítve a saját maga készítette »Képek Magyarország geológiai multjából és jelenéből« című fali képeivel.

Mindezekből kitűnik, hogy *Staub* megfelelő a tanítói és tanári kötelességek maga megalkotta mértékének, még tovább terjeszkedett ki munkálkodásában, hogy iskoláinkat mennél modernebbé, tanításunkat minél eredményesebbé tegye.

S a mily mértékben iparkodott a paedagogia tágas mezején megállani helyét, épp úgy rajta volt, hogy tudományos munkálkodásában megfeleljen az egyéni ítéletével felállított követelményeknek, nem számítva ezzel semminő más eredményre, mint a kiderített igazság után való törekvésének elismerésére.

Ez az a munkálkodása, a melynek jutalmául Akadémiánk 1898-ban tagjai sorába választotta, és épen ezért paedagogiai munkálkodásának futólagos ismertetésével szemben, az ő felfogásához is híven, nagyobb súlyt helyezek erre a tudományos munkálkodásra és erre bővebben terjeszkedem ki.

Felette érdekes és sajátságos *Staub* tudományos pályájának fejlődése. Kora ifjúságának benyomásai és korán ébredő hajlamai egyenesen a paedagogiai pályára viszik, melyen hogy megfelelhessen, kellő szaktudásra iparkodik szert tenni. S mert a pozitív igazságok iránt nagyobb az érzéke, a természettudományok felé hajlik, de hogy ebbeli hiányait pótolja, különlegesen a növénytannal foglalkozik, különösen külföldi tartózkodása alatt. Ez a tanulmánya felébreszti szunyadó hajlandóságát, különösen a külföldi

jeles férfiak behatása alatt és a növénytant választja kedvencz szaktárgyául. Íme tehát a tanítói pálya iránt való lelkiismeretessége teszi botanikussá. Igaz, hogy ez jó későn kezdi csak gyümölcseit teremni, mert ebben a tekintetben való első szakszerű munkálata csak harmincz éves korában lát napvilágot, de semmi sem jellemzőbb Staub erős akaratára, törhetetlen kitartására, mint az a tény, hogy ebben az irányban munkálkodva, daczára a késői kezdetnek, tudott hasznos munkát végezni, melynek eredményei annyira megállták helyüket, hogy ma már e tudománynak közkinccseként ismertetnek el. Erre az eredményre sem jutott el simán, sok nehézséget kellett a természettudományok elvontabb tételei iránt különben is közönyös társadalmi életünkben legyőznie, sok való, vagy csak vélt mellőzés okozta keserűséget magába fojtania és érzékeny lelke idehaza nélkülözte elismerését előbb a külföldön megszereznie! Nem ő benne, nem vezető férfiainkban van ennek a sajátságos jelenségnek oka, hanem kulturális életünk nem egészen normális fejlődésének és közállapotaink más, a kulturális törekvéseket el-elnyomó sajátságos viszonyaiban. Ezt ő is észrevette akkor, a midőn ez oldalról zaklatott lelke keserűségét elmulasztották a hazai kulturális tényezők a megfelelő elismerés nyilvánulásaival honorálni, de végre még életében ezt is elérte!

Tudományos munkássága jóformán kizárólag a növénytannak volt szentelve. Ebbeli munkásságában több irányt ölelt fel, a melyek életfolyásában felváltották ugyan egymást, de egy vezérlő gondolatban egyesültek: nevezetesen a magyar flóra viszonyainak megismerését lehetővé tenni ptytophaenologiai, florisztikai és phytopalaeontologiai tanulmányok alapján; ezekhez járultak a növénytan történetére vonatkozó közlései s irodalmi tanulmányai is. Mindenestre mélyebb járású gondolkodásra vall, hogy még a látszólag csak pusztán részletkérdésekkel foglalkozó közléseiben is vagy előkészíti vagy megközelíti valamely általános tétel megoldását, míg azután hosszabb ideig való megfigyelés, több oldalról való megfontolás után megállá-

podásra jut és a tétel igazságát hirdeti. Ilynemű eredményeket ért el különösen a phaenologia és a palaeophytologia terén.

Legkisebb sikerrel járt munkálkodása a florisztika terén, a melyen néhány kisebb jelentőségű közlésén kívül, különösen Fiume és környékének florisztikai viszonyaival foglalkozik 1877. évben, a melynek anyagát Fiume phaenologiai viszonyainak kutatása kapcsán gyűjtötte egybe és a melynek adatai egynémely kontroverziának voltak szülőokai (pl. *Campanula Staudii*). Különben eme közleményének hiányait maga is elismerte, a mi kitetszik naplójának később kelt következő szavaiból: »sajnálom, hogy a fiumei flóra kidolgozására nem fordítottam annyi gondot és körültekintést, mint a zsilvölgyi fosszil flórára, de mentségemre hozhatom fel ama egészségtelen versenyt, melylyel dicsőséget kerestünk: minél előbb s minél többet publikálni«.

Mindenesetre nem mindennapi férfias nyilatkozat — mely ha vetélytársainál is helyet nyerhetett volna, hazánk növénytani irodalmának története nélkülözné a kevésbé a tudományért, mint inkább másnemű, de eltakart érdekekért vivott tollharczot.

Már jóval kedvezőbb sikerrel és határozott, helyét megálló eredménynyel foglalkozott a phaenológiával, melyre az 1870-ben felállított meteorológiai intézet első igazgatója Schenzl Guidó dr. hívta fel figyelmét, felkérve őt a phytophaenologiai megfigyelésekre. A tudományban követendő irányt illetőleg akkor még tétovázó *Staud* örömmel fogadta a felszólítást, érezve, hogy a megfigyelésekkel való foglalkozás bizonyos határozott irányba fogja terelni munkásságát. Mint lelkiismeretes ember azonban először maga készül a munkához, azután 1872-ben felhívást tesz közzé a megfigyelések tárgyában, sőt maga is szorgalmasan figyeli meg a növényélet fejlődési jelenségeit. Mindezt olyan buzgalommal, hogy már az 1871. és az 1872. évek megfigyeléseit fel is dolgozhatta és főleg a meteorológiai intézet évkönyveiben közzé is tehetette, a hol egészen 1887-ig évenként megjelentek phytophaenologiai rendszeres közlései. Hogy azonban mennél nagyobb terjedelmű anyagra épít-

hesse fel következtetéseit és tanulmányait, felkutatta az ország egyes megfigyelőinek eddigelé ismeretlen régi adatait,¹ a melyek legtöbbször orvosoktól vagy tanároktól származnak s a melyeket az 1851—1870-ig terjedő időszakra egybe is állított.²

Staub minden munkásságában felismerte azonban, hogy a természetvizsgáló feladata nincs kimerítve azzal, hogy adatot adatra halmoz, hanem a tulajdonképpeni munkája épen ezeknek az adatoknak a feldolgozásában áll és ezekből az adatokból merített tapasztalatokon felépülő tényállás megállapításában, illetőleg a jelenségek törvényszerűségéből vont következtetésekből folyó ítélet felállításában.

Ily eljárással érte el, hogy több, kisebb jelentőségű közléseiben elért eredményeit mellőzve, két irányú, jelentős közleményeiben olyan tételeket állíthatott fel, a melyek kétségen kívül tudományos eredmények s még ma is megállják helyüket.

Az egyik irányban való törekvése a növények fejlődése igényelte melegösszegekre vonatkozik. Rámutatva arra, hogy az évszak előhaladásával a virágzás idejének ingadozása kisebbedik, kiemeli a termőhely, különösen a lejtők hajlásszögének befolyását,³ kimutatja, hogy a melegösszegek megállapításának kiindulópontja — a küszöb — különösen a fáknál, a nyugalmi időszaknak az az időpontja lehet csak, mely az év hőmérsékének minimális pontja.⁴ Eléri ezt az eredményt sok fás növényre, de különösen a lógesztenyére vonatkozó megfigyelései alapján; ezen a null fokú küszöbre ki is számítja a melegösszegeket a virítás és a lombfejlődésre nézve. Munkája eredményét honorálja *Ascherson* is.⁵ Minthogy pedig számosan kétségbevonták a melegösszegek

¹ *Reissenberger Lajos* az első növényfenológus hazánkban. *Termtud. Közl.* LXVII. Pótf. 117—121. l.

² Kézirat a k. m. Természettudományi Társulat könyvtárában.

³ *Phytophaenologiai tanulmányok.* M. T. Akad. Math. és Természettud. Közl. XIII. k.

⁴ Az állandó melegösszegek. M. T. Akad. Math. és Természettud. Közl. XVIII. k. 46. l.

⁵ *Leunis Synopsis der Pflanzenkunde.* III. Aufl. I. Bd. p. 780.

megállapításának tudományos jelentőségét, már halála után megjelent közleményében igyekszik a melegösszegek jelentőségét bizonyítani, kimutatva, hogy ezek, a phaenologia útján megállapított melegösszegek a növényeknek a levegő hőmérsékletéhez való alkalmazkodása jelzői.¹

A másik irányú, a phaenológiába vágó jelentős eredménye Magyarország phaenologiai térképe,² melyben ebbeli munkásságának eredményeit összegezi, helyreállítva néhány régebbi téves adatot, az egész ország phaenologiai viszonyait tüntetve fel. Kimutatja, hogy a legészakibb fekvésű megfigyelő-állomás Árvaváralja és a déli legmelegebb fekvésű Fiume, Károlyváros és az Alföld közt a megfigyelt 17 fás növény virágzásában 45 napi eltérés van. Általában Alföldünkön a virágzás 20 nappal megelőzi a Kárpátok határvonaláét; feltűnő, hogy az Alföld északi és déli része közt alig mutatkozik feltűnőbb különbség, jóllehet három szélességi fok terjedelmű. Előre várható eredmény a térképnek az az adata, hogy az Alföld virágzása korán köszönt be és hogy a Tátrában és a Királyhágón túl eső terület némely részében nagyon is későn köszönt be. A térkép kétségenkívül figyelmet érdemlő munkálat és hazánk növényföldrajzi viszonyaira élénk világot vet. Igaz, hogy ma már némely adata esetleg javításra szorulna, de azért megállja helyét és elismeréssel kell adóznunk még ma is *Staub*nak, hogy az aránylag rövid időre terjedő megfigyelések alapján a térképet ilyen helyes módon meg tudta alkotni. Elismerte ezt különben a külföld is, a midőn a Velenczében 1881-ben tartott nemzetközi földrajzi kongresszus *Wojokoff* (orosz tanár) és *Rain* (marburgi tanár) ajánlatára éremmel tüntette ki s a midőn róla a külföldi szakmunkák is megemlékeznek.³

Tekintsük is bár a phytophaenológiát különböző megítélés alapján, annyi elvitathatlan, hogy *Staub* ebben az

¹ Növénytani Közlemények III. köt. 1904. 38—48. l.

² M. T. Akad. Math. és Természettud. Közl. XVIII. k. 1. sz. 1882. — Phänologische Karte von Ungarn. Petermann's Geogr. Mittheil. 1882. IX. Heft.

³ *Hann J.* Handbuch der Klimatologie. Stuttgart, 1897.

irányban is erős kitartással olyan eredményt tudott elérni, a melylyel hazánkat e részben ismertté tette s a melyet bizonyos jelenségek okadatolásában támaszul lehet és kell használni.

Staub munkálkodása a növénytan terén a legnagyobb mértékben annak egyik legfiatalabb, de jelentékeny és a geológiával kapcsolatos ágát ölelte fel, nevezetesen a palaeophytológiát. Már Bonnban való tartózkodása alatt a fosszil növények gyűjteménye felkeltötte figyelmét, mely gyűjteményt azután *dr. Andre* tanár engedelmével *Schimper* *Traité de palaeontologie végétale* nyomán tanulmányozni kezdett. A midőn azután idehaza a phaenologiai megfigyelésekkel kezdett foglalkozni és ezek eredményének a növényföldrajz érdekében való felhasználását vette fontolóra, ismételtén szükségét érezte a letűnt geológiai korok növényei ismeretének, mint a mely nélkül az éghajlat és a növény mai elterjedése közti viszonyt nem tartotta lehetőnek megoldani. Ezért örömmel fogadta a földtani intézet akkori igazgatójának felszólítását *Heer* dolgozatainak magyarrá való fordítására.¹

Ez a fordítás azután közelebbi viszonyba hozta a földtani intézettel és e révén jutott megfelelő tanulmányi anyaghoz is. Ily módon a felkeltett érdeklődése kielégítést nyerhetett, minek folytán lassanként minden más botanikai foglalkozással felhagy s egyedül a palaeophytológiának él, melyhez azután mind haláláig hű marad. Jól ismervén azonban a fossziliák tanulmányozásának nehézségeit, a képeztetése folytán ismeretének megmaradt hiányait pótolja s azután fog hozzá az önálló munkálkodáshoz, melynek első termékeit azonban a külföld jeleseinek, mint *Ettingshausen*² *Heer*³ bírálata alá bocsátja a megjelenés előtt.

Első önálló dolgozatai egyes fajok pontos megállapí-

¹ Pécs vidékén előforduló permii növényekről. M. k. földtani intézet évkönyve V. kötet 1. füzet.

² Baranyamegyei mediterrán növények. M. k. földtani intézet évkönyve VI. kötet 2. füzet.

³ A Fruska Gora aquitaniai flórája. M. T. Akad. Értekezések a Term.-tud. köréből XI. kötet 11. szám.

tására vonatkoznak.¹ Csakhamar ezután többrendbeli népszerű ismertetés mellett egyes lelőhelyek fosszilis növényeit dolgozza fel, mint a *mecsekhegységi, feleki, kricsovai, nád-rági, munkácsi, radácsi, gánóczi, borszéki* stb. lelőhelyekét, nem egy érdekes leletet állapítva meg. Szívesen foglalkozik egyes növénycsoportok, pl. a gombák, hazánk fás törzsei népszerű ismertetése mellett, egyes fosszil, vagy élő honi növényfajok, pl. *Sabal major*, *Pinus palaeostrobis*, *Dicksonia punctata*, *Stratiotes aloides* stb. leírásával és geológiai történetével; ez utóbbiak sorában legbehatóbban, sőt több ízben is a hévízi tündérrózsának történetével, a melyről kutatásai révén az a meggyőződése, hogy az a letűnt geológiai korok maradványa.

Phytopalaeontológiai munkálkodása folyamán különös előszeretettel foglalkozott a Székelyföld fosszil florájával, bele is fogott feldolgozásába, közölt is belőle kisebb részletet,² de a nagyra tervezett munkának csak az előmunkálataival készült el. Bizonyára ez leendett legjelentékenyebb munkája, melyre vonatkozó terveiről mindig nagy előszere-ttel beszélt.

Ezen munka mellett két nagy terjedelmű és jelentőségében sem kisebb munkája *A Zsilvölgy aquitankorú florája*³ és a *Cinnamomum nem története*.⁴

Az előbbi munkájában a leletek felsorolása után a florának általános képét vázolja és kimutatja, hogy a Zsilvölgy aquitankorú florája a mai tropusokkal megegyező éghajlati viszonyok közt tenyésztett és hogy ezen hydro-megathermákból álló flora növényei túlnyomó számban a mai napig megőrizték biológiai sajátágaikat, egy jelentékeny részük azonban azóta mezotermmá változott, egyes elemei pedig részint xerophytákká, részint mikrothermákká lettek.

¹ Fosszil *Plumeria* fajok. Term. füzetek III. évf. — *Carya costata* (Stbg) Ung. Földt. Közlöny 1879.

² Adalék a Székelyföld fosszil florájához. Földtani Közlöny. XI. kötet.

³ Földtani intézet évkönyve VII. k. 210—424. lap. 27 tábla.

⁴ A M. T. Akadémia és a M. k. földtani intézet támogatásával kiadja a Magyarhoni földtani társulat 1—138. l. 2 térkép, 26 tábla. 4°. Budapest 1905.

Ime a tudós munkája, a ki már magasabbra emelkedve, a leletek és adatok egybevetéséből bizonyos kézzel nem fogható tényeket, eredményeket tud megállapítani. Az eredmény kétségen kívül jelentős, és hogy alapos tanulmányon épült fel, leginkább igazolja, hogy ebbeli tanulmányainak kiegészítéséül 1884 nyarán Berlinben tartózkodott; hogy pedig ezt az útját lehetővé tegye, herbariuma egy részét az állatorvosi főiskolának adta el; másik részét később a Magyar Nemzeti Múzeumnak ajándékozta.

A *Cinnamomum* nem történetében egyrészt meg akarta jelölni azt a módot, hogy miképen kellene kapcsolatba hozni a kihalt alakokat a most élő fajokkal és hogy mily módon kell végezni a növények mai földrajzi elterjedését megokoló kutatásokat. Számba veszi itt a földünkön elterjedt ősvilági *Cinnamomum* fajokat, kritikailag megrostálja őket és az éghajlati viszonyokkal hozza kapcsolatba alaki tulajdonságaikat, illetőleg mai földrajzi elterjedéseket. Kétségen kívül mint monographia is elsőrendű munka, de mint olyan munka, mely egy genusznak történetét egyrészt a geologia, másrészt a klimatikai viszonyok alapján tárgyalja, ugyancsak jeleskedő elsőrendű munka.

És csak fájdalommal emelem ki, hogy ez a jelentős munka, melylyel *Staub* Akadémiánkon széket foglalt 1899 április 17-én, egyúttal jóformán hattyúdala volt.

Munkálkodásának ezzel a phytopalaeontologiai irányával kapcsolatban foglalkozott a tőzegtelepek kérdésével és a Természettudományi Társulat kebelében a földművelésügyi ministerium támogatásával megalakult tőzegkutató bizottság elnöke lett s mint ilyen vezette a bizottság munkálatait, mely első sorban a honi tőzegtelepek felkutatásával foglalkozott, hogy azután a meggyűlt anyag tudományos feldolgozásához foghasson. *Staub* a külföldi tőzegtelepek tanulmányozása végett külföldön (1892) is járt, tapasztalatait, úgyszintén a bizottság munkálatait közre is adta, a további munkálatok azonban elmaradtak, mert a szükséges anyagi források nem álltak rendelkezésre.

Phytopalaeontologiai munkálkodása révén szorosabb kapcsolatba jutott a m. k. földtani intézettel, a mennyiben

1877. év óta önkéntes belmunkatársa lett, minden anyagi haszon nélkül. Ez alatt a hosszú idő alatt mindama növény őslénytani anyagot, melyet részben a földtani intézeti tagok gyűjtöttek, részben ő maga hordott össze, részben ajándék vagy vétel útján gyarapítottak, *Staub* rendezte a legnagyobb szaktudással két gyűjteménytörzsbe: egy a hazaiakat és egy a külföldieket magába foglaló gyűjteménytörzsbe. A 16 szekrényben elhelyezett gyűjtemény mintegy 12.000 darabot számlál, melynek tekintélyes részét fel is dolgozta. Ez a tekintélyes gyűjtemény és a földtani intézet gazdag könyvtára a phytopalaeontologia iránt való hajlandóságát csak fokozta és a hazai fosszil flora megírásának tervét érlelte meg benne, a melyhez előkészületet is tett, összeállítva a fosszilis flora irodalmának tekintélyes bibliographiáját és az eddig hazánkban ismeretes phytopalaeontologiai adatok jegyzékét, a melyeket a család a földtani intézetnek birtokába bocsátott a jövődő munkálkodás alapjául.

Ennek a kedves tervének végrehajtása kedvéért 40 évi tanítói működés után szeretett volna visszavonulni és a kenyérkeresés munkakedvet lohasztó gondjaitól szabadulva, tisztán tudományos munkálkodásának óhajtott élni, a mely czélból nagyon csekély áldozat árán felajánlotta szolgálatát a m. k. földtani intézetnek, a mely úgyszólván sokat köszönhetett neki. Jellemző azonban kulturális és tudományos viszonyainkra, hogy a hivatalos szakaszok megszabta merevség többre tartotta a szabályok pontos betartását, mint a tudományos érdek egyelőre pótolhatlan kielégítését! Vajjon lesz-e valaki, a ki évek multán megszerezve *Staub* tudását, folytatni fogja tudni a munkát ott, a hol az elhidegült keze elhagyta, s vajjon akkor is még oly kevés értéke lesz-e a tudományos munkának!?

A botanika terén való munkálkodással nem merül még ki irodalmi működése. Megírja a nevesebb phytopalaeontologusok, mint *Schimper*, *Heer*, *Göppert*, *Stur* és *Ettingshausen* életrajzát. A K. M. Természettudományi Társulat 1890. évi ötvenéves jubileuma alkalmából kiadott emlékkönyvbe megírja »A növénytani kutatás hazánkban« című történeti vázlatát (1—89. lap), mely azonban az Emlék-

könyvben csak mint a Társulatnak a növénytan terén való szerepéről szóló jelentés tétetett közzé (75—96. lap). Írt azután könyvbírálatokat, kisebb népszerű cikkeket, továbbá a fővárosi fillokszera-bizottság megbízásából az 1880. évben német nyelvű népszerű, a fillokszeráról és pusztításáról tartott előadásait füzetben is kiadta, végül a kiállításokra vonatkozó jelentéseket és ismertetéseket. Ez utóbbiak sorában a millenniumi kiállítás alkalmával kiadott »*Magyarország az ezredik évben*» (1898) című nagy munkában »*Társadalmunk a nemzeti kultúra érdekében kifejtett tevékenységét*» ismertette (1—183. lap) nagy részletességgel és lelkesedéssel.

Huzamosabb időt vett azonban igénybe irodalmi munkásságának a referálásra vonatkozó része. Nevezetesen 1878-tól 1896-ig a Botanischer Jahresbericht-nek eleinte a magyar növénytani irodalomról és 1889-től kezdve minden évben az összes palaeontologiai irodalomról és 1891-től a Neues Jahrbuch für Mineralogie-jában egészen haláláig a phytopalaeontologiai irodalomról referált, és pedig olyan eredménnyel, hogy Koehne szerkesztő 1896-ban meleghangú levélben mond köszönetet azért az időért, fáradságért és kitartásért, melyet a Botanischer Jahresbericht-nek áldozott. Csak a ki ismeri az ilyen referátumok jelentőségét és a ki ismeri azokat a nehézségeket, melyekkel ilyen referátumok készítése jár, tudja méltányolni Staub ebbeli munkásságát, a melylyel a szakemberek elismerését és bámulatát nyerte el, de a melylyel hazai irodalmunk ismertetésében is nagy érdemeket szerzett.

A fentebbiekben csak tájékozást iparkodtam nyújtani Staub sokoldalú és nagykiterjedésű tudományos és irodalmi munkásságáról. Irodalmi munkáit lehetőleg gonddal iparkodott közrebocsátani, miért is ha nyelvezete nem is mindig magyaros, pongyolasággal, elhányt sorokkal sohasem ékeskedik. Némely iratában elfogja ugyan a terjengősség, de okadatoltnak látja ezt azzal, hogy tárgya új az olvasóközönsége előtt, melyet minden oldalról meg kell világítania. Még polemikus cikkeiben is szem előtt tartja azt, hogy az irodalmi közlésnek mindig a fórumhoz illőnek kell lennie.

Általában tudományos munkálataiban sem az elsietés

híve, miért is tudományos közléseinek legtöbbje még ma is elfogadható eredményű. Lelkiismeretessége mellett a részletekig menő pontosság jellemzi, sohase akar sejtetni, inkább hosszasan ír, de pozitív tényt közöl. Meggyőződésével vagy tapasztalatával ellenkezőnek hirdetésére sohasem vállalkozik, viszont azonban komoly elhatározással és erős kitartással ragaszkodik ahhoz, a mit tanulmányai után meggyőződése alapján jónak tart, igaznak hirdet. Tudományos működésének nagy érdeme, hogy az előtte nagyon kevésbé művelt phaenologia és phytopalaeontologia mezején jeleskedett nemcsak idehaza, de külföldön is elismerést aratva eredményeivel. Bizonyítják ezt a külföldi munkákban a nevére és eredményeire való megemlékezések, de a nagy számban a külföld tudományos világának számos jelesével való levelezései, kik közül csak a következőket említem meg: Ascherson, Beck, Caspary, Christ, Conwentz, de Candolle A., Dames, Edwards, Engler, Ettingshausen, Felix, Freyn, Fritsch K., Fuchs Th., Gürke M., Hansgirg, Heer, Hennings, Ihne, Kerner A., Just, Koehne, Magnus, Nathorst, Nehring, Pax, Schröter, Uechtritz, Zahlbruckner, Zeiler stb.

Tudományos érdemeinek elismerése még a biológiai tudományokban szokásos módon is kifejezésre jutott, a mennyiben *Felix Johann* lipcsei tanár két fosszilis fát nevezett el róla a *Quercinium Staubii*-t és a *Staubia eriodendroides*-t; dr. *Pantocsek József* 1891 és 1895-ben az *Actinoptychus Staubii*, *Amphora Staubii*, *Triceratium Staubii* és a *Cymbella Staubii* fosszilis Bacillariaceákat nevezte el róla; *Brusina Spiridion* zágrábi egyetemi tanár 1902-ben pedig Staubnak a nagyváradi hévízi *Nymphaedra* vonatkozó nézetét elfogadva, a *Melanopsis Staubii* subfosszilis csigát róla nevezte el.¹

Tudományos érdemeit idehaza azzal ismerte el Magyar Tudományos Akadémiánk, hogy 1898-diki nagygyűlésén levelező tagjává választotta, a mit »köszönettel és örömmel fogadott el mint kitüntetést, mert mindég az az ambíció vezette, hogy minden új közleménye haladásáról is tegyen

¹ Mittheil. d. Naturwiss. Verein f. Steiermark. Jhrg. 1902.

tanúságot, főtörekvése volt állandó becsű dolgozatot szolgáltatni«. Ezzel tetőződött be tudományos munkássága, de nem a társadalmi téren való buzgólkodása, melyen ugyan csak fáradhatlan munkása volt a magyar kulturának.

Társadalmi téren való munkálkodásának ugyanaz a rúgója, mint tudományos munkájának. Mint tanító ugyanis már igen korán észrevette, hogy hazánk közművelődése nem áll azon a fokon, melyen a művelt nyugati nemzetek sorában a XIX. század derekán állania kellene. Tanulmányai folyamán pedig meggyőződésévé lesz, hogy a közművelődés terén nincs megállapodás, éppen ezért a munka által az előrehaladást kell biztosítani. Ezért nem fekszik neki kizárólagosan tudományos kutatásainak, hanem tőle telhetőleg ott, a hol viszonyai engedik, részt vesz a társadalmi, a közművelődési munkában. Se szeri, se száma ama kulturális mozgalmaknak és társadalmi egyesületeknek, melyekben serényen munkálkodik, ha csak mint egyszerű tag is, de a legtöbb esetben mint olyan, a ki vagy vezető szerephez jut, vagy a munkából vesz ki nagyobb részt. Sokan hajlandók az enemű munkálkodást szereplési vágyként fogni fel, de ha így volna is, még akkor sem volna szabad a mi a kultúra iránt meglehetősen közönyös társadalmunkban azt elítélni vagy gúnynyal illetni, mert ezzel a szereplési vágygyal anyagi és időbeli áldozatot hoz a magyar kulturának. Igaz, hogy elmaradottságunkban sok hazánkfiának az idő még nem értékelt valami.

Staub közművelődési és társadalmi munkájában azonban nem lehet szereplési vágyról beszélni, mert hiszen ő inkább dolgozott, mint szerepelt.

A különböző kiállításokon a kiállítási bizottságokban, továbbá hivatalosan egybehívott enqueteiken,¹ azután kongresszusokon² való részvételén kívül különösen a különböző kulturális egyesületekben fejtette ki munkálkodását.

Első ilyenmű működést a Rabsegélyező Egyletben fejt

¹ Fillokszera tárgyában 1880-ban.

² Tanügyi kongresszus 1896. — Bányászati és geológiai kongresszus 1896, melynek első jegyzője volt.

ki,¹ a hol éppen az oktatás és nevelés szempontjából szükséges teendők tárgyában buzgólkodik, sőt 1873-ban maga is vállalkozik a rabok oktatására, később pedig a börtönügyi tisztviselőknek ily irányban való kiképzetésére mutat rá.²

Ebbeli érdemeit a szakemberek elismerik, úgy hogy a Jogászegylet a nem jogász középiskolai tanárt a börtönügyi bizottság tagjává választja.

A mint a természettudományokkal behatóan kezd foglalkozni, részt vesz a Magyar Orvosok és Természetvizsgálók vándorgyűlésén szép sikerrel.³

Majd tagjává lesz a Természettudományi Társulatnak,⁴ hol mint szorgalmas választmányi tag különösen népszerű előadásaival és a tizenkét éven át végzett pénztárvizsgálatai által szerzett érdemeket, és a melynek kebelében a növényteni szakosztály tudományos érdemeinek elismerésül alelnökének választja. (1895.)

Sikeres működést fejtett ki a földrajzi társaságban,⁵ továbbá a Közegészségügyi Egyesületben⁶ azután a Magyarországi Kárpát-Egyesületben,⁷ illetőleg a Magyar Turista-Egyesületben,⁸ végül alapító tagja volt a Magyar Iskola-

¹ 1874-ben lett rendes tag, 1884-ben második alelnök, 1896-ban az igazgató-választmány tagja.

² Börtönügyi hivatalnokaink szakszerű kiképzetéséről. Magyar Jogászegyleti értekezések. VII. k. 6. f. 1891.

³ 1879-ben lesz a központi választmány tagja, 1883-ban első titkára, 1899-ben a kirándulókat Bosznia és Herzegovinába kalauzolja, 1890-ben mond le titkárságáról.

⁴ Rendes taggá választatott 1865-ben, 1884-ben választmányi tag lett, 1887-ben pénztárvizsgáló, 1892-ben örökítő tag.

⁵ 1889—94-ben választmányi tag. 1891-ben lett a Balatoni bizottság tagja, mely a Balaton vidékének phytphaenologiai megfigyelésével bízta meg.

⁶ 1877-től alapító tagja, 1891-ben a technikai osztály választmányi tagja és az egyesület pénztárvizsgálója; 1895-ben az alapítványi bizottság tagja.

⁷ 1891-ben a budapesti osztály első alelnöke.

⁸ 1891-ben a központi választmány tagja és pénztárnok; 1892—1895-ig a budapesti osztály alelnöke; 1896-ban ugyanannak tiszteletbeli tagja.

Egyesületnek¹ és a Budapest-Rákosi közművelődési és jótékonyági egyesületnek, pártoló tagja a Gyógyult elme-betegeket segélyző Egyesületnek, rendes tagja a Deutsche botanische Gesellschaft-nak, az Országos Középiskolai Tanár-egetyesületnek és a Szabad Lyceumnak.² A magyar haza florájának ismertetése körül szerzett érdemeit a »Gesellschaft zur Förderung der naturhistorischen Erforschung des Orients in Wien« működő tagjává (ausübendes Mitglied) való választással honorálja.

Leghosszabb ideig és legbuzgóbban munkálkodott a Magyarhoni Földtani Társulatban, melynek már 1868, illetőleg újból 1874-ben rendes tagja, majd 1883-ban választmányi, 1887-ben örökítő tagja lett. Buzgó érdeklődése folytán 1886-ban első titkár lett és mint ilyen a társulat pénztárát kezelte is egészen 1899-ig, tehát 13 éven át, mely idő alatt szerkesztette a Földtani Közlönyt is.

Ezt a szerkesztő-titkári és pénztári állást, mely sok körültekintést, munkát igényelt és meglehetősen anyagi és szellemi felelősséggel járt, olyan buzgón és pontosan töltötte be, hogy a Társulat anyagi javai gyarapodtak, szellemi munkálkodása is emelkedett. Eleinte általános volt a működése feletti elismerés, később egyesek részéről intézkedései kifogásoltattak, minek folytán 1899 január 23-án ez állásokról leköszönt, mert nem látta többé a társulat működésében azt az összhangot, mely az eredményes közös munka feltétele. Visszavonulását sajnálattal vették tudomásul és jegyzőkönyvi köszönettel és elismeréssel honorálták a szokásos módon. Annyi tagadhatlan tény, hogy a neki eleinte sok örömet, később sok keserőséget szerzett működése a Társulatnak csak javára és hasznára vált s annak virágzását hozta létre.

Közművelődési tevékenysége, továbbá a közoktatásügynek tett szolgálatai elismeréseül 1897 február 3-án nyerte el a királyi tanácsosi címet, mely örömmel töltötte

¹ 1884-ben alapító tag és később a VII. kerületi választmány tagja.

² 1893-ban választmányi tag és a természettudományi csoport alelnöke.

el, de nem tette elbizakodottá, mert naplójában örömeinek ad kifejezést, »hogya a kitüntetést még oly korban nyerte el, melyben még örvendhet neki és kéri a Gondviselést, hogy lelkébe ne engedjen továbbra sem a léhaságnak, lustaságnak és gőgnek bevonulást, hanem tartsa ébren munkakedvét és adjon neki kitartást, hogy érdemessé tegye magát továbbra is az elismerésre.« Ezt az elismerést továbbra is megérdemelte és most már barátai, ismerősei sem szűkölködtek vele, úgy hogy ezzel életének utolsó éveiben is enyhítőleg hatottak némely emlék keserűségére és kiengesztelve mindenek iránt szállt sírjába.

Végigtekintve élete pályáját, minekünk most is elismeréssel kell adóznunk egyéniségének. De hogy megérthessük munkában változatos tevékenysége folyamán mutatkozó egyéni sajátságait, ezt az ő köztiszteletet és szeretetet arató egyéniségét kell megismernünk, viszont ebben jut kifejezésre fejlődésének menete. Erre mutattam rá emlékezésem elején célzatosan, hogy megmutassam, miszerint *Staub Mór*icz a szó szoros értelmében a maga emberségéből, a maga erejéből lett azzá, a minek ismerni tanultuk. Fiatal gyermekkorától szegény, sokat szenvedő édesanyja örökdő szeme alatt egyedül a maga erejére volt utalva; valódi selfmade man volt. Ebből a fejlődésből magyarázhatók egyéniségének minden sajátságai. Az élet küzdelme igen korán adja meg önállóságát és igen korán ösztökéli a siker, az eredmény biztosítására. Ebből a törekvésből fejlődik ki lankadatlan kitartása, erős törekvése a munkában a cél elérésére. Ily módon megszerzett meggyőződése erős és megingathatlan, mely csak az erősebb érvnek, a helyesebb, alaposabb ténynek hódol meg. Ez teszi önértetessé, ez teszi erélyessé, de ez ad bátorságot arra, hogy tudományos meggyőződését is nyíltan hirdesse, hogy szókimondó legyen. Ezzel sok esetben sebet üt mások érzékenységén, ezzel szerez magának ellenfeleket, kik azután nem adóznak neki az általa remélt kellő elismeréssel, a mitől lelke lesz beteggé, keserűséget érez. Mert a mily édes örömmel reményelte, várta a küzdelmek árán szerzett sikerei elismerését, ugyanoly mértékben bántotta érzékeny lelkét az elismerés elmaradása. Maga

mondja naplójában, »hogy talán gyöngébb önérzet és érzékenység mellett kevésbé éreztem volna a keserűséget«.

Az elismerésnek ezt a reménylését sokan hiúságnak voltak hajlandók tartani; a hiúság azonban távol volt tőle, mert hiszen a vitatkozásban való gyöngébb akarata ereje inkább elhallgattatta, visszavonulásra készítette, a hol ismét csak munkaszeretetével reményelt magának érvényt szerezni.

Nem hiú, de büszke tudott lenni elért sikereire; ez a büszkesége inkább erény mint hiba, mert rugója a nemes törekvés.

Úgy látszik, édes anyja nemes lelkületének hatása kelti fel szívében a nemesebb érzéseket már gyermekkorában és így lesz férfikorában is nemes szíve minden jónak és szépségnek támogatója, így alakul meg benne a korán ébredő hazaszeretete mellett tudománszeretete és emberszeretete, melylyel legelső sorban családját öleli magához szerető gonddal.

Ezeknek az érzelmeinek hiveül szegődik egész életén át, mert meggyőződése, hogy »az egészséges, a vagyonos és a művelt faj biztosítja az állami lét jövőjét!«

Ezekkel az erényekkel felruházva erős akarattal, töretlen kitartással, nemesen érző lelkével végezi a tudomány, a haza, a nemzet érdekében munkásságát, melynek megszokadtával nagy, sőt pótolhatlan veszteség ért bennünket!

Elvesztettük őt, de maradandó becsű munkái, példát adó életének emléke élni fog közöttünk; kell is, hogy példájának emlékezete mindig éljen közöttünk és a tudományban, a munkában nemzetünk fiai közt sok követőre találjon! Így fogjuk munkálkodását meghálálni, így fogjuk emlékezetét áldani. Legyen is mindenkoron áldott emlékezete!

FÜGGELÉK.

I.

Staub Móricz irodalmi munkálatai.

1864.

Az oktatási és nevelési tárgyak az 1862. évi londoni világkiállításon. Dr. Teirich Vilmos bécsi reáliskolai igazgató jelentése nyomán. Tanodai lapok IX. évf. 9. 11. 13. 15. szám.

1866.

Felhívás tisztelt kartársaimhoz. Iskolabarát I. évf. 2. sz.

1870.

A porosz reáltanoda jelenlegi állapota. Tanáregyleti Közlöny. 1870. 7—8. füzet.

1871.

1. *Lüben-Gönczy, Vezérkönyv a növénytan tanítására és tanulására.* (Bírálat.) Tanáregyleti Közlöny.
2. *Thomé növénytana.* (Ismertetés.) U. o.
3. *Kuttner természetrajza.* (Bírálat.) U. o.

1872.

1. *Fölvívás a növényfejlődési (phytophaenologiai) észleletek érdekében.* Természett. Közlöny. 1872. p. 131.
2. *Adalékok a középiskolai tanárok paedagogiai kiképzéséről szóló kérdéshez.* Tanáregyleti közlöny. 1872. évf.
3. *A növénygyűjtés.* U. o.
4. *Páris növénytani intézetei.* U. o.

1873.

1. *Az 1871. évben Magyarországon tett phyto- és zoophaenologiai észleletek összeállítása.* A meteorol. és földdelej. int. évk. 1. köt.

2. Az 1872. évben Buda környékén tett phytophaenologiai észleletek. Természettud. Közlöny. 1873.

3. A virágalaprajzok alkalmazása a növénytan tanításánál. Tanáregyleti Közlöny.

4. Az állatország képes természetrajza. (Ismeretetés.) U. o.

5. A növénytan tanítása a középtanoda alsóbb osztályában. Magyar Tanügy. I. évf.

6. Észrevételek B. V. »A természetrajz methodikus oktatása« című cikkére. Tanáregyleti Közlöny. 1873. évf.

7. Dékány Rafael Természettudományi bizottságának birálata.

1874.

1. Az 1851-től 1870-ig Magyarországon tett phyto- és zoophaeenologiai észleletek összeállítása. (Kézirat a kir. természettudományi társulat könyvtárában.)

2. Még néhány szó a zoophaeenologiai észleletek érdekében. Természettud. Közlöny.

3. Az 1872-iki évben Magyarországon tett phyto- és zoophaeenologiai észleletek összeállítása. A magy. kir. meteorol. közp. int. évk. II. köt.

4. Die Elemente der Naturgeschichte. (Birálata.) Pester Lloyd. Unterrichtszeitung. No 250.

5. Az ásványtani tananyag felosztása. M. Tanügy. II. évf.

6. Linkess növénytanának birálata.

7. Fillingner növénytanának birálata.

1875.

1. A veres áfonya virítása idejéről és némely rendellenes virításáról. Természettud. Közlöny és Oest. Bot. Ztschrift.

2. Az 1873. évben Magyarországon tett phyto- és zoophaeenologiai észleletek összeállítása. A m. kir. meteorol. int. évk. III. köt.

3. Aus der Provinz. Pester Lloyd. Unterrichtszeitung, Febr. 8

4. Pap I. A növények természetrajza. Pester Lloyd. Unterrichtszeitung. No 42.

5. Kárpáti Endre, Állatmúzeum. Magyar Tanügy. III. évf. Pester Lloyd. Unterrichtszeitung. 1875. No 60.

6. Linkess növénytana. (Birálata.) Magyar Tanügy. III. évf.

7. Néhány szó a tankönyvírásról. Ugyanott.

1876.

1. Az 1874-iki évben Magyarországon tett phyto- és zoophaeenologiai észleletek összeállítása. A m. kir. meteorologiai intézet évk. IV. köt.

2. Phytophaenologiai tanulmányok. A m. tud. akadémia természettud. közlem. XIII. köt.

3. *Bemerkungen über Vaccinium Vitis idaea.* Oest. Bot. Zeitschrift.

4. *Die Flora des Winters.* 1872—1873. Oest. Bot. Zeitschrift.

5. *Két jó tankönyv.* (Szabó I. ásványtana. Roth S. ásványtana.) Magyar Tanügy. IV. évf. Pester Lloyd. Unterrichtszeitung. No 216, 234.

6. *Ist Centaurea Sadleriana strittig oder nicht?* Oest. Bot. Zeitschrift. 1876.

1877.

1. *A vegetatio fejlődése Fiume környékén.* A phytophaenologiai tanulmányok II-ik része. A m. tud. akad. közl. XIV. köt.

2. *Az 1875. évben Magyarországon tett phyto- és zoophaenologiai észleletek összeállítása.* A m. kir. meteorol. int. évk. V. köt.

3. *Phytophaenologische Studien.* Ugyanott, p. 116—126.

4. *Fiume és legközelebbi környékének florisztikus viszonyai.* M. tud. akad. közl. XIV. 1877.

5. *Populus euphratica.* Magyar Növénytani Lapok. 1877.

6. *A vegetatio elterjedése a Monte Maggiorén és környékén Istriában.* Természettudományi Füzetek. 1877. (magy. és ném.)

7. *Milyen talajon él a gesztenyefa Magyarországon és szomszédságaiban.* Magyar Növénytani Lapok. 1877.

8. Heer O. Über die in der Gegend v. Fünfkirchen vorkommenden permischen Pflanzen. Fordítás Földtani intézet évk. V. k. 1—16. lap.

1878.

1. *Az 1876-ik évben Magyarországon tett phyto- és zoophaenologiai észleletek összeállítására.* A m. kir. meteorol. és földdelej. intézet évk. VI. köt.

2. *A Mecsek hegység harmadkorú tájképéről.* Földtani Közl. 1878.

3. *A fumei Crocus.* Magyar Növénytani Lapok. 1878.

4. *Van-e faji különbség Populus euphratica és P. mutabilis Heer között?* Magyar Növénytani Lapok. 1878.

5. *A gesztenyefa előjövételére vonatkozó adatok.* U. o.

6. *Berichtigungen zum Referate No 27 auf S. 686 in Just's Bot. Jahresbericht IV. Jahrg. 1876.* Oester. Bot. Zeitschrift. 1878.

1879.

1. *A vegetatio kifejlődése Budapesten és környékén.* Budapest és környéke leírása. 1879. p. 287.

2. *Az 1877. évben Magyarországon tett phytophaenologiai észleletek összeállítása.* A m. kir. meteorol. és földdelej. intézet évk. VII. köt.

3. *Die phytophaenologischen Beobachtungen in Ungarn seit 1871.* A magy. orvosok és természetvizsgálóknak 1879-iki budapesti vándorgyűlésen tartott előadásának kivonata a Botanische Zeitung 1879. évfolyamában, honnét a »Forschungen auf d. Gebiete der Agrikulturphysik« szerkesztősége szóról szóra átvette.

4. *A fosszíl Plumeria fajok.* Természetrajzi füzetek. III. évf. (magy. és ném.)
5. *Carya costata (Stbg.) Ung. a magyar honi fosszíl florában.* Földt. Közl. (magy. és ném.)
6. *Correspondenz.* Oester. Bot. Zeitschrift. 1879.
7. *A szelíd gesztenye talajáról.* Természettud. Közl. 1879.
8. *Adalékok Pest-Pilis-Solt-Kis-Kún-megyének florisztikus ismeretéhez.* Magyar Növénytani Lapok. 1879.
9. *Ültetett növény-e nálunk a szelíd gesztenye?* Természettud. Közl. 1879.
10. *Pteridographiai jegyzetek a budapesti florából.* Magyar Növénytani Lapok. 1879.
11. *Crepis rhoeadifolia és az időjárás.* Természetrajzi Füzetek. 1879. (magy. ném.)
12. *Die botanische Literatur Ungarns vom Jahre 1877.* Botanischer Jahresbericht. Jhrg. V.

1880.

1. *Az 1878. évben Magyarorszáiban tett phytophaenologiai észleletek összeállítása.* A m. kir. meteor. int. évk. VIII. köt.
2. *A phytophaenologiai megfigyelések egynehány eredményéről.* A magyar orvosok és természetvizsgálók 1879-ben Budapesten tartott vándorgyűlésének munkálatai.
3. *Megemlékezés Schimper Vilmos Fülöpről.* Földtani Értesítő I.
4. *A phytopalaeontológiáról.* Ugyanott.
5. *Die Reblaus und ihre Verwüstungen.* (A fővárosi phylloxera-bizottság megbízásából.)
6. *Somogyi Géza, Embertan.* (Bírálat.) Néptanítók Lapja. XIII. évf.
7. *Thanhoffer L. A mikroskóp alkalmazása.* Magyar Tanügy. 1880. évfolyam.
8. *Die botanische Literatur Ungarns vom Jahre 1878.* Botanischer Jahresbericht. Jhrg. VI.

1881.

1. *Sur l'état de la phytophénologie en Hongrie.* (Melléklet a velencei nemzetközi földrajzi congressus alkalmával kiállított dolgozataimhoz.)
2. *Az 1879. évben Magyarorszáiban tett phytophaenologiai észleletek összeállítása.* A m. kir. meteor. int. évk. XI. köt.
3. *Négy vándorló növény.* Természettud. Közl. 1881.
4. *A Frusca Gora aquitaniai florája.* Értekezések a Természettud. köréből; kiadja a tud. akadémia. XI. köt.
5. *Adalék a Székelyföld fossil florájához.* Földtani Közlöny. XI. (magy. német.)

6. *Die botanische Literatur Ungarns vom Jahre 1879.* Botanischer Jahresbericht. Jhrg. VII.

7. *Pressburg oder Szegedin?* Pressb. Zeitung. 1881. No 312, 317.

8. *Levelék a III. nemzetközi földrajzi congressusról.* Nemzet és Pester Lloyd tárczájában.

1882.

1. *Magyarország phaenologiai térképe.* A m. tud. akadémia közl. XVIII. köt. 1. sz.

2. *Phänologische Karte von Ungarn.* Petermann's Geographische Mittheilungen, 1882. IX. Heft.

3. *Az állandó melegségek és alkalmazásuk a Magyarországi északi felföldjén tett phytophaenologiai megfigyelésekre.* A m. tud. akad. közlem. XVIII. köt. 2. sz.

4. *Beitrag zur Lehre von den constanten Wärmesummen.* A. Engler's Bot. Jahrbücher. III. köt.

5. *Prähistorische Pflanzen aus Ungarn.* A. Engler's Bot. Jahrbücher III. p. 281.

6. *Fosszil növények Kricsova környékén.* Földtani Közlöny. XII. p. 10. (magy. és ném.)

7. *Növények Krassó-Szörény megye mediterrán rétegeiből.* Földtani Közlöny. X. (magy. és ném.)

8. *Baranyamegyei mediterrán növények.* A m. kir. földtani intézet évkönyve. VI. köt. (magy. és ném.)

9. *Die botanische Literatur Ungarn's vom Jahre 1880.* Botanischer Jahresbericht. Jhrg. VIII.

1883.

1. *Ctenopteris cycadea Bngt. a magyarhoni fosszil florában.* Földtani Közlöny. XII. (magy. és ném.)

2. *Harmadkori növények Felek vidékéről.* A m. kir. földtani intézet évkönyve. VI. köt. (magy. és ném.)

3. *Die botanische Literatur Ungarns vom Jahre 1881.* Botanischer Jahresbericht. Jhrg. IX.

1884.

1. *Az 1880. évben Magyarországon tett phytophaenologiai megfigyelések összeállítása.* A m. kir. meteorol. int. évk. X. köt.

2. *Utasítás phytophaenologiai megfigyelések végrehajtására.* Ugyanott p. 143—148.

3. *Az 1881. évben Magyarországon tett phytophaenologiai megfigyelések összeállítása.* Ugyanott XI. köt.

4. *A vegetatio kifejlődésének időpontjai Magyarország északi felföldjén.* A magyar Kárpátegyesület Évkönyve. XI—XIV. évf. 1884—1887.

5. *Die botanische Literatur Ungarns vom Jahre 1882.* Botanischer Jahresbericht Jhrg. X.

6. *Az átolkhínár bevonul hazánkba.* Természett. Közl. 1884.

7. *Ausztrália fosszíl florája.* Földtani Közlöny. XIII.

8. *Japán fosszíl florája.* Ugyanott.

9. *Heer Oszwald emlékezete.* Ugyanott. XIV.

10. *Adalék a feleki palaszén kérdéséhez.* Ugyanott. XIV. és Verhandlungen d. k. k. geol. Reichsanst. Wien, 1884. No. 15.

11. *A megkövesült növényekről.* Előadás. Tartatott a Természettud. Társulat estélyén 1884. márcz. 17-én.

1885.

1. *Az 1882. évben Magyarországon tett phytophaenologiai megfigyelések összeállítása.* A m. kir. meteor. int. évk. XII. köt.

2. *Az 1883. évben Magyarországon tett phytophaenologiai megfigyelések összeállítása.* A meteor. int. évk. XIV. kötet.

3. *Megemlékezés Goepfert H. Róbertről.* Földtani Közl. XV.

4. *Pinus palaeostrobis Ettgsh. a magyarhoni fosszíl florában.* Természettud. Füzetek. IX. (magy. és ném.)

5. *A középiskolai természettud. taneszközök az 1885. évi országos kiállításon.* Orsz. Középisk. Tanáregyesület Közlönye. XVIII. évf. p. 615—623.

6. *Quel est le développement à donner à l'enseignement de la cryptogamie dans les différents degrés de l'instruction? — Congrès International de Botanique et d'Horticulture d'Anvers. (1885.)*

7. *Die botanische Literatur Ungarns vom Jahre 1883.* Botanischer Jahresbericht. Jhrg. XI.

8. *A m. k. földtani intézet phytopalaeontologiai gyűjteményének állapota az 1885. év végén.* Föld. int. évk. 1886. 179—208.

1886.

1. *Die botanische Literatur Ungarns vom Jahre 1884.* Botanischer Jahresbericht. Jhrg. XII.

2. *A m. kir. földtani intézet phytopalaeontologiai gyűjteményének állapota az 1885. év végén.* A m. kir. földtani intézet 1885. évi jelentése.

3. *A vegetatio kifejlődése Dél-Magyarországon.* Helyrajzi emlékmű a magyar orvosok és természetvizsgálók 1886-ban Buziás—Temesvárott megtartott XIII. vándorgyűlésére. A m. kir. meteorol. int. évk. XIII. kötet.

4. *Az 1884. évben Magyarországon tett phytophaenologiai megfigyelések összeállítása.* A m. kir. meteorol. int. évk. XIV. kötet.

5. *Borbás növénytani tankönyveinek bírálata.* Orsz. Középisk. Tanáregyes. Közlöny XIX. évf.

1887.

1. *A m. kir. földtani intézet phytopalaeontologiai gyűjteményének szaporodása az 1886. év folyamában.* A m. kir. földtani intézet 1886. évi jelentése.

2. *A Zsilvölgy aquitánkorú florája.* A m. kir. földtani intézet évkönyve. VII. 218. l. 3 táblázattal és 26 táblával. (magy. és ném.)

3. *A nadrági krétanövényekről és a krétakor florájáról általában.* A m. orvosok és természetvizsgálók XXIII. vándorgyűlésének munkálatai.

4. *Az 1885. évben Magyarországon tett phytophaenologiai megfigyelések összeállítása.* A m. kir. meteorol. int. évk. XV. köt.

5. *Kleine pteridophytologische Beiträge.* Ber. d. Deutsch. Bot. Gesellsch. 1887.

6. *Die botanische Literatur Ungarns im Jahre 1885.* Bot. Jahresbericht. Jhrg. XIII.

7. *A középiskola.* Az 1885. évi országos kiállítás jelentése.

8. *A javító tanítás.* Ugyanott.

9. *Palaeontologie.* 1887. Justh's Botan. Jahresbericht f. 1887.

1888.

1. *Die botanische Literatur Ungarns im Jahre 1886.* Bot. Jahresbericht. Jhrg. XIV.

2. Buza ásvány- és vegytanának bírálata.

3. Simonkai növénytanának bírálata.

1889.

1. *Megváltoztatták-e a föld sarkai helyzetüket vagy nem?* Földtani Közlöny. XIX. 457—60.

2. *Giuseppe Meneghini.* Ugyanott.

3. *Sabal major Ung. sp. a Maros völgyéből.* U. o. (magy. és ném.).

4. *Pantocsek: Beiträge zur Kenntniss der fossilen Bacillarien Ungarns.* I. Theil. Referatum. Ugyanott (magy. és ném.).

5. *Heinrich v. Dechen.* Ugyanott.

6. *Kisebb phytopalaeontologiai közlemények.* Ugyanott.

7. *Magyarország kövesült fatörzsei.* Pótfüzetek a Természettud. Közlönyhöz. VIII. füzet.

8. *A m. kir. földtani intézet phytopalaeontologiai gyűjteményének szaporodása az 1887. és 1888-iki évek folyamában.* A m. kir. földtani intézet 1888. évi jelentése.

9. *Die botanische Literatur Ungarns im Jahre 1887.* Bot. Jahresbericht. Jhrg. XV.

10. Buza János állattanának bírálata.

11. Indítvány a polgári iskolai tanítójelteknek a természettudományokból való tanképesítését illetőleg. Előterjesztett a polgári iskolai tanítóvizsgáló bizottságnak 1889. június 28-án tartott záró közgyűlésén.

1890.

1. Adatok Munkács környékének fosszíl florájához. Földtani Közl. XX. (magy. és ném.)
2. A bányászati szakoktatás. Ugyanott.
3. *Dicksonia punctata* Stbg. sp. a magyarhoni fosszíl florában. Ugyanott.
4. *Zuwachs der phytopaläontologischen Sammlung der kgl. ung. geologischen Anstalt während der Jahre 1887 und 1888.* Jahresbericht d. kgl. ung. geol. Anst. für 1888.
5. *Mi az oka, hogy a budai hegyekben és általában a főváros környékén a Cyclamen europaeum nem fordul elő.* Turisták Lapja. II. évf. 129. lap.
6. *Die phytopaläontologische Literatur vom Jahre 1887.* Bot. Jahresber. Jhrg. XV. p. 265—318.
7. A megkövesült erdőkről. Földt. Közl. XX. p. 399.
8. Szécskay növénytanának bírálata.

1891.

1. *Börtönügyi hivatalnokaink szakszerű kiképzetéséről.* Magy. Jogászegyleti Értekezések. LXVII.
2. *Magyarország jégkorszaka és florája.* Földt. Közl. XXI.
3. *A radácsi növényekről.* M. kir. földtani intézet évkönyve, IX. 4. (magy. és ném.)
4. *A tavi rózsák multja és jelene.* A magyar orvosok és természetvizsgálók Nagyváradon tartott XXV. vándorgyűlésének története és munkálatai 446—455. l.
5. *Die Gegenwart und Vergangenheit der Seerosen.* A. Engler Bot. Jhrb. XIV.
6. *Fosszíl növények Galicziából.* Földtani Közlöny. XXI.
7. *Új adatok a Kolozsvár melletti Felek fosszíl florájához.* Földtani Közlöny. XXI. (magy. és ném.)
8. *Utasítás phytphaenologiai megfigyelések végrehajtására.* A Balaton-bizottság megbízásából.
9. *Die phytopaläontologische Literatur vom Jahre 1888.* Bot. Jahresbericht. Jhrg. XVI. p. 223—265.
10. *Levél a szerkesztőhöz.* Turisták Lapja. III.

1892.

1. *A m. kir. földtani intézet phytopalaeontologiai gyűjteményének szaporodása az 1889. és 1890-iki évek folyamában.* (IV. jelentés.) A m. kir. földtani intézet évi jelentése 1891-ről.
2. *A kőszénkorszak legközönségesebb növénye.* A kir. m. természettud. társulat jubiláris kötetében.
3. *A kir. m. természettud. társulat munkálkodása a növénytan terén.* U. o. 75—96. l.

4. *A tűzegtelepek kutatásának fontosságáról.* Természettud. Közlöny.
5. *Kérelem a hazai tűzegtelepek kutatása ügyében.* Ugyanott. Megjelent külön könyvalakban is.
6. *A tűzegtelepek értékesítése északi és északnyugati Németországban.* Ugyanott.
7. *A borostyánkő.* Ugyanott
8. *Hétágú datolyapálma.* Ugyanott.
9. *Die phytopalaentologische Literatur vom Jahre 1889.* Botanischer Jahresbericht. Jhrg. XVII. p. 302—345.
10. *Referate über phytopalaentologische Arbeiten.* Neues Jahrbuch f. Min. etc. Jhrg. 1892. I. p. 466—469 ; II. p. 374—378 ; 467.
11. Józsa Pál Mezőgazdaságtan és kertészettanának bírálata.
12. Dr. Sztérényi Hugó Ásványtanának bírálata.

1893.

1. *Az arctikus flora régi elterjedéséről.* Természettud. Közl. XXII. pótfüzet.
2. *A honfoglalás ünnepe és a m. kir. földtani intézet.* Földt. Közl. XXIII. köt.
3. *A gánoczi mésztufa-lerakodás florája.* Földtani Közlöny. XXIII. köt. (magy. és ném.)
4. *Adalék a bacillariaceák stratigraphiai jelentőségéhez.* U. o. (magy. és ném.).
5. *Zuwachs der phytopalaentologischen Sammlung der kgl. ung. geol. Anstalt während der Jahre 1889. und 1890.* Jahresbericht d. kgl. ung. geol. Anst. für 1891.
6. *A kir. m. természettudományi társulat tűzegkutató bizottságának működése 1892-ben.* A földművelésügyi m. kir. minister 1892. évi működéséről szóló és a törvényhozás elé terjesztett jelentésében.
7. *Die phytopalaentologische Literatur des Jahres 1890.* Botanischer Jahresbericht. Jhrg. XVIII. p. 199—245.
8. *Referate über phytopalaentologische Arbeiten.* Neues Jahrb. f. Mineralogie etc. Jhrg. 1893. I. p. 211—213, 430—437, 575—578, II. p. 430—436, 562—565.

1894.

1. *Vázlat Magyarország florájának praehistoriájából.* Természettud. Közlöny. XXV. pótfüzet.
2. *Még valami a tavi rózsák multjából.* A természettud. közl. XXXI. pótfüzete.
3. *A tűzeg elterjedése Magyarországon.* Földtani Közlöny. XXIV. köt. (magy. és ném.)
4. *Stur Dénes.* Földtani Közlöny. XXIV. köt.

5. *Die phytopalaeontologische Literatur des Jahres 1891.* Bot. Jahrb. Jhrg. XIX. 2. p. 356—404.

6. *Referate über phytopalaeontologische Arbeiten.* Neues Jahrb. f. Min. etc. Jhrg. 1893. I. p. 529—533, II. p. 193—195, 378.

7. *A biológiai tanulmányok és módszerük történeti fejlődése.* A m. kir. középiskolai tanárképző int. gyak. főgymn. 1893/4. évi értesítője.

8. Kriesch-Schuch növénytan bírálata.

9. Seemann Gábor Természettudományi tankönyv bírálata.

10. Paszlavszky József Állattan bírálata.

11. Keckskeméty Természettudományi bírálata.

1895.

1. *A borszei mésztufa-leakodás.* Földtani Közlöny. XXV. (magy. és ném.)

2. *Adalék a Stratiotes aloides L. történetéhez.* Természettud. Közl. XXXII. pótfüzete.

3. *Die phytopalaeontologische Literatur vom Jahre 1892.* Botan. Jahresb. Jhrg. XX. 2. p. 286—340.

4. *Referate über phytopalaeontologische Arbeiten.* Neues Jahrb. f. Min. etc. Jhrg. 1895. I. p. 217—225, 419—420, 550—552; II. p. 198—202, 206—211, 493—495, 498.

5. *Herczeg Eszterházy Miklós.* Földtani Közlöny. XXV. köt.

6. *Szabó József.* Természettud. Közl.

7. Seemann Természettudományok tankönyve bírálata.

8. Richter Aladár Herbariuma bírálata.

9. Báthory Nándor Állattan bírálata.

10. Papp-Váncsák Természettudományi elemei I. II. bírálata.

1896.

1. *Adalékok Magyarország általajának ismeretéhez.* — Földtani Közlöny. XXVI. 342—344. l. (ném. p. 378—381.)

2. *Die phytopalaeontologische Literatur vom Jahre 1893.* — Just. Bot. Jahresb. XXI. 2. p. 393—440.

3. *Referate über phytopalaeontologische Arbeiten.* Neues Jahrb. f. Min. etc. 1896. I. p. 172—184, 360—363; II. p. 202—209, 505—507, 513—516.

4. Dr. Szterényi Hugó Növénytan. Bírálata.

5. Grosz Lajos: A természet köréből. Bírálata.

1897.

1. *Az ősvilági Ctenis-fajok és Ctenis Hungarica n. sp.* Földtani Közlöny. XXVI. p. 331. (magy. és ném.)

2. *Die phytopalaeontologische Literatur vom Jahre 1894.* Just. Bot. Jahresbericht XXII. 2. p. 299.

3. *A gombák története.* Természettud. Közlöny. XLII. Pótfüzete, 124—137. l. (Németül kivonatban Bot. Centralblatt 1896.)

4. *A millenniumi év végén.* Földtani Közlöny. XXVII. 1—4. l. és p. 105—108. (ném.)

5. *Naplóból.* Kármán-Emlékkönyv.

6. *A természetrajzi oktatás revisiójáról.* Orsz. Középisk. Tanár Egy. Közl. XXX. 740. l.

7. *Pötlék a Stratiotes aloides L. történetéhez.* Természettud. Közl. XLIV. Pótf. 227—230. l.

8. *Referate über phytopalaeontologische Arbeiten.* N. Jahrb. f. Min. etc. 1897. I. p. 193—201, 406—409, 580—582. II. p. 226—7.

9. Schenk A. Fosszil növények Chinából, gr. Széchényi Béla keletázsiai útjának tudományos eredménye III. kötet. (Fordítás.)

1898.

1. *A Brasenia purpurea Michx. Európában.* Term. Közl. XLV. Pótfüzete. 44—45. l.

2. *G. de Saporta: Flore fossile du Portugal.* (Ref.) Neues Jahrb. f. Min. etc. 1898. I. p. 182—206.

3. *Báró Ettingshausen Constantin.* Földtani Közl. XXVIII. 12. l.

4. *Nathorst, A. G., Zur mesozoischen Flora Spitzbergens.* (Ref.) Földtani Közlöny XXVIII. 143—161. l.

5. *Társadalmunknak a nemzeti kultúra érdekében kifejtett tevékenysége a jelen században.* Magyarország az ezredik évben. IX. köt. 183. l. s egy graph. táblával.

6. *Reissenberger Lajos, az első növényfenológus hazánkban.* Term. Közl. LXVII. pótf. 117—121. l.

7. Roth-Matisz: Növénytan bírálata.

1899.

1. *A Chondrites nevű fosszil moszatokról.* — Földtani Közlöny. XXIX. 16—32. l.

2. *Galanthai Herczeg Esterházy Pál.* — U. o. 1—3. l.

3. *Dr. Traxler László.* — U. o. 3—9. l.

4. *Könyvbírálat.* — A vallás- és közokt. min. Hivatalos Közlönye. VII. 435—437. l.

5. *Referate über phytopalaeontologische Literatur.* — Neues Jahrb. f. Min. etc. 1898. I. p. 182—206; II. p. 547—549; 1899. II. p. 179—182; 327—346.

1900.

1. *A másodvirágzású növényekről.* Pótfüzetek a Természettudományi Közlönyhöz, LVI. és LVIII. füzet.

2. *Az éghajlati ingadozásokról és ezeknek befolyásáról a növényekre.* A magyar orvosok és természetvizsgálók 1899. aug. 27—31-ig Szabadkán tartott XXX. vándorgyűlésének tört. vázlatai és munkálatai 637—656. l.

3. *Igazgatói jelentés az Országos Tanszermúzeum 1899. évi működéséről.* 4r. 14. l.

4. *Könyvbírálat.* Hivatalos Közlöny. VIII. 1900.

1901.

1. *A Cinnamomum genus az Ósvilágban.* (Székfoglaló értekezés.) — Matematikai és Természettudományi Értesítő. XIX. kötet 1901.

2. *Referate über phytopalaontologische Arbeiten.* — Neues Jahrbuch f. Mineralogie, Geologie und Palaeontologie. Jahrg. 1900. I. p. 150—159., 485—487. II. 167—168., 328—329., 490—496. Jahrg. 1901. I. p. 169—170., 527—528.

3. *Tanszerek és iskolai berendezések az 1900. évi párisi nemzetközi kiállításon.* Dr. Wlassics Gyula, v. b. t. t. s. vallás- és közoktatásügyi m. kir. miniszter úrhoz intézett jelentés. Kiadta az Országos Tanszermúzeum. Budapest 1901. 8r 111. l. és 56 a szövegbe foglalt képpel.

4. *Könyvbírálatok.* A m. kir. vallás- és közoktatásügyi miniszterium hivatalos közlönye. IX. 455—457. l. és 541—544. l.

1902.

1. F. Pax. *Grundzüge der Pflanzenverbreitung in den Karpathen.* I. Bd. (Ismertetés.) Növénytani Közlem., I. kötet. 2. füzet, 32. l.

2. *Die neuere Literatur über die vorweltliche und arktische Flora* (1896—1900). — Neues Jahrbuch f. Min., Geol. und Palaeontologie. Jahrg. 1902. Bd. II. Ref. p. 318—328.

1903.

1. *Megjegyzések a Magyar Botanikai Lapok 9-ik számában foglalt egyik bírálatra.* Növénytani Közl. I. köt. 4. füz.

2. *Újabb adatok a sarkvidék ősvilági florájához.* Földtani Közlöny. XXXII. köt. 359—370. l.

3. *Új bizonyíték a Nymphaea Lotus L. magyar honossága mellett.* Növénytani Lapok. II. köt. 8. l.

4. *Miképen támogathatja a szülői ház az iskola természetrajzi oktatását?* A magyar királyi tanárképző intézet gyakorló főgymnasiumának értesítője az 1902—1903. iskolai évről, 17—40 oldal.

1904.

A melegösszegek mint a növény alkalmazkodásának jelzői. Növt. Közl. III. k. 38—48.

1905.

A Cinnamomum-nem története 2 térkép 26 tábla. A M. T. Akadémia és a m. k. Földtani intézet támogatásával kiadja a magyar-honi Földtani Társulat Bpest 1905. magyarul és németül.

II.

**Staub Móricz nekrológjai és irodalmi munkásságának
kimutatásai.**

1. Magyar Tudományos Akadémiai *Almanach*. Budapest. 1899. 174—188. l.
2. *Bernátsky J. M.* Staub. Berichte der deutschen botanischen Gesellschaft. XXII. k. Berlin 1904. 60—68. l.
3. *Csopey László*. Természettudományi Közlöny. XXXVII. k. Budapest 1905. 770. l.
4. *Badics Ferencz*. Dr. Staub Móricz 1842—1904. A m. k. tanárképző-intézeti gyakorló-főgymnasium értesítője. Budapest 1904. 3—12. l.
5. *Egészség*. XIX. évf. Budapest 1905. 145. l.
6. *Földrajzi Közlemények*. XXXII. kötet. Budapest 1904. 487 l.
7. *Dr. Koch Antal*. Emlékbeszéd Dr. Staub Móricz tanár felett. (Arczképpel.) Földtani Közlöny. XXXV. k. Budapest 1905. 61—76 l.
8. *Növénytani Közlemények*. III. k. Budapest 1904. 99. l.
9. *Pallas Nagy Lexikona*. XV. k. Budapest 1897. 191. l.
10. *Pályi Sándor*. Staub Móricz dr. 1842—1904. Országos Középiskolai Tanáregyesületi Közlöny. XXXVII. évf. Budapest 1904. 585—587. l.
11. *Szinnyei József és Dr. Szinnyei József*. Magyarország term. tud. és math. könyvészete. Budapest 1878. 728. l.
12. *Dr. Téry Ödön*: Dr. Staub Móricz. Turisták Lapja. XVI. évf. Budapest 1904. 65—74. l.
13. *Tuzson János*: Staub Móricz emlékezete. Növénytani Közlemények V. k. Budapest 1906. 39—45. l.
14. M. k. tanárképző-intézeti gyakorló-főgymnasium Értesítői. Budapest 1896—1903.

V. KÖTET.	I. Fábián Gábor rendes tagról. <i>Zichy Antal</i> t. tagtól	— kor. 20 fill.
	II. Tanárky Gedeon lev. tagról. <i>Tóth Lőrincz</i> r. tagtól	— > 80 >
	III. Dr. Zlamál Vilmos lev. tagról. <i>Galgóczy Károly</i> lev. tagtól	— > 20 >
	IV. Fleischer Leberecht Henrik k. t.-ről. <i>Goldziher Ign.</i> l. tagtól	— > 60 >
	V. Hornyik János lev. tagról. <i>Szilágyi Sándor</i> r. tagtól	— > 40 >
	VI. Reichard Henrik Vilmos k. tagról. <i>Kanitz Ágost</i> lev. tagtól	— > 40 >
	VII. Boissier Péter Edmund k. tagról. Dr. <i>Haynald Lajos</i> t. tagtól	— > 40 >
	VIII. Greguss Ágost rendes tagról. <i>Bánóczi József</i> l. tagtól	— > 40 >
	IX. Grote Artur külső tagról. Dr. <i>Duka Tivadar</i> l. tagtól	— > 20 >
	X. Rózsay József t. tagról. Dr. <i>Batizfalvy Sámuel</i> l. tagtól	— > 40 >

VI. KÖTET.	I. Petzval Ottó r. tagról. <i>Kondor Gusztáv</i> l. tagtól	— > 20 >
	II. Ökröss Bálint lev. tagról. <i>Tóth Lőrincz</i> r. tagtól	— > 40 >
	III. Hunfalvy János r. tagról. <i>Keleti Károly</i> r. tagtól	— > 60 >
	IV. Tóth Ágoston lev. tagról. <i>Hollán Ernő</i> t. tagtól	— > 40 >
	V. Oppolzer Tivadar külső tagról. <i>Konkoly Miklós</i> tisz. tagtól	— > 30 >
	VI. Paúr Iván lev. tagról. <i>Hampel József</i> l. tagtól	— > 50 >
	VII. Pauer János l. tagról. Dr. <i>Czobor Béla</i> l. tagtól	1 > 20 >
	VIII. Heer Oszvald külső tagról. <i>Klein Gyula</i> l. tagtól	— > 80 >
	IX. Balogh Kálmán r. tagról. <i>Hőgyes Endre</i> r. tagtól	1 > 20 >
	X. Pott Frigyes Ágoston k. tagról. <i>Pecz Vilmos</i> l. tagtól	— > 40 >
	XI. Danielik János t. tagról. <i>Szvorényi József</i> t. tagtól	— > 60 >
	XII. Apáthy István r. tagról. <i>Matlekovics Sándor</i> l. tagtól	— > 60 >
	XIII. Rómer F. Flóris r. tagról. <i>Hampel J.</i> l. tagtól	1 > 20 >
	XIV. Zsigmondy Vilmos l. tagról. <i>Péché Antal</i> l. tagtól	— > 50 >
	XV. Rónay János Jácint r. tagról. <i>Pór Antal</i> l. tagtól	— > 60 >

VII. KÖTET.	I. Pesty Frigyes r. tagról. <i>Ortvay Tivadar</i> l. tagtól	— > 80 >
	II. Gorové István t. tagról. <i>György Endre</i> l. tagtól	— > 40 >
	III. Beöthy Leó l. tagról. <i>György Endre</i> l. tagtól	— > 40 >
	IV. Jendrassik Jenő r. tagról. <i>Klug Nándor</i> l. tagtól	— > 60 >
	V. Rádzsa Rádzsendralála Mitra k. t.-ről. <i>Duka Tivadar</i> l. tagtól	— > 80 >
	VI. Kaeskovics Lajos l. tagról. <i>Nagy Iván</i> r. tagtól	— > 20 >
	VII. Ballagi Mór r. tagról. <i>Imre Sándor</i> r. tagtól	1 > — >
	VIII. Lenhossék József r. tagról. <i>Mihalkovics Géza</i> r. tagtól	— > 90 >
	IX. Haán Lajos l. tagról. <i>Zsilinszky Mihály</i> l. tagtól	— > 60 >
	X. Keleti Károly r. tagról. <i>Jekelfalussy József</i> l. tagtól	— > 60 >

III. KÖTET.	I. Szűcs István lev. tagról. <i>Ballagi Géza</i> l. tagtól	— > 60 >
	II. Renan mint orientalista. <i>Goldziher Ignác</i> r. tagtól	2 > — >
	III. Pančić József külső tagról. <i>Kanitz Ágost</i> l. tagtól	— > 80 >
	IV. Bárány Kemény Gábor t. tagról. <i>György Endre</i> l. tagtól	— > 60 >
	V. Wenzel Gusztáv r. tagról. <i>Vécsey Tamás</i> r. tagtól	1 > 50 >
	VI. Sir Richard Owen k. tagról. <i>Margó Tivadar</i> t. tagtól	1 > — >
	VII. Vajkay Károly l. tagról. <i>Tóth Lőrincz</i> r. tagtól	— > 60 >
	VIII. Grünwald Béla l. tagról. <i>Láng Lajos</i> r. tagtól	— > 60 >
	IX. Deák Farkas r. tagról. Bárány <i>Radvánszky Béla</i> t. tagtól	— > 30 >
	X. Szabó Károly r. tagról. <i>Szilágyi Sándor</i> r. tagtól	— > 30 >
	XI. Markusovszky Lajos t. tagról. <i>Hőgyes Endre</i> r. tagtól	— > 60 >
	XII. Roscher Vilmos k. tagról. <i>Kautz Gyula</i> r. tagtól	1 > 50 >

IX. KÖTET.	I. Cantù Caesar k. tagról. <i>Óváry Lipót</i> l. tagtól ...	— kor. 60 fill.
	II. Dankó József lev. tagról. <i>Pór Antal</i> r. tagtól ...	— > 60 >
	III. Nagy Imre r. tagról. <i>Fejérpataky László</i> r. tagtól ...	— > 50 >
	IV. Ludwig K. F. V. k. tagról. <i>Klug Nándor</i> r. tagtól ...	— > 60 >
	V. Kronecker Lipót k. tagról. <i>Rados Gusztáv</i> l. tagtól ...	— > 30 >
	VI. Margó Tivadar t. tagról. <i>Entz Géza</i> r. tagtól ...	— > 60 >
	VII. Gneist Rudolf k. tagról. <i>Concha Győző</i> l. tagtól ...	— > 80 >
	VIII. Du Bois-Reymond E. k. tagról. <i>Thanhoffer L.</i> r. tagtól ...	— > 60 >
	IX. Xántus János l. tagról. <i>Mocsáry Sándor</i> l. tagtól ...	— > 60 >
	X. Hazslinszky Frigyes r. tagról. <i>Mágócsy-Dietz S.</i> l. tagtól ...	— > 80 >
	XI. Finály Henrik l. tagról. <i>Márki Sándor</i> l. tagtól ...	1 > 20 >
	XII. Török József és Antal Géza tagokról. <i>Högyes Endre</i> r. tagtól	— > 60 >
X. KÖTET.	I. Spencer Wells k. tagról. <i>Duka Tivadar</i> l. tagtól ...	— > 30 >
	II. Szathmáry György l. tagról. <i>Zsilinszky Mihály</i> r. tagtól ...	— > 60 >
	III. Gladstone W. E. k. tagról. <i>György Endre</i> l. tagtól ...	— > 60 >
	IV. Ábel Jenő l. tagról. <i>Hegedüs István</i> l. tagtól ...	— > 60 >
	V. Horvát Boldizsár t. tagról. <i>Tóth Lőrincz</i> r. tagtól ...	1 > — >
	VI. Nagy Iván r. tagról. <i>Márki Sándor</i> l. tagtól ...	— > 40 >
	VII. Mihalkovics Géza r. tagról. <i>Thanhoffer Lajos</i> r. tagtól ...	— > 50 >
	VIII. Pasteur Lajos k. tagról. <i>Högyes Endre</i> r. tagtól ...	1 > — >
	IX. Capasso Bertalan k. tagról. <i>Óváry Lipót</i> l. tagtól ...	— > 30 >
	X. Jurányi Lajos r. tagról. <i>Mágócsy-Dietz Sándor</i> l. tagtól ...	1 > — >
	XI. Bunsen Róbert k. tagról. <i>Than Károly</i> r. tagtól ...	1 > — >
	XII. Gr. Andrassy Manó l. tagról. <i>Br. Radvánszky Béla</i> t. tagtól	— > 30 >
XI. KÖTET.	I. Domanovszky Endre l. tagról. <i>Alexander Bernát</i> l. tagtól ...	— > 30 >
	II. Hauer Ferencz k. tagról. <i>Böckh János</i> l. tagtól ...	1 > 20 >
	III. Télfy Iván l. tagról. <i>Pecz Vilmos</i> l. tagtól ...	— > 80 >
	IV. Szilágyi Sándor r. tagról. <i>Fraknói Vilmos</i> r. tagtól ...	2 > — >
	V. Laufenauer Károly l. tagról. <i>Kétly Károly</i> l. tagtól ...	— > 30 >
	VI. Arneth Alfréd k. tagról. <i>Károlyi Árpád</i> r. tagtól ...	— > 40 >
	VII. Hollósy Jusztián l. tagról. <i>Fehér Ipoly</i> t. tagtól ...	— > 40 >
	VIII. Jekelfalussy József r. tagról. <i>Vargha Gyula</i> l. tagtól ...	— > 40 >
	IX. Fodor József r. tagról. <i>Högyes Endre</i> r. tagtól ...	— > 20 >
	X. Horvát Árpád l. tagról. <i>Károlyi Árpád</i> r. tagtól ...	— > 40 >
	XI. Halász Ignác l. tagról. <i>Szilasi Mór</i> l. tagtól ...	— > 40 >
	XII. Tóth Lőrincz r. tagról. <i>Vécsey Tamás</i> r. tagtól ...	1 > — >
XII. KÖTET.	I. Taine Hippolyt k. tagról. <i>Alexander Bernát</i> l. tagtól ...	— > 60 >
	II. Heller Ágost r. tagról. <i>Fröhlich Izidor</i> r. tagtól ...	— > 60 >
	III. Kerékgyártó Árpád l. tagról. <i>Békefi Remig</i> l. tagtól ...	— > 60 >
	IV. Plósz Pál l. tagról. <i>Lengyel Béla</i> r. tagtól ...	— > 30 >
	V. Bethlenfalvi Balássy Ferencz l. tagról. <i>Szentkláray Jenő</i> l. tagtól ...	— > 80 >
	VI. Kondor Gusztáv l. tagról. <i>Kövesligethy Radó</i> l. tagtól ...	— > 60 >
	VII. Krones Ferencz k. tagról. <i>Wertheimer Ede</i> l. tagtól ...	— > 30 >
	VIII. Bertrand Sándor k. tagról. <i>Wosinsky Mór</i> l. tagtól ...	— > 30 >
	IX. Torma Károly r. tagról. <i>Téglás Gábor</i> l. tagtól ...	— > 60 >
	X. Czobor Béla r. tagról. <i>Békefi Remig</i> l. tagtól ...	— > 80 >
	XI. Ráth Zoltán l. tagról. <i>Vargha Gyula</i> l. tagtól ...	— > 60 >
	XII. Szigeti József l. tagról. <i>Berczik Árpád</i> l. tagtól ...	— > 45 >
XIII. KÖTET.	I. Mátyás Flórián r. tagról. <i>Békefi Remig</i> l. tagtól ...	— > 40 >
	II. Pulszky Ágost l. tagról. <i>Concha Győző</i> r. tagtól ...	— > 80 >

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
ELHÚNYT TAGJAI FŐLÖTT TARTOTT
EMLÉKBESZÉDEK.

SZERKESZTI A FŐTITKÁR.

XIII. KÖTET. — 4. SZÁM.

EMLÉKBESZÉD
GRÓF KUUN GÉZA

TISZT. ÉS IGAZGATÓ TAG FŐLÖTT

GOLDZIHÉR IGNÁCZ

R. TAGTÓL

(Olvastatott a M. Tud. Akadémia 1907 május 5-iki ünnepélyes közülésén.)

Ára 60 fillér.

BUDAPEST.

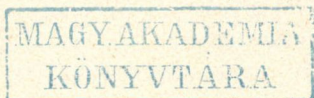
KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA.

1907.

EMLÉKBESZÉDEK

A M. T. AKADÉMIA ELHÚNYT TAGJAIRÓL.

- I. KÖTET.
- I. Korponay János l. t.-ről. *Kápolnai Pauer István* l. tagtól — kor. 20 fill.
 - II. Suhayda János lev. tagról. Dr. *Konek Sándor* r. tagtól ... — > 20 >
 - III. Moróc István lev. tagról. *Galgóczy Károly* lev. tagtól ... — > 20 >
 - IV. Révész Imre l. tagról. *Ballagi Mór* r. tagtól ... — > 40 >
 - V. Broca Pál külső tagról. *Lenhossek József* r. tagtól ... — > 60 >
 - VI. Asbóth Lajos lev. tagról. *Kápolnai Pauer István* lev. tagtól — > 20 >
 - VII. Ami Boué külső tagról. Dr. *Szabó József* r. tagtól ... — > 20 >
 - VIII. Fabritius Károly lev. tagról. *Kozma Ferencz* lev. tagtól ... — > 80 >
 - IX. Jerney János emlékezete. *Gyárfás István* lev. tagtól ... — > 40 >
 - X. Mihályi Károly lev. tagról. *Domanovszky Endre* lev. tagtól — > 20 >
- II. KÖTET.
- I. Molnár Aladár levelező tagról. *Tanárky Gedeon* l. tagtól — > 40 >
 - II. Árkosi Benkő Dániel lev. tagról. *Galgóczy Károly* lev. tagtól — > 20 >
 - III. Mailáth Gy. emlékezete. Gr. *Szécsen Antal* t. tagtól ... — > 20 >
 - IV. Charles Róbert Darwin k. tagról. *Margó Tivadar* r. tagtól — > 80 >
 - V. Wöhler Frigyes k. tagról. *Nendtvich Károly* l. tagtól ... — > 20 >
 - VI. Érkövy Adolf l. tagról. *Galgóczy Károly* l. tagtól ... — > 20 >
 - VII. Zsivora György l. tagról. *Tóth Lőrincz* rendes tagtól ... — > 40 >
 - VIII. Fenzl Ede k. tagról. Dr. *Haynald Lajos* igazg. és t. tagtól — > 60 >
 - IX. Sainte-Claire Deville Henrik k. t.-ről. *Than Károly* r. tagtól — > 60 >
 - X. Mignet Ferencz k. tagról. *Trefort Ágoston* igazg. tagtól ... — > 20 >
- III. KÖTET.
- I. Tarczy Lajos rendes tagról. *Török József* r. tagtól ... — > 20 >
 - II. Thiers Lajos Adolf k. tagról. *Trefort Ágoston* t. tagtól — > 20 >
 - III. Lönnrot I. k. tagról. *Hunfalvy Pál* r. tagtól ... — > 40 >
 - IV. Baintner János l. tagról. *Apáthy István* r. tagtól ... — > 20 >
 - V. Guizot Ferencz k. tagról. *Trefort Ágoston* t. tagtól ... — > 20 >
 - VI. Horváth Cyrill tiszt. tagról. Dr. *Pauer Imre* tiszt. tagtól — > 20 >
 - VII. Davis József Bernát k. tagról. *Lenhossek József* rendes tagtól — > 40 >
 - VIII. Vandrák A. lev. tagról. *Vécsey Tamás* lev. tagtól ... — > 40 >
 - IX. Konek Sándor r. tagról. *Kautz Gyula* r. tagtól ... — > 20 >
 - X. Kruesz Krizosztom t. tagról. *Hollósy Jusztinián* lev. tagtól — > 40 >
- IV. KÖTET.
- I. Zsoldos Ign. r. tagról. *Tóth Lőrincz* r. tagtól ... — > 60 >
 - II. Benfey Tivadar k. tagról. *Budenz József* r. tagtól ... — > 20 >
 - III. Frankenburg Adolf l. tagról. *Vadnai Károly* l. tagtól ... — > 40 >
 - IV. Tárkányi Béla József t. tagról. *Szvorényi József* t. tagtól — > 60 >
 - V. Dr. Henle Jakab k. tagról. Dr. *Mihalkovics Géza* r. tagtól — > 20 >
 - VI. Pompéry János l. tagról. *Joannovics György* t. tagtól ... — > 20 >
 - VII. Gyárfás István l. tagról. *Szilágyi Sándor* r. tagtól ... — > 20 >
 - VIII. Kovács Pál lev. tagról. *Vadnai Károly* r. tagtól ... — > 20 >
 - IX. Ladányi Gedeon l. tagról. *Szabó Károly* r. tagtól ... — > 20 >
 - X. Korizmics László t. tagról. *Galgóczy Károly* lev. tagtól ... — > 20 >

GRÓF KUUN GÉZA TISZT. ÉS IGAZGATÓ TAG EMLÉKEZETE.

(1837—1905.)

GOLDZIHHER IGNÁCZ r. tagtól.

(Olvastatott az 1907. május 5-iki ünnepélyes közülésen.)

I.

Tisztelt akadémiai közgyűlés!

Akadémiánk legfényesebb nevei közé tartozik azon jeles tudósunké, kinek emlékét kegyelettel újítjuk fel ez ünnepélyes évi gyűlésünkön.

Maradandó nyomot hagy az a széleskörű tudós tevékenység, melylyel gróf *Kuun Géza* Akadémiánk munkáját gazdagította, és felejthetetlen marad az az odaadó szeretet, melylyel a körünkben reá bízott feladatokat teljesítette.

1867 óta díszítette e Tudós Társaságot; 1883 óta mint annak tiszteleti, majd mint az igazgató-tanács tagja; az 1901—1904. évkörben a másodelnök tisztségét ruháztuk reá. Nem fog elenyészni e körben annak a megható lelkesedésnek az emléke, melyet az Akadémiában elfoglalt állásához kapcsolt. Kinek ne volna élénk emlékezetében az a példátadó buzgalom, melylyel még gyengélkedésének idejében is erdélyi Tusculumából évente több hónapra közibénk zarándokolt, hogy szokott helyét elfoglalja, hogy személyes jelenlétével és közvetlen közreműködésével mintegy élő bizonyosságát nyújtsa annak a meggyőződésének, hogy érdemes s a haza szellemi életére üdvös munkát folytatunk üléseinken és

tanácskozásainkban? S e hitével, melyben nem tántoríthatta őt meg a kishitűek félnék kételkedése, és melyet ő maga volt az első, hogy tevékenységével is igazolja, egyike volt akadémiai életünk oszlopos embereinek.

Szeretetet parancsoló kedves egyénisége, az ellentéteket kiegyenlítő bölcsesége, az igazságszerető méltányosság, mely bájos lelkületéből kisugárzott, hivatottá tették arra, hogy közép-pontja legyen a fiatalabbak törekvéseinek. Az ő közelségében mintegy önkéntelenül visszavonult az ellentétek kiélesedése. A tudományos érintkezésben is mintha jelszava volna a biblia mondása a bölcseségről: »Útjai a gyönyörűségnek útja és minden ösvényei a békességnek ösvényei.« (Példabesz. III, 17.)

Lelkesedő idealizmus vonult át lelki életén. S erre tanította szüntelen azt a környezetet is, mely közvetlen szellemi hatása alá helyezte magát. E világnézet lendületes hirdetése teszi kifogyhatatlan tárgyát és adja meg irányát elnöki szózatainak, jeleseinkről tartott emlékbeszédeinek és a hozzájuk kapcsolt elmélkedéseknek.

»Lelkesedtünk, — úgymond egyikében azon hunyadmegyei elnöki beszédeinek (1897), melyekkel a tudányszeretet tüzét éleszti közvetlen földie szívében — lelkesedtünk a látszatokért, lelkesedtünk agyremekért, csalfaképekért és mégis, valljuk be, méltán szerencsénknek tarthatjuk egész életünkre, hogy lelkesedni tudtunk, mert a legmagasztosabb eszmék ragyogása a két-ség ködét végre is eloszlatta, a csalkép eltűnt, a látszat helyébe a valóság lépett s lelkesedésünknek immár volt méltó tárgya, melyet rajongó szeretettel ölelhetünk szívünkre.« S tovább: »A szeretet a lélek gyümölcse, lelkes és lelkesítő. Hogyan lehetne eszményünk, szeretetünk cultusa lelkesedés nélkül? Ha azt, a mi még nincs, mint létezőt képzelni nem tudjuk, hogyan hevül-jünk érlette és sóvárogjuk eljövételét...« »Nem jól neveli gyermekét, növendékét az, a ki belőle a lelkesedés tüzét oltogatja«.

Bár magas társadalmi rangja és állása arra rendelhették, hogy cselekvő része legyen a politikai életben, hogy szellemi erejét a közügyek vezetésében is érvényesítse, gróf Kuun Géza élete egyedüli céljának és hivatásának a tudomány művelését ismerte. Kerülte a külső élet háborító zaját; a tudós szemlé-

lódó, csendes, de tartalmas életében kereste boldogságát. Így indult élete gyermekkorától fogva; ide központosultak hajlamai zsenge évei óta; becsvágyának is az volt a tetőpontja, hogy a tudomány terén alkosson és gyarapítson. Szerény szavakkal jellemzi élete ez irányát barátai előtt, midőn egy magas kitüntetésé alkalmából üdvözlük. »Igaz, — úgymond — hogy a politika terén semmiféle, nem mondom nagyobb szabású, de még kisebb szabású munkálkodással nem dicsekedhetem; igaz, hogy nem nagy hivatalban, de még kis hivatalban sem forgolódtam, és *a mit tennem lehetett, az a tudomány és a kultúra terén központosult.*»

Tudós természet volt ő minden ízében. Azaz nem oly értelemben érezte tudós voltát, hogy a tudomány mintegy csak díszét gyarapítaná a magas rangnak, melynek részese volt, ünnepi ékességet kölcsönözne azon magas állásnak, melyet elfoglalt. A tudomány adta meg neki erkölcsi valóját, teljesen azonos volt ethikai egyéniségével; nem díszes függeléke egyéniségének, hanem valóságos jelleme, központi erénye, mely teljes életfelfogását meghatározta és irányította, az élet minden vonatkozásaiban kísérte, melyről azt hitte — az imént bemutatott nyilatkozatból láttuk, — hogy benne merül ki életének gondviselészerű hivatása.

S magas tudományos értékét az igazi tudományosság legfőbb dísze ékesíti: a szerénység. A kinek szerencséje volt, hogy tudományos érintkezést folytasson vele, nem győzött épülni a tudós férfiú keresetlen szerénységén, mely tudós foglalkozása nagy hivatásának önérzetével párosult. Hogy is lehetne szerénytelen az *igazi* tudomány? Igaz szolgája apró és nagy dolgokban az igazság *keresésével* tölti életét. Még a legszerencsésebb is sok csalódást ér, sok vergődésen és kételkedésen át emelkedik céljának közelségébe. S mily gyakran kell újabb tapasztalatokon okulva, önkezelével lerontania azt, a mit nagy fáradozás árán felépített! Hogyan is telhetnék el szerzett ismereteinek önző bálványozásával? Szerény skepsissel kíséri biztosaknak látszó eredményeit és fáradsággal szerzett tudását készséggel rendeli alá az ellentétes nézetek meggyőző erősségeinek.

Ilyen volt gróf Kuun Géza tudományos jelleme.

II.

Ha tudományos előszeretetenél, munkálkodása irányánál fogva, mintegy a potiori, *orientalistának* jellemezzük, nem akarjuk ezzel egyúttal állítani, hogy tudományos érdeklődése, produktív munkája a keleti világ tanulmányozásában merült ki. Önálló dolgozatai és különféle hazai és külföldi folyóiratokban szétszórott munkái arról tanuskodnak, hogy a keleti világon túl az ókori történelem kérdései egész terjedelmükben a legélénkebb módon foglalkoztatták figyelmét, hogy különösen még hazánk és e körben leginkább Erdély története és régiségei ismeretének gazdagítására törekedett. A tudományos érdeklődés e szövetkezése adja meg irányát irodalmi pályája legérettebb korszakának, midőn a nyolczvanas évektől kezdve a keleti irodalmak bűvárlását maradandó, kútforrásszerű munkákkal a magyar őskor felderítésének javára fordítja. Úgy látszik, ez volt tudományos rendeltetése.

A keleti nyelvek és irodalmak körül 1857 óta kifejtett kutató buzgalma, mely soká e czéltól teljesen független körökben mozgott, mintegy — talán nem is egészen tudatos — készülődés volt e magas kifejlés felé, mely gróf Kuun Géza helyét a magyar tudományosságban megállapítja: a magyar történet kezdetének megvilágítása a keleti irodalomból kölcsönzött fénysugarakkal.

Első gyermekkorra szellemi életét, melynek fejlesztésére finom műveltségű szülei magas tudományos színvonalon törekvő nevelőket rendeltek, gróf Kuun Géza maga rajzolta meg ama bájos visszaemlékezésekben, melyekkel »*Gyermekéveim*« címen közel halála előtt az Erdélyi Múzeum 1904-iki folyamában ajándékozta meg nagy egyéniségének tisztelőit. Nevelője, *Gondol Gedeon*, szobájában bámulhatja a nyolcz éves gyermek legelőször az »*Aristoteles Opera omnia*« felírással könyvet, az ő kezében látja Hegel munkáit, az ő vezetése alatt már zsenge korában ébred érdeklődése a világirodalom nagy alakjai iránt, a magyar költészet kiváló termékei mellett. E körben már hét éves korában Csokonait olvasgatta nagy előszeretettel. A család régi barátjának, *Döbrentei Gábornak* rokonérzése, melyet e férfiú

élete végeig tartott fenn számára, aranyozza meg gyermekkorai kezdő szellemi életét. Levelezést folytat vele, melyet 1847-ben azon kezd, hogy »bárcsak ezen levelezés ideje alatt utazhatnám be Európa művelt országait és kegyed nemes örömeit szaporíthatnám«. Döbrentei már két évvel ezelőtt intézett volt egy kedves verset »Kedves kis Geizám — Versmondó daliámhoz.«¹⁾ Majd az elemi tanulás bevégezése után a középiskolai studiumra Pestre, később Nagy-Kőrösre indul. Itt teszi le az érettségi vizsgálatot 1855 nyarán.

A középiskolai tanulmányok sikeres bevégezése után 1855/6—1857/8-ig a pesti tudomány-egyetem hallgatói közt találjuk; itt különösen a klasszika philologia felé vonzódott. A klasszika philológiát abban az időben a tiroli származású *Halder Konrád*, dicsőült Erzsébet királynénk legelső oktatója, képviselte egyetemünkön (1852—1858): a klasszika philologia legelső tanára e főiskolánkon. E jeles nyelvtudós, kinek tudományos jelentőségét és hatását volt tanítványa, t. tagtársunk *P. Theurewk Emil* egyetemi rektori beszédében behatóan méltatta, első és egy ideig egyetlen hallgatója volt gróf Kuun Géza; több éven át naponkint még privatissimumokra is eljárt hozzá melyek a görög irodalmon túl a philologia egyéb ágaira is terjedtek.²⁾ E mesterére vezeti vissza gróf Kuun Géza a philologiai tanulmányok iránti vonzódását, az írók exegesisében tanúsított methodusát, melyet később a keleti okiratok magyarázásában érvényesíthetett. A régiségtudományi szakokat a kitünő *Kiss Ferencz*nél hallgatta, ki régebben a katonai mérnöki karnál volt alkalmazva és az ókori s a magyar régiségtudomány iránt táplált szenvedélyét, melynek eredményességéről magyar és német nyelven közzétett munkái tanuskodnak, 1852—1859-ig fővárosunk egyetemén mint a régiség- és éremtan helyettes tanára fordíthatta a magyar ifjúság

¹⁾ *Gyermekeim.* — Az életrajz részleteire nem terjeszkedem bővebben, minthogy ezeket a családi levéltár adatai alapján már *Szádeczky Lajos* az Erdélyi Irodalmi Társaság 1905 szept. 27-én tartott emlékbeszédében kimerítően ismertette. (*Erdélyi Múzeum* 1905-iki 8. füzetében; külön kiadásban is.)

²⁾ Ponori Theurewk Emil *Egyetemi beszédei* (Budapest, 1905.) 35—38. l.

hasznára. Az irodalomtörténeti és egyetemes történelmi kollégiumokat *Reisinger Jánosnál* hallgatta.

E tanárai közt a legmaradandóbb hatást *Kiss Ferencz* tette gróf Kuun tudományos fejlődésére. Néki tulajdonítja azt az archaeologiai célzatot, mely később *orientalis* tanulmányait általhatja és azt a cselekvő érdeklődést, melyet kezdettől mindig szűkebb szülőföldjének történelmi és tárgyi régiségei iránt tanusít és melylyel az erdélyi tudományos életre oly termékenyítően hatott és tágas köröknek példátadó buzgalmat fejtett ki. Ennek a tanárának emléke hálásan fordult meg még aggkorában is a szellemi adományok iránt oly végtelenül hálás tudós ajakán. E bizalmas tanára kíséretére bízták szülei, midőn az első egyetemi év bevégeztével legelőször váltják valóra azt az eszményét, melyet Döbrentei Gáborhoz intézett első gyermeklevelében oly bájos naivsággal hangoztat, hogy »bárcsak ezen levelezés ideje alatt utazhatnám be Európa művelt országait«. Első nagyobb külföldi útja, *Kiss Ferencz* professor társaságában, Ausztria nagy városaiba, aztán az éjszaki Olaszországba vezetik, az éjszakai Olaszországi tavakhoz, Milanoba, Genuába, Velenczébe, a honnan át ismét Pestre törekszik az egyetemi tanulmányok folytatására. Ez utazáson bontakozott ki lelkében Italia rajongó szeretete, melyet élete fűszerének nevezett, és melynek a tudományra nézve is termékeny gyakori olasz utazásokkal fog eleget tenni.

De legközelebbi utazása egyelőre még a deák-érdekeknek szolgált. 1858 őszén, ifjúkori barátja, *Szilády Áron* tagtársunk társaságában a göttingeni egyetemet keresi fel és az ottani nagynevű tanárok, különösen *Ewald* oktatásán óhajtja kiszélesíteni tudományos látókörét és azon tanulmányok keretét, melyet — mint látni fogjuk — magánszorgalommal tűzött volt maga elé már az előző időben: az *orientalis*, különösen a *semiticus tanulmányokét*, melyeknek akkortájt a göttingeni egyetem volt egyik leghíresebb német tűzhelye. De honvágya, szüleihez való gyengéd ragaszkodása megrövidítették tartózkodását a hannoveri egyetemi városban, melynek körülményeivel, úgy látszik, nem igen tudott megbarátkozni.

E kirándulással fejeződött be tulajdonképeni deák-ideje.

Ezen idő alatt azonban már szorgalmasan lerakta volt későbbi szaktanulmányai alapját.

Mint teljes életében mindvégig, úgy különösen a tudományos fejlődés ez első korszakában is távol volt az egyoldalúságtól, szellemi érdeklődésének egy pontra való korlátozásától. A szó legnemesebb értelmében készült úgynevezett *szpecialistának*.

A szpecialisták ellen igazságtalan előítélete van azoknak, kik a tudomány művelésében a nagy szempontokat szeretik kitűzni. Egyoldalú pedánsoknak szokták tartani, kik a tudomány legmellékesebb, legaprólékosabb mozzanatait tartják szem előtt, parányiságokba mélyednek, észre sem véve azokat a pontokat, a melyeken a kutatás részletességei az emberi műveltség nagy kérdéseivel érintkeznek és nagy feladataihoz kapcsolódnak. Pedig bátran állíthatjuk, hogy a tudományos munkának nincsen iránya, mely a figyelem szerteágazását annyira feltételezné, mint éppen az e névre igazán méltó szpecialistaság. A tudomány végtelenségének egy kisebb-nagyobb részletére szegezi ugyan pillantását, ebből indul ki és reá tér vissza minden elmélkedése és bűvárkodása, erről óhajt, talán csakugyan kizáró módon, világosságot szerezni, reá világosságot deríteni: de erre csak úgy lesz képessé, ha a beláthatatlan egészhez képest parányi részlet egyetemes vonatkozásaiba is behatol, az általános nagy kérdésekkel méri össze, melyekből az ő részlete kisugárzik, a tudomány haladásának nagy mozzanatait a maga szpecialitására alkalmazza és világosabb megértésére fordítja. Az ilyen szpecialista nem fonja be lelkét a maga tudományos apróságának hálójába. Mindig az egésznek hatása alatt él; csakhogy arra a célra, hogy a részletnek hasznára fordítsa, mely feladatának közép-pontjában áll.

Ily értelemben indult szpecialistának gróf Kuun Géza is. Egyetemi kollégiumainak jegyzéke az emberi művelődés forrásainak nagy körére törekvő figyelmét bizonyítja. Hisz kezdő tanulmányainak e korszakában tudományos céljai mellett gyermekkorának szépirodalmi érdeklődését is nem csupán befogadó irányban érvényesíti.

Aztán, a mint egy fiataalkori meghitt barátjától tudom, tanuló idejében folyton keresi és műveli az érintkezést a fővárosban élő czelebritásokkal a legkülönbözőbb tudomány-

szakok terén. Leginkább a polyhistorok tesznek rá kiváló hatást. Egyik alkalmi nyilatkozatából azt tudjuk meg, hogy szellemi gazdagodásának élő forrásai közé tartozott *dr. Balog Pál*, »a kinek — úgymond — e sorok írója örök hálával tartozik azon jótékony befolyásért, melylyel szellemi fejlődését előmozdítani igyekezett: a legjelesebb polyhistorok egyike volt, természettudós, bölcseész, nyelvész, államtudós.«¹⁾

E sokoldalú érintkezés és érdeklődés közt azonban jó korán domborodik ki a keleti tanulmányok felé irányuló vonzódása.

Húsz éves koráig folytatott munkálkodásáról és olvasmányairól közölt visszaemlékezéseiben maga avat be orientalis tanulmányainak kezdeteibe, melyek pesti egyetemi kollégiumaival párhuzamosan folynak, sőt már középiskolai éveibe is visszanyúlni látszanak.

»Feledhetlen emlékü tanáraink egyike — úgymond — *Halder* Konrád görög-latin philologust, *Reisinger* János történészt, *Kiss* Ferencz archaeologust szerettek volna belőlem csinálni, *Télfi* Iván nem kívánta korlátozni elhatározásomat, *Hunfalvy* Pál, tanulmányaim nagy támogatója s előmozdítója a finn-ugor nyelvek tanulására, *Ballagi* Mór a sémi nyelvekre buzdított s hosszú időn át ezek vonzottak leginkább.«²⁾ »A mint *Ballagi* Mór *Héber nyelvtanából* megtanultam a héber nyelvet, a bibliát az eredeti szövegben kezdtem olvasni; a syr nyelvet *Hoffmann* nyelvtanából tanultam magam szorgalmából s ezt a nyelvet és keresztény irodalmát annyira megszerettem, hogy első nyomtatásban megjelent dolgozataim némelyikét *Philosyrus* névvel írtam alá.«³⁾

De mily úton juthatott az ifjú ezen, az ő köreiben, de hazánkban általán, akkoriban nem igen ápolt, sőt teljesen parlagon heverő tanulmányok varázskörébe? Ennek a kérdésnek is ő maga megadja nyitját a már idézett autobiographicus vázlatban. »Évek múlva — úgymond, miután a *Gondol Gedeon* Aristotelesét bámulhatta — egy más könyv tett nagy hatást reám, melyet egy gyer-

¹⁾ *Keresztény Magvető* 1883. évf. 362. l.

²⁾ *Legjelesebb könyveim*, összegyűjtötte és közrebocsátja *Gyalui Farkas* (Budapest 1902) 70. l.

³⁾ *U. o.* 69. l.

mekkori barátom tudós atyjának könyvtárában fedeztem fel; ez egy héber *pentateuchus* volt.... s a keleti nyelvek iránti érdeklődésem, biztosan mondhatom, ezen pentateuchus meg-látásánál kezdődik.¹⁾ Tehát a biblia és az egyházi irodalom révén tartja bevonulását a keleti tudományok nagy birodalmába, mely-nek csakhamar oly hivatott munkásává lett. Mely időben? Feljegyzései pontosan nem avatnak be e részletbe. De bizonyára elég korán, ha tekintetbe vesszük, hogy első dolgozata e téren »*A sémi névimódról*« már 1857-ben, tehát gróf Kuun alig 20 éves korában jelenik meg a Hunfalvytól szerkesztett »*Magyar Nyelvészet*« harmadik kötetében.

Első lépéseit e tudományok terén teljességgel az autodi-dakta küzködései között kénytelen megkísérteni. Mert nyil-vános oktatása e fontos tudományszaknak abban az időben a pesti egyetem bölcészeti karán még nem jutott. A keleti kultúra ismertetése egyáltalán nem szerepel tanrendszerében. Remek akadémiai emlékbeszédében megható módon ismertette Toldy Ferencz, hogy mily nagy akadályokat kellett leküzdenie *Repiczky Jánosnak*, míg elérhette, hogy 1852—1855. a keleti philológiát, csak kevesektől észrevéve, mint privát-docens kép-viselje budapesti egyetemünkön.²⁾ Nem éppen buzdító epizód. Csak 1865—66 óta nyílik meg *Vámbéry* fellépésével a keleti tanulmányokra való oktatás és buzdítás hazánk akkor egyetlen egyetemén. Gróf Kuun Géza, a fiatal orientalista, tehát hajlamai követésében a fiatalok serkentésében kifogyhatatlan *Ballagi Mór* buzdító hatása mellett, az autodidaxis kenyerére volt utalva.

Azonban nem akarnám e hajlamai felcsirázását pusztán a héber biblia görbe betűi megpillantása külső véletlenségének tulajdonítani.

Bizonyára az ő szellemében gondolkodom és halhatatlan lelkének tetszésével találkozom, ha tudományos iránya és elő-szeretete kibontakozásában előkelő részt juttatok azon ténye-zőnek, mely az ő érzésének, gondolkodásának és cselek-vésének oly hatalmas rúgója volt gyermekéveitől mindvégig: a jó *hagyományok* tiszteletének.

¹⁾ *Gyalui Farkas* id. m. 63. l.

²⁾ V. ö. P. Thewrewk Emil, *Egyetemi beszédei* 49. l.

Keleti tanulmányaival és a bibliai régiséggel való kapcsolatukkal több százados erdélyi tudományos hagyomány nyomába lépett. S érdemes ez előzményekre futó pillantást vetnünk, annál is inkább, mert maga az a jelesünk, kinek emlékét tiszteljük ez órában, szüntelen érdeklődést szentelt a keleti tanulmányok előzményeinek hazánkban, melyekről külön munkát is szándékozott írni. Ő azonban leginkább ez előzmények őskorába szeretett visszanyúlni. Sok érdekest tár fel a budai születésű *Escadelinus Matthaeus*-ról »natione Hungarus«, ki Zsigmond király idejében Khinában járt mint hittérítő; valamint ő irányozta a figyelmet legelőször egy *Magister Thaddeus Ungarus*-ra, ki a XII. században Toledóban az arab tudományos munkák latin fordításában közreműködött.¹⁾

Célunkra inkább a későbbi korszakok adatai tartoznak, melyek gróf Kuun kimutatásai ötletéből figyelmünket felköltik és egymás közt szerves kapcsolatot tüntetnek fel. Ily irányban a keleti irodalmak iránti tudományos érdeklődésnek nyomait a XV. századig vezethetjük vissza. Elég felemlítenünk, hogy Temesvári Pelbart könyvtárában nemcsak Maimúni »Útmutató«-ja (Móreh) volt meg, hanem helyet foglaltak benne Avicenna munkái is arab nyelven.²⁾ Munkái és prédikációi, a mint ezt Szilády Áron és Horváth Cyrill kimutatták, a keleti irodalomra való ügyelésről tanuskodnak.

Élénk mozgalmat e tudományok körül a XVI. és XVII. században előkelő módon *Erdélyben* látunk, mely a XIX. században egy *Körösi Csoma Sándort* ajándékoz a tudományos világnak. S itt két szempontból jut érvényre az orientalis ismeretek művelése: egyrészt gyakorlati-politikai, másrészt theologiai szempontból. Az elsőre maga gróf Kuun Géza szolgáltatott igen érdekes adatokat a heidelbergi orientalistákról szóló egy értekezésében,³⁾ melynek során azon ténnyel adja élénk, hogy az erdélyi fejedelmek a törökkel folytatott

¹⁾ Egy fejezet a keleti tanulmányok történetéből Magyarországon. (Keresztény Magvető 1883. évf.) — Adalékok a keleti nyelvek, irodalmak és utazások történetéhez. (U. o. 1892. évf.)

²⁾ V. ö. Marmorstein, *Zeitschr. für hebr. Bibliographie* VIII. köt. 83. l.

³⁾ *Keresztény Magvető* 1904. évf. 3. és kk. l.

diplomáciai összeköttetés igényeitől indítva, török tolmácsokat képeztettek ki. E révén aztán számosan foglalkoztak erdélyi emberek a keleti ismeretekkel, kik közül többeknek neveit is megőrizték a történeti források.

E *politikai* érdekekkel párhuzamosan nagyon intenzív módon domborodik ki a keleti tanulmányok másik szempontja: a *tudományos*, igaz hogy egyelőre leginkább theologiai, czélok kitűzése. S e téren dicsőséggel jár elül a XVI—XVII. században *Péchi Simon* kancellár, ki tudományos nagyságával ama kor bármely kiváló hebraistáját bátran versenyre hívhatja.¹⁾ Egy erről tanuskodó magyar munkája, melynek kéziratát a székelykeresztúri unitárius kollégium őrzi,²⁾ már régóta van irodalomtörténeti bizottságunktól kiadásra kitűzve.

S itt nyomban megemlíthetjük Erdély egy másik kancellárjának nevét is, gróf *Bethlen Miklósét*, ki bár önálló munkákat e téren nem teremtett, az erdélyiek érdeklődésének a keleti tanulmányok iránt azzal adja tanújelét, hogy hollandi tanulmányaiba belevonja az arab philológiát is, midőn — mint Önéletrírásában 1662-ről értesít — a híres leideni professor, *Goliüs*, az arab nyelv legelső behatóbb európai szótárírója »kedveért egynehány hetet és tallért odavesztegetek az arabica linguá-ra; talán ketten vagy hárman voltunk abban tanítványai.«³⁾

Ez az az idő, midőn a fejedelmek pártolásával is nagy számmal indulnak Erdélyből külső országokba a felsőbb tanulmányokkal foglalkozó ifjak, hogy Európa főiskoláinak legkiválóbb bibliikusai és orientalistái oldalán e tudományokban tökéletesítsék magukat. Tanulmányaik bevégeztével egy-egy, néha több dissertatióval is gazdagítják az irodalmat és nem kevés akadt közöttük, ki ily igazi »specimen eruditionis« számba menő munkával a komolyan bűvárkodó szellem tanujeleit nyújtja. E munkák, melyeket bibliographiánk, a melynek körébe kétségtelenül tartoznak, csak hiányosan tart számon, rendszerint külföldön jelentek meg, azon egyetemek helyein, a hol készültek; számosan Németország-

¹⁾ V. ö. Kohn Sámuel, *A szombatosok* (Budapest, 1889.) 182., 194. és 265. ll.

²⁾ U. o. 269. és kk. ll.

³⁾ Gróf Bethlen Miklós *Önéletrírása*, kiadta Szalay László. (Magyar Történelmi Emlékek II.) I. köt. 291. l.

ban, még nagyobb számmal Hollandiában, a hol a híres *Golius* meg a *Schultensek* Leidenben és *Leusden János* Utrechtben sok magyar ifjút láthattak előadó termeikben. Ez utóbbi utrechti professzor egyik munkáját *Apafi Mihály* fejedelemnek, egy másikat e fejedelem híres kancellárjának *Teleki Mihálynak* dedikálja nagyérdekű előljáró levelekkel, melyekben nekik mint e tanulmányok bőkezű és áldozatra kész előmozdítóinak fejezi ki köszönetét. S mint mondtam, e külföldi, jelesen hollandi tanulmányutaknak nagyon szapora eredménye nyilvánul az irodalomban. Nem ismétlem el e helyen, a mit más alkalommal e holland-magyar irodalomról már egybeállítottam.¹⁾ Csak érinteni óhajtanám azt a tényt, hogy egy Schultens Albert iskolájából kikerült *Sylloge dissertationum* című testes quartkötet majd csaknem kétharmadát magyar munkák foglalják el, köztük *Tsepregi Ferenczé* is, a későbbi kolozsvári professzoré, kinek tudományos véleményét a nagy hollandi mester kiválóan számba veszi és *Origenes hebraeae* című munkájában nagy elismeréssel teszi magáévá. S a már kimutatott adatokat most számos magyars köztük különösen erdélyrészi ifjú szerző nevével és a hozzá kapcsolódó könyvczímmel lehetne kibővíteni, melyekkel a hollandi tudományos bibliographiában bővében találkozunk. Ott van, Cassai G. M., Fay J., Köpetzi S., Szatmári D., Szatmári S. O., Szentesi, Wetsei G., Borosnyáni S. N., kiknek tudományos értekezései az 1709—1772. terjedő időkörben Leidenben, Franequerben, Utrechtben és Groningenben láttak napvilágot.

E dolgozatok tartalmukkal pusztán a héber nyelvtudomány, a bibliai exegesis és régiségtudomány körében mozognak és e kutatások XVII—XVIII. századi állását tükrözik. De a külföldön iskolázó magyar ifjak csakhamar túllépik e korlátozást. Csak egy nevet óhajtok említeni és egy tényt, melyre orientalis tudományosságunk története mindig nagy büszkeséggel hivatkozhatik. E név az *Uri János*-é, ki ugyan nem Erdély fia, de az innen kiinduló szellem hatása alatt művelődik Debreczenben és

¹⁾ Adalékok a keleti tanulmányok magyar bibliographiájához. Egyetemes Philologiai Közlöny. IV. köt. (1880.) 113—129. — A keleti tanulmányok történetéhez hazánkban a XVII. században; u. o. VII. köt. (1883.) 42—44. *Teleki Mihály és Leusden János*; u. o. VIII. köt. (1884) 666. l.

ki a XVIII. század hetvenes éveiben Hollandiában és Angolországban megjelent kiváló munkákkal,¹⁾ az arab, török és perzsa irodalom apparatusát gazdagítja.

S a tény a következő: Midőn 1770 körül a híres oxfordi Bodleyan-Library igazgatói arra határozták el magukat, hogy e keleti kézirati kincsekben már abban az időben is gazdag könyvtárt egy kimerítő katalogussal hozzáférhetővé tegyék, nehéz volt oly tudóst találni, ki e nagy feladat végzésére elég sokoldalú nyelv- és tárgyismerettel rendelkezék. Sok keresés után Uri Jánost, a magyart, szemelték ki e feladat megoldására, ki — így mondják az 1787 február 2-ikáról keltezett előszóban — »már midőn Leidenben tartózkodott, a híres Schultensnél, foglalkozott a keleti nyelvekkel. Ezt a nekünk ilyképpen ajánlott férfit fogadtuk fel, és évi stipendiummal láttuk el, míg az ügyet teljesen végrehajtotta. Mert e feladattal több éven át fáradozott. Az egyes kódexeket, melyek héber, chaldaeus, aethióp, syr, arab, perzsa és török nyelven vannak szerkesztve, egyenkint megvizsgálta; tartalmukat néha rövid, vagy ha a tárgy fontossága szükségesnek mutatta, bővebb szóval fejtegette, a szerzők neveit és a könyvek címeit, a mennyire lehetett, az eredeti nyelveken kimutatta, a codexek rendezetlen tömegét rendbe hozta és osztályozta«.

Ennek a közel egy évszázadon át lappangó hagyománynak kapcsolatába helyezük gróf Kuun Géza keleti tanulmányainak kezdeteit.

A héber nyelven és a biblia eredeti szövegén kezdi. Innen aztán a többi sémi nyelveket is bő terjedelemben bevonva tanulmányai, az általános sémi philologia kérdései felé irányul érdeklődése. Első, már 20 éves korában közzétett értekezését tekintélyes sora követi a sémi összehasonlító nyelvészet egyes kérdéseit tárgyaló dolgozatainak, melyekben a sémi nyelvtudomány művelésében érvényesülő újabb irány hívének bizonyul.

Ily szellemben 1865-től kezdve egymást érik szorgalmas nyelvészeti tanulmányai a Nyelvtudományi Közleményekben, majd első osztályunk Értekezései során. Kutatja »az örökkévaló-

¹⁾ Ezek közül hét fel van sorolva Balogh Ferenc: *Uri János magyar tudós Oxfordban* című cikkében (*Sárospataki Füzetek* X. köt. — 1866. — 409—13.) Az ott említett könyvek nem merítik ki Uri irodalmi munkáját, melyre talán más alkalommal még visszatérek.

ság fogalmának kifejezését a sémi nyelvekben» (1865), az éppen csirázó assyriológiának vonatkozásait a sémi nyelvhasználtásra (1866), a sémi névszó számviszonyait (1868), a sémi nyelvek magánhangzóinak viszonyait e nyelvosztály különböző képviselőiben (1872); tárgyalja a sémi nyelvgyökök elméletét (1867), a héber nyelv *eth* szócskájának functióit, az új-arab nyelv megkülönböztető jelenségeit (1865); 1870-ben az Ascolitól tanított árja-sémi nyelvrokonság kérdését ismerteti kritikai módon. Szeret a phoenikiai és egyéb sémi epigraphikus régiségekkel is foglalkozni; tanulmányozza Cyprus-szigetének phoenikiai felírásait (1868) és az annak idején nagy feltűnést keltett moábita emlékkő szövegét (1874). A szorosan vett nyelvtudományi kérdéseken túl a bibliával kapcsolatos történelmi és irodalmi kérdésekre is ügyet vet. Korán elhunyt tudósunk Beöthy Leó egy munkájának (Juda, Izrael és Aram) ötletéből a bibliai chronológiához nyújt adalékokat (1875); ugyanabban az esztendőben a Ximénes bibornoktól kiadott polyglott bibliáról (Complutensis) teszi közzé tanulmányát.

Látnivaló, hogy elhunyt tagtársunk figyelme és tudományos érdeklődése ez évtizedben a sémi philologia legkülönbözőbb hajtásaira terjedt; sűrű publicatióiból az a törekvése sugárzik ki, hogy az Európa egyetemlein és tudós társulataiban éppen akkor új virágzásnak induló, de tudományos irodalmunkban körülbelül teljesen parlagon heverő nagyfontosságú tudományágnak nálunk is némi hatását mutassa be. A tudománynak a tudós Európában széltiben művelt ez ágát a jelzett időkorban Ballagi Mór mellett leginkább ő képviseli az Akadémián és tudományos irodalmunkban.

III.

»Philosyrus« azonban nem elégszik meg pusztán a sémi nyelvtudomány művelésével, a melyen tudományos írói pályája kezdődik. A sémi philologia iránt táplált érdeklődését ugyan mindvégig fentartja. Tanuságot nyújt erről azon tény is, hogy midőn másodelnöki minőségében 1902-ben (május 11-én) ő tartja a közülésünket megnyitó beszédet, ez alkalommal tudós érte-

kezéssel kívánván megfelelni e feladatnak, a sémi nyelvek morfológiájának egy érdekes kérdését választja értekezése tárgyául.¹⁾

De e mellett már jó korán a keleti nyelvek egyéb csoportjai felé is irányul figyelme. Abban az időben — a hatvanas években vagyunk — az orientalizmus körében még nem állott volt be a tudományos foglalkozásnak szoros körülhatárolása nyelvsaládok szerint. Az arab nyelv és irodalom tanulmánya mintegy önként maga után vonja a perzsa és török irodalmakét. Az ember mintha saját tanulmányával is magának a keleti kultúrának fejlődési menetét tükrözné. Nem is annyira a szoros értelemben vett nyelvtudomány a céljuk, hanem inkább a nyelvismeret eszközével az emberiség *művelődésének* búvárlására törekedtek. Gróf Kuun Géza is — nem állapíthatom meg a pontos időt, de mindenesetre már a hatvanas évek közepe táján — már korán beleilleszti tanulmányainak körébe a török és perzsa irodalmat is. Első nyilvános kilépése az orientalizmus e körének irodalmában 1871-ből való. A »Rivista Europea« ez évfolyamában közöl egy cikket »*Sopra il conjunctivo delle lingue turche*« és ugyanott ismerteti Vámbéry munkáit. Török tanulmányaival van kapcsolatban az a könyve, melyet sok éven át méh-szorgalommal folytatott tudományos munkálkodása legkiválóbb termékének tekinthetünk: *a velencei Kún Codex-ről* írt nagy könyve,²⁾ melylyel gyakori velencei tartózkodásai alatt egy évtizeden át állandóan foglalkozott és melyet mint török tanulmányainak érett gyümölcseit 1879-ben adott át Akadémiánknak. A keleti tudomány egy évszázadokon át érzett hézagát töltötte be e munkával, mely tudományos hírét a távol külföldön is megállapította.

Azon könyvek között, melyeket az olasz renaissancze zászlósa,

1) Akad. Értesítő 1902. évf. 311. és kk. II.

2) *Codex Cumanicus Bibliothecae ad templum Divi Marci Venetiarum* primum ex integro edidit, prolegomenis notis et compluribus glossariis instruxit Comes Géza Kuun Acad. Sc. Hung. Sodal. Budapestini, 1880. — E munkához pótlásokat és újabb kutatásokat közölt: *Additamentorum ad codicem cumanicum nova series* (1883); *A kúnok nyelvéről és nemzetiségéről* (Akad. Értek. 1885); *Quinquaginta aenigmata cumanica* (1888); *Újabb adatok a Kún Petrarca-codexhez* (Akad. Ért. 1892).

Petrarca 1362-ben a velencei köztársaságnak ajándékozott, s melyeket a Marcus-könyvtárban őriznek, egy 1303-ból származó codex volt a legbecsesebb, mely latin betűs átírással egyebek közt a kún nyelvjárás grammatikai vázlatát, kún szójegyzékeket, kún-latin, kún-germán glossariumokat, terjedelmes kún vallásos és épületes szövegeket, világi darabokat foglal magában, tehát mód nélkül gazdag apparatust egy nyelvről, melylyel a magyar nemzetbe való teljes beolvadásuk előtt a kúnok itt hazánkban is éltek.

E codex régóta vonta magára a tudós világ figyelmét. Nem kisebb férfi mint *Leibnitz* és hazánk tudósai közt *Cornides* és mások érdeklődtek iránta. A távoli törökség köréből Árpádházi királyaink alatt ideszakadt néptörzs ez irodalmi maradványa nemcsak nyelvészeti, hanem történelmi és ethnographiai oktatással is kecsegtetett. Az érdeklődők nem igen voltak képesek a problémával megbirkózni. *Klaproth*, korszakának híres orientalistája, megfigyelt kísérletével valósággal megnyomorította a nagybecsű anyagot. Most gróf Kuun Géza lép a sorompóba; s azzal a lelkiismeretességgel, mely munkáit jellemezi és a tudományos határvidékeken szerzett széles erudíciója segítségével a Petrarca-codex több százados problémáját közelebb hozta a megoldáshoz. Mély irodalmi tudással 134 lapra terjedő Bevezető értekezésében a kún kérdésnek állását adja elő a nyelvészetben és a történelemben és ezzel kapcsolatosan a tanulmány kiindulóját tevő codex jelentőségét, a körüle történt kísérleteket és azok értékét kritikai éleselműséggel feltünteti. Csak ezután tér rá a codex részleteinek úgyszólván mikroszkopikus vizsgálatára; a Vámbéry kimutatása szerint sokszor nagyon is megtévesztő latin átírásból, a mennyire ily romlott anyag alapján lehetett, helyreállítani törekszik a szövegek, glossák és szójegyzékek török *aequivalente*it; mindezek alapján meghatározza a kún törökség helyét a sok nyelvjárású törökség rendszerében.

Az európai turcologia nagy hálával fogadta a magyar tudós e munkáját. S volt miért elismeréssel fogadni. Hiszen nagybecsű segédeszközt nyújtott a török dialektusok történetének és elágazásának ismeretéhez; kiinduló pontot a törökség azon rétegének, melyhez a kún nyelvjárás tartozik, történeti és dialektológiai tárgyalásában.

Ily értelemben vette kiindulópontul *Radloff* a *Codex Cumanicus* adatait egy nyelvészeti tanulmányban.¹⁾ S 1894-ben *Houtsma* utrechti professor a török nyelvészet hollandi képviselője, a *Codex Cumanicus* alapján világíthatta meg azt a török nyelvjárást, melyet Egyiptomban a XIII. században a mame-luk szultánok körében használtak és melynek glossariumát egy régi kéziratból meg ő bocsátotta nyilvánosságra. E glossariumnak a kún adatokkal való egybevetése alapján kimutatja, hogy mindkét rendbeli törökség a kipcsaki ágból való. »Hogy ezt bebizonyítsam — úgymond — könyvem betürendes indexében a török szók mellé a *Codex Cumanicus* megfelelő transscriptióit helyeztem, gróf Kuún kiadása alapján.«²⁾

Mindezekből láthatjuk, hogy nem meddő munkát végezett elhunyt tagtársunk lelkiismeretes fáradozásával; hanem hogy hatást tett vele az európai turcologára, a nyelvtörténeti ismeretek fejlesztésére bővebb körökben.

Nem szállítom alá későbbi nagy munkáinak értékét, ha ismételve hangsúlyozom, hogy tudományos kihatását tekintve a *Codex Cumanicus* feldolgozását becsülöm legfontosabb dolgozatául, mely állását a tudományos irodalomban a legmaradandóbb módon állapítja meg.

E nagy könyvét latin nyelven írja. A latin nyelvvel úgy élt, akár anyanyelvével és e képességét ezentúl is még több ízben mutatja be. Hiszen gyermekkorától bizalmas barátai voltak a latin irodalom remekei. A római s görög írók műveit — úgymond Visszaemlékezéseiben — az eredeti szövegben mámint tizenöt éves ifjú nagy előszeretettel s kedvteléssel olvass gattam s néha ezek olvasása közt virradt rám a hajnal«³⁾ és volt miért Halder Konrád professornak kívánnia, hogy görög-latin philologus váljon belőle.

Bár anyanyelvén kívül már ifjúkori neveltetése alapján is

¹⁾ *Das türkische Sprachmaterial des Codex Cumanicus* (Mémoires de l'Académie Impériale des Sciences, VII. sorozat, 35. köt. 6. sz.) Sz.-Pétervár 1887.

²⁾ M. Th. Houtsma, *Ein türkisch-arabisches Glossar* (Leiden, 1894) 5. l.

³⁾ *Gyalui Farkas* i. h. 69. l.

több európai művelt nyelvvel szóban és írásban egyenlő tökéletességgel élhetett — Keller Ottó prágai tanár azt mondja róla : »der reine Mezzofanti«,¹⁾ — mindamellet nagyobb munkáiban kiváló előszeretettel a latin nyelvet műveli. S talán nem csalom, ha e tényt egy lélektani vagy talán inkább ethikai mozzanattal tartom kapcsolatban, melyre gróf Kuun Géza tudós jellemének meghatározásában már fentebb is súlyt helyeztünk. Egész jellemét, mint emberét, mint tudósát, mint hazafiút, mint egyháza tagját egy általános érzés hatja át, mely magatartásának a tudományban és a társadalomban mintegy központi elveként alakul ki: a *hagyományok kegyeletes tisztelete*, nem vak ragaszkodás hozzájuk, hanem tisztult históriai tudattal megbecsülésük és szerves feldolgozásuk a fejlődő szellemi élet javára.

A tudományban nem barátja a rontó tendenciáknak, a halomra döntő vakmerőségnek. Talán inkább túlmenő az óvatosságban, mintsem hajlandó a régiségtől átvett anyag kétkedő szemlélésére. S hagyomány-érzése, melyet tudományos élete zsenge kezdetében is tapasztalhatunk, úgy látszik, írásának alakiságában is, mindenesetre nem megfontolt célzatossággal, hanem mintegy természetes ösztönrel érvényesül, midőn a magyar tudományosság régibb módjára, a latin nyelven szeret megszólalni, históriai örököse magyar orientalista elődjeinek, Tsepreginek és Urinak.

A Codex Cumanicussal gróf Kuun Géza tudományos érvényesülésének új korszaka nyílik meg. Már nem pusztán *sémi* nyelvtudós. Érdeklődésének körébe mindinkább a *török* régiség is bele van illesztve: tudományos törekvéseinek igazi gazdagodása. Már most ezentúl kiváló módon vesz részt a török régiséggel kapcsolatos kérdésekben, a krimi tatárságtól kezdve, mely iránt már 1873-ban érdeklődött volt,²⁾ vissza a délszibériai Jeniszei és az éjszaktmongoliai Orkhon folyamok partján talált, a VIII. századba nyúló legrégibb keleti török nyelvemlékekig, melyek az iszlámtól még nem érintett törökség lelki világáról

¹⁾ *Nachruf gehalten im Wissenschaftl. Verein für Volkskunde und Linguistik in Prag am 24. Mai 1905.*

²⁾ *Adalékok Krim történetéhez* (Akad. Ért. 1873).

hoztak közvetlen hírt és a Köktürk törzseknek (khinai Tu-kiu) a nagy khinai birodalomhoz való politikai viszonyáról tesznek hiteles tanúságot.¹⁾

E körben munkásságát a *historiai ethnographia* módszere és céljai jellemzik. A kutatásának kerületébe tartozó népeket, az ő esetében különösen a magyar és a vele rokon török és tágasabb értelemben az összes ural-altáji népeket, régibb történeteikről tanuskodó irodalmi okmányokból tanulmányozni és a kiderített történelmi adatokat az újabbkori tanulságokkal összehasonlítani: e törekvés indította szorgalmas kutatásait a múlt század nyolczvanas és kilenczvenes éveiben. Nagyszámú tudományos dolgozat tanuskodik e törekvéséről; mintegy előtanulmányok monumentális nagy munkájához, mely gróf Kuun Géza terjedelmes eruditiójának legkimagaslóbb emlékjele: »*Relationum Hungarorum cum Oriente gentibusque orientalis originis Historia antiquissima*« (2 köt. Kolozsvár, 1892—95.) »*studiorum per multos annos assidue continuatorum fructus*«, mint előszavában mondja.

E gazdag könyvnek csak nagyjában jelzem céljait és irányát, midőn azt mondom, hogy rendszeres és éretten feldolgozott alakban nyújtja repertoriumát mindazon tudósításoknak, melyeket a byzáncki és az arab irodalomból a magyar nép őshazájáról és vándorlásairól a honfoglalás határáig összegyűjtethett. A vándorló magyarokat az Altai vidékéről Jugriába, innen Baskiriába kíséri irodalmi adatgyűjtésével; majd a VIII. században a Káma partján találkozik velük, hol a *madzar* név először lép elő; innen a IX. század közepe felé Lebediába indul velük; majd az Atelkuzu-ba történt letelepedésre tér át; aztán a Pannoniába és Moraviába indított hadviselést kíséri forrástanulmányával, a bolgár háborút ismerteti, míg végre a honfoglaláshoz érkezik el. A görög és arab adatokkal krónikáink értesítéseit világítja meg, melyek iránt nem osztozik a skeptikus kritika minden szigorúságában; és e régi tanubizonyságok segítségével az újabb nyelvészeti és ethnographiai kutatások eredményeit is bírálatra bocsátja.

¹⁾ Dr. Graf Géza Kuun, *Kritische Beiträge zur ural-altaischen Philologie*. (Westöstliche Rundschau III.) 1897.

A históriai ethnographiának valódi tárházát gyűjti egybe az excursusokban, melyekkel a két kötet tartalmának egyes mellékesebb pontjaira tér ki.

A széleskörű irodalmi tanulmányok, melyek a »Relations«-t eredményezték, egyúttal alapos előkészülésnek bizonyultak azon tudós munkához, melylyel a millenniumi ünneplés emlékére a történelmi bizottságunktól kiadott nagy forrásmunkához (A magyar Honfoglalás kútffői) hozzájárult ¹⁾ és melynek fokozatos előhaladásáról a munka folyamata alatt többrendbeli tudós értekezésben adott számot első osztályunk ülésein.²⁾ Ez emlékmunkában az ő természetes osztályrésze volt, hogy egy Corpusba gyűjtse össze a muhammedán világ X. és XI. századbéli íróinak azon adatait, melyek a magyarokra és a velük rokon vagy velük kapcsolatban levő népekre (besenyőkre, alánokra, kazárookra, bas-kirookra, bolgárookra stb.) vonatkoznak, melyek akár közvetlenül, akár közvetve a honfoglalók régibb viszontagságaira és vándorlásaira világot vetnek. Gondosan gyűjtötte egybe a keleti (arab és perzsa) szövegeket, lelkiismeretesen fordította azokat, minden egyes kútffőt tájékoztató bevezetéssel kísérve, azért, hogy e fontos irodalomban a nem-orientalista is feltalálhassa magát, s hogy belső viszonyait, a szerzők kritikai értékét megismerhesse.

E tanulmányai során a tudományos világnak legelőször mutatta be a keleti ethnographiai irodalom egy addig föl nem használt forrását, melynek a magyarokra és a velük kapcsolatos népekre vonatkozó részeit a *Keleti Kútffók*-ben feldolgozta és melynek részletesebb ismertetését egy későbbi munkában a Kútffők keretén túl is kiterjesztette.³⁾ Ez író *Gardézi*, a XI. század egy perzsa nyelven író föld- és néprajzi tudósa, kinek munkája egy egyetlen oxfordi kéziratban maradt fen, melynek nyomán addig csak ritkán volt róla szó az európai irodalomban. Legelőször gróf Kuun Géza tanulmányai ismertették e fontos mun-

¹⁾ *Keleti kútffók* (1898) 148 lap (4-ed rétv).

²⁾ *Akad. Értesítő* 1893. évf. 172—181. l., 1894. évf. 169—182. l., 223—228. l.

³⁾ *Gardézi kézirati munkájának a törökökről, tibetiekről és sinaiakról írt fejezetei*; kiadta, magyarra fordította, jegyzetekkel ellátta gróf K. G. Budapest, 1903.

kát s gazdag tartalmát és méltatták helyét a régi arab-perzsa néprajzi irodalomban.

A történelmi ethnographia keleti forrásainak tanulmányába mindinkább belemélyedvén, tudományos érdeklődése a szorosán magyar és altáji vonatkozású tárgyak határain túlra is csábította. *Kőrösi Csoma Sándor* emlékezetének tisztelete volt az érintkezési vonal, melyen az ő kedvencz török és ugor kutatásairól Tibet rejtélyes országába is átbarangolt, főleg keleti források feldolgozásával, de a nyugatiakat is széles körben felhasználva, vázolván *Ismereteinket Tibetről*,¹⁾ mely dolgozatával a Kőrösi Csoma emlékére alapított emlékelőadásaink sorozatát a keleti világ kutatásának nagy magyar úttörőjéhez méltó módon megnyitotta.

IV.

Az emberiség szellemi életének nyilatkozásai közül kiemelkedő módon kötötte le gróf Kuun Géza figyelmét a *vallástörténeti* szempont. Nyelvtudományi és ethnographiai tanulmányaiban mindig kiváló célja volt, a népek vallásos fogalmainak és élő érvényesülésüknek ismerete és ismertetése. Már akkor, midőn a biblia tanulmányozásának kapuján tartotta ifjúkori bevonulását az orientalis tudományok tágas birodalmába, főképpen vallástörténeti érdeklődése vezette.

Ez alapon vált belőle előbb sémi nyelvész, érdeklődésének bővülésével az orientális irodalmak mind tágasabb köreinek művelője. A vallástörténeti szempontok egész fejlődésén keresztül mindvégig szellemi látókörének előkelő sorába helyezkednek. Kell-e erre nézve szembetűnőbb bizonyítékot felhoznunk, mint azt a tényt, hogy a »Keresztény magvető«-nek 1875-től kezdve 1903-ig szorgalmas munkatársa volt és hogy ez idő alatt a nevezett theologiai folyóiratnak nincsen kötete, melyhez egy-egy, némelykor több terjedelmes dolgozattal ne járult volna? A maga erkölcsi világnézetének alaphangulatát vallásos érzéséből merítette; erről életével és irataival szüntelen tanuságot tesz.²⁾ Nem

¹⁾ Budapest, 1900. (M. Tud. Akadémia.)

²⁾ Különösen reámutathatók a »*Milleniumi gondolatok*«-ra, melyeket Velenczéből 1896-ban a Keresztény Magvető-nek küldött.

csoda, hogy a tudóst is kiváló módon érdekelte, és hogy mint író kifogyhatatlan kedvet és hivatást érzett arra, hogy felkutassa és olvasóival megismertesse, hogy az emberiség évezredes történelmi fejlődése útján, s hogy az emberiség különféle körei mily módon törekedtek kapcsolatot alkotni és fentartani a végtelennel. Távol a szűkkeblű dogmatismustól, a vallásos élet megnyilatkozásait és tüneményeit a történelmi fejlődéstől nyújtott módszerekkel világította meg. A vallástudomány terén örömmel üdvözölte az összehasonlító és történelmi iskolák érvényesülését. E szemponton indul számos czikke, melylyel a hetvenes évek óta mindinkább erősödő módszerek alkalmazását ismerteti. Mert nagy fontosságot tulajdonít a tudomány önálló előbbrevitele mellett annak a sok tudóstól jogtalanul kicsinyelt feladatnak, hogy a tudomány haladásait és újabb eredményeit az értelmes nagy közönséggel megismertesse azon módszerek bemutatásával, melyeknek alkalmazása a tudás haladását elősegítették.

Első sorban természetesen a sémi népek vallásformái érdeklik. Két ízben mélyedik a mandäusok vallását illető újabb kutatásokba (1876 és 1879 ¹⁾); a másoktól felkutatott eredményeket saját olvasottsága alapján lényegesen kiszélesíti. Hogy azonban a vallástörténet kérdései a legtágabb körben érdeklik, mutatja azon essai-ivel, melyekben a legújabb kutatások alapján a *germán* népek mythológiájáról (1891), a *khinai* népvallásról (1895), a *tibeti* buddhizmusról (1900) nyújt tudományos téjékoztatást. A részletes ismertetéseken kívül számon tartja a vallástudomány terén előlépett új *általános* elméleteket, természetesen első sorban a *Müller Miksa* elméletét a vallás keletkezéséről (1878), az összehasonlító mythologia módszerét, melyet barátja *de Gubernatis* egy munkája ötletéből ismertet (1888); a szerzőével ellentétes állását fejti ki *Terenzio Mammiani* vallásphilosophiai munkájának ismertetésében (1881) és ez alkalmat egyúttal arra használja, hogy a sémi, árja és altáji nyelvek megfelelő szókincsének alapján világot vessen azon különféle módokra, melyek szerint a *szentség* és *imádás* fogalmai e népek lelkeiben tükröződnek. E példából is láthatjuk, hogy nagyszabású ismertetéseivel,

¹⁾ A zárójelek közötti évszámok a Keresztény Magvető évfolyamait jelezik.

melyekben gyakran a szerzőkkel lényeges ellentétbe is lép, saját — legszívesebben philológiai alapon nyugvó — kutatásait is kapcsolja. Mélyreható, széles kutatáson alapuló és alaki tekintetben is vonzó monographia-számba megy »*Adalékok az imádság történetéhez*« című tanulmánya (1889); ebben a primitív néptörzsek-től, fel a műveltség magas fokáig felkapaszkodott népekig kutatja az imádság nyilvánulását, kezdve a bűbájosság alantjáró gyakorlatain a szellemi vallástól sugalt fenkölt hymnusokig, különös tekintettel itt is azon tanúságokra, melyeket a nyelv tényei szolgáltatnak az eszmék történetéhez. Az ember szinte sajnálná, ha e maradandó értékű kutatás egy specziális körű folyóiratban maradna elrejtve. Mindenesetre előkelő helyre tarthatna számot egy gyűjteményes kötetben, mely gróf Kuun Géza kiválógatott értekezéseit foglalná magában.

1900-ban az összehasonlító vallástudomány művelői legelőször Párisban, aztán (1903-ban) másodszorra Baselben szerveztek nemzetközi kongresszust, mely azon hivatást teljesíti, hogy tanácskozásaival, tárgyalásra kitűzött általános és részletes kérdéseivel az új vallástudományi módszer érettségi fokát feltüntesse. Gróf Kuun Géza szívesen csatlakozott e mozgalomhoz, melynek céljait saját tudományos törekvésével azonosoknak ismerte. Mindkét kongresszus tagjai közé sorakozott, bár nem volt módjában személyes megjelenéssel is részt venni munkálataikban. A párisi kongresszus aktáit két cikkben behatóan ismertette (1903 és 1905); az utóbbi »*Az összehasonlító módszer a vallástudományban*«, mely Comte Goblet d'Alviela belga tudós kongresszusi előadásával foglalkozik, gróf Kuun tollának legutolsó terméke, hattyúdala. Már csak halála után jelent meg. (Keresztény Magvető 1905-iki május—júniusi füzetében, 121—134. lapokon).

V.

Nagyterjedelmű tudományos kapcsolat körében mozgott gróf Kuun Géza. Már gyermekkorában nyilatkozó utazási kedvének nagy mértékben tehetett eleget férfikorában Európa művelt országaiban, a melyekbe évről-évre, nem turista kedvtelésből, hanem leginkább tudós célokkal rándult. Utazásainak legkedveltebb célja Olaszország maradt. »Alig van — így

beszéli hitvestársa — Olaszországban városka, melyet G. fel ne keresett volna; egy régi lámpa, egy fresco elég volt arra, hogy fáradságot ne kíméljen annak megtekintésére.« Ez országban dolgozott leginkább a könyvtárakban is. A mit az imént élete főmunkájának tekinthettünk, a velencei könyvtárakban folytatott búvárkodásának gyümölcse.

Ez úton is benső személyes baráti viszony szövődött közötté és neves európai szaktársai között, kikkel folytonos tudós eszmecserét folytatott és kik közül többen nem egy ízben voltak a barátságos marosnémeti kastély vendégei. *Schott* Vilmos, az altáji nyelvészeti egyik megalapítója, *Gabelentz* György, a nagyemlékű sinolog és összehasonlító nyelvész, a szellemes indolog *Angelo de Gubernatis*, *François Cumont*, az úttörő belga régész, *Emilio Teza* páduai tanár, *Michele Amari*, nagyírú olasz orientalista és *Sicilia* történetírója, *Jung* Gyula és *Keller* Otto prágai tudósok meg hitt barátai voltak, kikkel évtizedeken át folytatott sűrű baráti kapcsolatot és kik közül többen halála után érzelmes irodalmi emléket is szentelnek elköltözött magyar barátjuknak. *Emilio Teza* a Kalidásáról írt tanulmányát az ő emlékének ajánlja, kegyeletes hálául azon tudós munkáért, melyet Olaszország e magyar barátja ez ország tudományos kincsesházaiból merített.¹⁾

Maga gróf Kuun rendkívül érdekes módon ismertette találkozásait és kapcsolatait, melyeket olasz utazásainak köszönt; ezek közül a *Dora d'Istriával* való ismerkedésének leírását²⁾ tanulság tekintetében még felülmúlja az a valóban bilincselő czikke, melyben a nagy Goethe unokájával, *Wolfganggal* folytatott sokéves baráti viszonyát ismerteti.³⁾ 1863-ban Velenczében ismer-

1) *I Raguidi di Calidasa. Tentata versione in stroffe di varia misura del primo canto.* (Venezia 1905): »*Alla memoria del conte G. Kuun di Osdola* offro queste poche pagine. Il dotto ungherese, gentile sangue animo gentile, diede gli studi all' oriente dei musulmani e lascia, in casa e fuori, onorato nome. Ebbe cara l'Italia: e dei tesori serbati nelle nostre librerie illustrò con sagacia e con dottrina il codice cumánico della Marciana. Con affetto e con desiderio ripenso ad indulgente amico.«

2) *Erdélyi Múzeum* 1889. 1—8. l.

3) *Münchener Allgemeine Zeitung* 1888. évf. 84. sz. (márcz. 24.) »Beilage«-ja; magyarra ford. *Sólyom-Fekete Margit* a kolozsvári *Nemzeti Hírlap* 1905. július 17. és 18. számaiban.

kedik meg az elzárkózott életmódú *Goethe Wolfganggal*, ki a Marcus-könyvtárban a Bessario bibornokra vonatkozó kutatásaival foglalkozott; majd ismét Bécsben, legutóbb Weimarban (1876) találkoznak és érintkeznek. 1864—1882-ig szakadatlan levelezést folytat Goethével, kinek halála után e férfi jellemzésére forrásszámba menő bájos essait szentelt neki. E baráti viszony tárgyi emlékrét a grófné szívességéből most Akadémiánk Goethe-szobája őrzi.

A külföld tudományos köreivel folytatott sűrű személyes érintkezésével az európai tudományos irodalomban való részvétele is lépést tart, melynek kiadványaiban gyakran találkozzunk dolgozataival. Irt német és francia, de legnagyobb előszeretettel, úgy látszik, olasz tudományos folyóiratoknak. Nevezetesen a *Rivista Europeáiban*, a *Nuova Antológiában*, a *Bolletino italiano degli studii orientaliban*, a *Giornale della Società Asiatika Italiana* füzetekben stb. találkozunk cikkeivel.

S megható vonása nagy tudósunk jellemének, hogy a nagy művelt világra kiható, sohasem szünetelő kapcsolatait egy nagy szellemi kör periferiájának tekinti, melynek központja az ő hazafiúi kötelességtudása számára szűkebb szülőföldje *Hunyadmegye*. Ez az ő forró hazafiságának gyújtópontja, innen indulnak ki és ide központosulnak minden jobb érzésének sugarai. »A legközvetlenebb haza — úgymond egyikének azon elnöki beszédeknek, melyekben a legmagasabb feladatokról szóló meggyőződéseit tárja elénk — kinek-kinek megyéje, hol bölcsője ringott, a melyhez a boldog gyermekkor dicső emlékei és benyomásai csatolják, hol élete nagy útját hivatott megtenni, a kezdettől a végig.«¹⁾

»Úgy voltam meggyőződve, hogy a hazafiak első kötelessége azon szűkebb hazában tenni és működni, melybe az isteni gondviselés helyezte. És hogy a kezdet nem *ott* van, a hol a hazafias működéseknek szélesebb körű kibővítései vannak, hanem kinek-kinek abban a körben kell a közhasznú munkához fogni, a melybe helyeztetett; ott tenni meg kötelességeit nem csak érdemes dolog, de hát igazán kötelességszerű dolog is. És én azért minden olyan hazafiúi törekvést, iparkodást, mely saját megyénk, Hunyad-

¹⁾ *Hunyadmegyei Régészeti Társulat Évkönyvei*. XI. köt. (1900.) 6. l.

megye boldogságát czélozza, támogattam a legmelegebben a múltban, és ha az isteni gondviselés életet és erőt ad, minden esetre a jövőben is ezen hozzám legközelebb álló célokat fogom legmelegebben ápolni; és azt hiszem, hogy ezt téve, édes hazánk érdekeit is szolgálom.«

Ily szellemben állott ő élén alapítása óta a Hunyadmegyei Régészeti Társulatnak, előljárt a munkában, buzdította reá a társakat és e buzdítással és példaadással szülő megyéjében a tudományos munkások egy lelkes karába öntött életet és kitartást. Valamint azt a helyi patriotismust, melyet az imént idézett programmszerű szavaiban hangoztat, nem a szűk látókör korlátozott szempontjai vezérlik, hanem a hazafiúi kötelességtudás nemes buzgósa tölti el, mely a közvetlen feladatot a nagy egyetemes feladat szolgálatába helyezi: úgy az a tudományos munka, melyet Hunyadmegyébe és a kis Déva városába központosított, nem a kicsiszertű atomizálás jellegét ölti, hanem a nagy s egyetemes magyar tudományos feladat szolgálatáét abban a körben, melyet a születés és nevelés az egyénnek rendelt.

S Hunyadmegye mintegy gondviselésszerű mintaiskolája az ily szellemű tudományos törekvés valóvá tételének. Történelmi múltjával kínálkozott gróf Kuun Géza conceptiójának »Hunyadmegye klasszikus földje, melyben oly sokszor az ekevas a tudomány kincseit hozza fel rejtett helyeiről s a pusztá véletlen nem egyszer vezetett jelentékeny felfedezésekre, a melyen át a történelem nagy útja derengésétől korszakokon keresztül napjainkig vezetett.« E megyében fekszik a régiek Sarmizegetusája, a dákok hajdani fővárosa, mely e nép politikai hatalmának letörése után nagy jelentőségét mint vallásos központ még tovább is fentartja, mely a római császárság idejében egyik csomópontja a Kelet és Nyugat érintkezésének. Ide telepíti Trajanus császár ázsiai zsoldosait, kik itt — mint feliratos emlékekből látjuk — hazai kultuszukat ápolják, a Pán istenét, a Dionysos Sabaziosét, Isisét és Serapisét. Majd az Ázsiában mindinkább nagy tereket hódító Mithras-kultusz, a Zoroaster vallásának e hajtása is, mely a római birodalom területén messze elterjed, Sarmizegetusáig nyomul előre és a történelmi viszontagságok és felfordulások után az ekevasra és ásóra bízva az enyészettől megmenekült emlékeinek felderítését.

Hunyadmegye ennél fogva igazán »klasszikus föld«, a régi dákországi kultuszok, majd a Mithras-vallás történetének tanulmányozására. S ezért e dolgok külföldi tanulmányozói nem hagyhatták figyelmen kívül az ókori történet e telepét. *Benn-dorf Ottó*, a bécsi epigraphiai seminarium tanítványaival, *Cumont* a Mithras-kultusz tudós monographistája, dr. *Münsterberg* és dr. *Oehler* két ifjú német archaeologus (1901) ide zárandokol-tak tanulmányaik kiegészítésére. *Cumont* »*Textes et Monuments relatifs aux Mystères de Mithra*« című nagy munkájában részletesen leírja a várhelyi Mithraeumot. Hogy a szülőmegyénk tanulmányozásában buzgón elől járjanak, erre buzdítja szünte-le-nül gróf Kuun Géza Hunyadmegye szülöttjeit és így a Hunyadme-gyei Régészeti Társulatot oly munka középpontjává teszi, melyre jejesül *Téglás Gábor* és *Király Pálnak* Dácia történetére és a Mith-ras-kultuszra vonatkozó dolgozataiban a külföld figyelme is joggal irányult.

E kutatások előmozdítását nem csak tudományos, hanem társadalmi feladatnak is jelenti ki. Elnöki megnyitóiban, a tuda-mányos idealizmus e remek okirataiban, szüntelenül reámutat a nagy kapcsolatokra, melyek a hunyadmegyei régiséget a nagy világ tudományos törekvései körébe illesztik, gondos tanítóként jelzi a tudomány haladásának eredményeit, melyek a szülő-megyéje történelmi felkutatásának hasznára fordíthatók és e buzdításával lelkes gyülekezetet teremt maga köré, mely ájtatos érzéssel fogadja magába a tudomány ez avatott főpapjának oktatását. E szűkebb szülőföldjének szánt szózatait, melyekben a szakszerű tudós munkához szokott kutató a magasan szárnyaló lelkesedés hangján szólal meg, kell elolvasnunk, hogy gróf Kuun Géza tudós céljainak valójába behatolhassunk. S jól esik e szó-zatok viszhangját hallani a kolozsvári ereklyemúzeum igaz-gatóságának nyilatkozatában, melyben őt magas királyi kitün-tetése alkalmából (1899 november 4-én) üdvözlí: »Hunyad-megyében őt, a mintaférfiút családfőnek tekintik, kinek láng-lelke hevít, ösztönöz a munkára, irányít a haladás felé, nemes szívének melege pedig boldoggá teszi azokat, a kik vele ebben a békés családi körben együtt munkálkodhatnak.«

Igy lett a dévai gyűjtemény, melyet a hunyadmegyeieknek gróf Kuun Gézától irányított értelmessége teremtett, Dácia

régiségtudományának külsőleg bár szerény és kevésbé mutatós, ideiglenes jellegű, de tartalmi jelentőségénél fogva a tudományos ismeretre nézve igen fontos tárháza. Dr. Jung Gyula, a prágai egyetem tanára, e gyűjtemény megismerése után azon meggyőződését nyilvánította, hogy azok, kik a Mithras-kultusszal behatóan óhajtanak foglalkozni, jól teszik, ha a dévai Mithras-leleteket tanulmányozzák ¹⁾ S a Mithras-emlékeken kívül az a három szoba, melyekbe a becses leletek összezsúfolva voltak, a sarmizegetusai kincsek mellett még Veczel (Micum), Kis-Kalán (Ad aquas) Gyulafehérvár (Apulum) földjéből előkerült számos nevezetes emléket gyűjt magába, melyek Téglás Gábor társunk szaktudó gondozása mellett a dévai kis museumnak nagy tudományos értékét gyarapítják. Gróf Kuun Gézánek nem adatott megérnie az elnöki beszédeiben évről évre váltig hangoztatott kedves czélját, hogy e gyűjtemény a jelentőségének megfelelő museumi helyiségben juthassanak külső érvényre.

A hazai archaeologia iránti lelkesedésében, meglehet, hogy egyetemi kedvencz tanárának, Kiss Ferencznek hatását ismerhetjük fel, ki — mint említve volt — »archaeologust szeretett volna belőle csinálni«. De valamint kiterjedt nyelvtudását atyai örökségnek mondhatták, úgy archaeologiai hajlamai érvényesülésében mindenesetre ébresztőül szolgált anyagi őseinek példája is, kik a maguk idejében a marosnémeti kastély kertjét egy valóságos museum lapidariummá rendelték. Gróf Gyulay István, később Lajos már a XVIII. század utolsó évtizedeiben gyűjtötték ide a római régiségeket és feliratos köveket; tudós utódjuk egyre gyarapította a park-museum kincseit, melyekről most Téglás Gábornak köszönünk egy beható ismertetést ²⁾ és melyek et a régiség-tudomány nagy képviselői is dicsőítő méltatással említenek. A marosnémeti parkmuseum lapidariumát tehát joggal tekinthette gróf Kuun Géza a hunyadmegyei társulat« előzményének és előjelének.³⁾

¹⁾ *Hunyadm. Rég. Társ. Évk.* IV. köt. 1885,

²⁾ *Marosnémeti fénykorából.* Új idők 1906. 17. sz.

³⁾ *Hunyadmegyei Rég. Társ. Évk.* X. köt. (1899. évf.) 105. l.

VI.

Valahány tudományos, irodalmi, közművelődési társulat működik Erdélyben, alig van egy, melynek gyászolt tagtársunk oszloposai közé ne tartozott volna. A tiszteleti elnökséget, melyet reá ruháztak, ő maga nem tekintette csupán elismerésnek, melylyel a Királyhágón túli művelt társadalom büszkeségének hódoltak, hanem komoly kötelességbresztőnek arra, hogy e társulatok első munkása is legyen. Az illető társulatok kiadványainak legszorgalmasabb dolgozótársai közé tartozott; ezekben tette közzé leginkább Erdély történetének részleteire vonatkozó kutatásait, melyeknek méltatása túl esik illetékességem amúgy is már túllepett határvonalán.¹⁾ Egész kis irodalmat tesznek azon emlékbeszédek, melyekben e társulatok a körükben kifejtett munkásságát méltatva, a halála fölötti gyászukat örökítik meg.

Azonban előkelő helyet foglalt el itt a központban is mindazon mozgalmakban, melyek Akadémiánkon kívül tudományos munkálkodása kedvelt szakmaival vannak kapcsolatban. Az 1892-ben válságba került *Néprajzi Társulat* csak akkor indulhatott új életnek, midőn a közkívánságnak engedve, gróf Kuun Géza ült elnöki székébe. Minden mozgalmat, mely a keleti tanulmányok előmozdítására üdvösnek látszott, a legnagyobb érdeklődéssel istápolta, nevének fényével támogatta. S életének egyik eszménye valósul meg, ha sikerül neki, a keleti tanulmányok terén, melyeknek hazánkban is számra nézve ugyan elég, de törekvéseikben egymástól elszigetelt munkása akad, központosított és összhangzó tudományos életet teremteni, mely a külföldi tevékenységet kiegészítené, melléje egyenrangúan sorakoznék. Hiszen tagadhatatlan, hogy éppen hazánk volna arra hivatva, hogy az orientalis tudományok fejlesztésében nem csak egyes részletekre nézve, hanem nagy s egyetemes kulturtörténeti vonatkozásaiban, az európai tudományos élet egyik előkelő mozgatója, de legalább is részese legyen. Ez nem érhető el azzal a szétforgácsolt munkálkodással, melynél egyebet e téren ki nem fejthetünk.

¹⁾ Ezekre nézve *Szádeczky Lajos* emlékbeszédére utalhatok. (L. fent az 5. lapon.)

Gróf Kuun Géza buzgósága Akadémiánk körében óhajtott ez állapoton segíteni. 1892. október 3-án egy megokolt indítványban terjesztette elénk gondolatait e kérdésről.

»Ha tekintetbe vesszük — úgymond ¹⁾ — azon hivatást, melylyel hazánk épp a keleti tudományok fejlesztésére nézve bir, sajnálattal tapasztaljuk, hogy bár ez idő szerint nem szűkölködünk már erre képes munkaerőkben, a keleti tudományok terén aránylag mily elenyésző csekély, mily kevésbé tervszerű tevékenységet fejt ki Akadémiánk. S ez annál szembeötlőbbé válik, ha egyéb Akadémiák kiadványait szemlélve, arról győződhetünk meg, hogy azoknak mily tetemes részét foglalják el a keleti ismereteket előmozdító könyvek, értekezések, források, szövegkiadások stb.« Az I. osztály keretében egy Keleti bizottság felállításával óhajtotta az erők központosítását előmozdítani, egyrészt azzal a czéllal, hogy szervezett munkával az európai tudományosságban számottevő elemet alkossunk, de másrészt azzal a czéllal is, hogy a hazai művelt nagy közönséggel a keleti világ és ennek története terén felmerülő és a régi történet ismeretét gyökeresen átmódosító nagyszabású felfedezéseket rendszeres módon megismertessük. Ez utóbbit egy külön időszakos közlöny kiadásával óhajtotta elérteni, mely a nagy tudományos mozgalmakat szemmel tartaná és csoportosított ismertetésekben, valamint nagyobb szabású essaykben, évi jelentésekben ismertetné, természetesen nem csupán a szaktudós, hanem a nagy művelt közönség és a rokontudományok iránt érdeklődők szempontjából.

Ez indítvány, bár beható megvitatás tárgyául szolgált, mindmáig nem valósulhatott meg. Vegyük át mint megdicsőült tagtársunk örökségét, ki 1900-ban a Körösi Csoma Sándor emlékének ünneplése alkalmával a keleti tudomány elhanyagolt helyzetét panaszolva el, mégis méltányló optimizmussal »több jel oda mutat, — úgymond — hogy a keleti nyelvészetre hazánkban valahára egy jobb kor következik s vajha a tiszta virradat az egész láthatáron mindenütt feltűnnék! Figyelmezzünk a virradatnak immár látható jeleire.«²⁾ Hogy a keleti tanulmányok

¹⁾ *Akadémiái Értesítő* 1902. évf. 679., 730. l.

²⁾ *Ismereteink Tibetről* (Budapest, 1900.) 4. lapján.

felvirágoztatását hazánkban mennyire viselte szívéen, végrendeleti intézkedései is tanuskodnak róla. Nagylelkű alapítványainak, melylyel Akadémiánk anyagi eszközeit óhajtotta gyarapítani, egy részét külön a keleti tanulmányok fejlesztése javára rendelte.¹⁾

*

De még részben sem felelnék meg a feladatnak, hogy megdicsőült tagtársunknak a szellemi életre tett buzdító hatását felmutassam, ha a tudományos közéleten túl nem idézném fel azokat a melegítő fénysugarakat, melyek tiszta és jóakaró egyéniségéből az *egyénekre* is hárultak, kiket a kedvező sors közelébe juttatott.

Határtalan volt elnéző elismerése a legparányibb részlet iránt is, melylyel valaki, akár a tudomány egy apró pontján, az ismereteket előmozdította. Nagy szelleme legtávolabb állott a kicsinyléstől. Mennél inkább nőtt saját jelentősége, annál erősebben mélyedt bele másoknak akármily gyenge törekvésébe. S párja nem volt azok vigasztalásában és cselekvő elősegítésében, kiknek rögzös pályája akadályokba ütközött; a szellemi téren is igazi megvalósítója a költő mondásának, kit már gyermek-játékaiban szeretett személyesíteni: ²⁾

Legyen a nemes
Segíteni kész, s jó,
Munkálja szünetlen
A helyest, a hasznost;

(Goethe.) ³⁾

vagy a biblia szavaiként: »Ime sokakat oktattál és megfáradt kezeket megerősítettél; az ingadozót a te szavaid lábra állítják, és a reszkető térdeket támogatod«. (Jób IV, 3. 4.)

¹⁾ Akad. Értesítő 1906. 183. l. 59. pont.

²⁾ *Gyermekéveim* 21. lap 22. sor.

³⁾ *Lehr Albert* fordítása.

VII.

1903-iki június óta a közelgő halál sejtelmei fordulnak meg levelein és egyéb nyilatkozatain. Ily hangulattal fogott »*Gyermekéveim*» megírásához. »Azon sok közé tartozom, kik földi életük végén a sír nyugalmánál s Isten kegyelménél egyebet nem kívánhatnak.« Egészsége állandónak látszó javulása 1904 telén lehetővé tette, hogy közénk jöjjön Budapestre és részt vegyen akadémiai életünkben és egyéb tudományos testületek munkájában. A míg csak tehette, ez időben sem hiányzott soha szokott helyéről, akadémiánk heti ülésein. De csakhamar ismét erőt vett rajta a gyengélkedés. Pedig még ez időben is komoly feladatba fogott. A kazarokról óhajtott egy monographiát kidolgozni. Még utolsó betegségében is hatalmas arab kötetek környezik dolgozó asztalát; a fájdalomtól nem háborgatva készíti kivonatait és jegyzeteit Tabariból és Al-Mukaddesziből és teszi a talált adatokat a tudományos eszmecsere tárgyává, míg állapotának súlyosbodása mindinkább elgyengíti erőit és állandóan, kevés megszakítással, a betegágyra dönti. Az antik stoikus lelki hősiesség és a vallásos megadás szövetkeztek benne szenvedései türelmes, zúgolódás nélküli elviselésében. Még e szomorú időben is tudományos eszmecserével, emlékeinek közlésével szeretett lelki könnyebbséget keresni. Ez érintkezés csak rövid pár nappal halála előtt szakadt meg.

Utolsó dolgozata, mely még életében megjelent, mintha tükröznék a sejtelmeket, melyek lelkét eltölték, de nem nyugtalaníták : »*Der Glaube an den Seelenvogel bei den Morgenländern*»¹⁾ a keleti népek azon képzetéről, hogy a lélek röpke madár alakjában illan el a haldokló ember testéből. De nem ez utolsó publikációja. Még 1904 őszén írta »*Az 1834-iki erdélyi országgyűlésről*» című cikket nagybátyja Gyulay Lajos gróf naplója nyomán, folytatásául azon nagyérdekű közleményeknek, melyeket részint külön könyvben, részint cikkek alakjában e fontos naplóból nyújtott volt. E közlemény már csak halála után (1905) jelent meg

¹⁾ A »*Verein für Volkskunde und Linguistik in Prag*» 12 éves fennállása alkalmával kiadott gyűjtő munkájában (1904).

az Erdélyi Múzeumban¹⁾ három folytatásban: az első közlemény tőszomszédságában a saját nekrologia Szádeczky Lajos tollából. Később 1905. januárban itt Budapesten Goblet d'Alviela vallástörténeti előadásáról írt egy essai-t, mely, mint már említve volt, szintén csak halála után jelent meg.

Ez a legutolsó tudományos dolgozata.

1905 április 10-ike véget vetett testi szenvedéseinek; április 12-ikén délután búcsúztattuk e palotánk oszlopcsarnokából.

»Csak az hagy űrt, — úgymond ő maga egyik erdélyi beszédeben — a ki űrt betöltött, csak annak marad emléke, kinek emlékei voltak, valósággal csak az élt, a ki valóban élt.«

S néki emléke marad köztünk, és ő fájdalmas űrt hagyott sorainkban.

¹⁾ XXII. köt. (1905) 206—220; 271—281; 313—324. ll.

I. Fábíán Gábor rendes tagról. <i>Zichy Antal</i> t. tagtól	— kor. 20 fill.
II. Tanárky Gedeon lev. tagról. <i>Tóth Lőrincz</i> r. tagtól	— > 80 >
III. Dr. Zlamál Vilmos lev. tagról. <i>Galgóczy Károly</i> lev. tagtól	— > 20 >
IV. Fleischer Leberecht Henrik k. t.-ről. <i>Goldziher Ign.</i> l. tagtól	— > 60 >
V. Hornyik János lev. tagról. <i>Szilágyi Sándor</i> r. tagtól	— > 40 >
VI. Reichard Henrik Vilmos k. tagról. <i>Kanitz Ágost</i> lev. tagtól	— > 40 >
VII. Boissier Péter Edmund k. tagról. Dr. <i>Haynald Lajos</i> t. tagtól	— > 40 >
VIII. Greguss Ágost rendes tagról. <i>Bánóczy József</i> l. tagtól	— > 40 >
IX. Grote Artur külső tagról. Dr. <i>Duka Tivadar</i> l. tagtól	— > 20 >
X. Rózsay József t. tagról. Dr. <i>Batizfalvy Sámuel</i> l. tagtól ...	— > 40 >

I. Petzval Ottó r. tagról. <i>Kondor Gusztáv</i> l. tagtól	— > 20 >
II. Ökröss Bálint lev. tagról. <i>Tóth Lőrincz</i> r. tagtól	— > 40 >
III. Hunfalvy János r. tagról. <i>Keleti Károly</i> r. tagtól	— > 60 >
IV. Tóth Ágoston lev. tagról. <i>Hollán Ernő</i> t. tagtól	— > 40 >
V. Oppolzer Tivadar külső tagról. <i>Konkoly Miklós</i> tisz. tagtól	— > 30 >
VI. Paúr Iván lev. tagról. <i>Hampel József</i> l. tagtól	— > 50 >
VII. Pauer János l. tagról. Dr. <i>Czobor Béla</i> l. tagtól	1 > 20 >
VIII. Heer Oszvald külső tagról. <i>Klein Gyula</i> l. tagtól	— > 80 >
IX. Balogh Kálmán r. tagról. <i>Högyes Endre</i> r. tagtól	1 > 20 >
X. Pott Frigyes Ágoston k. tagról. <i>Pecz Vilmos</i> l. tagtól ...	— > 40 >
XI. Danielik János t. tagról. <i>Szvorényi József</i> t. tagtól	— > 60 >
XII. Apáthy István r. tagról. <i>Matlekovich Sándor</i> l. tagtól ...	— > 60 >
XIII. Rómer F. Flóris r. tagról. <i>Hampel J.</i> l. tagtól	1 > 20 >
XIV. Zsigmondy Vilmos l. tagról. <i>Péchy Antal</i> l. tagtól	— > 50 >
XV. Rónay János Jácint r. tagról. <i>Pór Antal</i> l. tagtól	— > 60 >

I. Pesty Frigyes r. tagról. <i>Ortvay Tivadar</i> l. tagtól	— > 80 >
II. Gorové István t. tagról. <i>György Endre</i> l. tagtól	— > 40 >
III. Beöthy Leó l. tagról. <i>György Endre</i> l. tagtól	— > 40 >
IV. Jendrassik Jenő r. tagról. <i>Klug Nándor</i> l. tagtól	— > 60 >
V. Rádzsa Rádzsendralála Mitra k. t.-ről. <i>Duka Tivadar</i> l. tagtól	— > 80 >
VI. Kacsokics Lajos l. tagról. <i>Nagy Iván</i> r. tagtól	— > 20 >
VII. Ballagi Mór r. tagról. <i>Imre Sándor</i> r. tagtól	1 > — >
VIII. Lenhossék József r. tagról. <i>Mihalkovics Géza</i> r. tagtól ...	— > 90 >
IX. Haán Lajos l. tagról. <i>Zsilinszky Mihály</i> l. tagtól	— > 60 >
X. Keleti Károly r. tagról. <i>Jekelfalussy József</i> l. tagtól	— > 60 >

I. Szűcs István lev. tagról. <i>Ballagi Géza</i> l. tagtól	— > 60 >
II. Renan mint orientalista. <i>Goldziher Ignác</i> r. tagtól	2 > — >
III. Pančić József külső tagról. <i>Kanitz Ágost</i> l. tagtól	— > 80 >
IV. Báró Kemény Gábor t. tagról. <i>György Endre</i> l. tagtól	— > 60 >
V. Wenzel Gusztáv r. tagról. <i>Vécsey Tamás</i> r. tagtól	1 > 50 >
VI. Sir Richard Owen k. tagról. <i>Margó Tivadar</i> t. tagtól	1 > — >
VII. Vajkay Károly l. tagról. <i>Tóth Lőrincz</i> r. tagtól	— > 60 >
VIII. Grünwald Béla l. tagról. <i>Láng Lajos</i> r. tagtól	— > 60 >
IX. Deák Farkas r. tagról. Báró <i>Radvánszky Béla</i> t. tagtól ...	— > 30 >
X. Szabó Károly r. tagról. <i>Szilágyi Sándor</i> r. tagtól	— > 30 >
XI. Markusovszky Lajos t. tagról. <i>Högyes Endre</i> r. tagtól	— > 60 >
XII. Roscher Vilmos k. tagról. <i>Kautz Gyula</i> r. tagtól	1 > 50 >

IX. KÖTET.	I. Cantù Caesar k. tagról. <i>Óváry Lipót</i> l. tagtól	— kor. 60 fill.
	II. Dankó József lev. tagról. <i>Pór Antal</i> r. tagtól	— > 60 >
	III. Nagy Imre r. tagról. <i>Fejérpataky László</i> r. tagtól	— > 50 >
	IV. Ludwig K. F. V. k. tagról. <i>Klug Nándor</i> r. tagtól	— > 60 >
	V. Kronecker Lipót k. tagról. <i>Rados Gusztáv</i> l. tagtól	— > 30 >
	VI. Margó Tivadar t. tagról. <i>Entz Géza</i> r. tagtól	— > 60 >
	VII. Gneist Rudolf k. tagról. <i>Concha Győző</i> l. tagtól	— > 80 >
	VIII. Du Bois-Reymond E. k. tagról. <i>Thanhoffer L. r.</i> tagtól ...	— > 60 >
	IX. Xántus János l. tagról. <i>Mocsáry Sándor</i> l. tagtól	— > 60 >
	X. Hazslinszky Frigyes r. tagról. <i>Mágócsy-Dietz S. l.</i> tagtól ...	— > 80 >
	XI. Finály Henrik l. tagról. <i>Márki Sándor</i> l. tagtól	1 > 20 >
	XII. Török József és Antal Géza tagokról. <i>Högyes Endre</i> r. tagtól	— > 60 >
X. KÖTET.	I. Spencer Wells k. tagról. <i>Duka Tivadar</i> l. tagtól	— > 30 >
	II. Szathmáry György l. tagról. <i>Zsilinszky Mihály</i> r. tagtól ...	— > 60 >
	III. Gladstone W. E. k. tagról. <i>György Endre</i> l. tagtól	— > 60 >
	IV. Ábel Jenő l. tagról. <i>Hegedüs István</i> l. tagtól	— > 60 >
	V. Horvát Boldizsár t. tagról. <i>Tóth Lőrincz</i> r. tagtól	1 > — >
	VI. Nagy Iván r. tagról. <i>Márki Sándor</i> l. tagtól	— > 40 >
	VII. Mihalkovics Géza r. tagról. <i>Thanhoffer Lajos</i> r. tagtól ...	— > 50 >
	VIII. Pasteur Lajos k. tagról. <i>Högyes Endre</i> r. tagtól	1 > — >
	IX. Capasso Bertalan k. tagról. <i>Óváry Lipót</i> l. tagtól	— > 30 >
	X. Jurányi Lajos r. tagról. <i>Mágócsy-Dietz Sándor</i> l. tagtól ...	1 > — >
	XI. Bunsen Róbert k. tagról. <i>Than Károly</i> r. tagtól	1 > — >
	XII. Gr. Andrassy Manó l. tagról. <i>Br. Radvánszky Béla</i> t. tagtól	— > 30 >
XI. KÖTET.	I. Domanovszky Endre l. tagról. <i>Alexander Bernát</i> l. tagtól ...	— > 30 >
	II. Hauer Ferencz k. tagról. <i>Böckh János</i> l. tagtól	1 > 20 >
	III. Télfy Iván l. tagról. <i>Pecz Vilmos</i> l. tagtól	— > 80 >
	IV. Szilágyi Sándor r. tagról. <i>Fraknoi Vilmos</i> r. tagtól	2 > — >
	V. Laufenauer Károly l. tagról. <i>Kétly Károly</i> l. tagtól	— > 30 >
	VI. Arneth Alfréd k. tagról. <i>Károlyi Árpád</i> r. tagtól	— > 40 >
	VII. Hollósy Jusztinián l. tagról. <i>Fehér Ipoly</i> t. tagtól	— > 40 >
	VIII. Jekelfalussy József r. tagról. <i>Vargha Gyula</i> l. tagtól ...	— > 40 >
	IX. Fodor József r. tagról. <i>Högyes Endre</i> r. tagtól	— > 20 >
	X. Horvát Árpád l. tagról. <i>Károlyi Árpád</i> r. tagtól	— > 40 >
	XI. Halász Ignác l. tagról. <i>Szilasi Móricz</i> l. tagtól	— > 40 >
	XII. Tóth Lőrincz r. tagról. <i>Vécsey Tamás</i> r. tagtól	1 > — >
XII. KÖTET.	I. Taine Hippolyt k. tagról. <i>Alexander Bernát</i> l. tagtól ...	— > 60 >
	II. Heller Ágost r. tagról. <i>Fröhlich Izidor</i> r. tagtól	— > 60 >
	III. Kerékgyártó Árpád l. tagról. <i>Békefi Remig</i> l. tagtól	— > 60 >
	IV. Plósz Pál l. tagról. <i>Lengyel Béla</i> r. tagtól	— > 30 >
	V. Bethlenfalvi Balássy Ferencz l. tagról. <i>Szentkláray Jenő</i> l. tagtól	— > 80 >
	VI. Kondor Gusztáv l. tagról. <i>Kövesligethy Radó</i> l. tagtól ...	— > 60 >
	VII. Krones Ferencz k. tagról. <i>Wertheimer Ede</i> l. tagtól	— > 30 >
	VIII. Bertrand Sándor k. tagról. <i>Wosinsky Mór</i> l. tagtól	— > 30 >
	IX. Torma Károly r. tagról. <i>Téglás Gábor</i> l. tagtól	— > 60 >
	X. Czobor Béla r. tagról. <i>Békefi Remig</i> l. tagtól	— > 80 >
	XI. Ráth Zoltán l. tagról. <i>Vargha Gyula</i> l. tagtól	— > 60 >
	XII. Szigeti József l. tagról. <i>Berczik Árpád</i> l. tagtól	— > 45 >
XIII. KÖTET.	I. Mátyás Flórián r. tagról. <i>Békefi Remig</i> l. tagtól	— > 40 >
	II. Pulszky Ágost l. tagról. <i>Concha Győző</i> r. tagtól	— > 80 >
	III. Staub Móricz l. tagról. <i>Mágócsy-Dietz S. l.</i> tagtól	— > 80 >

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
ELHÚNYT TAGJAI FÖLÖTT TARTOTT
EMLÉKBESZÉDEK.

SZERKESZTI A FŐTITKÁR.

XIII. KÖTET. — 5. SZÁM.

EMLÉKBESZÉD
BR. RADVÁNSZKY BÉLA

TISZT. ÉS IGAZGATÓ TAG FÖLÖTT

ZSILINSZKY MIHÁLY

R. TAGTÓL.

(Olvastatott a M. Tud. Akadémia 1907 április 29-iki összes ülésén.)

ARCZKÉPPEL.

Ára 60 fillér.

BUDAPEST.

KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA.

1907.

EMLÉKBESZÉDEK

A M. T. AKADÉMIA ELHÚNYT TAGJAIRÓL.

I. KÖTET.	I. Korponay János l. t.-ről. <i>Kápolnai Pauer István</i> l. tagtól ...	— kor. 20 fill.
	II. Suhayda János lev. tagról. Dr. <i>Konek Sándor</i> r. tagtól ...	— > 20 >
	III. Morócz István lev. tagról. <i>Galgóczy Károly</i> lev. tagtól ...	— > 20 >
	IV. Révész Imre l. tagról. <i>Ballagi Mór</i> r. tagtól ...	— > 40 >
	V. Broca Pál külső tagról. <i>Lenhossek József</i> r. tagtól ...	— > 60 >
	VI. Asbóth Jajos lev. tagról. <i>Kápolnai Pauer István</i> lev. tagtól ...	— > 20 >
	VII. Ami Boué külső tagról. Dr. <i>Szabó József</i> r. tagtól ...	— > 20 >
	VIII. Fabritius Károly lev. tagról. <i>Kozma Ferencz</i> lev. tagtól ...	— > 80 >
	IX. Jerney János emlékezete. <i>Gyárfás István</i> lev. tagtól ...	— > 40 >
	X. Mihályi Károly lev. tagról. <i>Domanovszky Endre</i> lev. tagtól ...	— > 20 >
II. KÖTET.	I. Molnár Aladár levelező tagról. <i>Tanárky Gedeon</i> l. tagtól ...	— > 40 >
	II. Árkosi Benkő Dániel lev. tagról. <i>Galgóczy Károly</i> lev. tagtól ...	— > 20 >
	III. Mailáth Gy. emlékezete. Gr. <i>Szécsen Antal</i> t. tagtól ...	— > 20 >
	IV. Charles Róbert Darwin k. tagról. <i>Margó Tivadar</i> r. tagtól ...	— > 80 >
	V. Wöhler Frigyes k. tagról. <i>Nendtvich Károly</i> l. tagtól ...	— > 20 >
	VI. Érkövy Adolf l. tagról. <i>Galgóczy Károly</i> l. tagtól ...	— > 20 >
	VII. Zsivora György l. tagról. <i>Tóth Lőrincz</i> rendes tagtól ...	— > 40 >
	VIII. Fenzl Ede k. tagról. Dr. <i>Haynald Lajos</i> igazg. és t. tagtól ...	— > 60 >
	IX. Sainte-Claire Deville Henrik k. t.-ről. <i>Than Károly</i> r. tagtól ...	— > 60 >
	X. Mignet Ferencz k. tagról. <i>Trefort Ágoston</i> igazg. tagtól ...	— > 20 >
III. KÖTET.	I. Tarczy Lajos rendes tagról. <i>Török József</i> r. tagtól ...	— > 20 >
	II. Thiers Lajos Adolf k. tagról. <i>Trefort Ágoston</i> t. tagtól ...	— > 20 >
	III. Lönnrot I. k. tagról. <i>Hunfalvy Pál</i> r. tagtól ...	— > 40 >
	IV. Baintner János l. tagról. <i>Apáthy István</i> r. tagtól ...	— > 20 >
	V. Guizot Ferencz k. tagról. <i>Trefort Ágoston</i> t. tagtól ...	— > 20 >
	VI. Horváth Cyrill tiszt. tagról. Dr. <i>Pauer Imre</i> tiszt. tagtól ...	— > 20 >
	VII. Davis József Bernát k. tagról. <i>Lenhossek József</i> rendes tagtól ...	— > 40 >
	VIII. Vandrák A. lev. tagról. <i>Vécsey Tamás</i> lev. tagtól ...	— > 40 >
	IX. Konek Sándor r. tagról. <i>Kautz Gyula</i> r. tagtól ...	— > 20 >
	X. Kruesz Krizosztom t. tagról. <i>Hollósy Jusztinián</i> lev. tagtól ...	— > 40 >
IV. KÖTET.	I. Zsoldos Ign. r. tagról. <i>Tóth Lőrincz</i> r. tagtól ...	— > 60 >
	II. Benfey Tivadar k. tagról. <i>Budenz József</i> r. tagtól ...	— > 20 >
	III. Frankenburg Adolf l. tagról. <i>Vadnai Károly</i> l. tagtól ...	— > 40 >
	IV. Tárkányi Béla József t. tagról. <i>Szvorényi József</i> t. tagtól ...	— > 60 >
	V. Dr. Henle Jakab k. tagról. Dr. <i>Mihalkovics Géza</i> r. tagtól ...	— > 20 >
	VI. Pompéry János l. tagról. <i>Joannovics György</i> t. tagtól ...	— > 20 >
	VII. Gyárfás István l. tagról. <i>Szilágyi Sándor</i> r. tagtól ...	— > 20 >
	VIII. Kovács Pál lev. tagról. <i>Vadnai Károly</i> r. tagtól ...	— > 20 >
	IX. Ladányi Gedeon l. tagról. <i>Szabó Károly</i> r. tagtól ...	— > 20 >
	X. Korizmics László t. tagról. <i>Galgóczy Károly</i> lev. tagtól ...	— > 20 >

Baro' Khadvainky Belaz

BÁRÓ RADVÁNSZKY BÉLA TISZT. ÉS IGAZGATÓ TAG EMLÉKEZETE.

ZSILINSZKY MIHÁLY r. tagtól.

(Olvastatott az 1907. április 29-iki összes ülésen.)

I.

Tisztelt akadémiai összes ülés !

Néhány nap mulva egy esztendeje lesz annak, hogy b. Radvánszky Bélát, Akadémiánk érdemes igazgatósági tagját, ez épület oszlopcsarnokából, gyászba borúlt szívvel kísértük el az örök nyugalom helyére. Elkísértük a mulandóság szörnyű gondolatával oda, a honnan többé nincs visszatérés.

De az emberi természet, a bennünk működő lélek, nem tud megbarátkozni a nemlét, az enyészet rejtélyes eszméjével. Módot keres arra, hogy a kiknek letűnése mély fájdalmat okozott szereteteinek, barátainak, rokonainak és mindazoknak, a kik a közéletben küzdőtársai voltak, a kegyeletnek szent érzelmével koronkint visszaidézzé az elhunytak áldott életének emlékezetét.

Ilyen érzelem vezetett ma engem e helyre, hogy e tudományos Akadémia megtisztelő megbízásából, de egyúttal saját szívem őszinte vonzalmából is, néhány kegyeletos szóval felújítsam emlékezetét annak a férfiúnak, a ki nemcsak ezen első tudományos intézetünknek, de jóformán az összes hazai tudományos és irodalmi társulatoknak munkás tagja és méltó büszkesége volt.

Megboldogult barátunk és tagtársunk azon szerencsések közé tartozott, kiknek családjuk százados érdemei és alkotásai

biztos alapúl szolgáltak a késő unokák akadály nélküli fejlődésére és áldásos működésére. Zólyom vármegyének polgári és egyházi dícső története összenőtt a Radvánszkyak közhasznú tevékenységével. Sőt a családnak nem egy tagja ott küzdött, a hol a hazának sorsa, a nemzet léte és nemléte felett kellett dönteni. Némelyek a hősök babérkoszorújával, mások az eperjesi vértörvényszéki martyrok szenvedéseivel, míg egyesek a tudomány és művelődés iránti lelkesedéssel tűntek fel. E kiváló magyar család tagjai nem úgy nőttek fel, mint az erdők százados tölgyei, melyek észrevétlenül növe, lettek hatalmasakká. Ezek a közelet viharainak zajában, kiemelkedve a köznapi társak fölé, a családi kör szentélyén kívül ott tündököltek, a hova a haza szent érdeke hívta őket. Szinnyey József korszakos munkájában, mely a magyar írók életrajzait és műveit ismerteti, nem kevesebb, mint *tizenegy* író említ, a kik a Radvánszky-családból származtak.

Béla gyermekkorától fogva kiváló érzékkel bírt a történelem iránt. Születése olyan időre esik, melyben a magyar nemzet elkeseredett önvédelmi harczot folytatott Ausztriával és a vele szövetszerezett Oroszország nyers hadaival. Atyja Radvánszky Albert, anyja Bárczay Karolina. Ennek a szerető anyának gondjai alatt nőtt fel, mivel atyját már nyolcz éves korában elveszítette. A páratlan jó anya, derék nevelők segítségével magára vállalta a házi nevelés terhes, de áldásos feladatait és kötelességeit. Fiait: Gézát és Bélát saját szemei előtt akarta látni, hogy értelmüknek és kedélyüknek irányát ő határozhassa meg. Mert a világosi katasztrófa után bekövetkezett gyászorszakot s ennek nyilvános iskoláit éppen nem tartotta alkalmasoknak a valláserkölcsei és hazafias erények ébresztésére és megerősítésére.

Csak mikor az absolutismus sötét felhője elvonult hazánk egéről, mikor gyermekeinek a hatvanas években a főgimnáziumi osztályokba kellett lépniök, akkor határozta el magát az anya arra, hogy fiait a budapesti nyilvános protestáns iskolákba adja. Az V. és VI. osztályokat az ág. hitv. evangélikusoknál, a VII. és VIII. osztályokat pedig az ev. ref. főgimnáziumban végezték, a hol Gönczy Pál, a későbbi miniszteri tanácsos, majd államtitkár, Gyulai Pál, az ismert jeles író és későbbben egyetemi tanár; egy ideig Thaly Kálmán, akkor költő és historikus, Géresi Kálmán tanár, most középiskolai főigazgató, és Molnár Aladár, a

korán elhunyt miniszteri osztálytanácsos és orsz. képviselő kezei alá kerültek.

Radvánszky Béla az érettségi vizsgának letétele után, a közélet terén nagy érdemeket szerzett nagybátyjának, a zseniális Radvánszky Antalnak, a negyvenes években hírneves követnek, majd Zólyom vármegye főispánjának befolyása alá került. Ez egészítette ki és fejezte be az anyai gyöngéd nevelést; ez vezette be a közélet küzdő terére Bélát, midőn ez Németországban, Belgiumban, Franciaországban és Itáliában tett nagy tanulmányútját befejezte.

Tanuló éveinek korszaka az alkotmányos szabadság és függetlenség visszaszerzésének pezsgő időszaka volt, mely felvillanyozó hatást gyakorolt a serdülő ifjúságra. Deák Ferencznek fellépése, az emigráció tevékenysége, a királynak a nemzettel való kibékülése, megkoronáztatása, a parlamenti élet zaja új életet, új korszakot teremtett, mely alkalmat adott az ifjúság hazafias érzelmeinek érvényesítésére, tehetségeinek kifejtésére és a haza felvirágoztatásának előmozdítására.

Ebben az eleven pezsgő életben nagy szerepe volt Radvánszky Antalnak is, a ki rendkívüli lelkesedés ünnepségei között foglalta el ismét Zólyom vármegye főispáni székét, s ezzel együtt a vármegyei élet irányítását is. Mind ennek tanúja és szemlélője volt a szelídlelkű Radvánszky Béla, a ki nagybátyjának közéleti szereplését szeretettel és bámulattal kísérte. Már akkor csendes elvonultságban kezdett az irodalom iránt érdeklődni; és egyúttal a közélet fejleményeit is nagyobb érdeklődéssel kísérni. De egy ideig távol tartotta magát a közélet zajától. Lelke inkább a családi levéltárba vonzotta, a hol őseinek tettei és iratai varázserővel hatottak fogékony lelkére.

Kutatásai ellenállhatlan erővel hajtották a történelmi tudományok önálló művelése felé. Rendkívül nagy öröme volt, mikor első tanulmányainak eredménye a »Győri Történelmi és Régészeti Füzetekben« napvilágot látott 1865-ben. Azóta gyakran találkozunk nevével a szakfolyóiratok hasábjain, melyekből mindenki meggyőződhetett arról, hogy Radvánszky Béla komoly munkával foglalkozik, míg az ő korabeli előkelő családok sarjdekái egészen más téren igyekeznek érvényesülni.

Nevezetes momentumot képez Radvánszky Béla tudomá-

nyosságának fejlődésében a Történelmi Társulatnak 1874. évi zólyomi, illetve radványi kirándulása, a hol ő Antal nagybátyjának ősi kastélyában és levéltárában félig-meddig házigazdai szerepet viselt, és az összegyűlt tudósokat tájékoztatta a levéltárban lappangó kincsekre nézve. A Társulat elnöke az áldott emlékü Ipolyi Arnold volt, a ki akkor, mint besztercebányai püspök, egészen otthon érezte magát nemcsak besztercebányai főpapi rezidenciájában, hanem a Besztercebánya tőszomszédságában álló radványi ősi kastélyban is. Valóban megható és felemelő látvány volt együtt látni e helyen az ország kiváló történettudósainak seregét az egyházmegye és a polgári vármegye főnökeinek vezérlete alatt.

Ipolyi Arnold mellett ott voltak az ország előkelő historikusai: Szilágyi Sándor, Fraknoi Vilmos, Thaly Kálmán, Nagy Imre, Deák Farkas, Szabó Károly, Csaplár Benedek, Dobóczy Ignác, Pauler Gyula, Haan Lajos, Nagy Iván, Pesty Frigyes, Nyáry Albert és a fiatalabb írói nemzedéknek egész serege.

Ez utóbbiak közé tartozott a huszonötéves Radvánszky Béla is, a ki az előleges értekezlet határozatához képest a radványi levéltár egy részének átvizsgálásával volt megbízva. Jelentéséből örömmel értesült a Társulat, hogy a Radvánszky-család levéltárában igen sok, eddig ismeretlen okmány őriztetik. A levéltár legrégibb oklevele 1263-ból való. Összesen 12 darab Árpád-kori, 20 darab XIV. és 50 darab XV. századbeli okmányról tett jelentést, míg a XVI. és XVII.-ik századból való okmányokból temérdek ismeretlen történelmi adattal szolgált.

Jelentésében tudomására hozta a Társulatnak, hogy nem tartotta szükségesnek minden egyes okmánynak tartalmát elősorolni, »miután — úgymond — e *családi levéltárunkban levő régibb oklevelek remélhetőleg nemsokára, egész terjedelmükben fognak megjelenni*«.

Tehát már ekkor, 1874-ben elhatározta, hogy a családi levéltárban levő történelmi anyagot közkinccsé akarja tenni.

Thaly Kálmán szintén a Radvánszky-család levéltárában dolgozott, különösen a Rákóczi-korra vonatkozó adatok érdekelték 1703—1709. évekről. Boldog volt, hogy nemcsak ezen korbeli politikai- és társadalmi életre vonatkozó eddig ismeretlen adatokat kapott, hanem irodalmi új felfedezéseket is tehetett,

melyekről eddig sejtelve sem volt. Ott fedezte fel Balassa Bálintnak eddig ismeretlen verseit, s erről szóló jelentésében azt írta, hogy ha ezen kirándulásban a Történelmi Társulat semmi egyéb felfedezést nem tett volna is, »egyedül ez a lelet érdemessé és emlékezetessé fogná tenni a zólyomi búvárlatokat!«

Radvánszky Béla a nagy eredmény és a Társaság lelkes hangulata által felvillanyozva, oly kedvet kapott a történelmi kutatás iránt, hogy a következő kirándulásokban is résztvett. A következő évben ő tett jelentést a bodoki levéltárról, mely a gr. Berényi-család birtokában volt. Sajátkezüleg hatvan darab oklevelet másolt le és tizenötnek a tartalmát vont ki. Útközben Deák Farkas társával együtt betért Nagy-Tapolcsányba is, hogy e község levéltárát is átnézhesse; de ott csekély aratnivalót talált.

Annál többet talált Radványban és Sajó-Kazán. Ezentúl olvasmányait is a történelmi tudomány köréből választotta.

Rendkívül nagy örömet okozott neki az, mikor valamely hazai történelmi könyvben az ország nagyjai között dicső őseinek nevével találkozott. Hangyaszorgalommal gyűjtötte mindazokat a családi ereklyéket, melyek a régi levéltárakban elrejtve heverték. A multak fénye és dicsősége egészen elkápráztatta szemeit, — s a nélkül, hogy előre feltett szándéka lett volna, — önkénytelenül historikussá lett. Még a természeti tárgyakat is történelmi fejlődésükben szerette vizsgálni.

A nagy történetbölcészek és természettudósok vitái, melyek az emberi cselekedetekben nyilatkozó törvény keresése körül forogtak, melyek a világ keletkezésének nagy rejtélyét s benne az emberi lélek szerepének kérdését akarták megfejteni, Radvánszky Bélát nem érdekelték. Ő a maga tárgyait és hőseit közelebb kereste, a levéltárak porából emelte ki, saját otthonukban kereste fel. Kiválóan az érdekelte, miként éltek, miként gondolkodtak családi köreikben a régi magyarok. Mi volt az, a miben otthon gyönyörködni szoktak; hogyan osztották meg örömeiket és bánataikat rokonaikkal, barátaikkal; minő volt háztartásuk, milyen ruhában jártak, minő lakodalmi és keresztelő ünnepélyeket, halotti torokat tartottak, minő volt napi foglalkozásuk, lakásuk, bútortatuk, minők voltak ékszereik, szerszámaik és fogataik; szóval: Radvánszky a magyart otthonában, mindennapi foglalkozásaiban és szokásaiban akarta az olvasó elé varázsolni.

És ez szép és hálás foglalkozás volt. Egy-egy érdekesebb és kimagaslóbb korszak embereinek házi foglalkozása és családi élete annyira érdekelte, hogy szinte megfedkezett a jelenről és az ő családi és gazdasági érdekeiről is. Ez a tudós történész szenvedélye, mely egész írói pályáját jellemzi, s melyet az ő magas társadalmi osztályához tartozó urak közül kevesen tudtak megérteni, még kevesebben kellőleg méltányolni. Annál nagyobb tisztelettel és szeretettel vették őt körül a magyar szakszerű történetírók. Jól jegyezte meg egyik társunk, hogy Radvánszky Béla úgy vétette magát körül tudósokkal és történészekkel, mint egykor Mátyás király. A különbség csak az, hogy Mátyás király tudósai többnyire idegenek, olaszok voltak; Radvánszky tudósai pedig tisztán magyarok, a kiket nem udvari fény és pompa, hanem a magyar történelem szeretete hozott össze.

II.

Radvánszky Béla ismerte a történettudomány terén újabb időben alkalmazásba vett természettudományi és bölcsészeti irányú írókat. Ismerte Montesquieunek tanát az éghajlat befolyásáról a népjellem alakulására; ismerte Comte Ágostnak és Buckle Tamásnak nagyszerű műveit és okoskodásait a természet külviszonyainak az értelmi, erkölcsi és politikai intézményekre való hatását a népek fejlődéstörténetében. Lekötötték figyelmét azok a bő fejtegetések is, melyeknek alapján az új irány követői azt a következtetést vonták le, hogy a természeti törvények működése az európai közműveltség menetére nézve kevesebb befolyást gyakorolnak, mint az emberi értelem törvényei. Az ennek bizonyítására felhozott történelmi adatok halmaza s az abból levont következtetés azonban fárasztólag hatott rá.

Egyedül az kötötte le figyelmét, ha nemzeti sajátságok és eredeti jellemvonások fejlődéséről volt a szó. Ezért ő maga is megfigyelte a magyar alföldi és felvidéki éghajlat különbségeit; a földrajzi fekvés és talajviszonyok különböző hatását a magyar népjellem kialakulására; de nem azért, hogy abból messzemenő következtetéseket vonjon le az idegen nemzetek jellemvonásainak különbségére, hanem azért, hogy a mult századokban magyar nemzetet képező nemesség jellemvonásait és gondolkodásmódját jobban megismerje.

Ma természetesen mást értünk a magyar nemzet fogalma alatt, mint a mit a Radvánszky által tanulmányozott korszakban értettek. Ma az alkotmány sánczain és védfalain belől élő polgárság összesége képezi a nemzetet, míg akkor csak a kiváltságos nemesség és főúri osztály volt a nemzet. A ki tehát ennek az osztálynak érzelmi és értelmi világát, közös jellemvonásait, közös hajlamait és óhajait, családi és társadalmi érényeit és hibáit tanulmányozza, az voltaképpen az *egész* magyar nemzetnek lelkét és törekvéseit ismeri fel és adja át az utókornak.

A mi egy népet egy nemzetté teszi, az lényegileg nem anyyira bizonyos objektív viszonyokban, természeti és földrajzi hatásokban, mint inkább a nemzet tagjainak szubjektív nézeteiben és *érzelmeiben* nyilvánul. Az ember társas természetében van, hogy a hozzá hasonlókkal együtt élén, bizonyos életmódot, bizonyos szokásokat követ. Közös benyomások, közös vallási és erkölcsi felfogások, közös veszélyek, közös célok, küzdelmek, remények a legerősebb *egyesítő hatást* gyakorolják az emberekre.

Radvánszky Béla ezeket az egyesítő tulajdonokat, ezeket a közös nemzeti jellemvonásokat tanulmányozta a sokszor említett két század magyarjairól. Levéltári kutatásait éppen az teszi becsessé, értékessé, hogy a régi magyar családi élet, a háztartás és ezzel kapcsolatban művelődésünk apró, de felette tanulságos adatait gyűjtögette és külön osztályokba sorozta. Belebonyolódott az egyes családok és nemzetségek leszármazásának tömkelegébe, a címerek, oklevelek és egyéb történelmi ereklyék vizsgálatába. Valahányszor egy-egy ismeretlen irodalomtörténeti nevezetességre bukkant, mindannyiszor erős vágy fogta el annak nyilvánosságra hozatalára. Kutatása eredményeit bizalmasan közölte barátaival, a kik szándékait természetesen helyeselték és buzgalmát erősítették.

Élénk részt vett a tudományos társulatok ülésein, melyeknek tagjai őt csakhamar munkásaik sorába vonták. Legotthonosabban érezte magát azonban a Magyar Tudományos Akadémiában, a Történelmi, a Régészeti, Heraldikai és Genealogiai Társulatokban. Ez utóbbit ő alapította meg 1883-ban. A Történelmi Társaság már 1874-ben, huszonnégy éves korában, választmányi tagsággal tisztelte meg, míg az Akadémia őt év mulva, 1879-ben, május 22-én iktatta tagjainak díszes sorába, mint levelező tagot.

Székét 1882. évben »*Régi magyar ékszerek*« című tanulmányával foglalta el, mely azonban csak egy kis mutatvány abból a gazdag művelődéstörténeti anyagból, melyet hosszú időn át nagy fáradsággal gyűjtött össze különféle levéltárakban.

Ezentúl az Akadémia tudományos munkássága, ennek egyes szakbizottságai vonták magokra figyelmét. Csakhamar tagja lett azon bizottságoknak, melyek az ő foglalkozási körét közelebről érdekelték, t. i. : a történelmi, az archaeologiai és az irodalomtörténeti bizottságoknak. Ezeknek alig volt buzgóbb és szorgalmasabb tagja, mint Radvánszky Béla. Ennek köszönhetette ő azt az általános tiszteletet, melylyel az Akadémia tagjai között méltán dicsekedhetett. Az 1887-dik évi nagygyűlés tiszteleti taggá választotta; 1891-ben már az igazgató-tanács tagjává lett és a legutóbbi elnökválasztásnál a tagok tekintélyes része neki szánta az elnöki széket is. Ezt a tekintélyt egyedül szorgalmas és lelkiismeretes munkálkodásának köszönhetette.

A ki valaha megfordult az ő boldog családi körében Sajó-Kazán és élvezte páratlan vendégszeretetét, s néhány napi ott-mulatás közben megnézte értékes nagy könyvtárát, levéltárát, annak ritkaságait és berendezését: az egyszerre tisztában volt Radvánszky Bélának egész lelkivilágával.

Ez volt az ő legkedvesebb tartózkodási helye, a hol magán-óráiban — menten a családi gondoktól és a gazdálkodás napi kellemetlenségeitől — el-elábrándozott a multak dicsőségéről és a jövőnek teendőiről.

Ez volt az a hely, a hol leghívebb barátait, kik az ő irodalmi munkásságát méltányolták, fogadta, s velők további irodalmi terveit közölni szerette. Ez volt az ő falusi magányának pantheonja, mely nevezetességeivel, ősi kincseivel elfeledtette vele a nagyvárosok fényét és a főúri társaságoknak gyakori léhaságait. Egyszerű faluját tudományos várossá varázsolta át, a hol ritkán nélkülözte az országos könyvtárak forrásait.

Radvánszky Béla nem tudott unatkozni. Hiszen a saját nagy könyvtárában és levéltárában ott volt egy egész kincshalmaz, melynek kihasználása és értékesítése ő reá várt. Ebben a könyvtárban találta ő fel őseinek drága kincseit, szellemét, sajátkezü iratait, feljegyzéseit és intelmeit. Ott találta fel többek között Radvánszky Jánosnak a XVII. századból; Rad-

vánszky Lászlónak életrajzát, olaszországi útjának leírását és egész könyvtárát. Ott olvasta megdöbbenéssel és mélyen átérzett fájdalommal Radvánszky Györgynek eperjesi tragédiáját; az apa kegyetlen sorsa felett sírátkozó fiának, Jánosnak küzdelmeit, szolgálatait a II. Rákóczi Ferencz-féle szabadságharcban és ennek leveretése utáni hontalanságát. Ott olvashatta hazatérte utáni későbbi szereplését, és a bekövetkezett vallási és politikai reakció következtében György fiának Petróczy Erzsébettel kötött házasságából eredő perét, melyet a türelmetlen római papság okozott neki.¹⁾ És végre ott érte kutatásai közben az az öröm is, hogy feltalálta Rimay Jánosnak és Sztregovai Madách Gáspárnak eddig ismeretlen és elveszettnek hitt verseit is.²⁾

Radvánszky Bélával is megtörtént az, a mi majdnem minden szenvedélyes kutatóval meg szokott történni, hogy: minél többet dolgozott, minél többet olvasott és kutatott, annál több és több terv fogamzott meg lelkében.

Első érdekes fiatalkori terve az volt, hogy megírja a »Magyar nemzetségek történetét«, melyhez sokáig gyűjtötte az anyagot. Második terve szerint a »Magyar pecséttan kézikönyvét« óhajtott megírni. A különféle országos levéltárakban levő adatokból »pecsét-mutatót« is készített; sőt nagy költséggel olyan illusztrációkat csináltatott hozzá, melyek becsületére váltak volna Európa bármely irodalmának. Majd a *Kazai Kakas*, *Bárczay*, *Héderváry*, *Kapy*, *Kaposmérői Mérey* és *Radvánszky családok* oklevéltárait rendezte kiadás alá. Tervbe vette továbbá a *kiválóbb családok* történetének megírását is.

Látnivaló, hogy Radvánszky tele volt új meg új tervekkel, melyeknek megvalósítása azonban, közbejött akadályok miatt, késett, sőt némelyike el is maradt.

1) L. Kiss István: »Radvánszky György eljegyzése b. Petróczy Erzsébettel«. Századok 1903. évi folyamában és különlenyomatban is.

2) Rimay János munkái a Radvánszky- és sajkakazai codexek szövege szerint. Budapest, 1904. Madách Gáspár verseit 1901-ben adta ki, az Irodalomtörténeti Közleményekben és különlenyomatban is. A mit Ráday András még 1629-ben sürgetett, azt Madách Gáspár karolta fel, t. i.: hogy »Istenben megboldogult atyafiának, Rimay Jánosnak hátrahagyott munkáit kinyomassa, — de azt csak 270 év múlva tette meg b. Radvánszky Béla 1904-ben.

De ő nem nyugodott. Időközben számtalan apróbb czikk jelent meg tőle részint a Századokban, részint az Archaeologiai Értesítőben, részint a Történelmi Tárbán, részint pedig a Turulban és az akadémiai Emlékbeszédek között. Koronkint kiadott egy-egy önálló kötetet, melyből a közönség meggyőződött cél-tudatos munkálkodásáról.

Igy »*Házi történelmünk emlékei*« általános czíme alatt 1888-ban kiadott művének bevezető soraiból megtudjuk, hogy több mint egy évtized óta foglalkozik »nemzetünk benső életének, otthonának, családéletének történelmével«. S tapasztalván azt, hogy — daczára az eddig nyomtatásban kiadott nagy mennyiségű anyagnak, — ebbeli történelmi *forrásaink elégtelenek*; méltónak és szükségesnek találta, hogy gyűjtésének eredményét, forrásként a történetírók rendelkezésére bocsássa.

A kiadást a Történelmi Társaság vállalta el, négy különböző osztályba osztva a becses anyagot.

Az I. osztály tartalma: Udvartartás és számadáskönyvek. Ezek két kötetet képeznek. Az első kötet: Bethlen Gábor udvartartását, a második kötet pedig Rákóczy György udvartartását foglalja magában. A további kötetekben Nádasdy Tamás nádor, Nádasdy Ferencz főkapitány, Thurzó Szaniszló és Thurzó György nádorok, Apaffi Mihály fejedelem stb. udvartartásaikra vonatkozó iratok következtek.

A II. osztály: Szakácskönyvek. Ezen osztály köteteiben mintegy tíz darab régi magyar szakácskönyvet és néhány XVII. századbéli étlapot közöl.

A III. osztály köteteit leltárak és hozomány-jegyzékekkel töltötte be.

A IV. osztály köteteiben háziiorvosi, úgynevezett patika-könyvek és kuruzsló-könyvek következtek volna.

Az egyes osztályok köteteinek számát előre nem határozta meg; azt a rendelkezésre álló és a még munkaközben napfényre kerülő anyagtól tette függővé.

Az első részben megjelent két kötetnek tartalmából kiemelkedik a Bethlen Gábor fejedelem vásárlásairól vezetett számadási könyv. Ezen könyv magában foglalja mindazon árúczikkek árait, melyek a fejedelem részére 1615-től 1627-ig, a világ különböző részeiben, jelesül Velenczében, Prágában, Bécsben, Lincz-

ben, Konstantinápolyban, Nándorfehérvárott, Danczkában és Krakóban, valamint Magyar- és Erdélyországban vásároltat-
tak. Kitűnik ezekből az is, hogy a műkedvelő fejedelmet külföldi
kereskedők, különösen ékszerészek gyakran felkeresték.

A számadási könyv az e korszakból felmaradt ilyenmű
emlékeknek egyik legérdekesebb példánya. Az akkori könyvelő
oly pontosan vezette számadásait, hogy például egy 1622-ben
történt velencei vásárlásnak számadását utólag írta be 1626-ban
ezen megjegyzés kíséretében: »Az néhai Hatvani Istvánnak az
velencei vásárlását ordinarie ide kellett volna írnom; de az
több registumokkal kezembe nem jutott, hanem azután, hogy
már az könyv írásában ez halt meg, haladtam volt, . . . őfelségé-
nek az akkori hadra való indulása előtt kilencz vagy tíz nappal
az elnyomúlt levelek között találván szerencsére rá, ide enyvezém,
ahol helye lött volna ordinarie, hogy ő felségének annyi sok szép
egyszersmind való vásároltatása ne veszne el.«

A második részben a kassai kamara számadásai foglaltatnak
1624 és 1626. évekből; — a mennyiben t. i. Bethlen Gábor udvar-
tartására vonatkoznak. Még pedig a *bevételek* magyarra fordítva,
míg a *kiadások* eredeti latin nyelven írva.

A harmadik részben apróbb számadási emlékek vannak
összegyűjtve. Érdekesen egészíti ki ezeket az az utasítás, melyet
Bethlen Gábor fejedelem akkori udvarmesterének, Csáthy Gás-
párnak adott. Végre a Brandenburgi Katalinnal Kassán tartott
menyegzőjének szertartásrendje és azon külföldi urak névjegy-
zéke, a kik az új házaspárt Erdélybe kísérték.

A negyedik rész méltó befejezését képezi e kötetnek. Ebben
közöltetik lajstroma azon ingóságoknak, melyeket Katalin feje-
delemasszony követelt I. Rákóczy György fejedelemtől és melyekre
nézve a fejedelem megjegyzéseket tett. Hat évig folyt a tárgya-
lás, míg végre 1636-ban azzal fejeztetett be, hogy a fejedelem
Leleszt és egy csomó ingóságot adott át az özvegynek.

Radvánszky a második osztály első kötetét 1893-ban adta
sajtó alá. Ez vezet be bennünket a XVI. és XVII. század urainak
ebédlő termeibe és konyhájába. Teljes képet nyújt arról, hogy
főúri őseink hogyan étkeztek, mit ettek, miként főzték, illetve
főztették ételleiket magyar és idegen szakácsok által és milyen
fokra emelkedett az elmúlt századok szakácsművészete.

Egyes uraink szakácmesterei nagy hírnévre tettek szert. Nemcsak idegenfőzési módokat ismerték, hanem az idegenektől tanult ételeket saját magyar ízlésüknek megfelelően átalakították.

Perényi Gábor és Bebek György *szakácsa* több helyen járva-
kelve, többek közt megfordult Ungnád Kristóf konyhájában is,
mikor az egri várkapitány volt. Ennek konyhájában látta, hogy
a szarvasnak hátulját egészben sütötték meg, úgy, hogy a horgos
inától fogva még a bőrét sem nyúzták le; sőt arra is ügyelni
kellett, hogy a szőre és a körme meg ne perzselődjék, hogy aztán
testét különféle fűvekkel meg spékelve, aranyozott körömmel,
szőröstül-bőröstül találhassák fel. De megjegyezte, hogy »mi
magyarok ezzel nem élünk«.

Ugyancsak a XVI-ik században szó van egy Antal nevű
szakácsról, a ki urának menyegzőjén úgy sütött meg egy ökröt,
hogy abban az ökörben egy kövér juh, a juhban egy kicsi borju,
a borjuban pedig egy kövér kappan sült meg egyszerre.

A XVII-ik század végén Eszterházy Pál két szakácmestert
tartott, több segéddel. Az egyik francia volt, a ki finom »czukker-
pakker« és jó »ajnkoffer« volt, és Salm hercegtől jött hozzá.
A másik »jó magyar módon főző szakács«, a ki olcsóbb volt —
stb. Ez a néhány példa is mutatja, mily érdekes és jellemző
részletek találhatók fel Radvánszky könyvében.

III.

Mindezeknél azonban érdekesebb, tanulságosabb és becsebb
az a kidolgozott munkája, melyben a sok tervezgetés, gyűjtöge-
tés, habozás és töprenkedés után összefoglalta eddigi fáradozásai-
nak eredményét. Ennek a munkának az volt a feladata, hogy lehe-
tőleg hű képét adja a XVI. és XVII-ik századbeli magyar nemesi
és főúri társadalmi és családi életének.

Radvánszky Béla égett a vágtyól, sőt egész írói ambícióját
abba helyezte, hogy annak a kornak, melynek külső politikai
és egyházi története oly gazdag felemelő, fényes és lesújtó sötét
jelenetekben, belső családi és társadalmi életét szemeink elé
varázsolja. Mert hiszen a családi és társadalmi élet jellemvonásai,
erényei és bűnei képezik egyúttal az egész nemzet bűneit és

erényeit is. Ezt ő annál nagyobb buzgalommal cselekedte, mennél inkább meggyőződött arról, hogy abban a családi és társadalmi életben megnyilatkozó magyar műveltség nem volt sem német, sem francia kölcsönzés, hanem önállóan a magyar nemesi és főúri műveltségnek természetes és hű kinyomata.

Voltak ugyan helyenként a magyar családi és társadalmi életnek is egyes súlyedési korszakai, melyekben a magyar szellem és jellem hanyatlott, minőről például érdekes adatokat szolgáltat b. Apor Péter »Metamorphosis Transsylvaniae« című tanulmányos dolgozatában. Szomorú szívvel rajzolja ez az elnémetesítés folytán bekövetkezett »náj módit«. De *egészben véve* a tősgyökeres magyar családok hívek maradtak nemzeti hagyományaikhoz. Irodalmunkban aránylag igen kevés az olyan történelmi munka, mely bepillantást engedne a régi főúri magyar társadalmi élet szokásaiba. Kovachóczy írt egy közleményt Thurzó Imre lakodalmi rendjéről. Kőváry László az erdélyi viseletekről. Fraknoi Vilmos II. Lajos király udvaráról; Thalóczy Lajos Apafi Mihály udvartartásáról; Csánki Dezső Hunyadi Mátyás udvaráról; Demkó Kálmán »Polgári családélet Lőcsén« stb. Mindezek egyes kiszakított nagybecsű részek, melyek azonban nem nyújtanak kellő áttekintést az illető *korok és századok társadalmi és házi életének* mivoltáról. Radvánszky pedig erre fektette a súlyt. Bámulatos kitartással ötvennél több levéltár átkutatása után összeállította anyagát két kötetben. 1879-ben ezen cím alatt: »*Magyar családélet és háztartás a XVI—XVII. században.*«

A kiadása azonban még késett. Nem azért, mintha belefáradt volna a munkába, hanem azért, mert előmunkálatok hiányában egy-egy tárgy elnevezése, egyes régi szavak helyes értelmének megállapítása sok nehézséggel járt. Mert akkor még nem volt nyelvtörténeti szótárunk, mely e tekintetben biztos felvilágosítást adhatott volna neki.

Másik akadályozó körülmény pedig az volt, hogy — a mint lentebb látni fogjuk — nagybátyjának elhalálozása után Zólyom vármegye főispáni székét neki kellett elfoglalnia. Az új állás, új kötelességeket rótt reá s így könnyen érthető, hogy ez Radvánszky Bélát egy időre elvonta kedvencz irodalmi munkájától.

De csakhamar segíthetett magán. Vármegyéjében rend és nyugalom honolt. Közigazgatása élén kiváló erők működtek. Ez felette megkönnyítette neki a főispáni ellenőrzés munkáját. Jutott idő az irodalommal való foglalkozásra is.

Csakis az ő szerénysége és ebből folyó lelkiismeretessége lehet tulajdonítani, hogy munkájának sikere felett némi aggályai támadtak. Ugyanis időközben megjelent a Nyelvtörténeti Szótár, mely, jóllehet a kritika részéről erős támadásban részesült, mégis neki sok tekintetben nagy szolgálatot tehetett volna, ha előbb jelenik meg és ha nagy munkájának legnagyobb része már ki nem lett volna nyomtatva! Ez a körülmény nagyon lehangolta. Sokáig azon töprenkedett, mennyivel tökéletesebb lett volna munkája, ha bevárja a szóban levő nagy szótár megjelenését. Most attól félt, hogy dolgozata elavultnak vagy tökéletlennek fog feltűnni. Szinte azon a ponton állott, hogy az egészet a tűzbe dobja.

Barátai azonban, a kik ismerték a munka becsét, lelket öntöttek belé — és a munka hosszas habozás után megjelent 1896-ban, a nemzet ezeréves fennállásának emlékévében!

A nagy közönség már ismerte annak egyes részeit, melyek kisebb füzetekben mutatvány gyanánt jelentek meg. Így például a »Lakás és bútorzat« 1879-ben, a »Lakadalmok« 1883-ban. De a legbecsesebb, a magyar irodalomban eddig páratlanul álló, a magyar családéletet és háztartást *egész művoltában* feltűntető első kötet csak most látott napvilágot, figyelemre méltó bevezetéssel.

Az anyag tizenkét csoportra oszlik. Az első szől *lakásról és bútorzatról*. A II-iknek tárgya az *ágynemű, alvás és mosdás*; a III-iké a *ruházat*, és pedig négy részre osztva: 1. a fehér ruha, 2. a lábbeli, 3. a férfi öltözet, 4. a női öltözet. A IV-iké a *hajzat*; az V-iké az *arany- és ezüstművek*, és pedig három külön részben: ékszerek, pohárszéki edények és evőeszközök. A VI-iké: *házasság, kereszteleés, nevelés*. A VII-iké: *társadalmi élet*; a VIII-iké: *foglalkozás, időtöltés, játék*; a IX-iké *háztartás, udvari személyzet*; a X-iké *asztali edények*; a XI-iké *asztali fehérneműek* és végre a XII-iké: *asztali rendtartás*.

Ez a tartalomjegyzék eléggé feltűnteti a mű tartalmát és annak tanulságos irányát. Ebben a műben a társadalmi és

családi élet leírásában nem a külső emlékek, a várpaloták ; nem a nemesek kastélyai, az azokban felmaradt bútorok és ékszerek, ruhák és öltözetek, berendezések a tanulságosak, hanem az a gondolkodásmód és ízlés, mely azokat létrehozta.

A ki Radvánszkynek művét elolvassa, az maga előtt látja a magyar nemesi és főúri osztálynak legfőbb jellemvonásait : a nemzeti önérzetet és büszkeséget, mely által megkülönböztette magát az idegenektől és a közönséges jobbágyoktól ; — az európai műveltség iránti fogékonyságot, mely abban nyilatkozott, hogy a gyermekek nevelésére nagy gondot fordítottak és nagy súlyt helyeztek arra, hogy az itthoni tanulás befejezése után fiaik a külföldi egyetemeket is meglátogassák.

Igaz, hogy az iskolai és közigazgatási nyelv a latin volt, de a mellett olyan tanítók a Felvidéken sem voltak ritkák, mint Stöckel Lenárd, a híres bártfai tanár, a ki Révay Ferencz fiaitól megkövetelte, hogy atyjukhoz intézett latin leveleiket először magyarul fogalmazzák meg. Erdélyben, a fejedelmek korában a társadalomban és a törvényhozásban is a magyar nyelv volt használatos.

A társadalmi élet érintkezéseiben az *illem* szabályai sokkal merevebbek voltak, mint a későbbi századokban. Az úri asszonyok férjük távollétében semmiféle mulatságban nem vettek részt. Széchy Máriának kalandjai felett az egész társadalom megbotránkozott. I. Rákóczy György fejedelem, mint illetlen dolgot említi nejéhez írott levelében, hogy Murányvár asszonya lóháton, fegyveresen, női kíséret nélkül, csupa férfiakkal lovagolgatott. Az emberszólás és a rangkórság, a grófi és bárói címek feletti versengések, gyűlölködések különösen Erdélyben olyan mérvet öltöttek, hogy ebédre sem hívhatták egymást, »nem tudván, melyiket kell közülök elsőbben mozdítani, vagy a főhelyre ültetni, — mindenik első akarván lenni«. Végre a császár azon határozatát küldi le, hogy a nemesek csak akkor tartoznak nagyságotni a grófokat és bárókat, ha valami tisztséget viselnek . . . A rangkérdés pedig úgy oldatott meg, hogy a kiknek *régibb* a családja, címere, vagy pedig főtisztsége van, azok járjanak elől.

A főúri társadalom központja, mely felé az ifjúság törekedett, a királyi udvar volt. Nemzeti királyaink kihalása után a központ Budavár helyett Bécs lett. Ott pedig főuraink közül

aránylag kevesen tartózkodtak. Innét van, hogy a főurak nagyobbára saját váraikba vonultak, mivel a királyi udvar távollétében társadalmi központot nem birtak teremteni. Ellenben Erdélyben a magyar fejedelmek udvara állandó központja volt a nemesi és főúri társadalomnak.

Radvánszky könyve bevezet bennünket a társadalmi élet minden részeibe. Leírja a vendéglátás szokásait, a vendégszeretnek azt a módját, mely szerint az utasnak sohasem kellett fogadóba szállania, mert az urak még az idegen embert is *elfogták* és úgy vitték be magukhoz vendégül, hogy alkalmuk legyen egy kis vendégeskedésre. Egy-egy vendég érkezését felhasználták arra, hogy nagy vígságot csapjanak. Könyvünk vonzó modorban beszéli el, hogy ilyenkor mint vonatták fel a kárpitokat és szőnyegeket a szobák falaira, miként szedték elő az ezüst tálakat és poharakat; mint hozatták elő a zenészeket stb. Bethlen Miklós elmondja például, hogy mikor 1666-ban Teleki Mihálylyal Késmárkra utazott látogatóba Thököli Istvánhoz, ott olyan szörnyű vendégség volt, mely tovább tartott egy hétnél és néha-néha — úgymond — megtörtént, hogy ő és Teleki józanon is maradtak.

A családi életnek alapját a házasság képezvén, mindenkor nagy szerepet játszottak a lakodalmak. Ezekben az új páron kívül a lakoma és a táncz. Radvánszky nagy gondossággal írja le a lakodalmi szokásokat a leánykérés szertartásaitól az esküvőig — ettől a menyasszony hazaviteléig. Leírja a lakodalmas házakat és udvarokat, melyek rendesen várkastélyokban ágyúk és tarackok durrogása közben fogadták be a vendégeket, a kik bizonyos rendben szállottak le lovaikról és kocsijaikról. Leírja az ebédlő- és táncztermeket, s azoknak szokásos berendezését. Nem lévén akkor sem gáz, sem villanyvilágítás, a termek falain apró gyertyatartókat raktak viaszos gyertyák számára. Nagyobb sokadalomnál a családi evőeszközök elégtelensége mellett, kést és kanalat a vendégek saját öveikben hozták magukkal, vagy inasaikkal hozatták. A zenészeknek két karzata volt szemben egymással. Az egyikben a vőlegény, a másikban a menyasszony, illetőleg a háziúr zenészei foglaltak helyet.

Radvánszky könyve bevezeti az olvasót a feldisízített termekben terített asztalokhoz is. Elmondja, minő sorban foglaltak helyet a vendégek; minő ételeket, minő sorban hordtak fel.

Elmondja, minő szolgálatot teljesítettek a násznagyk, a főgazdák, a vőfélyek, a nászoló asszonyok és a nászoló leányok. Hallani véljük a felköszöntőket és a pohárkocztintasokat. Ott látjuk a tánczó menyasszony három tánczát, a vőlegény első tánczát, először a menyasszonynyal, ezután nászoló leányokkal.

Nemesi családok lakodalmán az első tánczot a násznagy járta a nászoló asszonynyal és csak azután lépett elő az új pár. Ezek után a vőfély tánczolt sorban a nászoló kisasszonyokkal. A menyasszony eleinte első nap voltaképpen nem tánczolt, csak sétált tánczó párja mellett. Csak azután másnap következett a »három táncza«. Ezt követte az örömapa táncza a feleségével, utánok gyermekeik és legközelebbi rokonaik. Csak mikor ezek sorban elvégezték, következett a vendégek táncza. Rendszeren a lengyel változó, egeres, süveges és lapoczkás tánczokat járták. Mindez a mai napig fenmaradt örömkurjongatás mellett történt, felváltva mindenféle tréfás játékokkal és felköszöntőkkel tarkítva.

Mellőzve itt a keresztelőknél szokásos vendégségeket, felette érdekes és tanulságos olvasmányt nyújt Radvánszky a gyermekek neveléséről, ezeknek csecsemő-koruktól fogva a nyilvános iskolai nevelésig terjedő időszakban. Dícséretére válik a régi nemesi és főúri családainknak az a gondos nevelés, melyben gyermekeiket részesítették. Egyes jellemző példákból látjuk, hogy az otthoni nevelés, egyes eseteken kívül, gyöngéd és a mellett szigorú is volt. A fiúkat már hatodik évük betöltése után kezdték az írás és olvasás elemeire tanítani — kezdetben csak játszva. Engedetlen gyermekeknél a vesszőt is használták. A deákiskolába való járás a szülői háztól való elszakadás keservei mellett a más viszonyokhoz való szoktatás előnyeivel járt. Erre nézve felette tanulságos Máriássy Katának fiához, Radvánszky Jánoshoz 1682-ben írott levele, melyben a szép sorokat olvashatjuk: »Hitesd el magaddal, édes fiam, hogy nem azért bocsátotlak el magamtól, mintha nem szeretnék; de azt akarom, hogy jövőre ember lehessen belőled és tudhass szólni az emberek között...« stb.

Ezen néhány idézet által csak jelezni kívántuk Radvánszky Béla könyvének becses tartalmát, mely valóban gazdag kincs-

tárát képezi a két nevezett század magyar családi életének és háztartásának. Ha szerző semmi egyebet nem írt volna ennél, ezzel is kivívta volna magának a szakemberek és a művelt nagy közönség háláját és nagyrabecsülését. Egyik bírálója ezt írta e műről: »Pár év előtt egy tehetséges ifjú mágnás szép szónoklata közben mondá, hogy a magyar arisztokrata büszke erre, meg arra... Én életem lefolyása alatt sokszor láttam a büszkeséget, de nem láttam az arisztokratát. Midőn azonban a nagy munkát, melyet b. Radvánszky Béla írt, kezembe veszem: látok egy tárgyat, a mire az arisztokrata is csakugyan büszke lehet.«

De az illusztris szerző nem volt büszke. Az ő legnagyobb öröme az volt, mikor azt hallotta, hogy művét fent és lent szívesen olvassák; mert ebből azt következtette, hogy a multak iránti érzék nem veszett ki a jelen nemzedék lelkéből. Ma is szívesen olvassa a nemes ifjúság; mert valóban, semmi sem lehet becsesebb és érdekesebb, mint látni az ősök szokásait és erkölceit és a nehéz körülmények közötti magatartását; látni, minő viszonyban álltak a szomszéd művelt országok nemesi és főúri osztályai-val, mit sajátítottak el azoktól, és miként őrizték meg minden viszonyaikban a hazai nemzeti sajátságokat, a túlzásokra hajlandó jellemvonásokat.

Összevéve a Radvánszky könyvében nyilatkozó jellemvonásokat és összehasonlítva azokat a XIX-ik század magyarjainak szokásaival és jellemző tulajdonaival, azt a tanulságot nyerjük, a mit a nagy Széchenyi István sokszor hazafias keserű kifakadások között írt meg nagyra hivatott, de külsőségekre és túlzásokra hajló nemzetéről.

Ezt a nemzetet a sors idevetette Európának majdnem középeré idegen népelemek közé, hogy megmutassa életrevalóságát, hogy küzdjön a maga és a vele együtt élő nemzetiségek szabadságáért és jólétéért. És hogy ebben a helyzetben, a szláv, német és török elemek között, oly sokáig küzdvén a XVI. és XVII. századok viharai között fenn tudta magát tartani, az valóban a csodák sorába tartozik. Ez csak úgy történhetett, hogy nemzeti egyéniségének megtartása mellett alkalmazkodni tudott az európai műveltséghez; és hogy megértvén a kor szellemét a másfajú népekkel szemben, öröklött tulajdonai mellett nemzeti fölényét, erkölcsi és értelmi felsőbbségét megőrizte.

IV.

Radvánszky Béla érdemei nem merültek ki csupán irodalmi munkásságban. Ő jelentékeny szerepet viselt a közélet különböző munkaterein is; jelesül: a politikai, egyházi és társadalmi téren.

Fentebb említém, hogy régi őseinek szellemén kívül legnagyobb befolyást gyakorolt reá kiváló nagy tehetségű, s éppen azért a közélet terén vezérszerepet vivő nagybátyja, b. Radvánszky Antal, Zólyom vármegye főispánja, a hazai evangélikusok főfelügyelője, főrendiházi tag, a kit Ő felsége bárói rangra emelt és valóságos belső titkos tanácsosai közé sorozott. Ez az öröklék eleven, vidám, szellemes, az élet zaját kereső, a mellett szigorú, jellemes, és mindenekfelett kötelességtudó, munkás férfiú, csakhamar észrevette kisöccsének szerény magaviseletét, a világ zajától visszavonulni szerető természetét; de egyúttal szellemi képességeit és komoly munkára való hajlandóságát is. Szerette maga körül látni és figyelmeztetni a család régi közéleti hagyományából reá háramló kötelességekre.

Semmi sem volt könnyebb, mint egy Radvánszkyknak Zólyomban képviselőiséget szerezni. Hiszen nem ok nélkül nevezték a Radvánszkyak vármegyéjének, a hol Deák Ferencz szabadelvű politikájának ellenzéke nem volt. Bélát tehát 1875-ben, huszonhat éves korában megválasztották országgyűlési képviselőnek a szliácsi kerületben; később, kerületét Grünwald Bélának engedvén át, a korponai kerületbe ment át. Nem tartozott úgynevezett nagy szónokok és szerepelni vágyó politikusok közé; de azért pontosan teljesítette kötelességét az osztályok és bizottságok ülésein. Ennek egyik bizonyosságul szolgál az, hogy mikor a Nemzeti Múzeum ügyeinek tárgyalására került a sor, és a képviselőház egy kilencztagú bizottságot küldött ki ezen elsőrangú intézetünk megvizsgálására, akkor e bizottság elnökeül Jókai Mórt, jegyzőjeül és előadójaul pedig Radvánszky Bélát választották meg. A bizottság, szétnézvén a múzeum osztályaiban, csakhamar meggyőződött arról, hogy itt új szervezés szüksége forog fenn. Az erre vonatkozó javaslat elkészítésével Radvánszky Bélát bízták meg, mint a ki a múzeum viszonyait legjobban ismerte. Hiszen a könyvtárnak és a levéltárnak jóformán minden-

napi látogatója volt. Ismerte a létező bajoknak okát, melyek a személyzet kellő számának és az ehhez szükséges pénz hiányából keletkeztek. Radvánszky Béla 1881-ben elkészült javaslatával. Rámutatott a tapasztalt hiányokra, egyúttal megjelölte azokat a szükségleteket is, melyek alkalmasak lennének nemzeti múzeumunknak, nemzetünk ezen elsőrendű kincsházának felvirágzását előmozdítani. Javasolatainak meg is volt az a jó eredménye, hogy az 1882-iki állami költségvetés bővebben gondoskodott a Nemzeti Múzeum szükségleteiről.

Úgy emlékezem, mint országgyűlési képviselő rendes országos ülésen csak egyszer emelte fel szavát. Akkor, mikor a kamatláb leszállításáról volt a szó. Ott is beható történelmi tanulmányai és a nép között észlelt bajok alapján mondotta el nézetét, lényének megfelelő szerénységgel. De éppen azért képviselőtársai szívesen hallgatták meg.

Sokkal szerényebb ember volt, semhogy szónoki babérokra pályázott volna. Ő megmaradt a maga történelmi tanulmányainak keretében. Csak akkor beszélt és csak akkor lépett fel szónoklatával, ha látta, hogy azt a közérdek követeli. De akkor is szerényen, minden pretensio nélkül. Ő maga mondotta, hogy a parlamenti szónokok beszédébe való közbeszólás rossz szokás, mert az illetőt megzavarja. Ezt magánál tapasztalta. Ha beszédjét otthon nyugodtan átgondolhatta, ha zaj és minden közbekiáltás nélkül beszélhetett, akkor előadása szép és meggyőző volt; a közönség szívesen hallgatta; de zajban azonnal elvesztette a beszéd fonalát, s megszűnt beszélni.

Nyolcz éven át volt országgyűlési képviselő, mint a Deák-pártból és a balközépből a Tisza Kálmán vezérlete alatt megalakult szabadelvű párt tagja. És bizonyára továbbra is az maradt volna, ha időközben meg nem halt volna a többször említett nagybátyja, b. Radvánszky Antal, a ki a közélet számtalan helyén nagy űrt hagyott maga után.

Megürült a zólyomi főispáni szék is. Ki lehetett volna b. Radvánszky Antalnak más főispáni utódja, mint annak kisöccse, b. Radvánszky Béla, mint a családnak azon időben leginkább szereplő tagja. A megboldogult Antalnak volt ugyan egy kiváló tehetségekkel felruházott fia: János báró; de ez fiatal koránál fogva még nem kívánt részt venni a közélet har-

czaiban. Fájdalom, mikor ez későbbben elfoglalta nagynevű atyjának főispáni székét, korai váratlan elhúnyta következtében csak rövid ideig boldogíthatta családját és vármegyéjét.

Bélát 1882-ben, ősi szokás szerint, nagy ünnepségek között iktatták be főispáni székébe Besztercebányán. Székfoglaló beszédében őszinte szavakkal vallotta be, hogy közigazgatási gyakorlattal nem dicsekedhetik. Eddigelé inkább a régmúlt idők eseményeit és az akkor élt emberek cselekedeteit vizsgálta. Még csak ezentúl fogja elsajátítani nagy részét azon tudásnak, mely a vármegye vezetéséhez szükséges. Éppen azért kérte úgy a tisztikarnak, mint a vármegye közönségének szíves támogatását: segítsenek neki bő tapasztalásukkal a kényesebb természetű kérdések megoldásában. Bizton reméllem — úgymond, — hogy békében és egyetértésben fogunk élni egymással és hogy az egyetértés nem fog megzavartatni; a mire nagy szükségünk is van, mert csak vállvetve érhetjük el azon nagy czélokat, melyekre törekednünk kell.

Politikai tekintetben természetesen csak azon szabadelvű-párthoz tartozhatott, mely akkor az ország kormányát vezette, melynek irányelve az volt, hogy az 1867-iki kiegyezés alapján Magyarországnak politikai, közgazdasági és kulturális érdekeit a koronás királylyal egyetértve előmozdítsa. Akkor még Zólyom vármegye összes választókerületeiben szabadelvű országgyűlési képviselők voltak; de Radvánszky mégis szükségesnek tartotta hangsúlyozni, hogy ez nem zárja ki, hogy más politikai pártokhoz tartozó polgárokkal együtt működjenek a helyhatósági közélet terén hazánk javára. Sőt teljes bizodalját fejezi ki az iránt, hogy mindnyájan segíteni fognak azon épület emelésében, melynek alapjait az itteni, zólyomi hazafiak már régen lerakták.

Zólyom, mint felvidéki vármegye, túlnyomólag tót lakossággal bírt; de tapintatos vezetés mellett, a hazafias érzelmű vármegyék közé tartozott. Ha akadtak is egyes túlzók, azok csak hamar letűntek a cselekvés színpadáról, mert tapasztalták, hogy ott az intelligens közönséggel szemben nem boldogulhatnak. Ezekre czélozva mondá Radvánszky, hogy »ha netalán találkoznának oly egyének is, kik nem Magyarország javának előmozdítására törekednének, azoknak majd meg fognám találni a módját, hogy ártalmatlanná legyenek.

A főispánságot, igen helyesen, bizalmi állásnak tekintette. Bizalminak a korona és a kormány részéről; de ennek — úgy mond — megfelelni csak úgy lehet, ha a főispán a vármegye közönségének bizalmát is bírja. Feladatomnak fogom tekinteni ezt lehetőleg megnyerni és meg is tartani. De ha bármelyik részről elveszteném azt, vagy az utóbbit meg nem szerezhetném, ezzel együtt állásomat is megszüntnek fogom tekinteni.

Az új, modern vármegyék, mint közigazgatási hatóságok, az 1870. és 1876. évi törvények idevágó törvénycikkei által lettek egyelőre megalkotva. Ezekben meglehetősen vannak körülírva úgy az egyes tisztviselők kötelességei, valamint a főispán hivatalos hatásköre is. Ezen törvények oly sok fontos kötelességek teljesítését kívánják a főispántól, hogy nézetem szerint kötelezve leszek hivatalos hatáskörömben erélylyel és szigorral eljárni.

Hiszem és reméllem, hogy a hivatalos eljáráson kívül a barátság kapcsai fognak bennünket összefűzni és ez fogja fűszerezni itteni közéletünket.

Radvánszky aztán hosszabb történeti visszatekintést vetett a vármegyék multjára. Kimutatta annak hatalmát és hatáskörét; s ezzel szembeállította a modern vármegyét, mely a változott viszonyokhoz képest egészen más feladatot tűz ki a főispán elé, a ki nem kormányoz, csak ellenőriz. De azért korántsem lehet állítani, hogy a főispán és vármegye hatásköre jelentéktelenebb volna. Állami szempontból felette fontos ügyek vannak rájuk ruházva. A jó, gyors, pontos és igazságos adminisztrációtól függ a lakosok jóléte, biztonsága. Az egyes lakosok jóléte biztosítja a nemzet összességének javát, az egységes állam erejét. Ki ne óhajtana azt manap, hogy Magyarország egységes és hatalmas legyen! Ehhez járulni hangyaszorgalommal és kitartással: ez legyen feladatunk!

Zólyom vármegye egyik végvára Magyarországnak. Éppen ebben rejlik vármegyénknek különös és a többtől elütő missziója. Ezt kell ápolnunk, fejlesztenünk; ezzel fogjuk tenni a legnagyobb szolgálatot nemzetünknek.

Tagadhatatlan tény az, hogy hazánkban elszigetelten ugyan, de léteznek nemzetiségi aspirációk.

Ezek azonban, a mennyiben a magyar állam érdeke vagy

egysége ellen volnának irányozva, mindig résen fognak bennünket találni. Mert ez a föld Magyarország és ezt, mint magyar államot, fel nem adjuk soha.

Ezzel kezembe veszem azt a zászlót, melyet boldog emlékeztű elődöm halála napjáig lobogtatott, melyre az volt írva:

»Magyarország minden ízében csak magyar lehet.«

Ezen zászló alatt fogom önöket vezetni, elfoglalva ezen főispáni széket.

A következő vármegyei események bebizonyították, hogy Radvánszky Béla becsületesen beváltotta székfoglalójában tett ígéreteit. Nem szabad felednünk, hogy ő egy régi, gyakorlott, tapasztalt és a vármegyei, társadalmi, egyházi és politikai téren kiváló férfinak örökébe lépett. Helyzete ilyen előd után nem volt könnyű. Hozzájárult, hogy Grünwald Béla alispáni utódja nem azzal az erélyvel és nem azzal a céltudatos tapintattal vezette a vármegye kormányzatát, mint elődje. Sőt olyanok is történtek az adminisztrációban, hogy a belügyminiszterium sürgősen követelte Radvánszky főispántól, hogy alispánja ellen indítson fegyelmi vizsgálatot. Ez kellemetlen helyzetet teremtett az új főispánnak. De a vármegye közönségének bizalmát éppen az erősítette meg iránta, hogy tapintatosságával oda terelte a dolgot, hogy a megtámadott alispán önkényt eltávozott és helyébe Csipkay Károly személyében olyan férfiú vette kezébe a vármegye adminisztrációjának gyeplőjét, a ki rövid idő alatt helyrehozta elődjének mulasztásait.

Most két fiatal, lelkes és tetterős férfinak egyetértő vezérlete alatt a vármegyei közigazgatásban egészen új aera következett be.

Ennek hatása abban nyilvánult, hogy többé nem elégedtek meg csupán a közigazgatási gépezet rendes működésével, hanem áttértek a pozitív alkotások terére is. 1884 elején indult meg a már előbb előkészített vármegyei *árvaház* rendszeres működése; a közutak kiépítése és rendesebb kezelése; a vármegye pénzügyeinek rendezése; a tisztviselői és körjegyzői *nyugdíj-alap* megteremtése és humanisztikus célokra rendes alapok gyűjtése. Az új közigazgatási törvények végrehajtásában nagyobb erély és a tisztviselők körében több önértzet és kötelességtudás

kezdett nyilvánulni. A közgyűlések fontossága azon arányban csökkent, a minőben a központi bizottság tevékenységének komolysága gyarapodott. Szóval határozott haladás jelei mutatkoztak az egész vonalon.

Mindebben közvetve a főispánnak is nagy érdeme volt. A tisztviselők csakhamar meggyőződtek arról, hogy főispánjuk nemcsak magas műveltségű főúr, hanem pártatlan, igazságos, törvénytisztelő, barátságos és nemes jellemű jó ember is, a ki a közérdek rovására semmiféle kedvezményeket nem engedett meg. Humánus bánásmódjával, bölcs mérsékletével és tiszteletet parancsoló méltósággal párosult szerénységével mindenkit megnyert. Az itt-ott felmerült személyes kérdéseket símán és nagy tapintattal intézte el.

Azt lehet mondani, hogy mikor tízévi főispáni működés után a közpályáról visszavonult, a vármegye közönsége őszinte fájdalommal búcsúzott el tőle.¹⁾

Ő maga került az érzékeny ünnepélyes jeleneteket; írásban búcsúzott el a vármegye közönségétől. Ha visszatekintek —

¹⁾ A vármegye közhangulatát híven tükrözi vissza a búcsúlevél, melynek szövege a következő: Méltóságos Báro Úr! Tíz éve mult, a midőn Méltóságod a magas kormány bizalmából vármegyénk főispánja lett. Székfoglalása általános ünneplés tárgya volt, a mint általános volt amaz óhaj és remény is, a mely kineveztetésével megvalósult. És ama meleg fogadtatás, a melyben Közönségünk Méltóságodat részesítette, tücsapott az egyszerű megelégedés mértékén, ezen fogadtatás igazi öröm és lelkesedés megnyilatkozása volt. Hisz nem mint idegen lépett Méltóságod e vármegye területére; Méltóságodban csak megújult az évszázadok óta fennállott igazi kötelék. A vármegye Méltóságodat úgy fogadta, mint méltó sarját annak a nemzetségnek, a melynek története a vármegye multjával annyi évszázadon át egybeforrt s Méltóságodra örökölte át mindazt a bizalmat és ragaszkodást, a melylyel boldog emlékü nagy ősei dicsekedtek. Tíz évnél több az az idő, a melyet Méltóságod Zólyom vármegye élén töltött. Tíz év nemcsak egy ember, hanem egy nemzedék életében is számottevő időszak. Ez az idő zajos eseményekben nem volt gazdag, de annál jobban kedvezett a hasznos munkásságnak. Zólyom vármegyében ősi időkől fogva magasan lobog a hazaszeretet fáklyája, szent kötelesség fényében tündöklök a haza javára irányuló törekvés. E magasztos eszmék, e közös cél buzgó szolgálatában telt el az az évtized is, a mely alatt Méltóságod főispánsága a vármegye történetébe be van jegyezve. Ettől az időszaktól sem a mai, sem az utókor nem tagadhatja meg azt az érdemet, hogy a nehéz

írja többek között búcsúlevelében — itt eltöltött multamra, látom, hogy nagy és fényes alkotások nem fűződnek nevemhez, de ritka embernek adatott meg, hogy fényt árasztson és még kevesebbnek, hogy útját is bevilágítsa. Látom azt is, hogy a lefolyt 10 év alatt békében és egyetértésben éltünk egymással, elkeseredett küzdelmek nem bénították közigazgatási tevékenységünket és ha lassan is, de biztosan haladtunk kitűzött céljaink felé.

Politikai párttharczok színtere gyűléstermünk nem volt; kívánom, ne legyen az a jövőben sem, mert itt elsősorban a nemzeti politika szolgálatában kell hogy álljanak mindannyian.

Ezért szükséges, hogy ezentúl is békében és egyetértésben élve vállvetve működjenek a nagy nemzeti célok eléréseért. Fáradozzanak továbbra is a magyar haza javán, erősödésén, nemzeti egységén és tegyenek lehetetlenné minden ellenkező törekvést.

De nem folytatom, a többi feladatokat érinteni sem akarom; bölcs mérsékletük, tudásuk, érzelmeik mindig meg fogják találni a helyes irányt a helyes utat.

viszonyok daczára tevékeny része volt a vármegye haladásának, jólétének előmozdításában. S ki tagadhatná meg az elismerést attól a férfitól, a kinek a hasznos mű véghezvitelénél a vezetés nehéz szerepe jutott, a ki törekvéseinkben mindig erős támaszunk, a közügy szolgálatában hű munkatársunk volt. Őszinte hálával ismerjük el, hogy Méltóságodnál vármegyénk érdekei mindenkoron buzgó támogatásra találtak, jogaink pedig a legelkiismeretesebben tiszteletben tartattak. Kezdetről végig teljes egyetértés uralkodott közöttünk, együttes működésünkből sohasem hiányzott az összhang. Bő alkalmunk volt megismerni Méltóságod kiváló egyéni tulajdonait, nemes jellemét és pártatlan igazságszeretetét, s nem természetes-e, hogy mindez csak fokozta Méltóságod iránti tiszteletünket, szeretetünket és bizalmunkat, hogy az egy évtizedre terjedő személyes érintkezés szála azonos törekvések és közös sikerek még inkább emelték az együvé tartozás tudatát, még szorosabbra fűzték a mult közös emlékeiben gyökerező kapcsolatokat. S éppen ezért őszinte sajnálattal fogadtuk Méltóságod ama váratlan elhatározását, a mely a vármegye főispáni állásáról való lemondásra indította. Távozása fájó érzést keltett lelkünkben. De vigasztalást nyújt az a meggyőződés, hogy a hosszú időn át szőtt kötelék közöttünk ezután sem fog meglazulni. Nem kételkedünk, hogy a velünk átélt időket Méltóságod kedves emlékei közé fogja számítani, hogy Zólyom vármegye és közönsége iránti jóindulatát távol tőlünk is meg fogja őrizni. E tudattal búcsút veszünk Méltóságodtól, ki iránt ragaszkodásunk, bizodalmunk és tiszteletünk változatlan marad.

Ismerve Zólyom vármegye közönségét, szellemét, nyugodtan távozom, de nem tagadom, hogy azért mégis fájó érzéssel. Sokáig éltünk egymással szoros kapcsolatban. Fogadják ezen idő alatt irántam tanusított szíves bizalmukért, buzgó támogatásukért hálás köszönetemet.

Tíz évet nem feledhet el az ember, annál kevésbbé feledhetném el én itt töltött időmet, mert nemcsak hivatalos állásom, de a családi traditio is idekötött Zólyom vármegyéhez.

Az a fonal, mely sok-sok nemzedéken át összefűzte családom tagjait a vármegye hivatalos állásaival, velem most — legalább egyelőre — megszakad. Bizton reménylem azonban, hogy az a kapocs, mely érzelmeinket köti össze kölcsönösen, nem fog szétpattanni.

Ez vigasztal, de vigasztal az a tudat is, hogy követni fogják azt, egyre megy, hogy hívják a vezért, a ki kezébe veszi utánam a zászlót, melyre ez van írva: »Magyarország minden ízében csak magyar lehet!«

Az utána következő vezér e sorok írója volt, a ki mindenkor örömmel gondol vissza azon rövid időre, melyet a természet szépségeivel és művelt közönséggel dicsekedhető Zólyom vármegyében töltött. De az előd nem vonulhatott vissza a közélet zajától.

Mikor a fényes multtal bíró b. Vay Miklós koronaőr kidült a haza sorsát intéző férfiak sorából, a nemzetet képviselő törvényhozás mindkét háza egyhangúlag b. Radvánszky Bélát emelte a koronaőri magas állásra.

Ezzel az ország főzászlósai közé jutott; helyét ott is becsülettel és lelkiismeretesen töltötte be egész haláláig. A magas állás semmit sem változtatott az ő életmódjában és kitűzött életcéljában. Szabad idejét ezután is a magyar történeti irodalomnak szentelte; de talált időt arra is, hogy szegénységgel küzdő evang. egyházának is szolgálatot tegyen.

E részben is dicső elődeinek nyomdokán kívánt haladni.

V.

Egyháza iránti hűségét és szeretetét nemcsak azzal tanúsította, hogy szerette annak történeteit kutatni és hogy olykor-olykor megjelent az esperességi és kerületi gyűléseken, — hanem különösen azzal, hogy 1887 óta az evang. egyetemes egyházi gyámintézetnek élére állott.

Losoncz városában tartott gyámintézeti közgyűlésen foglalta el székét 1887. év október hó 9-ikén. Még sokaknak emlékezetében van az a lélekemelő ünnepély, melynek lelkes hangulatában Radvánszky mint gyámintézeti új elnök székét elfoglalta. Beszédében önérzetes, vallásos meggyőződéssel hangoztatta, hogy »részt kíván venni abban a szent munkában, melynek alapjait hitbuzgó elődei már régen lerakták«. Célul tűzte ki magának, hogy az a feladat és egyházi munka, melyre a gyámintézet vállalkozott, előbbre vitessék, hogy az eddig gyűjtött alap ne csak megtartassék, hanem nagyobb arányokban fejlesztessék is. »Erre — úgymond — azért kell törekednünk, hogy mire az épületet betetőzzük, képesek legyünk abban minden segélyre szorult egyházat befogadni.«

A gyűléseket megnyitó beszédeinek tartalmát rendesen azon hely, azon vidék viszonyaihoz kívánta alkalmazni, a hol gyámintézeti vándor-közgyűlések tartattak. Így 1889-ben Liptószentmiklóson, a hol néhány hívünk nemzetiségi túlhajtásaival az egyenletlenség magvát szórta el, Radvánszky a nemzeti *egységet* hangsúlyozván, kívánta, hogy a testvéri összetartás érzelme ápoltság, és az egység az egyházi téren is megvalósuljon. 1891-ben Lőcsén meglepő történelmi tájékozottságot eláruló beszédében, melyet az 1791-iki százados »leopoldinumi« ünnepen mondott, nemcsak a város polgárságát és az ennek kebelében összegyűlt vidéki közönséget, hanem a megjelent német tudósokat is kellemesen lepte meg. Egy évvel későbbben Nyíregyházán azt hangoztatta, hogy nemzetünk jövő nagyságának alapja a magyar kultúra által lesz lerakva. Ez az, a mi által nagyra nőhet nemzetünk, s vele evang. egyházunk is, mely e kultúrának egyik leglelkesebb előmozdítója. 1892-ben a pozsonyi virágzó nagy evang. egyházban volt a gyámintézeti közgyűlés. Itt örömet fejezte ki a hatalmas egyház gyarapodása felett. Kiemeli annak

az ősi főiskolának nemes feladatát, melyben — úgymond — »nem egy ósapám nevededett. Itt tanultak, itt készültek a közpályára.« S ezért hálával és büszkeséggel köszönti a szép és virágzó pozsonyi egyházat s annak főiskoláját.

A következő esztendőben az *ezredéves* nagy nemzeti ünnep feletti öröm hangja visszhangzott Kárpátoktól Adriáig. Az evang. egyetemes gyámintézet a Szepesség klasszikus földjén tartotta meg évi közgyűlését, a hol a reformáció világossága legelőször terjedt el a nép között a hazában. Itt Radvánszky, visszatekintve hazánk ezeréves történetére, azt a tanulságot vonta le a nemzet számára, hogy ősi erejét és politikai érettségét minden viszontagságok között megtartotta. Az ev. egyház számára pedig azt, hogy szabadságszeretetével és a reformáció elfogadásával és terjesztésével lényegesen hozzájárult a nemzet megerősítéséhez is.

Balassagyarmaton 1900-ban megemlékezett Balassa Bálintról, régi irodalmunk ezen kitünőségéről, a ki oly meleg szeretettel ragaszkodott hazájához. A következő évben Sátoraljaújhelyen utólszor jelent meg gyámintézeti közgyűlésünkön. Az itt elmondott beszéde képezi az ő hatyúdalát, melyben arra hívta fel a nagy számban megjelent közönséget, hogy »résen legyünk, nehogy a csendes vizekben való halásztatás által újból megfogyatkozzunk!«

Ime, ezen idézetek legvilágosabban tanúsítják Radvánszky hithűségét és egyháza, hazája iránti szeretetét. Valahányszor testi gyengélkedése miatt az ülésről elmaradt, mindig pontosan értesítette egyházi elnöktársát elmaradása okairól — és megküldte a gyámintézet számára évenként fizetni szokott száz forintját.

B. Radvánszky Béla azon meggyőződéssel, hogy a protestantizmus nemcsak a felvilágosodásnak fáklyavivője, hanem a magyar állam és a nemzet alkotmányának és szabadságának is egyik leghatalmasabb fentartója, *húsz éven át* állott az ev. egyetemes gyámintézet élén, mint annak vezére és kormányzója. Mint kormányos, előrelátással vezette a jótékony intézet hajóját a nyomor, a szükség és a szenvedés tengerén át, hogy megmentse a habokkal küzködő egyházat és segítséget nyújtson a szükségét szenvedő gyülekezeteknek. E kormányos büszke önérzettel *húsz éven át* állott a hajó fődélzetén, azon boldogító érzéssel, hogy azt a fenyegető hullámok és szirtek között biztos kézzel

vezette a kikötő felé, a hol a vele egy hajóban evező testvérek a jobb lét biztos talaján tovább építhetik istennek országát e földön.

Az eddig elmondottak után előttiünk áll Radvánszky Bélának irodalmi és közéleti jellemképe.

Hasznos tevékenységben lefolyt életében elfoglalt fényes állásai és nagy tudása daczára ő szerény emberek és a családi élet boldogságát élvező férfiak közé tartozott. Feltűnni nem akaró, zajtalan, munkás élet volt az ő eleme. Egész megjelenése megnyerő és rokonszenves. Ünnepeztetések elől szeretett kitérni; de a hol magas állását kellett képviselnie, ott főúri tekintéllyel és fénynyel lépett fel. Államférfiaink között különösen gr. Széchenyi István, Deák Ferencz és Tisza Kálmán iránt viseltetett nagy bizalommal és kegyelettel. Hogy mennyire becsülte a legnagyobb magyarnak, gr. Széchenyinek emlékét, azt azon nagyhatású beszédében fejtette ki, melyet 1884-ben a Nemzeti Kaszinó Széchenyi-lakomáján tartott.¹⁾ Elhunyt tudóstársai felett tartott emlékbeszédeiben a jellemek művészi kidomborítása, az igaz érdek meleg méltatása és a baráti szeretet érzelmeinek őszinte kifejezése volt az, a mi kellemesen hatott a hallgatókra.²⁾

A tüzesebb vérű fiatal emberekkel és politikusokkal baráti körben szívesen elbeszélgetett az országos politikai pártokról is. Mint a Rákóczy-korszak alapos ismerője és a Bach-korszak keserveit átélő és következményeit mérlegelő férfiú, sokszor mondá, hogy a körülményekkel nem számoló, vakmerő és erőszakos politika veszedelembé viszi az országot. Ez a meggyőződése vezette Deák Ferencz hívei közé.

Az országos ügyek mellett az élet apróságai és kedvtelései iránt is érdeklődött. A gazdaság anyagi érdekei és bajai kevésbé foglalkoztatták, de a földművelés egyes ágai iránt nagy érzéket tanúsított. A dohánytermelés, a szőlészet és lótenyésztés terén széleskörű ismeretei voltak. De azért következetes, és mindent észrevevő és számonkérő gazda nem tudott lenni. Ezt gazdasztiszteire bízta, a kik jószágával és bizalmával nem egyszer vissza is éltek. A szegény emberek ismerték áldott jó szívét és elnéző

1) Megjelent a »Magyar Szalon«-ban 1891-ben.

2) Ilyenek voltak: Nagy Imre, Deák Farkas és gr. Andrássy Manó feletti beszédei.

jóságára számítva, olyat is elkövettek vele szemben, a mit más szigorúbb erkölcsbíró keményen megbüntetett volna. Ő megelégedett egy kis dorgálással és erkölcsi leczkézéssel.

Családi körén kívül legjobban érezte magát tudós emberek társaságában. Távol volt tőle minden nagyúri góg és nagy uraknál gyakran tapasztalható leereszkedési mód, mely a polgári körökre mindig sértőleg hat. Az írók és tudósok társaságát szívesen felkereste, s örömmel részt vett gyűléseiken. A Magyar Történelmi Társulat, az Akadémia első osztálya, a történelmi és irodalomtörténeti bizottságaira szívesen felutazott Budapestre. Sőt itt a kormány embereinél is felkarolta a tudomány érdekeit. Mikor b. Bánffy Dezső mint miniszterelnök egy országos új levéltár építési tervével foglalkozott, az ez ügyben kinevezett bizottság elnökségére Radvánszky Bélát kérte fel. Mikor pedig a parlamenti erőszakosságok folytán kormányválság következett, és a szép tervek kivitele elmaradt, ő a legboldogtalanabbnak érezte magát, mert ezzel egy szép terve hiúsult meg. Az új országos levéltári palota még ma sincs meg. Csalódásainak száma egygyel több lett — reménye azonban a jobb viszonyok iránt elveszett. Mindazáltal ő dolgozott szorgalmasan és fáradhatatlanul, míg a véletlen és váratlan halál néhány nap alatt véget nem vetett munkás életének 1906. év május 1-én.

Tekintetes Akadémia! Azt a kort és azt a nemzedéket, mely Radvánszky Béla tanulmányainak tárgyát képezte, két nevezetes század választja el tőlünk.

A XVIII-ik századot méltán nevezték el az értelmi haladás és általános felvilágosodás századának. A rákövetkező XIX. század a szabadság, az egyenlőség és testvériség eszméinek megvalósításával foglalkozott. Ezen óriási munkában sok igazságtalanság szűnt meg, sok bilincs tört össze és sok kiváltság töröltetett el. A *nemzetiségi* érzelem *eszmévé* alakult, melynek hatalma és befolyása alatt az egyes nemzetek fejlődése egészen új irányt vett.

A forrongás, a túlfeszített érzelem láza egyre tart és még mindig nem bizonyos, vajjon azok az eszmék, melyek a XVI. és XVII-ik század magyarjainak lelkét hevítették, nem voltak-e a nemzet haladásának biztosabb alapjai, mint azok, melyek a

lefolyt XIX. század vége felé és a jelen XX. század elején a társadalmi átalakulás czége alatt tolulnak előtérbe.

De bármiként álljon a dolog, az az egy bizonyos, hogy az emberiség haladása mindig arányban állott azon öntudattal, melylyel egyes népek és nemzetek a saját nemzetiségükhöz ragaszkodtak. Az sem szenved kétséget, hogy a családi erények és a társadalmi közerkölcsök hanyatlása, elfajulása és felbomlása mindenkor maga után vonta a nemzetek pusztulását. A római nagy birodalom felbomlását ugyanazon bűnök idézték elő, melyek a mohácsi vészt és szomorú következményeit zúdították a magyar nemzetre.

Ne csodálkozzék senki, ha Radvánszky Béla annyira elmélyedt a XVI. és XVII. század nemesi és főúri családok társadalmi és családi életének tanulmányozásában. Ezeknek jelleméből, szokásaiból, erkölceiből, erényeiből és bűneiből akart ő következtetni a mai magyar nemzet életrevalóságára és további haladására. A nemzeti függetlenség és vallási szabadság érzelme akkor is épp oly erősen hatott, mint ma. És a ki Radvánszky Béla irodalmi műveit átolvassa, az kétségtelenül azt az örömdetes tanulságot merítheti belőlök, hogy ősünk a XVI. és XVII. században is erősen meg voltak győződve arról, miszerint a szabadság és függetlenség aspirációi mellett nemzetünk európai hivatását csak úgy töltheti be, ha jó erkölcsökben, tudományokban és az értelmiség fejlesztésében, lépést tart a világ más haladó nemzeteivel.

Újabb időben gyakran halljuk, hogy a tudománynak nincs külön hazája és külön nemzetisége. Lehet; sőt bizonyos, hogy egészben véve a tudománynak olyan általános hatása van az emberiség fejlődésére, mint a nap világosságának a természetre. Mindenütt meleget, életet és áldást terjeszt.

De nekem úgy látszik, hogy a hazai történelemnek ezen általános emberi áldásos hatáson kívül még egy külön sajátos nemzeti jellege is van.

Ennek a tudománynak becse voltaképpen azon hatásban rejlik, melyet közéletünkre gyakorolni képes. A magyar történetbúvárnak fődicsősége abban áll, hogy midőn az általános műveltséget terjeszti és gyarapítja, első sorban mégis saját nemzetének jólétéért és jövőjeért dolgozik.

Radvánszkyt is ez a felfogás lelkesítette és hevesen kikelt azon történészek ellen, a kik bizonyos eszmék és elvont igazságok kedvéért elrontják a fiatalságnak nemes hazafias illuzióit. »Ezek a bölcsesek — úgymond — az ő theoriájuk kedvéért lerombolnak mindent, a mi a jelenkor közönséges felfogása szerint csodálatosnak, s önzésük előtt hihetetlennek látszik. Kigúnyolják, lerombolják azt, a mi szép, a mi eszményi és helyébe hypothesiseket építenek, a mi lelkünknek, korunk gondolkodásmódjának megfelel. Így alig marad történelmünkben valami, a miért lelkesedni, a mit az ifjúság előtt felhozni lehet.«

Radvánszky Béla az általa felkutatott adatokkal hatni akart nemzetére. Ő ezeket az adatokat *szövétnekül* használta fel, hogy velök a multnak képét és a haladás útját megvilágítsa, és ezt oly *kincsül* hagyta ránk, melyből gazdag tanulságot meríthet magának a hálás utókor.

Sajnos, hogy életének azon fővágya, hogy családi levéltárának becses darabjait kiadhassa, nem teljesülhetett. Mikor már az anyag össze volt állítva, mikor a terv, mely szerint összesen tizenöt kötetre menő tartalmát kiadja, készen állott és a szükséges költségekről is gondoskodott ¹⁾: akkor ragadta el körünkől a halál.

A lelkiismeretes kutató, a jeles író, Akadémiánk igazgatóságának egyik oszlopa, több tudományos társulatunknak munkás tagja és a közéletnek kimagasló alakja immár nem tervezget többé. Lelkes társainak díszes sorából akkor dült ki, mikor még lelkesedni tudott, mikor reményeinek teljesülését várta. Elköltözött őseinek csendes örökébe, hol munkája után megpihen.

Tegyük le sírjára az elismerésnek és halának örökzöld koszorúját azon tudattal, hogy őseihez méltóan, becsülettel töltötte be azt a helyet, melyre az isteni gondviselés és embertársainak szeretete és bizalma emelte. Áldott legyen emlékezete!

¹⁾ A munkát öt főosztályra osztotta. I. A Radvánszky családra vonatkozó levelek. II. A rokon családok oklevelei. III. Missiliscu. IV. Gazdasági iratok. V. Művelődéstörténeti iratok. Mindezeket ő lemásoltatta és nyomda alá előkészítette. Az előfizetési felhívás eredménytelensége következtében elhatározta, hogy a tetemes költséget igénylő mű kiadása céljából megadóztatja a nagy család tagjait. Ezek szívesen járultak a nyomtatás költségeihez, de fájdalom, a terv kivitele a főmozgató elhalálása következtében elmaradt.

V. KÖTET.	I. Fábíán Gábor rendes tagról. <i>Zichy Antal</i> t. tagtól	— kor. 20 fill.
	II. Tanárky Gedeon lev. tagról. <i>Tóth Lőrincz</i> r. tagtól	— > 80 >
	III. Dr. Zlamál Vilmos lev. tagról. <i>Galgóczy Károly</i> lev. tagtól	— > 20 >
	IV. Fleischer Leberecht Henrik k. t.-ről. <i>Goldziher Ign.</i> l. tagtól	— > 60 >
	V. Hornyik János lev. tagról. <i>Szilágyi Sándor</i> r. tagtól	— > 40 >
	VI. Reichard Henrik Vilmos k. tagról. <i>Kanitz Ágost</i> lev. tagtól	— > 40 >
	VII. Boissier Péter Edmund k. tagról. Dr. <i>Haynald Lajos</i> t. tagtól	— > 40 >
	VIII. Greguss Ágost rendes tagról. <i>Bánóczy József</i> l. tagtól	— > 40 >
	IX. Grote Artur külső tagról. Dr. <i>Duka Tivadar</i> l. tagtól	— > 20 >
	X. Rózsay József t. tagról. Dr. <i>Batizfalvy Sámuel</i> l. tagtól	— > 40 >

VI. KÖTET.	I. Petzval Ottó r. tagról. <i>Kondor Gusztáv</i> l. tagtól	— > 20 >
	II. Ókröss Bálint lev. tagról. <i>Tóth Lőrincz</i> r. tagtól	— > 40 >
	III. Hunfalvy János r. tagról. <i>Keleti Károly</i> r. tagtól	— > 60 >
	IV. Tóth Ágoston lev. tagról. <i>Hollán Ernő</i> t. tagtól	— > 40 >
	V. Oppolzer Tivadar külső tagról. <i>Konkoly Miklós</i> tiszt. tagtól	— > 30 >
	VI. Paúr Iván lev. tagról. <i>Hampel József</i> l. tagtól	— > 50 >
	VII. Pauer János l. tagról. Dr. <i>Czobor Béla</i> l. tagtól	1 > 20 >
	VIII. Heer Oszvald külső tagról. <i>Klein Gyula</i> l. tagtól	— > 80 >
	IX. Balogh Kálmán r. tagról. <i>Högyes Endre</i> r. tagtól	1 > 20 >
	X. Pott Frigyes Ágoston k. tagról. <i>Pecz Vilmos</i> l. tagtól	— > 40 >
	XI. Danielik János t. tagról. <i>Szvorényi József</i> t. tagtól	— > 60 >
	XII. Apáthy István r. tagról. <i>Matlekovics Sándor</i> l. tagtól	— > 60 >
	XIII. Rómer F. Flóris r. tagról. <i>Hampel J.</i> l. tagtól	1 > 20 >
	XIV. Zsigmondy Vilmos l. tagról. <i>Pécs Antal</i> l. tagtól	— > 50 >
	XV. Rónay János Jácint r. tagról. <i>Pór Antal</i> l. tagtól	— > 60 >

VII. KÖTET.	I. Pesty Frigyes r. tagról. <i>Ortvay Tivadar</i> l. tagtól	— > 80 >
	II. Gorové István t. tagról. <i>György Endre</i> l. tagtól	— > 40 >
	III. Beöthy Leó l. tagról. <i>György Endre</i> l. tagtól	— > 40 >
	IV. Jendrássik Jenő r. tagról. <i>Klug Nándor</i> l. tagtól	— > 60 >
	V. Rádzsa Rádzsendralála Mitra k. t.-ről. <i>Duka Tivadar</i> l. tagtól	— > 80 >
	VI. Kacs Kovács Lajos l. tagról. <i>Nagy Iván</i> r. tagtól	— > 20 >
	VII. Ballagi Mór r. tagról. <i>Imre Sándor</i> r. tagtól	1 > — >
	VIII. Lenhossék József r. tagról. <i>Mihalkovics Géza</i> r. tagtól	— > 90 >
	IX. Haán Lajos l. tagról. <i>Zsilinszky Mihály</i> l. tagtól	— > 60 >
	X. Keleti Károly r. tagról. <i>Jekelfalussy József</i> l. tagtól	— > 60 >

II. KÖTET.	I. Szűcs István lev. tagról. <i>Ballagi Géza</i> l. tagtól	— > 60 >
	II. Renan mint orientalista. <i>Goldziher Ignác</i> r. tagtól	2 > — >
	III. Pančić József külső tagról. <i>Kanitz Ágost</i> l. tagtól	— > 80 >
	IV. Bárá Kemény Gábor t. tagról. <i>György Endre</i> l. tagtól	— > 60 >
	V. Wenzel Gusztáv r. tagról. <i>Vécsey Tamás</i> r. tagtól	1 > 50 >
	VI. Sir Richard Owen k. tagról. <i>Margó Tivadar</i> t. tagtól	1 > — >
	VII. Vajkay Károly l. tagról. <i>Tóth Lőrincz</i> r. tagtól	— > 60 >
	VIII. Grünwald Béla l. tagról. <i>Láng Lajos</i> r. tagtól	— > 60 >
	IX. Deák Farkas r. tagról. <i>Bárá Radvánszky Béla</i> t. tagtól	— > 30 >
	X. Szabó Károly r. tagról. <i>Szilágyi Sándor</i> r. tagtól	— > 30 >
	XI. Markusovszky Lajos t. tagról. <i>Högyes Endre</i> r. tagtól	— > 60 >
	XII. Roscher Vilmos k. tagról. <i>Kautz Gyula</i> r. tagtól	1 > 50 >

IX. KÖTET.	I. Cantù Caesar k. tagról. <i>Óváry Lipót</i> l. tagtól	— kor. 60 fill.
	II. Dankó József lev. tagról. <i>Pór Antal</i> r. tagtól	— > 60 >
	III. Nagy Imre r. tagról. <i>Fejérpataky László</i> r. tagtól	— > 50 >
	IV. Ludwig K. F. V. k. tagról. <i>Klug Nándor</i> r. tagtól	— > 60 >
	V. Kronecker Lipót k. tagról. <i>Rados Gusztáv</i> l. tagtól	— > 30 >
	VI. Margó Tivadar t. tagról. <i>Entz Géza</i> r. tagtól	— > 60 >
	VII. Gneist Rudolf k. tagról. <i>Concha Győző</i> l. tagtól	— > 80 >
	VIII. Du Bois-Reymond E. k. tagról. <i>Thanhoffer L.</i> r. tagtól ...	— > 60 >
	IX. Xántus János l. tagról. <i>Mocsáry Sándor</i> l. tagtól	— > 60 >
	X. Hazslinszky Frigyes r. tagról. <i>Mágócsy-Dietz S.</i> l. tagtól ...	— > 80 >
	XI. Finály Henrik l. tagról. <i>Márki Sándor</i> l. tagtól	1 > 20 >
	XII. Török József és Antal Géza tagokról. <i>Högyes Endre</i> r. tagtól	— > 60 >
X. KÖTET.	I. Spencer Wells k. tagról. <i>Duka Tivadar</i> l. tagtól	— > 30 >
	II. Szathmáry György l. tagról. <i>Zsilinszky Mihály</i> r. tagtól ...	— > 60 >
	III. Gladstone W. E. k. tagról. <i>György Endre</i> l. tagtól	— > 60 >
	IV. Ábel Jenő l. tagról. <i>Hegedüs István</i> l. tagtól	— > 60 >
	V. Horvát Boldizsár t. tagról. <i>Tóth Lőrincz</i> r. tagtól	1 > — >
	VI. Nagy Iván r. tagról. <i>Márki Sándor</i> l. tagtól	— > 40 >
	VII. Mihalkovics Géza r. tagról. <i>Thanhoffer Lajos</i> r. tagtól ...	— > 50 >
	VIII. Pasteur Lajos k. tagról. <i>Högyes Endre</i> r. tagtól	1 > — >
	IX. Capasso Bertalan k. tagról. <i>Óváry Lipót</i> l. tagtól	— > 30 >
	X. Jurányi Lajos r. tagról. <i>Mágócsy-Dietz Sándor</i> l. tagtól ...	1 > — >
	XI. Bunsen Róbert k. tagról. <i>Than Károly</i> r. tagtól	1 > — >
	XII. Gr. Andrassy Manó l. tagról. <i>Br. Radvánszky Béla</i> t. tagtól	— > 30 >
XI. KÖTET.	I. Domanovszky Endre l. tagról. <i>Alexander Bernát</i> l. tagtól ...	— > 30 >
	II. Hauer Ferencz k. tagról. <i>Böckh János</i> l. tagtól	1 > 20 >
	III. Télfy Iván l. tagról. <i>Pecz Vilmos</i> l. tagtól	— > 80 >
	IV. Szilágyi Sándor r. tagról. <i>Fraknói Vilmos</i> r. tagtól	2 > — >
	V. Laufenauer Károly l. tagról. <i>Kéty Károly</i> l. tagtól	— > 30 >
	VI. Arneht Alfréd k. tagról. <i>Károlyi Árpád</i> r. tagtól	— > 40 >
	VII. Hollósy Jusztinián l. tagról. <i>Fehér Ipoly</i> t. tagtól	— > 40 >
	VIII. Jekelfalussy József r. tagról. <i>Vargha Gyula</i> l. tagtól ...	— > 40 >
	IX. Fodor József r. tagról. <i>Högyes Endre</i> r. tagtól	— > 20 >
	X. Horvát Árpád l. tagról. <i>Károlyi Árpád</i> r. tagtól	— > 40 >
	XI. Halász Ignác l. tagról. <i>Szilasi Móricz</i> l. tagtól	— > 40 >
	XII. Tóth Lőrincz r. tagról. <i>Vécsey Tamás</i> r. tagtól	1 > — >
XII. KÖTET.	I. Taine Hippolyt k. tagról. <i>Alexander Bernát</i> l. tagtól ...	— > 60 >
	II. Heller Ágost r. tagról. <i>Fröhlich Izidor</i> r. tagtól	— > 60 >
	III. Kerékgyártó Árpád l. tagról. <i>Békefi Remig</i> l. tagtól	— > 60 >
	IV. Plósz Pál l. tagról. <i>Lengyel Béla</i> r. tagtól	— > 30 >
	V. Bethlenfalvi Balássy Ferencz l. tagról. <i>Szentkláray Jenő</i> l. tagtól	— > 80 >
	VI. Kondor Gusztáv l. tagról. <i>Kövesligethy Radó</i> l. tagtól ...	— > 60 >
	VII. Krones Ferencz k. tagról. <i>Wertheimer Ede</i> l. tagtól	— > 30 >
	VIII. Bertrand Sándor k. tagról. <i>Wosinsky Mór</i> l. tagtól	— > 30 >
	IX. Torma Károly r. tagról. <i>Téglás Gábor</i> l. tagtól	— > 60 >
	X. Czobor Béla r. tagról. <i>Békefi Remig</i> l. tagtól	— > 80 >
	XI. Ráth Zoltán l. tagról. <i>Vargha Gyula</i> l. tagtól	— > 60 >
	XII. Szigeti József l. tagról. <i>Berczik Árpád</i> l. tagtól	— > 45 >
XIII. KÖTET.	I. Mátyás Flórián r. tagról. <i>Békefi Remig</i> l. tagtól	— > 40 >
	II. Pulszky Ágost l. tagról. <i>Concha Győző</i> r. tagtól	— > 80 >
	III. Staub Móricz l. tagról. <i>Mágócsy-Dietz S.</i> l. tagtól ...	— > 80 >
	IV. Gróf Kuun Géza tisz. és ig. tagról. <i>Goldziher I.</i> r. tagtól.	— > 60 >

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
ELHÚNYT TAGJAI FÖLÖTT TARTOTT
EMLÉKBESZÉDEK.

SZERKESZTI A FŐTITKÁR.

XIII. KÖTET. — 6. SZÁM.

EMLÉKBESZÉD
FAYER LÁSZLÓ

LEVELEZŐ TAG FELETT.

A M. Tud. Akadémia 1907. okt. 28-án tartott összes ülésén előadta

BALOGH JENŐ

LEV. TAG.

Ára 1 korona.

BUDAPEST.

KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA.

1907.

I. KÖTET.	I. Korponay János l. t.-ről. <i>Kápolnai Pauer István</i> l. tagtól	— kor. 20 fill.
	II. Suhayda János lev. tagról. Dr. <i>Konek Sándor</i> r. tagtól ...	— > 20 >
	III. Morócz István lev. tagról. <i>Galgóczy Károly</i> lev. tagtól ...	— > 20 >
	IV. Révész Imre l. tagról. <i>Ballagi Mór</i> r. tagtól ...	— > 40 >
	V. Broca Pál külső tagról. <i>Lenhossek József</i> r. tagtól ...	— > 60 >
	VI. Asbóth Lajos lev. tagról. <i>Kápolnai Pauer István</i> lev. tagtól	— > 20 >
	VII. Ami Boné külső tagról. Dr. <i>Szabó József</i> r. tagtól ...	— > 20 >
	VIII. Fabritius Károly lev. tagról. <i>Kozma Ferencz</i> lev. tagtól ...	— > 80 >
	IX. Jerney János emlékezete. <i>Gyárfás István</i> lev. tagtól ...	— > 40 >
	X. Mihályi Károly lev. tagról. <i>Domanovszky Endre</i> lev. tagtól	— > 20 >
II. KÖTET.	I. Molnár Aladár levelező tagról. <i>Tanárky Gedeon</i> l. tagtól	— > 40 >
	II. Árkosi Benkő Dániel lev. tagról. <i>Galgóczy Károly</i> lev. tagtól	— > 20 >
	III. Mailáth Gy. emlékezete. Gr. <i>Szécsen Antal</i> t. tagtól ...	— > 20 >
	IV. Charles Róbert Darwin k. tagról. <i>Margó Tivadar</i> r. tagtól	— > 80 >
	V. Wöhler Frigyes k. tagról. <i>Nendtvich Károly</i> l. tagtól ...	— > 20 >
	VI. Érkövy Adolf l. tagról. <i>Galgóczy Károly</i> l. tagtól ...	— > 20 >
	VII. Zsivora György l. tagról. <i>Tóth Lőrincz</i> rendes tagtól ...	— > 40 >
	VIII. Fenzl Ede k. tagról. Dr. <i>Haynold Lajos</i> igazg. és t. tagtól	— > 60 >
	IX. Sainte-Claire Deville Henrik k. t.-ről. <i>Than Károly</i> r. tagtól	— > 60 >
	X. Mignet Ferencz k. tagról. <i>Trefort Ágoston</i> igazg. tagtól ...	— > 20 >
III. KÖTET.	I. Tarczy Lajos rendes tagról. <i>Török József</i> r. tagtól ...	— > 20 >
	II. Thiers Lajos Adolf k. tagról. <i>Trefort Ágoston</i> t. tagtól	— > 20 >
	III. Lönnrot I. k. tagról. <i>Hunfalvy Pál</i> r. tagtól ...	— > 40 >
	IV. Baintner János l. tagról. <i>Apáthy István</i> r. tagtól ...	— > 20 >
	V. Guizot Ferencz k. tagról. <i>Trefort Ágoston</i> t. tagtól ...	— > 20 >
	VI. Horváth Cyrill tisztt. tagról. Dr. <i>Pauer Imre</i> tisztt. tagtól	— > 20 >
	VII. Davis József Bernát k. tagról. <i>Lenhossek József</i> rendes tagtól	— > 40 >
	VIII. Vandrák A. lev. tagról. <i>Vécsey Tamás</i> lev. tagtól ...	— > 40 >
	IX. Konek Sándor r. tagról. <i>Kautz Gyula</i> r. tagtól ...	— > 20 >
	X. Kruesz Krizosztom t. tagról. <i>Hollósy Jusztinián</i> lev. tagtól	— > 40 >
IV. KÖTET.	I. Zsoldos Ign. r. tagról. <i>Tóth Lőrincz</i> r. tagtól ...	— > 60 >
	II. Benfey Tivadar k. tagról. <i>Budenz József</i> r. tagtól ...	— > 20 >
	III. Frankenburg Adolf l. tagról. <i>Vadnai Károly</i> l. tagtól ...	— > 40 >
	IV. Tárkányi Béla József t. tagról. <i>Szvorényi József</i> t. tagtól	— > 60 >
	V. Dr. Henle Jakab k. tagról. Dr. <i>Mihalkovics Géza</i> r. tagtól	— > 20 >
	VI. Pompéry János l. tagról. <i>Joannovics György</i> t. tagtól ...	— > 20 >
	VII. Gyárfás István l. tagról. <i>Szilágyi Sándor</i> r. tagtól ...	— > 20 >
	VIII. Kovács Pál lev. tagról. <i>Vadnai Károly</i> r. tagtól ...	— > 20 >
	IX. Ladányi Gedeon l. tagról. <i>Szabó Károly</i> r. tagtól ...	— > 20 >
	X. Korizmic László t. tagról. <i>Galgóczy Károly</i> lev. tagtól ...	— > 20 >

FAYER LÁSZLÓ LEV. TAG EMLÉKEZETE.

BALOGH JENŐ lev. tagtól.

(Olvastatott az 1907. okt. 28-iki összes ülésen.)

A magyar büntetőjog irodalmi művelése csak a XVIII. század közepén kezdődött. Első büntetőjogi íróink azonban nem voltak jogtudósok, hanem csak a hazai bírói gyakorlat és a kevés számú törvény tételeit állították össze. A büntetőjog tudományáról Magyarországon csak a XIX. század második tizedétől fogva szólhatunk.

A mult század folyamán a budapesti kir. m. tud. Egyetem jog- és államtudományi Karán három oly kiváló szakférfi adta elő a büntetőjogot és büntető perjogot, a ki tantárgyainak egész rendszerét kidolgozta.

E három tanár volt: *Vuchetich* Mátyás, *Pauler* Tivadar és közel egy év előtt közülünk örökre eltávozott érdemes tagtársunk, dr. *Fayer* László, a kinek tudományos egyéniségét a kegyelet igaz érzésével megvilágítani ma szomorú kötelességem.¹⁾

E három férfinak tanári és tudományos munkássága a magyar büntetőjognak három egészen eltérő fejlődési fokát híven jellemzi.

¹⁾ Kivülük a büntetőjogot a kir. m. tud. Egyetemen több más, nemcsak kiváló, hanem részben nagynevű tudósunk is előadta, névszerint *Frank* Ignác, *Cserny* József, *Virozsil* Tivadar, *Schnierer* Aladár és *Wlassics* Gyula, kik közül az utóbbi mindjárt kétkötetes első nagy művével, melyet a M. Tud. Akadémia koszorúzott meg, büntetőjogunk legkiválóbb művelői közé sorakozott, de a kit más hivatás később megakadályozott abban, hogy szélesebb körű jogirodalmi tevékenységet fejtsen ki.

Vuchetich Mátyás,¹⁾ a ki egyetemünkön 1808—1824-ig tanított, korábban a törvénytárban szétszórt büntető törvényeket rendszeresen összeállította, 1819-ben közzétett *Institutiones Juris Criminalis Hungarici* (Buda) cz. munkájával pedig képét adta annak, minő volt a büntető jogtudomány állása hazánkban a mult század elején.

Ez a tankönyv gyanánt írt munka ugyanis mind bölcsészeti, mind összehasonlító jogi fejtegetések alapján rendszeresen kifejti az akkor hatályban volt magyar anyagi és alaki büntetőjogot.

Vuchetich művéből kitűnik, hogy szerzője a XVIII. század irodalmának egyes munkáit behatóan tanulmányozta és általában az a korbéli külföldi irodalomban jártas volt. Fejtegetéseinek észlelhető a mult századbéli bölcsészeti felfogás hatása; egyes főbb kérdések tárgyalásánál a jegyzetekben összeállította a római jog szabályait és a XIX. század elején hatályban volt német közönséges jognak, valamint az akkori francia, osztrák és bajor törvényeknek odavágó rendelkezéseit.

Az eljárási részben (a mint ezt Pauler id. ért. 108. l. is kiemeli) *Vuchetich* »túlságos tért engedett a németországi vizsgáló per elveinek és kevésbé vette figyelembe a magyarországi gyakorlatnak sajátosságait«.

Egészben véve azonban *Vuchetich* munkája mindenben kora tudományos irodalmának színvonalán állt és igen nagy érdeme, hogy jogi főiskoláinkról kiszorította az osztrák íróknak addig használatban volt tankönyveit, melyek nem is a magyar jogrendszer tárgyalták.

Pauler Tivadar (1849—1871. febr.-ig, majd midőn az igazságügyministeri székből az egyetemre visszatért, 1875—1878. júniusig, tehát körülbelül negyedszázadon keresztül) tanított egyetemünkön, hová több, mint tíz évi jogakadémiai tanári működés után neveztetett ki.

Mit se vonok le *Vuchetich* úttörő munkásságának maradandó érdemeiből, ha kiemelem azt a jelentékeny haladást, melyet a büntetőjognak két része hazánkban *Pauler* Tiva-

¹⁾ Életrajzát megírta és egész tudományos munkásságát méltatta *Pauler* Tivadar »*Adalékok a hazai jogtudománytörténetéhez*« cz. művében. (Budapest, 1878 103—110. l.)

darnak valóban új korszakot nyitó tanári és írói működésével elért.

Paulernek nagy tehetsége, széleskörű előtanulmányai, melynél fogva a bölcsészettben és a történelemben kiválóan jártas volt, a jogtudományok különböző ágai közül pedig a jogbölcsészett, az általános államjogot, a magyar közjogot és a büntetőjogot egyformán behatóan művelte, teljes tájékozottsága az akkori büntetőjogi irodalomnak minden jelentős termékében, hosszú tanári munkássága, világos és szabatos előadási módja, mint tanárt és jogtudományi író, egyformán hivatottá tették őt arra a vezető szerepre, a melyet a büntetőjog tudományának irodalmában évtizedeken át betöltött.

1864-ben megjelent »*Büntetőjogtaná*«-ról, a mit az Akadémia a Sztrókay-díjjal tüntetett ki, joggal írták azt a bírálók, hogy »az e téren eddig megjelent magyar nyelvű dolgozatok közt első helyet foglal el és úgy tudományos értéke és rendszeressége, mint nemesen szabadelvű, a tudomány legújabbkori vívmányait felölelő irányánál fogva kitűnő munka«.

Pauler műve, mely három kiadást ért, a büntető törvénykönyvek hatályba léptéig, tehát tizenhat évnél hosszabb időn át kizárólag uralta büntetőjogi irodalmunkat. A munka egyszerű volt tankönyv és a bírósági gyakorlat útmutatója is. Rövid, tömör mondatokba foglalta össze a tételes magyar jogot, de mindenütt utalt a bölcsészeti alaptanokra, idézte az irodalmat és rendszeresen tárgyalta a 43-as javaslatnak rendelkezéseit, valamint az összehasonlító jog szempontjából legjelentősebb külföldi jogoknak némely szabályait is.

Fayer László Pauler Tivadarnak hallgatója volt ugyan, de irányának nem volt követője. 1870 május 13-án jó eredménnyel *Pauler* előtt tette a büntetőjogból szigorlatát és így kétségtelen, hogy alaposan ismerte *Pauler* munkáját és tanításait, melyeket egyébként abban az időben a Királyhágón innen, egész Magyarország jogászai olvastak. Mint tanár és író azonban *Fayer* egészen más nyomokon haladt, mint nagynevű tanszéki elődje. Nem volt oly kiváló dogmatikus, elméleti szakférfi, de többet törődött a büntetőjog reform-kérdéseivel, az új irányokkal és a gyakorlati élet követelményeivel.

Fayernek irodalmi munkásságában sincs sem *Paulernek*,

sem az őt követő vagy vele hasonló munkásságot kifejtő dogmatikusoknak¹⁾ érezhetőbb hatása.

Éppúgy nem tartozott Fayer sem a német jogtudósok, sem a francia büntető-szociológusok, sem az olasz iskola követői közé és eltekintve attól, hogy az ú. n. büntetőpolitikai iskola némely tanait és elveit magyar nyelven ő fejtette ki először, egyebekben Fayer munkái bizonyos egyéni sajátosságokat tüntetnek fel.

Ezek alapján fogom ő az tudományos egyéniségének képét az alábbiakban megrajzolni.

I.

FAYER LÁSZLÓ TUDOMÁNYOS EGYÉNISÉGÉNEK JELLEMZÉSE.

1. Az emlékbeszédek írójának, t. összes ülés, nem kötelessége, sőt nem is joga az, hogy arról, a kinek emlékeztétét megvilágítani hivatva van, magasztalást írjon. Meggyőződésem szerint akár-mily meleg kegyelet fűzi őt annak emlékéhez, a kire nézve ezt a kegyeletes kötelességet teljesíti, mégis oly tárgyilagosságnak és igazságosságnak kell lennie, a minő a történetíró.

De egyúttal úgy érzem, hogyha a tárgyi igazságot kell is tartózkodás nélkül szolgálnom, mégsem feladatomban sem a bírálat, sem a polémia. Így fogva fel tisztemet, az alábbiakban, a míg egyrészt a legnagyobb melegséggel emelem ki azokat az igaz és maradandó érdemeket, a miket boldogult tanártársam büntető-jogi és büntető perjogi irodalmunk terén több irányban szerzett, másrészt mellőzöm mindazt, a miben kettőnknek közel két évtizeden át párhuzamosan futott tanári és írói munkásságában tudományos meggyőződésünk, kutatási és tárgyalási módszerünk, előadásaink iránya és a szakkérdésekben véleményünk egymástól eltért. De minthogy az anyagi igazságot szolgálom, nem szabad elhallgatnom azt, hogy a büntetőjog tárgyalásánál részemről több súlyt helyezek a jogi dogmatikára, e két tudomány-

¹⁾ Ezek közé tartozott volt kiváló első büntető-jogtanárom, dr. Kautz Gusztáv, a győri jogakadémia nyug. igazgatója.

ágnak, mint jogi tudományoknak fejtegetésére, másrészt különösen az anyagi büntetőjognak társadalomtudományi vonatkozásaira, a bűnügyi kóroktan, a börtönügy, a büntető-statisztika, valamint több más melléktudomány megállapításaira.

2. Fayernek, mint írónak s tanárnak hatása a nemzedékek egész sorára terjedt ki. Volt hűséges tanítványaira, a kik jelenleg legnagyobb részét már tagjai a magyar bírói, ügyészi és ügyvédi karnak. — Ezért túlzás nélkül mondhatom, hogy Fayernek tanári és irodalmi működése jelentős és hazai büntetőjogunk fejlődése szempontjából több tekintetben emlékezetes.

Egyrészt az igazságügyi szervezet és büntető perjog, másrészt az anyagi büntetőjog szempontjából ezt a munkásságot az alábbiakban Fayer egyes műveinek felsorolásával és tüzetesebb vizsgálatával fogom érdem szerint méltatni.

Hogy azonban Fayer tudományos egyéniségének hű képét adhassam, egy pillantást kell vetnem a büntetőjog tudományos művelésének főirányaira, a melyek hatása alól, ámbár munkálkodása bizonyos egyéni sajátosságokat is feltüntet, ő sem tudta magát kivonni.

3. *A büntetőjog tudományos művelésének főirányai a XIX. század hetedik tizedéig.*

I. A büntetőjog tudományos művelése a XIII. században Olaszországban kezdődött, melynek egyetemlein tanítottak a glossátorok és melynek nagyobb városaiban működtek azok a bírák és közvádlók, a kik az első büntetőjogi dogmatikai munkákat írták.

Az úttörő olasz mesterek munkáit részben utánozták, részben átírták a németalföldi, francia és az egyes partikuláris német jogokat feldolgozó írók, a kik közül egyeseknek a magyar bírósági gyakorlatra és a hazai első büntetőjogi írókra is hatásuk volt.¹⁾

Évszázadokon át voltak hatályban Európa minden államában olyan tételes jogok, melyeket még a kegyetlenség, a hatóságok önkénye, babonás felfogás és részrehajlás jellemeztek.

¹⁾ Igy Pauler (*Büntetőjogtan* I. köt. 26. l.) felemlíti, hogy a kegyetlen és babonás, de ügyes gyakorlati észjárású *Carpzovius*, a leipzig tanár, később bírósági elnök munkájára a magyar bíróságok ítéletei is többször hivatkoztak.

E jogrendszerekben a különböző rendű vádlottakra különböző jogszabályok, más-más büntetési rendszer és eljárás voltak hatályban. Évszázadokon át a boszorkány-perek, a kínvallatás és a sokat emlegetett nyomozó rendszer intézményeinek és eljárási szabályainak felhasználásával, kormányhatalmi és politikai üldözések vonták el százezreknek személyes szabadságát, testi épségét, sőt életét és megszámlálhatlan sokaknak ártatlanul kivégzésére is vezettek.

Valóban szomorú, hogy az emberiség mindent, még az igazságtalan, képtelen és embertelen jogrendet is megszokja és évszázadokon át eltűri. — Mélyen leverő, hogy a hatóságok a gyakorlatból egyszer elsajátított jogszabályokat sokszor úgy tekintik, mintha azok a jogrend fenntartására valóban nélkülözhetlenek volnának és a megszokottság elrejtí azok képtelenségét és igazságtalan voltát.

Csak ez magyarázza, hogy a nyomozó-rendszer és az ezzel kapcsolatos büntető törvénykönyvek évszázadokon át hatályban maradtak és a büntetőjogi irodalommal foglalkozók sem küzdöttek nagyobb sikerrel azok ellen. Hosszú időn át még néhány nemesebb lelkű és fenkölt gondolkodású úttörőnek a boszorkány-perek és a kínvallatás ellen folytatott küzdelmei sem találtak szélesebb körökben visszhangra.

II. A XVIII. század közepén azonban Európa több államában korszakos átalakulás jelenségei mutatkoztak.

Az igazságérzet, a társadalombölcselet, a felvilágosodás és az emberszeretet hatása alatt megkezdődik a visszahatás és a küzdelem a tételes büntetőjogok rendelkezéseivel szemben.

A XVIII. század közepétől fogva Franciaországban, Olaszországban és egyes német államokban egészen divatossá vált, hogy társadalombölcselek, kezdő írók, sőt dilettánsok is kiváló előszeretettel foglalkoztak az akkori tételes büntetőjogok visszaszágaival, a bírósági tévedések lehető korlátozásával, az ártatlan elítéltek kártalanításával, illetőleg rehabilitációjával, mely utóbbi a sokat emlegetett *Calas*¹⁾-eset óta *Voltaire*nek és annyi

¹⁾ 1762-ben Toulouseban ártatlanul kerékbe törték Calas János aggastyánt, a kinek emlékét ügyvédjének és *Voltaire*nek buzgólkodása alapján a francia törvényhozás később rehabilitálta.

Ez utóbbi esetet azért kellett itt felemlítenem, mert az összes magyar

más, különösen később a francia forradalomban véresemlékű hírnévre szert tett férfinak érdeklődését is felkeltette.

Az általános és divatos áramlatnak irodalmi termékeiből csak egyik, bár a legnagyobb hatású és mindmáig a legtöbbet emlegetett munka volt *Beccaria* Caesar, milánói származású őrgrófnak könyve, a »*Bűncselekményekről és büntetéseikről*«,¹⁾ a mely nemcsak egyéni nézeteket tartalmazott, hanem hű képet adott kora uralkodó nézeteiről, a mint az újabb francia kriminologusok legkiválóbbja, *Tarde* (*Philosophie pénale*, III. kiad. II. fejezet, 44. l.) gúnyosan, de igazán megmondta; visszatükrözteti az e korbéli társadalombölcslőknek és dilettánsoknak »érzelgős emberszeretetét, naiv optimizmusát és túlzó individualizmusát«.

Ezeknek az érzéseknek, valamint a felvilágosodás és az emberszeretet hatásán felül a XVIII. század második felének irodalmára nézve jellemző volt az a törekvés, hogy a büntető jogszabályok megállapításánál írásba foglalják mindazt, a mi akár az eljárás folyamán, akár az anyagi büntetőjog szempontjából a hatalom önkényével szemben biztosítékokat nyújt az egyéni szabadságnak és a polgárok jogai javára.

Ezek a tényezők voltak a döntők a büntető törvénykezésnek azon nagy átalakulására nézve is, a mely először a francia alkotmányozó nemzetgyűlés törvényeiben, majd ennek mintáját követve, a XIX. század folyamán lassankint az összes jogállamokban végbe ment.

Rég felismertük, ma már nem is tagadjuk, hogy e nemes, emberszerető, rokonszenves irány sok tekintetben tévedett és az embereket jobbaknak vélte, mint a minők azok valóban. *Tévedett* ez a felfogás, a mikor a bűncselekményt elkövetett valamennyi embert a francia forradalom eszméinek megfelelő egyenlősítéssel egyforma elbánás alá vont és egyforma büntetési eszközöket alkalmazott az először bűncselekményt elkövetett, alkalmi büntetett és a szokásos gonosztevő ellen, pedig már Aristoteles-

büntetőjogi írók közül egyedül Fayer működésében volt ennek az iránynak közvetlen hatása.

¹⁾ 1764-ben jelent meg először olasz nyelven, lefordították csaknem minden európai nemzet nyelvére, magyarul is két ízben. (*Császár* Ferencz 1834-ben és *Tarnai* János 1887-ben.)

től megtanulhatta volna azt a nagy elvet, hogy »a nem egyenlőkkel egyenlően bántani a legnagyobb igazságtalanság«.

Optimisták voltak a XIX. század elejének szakferfiái abban is, hogy a büntetési rendszernek egyes eszközeitől, különösen a szabadságvesztéstől csodatevő hatást vártak, a mennyiben azt remélték, hogy a legtöbb büntettest néhány havi vagy évi szabadságvesztés-büntetés át fogja alakítani.

De egyúttal hálásan kell elismernünk *Beccariának* és követőinek, valamint az »Alkotmányozó Nemzetgyűlés« úttörő törvényeinek óriási érdemeit is. Ilyen érdemek voltak: hogy ezek az írók és törvények diadalra juttatták a jogegyenlőség magasztos elvét, emberiesebbé és igazságosabbá tették az egész büntető ítélkezést, hangsúlyozták a büntetőjognak alkotmányjogi vonatkozásait s a babonás és korlátolt jogszabályoknak hatályon kívül helyezésével előbbre vitték az igazságszolgáltatást.

Mindezt pedig azért kellett itt előadnom, mert felfogásom szerint a büntetőjog művelésének a XVIII. század második felében keletkezett ez az iránya volt tulajdonképen legközelebb eső Fayer László tudományos meggyőződéséhez, mondhatnám egész egyéniségéhez, lelkéhez is. Fayer László mintegy újabb megtestesülése volt Beccaria és nagynevű társai eszméinek.

Fayernek számos munkájában és tanári működésében éppúgy, mint a bírósági tévedések ellen folytatott kitartó küzdelemben valóban az eszményi lelkesedéstől és emberbaráti érzéstől áthatott, mindent megbocsátó és egyben-másban tagadhatlanul egyoldalú, mert a hivatásos gonosztevőkről, a javíthatlan visszaesőkről megfeledkező XVIII. századbeli íróknak nemes szelleme nyilatkozott meg.

Ugyanez a lelkesedés és meggyőződés magyarázzák meg, hogy Fayer épp akkora súlyt helyezett a büntető perjog alkotmányjogi vonatkozásaira és az egyéni szabadság biztosítékaira, mint a mekkorát a Nyugat-Európában a XVIII. század végén, hazánkban pedig a múlt század 30-as és 40-es éveiben ezekre a szempontokra helyeztek.

4. A XIX. század első hét évtizedében a büntetőjogot egyes írók speculativ filozófiai alapon, mások a történeti és összehasonlító módszer felhasználásával, a legtöbb tanár azonban tisztán dogmatica művelte.

Az első csoport tagjai egyes bölcsészeti iskoláknak alapvető elveit és gondolatmenetét, különösen Kant vagy Hegel bölcsészeti tanait vitték át a büntetőjog terére, felhasználták a metafizikai okoskodást és elhanyagolták a való élet viszonyait, nevezetesen nem foglalkoztak a büntetéssel és figyelmen kívül hagyták vagy legalább nem használták fel eléggé a büntető törvénykezésnek a törvényhozó és a tanár számára egyformán kiválóan becses tapasztalatait.

A dogmatikusok, a kik közül főleg a német s az olasz tanárok és gyakorlati szakférfiak válnak ki, főszólyt helyeztek és ez idő szerint is főszólyt helyeznek a jogi fogalmaknak szabatos kifejtésére, a büntetőjog tanainak jogászai feldolgozásaira és iparkodnak az általános tanok legvitatottabb tételeit mindinkább a részletekbe menő kidolgozással tisztázni és ezeket ilykép gyakran bonyolultakká teszik. Ez az egyoldalúság megmagyarázza és bizonyos mértékig igazolja is azt az erős visszahatást és azokat a heves támadásokat, miket a XIX. század hetedik évtizedétől fogva fellépett új irányok (l. ezekről alább ez emlékbészéd 30. és köv. l.) a dogmatikai irány és a tételes jogrendszerek ellen intéztek.

Ez a jogi dogmatika, a mint a részletekben alább látni fogjuk, Fayer Lászlót egészen hidegen hagyta. Több irányban egészen mellőzte is azt, minek folytán egyes támádói a tudománytalanság vádjával is illeték.

A magam részéről is ki kell emelnem, hogy a büntetőjog és büntető perjog tudományos művelésénél a jogi dogmatikára nagyobb szólyt helyezek, mint boldogult tanártársam; a ki azonban Fayer Lászlónak tudományos egyéniségét igazságosan akarja megítélni, annak nem szabad elfeledni, hogy ő *nem is akart* dogmatikus lenni, hogy hévvel és meggyőződéssel harczolt a »fogalmak kultusza«, a büntető perjognak dogmatikai tárgyalása, vagy »a perjogi formalizmus« ellen. És nem szabad figyelmen kívül hagynunk azt sem — hisz éppen emiatt utaltam fennebb a XIII—XVIII. századok büntetőjogi irodalmára, — ha a büntetőjogot csak jogtudósok és csak dogmatikusok művelték volna, ez a tudomány kétségtelenül nem teszi azt a nagy haladást, nem mutatja fel azt a jelentékeny átalakulást, a mit éppen a XVIII. század reform-irodalmának köszönhetünk.

Csak egy-két példával bizonyítom állításomat.

A német dogmatikusok közt akárhány nagy tudós van, a ki csak azt tekinti élete fő céljának, hogy valamelyik nehezebb dogmatikai kérdésnél, pl. a halmazat tanára nézve vagy az okozatosság kérdésében új elméletet fejtsen ki, hogy valamely új változattal gazdagítsa az előtte kutatók feltevéseit. Vagy, hogy a büntető perjog köréből vegyek egy más példát, azok az írók, a kik különböző módon variálták a jeles *Bülow*nak azt az alap-tételét, hogy a per háromoldalú jogviszony, ezt a részletekben nagy elméllel vitték keresztül, de vajjon az ilyen elméletek, az említett tételeknek részletes keresztülvitele előbbre vitte-e küzdelmünket a bűncselekményekkel szemben? Vajjon azok alapján lehet-e remélni, hogy a jövőben kevesebb bűncselekményt követnek el, vagy, hogy a büntető törvénykezés és büntetvégrehajtás azontúl hathatósabb leend? Mindezekre a kérdésekre a magam részéről egész határozottsággal tagadólag felelek.

Akármennyire becsülöm és akármily mélyrehatóan tanulmányozom magam részéről az ilyen fajta dogmatikai fejtegetéseket, be kell ismernem, hogy ezeknek az elméleteknek legnagyobb része valóban csak arra az egyre jó, hogy a későbbi tudósnak legyen mit megczáfolni, de sem a büntető törvénykezést nem teszi emberiesebbé, sem a társadalomnak nem ad nagyobb biztonságot, különösen a hivatásszerű gonosztevőknek, a megrögzött bűntetteseknek újból és újból elkövetett bűncselekményeivel szemben.

Ez magyarázza meg, hogy Fayer a jogi dogmatikának bizonyos irányzataival szemben, bár azokról tudott, teljesen elzárkózott, azok tanításait sem könyveiben fel nem dolgozta, sem hallgatóival nem közölte.

Ellenben azoknak az eszméknek, a melyekért Fayer évtizedeken át következetesen és tudatosan harczolt, éppen a büntető törvénykezésnek emberiesebbé és igazságosabbá tétele szempontjából meg van a maguk nagy jelentősége és így kétségtelen jogosultsága, sőt meg vannak előnyeik is.

5. Azok a vezéreszmék, a melyek Fayer Lászlót tanári és tudományos irodalmi munkásságában irányították, következőkben foglalhatók össze: Fayer nem volt radikális újító, ezért nem követelt a büntetőtörvénykezés részére egészen új alapeszméket. A tételes büntető törvények alapján állt, de azért ama szakférfiak közé tartozott, a kik tudományuknak folytonos haladását

nemcsak előmozdítani kívánták, hanem a kik részére a szakadatlan fejlődés és a tételes jog bírálata és átalakulásának előkészítése valódi lelki szükséglet is volt. A törvénykönyvek értelmezése mellett lelkiismeretesen megvizsgálta az új irányok tanait és azokból sok használhatót elfogadott.

Még a merésznek látszó új eszmék vizsgálatával is behatóan foglalkozott és csak érett megfontolás után vetette el azt, a mi tudományos meggyőződésének alapeszméivel nem volt összeegyeztethető.

Büntetőjogi világnézetének két alaposzlópa volt, melyre műveinek rendszerét fektette: *az egyéni felelősség* és *az akarat szabadság*. Ezért feltétlenül visszautasította mind a Lombroso-féle deterministikus bűnügyi embertan alaptételeit, mind a büntető szociológiai iskoláknak az említett két alaptétellel össze nem egyeztethető tanításait.

A részlet-kérdésekben felfogását két vezéreszme irányította. Az egyik volt *az egyéni szabadsági vonatkozásoknak* felismerése és a büntetőjog *alkotmányjogi* kapcsolatainak teljes érvényre juttatása, a másik: *a szerencsétleneknek lehető megmentése és felemelése*, a büntetettekkel szemben alkalmazott társadalmi és állami megtorlásnak *enyhítése* és evvel kapcsolatban a bűnösöknek, a bukottaknak *enyhe* megítélése.

Azokban a végső következtetésekben, a melyekkel tudományának nagyobb problémáira nézve állást foglalt, alkotmányos meggyőződése és emberszerető szíve egyformán irányították. Ezek teszik érthetővé évtizedeken át folytatott nagy küzdelmeit és törekvéseit is. Ezekből az alapeszméiből természetsszerűleg következett, hogy melyek voltak azok a problémák, melyekkel legszívesebben foglalkozott, a melyekre előadásaiiban és kézikönyveiben a legnagyobb súlyt helyezte.

II.

FAYER LÁSZLÓNAK AZ IGAZSÁGÜGYI SZERVEZET
ÉS A BÜNTETŐ PERJOG KÖRÉBE ESŐ MUNKÁI.

Fayer László gyermekkori súlyos betegsége,¹⁾ valamint családi és anyagi viszonyai miatt aránylag későn, csak 32 éves korában kezdett belterjesebb jogirodalmi munkásságot kifejteni.

Első nagyobb munkái, köztük magántanári képesítése iránt benyújtott dolgozata is, a büntető per jog körébe esnek.

1. 1874-ben a budapesti kir. m. tud. Egyetem jog- és államtudományi Karához magántanári képesítés végett beadott értekezése »A német bünvádi eljárás javaslatának alapelvei«-t fejtegette.

Ennek a javaslatnak első szövegezését a német birodalmi kormány 1873. januárban tette közzé az indokolással együtt. A javaslat abból indult ki, hogy az esküdtbírásgot mellőzni kell és a helyett kis, közép és nagy Schöffengerichtet kell a német birodalomban szervezni. A tervezetet egy tíz tagból álló bizottság 1873 folyamán tüzetes tanácskozás tárgyává tette. Fayer dolgozata tehát ezidőben törvényhozási aktualitással bírt, mert a német eljárási javaslat annak idején nagy port vert fel és heves tudományos vitát idézett elő.

Fayer értekezésében egyebek közt párhuzamot vont az esküdtbírásg és a Schöffengericht közt és arra az eredményre jutott, hogy mind a két intézményt alapul kellene venni a magyar igazságügyi szervezet végleges rendezésénél.²⁾

¹⁾ Hatéves korában, mint elemi iskolai tanulót súlyos baleset érte, mely miatt több éven át ágyban fekvő beteg volt. Ebből az okból a középiskolát csak 22 éves, egyetemi tanulmányait pedig csak 26 éves korában végezte és ezt követőleg anyagi viszonyai folytán egy hírlaptudósító vállalatnál, majd az országgyűlési gyorsíródában kellett alkalmazást vállalnia. E foglalkozások hosszú ideig megakadályozták őt abban, hogy kizárólag elméleti tanulmányainak és jogirodalmi munkásságának élhesen. (Életrajzi adatainak egyéb részleteit vázoltam a Magyar Jogászegylet-ben tartott emlékbeszédemben. *Magyar Jogászegyleti Értekezések* 273. sz. 6—10 l.)

²⁾ Ez a magántanári értekezés abban az alakjában, a mint az (rész-

A bűnvádi perrendtartás törvényhozási előkészítésének későbbi szakzaiban Fayer nem nyilatkozott többé a Schöffengericht behozása mellett.

2. Büntető törvénykezésünk valóban zűrzavaros állapotokkal küzdött akkor, a midőn Fayer magántanári és szélesebbkörű jogirodalmi munkásságát megkezdte.

Az 1861. évi országbírói értekezlet határozatai az országnak a Királyhágon innen fekvő részeire nézve visszaállították a régi magyar büntető eljárási gyakorlat hatályát, de érvényre emelvén a törvény előtti egyenlőség elvét (3. §.), e határozatok 4. §-ában rendes eljárási mód gyanánt a sommás büntetőpert állapították meg. Ebből az következett, hogy az irott perbeli tárgyalás csak akkor volt megengedve, ha a vádlott azt kívánta és a bíróság e kérelmet indokoltnak tartotta.

Mikor az országbírói értekezlet a magyar büntető eljárást ilyképen szabályozta, már hét évtized folyt le azóta, hogy a francia alkotmányozó nemzetgyűlés (1791-ben) megvalósította az igazságügyi szervezetnek és a büntető perjognak azt a gyökeres reformját, a melyeken mai igazságügyi szervezetünk és büntető perjogunk is, bár sok javítással és a részletekben való módosítással még mindig nyugszik.

A francia törvényhozásnak úttörő alkotásai 1791-ben átvették az angol esküdszék intézményét és az angol perjognak számos szabályát; biztosítékokat teremtettek az egyéni szabadság és a politikai jogok javára; valamint diadalra juttatták a

ben kéziratban) benyújtott, sohasem tétetett közzé, ezért érdekesnek tartom abból a következő részleteket lenyomatni:

Nálunk is nemsokára napirendre kerül e tárgy és előttünk fog állani a kérdés, hogy mily alakban létesítsük a polgárok részvételét a bűnügyi igazságszolgáltatásban. A Schöffengericht intézményét az esküdszékkel ellentétbe állítva, ma még csak tudományos problémának tartjuk. Ha a kérdés olyképen állíthatnák fel: esküdszék-e vagy Schöffengericht? — e sorok írója azt felelné: esküdszék és Schöffengericht. Vagyis: maradjon meg az esküdszék azon hatáskörben, melyet eddig elfoglalt, t. i., bízássék reá a legsúlyosabb és politikai tekintetben legkényesebb bűnügyek elintézése; a Schöffengerichtre pedig bízássanak a legkisebb és a közép-fokú büntetendő cselekmények. Ilykép létesítve volna azon elv, hogy a polgári elem minden bűnügyi eseteknél gyakorolná az őt megillető befolyást.

védelem szabadságát, a nyilvánosságot, a szóbeliséget és közvetlenséget; a szabad bizonyítást és a főtárgyaláson való kontradiktorius eljárást.

E példa alapján Nyugat-Európa államaiban akkor már évtizedek óta a reformált vegyes rendszer intézményei és eljárási elvei érvényesültek, míg az országbírói értekezlet által visszaállított régi magyar jogszabályok teljesen alkalmatlanok voltak arra, hogy azok alapján a jogállam igazságügyi követelményeinek, a helyes büntető törvénykezés elveinek megfelelő újabb magyar törvénykezési gyakorlat fejlődjék ki.

Ezenfelül büntető bíróságaink eljárási gyakorlata a múlt század hetedik évtizedében egyáltalában nem volt egyöntetű. Nem lévén kötelező jogszabály, legnagyobbbrészt a bíróság elnökének és tagjai többségének változó egyéni felfogásától függött az, hogy minő jogokat engedtek a feleknek, különösen a védelemnek, mily mértékben korlátozták a terheltnek személyes szabadságát és minő jogszabályok szerint folytatták le az eljárást? A városi törvényszékek, a melyeknek tagjai közül igen sokan az abszolút korszak és a provisorium alatt is szolgáltak, később is sokszor alkalmazták a már megszokott 1853. évi osztrák büntető perrendtartást, melyet mint pátenst a Magyarország területén működő bíróságok, habár törvényhozási intézkedés nélkül, 1854-től 1861. júl. 23-ig hazánk egész területén alkalmaztak volt.

Ily körülmények közt Fayerra, mint kezdő jogtanárra, mind a tanításban, mind az irodalmi munkálkodás terén valóban nagy és nehéz feladat várt.

A budapesti egyetem akkori viszonyai magyarázzák meg azt, hogy Fayer mint magántanár elsősorban a büntető perjog tanításával és irodalmi művelésével foglalkozott.

A büntetőjog akkori rendes tanárai (dr. *Schnierer* Aladár és *Szilágyi* Dezső) ugyanis a büntető perjogból egyáltalában nem tartottak külön kollégiumot, hanem csak az volt szokásos, hogy a tanév második felének végén néhány órában vázolják az eljárási vezérelveket. Ezt a szokást semmisem igazolja, mert annak folytán a gyakorlati jogszolgáltatás egyik fontos ága nem adatott elő. Nem menti, csupán megmagyarázza ezt az a két tény, hogy tételes törvény hiányában a magyar bíróságok törvénykezési gyakorlatának előadása igen nagy nehézségekbe is ütközött és

hogy az anyagi büntetőjognak kimerítő előadása egymagában is nagyon lefoglalta a rendes tanárokat, a kiknek előadásaiiban a büntető perjog behatóbb kifejtésére nem maradt idő.

3. Fayer az 1874—75. tanév második felétől fogva hirdetett büntető perjogi előadásokat és egész haláláig, tehát 65 egyetemi félévén át majd speciál-, majd főkéllégiumokat tartott az alaki büntetőjogból.

E hosszú időszak alatt a büntető perjog irodalma és tudománya nagy átalakuláson ment át.

Fayernak fiatal korában a heidelbergi *Mittermaier*, a göttingeni *Zachariä* és a francia *Hélie* nagyobb munkái voltak legelterjedtebbek és legjelentősebbek.

Ellenben az utolsó két évtizedben e tudományág művelésében a legkiválóbb osztrák és német processualisták: *Glaser*, *John*, *Kries* és az utánuk következett fiatalabb erők, a minél behatóbb dogmatikai tárgyalást tűzték ki célul. Értékesítették azokat az alapvető kutatásokat, melyeket Németországban *Bülow*, hazai íróink közül pedig első sorban *Plósz* Sándor a pernek jogi természete és a perjog alaptanai tárgyában végeztek. Ezek folytán a büntető perjog irodalma, a mely eddig gyakran csak általános szölamokban mozgott és mely első sorban bizonyos népszerű alapvető kérdéseket vagy jelszavakat szokott tárgyalni, a polgári perjog újabb dogmatikájának és kutatási módszerének felhasználásával sokkal tudományosabbá és alaposabbá vált.

Fayer nem tartozott ezen újabb irány követői közé, ha tudomást szerzett is annak egyik-másik kiválóbb termékéről, egészben véve azt elhibázottnak tartotta, sőt nagyban kicsinyelte is.¹⁾

Hallottam tőle olyan nyilatkozatot is, hogy a kik a német felfogás irányát követik, azoknak fogalmuk sincs arról, mikép kellene a büntető perjogot tanítani.

¹⁾ *A bűnvádi perrendtartás vezérfonala* cz. művéhez írt előszavában e részben különösen élesen nyilatkozott. Az előszóban azt vitatta, hogy a német tanárok tárgyalási módszere szerint a bűnvádi eljárás: »a holt szabályok tömege, a mely még képzetét sem nyújtja annak, hogy az egyének az államhatalommal szemben érvényesíthető legfontosabb jogai és javai, főleg a bűnvádi eljárás terén forognak kérdésben. Úgy viszonylik a német bűnvádi eljárási irodalom magához a bűnvádi eljáráshoz, mint a csontváz tana az élettanhoz«. (Id. előszó 6. l.) És mindezt Fayer a Németországban uralkodó általános politikai rendszerre vezette vissza.

Valóban igaza is volt annyiban, hogy egyik-másik német írónál éppen úgy, mint az anyagi büntetőjognak mai nagy német dogmatikusainál, pl. *Bindingnél*¹⁾ bizonyos egyoldalúság jelentkezik. Elhanyagolják a büntető per jog mind szervezeti, mind eljárási részének alkotmányjogi és egyéni szabadsági vonatkozásait és a védelem érdekeinek kellő méltatását; figyelmen kívül hagyják, hogy a bűnper tulajdonkép gyakran az államhatalom birtokában levőknek küzdelme a társadalomnak egy csoportjával; nem helyeznek súlyt arra, hogy ezt a küzdelmet hatalmi vagy pártpolitikai érdekekből folytatják és hogy abban a polgárok, még pedig nemcsak mindig a valóban büntetettnek, hanem az ártatlanul gyanúba vett egyének is személyes szabadságáról és más fontos érdekeiről van szó; végre nem vesznek tudomást a per jogi szabadelvűség követelményeiről.

Részemről is kétségtelennek tartom, hogy a büntető per jogot mint jogtudományt annak elméleti kérdései szempontjából dogmatice is kell művelni, de méginkább elhibázottnak vélem azt, hogyha ebben a tudományágban a jogi dogmatika háttérbe szorítja egyéb szempontok figyelembe vételét.

Ez magyarázza meg azt az ellenszenvet, melylyel Fayer a német jogirodalom per jogi dogmatikájától felfogásom szerint túlságosan is elzárkózott.

Ezért, a ki Fayernek büntető per jogi irodalmi munkásságát csak a dogmatika szemüvegén vizsgálja, az ellen sok kifogást fog támaszthatni.

4. Fayer ugyanis az alaki büntető jog tárgyalásánál több irányban szándékosan és tudatosan mellőzte a nehezebb jogi fejtegetéseket, pl. egyáltalán nem foglalkozott a bizonyítási jognak nehéz és finom fogalmaival vagy részleteivel.

Ellenben annál nagyobb súlyt helyezett a büntető per jog alkotmányjogi vonatkozásaira, a bírói szervezet alkotmányos biztosítékainak megerősítésére, az egyéni szabadság garanciáira, a per jogi szabadelvűség követelményeire, arra, hogy a terheltnék és a védelemnek tág hatáskör adassék, hogy per jogi hatáskörük

¹⁾ Meglepők legújában azok a dühös kifakadások, melyeket ez a nagy dogmatikus jogász *Grundriss des Strafrechts* cz. munkájának 7. kiadásához (Leipzig, 1907.) írt előszavában (V—XIX. l.) az új irányok ellen intéz.

megeősítették és kiszélesítették, végre az ügyfélegyenlőség lehető megvalósítására és ehhez hasonlókra. Kitartóan harczolt Fayer azért is, hogy a perorvoslatok széles hatáskörben engedjessenek meg.

5. Az igazságügyi szervezet tekintetében Fayernek legnagyobb érdeme az a küzdelem, a melyet a magyar esküdtbíróságok újjászervezése, illetőleg hatáskörüknek kiterjesztése érdekében évtizedeken át folytatott. Ennek feltüntethetése végett röviden ki kell térnem az esküdtszék történetére törvényhozásunkban.

Hazánkban az igazságügyi szervezetnek és a büntető törvénykezésnek a jogállam követelményeivel megegyező reformját először azok az emlékezetes munkálatok kezdeményezték, a miket az 1840. évi V. t.-cz. által kiküldött országos választmány kebelében Szalay Lászlónak 1843. évi tervezete, majd Deák Ferencznek és társainak az esküdtszék érdekében adott különvéleménye alapján Szemere Bertalannak 1844. évi javaslata tartalmaztak.

Az esküdtszék hívei, Deák Ferencz és nagynevű társai kétségkívül nem kizárólag jogászi, hanem egyúttal alkotmányjogi okokból is küzdöttek elveikért, nevezetesen ama közvetlen tapasztalatok alapján, a melyek a harminczas évek nagy politikai pereiből kifolyólag még élénk emlékezetükben lehettek.

A szabadelvű ellenzéknek és a konzervatíveknek, az országgyűlés alsó táblájának és a főrendiháznak évekre terjedő heves küzdelme avval végződött, hogy az 1843. és 1844. évi tervezetek egyikéből sem lett törvény.

Sajtótörvényünk (1848 : XVIII. t.-cz.) az esküdtszéket csak a nyomtatvány útján elkövetett bűncselekmények eseteire illesztette be igazságügyi szervezetünkbe és az alkotmány visszaállítása után az igazságügyminiszterium az 1867. május havában kibocsájtott sajtóeljárási rendelet útján az esküdtbírósági eljárást csak a sajtóvétségek eseteiben szabályozta.

A bűnvádi eljárás teljes kodifikációjának munkálatai megindulván, azok a tervezetek, a melyeket a kormány megbízásából Csemegi Károly 1882- és 1886-ban készített, látszólag nemzetiségi és nyelvi nehézségek miatt mellőzték az esküdtszéket és kizárólag a törvényszékek előtti eljárást szabályozták. A kormány

hallani sem akart az esküdtszékről, az akkori igazságügyminister, Pauler Tivadar, az 1885-i hivatalos szaktanácskozmány megkezdésekor Tóth Lőrincz kérdésére határozottan kijelentette, hogy az esküdtszék kérdésében nem is kéri az értekezletre meghívott szakférfiak véleményét.

Az a kormányjavaslat, a mit *Fabiny* Teofil igazságügy-miniszter 1888 decz. 10-én a képviselőház elé terjesztett, e kérdésben már egész nyíltan színt vallott. A törvényjavaslat indoklása elvi alapon éles és heves támadást tartalmazott az esküdtbíróságok ellen általában és éppoly hevesen ellenezte a magyar esküdtbíróság hatáskörének kiterjesztését.

Ebben az időben valószínűnek látszott, hogy a büntető eljárás törvényhozási szabályozásánál ezt az intézményt mellőzni is fogják.

Még a gyakorlati jogszolgáltatás munkásainak az a testülete is, a mely legtöbb államban az esküdtbíróság mellett leghívebben szokott kitartani, az ügyvédi kar szintén cserben hagyta az esküdtszéket. Az 1886-ban tartott országos ügyvédgyűlés az esküdtszék ellen nyilatkozott.

Mi, a kik az esküdtbírósnak alkotmányjogi, politikai, perjogi és törvénykezési előnyeit méltatni tudjuk, kötelesek vagyunk annál élénkebb méltánylással kiemelni a szakférfiaknak azt a kis csoportját, a mely híven és következetesen maradt abban a meggyőződésben, hogy a magyar bíróági szervezet csak az esküdtszék intézményére építhető fel.

Az 1844. évi törvényjavaslatért vívott maradandó emlékü küzdelem óta senki Fayernél nem volt őszintébb, kitartóbb és lelkesebb híve az *esküdtszéknek*, melyben az igazságügyi szervezetnek alkotmányjogi és politikai vonatkozásai leginkább kidomborodnak és mely egyúttal a büntetések enyhítésére, illetőleg a felmentésre irányuló hajlandóságánál fogva rendszerint nem a szigorú megtorlásnak, hanem igen gyakran a megbocsátásnak, a kegyelem gyakorlásának egyik organuma.

Az esküdtbíróság és annak ítélkezése már ebből az okból is megfelelt Fayer büntetőjogi világnézetének. Még mint a budapesti ügyvédi kamara tagja, e kamara választmányának megbízásából, 1884-ben szerkesztette Fayer *»Bűnvádi eljárásunk reformjához«* cím alatt az esküdtszék mellett a meggyőződés

hevétől áthatott azt az emlékiratát (142 lap), a mely a Csemegi-féle eljárási tervezetek ellen folytatott küzdelemnek némely más kiemelkedő dolgozatai, különösen *Dell' Adami* és mások felszólalásai mellett a legnagyobb hatást tette arra, hogy büntető törvénykezésünk törvényhozási szabályozásánál az esküdtbíróság hatáskörének jelentékeny kiterjesztése biztosíttassék.

Fayer később is mindegyik nagyobb dolgozatában és igen számos cikkében nyilatkozott az esküdtbíróság mellett. Még életének utolsó évében is, sok előkészület alapján és egészségi állapotát tekintve, nagy erőmegfeszítéssel, Fayer az esküdtbíróság ügyének újabb áldozatot hozott. A nemzetközi börtönügyi bizottság felkérésére elvállalta az előadó tisztét a VII. nemzetközi börtönügyi kongresszuson az esküdtbíróságra vonatkozólag napirendre tűzött kérdés tekintetében. Elsősorban az ő tekintélye, népszerűsége, jelen volt nagyszámú volt tanítványainak szavazata voltak döntők az eredménynél, a mely kedvező volt az esküdtbíróság ügyére nézve.

Mint tanártársammal magánúton is többször beszéltem vele erről a kérdésről.

Fayer még a XIX. század első felének bizonyos fokig optimista idealizmusával nézte az esküdtbíróság intézményét. Csak előnyeit látta; fogyatkozásairól hallani sem akart és azokról műveiben meg sem emlékezett, az esküdtszékekkel egyik-másik államban tett kedvezőtlen tapasztalatokat csak nézete szerint helytelen törvényhozási szabályozásra, vagy meg nem felelő bírói ítélkezésre vezette vissza.

Életének utolsó éveiben valóban megszorították azok a támadások, melyeket királyi ügyészségünk néhány tagja az esküdtszék ellen intézett és elkedvetlenítette az a tapasztalat, hogy a gyakorlati élet terére már átlépett egyik-másik volt hallgatója, a kikkel állandóan érintkezésben volt, többször nyilatkoztak az esküdtszék intézménye ellen.

Pedig hiába, az emberiség életében ez az eszmények sorsa. Sok olyan intézmény, vagy új eszme, a miért az előtt évtizedeken, akár egy századon át is nemzedékek rajongtak, a melynek megvalósításáért a leghevesebb küzdelmeket vívták és a melytől sok törvénykezési és társadalmi igazságtalanságnak és vissza-ságnak megszüntetését remélték, az életben megvalósítva, nem

váltja be a hozzá fűzött reményeket. És ez gyakran nem is annak az intézménynek vagy elvnek a hibája, hanem természetes következménye a túlzott várakozásoknak, az egyoldalú magasztalásnak és abból is ered, hogy az emberek szeretik figyelmen kívül hagyni azt az igazságot, mikép emberi intézmény sohase lehet tökéletes, emberi jog és emberi jogszabályok sohasem lehetnek fogyatkozás nélkül valók.

Eltekintve az esküdszék kérdésétől, Fayer *egyebekben is* a modern jogállam igazságügyi intézményeiért és jogszabályaiért küzdött.

6. Abban az időben, mikor Fayer egyetemi előadásait megkezdte, jogi főiskolánkon, sőt a gyakorlat embereinél is *Pauler* Tivadarnak *Büntetőjogtana* volt leginkább elterjedve. Ez a könyv egyformán uralkodott az elmélet és gyakorlat felett. A kodifikálatlan átmeneti állapot ebben az időben nem is volt alkalmas szélesebbkörű irodalmi munkásság kifejtésére.

A büntető perjog világtörténeti fejlődésében a XIX. századnak 70-es éveit maradó emlékek és hatásuk büntető törvénykezésünkön még ma is több irányban érezhető. Ausztriában az angol és skót jog behatóbb tanulmányozása alapján *Glaser* a későbbi igazságügyminister, majd osztrák Generalprocurator, több mint tíz évre terjedő törvényelőkészítő munkássággal elkészíti a bűnvádi perrendtartás tervezetét, a melyet 1873-ban sikerül a törvényhozás által elfogadtatni. Ezt a törvénykönyvet nem kisebb szakférfi, mint az olasz régi jogi iskolának vezető férfia, a pisai tanár, *Carrara*, azon vezéresíllag gyanánt jelölte meg, mely felé a tudománynak és a külföldi törvényhozásnak törekednie kell.

A német birodalomban évekig tartottak azok a heves küzdelmek, melyeket az esküdszék és a Schöffénbíróság kérdésében, majd a büntető perjog vezérelveiről a legkiválóbb elméleti és gyakorlati szakférfiak vívtak és a melyeknek eredménye az 1877. évi német birodalmi bűnvádi perrendtartás lett.

A most említett tudományos kutatások és küzdelmek hatása Fayernek későbbi műveiben is észlelhető.

7. *Perjogi nagyobb munkái.*

Magántanári működésének első évtizedében Fayer csak kisebb dolgozatokat tett közzé.

Az 5. alatt említett esküdtszéki tanulmányok befejezése után 1884-ben Fayer ahhoz fogott, hogy »szokásjogi forrásokból« összeállítsa *»bűnvádi eljárás gyakorlatunkat a törvényszékek előtt«*.

E gyűjteményes munkában Fayer szószerint felvette az 1872. évi ideiglenes eljárási szabályokat és ezeknek mindegyik §-ához hozzá illesztette az elvi jelentőségű bírósági határozatokat, melyeket nemcsak a határozatok gyűjteményeiből, hanem többek közreműködésével¹⁾ a bíróságok irattáraiból is összegyűjtött.

Ezenfelül Fayer lenyomatott néhány újabb törvényt, vagy annak valamely részletét, a megfelelő helyeken egyes igazságügyiministeri vagy főügyési körrendeleteket, sőt itt-ott a Csemegi-féle 1882. évi tervezetnek egyes fejezeteit is vagy valamelyik író munkájának egy-egy részletét.

Az elméleti fejtegetéseket Fayer e munkának első kiadásában teljesen mellőzte és a közölt határozatokkal szemben sem foglalt el bíráló álláspontot, csak egyes kérdésekben jelölte meg általánosságban a judikatura irányát vagy állapította meg annak ingadozásait, esetleg rámutatott egyik-másik fontosabb vagy kiváló gonddal készült határozatból meríthető tanulságokra.

Ez az összeállítás igen hasznos szolgálatokat tett mind az elmélet, mind a gyakorlat munkásainak, mind a törvényelőkészítőknek. Fayer könyve alapján ugyanis rendszeresen megítélhető volt, mi a határozottan kifejlődött jogszokás és bizonyos kérdésekben van-e és ha igen, minő irányban megállapodott bírósági gyakorlatunk.

Mint hogy a gyűjtemény másfél év alatt elfogyott, szerzőnek módjában állt a már 1887. májusban közzétett második kiadást elég terjedelmes (77 oldalra terjedő) elméleti és jogtörténeti adatokat tartalmazó bevezetéssel bővíteni.

E bevezetés főbb részei tárgyalták a szárazföldi büntető eljárás szervezeti fejlődését, bűnvádi eljárásunk történetét 1833-tól 1887-ig, az 1872-i szabályzat alapján előállt némely fejleményeket, végre a bíróság, ügyészség és védelem szervezetének rövid vázlatát.

¹⁾ Magam is sok határozatot közöltem vele, mint a győri törvényszék akkori joggyakornoka, e törvényszék irattárából.

A későbbi rész szintén csak adatgyűjtemény, de kiegészítve az újabban hozott bírósági határozatokkal, továbbá a járás-bírói, kihágási, sajtóügyi és rögtönbírói eljárásnak akkor hatályban volt jogforrásaival.

8. Az említett munkának csak névlegesen új kiadása, valóban legnagyobb részben új munka Fayernek »*A magyar bünvádi perrendtartás vezérfonala*« cz. könyve, (1899.), a mely a bünvádi perrendtartásban és melléktörvényeiben foglalt törvényhozási anyagot rendszeresen feldolgozta.

Ebben a kérdésben csak az általános elméleti és a magyar jogtörténeti bevezetés a régi, a többi az új törvénynek rendszeres feldolgozása, részben a törvény szövegének átvétele.

Ez az újabb mű két kiadást ért, a másodikban (mely 1905-ben jelent meg), a szerző főleg az esküdtszéket és a semmiségi panaszt tárgyaló fejezeteket dolgozta át. Azonban egyéb kérdésekben is a törvény elemzése behatóbb, mint az előbbi kiadásban volt. A gyakorlatot a szerző mindenben felhasználta és a hol szükségesnek vélte, bírálta is.

9. E rendszeres munkákon felül Fayer igen sok tanulmányt, cikket, értekezést tett közzé a büntető perjog egyes részletkérdéseiről. Ez értekezések legnagyobb része az általa szerkesztett lapokban, korábban a *Magyar Themis*-ben, később a *Jogtudományi Közlöny*-ben jelent meg.¹⁾

A kisebb dolgozatok közül azokat, a melyekre szerzőjük nagyobb súlyt helyezett, felvette abba a gyűjteménybe is, melyet »*Tanulmányok a büntetőjog és bünvádi eljárási jog köréből*« cz. alatt 1894-ben tett közzé. Ezek : »*Törvényszéki bűnügyekben miként szervezendő a jogorvoslat.*« (Id. gyűjt. 1—27. l.); »*A védelem jogköréhez* (67—77. l.); »*A vizsgálati fogság a csekélyebb súlyú törvényszéki bűnügyekben* (93—99. l.).

E kisebb tanulmányok és értekezések közül kiemelkedik az a nagyhatású előadás, a melyet Fayer a bünvádi perrendtartás hatályba léptét közvetlenül megelőzőleg a Magyar Jogászegylet-

¹⁾ Ezeknek teljes jegyzékét az emlékbeszédem végén lenyomatott összeállítás tartalmazza. Ezen jegyzék készítettéséért elhunyt tagtársam unokaöccsének, dr. Balog Arnold ügyvéd úrnak, a Jogtudományi Közlöny felelős szerkesztőjének tartozom őszinte hálával.

ben »*A magyar bűnvádi perrendtartás előkészítő szakának jellemző részei*« cím alatt tartott (*Magyar Jogászegyleti Értekezések* XIX. köt. 165. füzet) és a mely a szerzőnek legbecsesebb dolgozatai közé tartozik.

10. Fayer mind rendszeres munkáiban, mind kisebb dolgozataiban több irányban erős bírálatot gyakorolt a törvényhozási szabályozással, különösen az esküdtbíróági eljárásnak és a perorvoslati rendszernek több szabályával szemben.

Egyes kérdésekben a törvényre és a gyakorlat irányára nézve tett megjegyzéseinek igazat is adok. Egészen véve azonban ezek bírálatára nézve nem tartom magamat véleménynyilvánításra hivatottnak. Évek során, nevezetesen 1892—1900-ig ugyanis részem volt a bűnvádi perrendtartás és melléktörvényei javaslatának szerkesztésében és az életbeléptetés munkálataiban. Felfogásom ennél fogva a szóbanforgó kérdésekben legtöbbszörre megegyez a törvény álláspontjával. Van ugyan a törvény rendelkezéseivel és az életbeléptetés alkalmával nyilvánult felfogással ellentétes egyéni nézeteim is, hisz' bűnvádi perrendtartásunk és melléktörvényei nem egyéni, hanem kollektív munkálatok, nem egy kodifikátor munkásságának köszönhetőek és így természetes, hogy azok a szakférfiak, a kiknek alkalmuk nyílt a törvény előkészítésénél közreműködni, nem mindenben értettek egyet. Egészen véve azonban mégis el kell ismernem, hogy elfogult vagyok a törvényvel szemben elhangzott bírálatok tekintetében és így ezekre nézve nem is kívánok állást foglalni.

Ez idő szerint, a míg a gyakorlat tapasztalatai az ellenkezőről meggyőzni nem fognak, a legtöbb kérdésben a törvény álláspontján állok, azonban annak kifejezett hangsúlyozásával, hogy a törvény megtámadott szabályainak is természetesen megvannak a maguk relatív fogyatkozásai, melyeket azonban részről kisebbeknek tartok, mint az ellenkező irányú törvényhozási szabályozásnak szintén megállapítható hátrányait.

11. Mindazok a szakférfiak, a kik e sorok írójának büntetőperjogi dolgozatairól tudomást szereztek, jól tudják, hogy e tudományág tárgyalási módszerére és igen számos részletkérdésére nézve nézetem nem egyezett meg boldogult tanártársam felfogásával.

Mindamellett eltérő álláspontom fentartása daczára is kiemelem, hogy sokat tanultam, sok eszmeébresztő irányítást kaptam Fayer Lászlónak büntető perjogi munkáiból is.

Már ebből az okból is kegyeletes kötelességem, hogy e tudományág eddig legszorgalmasabb és legproduktívabb hazai munkásának, a ki az úttörés nehéz munkáját hálátlan viszonyok közt évtizedeken át lankadatlanul végezte, nemes emléke előtt őszintén lerőjjam az elismerésnek azt az adóját, a mely csak az igazi érdemet illeti meg.

III.

ANYAGI BÜNTETŐJOGI DOLGOZATOK.

Magántanári működésének megkezdésétől fogva Fayer László évtizedeket fordított a büntető perjog tanulmányozására és irodalmi művelésére. Ez magyarázza meg, hogy habilitációja után csak körülbelül húsz évvel kezdett anyagi büntetőjoggal beltérjesebben foglalkozni.

Lapjának, a *Jogtudományi Közlönynek* 1893. okt. és nov. havi számaiban (305., 314., 322., 338. és 355. l.) »*Determinismus a büntetőjogban*« cz. alatt egy cikksorozatot tett közzé, a melyben a Lombroso által kezdeményezett tanokkal foglalkozott. E cikksorozat alapján az akkor fennállott »*Egyetemi Kör*«-nek jog- és államtudományi szakosztályában öt joghallgató az említett kérdésről felolvasást tartott és ezekre válaszolva Fayer is újból kifejtette véleményét;¹⁾ majd 1893-i dolgozatát bővítve lenyomatta összegyűjtött büntetőjogi tanulmányaiban.²⁾

A következő évben tette közzé Fayer az anyagi büntetőjog rendszeres feldolgozását a következő cím alatt: »*A magyar büntetőjog kézikönyve*«. (Első kiadás, I. köt. 1895. II, k. 1896. Harmadik kiadás, I. köt., 447 l., II. 555. l. 1905.)

A) *Az anyagi büntetőjog művelésének nehézségei korunkban.*

¹⁾ Az említett felolvasások megjelentek *Determinismus a büntetőjogban* cz. alatt Budapest, 1894. 97 o. E vitát Brassai Sámuel ismertette és bírálta a *Budapesti Szemlében* 83. köt. 214—244. l.

²⁾ *Tanulmányok a büntetőjog és bűnvádi eljárás köréből.* Budapest, 1894. 100—130. l.

1. Fayer László, mint az anyagi büntetőjog művelője, szintén fokozott nehézségekkel küzdött, melyeket a tételes magyar büntetőjog változásai, valamint a büntetőjog tudományának időközben bekövetkezett nagy átalakulása tesznek érthetővé.

Abban az időben, midőn Fayer jogi tanulmányait folytatta, a magyar büntetőjog még nem volt kodifikálva. Bíróságaink a régi büntető gyakorlat tételeit alkalmazták, melynek főforrása a bírói bölcs belátás volt és melyeket Pauler Tivadar foglalt könyvbe, klasszikus *Büntetőjogtanában*.

Aztán éveken át a régi magyar praktikusok merev ellenzéssel, minden kodifikációnak elvi ellenesei pedig igaztalan támadásokkal küzdöttek a büntető törvénykönyvnek (Btk.) Csemegi-féle tervezetei ellen. Nem sokára e tervezetek felett Szilágyi Dezső a képviselőház igazságügyi bizottságában és néhány más szakférfi a jogi szaksajtóban gyakorolt teljesen jogosult, de sajnos, a törvényhozás által kellő figyelemre nem méltatott bírálatot.

Ezután következtek azok az évek, melyekben a gyakorlat és az irodalom szakférfiai éles és heves támadásokat intéztek a Btk.-nek számos rendelkezése ellen és 1888-ban az igazságügyi kormány is hivatalosan állást foglalt amellett, hogy az 1878: V. és 1879: XL. t.-cz.-eket gyökeresen módosítani kell.

Ezek a körülmények magukban is véve kedvezőtlennek tették az időpontot arra, hogy Fayer László az anyagi büntetőjog rendszeres feldolgozásához fogjon.

2. Mindezekhez járult azonban Fayer számára, a ki nem akart egyszerűen dogmatikus büntetőjogász lenni, a legnagyobb nehézség: nevezetesen az elvi küzdelmek, a melyek a tételes büntetőjog alapjaira nézve évtizedeken át lefolytak.

Két évvel azután, hogy Fayer László magántanári működését megkezdte, először Olaszországban, azután futótűzként gyorsan tovaterjedve, más nemzetek irodalmában is felléptek a büntetőjognak új iskolái és azok a radikális irányok, melyek a nagytehetségű, de túlheves Ferri, volt római tanárnak, ez idő szerint az olasz szocialista párt egyik vezérének jelszavával büszkén hirdették, hogy a büntető törvénykezésnek új látókörköket, »nouvi orizzonti«, fognak nyitni.

Ezek az új irányok a leghevesebben támadták a tételes büntetőjogoknak és a megszokott törvénykezésnek alaptételeit és kezdetben úgy látszott, hogy az akkor hatályban volt jogrendszereknek és a régi tudományos irányok tanainak egy részét meg is fogják dönteni.

Ha az újítóknak merész feltevései igazoltaknak bizonyultak volna, önmagától összeomlik a tételes jogrendszereknek ama fényes sora, melynek felépítésén a jogtudósok és a törvényhozások évszázadokon át vállvetve dolgoztak és jelentőségüket vesztett könyvhalmazzá változtak volna azok a hatalmas könyvtárak, melyeket a büntetőjog tudományos művelésének megkezdésétől fogva, különösen a XIX. század folyamán oly sok nemzetnek legkiválóbb jogtudósai kidolgoztak.

Minthogy Fayer egész életében kiválóan érdeklődött szakmájának reformkérdései iránt, sőt maga is több irányban az elsőként sürgette a magyar büntetőjog reformját, ennél fogva állást kellett foglalnia azon védelemre nézve is, melyet a tételes jogok művelői, ahogy ma szoktuk nevezni a »klasszikus büntetőjogászok«, az új irányokkal szemben kifejtettek. Ez a védelem nem sokára az újítók ellen heves támadásba ment át és a pozitív irányok feltevéseinek legsebezhetőbb részeit csakhamar ki is derítette.

3. Ennek folytán az a három évtized, a mire Fayernak tanári működése kiterjedt, a büntetőjogi irodalom terén részben a leghevesebb tudományos küzdelmek, részben pedig a lassú forrongó átmenet időszaka, a mely két tulajdonkép egymástól egészen különböző tudományágnak más-más kutatási módszerrel folytatott harcát tünteti fel.

A klasszikus büntetőjog, a mely tételes törvényeken alapszik, vagy bölcsészeti általánosságokban mozgott és metafizikai alapon oldotta meg a büntetőjognak legnehezebb sarkkérdéseit, vagy kizárólag a jogi dogmatikára helyez súlyt.

Ellenben az »új irányok«, a melyek szeretik magukat pozitív tudománynak nevezni, részben a szociológia, részben a természettudományok kutatási módszerével kísérleteznek, de egyes úttörőknek merész túlzása és sokaknak tudományos tévedései következtében, részben pedig a kutatás tökéletlensége miatt is, még nagyon kevés pozitív eredményt mutathatnak fel.

A közvetítő iskolák munkásai megkísérlik átmenetet létesíteni e két ellentétes tudományos irány közt. Ezek érzik a tételes jogoknak bizonyos fogyatkozásait és hézagait, sőt el is fogadják az új irányoknak némely tételeit. Ezeknek csoportjai többfélék és az egyes csoportok közt az árnyalatok nagyon különbözők. A közvetítő iskoláknak legjelesebb művelői pl. a belga Prins, a francia Tarde, a hollandi Van Hamel, vagy a közülök legagilesebb Liszt, a berlini professzor, mind eltérő alapon kísérik meg kiegyeztetni a tételes jogok és az új iskolák némely alaptételeit.

Az a tudományos küzdelem, a mely egyrészt a dogmatikus büntetőjog, mint jogtudomány munkásai, másrészt a büntettről és bűncselekményekről szociológiai alapon folytatott kutatások végzői közt folyik, mindmáig befejezetlen és a XX. század tudományos munkásságának egyik érdekes tárgya lesz.

Ilyen nagy ellentétek és heves küzdelmek idejében éppen a büntetőjog sarkalatos kérdéseire nézve tagadhatatlanul nehéz mindenben következetes elvi álláspontot elfoglalni, különösen oly írónak, a ki ment akar maradni az új irányok merész túlzásaitól és nem akar úgy járni, mint a radikális újtók vagy a heves temperamentumú reformírók, a kik kétszer-háromszor is kénytelenek voltak alaptételeiket visszavonni, mert azokat alaposabb kutatóknak lelkiismeretesebb vizsgálódása, vagy a haladó tudományok megbízhatóbb megállapításai teljesen megegyeztették.

B) *Fayer László munkásságának irányai az anyagi büntetőjog terén.*

Mint az anyagi büntetőjog művelője, Fayer hármas irodalmi tevékenységet fejtett ki: a) rendszeresen feldolgozta a tételes jogot; b) állást foglalt az új irányok legfontosabb követelményeivel szemben; c) előterjesztette azokat a reformkiválmakat, a melyekkel a tételes jogrendszert továbbfejleszteni kívánta.

a) Fayer Lászlónak a tételes büntetőjogot tárgyaló műve, melynek a *Büntetőjog kézikönyve* címet adta, középhelyet foglal el a kommentár és a rendszeres tankönyv között.

Tárgyalási módszere legtöbb helyen a következő: Mindenekelőtt mindegyik kérdésre nézve kifejti a jogi tételeket, azután a felsőbb bíróságok gyakorlatából lenyomat számos határozatot, a melyeket Fayer legtöbbnyire a szintén általa szerkesztett

Döntvénytárból, néha más szaklapokból vett fel. Utoljára közli a törvénynek szó szerinti szövegét.

Erre a módszerre, a melyet Fayer kezdeményezett, boldogult tagtársunk nagyon sokat tartott és őszintén örült annak, ha azt mások, főleg egy-két fiatalabb író, egyik vagy másik irányban követte.

Az anyagi büntetőjogot tárgyaló fejtegetéseiben is iparkodott Fayer háttérbe szorítani azt, a mit »büntetőjogi formalizmus«-nak nevezett.¹⁾

Nem a jogi dogmatika legnehezebb kérdései érdekelték, hanem inkább az *emberiességi szempontok, az alkotmányjogi vonatkozások, a büntetési rendszer, a börtönügy egyes kérdései*, stb.

Évtizedeken át hévvel küzdött a halálbüntetés ellen. Még utolsó évében is lelkesen csatlakozott ahhoz a nemzetközi abolitionista mozgalomhoz, mely az 1905. évi budapesti nemzetközi börtönügyi kongresszus alkalmával indult meg.

A *büntetési rendszer* reformja tekintetében legtöbbnyire helyeselte mindazokat a követelményeket, a melyek a megtorlás *enyhítésére*, illetőleg lehető *mellőzésére* irányultak. Küzdött Btk.-ünk magas minimumai és a büntetési tételek magas közpértéke ellen. A szegényebb néposztályok lehető kímélése végett sürgette a *pénzbüntetések* végrehajtásának *reformját*. Évtizedeken át különféle irányokban nagyon sokat tett a *fiatalkorúak érdekei*nek hathatósabb elismerése céljából mind a megelőzés, mind a büntetési rendszer, mind a bűnvádi eljárás terén.

Egyike volt az elsőeknek, a kik hazánkban a *gyermekvédelem* praeventív jelentőségére figyelmeztettek; évtizedeken át folyton kívánta a *javító intézetek* számának és befogadó képességének szaporítását. Az 1899-ben Budapesten tartott nemzetközi gyermekvédő kongresszuson²⁾ terjesztette elő azt a becses előadmányt, a melyben a *fiatalkorúak bűnügyeiben* létesítendő reformoknak egész sorozatát javasolta. Ez utóbbiakból törvényhozásunk remélhetőleg már a közel jövőben egy-kettőt meg fog valósítani.

¹⁾ *A magyar büntetőjog kézikönyve* cz. munkája első kiadásában (1895.) az előszót azzal kezdte, hogy könyvében »a fogalmi kultusz helyébe a reális viszonyok kultuszát helyezte«.

²⁾ Közzétett a *Nemzetközi Gyermekvédő Kongresszus Naplója* cz. m. (Budapest 1900.) 184—187. l.

Többször kifejtette, mennyire szükséges volna a *patronaget* hazánkban is az egész országra kiterjedőleg szervezni.

Nagy tévedés volna azonban azt hinni, hogy *egyedüli* törekvése a represszió *gyengítése* volt. Szintén Fayer figyelmeztetett bennünket arra, hogy törvényhozásunk *számos jogi érdeket nem kellőleg oltalmaz*, hogy a magyar Btk. több irányban nem védi eléggé az erkölcsi javakat, sem némely kegyeleti érdekeket, sem a női becsületet, stb.; valamint nem bünteti eléggé szigorúan a munkaadóknak azon súlyos mulasztásait, melyeket ő *»ipari culpa«* gyűjtő név alatt szeretett egybefoglalni. E felírás alatt azt értette, hogy a munkaadók vétkes könnyelműségből, gyakran menthetlen vagyoni okokból meg nem felelő berendezés, munkaeszközök, ipari üzem útján a munkások életét és testi épségét súlyos veszélyeknek teszik ki.

Az anyagi büntetőjog körébe tartozik Fayer Lászlónak 1894. decz. 14-én bemutatott akadémiai székfoglaló értekezése: *Az otthon védelme a magyar büntetőjogban.* (Társadalomtudományi értekezések, XI. köt. 9. füz. 1895. 32 o.) Ez a dolgozat a magánlaksértés tényálladáki ismérveit vizsgálja és különösen állást foglal arra a vitára nézve, a mely e vétség speciális dolusa tekintetében *Csemegi* Károly, Vajkay, a budapesti kir. tábla akkori elnöke és más hazai íróink között még 1886-ban lefolyt.¹⁾

Az anyagi büntetőjog körébe tartozó többi kisebb dolgozatait, melyeknek jegyzékét emlékbeszédem függeléke tartalmazza, Fayer legnagyobbreszt a *Magyar Themis* és a *Jogtudományi Közlöny* cz. lapokban tette közzé, mely lapokat ő szerkesztett.

A *Tanulmányok a büntetőjog és a bűnvádi eljárás köréből* cz. gyűjteménybe (Budapest, 1894.) e kisebb dolgozatokból Fayer a következőket vette át: *A bizonyítványhamisítás kérdéséhez*, id. gyűjtemény 28—50; *Tettestárs vagy felbújtó* 51—58; *Halálbüntetés, mint összbüntetés* 63—66; *A Btk. 240. §-ához* 87—90; *Vízlopás* 90—92 l.

¹⁾ Ezt a székfoglalót *Vargha Ferencz* *Az otthon védelme a büntetőjogban* cz. alatt 1895. április 27-én a Magyar Jogászegyletben tartott értekezésével beható bírálat tárgyává tette (Jogászegyleti Értekezések XI. köt. 6. füz. 36 l.) és több tekintetben *Fayer* Lászlótól egészen eltérő tudományos eredményekhez jutott.

b) *Fayer László álláspontja a büntetőjogi pozitív iskolák tanaival szemben.*

A büntetőjogi naturalizmus ellen Fayer László több irányban erős bírálatot gyakorolt, másrészt azonban némely új tanoknak első magyarországi hirdetője volt.

Abból a célból, hogy e részben álláspontját feltüntethessem és tudományos érdemeit vázolhassam, néhány mondatban össze kell foglalnom a pozitív iskoláknak némely alapvető tanait.

1. 1876-ban a nagytehetségű, bámulatosan szorgalmas, de idegesen heves torinói orvostanár, Lombroso, egy merész feltevést dobott világgá.

Tana nem volt egészen új és nem is pattant ki Lombroso agyából, hanem elsősorban a materialista világfelfogás tanításainak volt változata, más irányban pedig felhasználta a szociológia kutatásait, az embertan, az elmekórtan, a bűnügyi statisztika, ethnológia és némely más új tudományok egyes tételeit. Ezenfelül *Lombroso* egyrészt *Comte*, *Darwin* és *Spencer* némely tanait, másrészt *Lavater* és *Gall* feltevéseit, valamint számos külföldi orvos kutatásait vette alapul.

De új, meglepő és nagyhatású volt az a határozottság, a melylyel Lombroso egyenesen hirdette, hogy a büntetett vagy legalább a büntetettek egy része, a született büntetett, delinquente nato, az emberi nemnek egy külön faja: t. i. büntetett ember (*Uomo delinquente*), a melyet külön testi és élettani szabálytalanságok jellemeznek, a melynek testi és erkölcsi jellege, szokásai és gondolatai különlegeseek, a melynek külső testi ismérveit orvosi alapon meg lehet határozni.

Ezen feltevés szerint az ilyen ember büntetettnek születik és bűncselekményeinek főoka az ő testi és lelki szervezete. A született büntetettben éppen úgy, mint valamely állatban, vagy növényben természetes szükség szerint fellépő természeti erők működnek, az ő szabad akaratáról nem is lehet szó, vele szemben a büntetés teljesen hatálytalan.

Ha Lombroso feltevése beigazoltatott volna, csakugyan már vége lenne a büntető ítélkezésnek.

A bíróságoknak nem kellene megítélni azt, vajjon követett-e el valaki bűncselekményt és minő az. Nem volna szükséges a bűnösséget megállapítani és nem volna értelme annak, hogy

a büntetést kiszabják. Az orvosszakértők egyszerűen megállapítanak a testi ismérvekből azt, hogy valaki született büntettes és őt kórházba vagy tébolydába utalnák, esetleg az illetékes hatóság intézkednék az iránt, hogy az ilyen egyén, mint a jogrendre és a társadalomra veszélyes, ártalmatlanná tétel céljából állandó őrizet alatt tartassék.

Eltekintve Lombroso tanaitól, számos orvos, különösen elmeorvosok a bűncselekmények elkövetését élettani alapon és pedig a büntettesnek általános degeneráltságából, illetőleg idegvagy elmebajokból iparkodott megmagyarázni.

Ezenfelül a bűnügyi statisztikusok, kezdve a nagy úttörőtől, Quetelettól,¹⁾ a bűncselekmények elkövetésében társadalmi törvényszerűséget hirdettek.

A bűnügyi szociológia művelői ráutaltak arra, hogy a bűncselekmények nem egyszerűen a büntettes szabad akaratából erednek, hanem hogy a kriminalitásnak egyéni, társadalmi, fizikai és égövi tényezői vannak és az államhatalomnak, valamint a társadalomnak módjában van megfelelő eszközökkel küzdeni e tényezők némelyike ellen és ezáltal előidézni a kriminalitás csökkenését.

Különösen a francia iskola, a melyet Lacassagne, lyoni orvostanár és követői alapítottak és a melyet a környezet iskolája czímen is megjelölnek, szemben Lombrosznak merész feltevéseivel, kifejtette azt, hogy a bűncselekmények elkövetésére elsősorban nem a tettesnek egyéni tulajdonságai hatnak, hanem főleg a büntettesnek környezete és ennek a környezetnek az életviszonyai.

Ez utóbbi iskolának csak változata a szociáldemokrata kriminologusoknak az az álláspontja, hogy a bűncselekményeket főleg korunknak gazdasági rendje, különösen a magántulajdonnak jelenlegi rendszere idézi elő.

2. Az új irányoknak némely tanai, különösen Lombrosznak feltevései, továbbá a bűnügyi statisztikusok és elmeorvosok állításai megtámadták a tételes jogoknak azokat a hatályban levő alapköveit is, a melyekre Fayer László legnagyobb súlyt

¹⁾ E nagytehetségű kiváló tudós, a ki azonban általános szövegekben gyakran elvetette a súlykot, alapvető munkája: *Az emberről és tehetségei fejlődéséről*, a társadalmi természettan kísérlete, 1836-ban jelent meg.

helyezett: az emberiességi irányt, az egyéni jogok tiszteletét, a büntető törvénykezésnek alkotmányjogi vonatkozásait.

Ezért ezek a tanítások Fayer lelkében valóban tudományos fájdalmat okoztak, különösen azért is, mert az új tanokat számos jogtudományi író szintén elfogadta és felhasználta.

Fayer szintén nem volt megelégedve a tételes büntetőjognak több alaptételével és maga is gyökeres reformokat kívánt.¹⁾ Összegyűjtött tanulmányaiban egész élesen kijelentette: a büntetőjog megérdemli az elítélő kritikát, a melyben újabban jogászok és nem jogászok részesítik. Tudománya »megmerevedett«. (Id. gy. 100. l.) De az új irányok követeléseit Fayer még sokkal veszedelmesebbeknek tartotta, mint a tételes jogoknak általa is kifogásolt alaptételeit és ezért különösen Lombrosoval határozottan szembe is állt.

A büntetőjog sarkkérdéseire nézve Fayer abban a fennebb említett tanulmányban foglalt állást, a melyet *Determinismus a büntetőjogban* cz. alatt tett közzé. Ebből kitűnik, hogy Fayer a mai individualisztikus büntetőjog alapján áll. A meglevőből kiindulva kívánja a reformot keresztül vinni. (128. l.) Az akaratelmélet híve. Azt elfogadja ugyan, hogy motivumok vezetnek bennünket, de a motivum súlyát az ember állapítja meg; ebben áll az embernek relativ szabadsága (118. l.). A determinismust Fayer szerint azért sem szabad elfogadni, mert az elriasztja az embert attól, hogy küzdjön a bűncselekményre csábító vágyak, szenvedélyek stb. ellen. Fayer kiemeli, hogy hiba volna a büntetőjoggal a fatalismust és a quietismust még jobban nevelnünk. (106. l.)

Határozottan visszautasítja Fayer mind a természettudományok, különösen az embertan, élettan és az elmekörtan, mind a szociológia reformköveteléseit, valamint a bűnügyi statisztikának számos tételét is. Az idegen tudományok anyagát a jog, mint egyszerűen átvett igazságokat, szerinte nem használhatja. (101. l.) A szociológia a nagy tömegeket vizsgálja, a büntetőjog ellenben a tömegben az egyes embert. A szociológia az átlagos

¹⁾ Fayernek büntetőjogi reformeszméiről alább a IV. fejezetben, a törvényelőkészítés körüli érdemeinek tárgyalásánál, illetőleg *Büntetési rendszerünk reformjáról* cz. dolgozatának ismertetésénél fogok szólni.

embert iparkodik szem elé állítani, a ki azonban tényleg alig tezik. (103. l.)

A büntetőjog tudománya Fayer szerint nem alapítható elsősorban természettudományi tételekre, hanem igenis az embernek behatóbb megismerésére és ennyiben a bölcsészetre és a szoros értelemben vett nevelés tudományára. (106. l.)

Különösen hangsúlyozza Fayer, hogy az új irányok a mai alkotmányos államnak gyökerei ellen vannak irányozva (113. l.), hogy a jogot elárasztaná az adminisztratív önkény (111. l.) és a bűnvádi eljárás tisztán rendőrségi célzatú eljárássá zsugorodnék össze. (115. l.)

Élesen elítéli Fayer a bűnügyi embertanban a kriminalitásnak hygienikus kezelését és azt egyenesen az oroszországi adminisztratív igazságszolgáltatással hasonlítja össze. (126—127. l.)

A statisztikai törvényre nézve, a mely elnevezés alatt, bár nyíltan nem mondja, bizonyára a *Quetelet*-féle »budget des crimes«-re gondol, Fayer azt hozza fel, hogy az e törvényre alapított determinismust a büntetőjogban előbb akklimatizálni kell és csak azután lesz az annak különleges céljaira megfelelően felhasználható.

Nem hallgathatom el, hogy ezekben a kérdésekben részemről több tekintetben radikálisabb vagyok és az új irányok némely tanait a büntetőjog reformjánál elfogadhatóknak és felhasználhatóknak tartom. De nagyon helyén volt abban az időben, a mikor Lombroso tanai akkora hatást tettek, mikor a bűnügyi embertannak merész feltevései hazánkban is egyeseket egészen elkábítottak, az az éles visszautasítás, a melyet Fayer dolgozatából olvashatunk. *Lombroso*nak nem voltak ugyan nagyobb számban magyarországi hívei (mintahogy ilyenek akadtak Olasz-, Spanyol- és Oroszországban), de egyes magyar írók mégis elfogadták egyik-másik tételét vagy a büntetettek egy részére nézve helyesnek találták annak kiinduló pontját. Fayer érdeme, hogy ezekkel szemben már akkor óvó, figyelmeztető nyilatkozatokat tett, mikor külföldön még a természettudományi szakférfiaknak egész nagy csoportja, pl. az 1885-ben Rómában tartott nemzetközi bűnügyi-embertani kongresszuson igazságként fogadták el

a bűnügyi embertan megalapítójának képtelen vagy túlzott feltevéseit.

Fayer ugyan nem természettudományi, hanem tisztán bölcsészeti és alkotmányjogi alapon utasította vissza ezeket a tanokat és így a természettudósokat fejtegetésével bizonyára nem győzte volna meg, de úttörő érdeme, hogy megelőzte azoknak az embertani és elmekórtani szakférfiaknak bírálatát, a kik rövid idő alatt a természettudományi módszer felhasználásával a született bűntettesről szóló tételeket egybehangzólag a legtöbb nyugat-európai államban teljesen elfogadhatlanoknak mutatták ki.¹⁾

Fayernek fennebb ismertetett fejtegetéseiből azonban nem osztom azt, hogy a kriminalitást és annak növekedését vagy csökkenését egyszerűen a szabad akarat tétele alapján lehet megmagyarázni.

Fayer nézetem szerint annyiban egyoldalú volt, mert félvén némely kedves alaptételének megtámadásától, kevesebb súlyt helyezett a bűncselekmények tényezőiről szóló tanokra, kevésbé tanulmányozta és munkáiban nem eléggé tárgyalta azokat a kóros életviszonyokat és társadalmi bajokat, a melyek a bűncselekmények elkövetésére vezetnek s így végeredményben növelik a kriminalitást. Hasonlókép, ámbár gyakran hangsúlyozta a megelőzés szükségét, mégsem fejtette ki behatóbban a megelőző intézkedések egész rendszerét.

Ezenfelül sajnálom, hogy Fayer az új iskoláknak egyes árnyalataival, különösen a francia iskolának a társadalmi környezet hatásáról szóló tanaival, továbbá *Tarde*, *Prins*, *Van Hamel* és *Garofalo* rendszerével, a marxista kriminológusok tételeivel, végre a bűnügyi aetiológiával, t. i. a bűncselekmények tényezőiről szóló tanokkal és azok kóroktanával behatóbban nem foglalkozott.

E kérdéseknek, illetőleg tanoknak tüzetes vizsgálata bizonyára emelte volna Fayer rendszerének sokoldalúságát és értékét.

¹⁾ Ezekről a dolgozatokról néhány újabb adatot közöltem a *Buda-pesti Szemle* 127. kötetének 330. és következő lapjain.

IV.

 FAYER LÁSZLÓ ÉRDEMEI A TÖRVÉNYELŐKÉSZÍTÉS
KÖRÜL.

A gyakorlati jogérettel foglalkozó tanárnak és kutatónak egyik fontos feladata közreműködni hazája jogrendszerének előbbrevitelében.

A Gondviselés ezen a téren Fayernek nem szánt vezető szerepet. A büntető törvénykönyvek javaslatának közzététele idejében Fayer még fiatal kezdő volt. A törvényjavaslat bírálata körül, ámbár abban másokkal együtt résztvett, nem töltött be vezető szerepet, csak néhány részletkérdéssel foglalkozott és Szilágyi Dezsőnek, a ki a képviselőház igazságügyi bizottságában küzdött Csemegi javaslata és főleg annak büntetési rendszere ellen, szolgáltatott némely adatokat.

A bűnvádi perrendtartás és melléktörvényeinek előkészítésében az 1880-as évek elején Csemegi Károly, 1886 után kormány megbízás alapján Wlassics Gyula, Schedius Lajos, Tarnai János szereztek kodifikatorius érdemeket, majd Szilágyi Dezső minisztersége alatt mások végezték ezt a munkát.

Fayer azonban résztvett a büntető törvénykönyvek módosítása tárgyában 1890-ben tartott, valamint a bűnvádi perrendtartás melléktörvényei tervezete felett összehívott szaktanácskozmányokon és szaklapjaiban a törvényelőkészítésnek haladását figyelemmel kísérve, azt bíráló megjegyzéseivel gyakran irányította és előbbre vitte.

A büntető törvénykönyvek novellájának megalkotásában, a mely feladat most vár törvényhozásunkra, kétség nélkül jelentékeny szerepe lett volna, de utolsó súlyos betegsége éppen azon a héten vitte őt sírba, a mikor az általa oly régen sürgetett törvénytervezetet közzétették.

Mindezek dacára Fayer igazságügyi szervezeti, büntetőjogi és eljárási reformjainknak évtizedeken át egyik legderekabb harczosa volt. Senkisésem múlta őt felül az összes részletek iránt tanúsított érdeklődésben, az évtizedeken át híven bizonyított kitartásban.

A) Alaki büntetőjogunk reformja körül szerzett érdemeit fennebb (lásd 17. és köv. l.) tüzetesen tárgyaltam.

B) Büntető törvénykönyveink kiegészítését és módosítását több irányban Fayer kezdeményezte. Ez utóbbi téren szerzett érdemeit ismét csak egy kitérés világíthatja meg teljesen.

I. Büntető törvénykönyvünk tervezetét és kormányjavaslatát Csemegi Károly még akkor szerkesztette, a mikor Fayer nem is fejtett ki behatódóbb jogirodalmi munkásságot.

Az első javaslatot Pauler Tivadar igazságügyminister 1873-ban, a másodikat pedig, a melyet Csemegi a Glaser-féle osztrák javaslat felhasználásával dolgozott át, Perczel Béla igazságügyminister 1875-ben terjesztette az országgyűlés elé. Ez a két törvényjavaslat épűgy, mint a második szövegezés alapján létrejött Btk. (1878 : V. t.-cz.) nem tekinthető önálló munkálatnak. Csemegi a javaslat szerkesztésénél felhasználta az azon korbeli német, osztrák, francia, olasz és belga büntető törvényhozást és ugyanezen nemzetek büntetőjogi irodalmának akkori legkiválóbb termékeit. Csak a javaslatnak büntetési rendszerében vannak a korán elhunyt, nagyérdemű Tauffer Emil kezdeményezésére egyes, az európai jogrendszerektől eltérő olyan intézmények és szabályok, melyeket az angol, illetőleg az irországi börtönsziszterre vezethetünk vissza. Egyebekben Btk.-ünk csak a részletekben, egyes, nem is sarkalatos kérdésekben vitte előbbre az európai jogot.

Különösen meglepő, hogy Csemegi teljesen és tudatosan figyelmen kívül hagyta azt az örökké emlékezetes törvényelőkészítő munkálatot, melyet a 40-es évek magyarországi nagy büntetőjogi reformküzdelseinek vezetője, *Deák Ferencz*, törvényhozői bölcsességének, igazságérzetének és emberismeretének köszönhetünk ; pedig büntető ítélkezésünk tapasztalatai negyedszázad alatt kétségtelenül bebizonyították, hogy ez a mellőzés sok tekintetben igazságtalan volt. A törvényhozások azóta részben már visszatértek, részben előreláthatólag vissza fognak térni némely olyan eszmékre, a miket Deák már 1843-ban elfogadásra ajánlott és melyeket Csemegi három évtized mulva teljesen mellőzött.

A Btk.-nek 1843. évi javaslata, ha azt törvényhozásunk akkor vagy megfelelő átdolgozás után néhány évtized mulva

magáévá teszi, sok tekintetben úttörő lett volna az európai Btk.-ek közt, magán viseli szerkesztőjének önálló gondolkodását, több tekintetben felette áll a korábbi büntető törvénykönyveknek és már hatvanhét esztendővel ezelőtt oly törvényhozási eszméket kezdeményezett, a melyeket újabban újra megtalálunk némely törvényhozási munkálatban.

Deák Ferencz, a ki mint ügyvéd és Zala vármegyének tiszti ügyésze kezdette meg közpályáját, minden részletében ismerte a 30-as évek magyar bírósági gyakorlatát és javaslata akkora emberismeretről és gyakorlati érzékről tesz tanúságot, a minőt csak kivételes, nagy törvényhozók munkáiban találhatunk.

Csemegi nagyobb jogtudós volt ugyan, mint a 40-es évek magyar táblabírái, a kik közül egyik sem volt elméleti szakférfi és a kik az azonkORBeli külföldi jogot sem ismerték teljesen tüzeten, de Csemegi nem volt oly nagy törvényhozó, mint a 40-es éveknek nagy vezető férfai.

Azt a tényt, hogy *Csemegi* a 43-as javaslatot miért mellőzte teljesen, sőt minden nagyobb kérdésben miért foglalt el e javaslattal következetesen ellentétes álláspontot, a tisztán személyes ambíciótól eltekintve, két körülmény magyarázza. Az egyik az, hogy a törvényjavaslat készítése idejében, mind a tudományban, mind a törvényhozásban az egyoldalú dogmatikus irány volt az uralkodó. A másik az, hogy Csemegi inkább volt elméleti jogtudós, sem mint bírói vagy törvényhozói nagy tulajdonságokkal megáldott szakférfi. A Btk.-ek nagytudományú szerkesztője valóban rajongott a jogi dogmatikáért, a büntetőjogért, mint jogi tudományért. Nemes és helyes törekvése volt jogrendszerünket és judikaturánkat tudományosabbá tenni, az ítélkezést kiemelni a chablonos gyakorlati jogszolgáltatás színvonaláról. Erre a törekvésére jellemző, hogy Csemegi, mint legfőbb bíróságunk tanácselnöke, az eléje elbírálás alá kerülő konkrét ügyek elintézése alkalmával is könyveket vitt a tanácskozó terembe; továbbá, hogy a sokat emlegetett és egyúttal sokat támadott II. büntetőtanács ítéleteinek indokolásában, melyeket az előadó bíró fogalmazványának sokszor önkényes mellőzésével nem egyszer egyedül és a tanács tagjainak tudta nélkül, utólagosan *Csemegi* írt meg, egy-egy dogmatikai kérdésről valódi értekezést szerkesztett. Ilyen

értekezésszerű ítéletek sem az előtt, sem Csemegi nyugalomba vonulása óta nem igen olvashatók döntvénytárunkban.

Alig képzelhető élesebb ellentét, mint ami ebben a tekintetben Csemegi és Fayer meggyőződése közt fennállott. Csemegi, mint bíró és törvényhozó előtt csak a jogi kérdés, az elméleti nehézségek, a dogmatika vitái lebegtek. Az újabb irányok törekvéseivel egybehangzólag igazat adok részemről Fayernek abban, hogy a bírónak elsősorban az egyént, a tetteit, vagy részest, az adott esetet, az előtte álló vádlottnak egyéni sajátosságait, a tett elkövetésének más, talán a gyakorlatban szintén előjövő hasonló esettől eltérő változatait és különbözőségét kell szembe előtt tartania. A törvényhozásnak pedig módot kell adni arra, hogy a bíró ezt az osztályozást és egyéniesítést csakugyan keresztül is vihesse.

Ezek a mélyen fekvő okai annak, hogy *Csemegi* nem méltányolta értéke szerint a 43-as javaslatot, viszont Fayer nem érthetett egyet Csemeginek sok kérdésben elfoglalt álláspontjával.

Ezekhez a tárgyi okokhoz személyi tekintetek is járultak.

Fayer kora fiatalságától fogva, a mikor a haza bölcsét személyesen láthatta és hallhatta, Deák Ferencznek legőszintébb tisztelői közé tartozott.¹⁾

Mindhaláláig az volt Fayernek meggyőződése, hogy Deák Ferencz volt az önzetlen nagy államférfi, a bölcs, mérsékelt, önmagának semmit el nem fogadó, a hazáért és nemzetért mindent feláldozni kész hazafi mintaképe. Ez a hódolat természetesen kegyelettel és tisztelettel vette körül azt a törvényhozási munkálatot is, a mely legnagyobbbrészt Deák Ferencz egyéni alkotása. Másrésről Fayer nem tartozott ahhoz a kis körhöz, a mely a különben zárkózottan, visszavonultan élő *Csemegit* körülvette és ennek a nagy jogtudósnak tagadhatatlanul hatalmas egyéniségét bizonyos személyi kultuszszal időnkint elkábitotta. Csemeginek ellentmondást nem tűrő, dicsőítések által hiúságra szoktatott, sok tekintetben agresszív, mások érdemét és munkáját kicsinylő temperamentuma személyes sértésnek vette azt a tárgyi

¹⁾ Még mint joghallgató, gyorsírói első nyilvános szereplése alkalmával, jegyezte Deák Ferencznek, akkor Pest belvárosa képviselőjelöltjének az 1865. évi nagyjelentőségű választások alkalmával a Vigadóban elmondott programbeszédét.

bírálatot is, melyet Fayer akár a Btk., akár *Csemegi* tanácsának egyes ítéletei ellen kifejtett.

Az ellentét *Csemegi* és Fayer közt elég hamar muthtkozott és Fayer nagyobbbrészt csak *Csemegi* halála után méltányolta azokat a maradandó érdemeket, melyeket ez a kiváló jogtudós a Btk.-ek megalkotása, valamint büntető ítélkezésünk tudományosabbá tétele körül szerzett.

A személyes ellentét kezdetben egyes kisebb jelentőségű esetekben vagy elvi kérdésekben, majd *Csemegi* judikaturájának iránya tekintetében mutatkozott, végre pedig a Btk.-ek módosítása kérdésében vált leghatározottabbá.

2. Alig, hogy Btk.-ünk 1880. szept. 1-én hatályba lépett, a gyakorlat és az irodalmi szakférfiak közül sokan nem titkolták avval szemben erős ellenszenvüket.

Bírói és ügyészi karunknak számos tagja azt a kényelmi tekintetekre is visszavezethető felfogást hangoztatta, hogy sokkal üdvösebb és igazságosabb volt a bírói bölcs belátásnak, a teljes szabályozatlanságnak az az arany korszaka, a mely korábban évtizedeken át hatályban volt. Ezt a felfogást, a mely a bírói önkénynek, részrehajlásnak, egyenlőtlenségnek oly tág teret nyit, épen a büntető törvényhozás terén nagyon könnyű megecáfolni.¹⁾

Más bírálók az igazságnak megfelelőleg utaltak arra, hogy a Btk. némely rendelkezéseiben túlszigorú, más súlyos visszaéléseket pedig, uzsora, leánykereskedés stb. teljesen megtorlatlanul hagyott vagy legalább azokkal szemben, pl. a csalásnál és más bűncselekményeknél igazolatlanul enyhe.²⁾

Fayer kezdettől fogva azokhoz tartozott, a kik bírálták mind a törvénynek, mind a *Csemegi* által vezetett II. büntetőtanácsnak túlságos szigorát.

E támadások *Csemegit* szerfelett elkeserítették.

1) L. érveimet *Büntető törvényeink módosításához*. cz. tanulmányomban. (Budapest, 1900.) 16. l.

2) A többi részletre nézve a törvénynyel szemben bíráló álláspontomat vázoltam az igazságügyi kormány megbízásából, a Btk. novellájához készített indokolásban, melyet az igazságügyminister úr 1907. július 5-én terjesztett a képviselőház elé. (Indokolás a Btk.-ek és a bűnvádi perrendtartás módosításáról és kiegészítéséről szóló törvényjavaslatához, 13. és köv. l.)

Rendkívüli érzékenységénél fogva ő minden bírálatban személyes sértést látott és nem volt hajlandó a törvénykönyvnek, a mit (ezt magam is többször hallottam tőle), Szent István kora óta legjobb törvényünknek tekintett, semmi módosításához hozzájárulni, a mit más kezdeményezett.

1888 tavaszán Fabiny Teofil igazságügyminister véleményt kívánt több igazságügyi hatóságtól és két szakférfitől¹⁾ az iránt, hogy a szerzett tapasztalatokhoz képest a gyakorlati szükség a Btk. mely rendelkezéseinek és mily irányban leendő megváltoztatását, illetőleg pótlását indokolja. Az igazságügyi kormány tehát ebben az időpontban még nem gondolt sem szélesebb keretű revízióra, sem az új irányok (l. fennebb III. 30. és köv. l.) egyik-másik tételének vagy új törvényhozási eszméknek értékesítésére.

Fayer véleményét ekkor az igazságügyi kormány nem kérte ki. Alig érkeztek be a vélemények, az igazságügyi tárca vezetését 1889 tavaszán Szilágyi Dezső vette át és ezt követőleg rövid idő múlva egyes törekvések arra kezdtek irányulni, hogy Csemegit, a ki akkor a kir. Curia tanácselnöke volt, nyugalomra vonulásra bírják.

3. Bizonyára távol állott ezektől a törekvésektől és tisztán a véletlenre vezethető vissza az, hogy ez időben, 1889. ápr. 27-én, Fayer a Magyar Jogászegylet büntönügyi bizottságában előadást tartott *»Büntetési rendszerünk reformja«*-ról.

Ez az előadás a mások által akkor nemcsak élesen, de bizonyos célzattal is támadott Csemegit szertelenül bántotta.

Ebből az okból lelkemben kötelezve éreztem magamat arra, hogy Csemegi álláspontjának egyben-másban védelmére keljek.

Ez szolgál magyarázatául és mentségeül annak, hogy nyomban az előadás hatása alatt szembeálltam Fayerral oly részletekre nézve is, a melyekben később behatóbb vizsgálat és bővebb megfontolás arra a meggyőződésre indított, hogy Fayernek volt igaza. Életében nem volt alkalmam Fayernek ezt az elégtételt nyilvánosan megadni; ime halála után teszem azt.

Más kérdésekben, különösen az ú. n. feltételes elítélésre

¹⁾ Székács Ferencz, a budapesti törvényszék büntető osztályának vezetője és Heil Fausztin, akkor fiumei kir. ügyész.

nézve bevárandónak tartottam a törvényhozási tapasztalatokat és ezért azok tekintetében egyelőre nem foglaltam állást.

4. A börtönügyi bizottságban tartott előadást Fayer jelentékenyen kibővítve, még azon év szept. havában 107 oldalra terjedő külön füzetben kiadta.

A füzet tartalma nagyon vegyes és változatos. Egyes fejezetek sorrendjére megjegyzések is tehetők.

A szerző kifejti észrevételeit a büntetés végrehajtására nézve és előadja bírálatát a Btk. és a judikatura túlszigora ellen. Különösen kifejti, hogy a Btk. minimumai túl magasak és hogy a büntetés középértékét Curiánk nem helyesen határozza meg.

Igazoltak azok a fejtegetések, melyek a minősített lopás túlszigorú büntetésére vonatkoznak és melyeket a Btk. f. évi júl. 5-én benyújtott novelláris javaslatánál részemről is alapul vettem.

Ezzel a dolgozattal tehát Fayer több irányban helyesen megjelölte a Btk. módosításának némely alapeszméit, de még nagyobb szolgálatot tett törvényhozásunk ügyének azzal, hogy egybeállította azokat a reformeszméket, melyeket a Liszt-féle kriminálpolitikai iskola tanai, valamint némely újabb törvénykönyvek alapján tételes büntetőjogunk átalakításánál felhasználni kívánt. Így mellékesen, inkább megfontolás végett, sorolja fel Fayer az akkor új olasz Btk. mintájára a közmunka, a bírói dorgálás, bellebbezés kérdéseit és kívánta a feltételes szabadságra bocsátás intézményének továbbfejlesztését.

Egyes irányokban (pl. a fiatalkorúak büntetési rendszerére nézve) a szerző javaslatait nem tartom kielégítőeknek. Más javaslatokat ellenben törvényhozásunk remélhetőleg a közel jövőben magáévá fog tenni.

Igen becsesek és úttörők azok a fejtegetések is, melyek a megelőzés rendszerének hazánkban kiépítését, különösen a patronage országos szervezését sürgetik.

Fayer dolgozata több ellentmondást keltett.

Különösen az ú. n. feltételes elítélésnek akadtak tekintélyes és heves ellenzői: *Baumgarten* Izidor, *Edvi Illés* Károly, (a ki azonban később véleményét megváltoztatta és jelenleg már az intézmény pártolói közé tartozik), *Doleschall* Alfréd, *Balás* Elemér stb., és legutóbb a Btk. módosításáról szóló novelláris

tervezet tárgyában tartott szaktanácskozmányon felsőbb bírói karunknak néhány kiváló képviselője is.¹⁾

Az ellenzékkel szemben Fayer mindjárt kezdetben felvette és lankadatlan kitartással 16 esztendőn keresztül végig harczolta a tudományos küzdelmet. Ennek eredménye volt, hogy az igazságügyi kormány több ízben hivatalosan is határozottan állást foglalt a büntetés feltételes felfüggesztésének intézménye mellett. A fiatalokúakra nézve már az 1892. májusban Szilágyi Dezső által benyújtott törvényjavaslat, a felnőtt elítéltekre nézve pedig sokkal szélesebb keretben az 1907. júliusban be-terjesztett törvényjavaslat kívánja ezt az intézményt törvény-tárunkba illeszteni.

Az a határozott meggyőződése, hogy a büntetés feltételes felfüggesztésének kellő óvatossággal szabályozása igazságosabbá és emberiesebbé fogja tenni büntető törvénykezésünket. Ez az intézmény ugyanis érvényre fogja juttatni az egyéniesítés elvét, meg fogja óvni az első alkalommal, kisebb súlyú bűncselekményért elítélt alkalmi büntettek ezreit a rövidtartamú szabadságvesztés-büntetés hátrányaitól és veszedelmeitől és előre láthatólag sok ezer szerencsétlent tart majd meg a tisztességes munka, a munkás-társadalom javára.

Abban a haladásban, mit törvénykezésünk ez intézmény által tenni fog, a kezdeményezésnek és a remélhető győzelemben a legkitartóbb küzdelemnek babérja Fayer László emlékét illetik meg.

5. A dolgozatnak közzétételét követő évben Fayer László résztvett a Btk. módosítása tárgyában Szilágyi Dezső által 1890-ben összehívott szaktanácskozmányon, mely a revízió részteit Schedius Lajos előadói tervezete alapján tüzetesen meg-

¹⁾ Ellenben kezdettől fogva Fayer mellé állottak és a büntetés feltételes felfüggesztésének intézményét hazai irodalmunkban, valamint törvényhozási téren is diadalra segítették: *Wlassics* Gyula (a Budapesti Szemle, 69. köt. 22—41. l. megjelent nagybecsű tanulmányában, továbbá legutóbb Magyar Jogászegyleti Értekezések, XXXIV. köt. 115 és köv. l.), valamint *Tóth* Lőrincz: A rövidtartamú szabadságvesztés-büntetések és a feltételes elítélés. Akadémiai Értekezések a társadalmi tudományok köréből XI. köt. 4. füzet; végre megszámlálhatlan sok czikkben a nemrég elhunyt *Gruber* Lajos, budapesti kir. ügyész.

vitatta. E tanácskozmány jegyzőkönyveit eddig még nem tették közzé, de kitűnik azokból, hogy Fayer nézeteit büntetőjogunk újjáalkotására nézve már ez alkalommal több irányban jelezte.

Két év múlva a dolgozat első füzetének megjelenése után Fayer (felhasználásával a külföldi törvényhozások időközben létesült alkotásainak és az időközi irodalomnak) kiadta e munkának második füzetét. (76. l. 1891.)

Ebben a füzetben ismét foglalkozik a minimumok és a lopás büntetésének kérdésével, de egyúttal négy oldalon tervezetet közöl a Btk. módosításáról, valamint összefoglalja 30 pontban azokat a jogsértéseket, a melyekre nézve a magyar Btk. nem tartalmaz büntetési szankciót.

6. A dolgozat 1892-ben közzétett III. füzetének (116 l.), három fő tárgya van.

A füzetnek legnagyobb része (84 o.) bírálat a Btk. módosításáról és kiegészítéséről szóló azon törvényjavaslat felett, melyet *Schedius* Lajos szerkesztett és *Szilágyi* Dezső 1892. május 18-án a képviselőház elé terjesztett volt. A második rész (84—106. l.) e törvényjavaslatnak újabb átdolgozott szövegezése.

A harmadik rész régi magyar ítéleteket tartalmaz.

7. E dolgozatokkal Fayer, a kinek szövegezései egyébként nem jutottak törvénybe, maradandó érdemeket szerzett hazai jogrendszerünk előbbrevitele körül is.

Különösen igazságosabbá fog válni tételes jogunk, ha elfogadva Fayernek 18 év előtt kifejtett eszméit, törvényhozásunk módosítani fogja a minősített lopásnak túlszigorú büntetéseit, ha beilleszti majd büntetési rendszerünkbe a büntetés felteteles felfüggesztésének intézményét, hathatósabb védelemben fogja részesíteni a női becsületet stb.

A legutóbbi hónapokban derék tagtársunkra nagy öröm várt volna, ha ki nem ragadja őt körünkből a kérlelhetetlen halál. Az igazságügyi kormány megbízásából már 1902-ben kidolgozott törvénytervezetemből újabb kormánymegbízás alapján 1906 őszén rövid törvényjavaslatot készítettem abból a célból, hogy tételes büntetőjogunk legégetőbb hiányain mielőbb segítve legyen. Ezt a tervezetet az igazságügyi kormány néhány nappal érdemes tanártársam halála után közzétette, majd figyelembe véve

az e tárgyban összehívott széleskörű szaktanácskozmány¹⁾ véleményét és a Magyar Jogászegyletben, valamint irodalmi úton kifejtett bírálatot, a törvényjavaslatot egészen új szövegezésben 1907. július 5-én az országgyűlés képviselőháza elé terjesztette.

V.

Boldogult tagtársunk állandó munkában, nemesen eltöltött életének és sokoldalú fáradhatlan tevékenységének egyéb részleteivel is kellene még foglalkoznom.

Két okból nem teszem ezt.

Az egyik, hogy nehéz volna ez életnek nemes emlékeitől röviden megválnom, pedig emlékbeszédem már is meghaladja a rendes kereteket. A másik ok az, hogy korábbi megtisztelő megbízatás alapján, a mit a Magyar Jogászegylet igazgató-választmányától kaptam — más helyen²⁾ tárgyaltam Fayer Lászlónak életrajzát és méltattam összes munkásságát, különösen azt is, a mit mint két szaklapnak, a Magyar Themisnek, később a Jogtudományi Közlönynek szerkesztője, továbbá, mint a Magyar Jogászegyletnek egyik alapítója, hosszú időn át vezető főtítkára, később alelnöke, végre, mint hallgatóinak Mentora és irányítója, végre mint annyi nemes ügynek és tudományos mozgalomnak szervezője, évtizedeken át végzett.

Fayer különösen mint agitátor és pedig úgy az új eszmék felvetője vagy támogatója, valamint a fiatal tehetségek buz-

¹⁾ Ennek tagjául természetesen Fayer is ki volt szemelve, de a meghívót halála következtében már nem vehette kézhez. A képviselőház előtt fekvő törvényjavaslat a fiataikorúak büntetési rendszerének szabályozásánál egészen új utakat követ ugyan és így ennek második fejezetét nem vezethetem vissza Fayer kezdeményezésére, de egyébként a javaslatba több irányban belefoglaltam azokat az eszméket, a melyekért Fayer évtizedeken át híven és kitartóan küzdött.

Tizennyolcz évi küzdelem után késő és szomorú elégtétel ugyan, de mégis elégtétel ez a nemes gondolkodású szakférfi szellemének, a ki életét komoly munkában és eszméinek győzelméért folytatott lankadatlan küzdelemben töltötte volt.

²⁾ *Fayer László emlékezete*, a Magyar Jogászegyletnek 1907. ápr. 17-én tartott ünnepi ülésén előadta dr. Balogh Jenő (M. J.-E.-i értekezések XXXV. köt. I. füzet, 273. sz.)

dítója és lelkesítője pótolhatatlan marad a jogtudomány mai magyar munkásai között.

Egyébként mindent elmondtam avval, ha kiemelem, hogy Fayer, a mióta csak anyagi viszonyai engedték, egész életét, teljes munkaerejét a jogtudománynak és jogirodalomnak szentelte.

Mint tanárnak nagy hatása volt. Hatvanöt egyetemi félétven át hallgatóinak hosszú sorában tudománya iránt lelkesedést tudott kelteni és fentartani.

A jogi oktatást gyakorlatiabbá tette az által, hogy a budapesti kir. m. Tud. Egyetem jog- és államtudományi Karán a legelső volt, a ki büntetőjogi praktikumokat kezdett tartani.

Egész jogász-nemzedékeket buzdított a jogirodalom terén állandó munkára és soha nem fáradt ki abban, hogy a tehetésebbeknek és szorgalmasabbaknak tanácsos, útbaigazításokkal, könyvekkel szorgáljon és velük állandó érintkezésben állva, a kényelmesebbeket és félénkebbeket valósággal reá szorítsa egy-egy cikk írására vagy valamely általa gyakran tárgy szerint is kijelölt kérdéssel jogászegyleti előadás tartására.

Megszámlálhatatlan az a sok értekezés, cikk és tanulmány, melylyel ilykép jogirodalmunkat közvetve gazdagította.

Személyes vonatkozásokat, t. teljes ülés, eddig mindenütt elhallgattam, de éppen Akadémiánkban, melynek tagjául Fayer L. ajánlott, egyéni hálámnak adóját is kötelességem leróni.

1883. szeptember havában, mint a budapesti egyetem hallgatója, egy szemináriumi eset tárgyalása alkalmával ismerkedtem meg boldogult tagtársammal.

Ettől az időtől fogva egész addig, míg ravatalánál búcsúszavaimat elmondtam, személyes érintkezésünk soha meg nem szakadt.

Jóleső lelki kötelességem megemlíteni, mennyi támogatásban részesített e 23 év alatt engem épúgy, mint annyi sok más fiatal kezdőt, kikből egyenesen az ő buzdítására vált a magyar jogi irodalomnak állandó munkása.

Sokat tudnék erről mondani, kezdve első büntetőjogi kísérletemtől, mely 1883 telén, az akkori Egyetemi Olvasókör jog- és államtudományi szakosztályában »a folytonos és folytatólagos bűncselekmények tanáról« tartott előadásom volt, egész az utolsó évekig.

De nemcsak magamnál, másoknál is tapasztaltam, hogy azokat a kezdőket, kiktől buzgóságuk vagy munkakedvük révén valamit várt, mily féltő gonddal kezelte, sőt érdekükben még azt is megtette, hogy a szigorú bírálatokat a kezdőknek első kísérleteiről, melyeket lapjához küldtek, nem közölte, vagy jelen-
tékenyen enyhítette.

Valóban a kezdő írók Mentora és jóakaró, önzetlen pártfogója volt. Az új tehetségekre nemcsak nem féltékenykedett, hanem sikereiken szívből örvendezett is.

Egyéniségének többi nemes vonásai: önzetlensége és eszményi, minden anyagiasságtól ment felfogása; végtelen munkaszeretete, kötelességtudása és szorgalma, lelkiismeretessége és igazságérzete, szerénysége és az a nemes tartózkodás, melylyel az ünnepeztetést magáról elhárította, mind követésre méltó példaként áll előttünk.

VI.

Fayer László élete 64 évre terjedt, de ebből csak két évtizedet fordíthatott kizárólag tudományos munkára, holott egész életében mindig csak tanár akart maradni és mikor már anyagi viszonyai engedték, állandóan íróasztala előtt, könyvei között dolgozva, töltötte napjait.

Boldogult tagtársunknak egész élete tehát szomorúan példázza azt, hogy a hatás, a melyet a tudomány kutatója és a tanár életének végén munkájára visszapillantva megállapíthat, azok az eredmények, melyeket, ha van lelki ereje életének nagy számadását megcsinálni, önmaga összegezhet, nem mindenben tőle, nem kizárólag az ő érdemeitől függnék; gyakran nem is az ő hibái okozzák azoknak kisebb-nagyobb voltát.

Hazánkban csak nagyon-nagyon kevesen (és ezeket tartom én a Gondviselés igazán szerencsés kiválasztottjainak) jutnak abba a kedvező helyzetbe, hogy kora fiatalságuktól fogva csendes vidéki tanszéken, anyagi gondoktól, családi bajoktól menten évtizedeket összetéve, egész életüket a tudományos bűvárműködésnek szentelhessék.

Mások, a kikben meg volna az elméleti bűvárműködésnek olthatatlan szomja és a tudománynak igaz szeretete, csak munka-

bíró éveik közepén túl vagy életük vége felé jutnak abba a helyzetbe, hogy igazán és kizárólag a tudós és tanár kötelességeit teljesítsék.

Egyeseket a kiválóan éles tehetség, a kedvező életviszonyok, a nagy munkabírárs, a vas egészség kedvezőbb helyzetbe helyezhettek, mint boldogult tanártársamat.

És ha mindezt egybevetem, legtárgyilagosabb mértékkel mérve is azt kell mondanom, voltak hazánkban a büntetőjog és büntető perjog művelői között nagyobb tehetségek, többen voltak, a kik egész életüket kizárólag a tudományos munkásságnak szentelhették, de azokban az esztendőekben, a melyeket boldogult tagtársunk tanári hivatásának megfelelően, dolgozó asztalánál tölthetett, senkisémmúlta őt felül a tudomány művelése közben folytatott nemes, kitartó és zajtalan munkában. Elköltözött társunk halála óta valahányszor magam előtt látom igazán szorgalmas hallgatóimnak kis csoportját, mindegyiküknek azt szeretném lelkére kötni, hogyha nem keresnek múltó sikereket és ha — miként a görög hitrege szerint Herakles — abba a helyzetbe jutnak, hogy válaszszernek egyrészt más életpályák gyorsabb és ragyogóbb sikerei, másrészt a tanár dolgozó szobájának csendje közt és ez utóbbit választanák, akkor ugyanazzal az eszményi felfogással, ugyanazon kötelességtudással és lelkiismeretességgel, nem kisebb fáradhatlansággal és lelkesedéssel végezzék tanári tennivalójukat, mint törékeny szervezetű, az utolsó évtizedekben már súlyos kórral küzdő tagtársam.

Fayer László tudományos munkásságának maradandó eredményei is lesznek büntetőjogunk irodalmában és egyetemünk történetében. De ha ezeket elfelednék vagy nem kellően méltányolnák is, az utánunk jövő nemzedékeknek mindig el kell ismeriök azt, mily híven teljesítette Fayer László a tanári, írói és kutató tevékenység körében kötelességeit és hogy példát adott, mintaképpül szolgálhat késő utódainak is.

Mindnyájunk életében fel-felmerülnek olyan hangulatok, a melyekben szinte tépelődni kezdünk a felett, vajjon a jelenlegi viszonyok közt helyesen cselekszenek-e azok, a kik a körülöttük zajló életnek fényesebb sikereivel nem törődve, íróasztaluknál ülve, csak az elméleti búvárkodás terén dolgoznak.

A mióta Fayer Lászlót elvesztettük, mindig az ő példája

osztatja el a bennem is néha-néha fellépő elkedvetlenedés érzetét. Boldogult tagtársam már évek óta szenvedett súlyos és gyógyíthatlan betegségekből. Ezért az újabb időkben csak nagy ritkán láttuk ülésein. Az Egyetemen azonban előadásait példás pontossággal megtartotta.

1902-ben a nemzetközi börtönügyi bizottság megbízásából felkértem őt, vállalja el az egyik előadó tisztét a VII-ik nemzetközi börtönügyi kongresszuson, a melyet 1905-ben, Budapesten kívántak megtartani.

Most is előttem áll, minő méla arczkifejezéssel és lemondó taglejtéssel kísérté következő szavait : »Hol leszek én már akkor !« Vigasztalni kezdtem, velünk együtt fog dolgozni, teljes munkacserében. Valóban az esküdszékről szóló előadását, melyre később mégis vállalkozott, nagy külső sikerrel meg is tartotta.

Ime, szegény barátomat halála előtt négy évvel már közeli halálsejtelmek fogták el. Néhány évet sem szánt magának. De nem vonult vissza, nem hagyta abba kötelességeinek végzését, dolgozott kitartással az utolsó napokig, az író toll valósággal úgy hullott ki munkás kezéből.

Sokan vagyunk, a kiknél az ő nemes egyénisége ezentúl is, a míg öntudatunk és érzéseink meg nem szűnnek, a legigazabb nagyrabecsülés és fájó ragaszkodás tárgya lesz.

Sokan áldjuk ; bizonyára minden közelebbi ismerője mindhaláláig hűséggel, kegyelettel megőrzi nemes emlékezetét !

Fayer László lev. tag kisebb dolgozatainak jegyzéke.

A »Magyar Themis« jogtudományi folyóiratban.

1870.

Reformmozgalmak az esküdtszéki intézmény terén, 37.

1871.

Igaz-e, hogy esküdtszékeink verdiktjei nem állják ki a próbát? 225.

A gyorsírászat tanításáról a jogakadémiákon, 103.

Fogott bírák, 192.

Fegyházaink reformjához, 204.

1872.

A jogászgyűlési kérdések kitűzése alkalmából, 183.

Még egy szó a felebbezés korlátozásának kérdéséhez, 199.

Egy igazságügyminiszteri rendelet, 287.

A tizedik német jogászgyűlés két határozata, 311.

Reformmozgalmak az esküdtszéki intézmény terén, 3, 21, 38, 72.

A »Schöffengericht« kérdésének legújabb stádiuma, 284.

Az új bűnvádi eljárás javaslata az ausztriai birodalmi tanács előtt, 191.

Lajtántúli reformkísérletek. (Törvényjavaslat a »Bagatell Ver-fahren« tárgyában), 427, 436.

1873.

A Schöffengericht jelenlegi állása Németországban, 351, 367.

Lajtántúli reformkísérletek, 25, 33.

Bűnvádi eljárás a német birodalom részére, 109, 125, 141, 157, 239, 279, 327, 343.

Ihering legújabb munkája, 9.

Küzdelem a jogért, 416.

1874.

Esküdszékeinkről, 122.

Párhuzamok az új osztrák bűnvádi eljárás és a német bűnvádi eljárás javaslata között, 217, 225, 241, 274, 281.

Gneist legújabb munkája a bűnvádi eljárásról, 134, 141, 150, 166, 158, 198.

1875.

Az esküdszékeink verdiktjeiben mutatkozó ellenmondások elhárításáról, 162.

A bűnsegédéről szóló tan különös tekintettel a külföldi törvényhozásokra és a magyar büntetőtörvénykönyv javaslatára 225, 234, 298, 305, 313, 321, 329, 337, 345, 361.

1876.

A legújabb reformok eredményei a jogi oktatás terén, 49, 107.

Aphorismák a büntetőtörvény javaslatához. I. A kísérletről, 131.

A jogkövetkezmények, 231, 247.

A mellékbüntetésekéről, (A Pesti Naplóból.) 234.

A jogkövetkezmények a magyar büntetőtörvénykönyv javaslatában, 321, 337, 345, 359.

A testi sértések a magyar büntetőtörvénykönyv tervezetében, 415.

1877.

A testi sértések a magyar büntetőtörvénykönyv tervezetében, 11.

Jogi oktatásunk, 17.

»In adversarios«, 165.

Párhuzamok a magyar és az osztrák büntetőtörvénykönyv javaslata közt. 325, 342, 385.

1878.

Ellenmondások esküdszékeink verdiktjeiben, 3.

A büntetőtörvénykönyv V. fejezete és a »részesség« fogalma tárgyában válasz a »Magyar Igazságügy«-nek, 306.

A büntetőtörvénykönyv 22. §-ához, 228.

A correctionalisatio elve a magyar büntetőtörvénykönyv 106. §-ában, 316.

A »Jogtudományi Közlöny«-ben.

1881.

A vallásügyi vitához, 33.

A büntetőtörvénykönyv 247. §-ához, 352.

Die Auslieferung der Verbrecher und das Asylrecht, Von Franz v. Holtzendorff, 288.

1882.

A bűnvádi eljárás javaslatának jogorvoslati rendszere, 1.

A főügyési körrendelet, 73.

A vádrendszer kérdéséhez, 308.

Vád és védelem az elővizsgálat alatt a bűnvádi eljárás javaslata szerint, 349.

A járásbírósi bűnügyekben való fellebbezés kérdéséhez, 374.

A lipcsei bir. legfőbb törvényszék (Reichsgericht) 265.

A vádrendszer kérdése (VIII. magyar jogászggyűlés), 333.

1883.

Accusatio vagy inquisitio? 281, 289, 305. 323.

Bírói szervezetünk reformkérdései. Az esküdtszék, 353, 377, 394, 403, 413.

A bűnügyi bíróságok szervezete (Jogászegyleti előadás), 105.

Az ügyvédi kamara tárgyalása a bűnvádi eljárás iránt.

1884.

Adalékok a Btk. magyarázatához. (V. Felbújtó vagy tettestárs?) 70.

Az írásbeli vádindítvány, 177.

A bűnvádi eljárás kodifikációja Spanyolországban, 211.

Bűnvádi eljárásunk legújabb fejleményei, 243, 268, 274, 281, 291, 299, 306, 314, 340, 355.

Az exceptio veritatis és a Btk. 264. §-a, 391.

Bírói szervezetünk reformkérdései, 2, 10, 18, 29, 34, 44.

Umwandlung der Schenken. A. Lammers, 131,

1885.

Köteles Mihály ügye, 214.

A honti esethez, 263.

A hivatalból való felülvizsgálat terjeszkedése, 270, 279.

Egy »reformjavaslat« (A kir. táblák átmenő ügyeiről), 2.

A bűnvádi eljárás alapelvei, írta: dr. Wlassics Gyula, 181.

1886.

A kir. Curia szóbeliségi reformkísérletei a bűnvádi eljárás terén, 17, 31.

Vázlatok a magyar bűnvádi eljárás történetéből, 274, 402, 410, 426.

Adalékok a magyar bűnvádi eljárás fejlődéséhez. I. Igazságügy-miniszteri körrendelet a vizsgálatoknál előforduló bántalmazások tárgyában. II. Az aljegyzők vizsgálóbírói functionak megszüntetése a budapesti kir. törvényszéknél. III. Lehet-e az előadó végtárgyalási elnök? IV. Igazságügy-miniszteri körrendelet a magánvád tárgyában. V. A vizsgálati

fogságban levő vádlott jogerejű felmentéséről a törvényszék sürgöny útján értesíttessék, 87.

VI. A budapesti ügyvédi kamara javaslata a bűnügyi vizsgálatok vitele iránt. VII. A végtárgyalási előadó. VIII. A bűnvádi perek és a vizsgálati fogság tartamának rövidebbé tétele, 119.

XI. A bűnügyi vizsgálatok és a végtárgyalási előadó, 143.

Das deutsche Reichsgericht. Von Dr. Henrici, 62.

1887.

A bűnvádi eljárás legújabb kodifikációja, 7.

Az esküdtszéki kérdéstevés ügye a kir. Curián, 273.

A főváros rendőri fogháza, 419.

Vázlatok a magyar bűnvádi eljárás történetéből, 3, 10, 19, 28. Expeditionális vajudások, 302.

A járásbíróságok csak a törvényszéktől nyert megbízás alapján teljesíthetnek-e vizsgálatokat? 318.

1888.

A sajtóvétségek elévülésének tartama, 128, 139.

A Pribil-esethez, 149, 159, 168, 174, 182.

A védelem jogköréhez, 344.

A bűnvádi eljárás javaslata, 379, 425.

A Szimits-ügyhöz (Bűnügyi ítéletek kritikai fejtegetése), 290.

Francia bűnügyi statisztika, 107.

1889.

A bűnvádi eljárás javaslata, 7.

Ugyanarról. (Válasz Wlassics levelére), 10.

A bűnvádi eljárás javaslatának jogorvoslati rendszere, 25.

A Pribil-esethez, 139.

A büntetési és börtönrendszer reformjához, 141.

Ugyanarról, 173.

Ugyanarról, 198.

Nyílt levél dr. Illés Károly úrhoz, 218.

Egy német ítélet. (Lopás büntetése), 243.

Büntetőjogi reformkérdések, 245.

A fiatakorú egyének büntethetőségének kérdése, 261.

A Btk. 48. §-ához, 282.

A bécsi legfőbb törvényszék 1888-ban, 109.

1890.

A lopás büntetése az osztrák büntetőtörvény javaslatában, 25.

Ismét a Btk. módosításáról, 59, 63, 78.

Törvénytervezet a Btk. módosításáról, 89.

Törvénytervezet a büntetés feltételes elengedéséről, 225.
 Vizsgálati fogság csekély súlyú törvényszéki bűnügyekben, 257.
 Belga törvény a vizsgálati fogságról, 265.

1891.

Mely bűncselekményekre nincs a magyar Btk.-ben büntetési sanctio
 172, 181, 190, 198, 222, 278.
 A büntetőtörvény hézagai, 201, 210, 247.
 A pénzbüntetés átváltoztatása, 412.

1892.

A büntetések mérvének kérdéséhez, 30.
 Bíróági tévedés. (A Korhammer-ügy), 57.
 Észrevételek a Btk. és Kbt. novella-javaslatára, 177, 186, 193, 202,
 209, 218, 226, 234, 243, 250, 259, 274, 282, 289, 298, 306, 314, 322, 331,
 337, 346.
 Régi magyar feltételes ítéletek, 358.
 A bíróságok tehermentesítése, 416.

1893.

Törvényszéki bűnügyekben mikép szervezendő a jogorvoslat? 17,
 26, 33, 51.
 A Curia döntése az iskolai bizonyítványok hamisítása tárgyában, 32.
 A Btk. 240. §-ához, 46.
 Víz »lopása«, 78.
 A bizonyítvány-hamisítás kérdéséhez, 109, 117, 123.
 Determinismus a büntetőjogban, 305, 314, 322, 338, 355.
 A francia Btk. javaslata, 177, 206.

1894.

A büntetőjog története Magyarországon, 233, 241, 249, 258, 266.
 A schweizi szövetség büntetőtörvénykönyvének javaslata, 305.

1895.

Adalék a sajtóvétségek elévüléséhez, 161.
 Lényeges körülmények a hamis eskünél, 201.
 A párviadal, 250, 261, 275.

1896.

Meghatalmazotti család, 150.
 Jogászgyűlési előadvány a feltételes ítéletek tárgyában, 307, 323.
 Az 1792-iki magyar büntető törvényjavaslat, 361.

1897.

Büntetőjogi eltiltás az orvosi gyakorlattól, 7.
Az esküdtszék hatásköre sajtóügyekben, 49.
Mik veendőek fel a Btk. novellájába? 404.

1898.

Főtárgyalás az esküdttörvény előtt, 177, 186, 205, 210, 217, 222,
226, 239.
A francia perújítási törvény, 261.
Pár szó a curiai tárgyalásról, 373.
Az országgyűlés tagjainak tanuzási kötelezettsége, 277.

1899.

Idegen fogalom meghatározások a büntetőjogban, 374.
A semmiségi panasz köre, 122.

1900.

Kis novella vagy nagy novella, 193.
Visszavonhatja-e a koronaügyész a semmiségi panaszt, 101.
Két verdikt, 137, 373.
A személyes bűnpártolás. Irta dr. Angyal Pál, 277.

1901.

Adalék a Btk. novella-javaslatához, 268.
A nyilvánosság kérdése 1843-ban, 301.
A kínvallatás és a halálbüntetés elleni küzdelem Magyarországon, 333.
A komáromi börtön építése 1838-ban, 390.

1902.

Szentpéteri Sára ügye, 18.
Az 1848 előtti bűnügyi igazságszolgáltatás Fehérmegyében, 21.
A feltételes elítélésről, 37.
A Btk. 340. §-a, 133.
Adalékok a régi büntetőjogból, 321.

1903.

Deák Ferencz és a magyar büntetőtörvénykönyv, 50.
Korlátozott beszámítás, 117.
A Btk. 87. §-ához, 181, 233.
Az új bűnvádi perrendtartás a gyakorlatban, 9.
Esküdtszéki kérdések, 133.

1904.

Törvény és bíróság, 9.

Btk. 87. §. Bp. 388, 430. §§., 69.

Az esküdtszék és az anyagi büntetőjog, 169.

Mely esetekben ismer a Bp. vádképviselet nélküli főtárgyalást? 39.

A bűnvádi perrendtartás »elve«. Bp. 384. §. 9. p., 405.

1905.

A Curia határozata a Btk. 87. §-a tárgyában, 89.

A Curia és a halálbüntetés, 189.

A halálbüntetések statisztikája, 237.

A lopás értékminimumának kérdéséhez, 358.

Az esküdtszék védelme, 141.

Megjegyzések Vargha Ferencz »Semmiségi panasz« című dolgozatára, 21, 29.

A helyesbítő eljárás és a verdikt felfüggesztése (Bp. 370. és 371. §§.), 157.

1906.

Mellékbüntetések végrehajtása, 2.

Büntetőjog és közjog, 432.

A curiai felülvizsgálat tényleges korlátai, 13.

Curiai megsemmisítés az ítélet rendelkező részének érthetlensége címén, 74.

Szavazati arány az esküdtszéki verdiktben, 131.

Indítvány visszavonása a segéd elítéltetése után, 156.

Ha az életfogytig tartó fegyházra ítélt egyén feltételesen szabadlábra helyeztetett: mennyi ideig tart a feltételesség? 183.

Esküdtszéki kérdések, 195.

Esküdtszéki ügyben ártatlanság címén emelt semmiségi panasz.

Az anyagi és alaki semmiségi okok egymáshoz való viszonya, 231.

TARTALOM.

	Lap
Bevezetés	1
I. Dr. Fayer László tudományos egyéniségének jellemzése	4
II. Dr. Fayer Lászlónak az igazságügyi szervezet és a büntető perjog körébe eső munkái.....	12
III. Anyagi büntetőjogi dolgozatok.....	24
IV. Dr. Fayer László érdemei a törvényelőkészítés körül	35
V. Zárzó	44
Dr. Fayer László kisebb dolgozatainak jegyzéke	49

IX. KÖTET.	I. Cantù Caesar k. tagról. <i>Óváry Lipót</i> l. tagtól	— kor. 60 fill.
	II. Dankó József lev. tagról. <i>Pór Antal</i> r. tagtól	— > 60 >
	III. Nagy Imre r. tagról. <i>Fejérpataky László</i> r. tagtól	— > 50 >
	IV. Ludwig K. F. V. k. tagról. <i>Klug Nándor</i> r. tagtól	— > 60 >
	V. Kronecker Lipót k. tagról. <i>Rados Gusztáv</i> l. tagtól	— > 30 >
	VI. Margó Tivadar t. tagról. <i>Entz Géza</i> r. tagtól	— > 60 >
	VII. Gneist Rudolf k. tagról. <i>Concha Győző</i> l. tagtól	— > 80 >
	VIII. Du Bois-Reymond E. k. tagról. <i>Thanhoffer L.</i> r. tagtól ...	— > 60 >
	IX. Xántus János l. tagról. <i>Mocsáry Sándor</i> l. tagtól	— > 60 >
	X. Hazslinszky Frigyes r. tagról. <i>Mágócsy-Dietz S.</i> l. tagtól ...	— > 80 >
	XI. Finály Henrik l. tagról. <i>Márki Sándor</i> l. tagtól	1 > 20 >
	XII. Török József és Antal Géza tagokról. <i>Högyes Endre</i> r. tagtól	— > 60 >
X. KÖTET.	I. Spencer Wells k. tagról. <i>Duka Tivadar</i> l. tagtól	— > 30 >
	II. Szathmáry György l. tagról. <i>Zsilinszky Mihály</i> r. tagtól ...	— > 60 >
	III. Gladstone W. E. k. tagról. <i>György Endre</i> l. tagtól	— > 60 >
	IV. Ábel Jenő l. tagról. <i>Hegedűs István</i> l. tagtól	— > 60 >
	V. Horvát Boldizsár t. tagról. <i>Tóth Lőrincz</i> r. tagtól	1 > — >
	VI. Nagy Iván r. tagról. <i>Márki Sándor</i> l. tagtól	— > 40 >
	VII. Mihalkovics Géza r. tagról. <i>Thanhoffer Lajos</i> r. tagtól ...	— > 50 >
	VIII. Pasteur Lajos k. tagról. <i>Högyes Endre</i> r. tagtól	1 > — >
	IX. Capasso Bertalan k. tagról. <i>Óváry Lipót</i> l. tagtól	— > 30 >
	X. Jurányi Lajos r. tagról. <i>Mágócsy-Dietz Sándor</i> l. tagtól ...	1 > — >
	XI. Bunsen Róbert k. tagról. <i>Than Károly</i> r. tagtól	1 > — >
	XII. Gr. Andrássy Manó l. tagról. <i>Br. Radvánszky Béla</i> t. tagtól	— > 30 >
XI. KÖTET.	I. Domanovszky Endre l. tagról. <i>Alexander Bernát</i> l. tagtól ...	— > 30 >
	II. Hauer Ferencz k. tagról. <i>Böckh János</i> l. tagtól	1 > 20 >
	III. Télfy Iván l. tagról. <i>Pecz Vilmos</i> l. tagtól	— > 80 >
	IV. Szilágyi Sándor r. tagról. <i>Fraknói Vilmos</i> r. tagtól	2 > — >
	V. Laufenauer Károly l. tagról. <i>Ketty Károly</i> l. tagtól	— > 30 >
	VI. Arneth Alfréd k. tagról. <i>Károlyi Árpád</i> r. tagtól	— > 40 >
	VII. Hollósy Jusztinián l. tagról. <i>Fehér Ipoly</i> t. tagtól	— > 40 >
	VIII. Jekelfalussy József r. tagról. <i>Vargha Gyula</i> l. tagtól ...	— > 40 >
	IX. Fodor József r. tagról. <i>Högyes Endre</i> r. tagtól	— > 20 >
	X. Horvát Árpád l. tagról. <i>Károlyi Árpád</i> r. tagtól	— > 40 >
	XI. Halász Ignác l. tagról. <i>Szilasi Móricz</i> l. tagtól	— > 40 >
	XII. Tóth Lőrincz r. tagról. <i>Vécsey Tamás</i> r. tagtól	1 > — >
XII. KÖTET.	I. Taine Hippolyt k. tagról. <i>Alexander Bernát</i> l. tagtól ...	— > 60 >
	II. Heller Ágost r. tagról. <i>Fröhlich Izidor</i> r. tagtól	— > 60 >
	III. Kerékgyártó Árpád l. tagról. <i>Békefi Remig</i> l. tagtól	— > 60 >
	IV. Plósz Pál l. tagról. <i>Lengyel Béla</i> r. tagtól	— > 30 >
	V. Bethlenfalvi Balássy Ferencz l. tagról. <i>Szentkláray Jenő</i> l. tagtól	— > 80 >
	VI. Kondor Gusztáv l. tagról. <i>Kövesligethy Radó</i> l. tagtól ...	— > 60 >
	VII. Krones Ferencz k. tagról. <i>Wertheimer Ede</i> l. tagtól	— > 30 >
	VIII. Bertrand Sándor k. tagról. <i>Wosinsky Mór</i> l. tagtól	— > 30 >
	IX. Torma Károly r. tagról. <i>Téglás Gábor</i> l. tagtól	— > 60 >
	X. Czobor Béla r. tagról. <i>Békefi Remig</i> l. tagtól	— > 80 >
	XI. Ráth Zoltán l. tagról. <i>Vargha Gyula</i> l. tagtól	— > 60 >
	XII. Szigeti József l. tagról. <i>Berczik Árpád</i> l. tagtól	— > 45 >
XIII. KÖTET.	I. Mátyás Flórián r. tagról. <i>Békefi Remig</i> l. tagtól	— > 40 >
	II. Pulszky Ágost l. tagról. <i>Concha Győző</i> r. tagtól	— > 80 >
	III. Staub Móricz l. tagról. <i>Mágócsy-Dietz S.</i> l. tagtól	— > 80 >
	IV. Gróf Kuun Géza tiszt. és ig. tagról. <i>Goldziher I.</i> r. tagtól.	— > 60 >
	V. Br. Radvánszky Béla t. és ig. tagról. <i>Zsilinszky M.</i> r. tagtól.	— > 60 >

I. KÖTET.	I. Fábán Gábor rendes tagról. <i>Zichy Antal</i> t. tagtól	— kor. 20 fill.
	II. Tanárky Gedeon lev. tagról. <i>Tóth Lőrincz</i> r. tagtól	— > 80 >
	III. Dr. Zlamál Vilmos lev. tagról. <i>Galgóczy Károly</i> lev. tagtól	— > 20 >
	IV. Fleischer Leberecht Henrik k. t.-ről. <i>Goldziher Ign.</i> l. tagtól	— > 60 >
	V. Hornyik János lev. tagról. <i>Szilágyi Sándor</i> r. tagtól	— > 40 >
	VI. Reichard Henrik Vilmos k. tagról. <i>Kanitz Ágost</i> lev. tagtól	— > 40 >
	VII. Boissier Péter Edmund k. tagról. Dr. <i>Haynald Lajos</i> t. tagtól	— > 40 >
	VIII. Greguss Ágost rendes tagról. <i>Bánóczy József</i> l. tagtól	— > 40 >
	IX. Grote Artur külső tagról. Dr. <i>Duka Tivadar</i> l. tagtól	— > 20 >
	X. Rózsay József t. tagról. Dr. <i>Batizfalvy Sámuel</i> l. tagtól ...	— > 40 >

I. KÖTET.	I. Petzval Ottó r. tagról. <i>Kondor Gusztáv</i> l. tagtól	— > 20 >
	II. Ökröss Bálint lev. tagról. <i>Tóth Lőrincz</i> r. tagtól	— > 40 >
	III. Hunfalvy János r. tagról. <i>Keleti Károly</i> r. tagtól	— > 60 >
	IV. Tóth Ágoston lev. tagról. <i>Hollán Ernő</i> t. tagtól	— > 40 >
	V. Oppolzer Tivadar külső tagról. <i>Konkoly Miklós</i> tiszt. tagtól	— > 30 >
	VI. Paúr Iván lev. tagról. <i>Hampel József</i> l. tagtól	— > 50 >
	VII. Pauer János l. tagról. Dr. <i>Czobor Béla</i> l. tagtól	1 > 20 >
	VIII. Heer Oszvald külső tagról. <i>Klein Gyula</i> l. tagtól	— > 80 >
	IX. Balogh Kálmán r. tagról. <i>Högyes Endre</i> r. tagtól	1 > 20 >
	X. Pott Frigyes Ágoston k. tagról. <i>Pecz Vilmos</i> l. tagtól ...	— > 40 >
	XI. Danielik János t. tagról. <i>Szvorényi József</i> t. tagtól	— > 60 >
	XII. Apáthy István r. tagról. <i>Matlekovich Sándor</i> l. tagtól ...	— > 60 >
	XIII. Rómer F. Flóris r. tagról. <i>Hampel J.</i> l. tagtól	1 > 20 >
	XIV. Zsigmondy Vilmos l. tagról. <i>Péchy Antal</i> l. tagtól	— > 50 >
	XV. Rónay János Jácint r. tagról. <i>Pór Antal</i> l. tagtól	— > 60 >

I. KÖTET.	I. Pesty Frigyes r. tagról. <i>Ortvay Tivadar</i> l. tagtól	— > 80 >
	II. Gorové István t. tagról. <i>György Endre</i> l. tagtól	— > 40 >
	III. Beöthy Leó l. tagról. <i>György Endre</i> l. tagtól	— > 40 >
	IV. Jendrássik Jenő r. tagról. <i>Klug Nándor</i> l. tagtól	— > 60 >
	V. Rádzsa Rádzsendrálála Mitra k. t.-ről. <i>Duka Tivadar</i> l. tagtól	— > 80 >
	VI. Kacs Kovács Lajos l. tagról. <i>Nagy Iván</i> r. tagtól	— > 20 >
	VII. Ballagi Mór r. tagról. <i>Imre Sándor</i> r. tagtól	1 > — >
	VIII. Lenhossék József r. tagról. <i>Mihalkovich Géza</i> r. tagtól ...	— > 90 >
	IX. Haán Lajos l. tagról. <i>Zsilinszky Mihály</i> l. tagtól	— > 60 >
	X. Keleti Károly r. tagról. <i>Jekelfalussy József</i> l. tagtól	— > 60 >

I. KÖTET.	I. Szücs István lev. tagról. <i>Ballagi Géza</i> l. tagtól	— > 60 >
	II. Renan mint orientalista. <i>Goldziher Ignác</i> r. tagtól	2 > — >
	III. Pančić József külső tagról. <i>Kanitz Ágost</i> l. tagtól	— > 80 >
	IV. Bárány Kemény Gábor t. tagról. <i>György Endre</i> l. tagtól ...	— > 60 >
	V. Wenzel Gusztáv r. tagról. <i>Vécsey Tamás</i> r. tagtól	1 > 50 >
	VI. Sir Richard Owen k. tagról. <i>Margó Tivadar</i> t. tagtól	1 > — >
	VII. Vajkay Károly l. tagról. <i>Tóth Lőrincz</i> r. tagtól	— > 60 >
	VIII. Grünwald Béla l. tagról. <i>Láng Lajos</i> r. tagtól	— > 60 >
	IX. Deák Farkas r. tagról. <i>Bárány Radvánszky Béla</i> t. tagtól ...	— > 30 >
	X. Szabó Károly r. tagról. <i>Szilágyi Sándor</i> r. tagtól	— > 30 >
	XI. Markusovszky Lajos t. tagról. <i>Högyes Endre</i> r. tagtól	— > 60 >
	XII. Roscher Vilmos k. tagról. <i>Kautz Gyula</i> r. tagtól	1 > 50 >

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
ELHÚNYT TAGJAI FÖLÖTT TARTOTT
EMLÉKBESZÉDEK.

SZERKESZTI A FŐTITKÁR.

XIII. KÖTET. — 7. SZÁM.

EMLÉKBESZÉD
HOFFMANN PÁL

R. TAG FÖLÖTT

VÉCSEY TAMÁS

R. TAGTÓL.

(Olvastatott a M. Tud. Akadémia 1907. deczember 16-iki ülésén.)

Ára 30 fillér.

BUDAPEST.

KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA.

1908.

EMLEKBESZÉDEK

A M. T. AKADÉMIA ELHÚNYT TAGJAIRÓL.

I. KÖTET.	I. Korponay János l. t.-ről. <i>Kápolnai Pauer István</i> l. tagtól	— kor. 20 fl.
	II. Suhayda János lev. tagról. Dr. <i>Konek Sándor</i> r. tagtól	— > 20 >
	III. Morócz István lev. tagról. <i>Galgóczy Károly</i> lev. tagtól	— > 20 >
	IV. Révész Imre l. tagról. <i>Ballagi Mór</i> r. tagtól	— > 40 >
	V. Broca Pál külső tagról. <i>Lenhossék József</i> r. tagtól	— > 60 >
	VI. Asbóth Jajos lev. tagról. <i>Kápolnai Pauer István</i> lev. tagtól	— > 20 >
	VII. Ami Boué külső tagról. Dr. <i>Szabó József</i> r. tagtól	— > 20 >
	VIII. Fabritius Károly lev. tagról. <i>Kozma Ferencz</i> lev. tagtól	— > 80 >
	IX. Jerney János emlékezete. <i>Gyárfás István</i> lev. tagtól	— > 40 >
	X. Mihályi Károly lev. tagról. <i>Domanovszky Endre</i> lev. tagtól	— > 20 >
II. KÖTET.	I. Molnár Aladár levelező tagról. <i>Tanárky Gedeon</i> l. tagtól	— > 40 >
	II. Árkosi Benkő Dániel lev. tagról. <i>Galgóczy Károly</i> lev. tagtól	— > 20 >
	III. Mailáth Gy. emlékezete. Gr. <i>Szécsen Antal</i> t. tagtól	— > 20 >
	IV. Charles Róbert Darwin k. tagról. <i>Margó Tivadar</i> r. tagtól	— > 80 >
	V. Wöhler Frigyes k. tagról. <i>Nendtvich Károly</i> l. tagtól	— > 20 >
	VI. Érkövy Adolf l. tagról. <i>Galgóczy Károly</i> l. tagtól	— > 20 >
	VII. Zsivora György l. tagról. <i>Tóth Lőrincz</i> rendes tagtól	— > 40 >
	VIII. Fenzl Ede k. tagról. Dr. <i>Haynold Lajos</i> igazg. és t. tagtól	— > 60 >
	IX. Sainte-Claire Deville Henrik k. t.-ről. <i>Than Károly</i> r. tagtól	— > 60 >
	X. Mignet Ferencz k. tagról. <i>Trefort Ágoston</i> igazg. tagtól	— > 20 >
III. KÖTET.	I. Tarczay Lajos rendes tagról. <i>Török József</i> r. tagtól	— > 20 >
	II. Thiers Lajos Adolf k. tagról. <i>Trefort Ágoston</i> t. tagtól	— > 20 >
	III. Lönnrot I. k. tagról. <i>Hunfalvy Pál</i> r. tagtól	— > 40 >
	IV. Baintner János l. tagról. <i>Apáthy István</i> r. tagtól	— > 20 >
	V. Guizot Ferencz k. tagról. <i>Trefort Ágoston</i> t. tagtól	— > 20 >
	VI. Horváth Cyrill tisz. tagról. Dr. <i>Pauer Imre</i> tisz. tagtól	— > 20 >
	VII. Davis József Bernát k. tagról. <i>Lenhossék József</i> rendes tagtól	— > 40 >
	VIII. Vandrák A. lev. tagról. <i>Vécsey Tamás</i> lev. tagtól	— > 40 >
	IX. Konek Sándor r. tagról. <i>Kautz Gyula</i> r. tagtól	— > 20 >
	X. Kruesz Krizosztom t. tagról. <i>Hollósy Jusztinián</i> lev. tagtól	— > 40 >
IV. KÖTET	I. Zsoldos Ign. r. tagról. <i>Tóth Lőrincz</i> r. tagtól	— > 60 >
	II. Benfey Tivadar k. tagról. <i>Budenz József</i> r. tagtól	— > 20 >
	III. Frankenburg Adolf l. tagról. <i>Vadnai Károly</i> l. tagtól	— > 40 >
	IV. Tárkányi Béla József t. tagról. <i>Szvorényi József</i> t. tagtól	— > 60 >
	V. Dr. Henle Jakab k. tagról. Dr. <i>Mihalkovics Géza</i> r. tagtól	— > 20 >
	VI. Pompéry János l. tagról. <i>Joannovics György</i> t. tagtól	— > 20 >
	VII. Gyárfás István l. tagról. <i>Szilágyi Sándor</i> r. tagtól	— > 20 >
	VIII. Kovács Pál lev. tagról. <i>Vadnai Károly</i> r. tagtól	— > 20 >
	IX. Ladányi Gedeon l. tagról. <i>Szabó Károly</i> r. tagtól	— > 20 >
	X. Korizmics László t. tagról. <i>Galgóczy Károly</i> lev. tagtól	— > 20 >

HOFFMANN PÁL R. TAG EMLÉKEZETE.

(1830—1907.)

VÉCSEY TAMÁS r. tagtól.

(Olvastatott az Akadémia 1907. decz. 16-iki ülésén.)

Kegyeletes szokás Akadémiánkon, hogy elhunyt tagtársaink emlékezetét emlékbeszéddel tiszteljük meg, mely az elhunynak életét, munkálkodását és hatását terjeszti elő.

Midőn a római jog egyik illusztris tanárának s írójának, Hoffmann Pál rendes tagnak emlékezetét, a Tekintetes Akadémia megtisztelő felhívására, a kegyelet koszorújával illetem, előbb néhány vonást kell bemutatnom a római jog itteni multjából, hogy elképzeljük a történeti keretet, melybe ünnepeltünknek képe tartozik s előzőivel összehasonlíthassuk az ő tudományos működését s kijelölhessük méltó helyét a jogi oktatás történetében.

I.

TÖRTÉNETI VISSZAPILLANTÁS.

A római jogot hazánkba nem a törvényhozó, nem is a bírói gyakorlat vezette be, hanem a kereszténységgel úgy érkezett hozzánk a római jog, mint a tudománynak más ága, mint a latin nyelv, irodalom s a keresztény művészet. Az egyház terjedése mindenütt terjeszté a római jogot, hiszen az egyház joga sokáig a római jog volt (*ecclesia vivit lege Romana*). A ki Pliniust, Gelliust, Cicerót tanítja, az római jogot is tanít, mert minden classzikus tartalmaz jogi adatokat.

Mikor a bolognai egyetem, Könyves Kálmán korában, a Digestákat terjeszteni kezdte, hazánk se zárkozott el a glosz-szátórok új iránya előtt. A bolognai egyetemet számos magyar látogatta. A tizenötödik nemzet ott a magyar volt.

A veszprémi egyetem illuziójától Békefi Remig megfosztott bennünket, de az kétségtelen, hogy ama magyarok száma nem csekély, a kiknek nevét a XIII. században mint a római jog ismerőjét emlegetik.¹⁾ A XIII. században a római jog felhasználásával készültek a jogügyleti szabályok és formulárek, melyekből érdekes gyűjteményt állított össze *Roland* mester, kinek műve a pozsonyi káptalan könyvtárában látható: *Summa notariorum magistri Rolandini*, 1253. Ezt tanulták a joggal foglalkozók.

Róbert Károly a norman-olasz jog elemeit hozta magával. A norman, de kivált az olasz jog leánya a római jognak. Nagy Lajos korából érdekes *Raymundus* könyve: *Summa legum civilium Raymundi doctoris*. Készült 1340—1348 körül, hihe-tőleg Wiener-Neustadtban, tehát olyan területen, mely néha ide tartozott Magyarországhoz. Raymundus ismerte, sőt felhasználta Rolandinus előbb említett művét. Bártfán, úgyszinte Eperjesen a városi levéltár őrzi Raymundus jogkönyvét, Pozsonyban pedig német fordítású szövege volt használatban. Raymundusnak eperjesi példánya gondosabb, ékeesebb, mint a bártfai. Az eperjesi példányon nincs semmi külön bejegyzés, a bártfai példányon látszik némi nyoma annak, hogy a hazai jogviszonyokra is gondoltak azok, a kik használták. Az említett példányokat a külföldön sokáig nem ismerték, s csak a berlini és a drezdai példányokat emlegették.

Az egyetemek alapításának százada a XIV-ik század. A prágai egyetem 1348., a bécsi 1365., a pécsi egyetem 1367. évben nyílt meg, bölcsészeti és jogi karral. A negyventagú káptalan adta a tanárokat. A pápa megengedi, hogy a pécsi Szent János és Szent Péter egyházak prépostságát a kánonjog és a *római jog pécsi egyetemi tanárai* élvezzék.²⁾ A római jog tanítása akkor a commentátorok módszere szerint történt. Bartolus és

¹⁾ Vass: Hazánk és a külföld iskolái az Árpádok alatt.

²⁾ Áldási: Aksáni bibornok. 55. l. ius civile a. m. római jog.

követői a scholastica szellemében gondolkodtak, keresték a különböztetéseket (distinctiones), fogalmaztak szabályokat, melyeket bővítésekkel (ampliationes) toldottak meg, hogy a gyakorlatban alkalmazható élő jogot fejleszsenek ki a Corpus iurisből (usus modernus pandectarum).

A római és az egyházi jog sikeres tanítására mutat, hogy midőn jogtudós bírákra volt szükség, bőven találtak a magyar urak közt római s kánonjogot ismerő doctorokat, kikkel a rendi ítélőtábla kiegészítettett, például említi Hajnik,¹ hogy Mátyás alatt a személynök az eljegyzési perekben iuris utriusque doctrokat hívott meg a királyi tábla bírái sorába.

Mátyás király híres könyvtárába bekebelezett *római jogi* művek számát sejthetjük abból, hogy a budai vár bevételekor (1686) még 31 művet találtak a vár egyik rejtett helyén s a 31 mű közül 19, tehát több mint a fele *római jogi* könyv.

Eperjes, Kassa, Bártfa, Kisszeben, Lőcse, Nagyszombat és Pozsony szabad királyi városok jogkönyve (Articuli conclusionis iurium septem civitatum liberarum) a magdeburgi városi jogkönyvre emlékeztet, melynek jó része egyházi és *római jog*. Némely németajkú városainkban segédjog (ius subsidiarium) gyanánt alkalmazták a római jogot. Ezért a város számára római jogi műveket vásároltak, melyek közül Késmárk, Pozsony, Selmecz levéltárában ma is megvan egyik-másik.²) Az 1896. évi ezredéves kiállításunkon bemutatott lánczos fóliók a Corpus iuris civilis glosszált kötetei voltak.

A pécsi egyetem hallgatói Mohácsnál a hazáért elvérzetek s maga az egyetem is megszűnt a török pusztítás következtében. A mohácsi vésztől kezdve több mint száz éven át nem volt egyetem hazánkban. Külföldre, főleg Németországba, Helvéciába s Németalföldre jártak ekkor tanulás végett a magyarok, honnan némelyek a reformáció és a római jog megkedvelésével tértek haza, a többek közt Honter János, Zsámboki János és Décsi János.

A római jog és a reformáció terjesztésére a Királyhágón túl sokat tett Honter János (1498—1549). Justinianus Insti-

¹) Hajnik: Perjog. 153. lap.

²) Vécsey: Institutiók. 7. kiadás. 126. l.

tutióiból készült az egyik műve,¹⁾ a másik pedig a Digestákból.²⁾ Mindkét mű tartalma tiszta *római jog* s mindkét művet tanulták és alkalmazták a Királyföldön.

Nem jelentéktelen terjesztője volt a római jognak a humanista Zsámboki János (Joannes Sambucus 1531—1584). Irt értekezést *In laudem iuris civilis* s még fontosabb az, hogy Werbőczy Hármaskönyvét kiadva (1581), azt becses toldalékkal látta el: *additis regulis iuris antiqui*, tehát a Hármaskönyvhöz kapcsolta a Digesták 50-ik könyve 17-ik titulusának 210 töredékét.³⁾

Décsi János (Joannes Decius Barovius) az első, a ki az összehasonlító módszerrel tárgyalja a római és a magyar jogot: *Syntagma institutionum iuris imperialis ac Ungarici* 1593., pl. a hol a *ius non scriptum* tárgyalatik, ott szól a magyar szokásjogról, a Hármaskönyv szövege szerint.

Pázmán Péter a tudományokat nem kevésbé kedvelve, mint az egyházat, 1635-ben megalapította a nagyszombati érseki egyetemet, hit- és bölcsészettudományi karokkal, melyekhez Lósy Imre (1642) és Lippay György (1655) primások alapítványából törvénytudományi, vagy a mint most mondjuk: *jogi kar* is járult. 1667 január 16-án, királyi jóváhagyás mellett, nyílt meg a nagyszombati jogi kar, a *magyar jog, római jog* és a *kánonjog* tanszékeivel. Míg Németország egyetemein 1707 előtt a német jog nem adatott elő, nálunk már 1667. évben egyetemi tantárgy a hazai jog. A nagyszombati jogi kart megalapító egyházfejedelmek a római jogot becsülték, de a magyar jogról se feledkeztek meg. Az alapítólevél azt követeli a jogtanároktól, hogy a magyar jogot tegyék párhuzamba a római joggal és a kánonjoggal, s hogy *iuris doctorrá* csak azt a jelöltet avassák fel, ki az említett két európai anyajog (*ius utrumque*) tudását a szigorú vizsgálatokon igazolta. A jogi kar megnyitási ünnepén Takács (Textor) Ádám János, Nagyszombatban az első romanista tanár, a római

1) *Compendium iuris civilis in usum civitatum ac sedium Saxonicarum*. Coronae. 1544.

2) *Sententiae ex libris Pandectarum*. Coronae. 1539. Regulakát közöl, pl. *non omne quod licet honestum est*.

3) A Dig. 50. 17. később t. i. 1628-ban a Hármaskönyvvel együtt a magyar törvények gyűjteményéhez csatoltatott.

jog becsét és fontosságát magasztalta.¹⁾ Tanszéki utódai is buzgó tárgyszeretettel tanították a római jogot a nagyszombati egyetemen. Világos képet ad róluk Pauler Tivadar »A nagyszombati törvénykar romanista írói« című értekezésében.

Legkevesebb rokonszenves köztük Sommeting Ernő Frigyes. Kollonics primás hívta be Németországból Nagyszombatba, hol a XVII. század utolsó éveiben előadásokat hirdetett s nyilvános vitatkozásokat rendezett a római jogból, majd öt évi működés után Salzburgba hívták meg, hol akkor egyetem volt, s hol Sommeting az érsek udvarában ú. n. comes palatinus rangot kapott. Előadásainak vezérfonala: Introductio in universum ius kéziratban maradt, melyet halála után kartársai sajtó alá rendeztek (1714). Meglátszik rajta a scholastica hatása és a commentátorokra emlékeztető sok felosztás, megkülönböztetés, fogalommeghatározás, gyakori utalásokkal a német, különösen a salzburgi és az egyházi jogra, de minden legkisebb *magyarjogi* vonatkozás nélkül. Nem tudta hazánkat megszeretni. Külföldről jött, külföldre ment.

III. Károly alatt Nagyszombatban Rendek János József tanítá s irodalmilag is művelte a római jogot. Institutionum liber és Dissertatio iuridica című befejezetlen tankönyveiben a római jog mellett tekintettel van nemcsak az egyházi és a német jogra, hanem a *magyar jogra* is, ezért mink is szívesen megadjuk neki a »celeberrimus« jelzőt. Epitome seu compendium cím alatt a Basilikák mintájára az egész Corpus iuris civilisből rövid kivonatot kezdett készíteni a doctoratusra készülőknek, de ez is befejezetlen maradt. Maximae iuris celebriores című dolgozatában (1742) az egyházi és a *római* jogból ötszáz tételt állít össze s fejteget és magyaráz. Becsülte a római jogot, de a magyart se kicsinyelte.

A nagyszombati egyetem hittudományi karában működött, kit a jogászok is magukénak mondhatnak, Szent-Iványi Márton és Szegedy János.

Szent-Iványi Márton (1633—1705) a magyar törvények gyűjteményét Corpus iuris Hungarici cím alatt 1696-ban úgy adta ki, hogy a Digesták 50. könyvének 17. czíme de regulis iuris

¹⁾ Vécsey Tamás: Az egyetem ismertetése. 1667—1896. 1. lap.

antiqui a törvénytár végére került a többi toldalékokkal együtt, honnan azokat Kovachichék kezdeményezésére végül József nádor kihagyatta az 1844. évi kiadás nyomtatásakor.

Rendeket a római jog tanszékén Szedmáky Mihály Sándor követte. Utána Stuhr József az Institutiókat, Demjén Antal pedig a Pandektákat adta elő. Irodalmi emléket nem hagytak hátra. Ez azonban nem csökkenté a római jog tekintélyét, mely jogot Szegedy János a hazai jog hézagainak pótlására befogadandónak (receptio) ajánlott.

Szegedy János (1699—1760) nemcsak a Corpus iuris Hungarici kiadásával (1751), melyben Szent-Iványit követte, hanem már előbb (1733) Tripartitum iuris *Tyrocinium* név alatt ismert könyvével híressé tette nevét. Ez a könyv tartalmaz szabályokat a római, az egyházi és a magyar jogból. Szegedy az első, a ki a Hármaskönyvben s a magyar törvénytárban előforduló római jogi elemeket kimutatta és meghatározta.

Mária Terézia királynő általában érdeklődött a közoktatás ügye iránt (Ratio educationis), de az egyetem iránt még különösen is érdeklődött, azért, hogy annak gyarapításával, Pázmán Péter szándéka szerint, a magyar ifjuságnak feleslegessé tegye a német egyetemek látogatását, melyeken a szabadgondolkodás szelleme uralkodott. Tetszett a magyaroknak, hogy a királynő az érseki egyetemet Nagyszombatból budai királyi várpalotájába hozza, nagy kiváltságlevelével oltalma és kormányzata alá fogadja, *királyi* egyetemmé nyilvánítja s őt uradalom földesurává teszi, mely földesúri kiváltság alapján az egyetem pallossaggal is élt. A joghallgatóknak 1780-ban azt a kedvezményt nyújtá, hogy itthon két év alatt végzik a tanfolyamot, s a római és kánonjogi leczkék hallgatása alól felmentetnek, melylyel báró Martini észjogi iskolájának kívánt kedvezni a királynő.

II. József sietett a jogi tanfolyam megrövidítését eltörölni; már 1780—1781. évben elrendelte a római és kánonjog kötelező hallgatását, majd 1784—1785-ben négy évre emelte a jogi tanfolyamot, melynek alapvető tantárgya maradt mind e mai napig a római és egyházi jog (ius utrumque), vizsgálatokkal, sőt 1848-ig nyilvános vitatkozásokkal. A Ratio educationis az egyetemi tanár kellékei közé nem sorozza az önálló és tisztán tudományos vizsgálódást és irodalmi munkálkodást, hanem

csak a kitünő készséget s jeles tanultságot (*praeclara eruditio, egregia doctrina*). A pályázati vizsgálatoktól várták a pályázók szigorú megrostálását, a mi néha-néha sikerült is, pl. midőn Szibenliszt Mihály romanista író neveztetett ki a római jogi tanszékre. Három kötetes művét (*Institutitones iuris Romani*, 1829) Kaufmann nyomdokán dolgozta ki.

A nagyszombati, majd budai, majd pesti egyetem nyelvét, a latint, megértette az európai tudós *respublica*, de a latin nem hatolt be a magyar nemzet lelkébe. E miatt nem hatott az egyetem a nemzetre. A feloszlásra készülő Helytartótanács 1848 április 3-án hazafiasan elrendelte, hogy a pesti egyetem jogi karáról a leczkéket kizárólag magyar nyelven kell tartani.

A tanítási és tanulási szabadságot, az egyetem függetlenségét, a habilitatiót, a karok autonómiáját, a tanszékek beltöltésére vonatkozó kari befolyást az 1848: XIX. t.-cz. halhatatlan kezdeményezőjének, báró Eötvös Józsefnek köszönjük.

Az 1848: XIX. t.-cz. az egyetemet *államivá* tette, midőn a Mária Terézia-féle királyi kiváltság alapját az *állami törvény* szilárd alapjával bővíté.

A szabadságharcz balsikere után az ország alkotmányával együtt az egyetem autonómiája is felfüggesztetett s magyar nemzeti jellegétől megfosztatott. A Bach-korszak alatt német tanárok is működtek a jogi karon. Név szerint Maaszen Frigyes, később nagytekintélyű romanista Bécsben, továbbá Schwach és a szépen magyarázó Kotter Ferencz jöttek Ausztriából a pesti egyetemre, hogy foglalkozzanak itt a római joggal. De a német tudomány és irodalom terén több pálmát nyertek, mint a németül nem tudó magyar joghallgatók tanításával.

II.

HOFFMANN PÁL ÉLETE, MŰKÖDÉSE, HATÁSA.

Az 1860 október 20-iki diploma után az egyetem letörte autonómiájának békóit s visszaállítá a magyar nyelv uralmát a jogi karon, hol többé se latin, se német előadást nem lehetett tartani. A magyarul nem tudó, különben jeles tanárok, pl. Virozsil, Vizkelety, Harum stb. elhagyták egyetemünket.

A megürült osztrák magánjogi tanszéket *Hoffmann Pál* mint magántanár töltötte be (1860—1862). Ekkor kezdődik Hoffmann Pál szereplése a jogi karban, hol az előző romanista antecessorok mindenikét túlszárnyalta a tanszéki ékesszólásban s a figyelmes hallgatók nagy számában, hol annyi dicsőség és rokonszenv kísérte irodalmi és előadói működését.

Hoffmann Pál született 1830 február 25-én Nagymartonban, Sopron vármegyében. Apja szintén Pál, herczeg Eszterházy Pál uradalmi tisztartója. Anyja Hofer Anna, a boldogasszonyi iskolamester és kántor leánya. Innen örökölte Hoffmannunk a paedagogiai és a zenészeteki tehetséget. Gyönyörűsége telt a művészetben. A művészet fokozta a zeneértő, élvező és előadó Hoffmann Pál lelkében a vidám életkedvet.

Korán magára hagyatva, négy évig (1850—1854) kénytelen volt irnoki állásban keresni kenyerét. Fitz Máriát, egy jó hírű soproni orvos művelt, vagyonos árváját nőül véve, lehetővé vált, hogy elvégezze a jogot a bécsi egyetemen. Azután belépett a bécsi statisztikai hivatalba, hol az igazságügyi statisztikán dolgozott s reményleni kezdte, hogy a jogtanári pályára előkészülhet. És elő is készült. Bécsben Arndts tanárnak, az ünnevelt romanistának ösztönző közelében időzött s vele feledhetetlen ismeretségben állott. Arndts széles tudománya, éles belátása és szellemes gondolkodása mellett még azzal a ritka tehetséggel is meg volt áldva, hogy komoly tudásvágyat s magasabb törekvésre való elhatározást ébresztett kitünőbb hallgatóiban. A tudásvágyat táplálni s kielégíteni, a nemes ambítiót buzdítani, bátorítani tudta. Így jellemezte Hoffmann Pál a nagy pandektistát. Ugyanezt a jellemzést megérdemli Hoffmann Pál is.

Arndts Pandektáinak hatása alatt írta a hálás tanítvány »A római magánjog rendszere« című könyvét, melyben a római jognak reczipiált, tehát akkor még érvényben volt tételeit tárgyalja, oly készültséggel, hogy ez a könyv három kiadásban fogyott el (1858—1873), terjesztvén nálunk a legelőhaladottabb, legintenzívebben művelt magánjognak ismeretét.

Hoffmann Pálnak első jogtudományi *értekezései* az akkor egyetlen magyar jogi folyóiratban, Császár Ferencz »Törvénytudományi Csarnok« nevű heti lapjában jelentek meg. A *zálogjog*, továbbá az *elévült váltók* című értekezéseiről a külföld is tudomást szerzett, fordításban közölvén azokat a német szakirodalom.

Hoffmann Pál az 1862—1864. éveket a kassai, az 1864—1866. éveket pedig a pozsonyi királyi jogakadémián töltötte, mint romanista és decretalista.

Az akkor még oly csendes Kassa időt engedett Hoffmannnak, hogy Justinianus császár Institutióit, jelesebb tanítványai, pl. Hammersberg Jenő, közreműködésével magyarrá fordítsa és hogy elmélkedjék »A jog lényege« felől, mely értekezésével elfoglalta székét Akadémiánkon s országos feltűnést keltett, mert az akkor még európaszerte nagytekintélyű észjogi iskolát, melynek nálunk Pauler Tivadar egyetemi híres tudós tanár, majd igazságügyminister s Akadémiánk egyik elnöke, lelkes híveket nevelt, élesen, sőt kiméretlenül megtámadta, holott Pauler a római jogról mindig elismerő tisztelettel írt és beszélt. Másrészt azonban Hoffmann se idegeskedett, midőn a római jog örök becsét kétségbe vonták; pl. ő maga olvasta fel Akadémiánk ülésén Pulszky Ágostnak »A római jog és az újabbkori jogfejlődés« című tanulmányát (1867), melyben Pulszky jogbölcészeti eszméket helyez előtérbe.

A Törvénytudományi Csarnok nem az elmélet, hanem a gyakorlat számára készült. Tudományos szellemben szerkesztett s az elmélet elvont kérdéseit is felölelő jogi magyar folyóirat hiányát érezték az Akadémia tagjai. Ezért Hoffmann Pál, kartársa Kautz Gyula társaságában folyamodott »Jog és államtudományi folyóirat« kiadhatásáért, mert 1864-ben még ahhoz is engedély kellett.

Récsi Emil a római jog tanszékét 1864-ben árván hagyta. Majdnem két egész évig tartott a betöltés húzása-halasztása.

Vége 1866-ban ő Felsége kinevezte Hoffmann Pált egyetemünkön a római jog rendes nyilvános tanárává. Lelkes és lelkesítő antecessor lépett a tanszékre. Vele, Hoffmann Pállal, kezdődik karunkon a római jog tanításának fénykora, midőn a geniális tanár személyének népszerűségét az ő tantárgyára is kiterjesztették hevílékeny hallgatói, kik megtanulták a mestertől, hogy a római jog *nem holt jog*, hanem él az európai és amerikai polgárosult népek intézményeiben s megtanulták, hogy a római jog művelése épp oly *gyakorlati*, mint *elméleti* értékű, mind az általános, mind a hazai jogélet szempontjából.

Hoffmann Pál kedvelt tantárgyát napról napra népszerűbbé tette s félévről félévre nőtt a lelkes tanítványok buzgó serege. Az ügyvédi, bírói és tanári kar évről évre kapta az új nemzedéket, mely Hoffmann, a nagy professort, mesterének nevezte. A tanítványi hálát fokozta az, hogy Hoffmann Pál nemcsak mint *előadó*, hanem mint *író* is a hallgatóság érdekeit hordta szívéen. Irt, hogy hallgatói tanulhassanak, készülhessenek. Alig vették észre, hogy a tudás mértékét a vizsgákon jóval emelte. Többet kívánt mint elődei, ezért terjedelmesebbek tankönyvei. Ahhoz a tudományos irányhoz csatlakozott, mely a római joggal nemcsak dogmatica, hanem történetileg is foglalkozik. Haimberger, Schilling és az ezeket feldolgozó Henfner János dogmatismusától elfordulva, megírja Hoffmann »A római jog külszerű története és a perjog« című nagy könyvét, hogy bemutassa a római jogból főleg azt, a mi a *jogtörténelemé*. Puchta »Curs der Institutionen« című remek műve lebegett előtte a kidolgozásnál s a jogtörténeti iskola egyik fejedelmét nálunk senki se méltányolta úgy, mint a jogtörténeti iskola első magyar kitünősége, Hoffmann Pál. Ezután ismertetni kívánta a *római remek jogot* úgy, a mint azt a remekjogászok, főleg az Antoninusok fénykorában, kifejlesztették. E célra az »Institutiók« vaskos kötetét dolgozta ki, főleg Kuntze nyomán.

Hoffmann Pál említett három munkája, u. m.: »A római magánjog rendszere«, »A római jog külszerű története« és »Az institutiók« közlésével Arndts, Puchta és Kuntze nagy tudósokat hozta közelebb a magyar jogtanuló ifjúsághoz és pedig akkor, mikor még nem írta meg Ihering forradalmi hatású műveit, főleg a »Besitzwille« éles kritikájú könyvét, mely Savignyt és

Puchtát a legszenvedélyesebb módon támadja. Bármily kemény is a támadás a jogtörténeti iskola nagy vezérei ellen, az bizonyos, hogy a történeti iskola föllendítő, irányító hatását minden tudomány megérezte, többek közt a magyar nyelvtudomány is, melyben a történeti módszert Révai honosítja meg.

Hoffmann Pál könyvei gyorsan keltek. A folyóiratok, szak- és napilapok kedvező bírálatokkal mutatták be s az 1860—1865 közt megjelent magyar jogi művek közül Akadémiánk dicséretében részesültek.

Hoffmann Pálnak *előadásait* azonban még jobban dicsérték mint *könyveit*. Előadása lucidusabb mint az írása, ezért tanítványai benne az *írónál* jobban kedvelték az *előadót*, a mint gyújtó hatással hirdette az ókor legnagyobb hagyományát, az institutiókat és a pandektákat.

Báró Eötvös József a vallás- és közoktatási tárczát 1867-ben újra átvette. Az orvosi kar ügyeiben főleg Balassa és Markusovszky, a jogi kar ügyeiben pedig Pauler és Hoffmann tanácsát kérte ki leggyakrabban. Hogy a tanügyi kormánylyal az érintkezés közvetlenebb és nyomatékosabb legyen, 1868. évben elfogadta Hoffmann szülőföldének, a nagymartoni választókerületnek képviselőségét. A kitüntetés még kétszer ismétlődött s talán újra ismétlődik, ha Budapest főváros VII. kerülete 1878-ban s aztán 1881-ben mandátumot nem nyújtott volna Hoffmann Pálnak. Jól ismerte Hoffmann Pált a fővárosi polgárság. Ismerte érdeklődését Budapest közügyei iránt. Tetszett a polgárságnak az az eszménykép, hogy a főváros legyen művelt és gazdag.

Alig lépett be Hoffmann Pál a képviselőházba, már sietett neki megbízást adni Horváth Boldizsár igazságügyminiszter a magyar általános magánjogi törvénykönyv kidolgozásához. A tervezet 1871-ben jelent meg, melynek belső értéke a motívumokban rejlik.

Hoffmann Pál, mint képviselő, a Deák-párthoz tartozott, de polemikus természete s független gondolkodása nem mindig tűrte a pártfegyelmet. Legélesebben mutatkozott ez a törvényhatóságokról intézkedő 1870: XLII. törvényezikk tárgyalásakor. Külön törvényben akarta Hoffmann rendezni a *városokat* és külön törvényben a *vármegyéket*. Az 1848-iki törvények *népkepviselési* szelleméből érvelt a virilismus, az *értékképviselés* ellen.

Parlamenti beszédein átesillámlott a classzikus műveltség s a törvényhozás háromezeréves történelmének ismerete.

Beszédeiben nem egyszer polemizált Kerkápoly, Pauler, Tóth Vilmos és más deákpárti notabilitással, midőn aztán »nyugtalanság, mozgás« állt be a jobboldalon, ellenben »tetszés, helyeslés, hosszas, élénk, néha viharos helyeslés« kísérte szavait a baloldalon. Néha volt »éljenzés, sőt zajos éljenzés balfelől és szűnni nem akaró viharos taps a baloldalon«. Ilyenkor az ifjúság is fellobbant s ellenzéki hajlamú tanárának ablakai alatt fáklya-fényben mutatta be rokonszenvét.

Nem a politikai szereplés, hanem a jogászai komoly munka emelte Hoffmann Pál tekintélyét annyira, hogy 1873. évben a negyedik magyar jogászgyűlés őt választá elnökévé. A jogászgyűlés elnökségét elsőízben Pauler, másodízben Horváth Boldizsár, harmadízben Szabó Miklós viselte. Hoffmann után pedig a többek közt Majláth György, Czorda Bódog, Wenzel Gusztáv, Hódossy Imre, Apáthy István, Győry Elek következtek az elnöki széken.

A jogászgyűlés célja, hogy a magyar birodalom jogászait a tudományos téren szorosabb, személyes érintkezésbe hozza és komoly eszmecserére egyesítse, hogy enuntiatióival a hazai jog korszerű átalakítására s fejlesztésére irányító befolyást gyakoroljon s a szabadelvű reformokat előkészítse.

Nem csoda, hogy a fontos nemzeti ügy vezérlő férfiai közt oly nagy tekintélyek foglaltak helyet.

Az országos méltatás közepette csak természetes, ha a kartári méltánylás is megnyilatkozott Hoffmann Pál iránt. Az 1877—78. tanévben az egyetemi Rector Magnificus méltóságát Hoffmann Pálra ruhátza az electorok szavazata.

Mint egyebütt, úgy az egyetem kormányán is hazafias kötelességének tartá Hoffmann Pál a *magyar nemzeti* önérzet és törekvések fokozását. Szerette az egyetemi és a kari autonómiát, a tanítási és tanulási szabadságot. Meggyőzően hirdette, hogy a tanár igazi feladatának csak a tanszabadság mellett tehet eleget, csak a tanszabadság biztosítja a tudomány haladásának folytonos befolyását az oktatásra. A tanszabadság felel meg korunk általános szabadsági törekvésének, a tudományok természetének, méltóságának és az egyetem fensőbb hivatásának.

Hogy Hoffmann Pál vezetése mellett mennyire gyarapodott az egyetem, mutatja az, hogy az ő rectoratusa alatt neveztetett ki az egyetemhez Lengyel Béla, Heinrich Gusztáv, Henszelmann Imre, Miháلكovics Géza, Klúg Nándor, Simonyi Zsigmond, Hampel József. Hoffmann rectoratusa alatt lett magántanárrá Fabinyi Rezső, Bánóczy József, Nagy Ferencz, Beöthy Zsolt, Alexander Bernát, Laufenauer Károly, Heinrich Alajos, Ballagi Aladár, Purjesz Zsigmond, Belky János, Liebermann Mór, Goldziher Vilmos, Marczali Henrik stb. Ime, milyen fényes névsor, milyen szellemi erő az Akadémia s egyetem együttes szolgálatában, a magyar tudományosság előbbrevitelében.

Hoffmann Pál az ifjúságtól, melyet atyailag szeretett, mindenkor, rectori beszédében is követelte, hogy tanulói hivatásának élve, becsületet szerezzen a tanulási *szabadságnak*, mely tanulási *kötelességet* is foglal magában s csak a tanulmányozás tárgyára, irányára s eszközeire ad *választási*, *nem pedig elhanyagolási* jogot. A kit az ifjúság szeret, attól az intést is »Eljenzéssel« fogadja.

Az egyetemi ifjúság mindig tudott az ünnepelt tanárral együtt érezni és érte lelkesedni. A hallgatóság szíve mélyéből, magától, minden külső beavatkozás nélkül üdvözölte szeretett tanárát 25 éves tanári működésének évfordulóján. A szeretetnek és ragaszkodásnak érzelme adta az ifjak kezébe a fáklyát ekkor is, melynek fényénél ablakai alatt tisztelegtek.

Az Akadémia alapítása óta majdnem félszázadon át kétféle tudományunk és irodalmunk volt : hivatalos, azaz iskolai és szabad, azaz nemzeti. Amazt az Egyetem, emezt az Akadémia irányította. Akadémia és Egyetem majd egy félszázadon át két külön, egymást alig érintő pályán haladt. Ez a dualismus nem volt üdvös sem az iskolára, sem a tudományra. E visszásságon szeretett volna segíteni Pauler, Wenzel, Toldy. Az Akadémia és Egyetem egymáshoz való közeledésén fáradoztak a két Eötvös és Trefort elnökök, ezt a közeledést ajánlotta Hoffmann Pál a rectori székből. Nem eredménytelenül, mert ezt az irányt szolgálja az Egyetem, midőn tanszékére akadémikusokat hív meg és az Akadémia, midőn az egyetemi tanárookra gondol az előkelőbb akadémiai állások betöltésénél.

Akadémiánk a *levelező* Hoffmann Pálra is gondolt, ki a római jog tudományos feldolgozásának oly beható munkásságot

szentelt, hogy annak jelentősége iránt teljes elismeréssel adózott neki a szakirodalom. Megválasztatván Hoffmann Pál *rendes* taggá, mint ilyen ismertette a specificatiót s a birtoklás tanának kétségeit és nehéz problémáit.

Valamint a szakirodalom és az Akadémia, az ifjúság és az Egyetem, a főváros és a képviselőház, úgy a király is méltányolta Hoffmann Pál érdemeit s őt a vaskorona- és a Lipót-rend adományozásával tüntette ki.

Midőn Hoffmann a római jog tanszékére lépett, még európa-szerte művelőkre talált az usus modernus pandectarum. De csakhamar meggyőződött arról, hogy a római jog belső becse egészen független a receptiótól. Ezért később úgy adta elő s én mindig is úgy adom elő a római jogot, mint *tanjogot*, a jogászai gondolkodás iskolázóját. Meggyőződésem szerint századunkban a római jogot nemzeti jogunk multjának s európai kapcsolatának megvilágítása s dogmatikájának fejlesztése érdekében kell tanulmányoznunk.

Hoffmann Pál önérzettel láthatta, hogy az addig népszerűtlen római jognak tisztelőket, kedvelőket, művelőket nevelt. Impulsust adott. Tárgyszeretet, lelkesedés, ideális gondolkodás ébredt hallgatóságában, melynek boldogulása iránt mindenkor meleg érdeklődést, jóságot, nemesszívűséget tanúsított. Fényes sikerrel, osztatlan elismerés babérjaival működött kedvelt tanszékén.

De már 1892-ben elkomolyodva vette észre, hogy hangját fátyol kezdi környékezni. A közelgő baj tudatában nyugalomra kellett gondolnia. A legilletékesebb kérelmek és marasztalások közepett vett búcsút az egyetemtől az 1892—93. tanév végén.

Távozásáról mélyen érzett sajnálattal értesült a tanügyi kormány és az ország, hiszen olyan celebritást veszített az Egyetem, a ki annak dísze s büszkesége volt, a ki a római jog addig működött s fentebb megnevezett művelőit mind felülmulta s a ki a római jogot nálunk először írta meg és először kezdte előadni igazán *egyetemi, modern színvonalon*. Az fájt legjobban, hogy egészségi okokból kellett Hoffmannak megválni szeretett tanszékétől.

Sikerekben gazdag 33 évi írói s tanári működés után Sopronba költözött a még hátralevő időre. Hála, tisztelet s elismerés

kísérte őt a nyugalom helyére, honnan csak akkor írt a Karnak, ha egy-egy Hajnik, Lechner, Schnierer collegánk halálát gyászoltuk, míg végre őt is, a 77 éves nagy tanárt, meggyásztuk 1907 június 28-án bekövetkezett elhunytakor. Vigasztal, hogy az ő munkás élete nem mult el nyomtalanul. A magyar egyetemi oktatás mesterének, a közélet s tudományosság buzgó munkásának emlékét lelki szemeink előtt megelevenítve: egész nagyságában magaslik ki előttünk a lelkes, idealis gondolkodású férfiú sok érdeme, melyet a nemzet szolgálatában szerzett, majdnem félszázadon keresztül.

Magasztos nemzeti célokért hevült, fáradozott, küzdött a tudós tanár. Rokonszenv kísérte őt életében, áldást mond emlékére az Egyetem, az Akadémia és a sok ezer háládatos tanítvány, a kik büszkén hallották derűs egyetemi éveik alatt, sőt azután is, hogy az ünnepelt tanár dicsőségére »Hoffmannisták«-nak nevezték őket. A méltánylás, a nagyrabecsülés őszinte érzetével emlegetik az ékesszóló tanárt, a ki rajongásig szerette az ifjúságot.

Hoffmannra, a nagyhírű tanárra és sok ezer tanítványára gondolva, Cicero (orat. c. 41.) szavai jutnak eszünkbe: ius civile docere semper pulchrum fuit, hominumque clarissimorum discipulis floruerunt domus, igen! szép volt a római jog tanítása. Lelkes ifjúság díszíté az ő tantermét s áldva emlegeti a tudós tanár üdvös, nagy hatását.

KÖTET.	I. Fábian Gábor rendes tagról. <i>Zichy Antal</i> t. tagtól	— kor. 20 fill.
	II. Tanárky Gedeon lev. tagról. <i>Tóth Lőrincz</i> r. tagtól	— > 80 >
	III. Dr. Zlamál Vilmos lev. tagról. <i>Galgóczy Károly</i> lev. tagtól	— > 20 >
	IV. Fleischer Leberecht Henrik k. t.-ről. <i>Goldziher Ign.</i> l. tagtól	— > 60 >
	V. Hornyik János lev. tagról. <i>Szilágyi Sándor</i> r. tagtól	— > 40 >
	VI. Reichard Henrik Vilmos k. tagról. <i>Kanitz Ágost</i> lev. tagtól	— > 40 >
	VII. Boissier Péter Edmund k. tagról. Dr. <i>Haynald Lajos</i> t. tagtól	— > 40 >
	VIII. Greguss Ágost rendes tagról. <i>Bánóczi József</i> l. tagtól	— > 40 >
	IX. Grote Artur külső tagról. Dr. <i>Duka Tivadar</i> l. tagtól	— > 20 >
	X. Rózsay József t. tagról. Dr. <i>Batizfalvy Sámuel</i> l. tagtól	— > 40 >

KÖTET.	I. Petzval Ottó r. tagról. <i>Kondor Gusztáv</i> l. tagtól	— > 20 >
	II. Ökröss Bálint lev. tagról. <i>Tóth Lőrincz</i> r. tagtól	— > 40 >
	III. Hunfalvy János r. tagról. <i>Keleti Károly</i> r. tagtól	— > 60 >
	IV. Tóth Ágoston lev. tagról. <i>Hollán Ernő</i> t. tagtól	— > 40 >
	V. Oppolzer Tivadar külső tagról. <i>Konkoly Miklós</i> tiszt. tagtól	— > 30 >
	VI. Paúr Iván lev. tagról. <i>Hampel József</i> l. tagtól	— > 50 >
	VII. Pauer János l. tagról. Dr. <i>Ózobor Béla</i> l. tagtól	1 > 20 >
	VIII. Heer Oszvald külső tagról. <i>Klein Gyula</i> l. tagtól	— > 80 >
	IX. Balogh Kálmán r. tagról. <i>Högyes Endre</i> r. tagtól	1 > 20 >
	X. Pott Frigyes Ágoston k. tagról. <i>Pecz Vilmos</i> l. tagtól	— > 40 >
	XI. Danielik János t. tagról. <i>Szvorényi József</i> t. tagtól	— > 60 >
	XII. Apáthy István r. tagról. <i>Mattekovics Sándor</i> l. tagtól	— > 60 >
	XIII. Rómer F. Flóris r. tagról. <i>Hampel J.</i> l. tagtól	1 > 20 >
	XIV. Zsigmondy Vilmos l. tagról. <i>Pécs Antal</i> l. tagtól	— > 50 >
	XV. Rónay János Jácint r. tagról. <i>Pór Antal</i> l. tagtól	— > 60 >

KÖTET.	I. Pesty Frigyes r. tagról. <i>Ortway Tivadar</i> l. tagtól	— > 80 >
	II. Gorové István t. tagról. <i>György Endre</i> l. tagtól	— > 40 >
	III. Beöthy Leó l. tagról. <i>György Endre</i> l. tagtól	— > 40 >
	IV. Jendrassik Jenő r. tagról. <i>Klug Nándor</i> l. tagtól	— > 60 >
	V. Rádzsa Rádzsendralála Mitra k. t.-ről. <i>Duka Tivadar</i> l. tagtól	— > 80 >
	VI. Kacs Kovics Lajos l. tagról. <i>Nagy Iván</i> r. tagtól	— > 20 >
	VII. Ballagi Mór r. tagról. <i>Imre Sándor</i> r. tagtól	1 > — >
	VIII. Lenhossék József r. tagról. <i>Mihalkovics Géza</i> r. tagtól	— > 90 >
	IX. Haán Lajos l. tagról. <i>Zsúinszky Mihály</i> l. tagtól	— > 60 >
	X. Keleti Károly r. tagról. <i>Jekelfalussy József</i> l. tagtól	— > 60 >

KÖTET.	I. Szücs István lev. tagról. <i>Ballagi Géza</i> l. tagtól	— > 60 >
	II. Renan mint orientalista. <i>Goldziher Ignác</i> r. tagtól	2 > — >
	III. Pančić József külső tagról. <i>Kanitz Ágost</i> l. tagtól	— > 80 >
	IV. Bárány Kemény Gábor t. tagról. <i>György Endre</i> l. tagtól	— > 60 >
	V. Wenzel Gusztáv r. tagról. <i>Vécsey Tamás</i> r. tagtól	1 > 50 >
	VI. Sir Richard Owen k. tagról. <i>Margó Tivadar</i> t. tagtól	1 > — >
	VII. Vajkay Károly l. tagról. <i>Tóth Lőrincz</i> r. tagtól	— > 60 >
	VIII. Grünwald Béla l. tagról. <i>Láng Lajos</i> r. tagtól	— > 60 >
	IX. Deák Farkas r. tagról. <i>Bárány Radvánszky Béla</i> t. tagtól	— > 30 >
	X. Szabó Károly r. tagról. <i>Szilágyi Sándor</i> r. tagtól	— > 30 >
	XI. Markusovszky Lajos t. tagról. <i>Högyes Endre</i> r. tagtól	— > 60 >
	XII. Roscher Vilmos k. tagról. <i>Kautz Gyula</i> r. tagtól	1 > 50 >

KÖTET.	I. Cantù Caesar k. tagról. <i>Óváry Lipót</i> l. tagtól	— > 60 >
	II. Dankó József lev. tagról. <i>Pór Antal</i> r. tagtól	— > 60 >
	III. Nagy Imre r. tagról. <i>Fejérfataky László</i> r. tagtól	— > 50 >
	IV. Ludwig K. F. V. k. tagról. <i>Klug Nándor</i> r. tagtól	— > 60 >
	V. Kronecker Lipót k. tagról. <i>Rados Gusztáv</i> l. tagtól	— > 30 >
	VI. Margó Tivadar t. tagról. <i>Entz Géza</i> r. tagtól	— > 60 >
	VII. Gneist Rudolf k. tagról. <i>Concha Győző</i> l. tagtól	— > 80 >

IX. KÖTET.	VIII. Du Bois-Reymond E. k. tagról. <i>Thanhoffer L. r.</i> tagtól ...	—	kor. 60 fill.
	IX. Xántus János l. tagról. <i>Mocsáry Sándor l.</i> tagtól ...	—	» 60 »
	X. Hazslinszky Frigyes r. tagról. <i>Mágócsy-Dietz S. l.</i> tagtól ...	—	» 80 »
	XI. Finály Henrik l. tagról. <i>Márki Sándor l.</i> tagtól ...	1	» 20 »
	XII. Török József és Antal Géza tagokról. <i>Högyes Endre r.</i> tagtól ...	—	» 60 »

X. KÖTET.	I. Spencer Wells k. tagról. <i>Duka Tivadar l.</i> tagtól ...	—	» 30 »
	II. Szathmáry György l. tagról. <i>Zsilinszky Mihály r.</i> tagtól ...	—	» 60 »
	III. Gladstone W. E. k. tagról. <i>György Endre l.</i> tagtól ...	—	» 60 »
	IV. Ábel Jenő l. tagról. <i>Hegedüs István l.</i> tagtól ...	—	» 60 »
	V. Horvát Boldizsár t. tagról. <i>Tóth Lőrincz r.</i> tagtól ...	1	» — »
	VI. Nagy Iván r. tagról. <i>Márki Sándor l.</i> tagtól ...	—	» 40 »
	VII. Mihalkovics Géza r. tagról. <i>Thanhoffer Lajos r.</i> tagtól ...	—	» 50 »
	VIII. Pasteur Lajos k. tagról. <i>Högyes Endre r.</i> tagtól ...	1	» — »
	IX. Capasso Bertalan k. tagról. <i>Óváry Lipót l.</i> tagtól ...	—	» 30 »
	X. Jurányi Lajos k. tagról. <i>Mágócsy-Dietz Sándor l.</i> tagtól ...	1	» — »
	XI. Bunsen Róbert k. tagról. <i>Than Károly r.</i> tagtól ...	1	» — »
	XII. Gr. Andrassy Manó l. tagról. <i>Br. Radvánszky Béla t.</i> tagtól ...	—	» 30 »

XI. KÖTET.	I. Domanovszky Endre l. tagról. <i>Alexander Bernát l.</i> tagtól ...	—	» 30 »
	II. Hauer Ferencz k. tagról. <i>Böckh János l.</i> tagtól ...	1	» 20 »
	III. Télfy Iván l. tagról. <i>Pecz Vilmos l.</i> tagtól ...	—	» 80 »
	IV. Szilágyi Sándor r. tagról. <i>Fraknoi Vilmos r.</i> tagtól ...	2	» — »
	V. Laufenauer Károly l. tagról. <i>Kétly Károly l.</i> tagtól ...	—	» 30 »
	VI. Arneth Alfréd k. tagról. <i>Károlyi Árpád r.</i> tagtól ...	—	» 40 »
	VII. Hollósy Jusztinián l. tagról. <i>Fehér Ipoly t.</i> tagtól ...	—	» 40 »
	VIII. Jekelfalussy József r. tagról. <i>Vargha Gyula l.</i> tagtól ...	—	» 40 »
	IX. Fodor József r. tagról. <i>Högyes Endre r.</i> tagtól ...	—	» 20 »
	X. Horvát Árpád l. tagról. <i>Károlyi Árpád r.</i> tagtól ...	—	» 40 »
	XI. Halász Ignác l. tagról. <i>Szilasi Móricz l.</i> tagtól ...	—	» 40 »
	XII. Tóth Lőrincz r. tagról. <i>Vécsey Tamás r.</i> tagtól ...	1	» — »

XII. KÖTET.	I. Taine Hippolyt k. tagról. <i>Alexander Bernát l.</i> tagtól ...	—	» 60 »
	II. Heller Ágost r. tagról. <i>Fröhlich Izidor r.</i> tagtól ...	—	» 60 »
	III. Kerékgyártó Árpád l. tagról. <i>Békefi Remig l.</i> tagtól ...	—	» 60 »
	IV. Plósz Pál l. tagról. <i>Lengyel Béla r.</i> tagtól ...	—	» 30 »
	V. Bethlenfalvi Balassy Ferencz l. tagról. <i>Szentkláray Jenő l.</i> tagtól ...	—	» 80 »
	VI. Kondor Gusztáv l. tagról. <i>Kövesligethy Radó l.</i> tagtól ...	—	» 60 »
	VII. Krones Ferencz k. tagról. <i>Wertheimer Ede l.</i> tagtól ...	—	» 30 »
	VIII. Bertrand Sándor k. tagról. <i>Wosinsky Mór l.</i> tagtól ...	—	» 30 »
	IX. Torma Károly r. tagról. <i>Téglás Gábor l.</i> tagtól ...	—	» 60 »
	X. Czobor Béla r. tagról. <i>Békefi Remig l.</i> tagtól ...	—	» 80 »
	XI. Ráth Zoltán l. tagról. <i>Vargha Gyula l.</i> tagtól ...	—	» 60 »
	XII. Szigeti József l. tagról. <i>Berczik Árpád l.</i> tagtól ...	—	» 45 »

XIII. KÖTET.	I. Mátyás Flórián r. tagról. <i>Békefi Remig l.</i> tagtól ...	—	» 40 »
	II. Pulszky Ágost l. tagról. <i>Concha Győző r.</i> tagtól ...	—	» 80 »
	III. Staub Móricz l. tagról. <i>Mágócsy-Dietz S. l.</i> tagtól ...	—	» 80 »
	IV. Gróf Kuun Géza tiszt. és ig. tagról. <i>Goldziher I. r.</i> tagtól ...	—	» 60 »
	V. Br. Radvánszky Béla t. és ig. tagról. <i>Zsilinszky M. r.</i> tagtól ...	—	» 60 »
	VI. Fayer László lev. tagról. <i>Balogh Jenő lev.</i> tagtól ...	1	» — »

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
ELHÚNYT TAGJAI FÖLÖTT TARTOTT
EMLÉKBESZÉDEK.

SZERKESZTI A FŐTITKÁR.

XIII. KÖTET. — 8. SZÁM.

EMLÉKBESZÉD
WOSINSKY MÓR

LEV. TAG FÖLÖTT

ORTVAY TIVADAR

R. TAGTÓL.

(Olvastatott a M. Tud. Akadémia 1908. évi január 27-én tartott összes ülésén.)

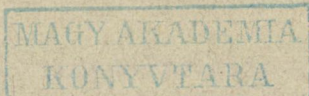
ARCZKÉPPEL.

Ára 1 korona.

BUDAPEST.

KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA.

1908.

EMLEKBESZÉDEK

A M. T. AKADÉMIA ELHÚNYT TAGJAIRÓL.

I. KÖTET.	I. Korponay János l. t.-ről. <i>Kápolnai Pauer István</i> l. tagtól	— kor. 20 fil.
	II. Suhayda János lev. tagról. Dr. <i>Konek Sándor</i> r. tagtól ...	— > 20 >
	III. Morócz István lev. tagról. <i>Galgóczy Károly</i> lev. tagtól ...	— > 20 >
	IV. Révész Imre l. tagról. <i>Ballagi Mór</i> r. tagtól ...	— > 40 >
	V. Broca Pál külső tagról. <i>Lenhossék József</i> r. tagtól ...	— > 60 >
	VI. Asbóth Lajos lev. tagról. <i>Kápolnai Pauer István</i> lev. tagtól	— > 20 >
	VII. Ami Boué külső tagról. Dr. <i>Szabó József</i> r. tagtól ...	— > 20 >
	VIII. Fabritius Károly lev. tagról. <i>Kozma Ferencz</i> lev. tagtól ...	— > 80 >
	IX. Jerney János emlékezete. <i>Gyárfás István</i> lev. tagtól ...	— > 40 >
	X. Mihályi Károly lev. tagról. <i>Domanovszky Endre</i> lev. tagtól	— > 20 >
II. KÖTET.	I. Molnár Aladár levelező tagról. <i>Tanárky Gedeon</i> l. tagtól	— > 40 >
	II. Árkosi Benkő Dániel lev. tagról. <i>Galgóczy Károly</i> lev. tagtól	— > 20 >
	III. Mailáth Gy. emlékezete. Gr. <i>Szécsen Antal</i> t. tagtól ...	— > 20 >
	IV. Charles Róbert Darwin k. tagról. <i>Margó Tivadar</i> r. tagtól	— > 80 >
	V. Wöhler Frigyes k. tagról. <i>Nendtvich Károly</i> l. tagtól ...	— > 20 >
	VI. Érkövy Adolf l. tagról. <i>Galgóczy Károly</i> l. tagtól ...	— > 20 >
	VII. Zsivora György l. tagról. <i>Tóth Lőrincz</i> rendes tagtól ...	— > 40 >
	VIII. Fenzl Ede k. tagról. Dr. <i>Haynold Lajos</i> igazg. és t. tagtól	— > 60 >
	IX. Sainte-Claire Deville Henrik k. t.-ről. <i>Than Károly</i> r. tagtól	— > 60 >
	X. Mignet Ferencz k. tagról. <i>Trefort Ágoston</i> igazg. tagtól ...	— > 20 >
III. KÖTET	I. Tarczy Lajos rendes tagról. <i>Török József</i> r. tagtól ...	— > 20 >
	II. Thiers Lajos Adolf k. tagról. <i>Trefort Ágoston</i> t. tagtól	— > 20 >
	III. Lönnrot I. k. tagról. <i>Hunfalvy Pál</i> r. tagtól ...	— > 40 >
	IV. Baintner János l. tagról. <i>Apáthy István</i> r. tagtól ...	— > 20 >
	V. Guizot Ferencz k. tagról. <i>Trefort Ágoston</i> t. tagtól ...	— > 20 >
	VI. Horváth Cyrill tiszt. tagról. Dr. <i>Pauer Imre</i> tiszt. tagtól	— > 20 >
	VII. Davis József Bernát k. tagról. <i>Lenhossék József</i> rendes tagtól	— > 40 >
	VIII. Vandrák A. lev. tagról. <i>Vécsey Tamás</i> lev. tagtól ...	— > 40 >
	IX. Konek Sándor r. tagról. <i>Kautz Gyula</i> r. tagtól ...	— > 20 >
	X. Kruesz Krizosztom t. tagról. <i>Hollósy Jusztinián</i> lev. tagtól	— > 40 >
IV. KÖTET	I. Zsoldos Ign. r. tagról. <i>Tóth Lőrincz</i> r. tagtól ...	— > 60 >
	II. Benfey Tivadar k. tagról. <i>Budenz József</i> r. tagtól ...	— > 20 >
	III. Frankenburg Adolf l. tagról. <i>Vadnai Károly</i> l. tagtól ...	— > 40 >
	IV. Tárkányi Béla József t. tagról. <i>Szvorényi József</i> t. tagtól	— > 60 >
	V. Dr. Henle Jakab k. tagról. Dr. <i>Mihalkovics Géza</i> r. tagtól	— > 20 >
	VI. Pompéry János l. tagról. <i>Joannovics György</i> t. tagtól ...	— > 20 >
	VII. Gyárfás István l. tagról. <i>Szilágyi Sándor</i> r. tagtól ...	— > 20 >
	VIII. Kovács Pál lev. tagról. <i>Vadnai Károly</i> r. tagtól ...	— > 20 >
	IX. Ladányi Gedeon l. tagról. <i>Szabó Károly</i> r. tagtól ...	— > 20 >
	X. Korizmicz László t. tagról. <i>Galgóczy Károly</i> lev. tagtól ...	— > 20 >

Wosinskiwicz

WOSINSKY MÓR LEV. TAG EMLÉKEZETE.

ORTVAY TIVADAR r. tagtól.

(Olvastatott az 1908. évi január 27-én tartott összes ülésen.)

I.

WOSINSKY ÉLETPÁLYÁJA.

Őszinte, igaz fájdalom szállja meg a szellemi élet hivatott munkásait mindannyiszor, valahányszor sikerrel működő, a tudományos kutatásban hézagot kitöltő társaik közül a »kor vég-határához« érkezett a kérlelhetlen halál elszólítja a működés teréről. Őszinte, mély fájdalmat érezünk még akkor is, mikor az elszólított életkor és munkabírás tekintetében már régen túllépte azt a határt, melyen túl a helytálló alkotások már physiologiai lehetetlenségek. Mikor az aggság a szellemi erőket már teljesen elfogyasztotta, a munkabírást már teljesen meddővé tette. Ilyenkor az elköltözöttnek egy hosszú emberöltőn át szerzett érdemeit, a tudományművelés terén elért sikereit, a nemzeti becsület nagy munkájában nyomahagyott közreműködését tekintjük, hogy elérzékenyülten boruljon kegyeletünk a megdicsőült gyászos ravatalára. De mennyivel nagyobbnak, mélyebbnek, sajnóbbnak kell lenni ezzel szemben fájdalomunknak akkor, mikor az elköltözött nem egy testi s lelki erejében már megfogyatkozott, hanem férfierejének teljében, alkotási képességeinek javában álló egyén! Mikor olyan társat veszünk, ki még telve van lelkesedéssel és a kultúréletbe mélyen bevágó tervekkel, telve azon vágytól égő nemes igyekezettel, hogy Istenadta képességeit a szellemi közjó javára továbbra is értékesítse s a kutatás számára új ösvényeket törjön, új vívmányokat szerezzen!

Ilyen mélyen lesújtó esettel állunk szemben ma, mélyen tisztelt Akadémia, mikor egy deli erejében hirtelen és váratlanul elhunyt tagtársunk — *Wosinsky* Mór emlékének adózik kegyeletünk. Halála oly váratlanul köszöntött be, hogy valósággal megdöbbenett.¹⁾ Mint villám a hatalmas tölgyet, úgy érte a halál csapása *Wosinsky* Mór életfáját. Még csak imént ült e helyen, emlékbeszédet mondva *Bertrand Sándor* kültag felett²⁾ és ime ma már neki szól a kegyeletes gyászmemorialis emlékezés.

Nem érte meg teljesen életének 53-ik évét. Mint a Krakován honos *Wosinsky* József s a pesti illetőségű *Glatz* Katalin fia Tolnán született 1854-ben márczius 28-ikán. Atyja az 1830. évi forradalom után mint gyógyszerész emigrált s utóbb Pesten telepedett le, hol befejezte orvosi tanulmányait. Mint keresett orvos aztán közel 50 éven át működött Tolnán, élete utolsó 15 évét pedig nyugalomba vonulva, Mór fiánál töltötte s nála halt meg *Szekszárdon* 1896-ban. Mint buzgó katolikus, az apa a katolikus vallás iránt való szeretetet gyermekeibe is beoltotta. A család vallásos buzgóságát fennen bizonyítja, hogy egyik sarja Mór, pappá, egyik leánya, *Ilona* pedig a szatmári irgalmas nővérek zárdájában apáczává lett, ki mint ilyen most is a tanító-női pályán működik. Sok gondot és költséget fordított a szerető apa gyermekei tudományos kiképzetésére. *Wosinsky* Mór tanulmányait testvérevel *Istvánnal*³⁾ a kalocsai gymnasiumban kezdette meg. Ebben elvégezve 6 osztályt a papi pályára lépett. 1871 év őszén vették fel a philosophiára a pécsi papnöveldébe. 1877-ben szentelték fel áldozó-pappá *Pécsett*. Első miséjét *Lourdesban* óhajtotta Istennek bemutatni, hová el is indúlt, de utitársának súlyos megbetegedése következtében

1) »Halál nem keltett itt egyhamar ilyen megdöbbenést, általános részvétet«, írja egyik méltánylója. »Őserdők sok százados fája esik le akkora robajjal.« (*Közérdek* 1907. III. évf. 9. sz.)

2) *Emlékbeszéd Bertrand Sándor kültag felett.* *Wosinsky* Mór 1.-tagtól. Olvastatott a M. Tud. Akadémia 1904. nov. 28-án tartott össziülésén. Budapest, 1904.

3) Cs. és kir. ezredorvos, a kismartoni katonai reáliskola volt tanára, később Balf-fürdő tulajdonosa, hol jelenleg is orvosi minőségben nagy sikerrel működik és köztisztvisletben részesül.

útját nem folytathatta, hanem a stiriai Mária-Zellt kereste fel s itt primitiázott Nagyboldogasszony napján aug. 15-ikén.¹⁾

Primitia után papi pályáját mint segédlelkész kezdette meg. Első káplán-állomása Gödrén volt Baranya megyében, hol 1879-ig működött. Ez évben a gr. Apponyi Sándor kegyurasága alá tartozó apari plebániára került káplánnak. Itt sem maradt sokáig, mert alig hogy letette mint 3 éves káplán a synodalis vizsgát, azon ritka szerencse érte, hogy ily fiatalon 1881-ben Lengyelre nevezték ki plébánosnak.

Lengyelen mint önálló lelkésznek a mélyen vallásos, amellett ritka tudományú, kiváló műismerő és elismert tekintélyű bibliographus gr. Apponyi Sándor és ennek neje, a nagyműveltségű, szépért és nemesért rajongó Esterházy Alexandrina grófnő körében kedvező alkalmá nyílt magasb tudományos aspiratiót szerezni s irodalmi tevékenységet is kifejtetni. E helyt fordította le Romaisz Ferencz högyészi segédlelkésszel együtt Lassere Henriknek »Les épisodes miraculeux de Lourdes« című művét.²⁾ Papi buzgóságát pedig azzal bizonyította be, hogy e helyt új iskola-házat építtetett. Lelkeszi teendői mellett különben minden idejét a tudománynak szentelte. A történelem és régészet már tanuló korában voltak kedvencz tárgyai, de mert költséges utazásokra javadalmából nem telt, egyelőre csak elméletileg foglalkozhatott az utóbb említett szaktárgyakkal. A nemes gróf hírneves könyvtára is sokféleképpen fejlesztette tudását és izlését.

A történeti és régiségi szakmákból mégis csupa véletlenségből a *praeistoria*, az európai tudományok e legifjabbika jutott neki osztályrészül. Egy alkalommal gr. Apponyi Sándorral, kinek figyelme már régen ráirányult a »Töröksáncz« néven ismeretes, szemlátomást emberi kéz által földvára scarpírozott várdombra, sétakocsizást téve a nagy kiterjedésű lengyeli erdőben, e földvár megpillantására a gróftól, mint a föld tulajdonosától engedélyt kért próbaásatásra.³⁾ A gróf az engedélyt megadva, Wosinsky az

1) Az Akadémia irattárában 395. sz. alatt levő, Szekszárd, 1905. szept. hó 4-ikéről keltezett *Autobiographia* közlése szerint.

2) *Lourdes csoda-eseményei* Lassere Henriktől. Magyarítva a francia eredetinek tizedik kiadása után. Budapest, 1884.

3) Wosinsky az Akadémia irattárában 395. sz. a. levő *Autobiographiában* az eseményt következőleg adja elő: »Gróf Apponyi Sándorral egy séta-

ásatást 1882. őszén tényleg megkezdette s miután a néhány napi ásatásból eredő számos érdekes lelet a hely régiségi értéke iránt való bizalmát kétségtelenül beigazolta, az áldozatkész gróf nemcsak teljhatalmat adott a terület tetszés szerinti felhasználására, 25⁴/₁₀ katasztrális holdat tevő szép erdejét készségesen feláldozva a tudománynak,¹⁾ hanem az ásatásokkal felmerülő összes költségeket is magára vállalta. Így aztán a tette vágyó, nemes lelkesedéssel eltelt fiatal tudós lázas buzgalommal neki feküdt a nagy munkának s meglepő siker koronázta fáradságát. »Az ásatások eredménye — írja egy helyt — már az első évben oly meglepő volt, hogy minden reményünket jóval felülmulta.« A második évben, 1885-ben a lelettárgyak száma már 7636,²⁾ a harmadik évben, 1886-ban 10.760,³⁾ a bécsi congressus idején — 1889-ben — már 12.056 db volt.⁴⁾ Megtalálta az ősi hajdanban itt tanyázott troglodita kőkori népnek földbe vajt kerek lakó-üregeit, konyha-helyiségeit, éléskamráit, magtárait, istállóit s mindezekben a hasogatott és csiszolt kőből, nemkülönben csontból, agyagból készült szerszámok, eszközök, edények ezreit. Megtalálta az ősi népnek két nagy temetőjét, hol még gazdagabb leletek fokozták munkakedvét, mert az e helyeken eltemetett csontvázak mellé a kegyelet oda fektette a halottnak mindenét. »Valóságos kőkori Pompejit vagy Herculanut tártunk itt fel«, írja elragadtatással máshelyt.⁵⁾

Majd aztán kezdte a talált leleteket a hazai és külföldi szak-

kocsizást téve nagykiterjedésű lengyeli erdejében, egy ősi földvárnak nyomait pillantottam meg s nagy örömmel figyelmeztettem erre a grófit. De úgy ő, mint a velünk volt főerdész, ki majdnem naponta bejárta évtizedek óta az erdőrészt, kételkedve, sőt mosolyogva fogadták kijelentésemet, mert soha még egy cserépdarabot sem találtak e tájon az erdőkerülők.« Itt ki kell jelentenünk, hogy Wosinsky jóhiszemű, akaratlan csalódásban van, mert — hiszen a lengyeli őskori helyről írott művében ő maga hirdeti, hogy e sáncz a népnél »Töröksáncz« néven ismeretes volt. (*Leletek* I., 1.)

1) Az egész erdőt az 1884. év telén kivágatta.

2) *Arch. Ért.* 1885. Új foly. V. 393.

3) *Arch. Ért.* 1887. Új foly. VII., 172.

4) *Bericht über die gemeinsame Versamml. d. deutschen u. der Wiener anthrop. Gesell. in Wien.* 1889. 154. l.

5) *Tolnavármegye az őskortól a honfoglalásig.* I., 186.

lapokban ismertetni.¹⁾ Egy előadás keretében bemutatta azokat 1889-ben a Bécsben aug. 5-től aug. 10-ikéig ülésezett nemzetközi régészeti congressuson,²⁾ hol kivált a colossalis edények és a földből »in situ« kiemelt csontváz vonták magukra a tudósok lámulatát. Majd Párisban is olvastatott fel ismertetést a lengyeli régiségekről úgy a l' Academie des inscriptions-ban valamint a párisi anthropologiai társulatban 1889-ben.³⁾ A következő 1890. évben a M. Tud. Akadémiában tartott annak decz. 9-iki ülésén felolvasást az »őskorszak zsugorított helyzetű temetkezéséről.«⁴⁾ Amellett külföldiek is terjesztették a magyar lelőhely hírét. Virchow egy terjedelmes tanulmányjal ismertette azt, főleg anthropologiai szempontból,⁵⁾ Ranke egy kimerítő jelentést tett róla a német anthropologiai társulat közlönyében,⁶⁾

1) Magyar szaklapokban: 1. *A lengyeli praeistorikus sáncz és lakói.* (Megjelent az Ország. régészeti és embertani társulat 1879—1885-iki *Évkönyvében* és különnyomatban is. Budapest, 1886.) — 2. *Legújabb régészeti ásatásaim Tolnamegyében.* (Megj. az *Arch. Ért.* 1885. Új foly. V., 391—393.) — 3. *A lengyeli ásatások 1886-ban.* (Megj. *Arch. Ért.* 1887. Új foly. VII., 171—173.) — 4. *A lengyeli ásatások 1887-ben.* (Megj. *Arch. Ért.* 1888. Új foly. VIII., 439.) — 5. *A hasogatott kőeszközök néhány ritkább alakja.* (Megj. *Arch. Ért.* 1890. Új foly. X., 140—146. képes táblával.) — 6. *Ékszerek a lengyeli neolith-kori sírmezőkről.* Két táblával. (Megj. az *Arch. Ért.* 1891. Új foly. XI., 157—160.) — 7. *A lengyeli telep agancs- és csonteszközei.* (Megj. *Arch. Ért.* 1893. Új foly. XIII., 118—125.) — 8. *A lengyeli telep csiszolt kőeszközei s azok készítési módja.* (Megj. *Arch. Ért.* 1893. Új foly. XIII., 193—198.)

Német szaklapokban: 1. *Funde und Bestattungsweise in Lengyel,* közzétéve a *Mittheilungen der Anthropologischen Gesellschaft in Wien* 1889. XIX. (Új foly. IX.) köt. 153—156. l. — 2. *Correspondenzblatt der deutschen Anthropologischen Gesellschaft.* 1889. Nr. 10. S. 185. — 3. *Ung. Revue* 1888. évf. 81., 210. és 243. l.

2) *Bericht über die gemeinsame Versammlung der deutschen und der Wiener Anthrop. Gesellschaft in Wien.* Wien 1889. 153—156. l.

3) *Les analogies entre les fouilles de Lengyel et celles de Grèce et de l'Asie mineure.* 1889.

4) *L. Akadémiai Értesítő* 1890.

5) *Excursion nach Lengyel,* közzétéve a *Verhandlungen der Berliner Anthropologischen Gesellschaft* 1890. évf. Onnan azt Wosinsky egész terjedelemben a maga német művéhez csatolta függelék gyanánt. III., 227—255. l.

6) *Correspondenzblatt der deutschen Anthropolog. Gesellschaft.* 1889. 9. sz. 79. l.

Nadaillac marquis pedig francia nyelven ismertette azt a tudósvilággal ¹⁾ s így Lengyel csakhamar európai hírnévre tett szert. Continensünk leghírnevesebb régészeti szakemberei nem is késtek felkeresni s okulás céljából megtekinteni Wosinsky lengyeli ásatásait, így a többi közt: Friedel Ernő, Virchow Rudolf, Voss Albert, Waldeyer Vilmos, Bartels M. Berlinből; Ranke János Münchenből; Tischler Ottó Königsbergből; Grempler Vilmos Breslauból; Pigorini Rómából; Much Máté és Heger Ferencz Bécsből s számos más szaktekintély continensünk legkülönbözőbb vidékeiről, úgy hogy Wosinsky jogosult önérettel írhatta, hogy Lengyel »büszke Mekkája a praehistoricum kutatóinak«. ²⁾ És valamennyien, kik Lengyelen jártak, az ott látottakat felette *tanulásoknak* találták. Oly tudományos előkelőségeknek, mint Virchownak és tudós társainak szinte nehezükre esett Lengyeltől búcsút venniök. ³⁾

Hat éven át, 1888-ig ⁴⁾ folytatta Wosinsky hazánk e classzikus őstörténeti helyén fáradhatatlan buzgósággal a munkát, melynek végeredményét aztán a M. Tud. Akadémia archaeologiai bizottsága által kiadott »Archaeologiai Közlemények« két füzetében közzétette, csakhogy sajnos, költség hiányában és talán fogyatkozó érdeklődés következtében e munkája magyarban csonka maradt, mert a harmadik, legfontosabb részt, mely a nagy szakismerettel és szigorú tárgyilagossággal írott végkövetkeztetéseket tartalmazza, az archaeologiai bizottság nem adta ki. ⁵⁾ Sokkal kedvezőbben fogadta a külföld az erről német nyelv-

¹⁾ *La station préhistorique de Lengyel.* (Extrait des *Bulletins de la Société d'Anthropologie. Séance du 19 décembre 1889.*)

²⁾ *Arch. Értesítő,* 1885. Új foly. V., 391.

³⁾ Virchow, ki szaktársaival Lengyelen gr. Apponyi Sándor vendége volt, azt írja: »Ich kann meinerseits nur hinzufügen, dass wir es tief bedauerten, uns so schnell von einer so gebildeten und lebenswürdigen Familie und aus einer, für Archäologen so lehrreichen Umgebung wieder losreißen zu müssen.« (*Excursion* i. h. III., 228.)

⁴⁾ Az *Autobiographiában* Wosinsky 8 évet mond, ám miután ő maga adja tudunkra műveiben, hogy az ásatást 1882-ben ősszel kezdte meg s 1888-ban fejezte be, nyilvánvaló, hogy munkája csak 6 évig tartott.

⁵⁾ *Leletek a lengyeli őskori telepről.* I. rész. Budapest, 1885. 5 horganyedzésű térképpel és 231 ábrával. II. rész. Budapest, 1890. 202 ábrával.

ven 3 kötetben megjelent munkáját,¹⁾ melyhez két jeles hazai tudós szegődött munkatársaiul. Hozzá a bevezető előszót nem kisebb emberünk, mint Pulszky Ferencz írta.²⁾ Egy szakbavágó értekezést, »a lengyeli praeistoriai lelhely növénymaradványairól« pedig Deininger Imre keszthelyi igazgató-tanár csatolt hozzá.³⁾ Wosinsky nem vetette el a súlykot, midőn e művéről azt mondja: »Ma nincs oly régészeti munka, mely e dolgozatomat ne idézné.«⁴⁾

Wosinsky e mű két első részében csakis leírja, mintegy tudományosan lajstromozza, szorgosan leltározza az ásatáskor szerzett anyagot és tapasztalatokat. Ő maga azt egy »pontosan és lelkiismeretesen vezetett régészeti naplónak« nevezi.⁵⁾ A sánczokat, sirokat, lakó-helyeket, mindennemű régiségeket tényleg a legaprólékosabban leírja s leíró szövegéhez térrajzi, távlati és alakrajzi felvételeket mellékel. Különös súlyt fektet a tárgyak, a kőeszközök, agyagedények és bronzok typológiájának megállapítására és azok analogiájára, a mennyiben a külföldi hasonló leletekkel összeveti azokat, hogy így e lajstromozó tudományos katalógus a külföldi szakbúvárok kutatásai számára is használható biztos archaeologiai adatkészletté váljék.⁶⁾ Hogy közleményei mekkora értékkel bírnak, azt legmegérthetőbben Virchow nyilatkozataiból vehetni ki. Szerinte Wosinsky »a gondos kutató publicatiója Európa népei történetére felette fontos« s hogy »az ősidők minden ismerője türelmetlenül várja annak folytatását.«⁷⁾ Rajzfelvételeit pedig ugyanő »felette tanulsá-

¹⁾ *Das praeistorische Schanzwerk von Lengyel, seine Erbauer und Bewohner.* I. köt. Bpest, 1888. 5 térképpel és 180 ábrával. — II. köt. Bpest, 1890. 382 ábrával. — III. köt. Bpest, 1891. 36 ábrával.

²⁾ Budapest, 1887. szeptember 2.

³⁾ *Pflanzenreste der prähistorischen Fundstätte von Lengyel.* 1891.

⁴⁾ Az Akadémia irattárában levő *Autobiographiában.*

⁵⁾ »ein pünktlich und gewissenhaft geführtes archäologisches Tagebuch.« (Műve német kiadása 3-ik kötetének előszavában.)

⁶⁾ Műve német kiadásában írja: »Freilich habe ich in den bisherigen zwei Heften nur einfache Tagelöhnerarbeit verrichtet, aber auch diese gewissenhaft mitgeteilte und ganz verlässliche Tagelöhnerarbeit hat ihr Verdienst, indem jedermann das Resultat der Grabungen eben so detaillirt kennen zu lernen vermag, als hätte er die Arbeiten persönlich geleitet.« (Előszó.)

⁷⁾ »Die erfolgte Publication des sorgfältigen Forschers hat mir die Bedeutung seiner Funde für die Völkergeschichte Europas eindringlich zum Bewusstsein gebracht« és »Die Fortsetzung dieser Abhandlungen

2. gosaknak, oktatóknak» mondja.¹⁾ Ez a szorgos összehasonlítás magával hozta, hogy egyúttal az anyag kritikájából a következtetéseket is levonja, ha mindjárt nem egyszer a hazai egyes régiségek specialitási hírben álló érdekességének a rovására is. A boldog emlékü Rómer óta a mészbetétes agyagedények archaeologiai irodalmunkban »pannoniai edényekül« szerepeltek, Wosinsky kutatásai megegyezhetetlenül kiderítik, hogy ezeket illetőleg pannoniai edényekről szó sem lehet, sem abban az értelemben, mintha Magyarországnak sajátos unicumai volnának, de sem nem abban az értelemben, mintha hazánknak a rómaiak alatt való occupatioja idejében készültek volna, mert hiszen ezek az edények elterjedési köre nem esik össze a régi Pannonia határai-val. Azok Hissarliktól fel Skandináviáig mindenütt előkerültek²⁾ s akkor, mikor a rómaiak uralma hazánkban virágzott, ilyen edények már éppenséggel nem készültek. Különbségül legfeljebb a mi edényeinknek kissé eltérő technikáját emelhetni ki, a melyet Wosinsky Virchow szerint tényleg jól ki is emelt.³⁾ De a lelőhelyeknek hazánk határain kívül való jelentkezése őt arra is bírta, hogy szembeszálljon Undset véleményével is a bronztokos-balták kérdésében, mert miután ilyen műszerek Poroszországban, Dániában, Svéd- s Angolországban meg Skóciában is kerülnek elő, tehát kedvelt alakok egész Európában, ezért ő nem igen hajlandó azokat »magyarországi formáknak« tartani.

A lengyeli ásatásokról szóló nagy művének 3-ik, német nyelven írott kötetében az összes leletek tanuságát tárja elénk. Meg-

erwarten alle Kenner der Vorgeschichte mit Sehnsucht.« (*Excursion nach Lengyel*. A berlini anthropol. társulat 1890. évi jan. 18-iki ülésén. *Verhandlungen* 1890. és Wosinsky német művében III., 227.)

¹⁾ Eine Reihe von höchst anschaulichen Tafeln, welche sowohl die Beschaffenheit des Ortes, als die wichtigsten, bis dahin gemachten Funde illustriren.

²⁾ A Hissarlik legrégibb városából származókról Virchow külön értekezett. (*Ueber die alttrojanischen Gräber und Schädel*. Berlin, 1882. 51. l. VIII. tábl.) Ugyanő később tüzetesen kimutatta azoknak Éjszak-Németországban való előfordulásukat is. (*Verhandlungen der Berlin. Anthropol. Gesellschaft*, 1883. évf. 434. és 450. l.)

³⁾ Die etwas verschiedene Technik der »pannonischen« Gefässe hat Herr Woschinsky gut hervorgehoben. (*Excursion nach Lengyel* i. h. III., 246. l.)

tudjuk, hogy a zsugorított temetési szokás Európa-szerte a palaeolith időszaktól a hallstatti korig vagyis a vaskor kezdetéig tartotta fenn magát. A zsugorított fekvésben való temetési szokás különböző változataiban összefüggés constatálható. E sajátos temetkezési szokásnak tisztán vallási motivuma van. A lengyeli keramika analógiájából következik, hogy az a keletire hasonlít. A lengyeli két telep régibbe idősb a czölöpépítmények és az európai megalith emlékek koránál, felnyúlik a Kr. e. 2-ik évezredbe, míg e második telep, mely már a bronzot is használta s halottait egyenes fekvésben hantolta el, a Kr. e. 5-ik évszázadba tehető. Mondhatni, hogy Wosinsky mindezekhez a következtetésekhez nagy megfontolással, nagy tárgyi tájékozottsággal és éles logikai erővel jutott. Művének e 3-ik része oly reális tudományos értékkel bír, melyet az archaeologiai tudományban annyira felettünk álló külföld is nyereségnek tarthat.

Eközben Wosinskyt 1885-ben egy jobb javadalomra, az ugyanazon patronatusban levő Závodra helyezték át, mely neki az önművelődéshez dúsabb segélyeszközöket szolgáltatott. Tényleg már ez évben régészeti tanulmányok céljából nagyobb continentalis útra indult. Beutazta Németországot, Dániát, Svédhont s Norvégiát. Ez útjáról írta »Karczolatok dán- és svédországi utamról« című útleíró művét,¹⁾ mely széleskörű szak-tájékozottságáról s szorgos összehasonlítási ösztönéről tanuskozik, amellet, hogy laikus számára is felette vonzó és oktató olvasmányul szolgálhat.

Ezen első útját csakhamar egy második követte. 1887-ben felkereste Egyiptomot, Törökországot, Görögországot s a Szentföldet. Ezek az országok még lapos műveltségű, közönséges turistára sincsenek hatás nélkül, mennyivel hatalmasabban impressionálják a régiségtudóst és a culturhistorikust. Az ókori műveltségnek s a vallási traditióknak e varázsfényben úszó országai hatalmas mű- és történeti emlékeikkel Wosinskyt is elbűvölték, a mint ezt »Keleti utam emlékei« című műve²⁾ hirdeti. E mű vonzó irányánál és meleg érzésénél fogva oly váratlan kelendő-

¹⁾ *Karczolatok dán- és svédországi utamról.* Szekszárd, 1889.

²⁾ *Keleti utam emlékei.* Útleirat Egyptom, Palestina, Görög- és Törökországról. Szekszárd, 1888.

ségnek örvendett, hogy rövid három hónap alatt teljesen elfogyott, úgy hogy egy második kiadást kellett sajtó alá rendeznie. E munka jövedelméből teljesíthette abbéli óhaját, hogy az annyi inséggel küzdő keleti missiók nemes ügyét tőle telhetőleg támogassa. Ez áldozatkészsége jutalmául kapta a jeruzsálemi Sz. Sir rend lovagkeresztjét. Különben mint plébános is igen tevékeny volt ezen egyházi javadalmon, mert a závodi templomot restauráltatta és (ha nem is éppen a kíváncsós módon) kifestette, emellett gazdasági épületeket: istállót és pajtát is építtetett.

Mikor a Szentföldről hazaérkezett, már kész »praesenta« várt rá a kegyes patronusa részéről: 1887 őszén a harmadik plébániára, Aparra nevezték ki, hol ezelőtt mint káplán működött. E jobb javadalom nálánál érdekesebbet nem érhetett. Hiszen mint lelkész is el voltelve hivatásának ihletével. Itt is festette a templomot, javíttatta az orgonát, szeretettel őrködött a vezetésére bízott nyájra, emésztette őt mindenben a »zelus domus Domini«. Amellett felhasználta az akadó sok jó alkalmat a régészkedésre: kutatásra és gyűjtésre. Maga Apar vidéke dúslakodó ősrégészeti terület. A kő- és bronzkori telepek között fontos helyet foglal el az. A nélkül, hogy ásott volna, a föld színéről bőségesen szedegethette össze sétái közben a szántáskor felvetődő régiségeket: sílexeket, kővéső- és baltatöredékeket, edénydarabokat, agyaggyöngyöket, bronzokat.¹⁾ Alig győzte a szerteszét kínálkozó alkalmat kiaknázni. Lengyeli sikere óta tényleg az egész megye bolygó régésze lett. Mindenütt ásott, kutatott, fűrkészett s az eredményeket irodalmilag feldolgozta. 1888-ban ásta fel gr. Apponyi Sándor felszólítására Kölesden a »Csont-hegy« alji őstelepet, mely földlakásokat, agyagműveket, konyhahulladékokat, őrlőköveket, pengehasogató köveket, állatcsontmaradványokat eredményezett.²⁾ E nagyérdekű telepet aztán német nyelven is ismertette és hírnévhez juttatta.³⁾ Mert a kölesdi telep keramikájának nevezetességét a kitünő példányokban fennmaradt »zsinórdiszítések« teszik, melyenek Lengyelen sehol sem

¹⁾ *Tolnavármegye az őskortól a honfoglalásig.* I. 173. és 376.

²⁾ *A kölesdi őstelep*, közzétéve az *Arch. Ért.* 1889. Új foly. IX., 34—44. Térrajzzal és 21 edényábrával. Azonkív. *Tolnavármegye az őskortól a honfoglalásig.* I., 444—454.

³⁾ *Die Wallburg von Kölesd.* 3 táblával.

mutatkoznak.¹⁾ 1890-ben, 1891-ben és 1892-ben ásta fel a Gerjen község határában fekvő »Várad« nevű majorban a kő- és bronzkor átmeneti időszakából való terramare-dombot, melyet későbbben, a népvándorlási korban temetőül használtak volt fel.²⁾ Talált itt egyebek közt néhány példányban oly alakú agyagedényt, melynek nemcsak hazánkban, de a külföldi gyűjteményekben is a legnagyobb ritkaságok közé tartoznak s jóformán csakis Görögországban Thera szigetén, a mélyen a vulkanikus láva alatt fekvő őskori leletek közt szaporábbak.³⁾ 1892-ben ásta fel a murgai sánczot, a sáncz középső részének majdnem egész fennsíkját átforgatva, a minek eredménye egy fából s részint sártapaszos vesszőfonással készült hatalmas várépület, amellet hamu- és szénrakások, állati csontdarabok, őrlőkövek és sok edénytöredék.⁴⁾ Ugyancsak 1892-ben ásta fel Alsó-Nyék határában a »Szőlőskert« dülönéven ismert dombot, melyen őstalapja ástott putrilakásokra és urna-sírokra, technika és díszítés szempontjából az őskori agyagművesség remekeiül tekinthető mészbetétes edényekre, egy itt tanyázott bronzkori nép nagyérdekű és sokféle maradványaira talált.⁵⁾ Egyidejűleg — 1892-ben — ásta fel a felsőnyéki halmokat is, melyek a bennök talált edények nagyon jellemző alakja és díszítési módja alapján a bronzkor legvégsőbb szakába, a hallstatti periodusba sorolandók. Ez az ásatása kétségtelenül beigazolta a vas és a hasogatott kőszközök egykorú használatát.⁶⁾

Régiségek tekintetében classzikus országunk száma nélkül szolgáltatja a régiségtudomány számára a népvándorláskori maradványokat. Azokat a maradványokat, melyek analógiájukat a német- és francziaországi frank sírleletekben találják s Angliá-

1) Virchow e körülményt külön felemlíti. (*Excursion* i. h. III., 246.)

2) Ásatások Gerjenben 1890-ben. (*Arch. Ért.* 1891. Új foly. XI. k., 4. sz. 301—312. l. Egy képes táblával.) — Gerjeni ásatások 1891-ben. (*Arch. Ért.* 1892. Új foly. XII. k. 3. sz.) — Gerjeni ásatások 1892-ben. (*Arch. Ért.* 1894. Új foly. XIV., 6—18. l. 17 ábr.) És Tolnavármegye az őskortól a honfoglalásig. I., 410—434.

3) *Arch. Ért.* 1891. Új foly. XI., 306.

4) Tolnavármegye az őskortól a honfoglalásig. I., 263—264.

5) Alsó-nyéki ásatások. (*Arch. Ért.* 1894. Új foly. XIV., 296—301. l. 13. ábr.) És Tolnavármegye őstört. a honfoglalásig. I., 169.

6) Tolnavármegye az őskortól a honfoglalásig. I., 403—408.

ban angol-szász, Franciaországban meroving, Németországban frank és alemann, Olaszországban longobard emlékek néven ismeretesek. Tolnamegye is ezek termékeny talajának bizonyult. Wosinsky több ilyenre talált s mentett meg az elkallódástól. Neki köszönhetjük névszerint a Nagymányokon,¹⁾ Bonyhádön,²⁾ Gerjenben,³⁾ a Kapos völgyében,⁴⁾ Varasdon,⁵⁾ Czikón,⁶⁾ Závodon⁷⁾ előkerült népvándorláskori sírok és sírmezők ismeretét. Tolnamegye, mely tulajdonkép csakis római régiségeiről volt ismeretes, Wosinsky fáradhatatlan utánjárásának köszönheti, hogy az európai irodalomban praehistorikus és kora történeti emlékei után is híressé lett.

Hogy ásatásai folyamában szüntelenül figyelemmel kísérte a külföld praehistorikus irodalmának fejlődését, ezt eléggé mutatják a hazai szaklapokban közzétett könyvismertetései és bírálatai. Így ismertette 1887-ben Rivière Emil,⁸⁾ 1888-ban Baron de Baye,⁹⁾ Henri és Louis Siret testvérek¹⁰⁾ őszarchaeologiai műveit s ez ismertetésekben meglepő ítéleti megállapodottságot árul el.

Wosinsky tudományos érdemei akkor már annyira közismeretűek voltak s dolgozatainak becsét a hazai legfelsőbb tudományos areopag: a M. Tud. Akadémia is annyira elismerte, hogy az 1889. évi nagygyűlésen levelező-tagnak jelölték, bár megválasztása — a választás esélyeinél fogva — még csak 15 évre

¹⁾ *A nagymányoki népvándorláskori sírlelet.* (Megj. az *Arch. Ért.* 1890. Új foly. X., 432—435.)

²⁾ *A bonyhádvidéki bronzlelet.* (Megj. *Arch. Ért.* 1890. Új foly. X., 29—42. l. 3 tábla rajzzal.) Azonkív. l. *Tolnavármegye az őskortól a honfoglalásig.* I., 380—392.

³⁾ *Ásatások Gerjenben.* Egy képes táblával. (Megj. *Arch. Ért.* 1891. Új foly. XI., 301—312.) — *Gerjeni ásatások 1891-ben.* (*Arch. Ért.* 1892. Új foly. XII. k., 3. sz.) Aztán: *A gerjeni ásatások 1892-ben.* (*Arch. Ért.* 1894. Új foly. XIV., 6—18. l. 17 ábrával.)

⁴⁾ *A kaposvölgyi népvándorláskori üst.* Három rajzzal. (Megj. *Arch. Ért.* 1891. Új foly. XI., 427—431.)

⁵⁾ *A varasdi népvándorláskori sírmező.* (Megj. *Arch. Ért.* XIV. k.)

⁶⁾ *A czikói népvándorláskori sírmező.* (Kiadta a M. T. Akad. archeolog. bizottsága. *Arch. Közl.* XVII. köt.)

⁷⁾ *A závodi népvándorláskori sírmező.* (Megj. *Arch. Ért.* XIV. k.)

⁸⁾ *Arch. Ért.* 1887. Új foly. VII. köt. 271—274. l.

⁹⁾ *Arch. Ért.* 1888. Új foly. VIII. köt. 363—364. l.

¹⁰⁾ *Arch. Ért.* 1888. Új foly. VIII. köt. 434—439. l.

reá sikerült. Erdemeinek méltánylása mindazonáltal így sem maradt el, mert még ez évben lett a M. Tud. Akadémia archaeologiai bizottságának tagja. Ugyanezen évben az Országos Ethnographiai Társulat-ban a palaeonthologiai osztály előadója, 1890-ben a müncheni anthropologiai társulat levelező-tagja, 1891-ben a római arcadiai akadémia tagja, 1902-ben (máj. 9-ikén) pedig a M. Tud. Akadémia levelező-tagja lett.¹⁾ Egyházi téren, ha nem is tudományos érdemei, de lelkeszi buzgósága miatt, szintén figyelemben részesült. Püspöke őt 1890-ben a bonyhádi egyházkerület esperesévé nevezte ki. Ugyanő küldte ki őt püspöki biztosul a szekszárdi középiskolákhoz. 1894-ben kapta a tanulmányi alap kegyurasága alá tartozó szekszárd-belvárosi plébánia-javadalmat s 1901-ben nyerte el a Sz. Miklósról nevezett madocsai címzetes apátságot.²⁾

Új javadalmán, Szekszárdon széleskörű, lankadatlan tudományos munkásságát lehetőleg fokozottabb mértékben folytatta. Itt írta meg másik főmunkáját, összes kutatásainak mintegy foglalatját. Nemes Tolnavármegye törvényhatósági bizottsága Szekszárdon 1885. évi január hó 20-ikán tartott rendkívüli közgyűlésen azt az indítványt tették ugyanis, hogy a honfoglalás ezeréves ünnepélye fényének emelésére s ezen ünnep örök emlékének ajánlva, irassék meg a megye története. A vármegye magáévá tette az eszmét, gr. Széchényi Sándor főispán védnöksége s a megye alispánjának elnöklete alatt egy 12 tagból álló bizottságot küldött ki a szükséges intézkedések megtételére. E bizottság a történelmi idő előtt levő korszak megírásával *Wosinskyt* bízta meg, ki is szívesen vállalkozott e nagy munkára, bár, a római korszakot kivéve, a megye praehistorikus multjával, mondhatni, még senki sem foglalkozott volt, úgy hogy községről-községre, dülőről-dülőre kellett barangolnia, hogy a szükséges anyagot összegyűjtse. Hangya-szorgalommal össze is gyűjtötte s a kitűzött időre, 1896-ra a nagy művet el is készítette két vaskos kötetben,

¹⁾ Ezeken kívül volt még a Sz. István-társulat tudományos és irodalmi osztályának tagja, az Országos régészeti és embertani társulat igazgató-választmányának tagja, a Délmagyarországi és Tiszafüredi történeti és régészeti társulatoknak tiszteleti tagja.

²⁾ A mi azonban őt legjobban megillette volna, az mindvégiglen elmaradt — a *stallum litterarium*.

melynek egyikében a kő- és bronzkort, másikában a vaskort tárgyalja.¹⁾ A mű első részében a megyei föld multjának általános culturképét rajzolja meg, nem a képzelődés, az alap nélkül szűkölködő hozzávetés és combinatio csalárd ironjával, hanem *leletek* alapján igaz valójában. Második részében betűsoros rendben sorolja fel az összes megyei leleteket s művéhez három térképet mellékel, melyek az áttekintést könnyűvé és tanulságossá teszik. Bár tagadhatatlan, hogy e műnek egyes hiányai és fogyatkozásai elől szemet nem húnyhatunk s hogy szövegét eléggé tömörnek sem mondhatjuk, mire nyilván az idő rövidsége szolgált okul, mégis egészben véve annyira kiváló az, hogy az sok tekintetben — mondhatni — a hazai archaeologiai irodalom terén *vezérkönyvül* is szolgálhat. Hogy e mű megírását megelőzőleg mennyit kutatott fel, mennyit ásott ki a megye érintetlen szűz földéből, azt legjobban az mutatja, hogy művéhez 3601 ábrát mellékelhetett, úgy hogy ilyformán a megyének már valóságos régészeti múzeuma volt könyvpapíron, még mielőtt az igazi, a reális múzeum valósággal létre jött volna.

Buzgósága és kutatásai folytán Wosinsky hírneve annyira gyarapodott, hogy mikor 1895-ben gr. Zichy Jenő középázsiai expedícióját tervezte, mint régészt őt szólította fel a részvételre, ki is a megtisztelő felszólítást elfogadta s az expedícióban tevékeny részt vett. Az expedíció április 30-ikán indult útnak s augusztus közepéig tartott. Útiránya és főbb állomásai voltak: Odessa, Sebastopol, Jalta, Kercs, Jekaterinodar, a kabardok (cserkeszek) és karacsajok völgyei a Kaukázusban, Piatigorsk, a kumaparti puszták (Ulu-Madsar város), Wladikawkas. Aztán átkelt az expedíció a Kaukázus gerinczén Tiflisbe, onnan Bakuba ment a Kaspi-tó mellett, azon túl Bokharába és Samarkandba. Visszajövet Bakutól fel a Kaspi-tavon Hunzák tartományba jött, onnan vissza a Kaspi mellett levő Derbendbe s Bakun át Tiflisbe. Tiflisből az expedíció kirándult Georgia vidékeire, Achalziche sziklabarlanglakásaihoz, Kutaisba, Immerentia fővárosába, a híres Gelati-kolostorba. Majd Batumba s onnan fel a Feketetengeren Nowo-Rossijskba s vasúton tovább Rostowba a Don tövénél, majd Moszkván, Szentpéterváron s Varsón át

¹⁾ *Tolnavármegye az őskortól a honfoglalásig.* Budapest, 1896.

nagy kerüléssel haza.¹⁾ Wosinsky mindvégig kitartott fáradhatatlanul, nagy buzgalommal és lelkesedéssel, higgadt flegmával túrva az utazás külső, belső kellemetlenségeit. Feladata volt az expeditióban a régiségtani részt: a megfigyeléseket, leleteket, múzeumokat, ásatásokat képviselni. Az odessai, kercsi, tiflisi, moszkvai, szentpétervári múzeumokban nagy buzgalommal tanulmányozta a népvándorláskori leleteket. Kutatott és szerzett mindenfelé régiségeket. Az ő közbenjárásával vette meg gr. Zichy Jenő Wladikawkasban Urusbiew kaukázusi kabard herczegnek azt a gazdag régiséggyűjteményét, mely a gr. Zichy Jenő-gyűjteménynek főrészét teszi s mely az expeditióról kiadott könyvben katalogszerűleg le van írva és ismertetve. Ez útjában gyűjtötte össze Wosinsky azokat a kaukázusi néprajzi tárgyakat is, melyeket szekszárdi otthonában, a »Keleti teremben« a maga gyönyörködésére s látogatóinak okulására elhelyezett.

Mondanunk sem kell, hogy a nagy út tapasztalatai tudományos látókörét rendkívül tágították és ítéletét élesítették, a mi az ezen út után írott műveiben észlelhető is, a mennyiben ezekben a Kaukázusban és Közép-Ázsiában szerzett tapasztalatai és ismeretei irányítólag szövődnek be.²⁾ Mert nyilván egy tudományág sem szorul annyira az összehasonlításra, mint éppen a régiségtudomány. Hisz mielőtt az összehasonlító módszer a régiségtudományban alkalmaztatott, a kő- és fémeszközökről és az agyagművekről a tisztán képzeleti alapon oly vélekedé-

¹⁾ Az utazás egy részének lefolyásáról mindössze az expeditióban résztvett dr. Szádeczky Lajos tanárnak futólagos közléseiben olvashatni. Közölt cikkeket az *Erdély* 1898. VII. évf. 1—3. számai és az *Erdélyi Múzeum* 1898. I—III. füzetei hozták. Ezek *Kaukázusi utazásunk* (Budapesttől—Cserkeszföldre) cím alatt mint különlenyomat is jelentek meg Kolozsvárt 1898-ban. Kedvesen és tanulságosan írott utirajzok. Az expeditió egy másik tagja, Bálint Gábor *Kabard szótárát* a maga költéségén adta ki. Az uton szerzett gyűjteményeket a gróf megbízásából az expeditióban részt nem vett dr. Jankó János és dr. Pósta Béla múzeumi tisztviselők írták le. Az expeditióról bírálatot Herman Ottó közölt a *Budapesti Szemle* 1898. évi jan., febr. és márcz. füzetében. Itt jelent meg a kritikára adott válasz s a válaszra adott viszonzás is.

²⁾ Így például kaukázusi tapasztalatai őt is úgy, mint Virchowot és Chantret azon meggyőződésre hozta, hogy a bronzcultura nem a Kaukázusban kereshető. (*Tolnavármegye az őskortól a honfoglalásig*. I., 210.)

sek jutottak felszínre s tekintettek mértékadóknak, sőt kötelezőknek, melyekről ma már bizton tudjuk, hogy semmi reális tudományos értékkel nem bírhattak. Az összehasonlító módszer győzte meg az archaeologia művelőit arról, hogy hazai kőszökeink nem az északi országok importczikkai; hogy bronzaink sem kerültek mind messze külföldről hozzánk, mert typologiai jellegeiknél fogva külön-külön culturkörök tartozékai s hogy a hazai őskeramika a külföldi őskeramikához való vonatkozásai a comparatio útján tisztán kijelölhetők. Wosinsky is igen sokat tanult világútjában a tekintetben, hogy hazai leletek alapján, bármily kísértő is lett légyen az alkalom, könnyelmű véleményektől tartózkodjék. Elvül vallotta, hogy »a régészeti tudományban már nagyon sok kárt okoztak a korai, elhamarkodott következtetések«. ¹⁾

Ezen utazási tapasztalataival szemben mindenesetre feltűnő, hogy Wosinsky az expeditio régiségtudományi eredményeiről külön szaktanulmányval be nem számolt. Az ő reputációjának tartozunk avval, hogy e feltűnő körülménynek magyarázatát adjuk. Wosinsky épp úgy, mint társai tudományos meggyőződés dolgában lényegesen eltértek az expeditió tervezője és vezetője gr. Zichy Jenő meggyőződésétől és ez okozta, hogy miután Wosinsky a maga meggyőződését feláldozni nem akarta, külön munka írásáról lemondott, még annak a katalógusnak szerkesztéséről is, melyet fentebb említettünk. Valóban mélyen fájlalhatjuk a tudományos felfogás megoszlásának ezen káros következményét.

Az 1895-iki év Wosinsky Mór életében különben azért is nagyjelentőségű, mert ez évbe esik a közművelődésre termékenyítőleg kiható legjelentékenyebb alkotása. Ő ugyanis ez évben mindenkorai áldozatkész Maecenasa, gr. Apponyi Sándorral egyetemben felajánlotta Tolnavármegyének millenaris alkotás gyanánt a körülbelül 12 ezer darabból álló, ²⁾ a lengyeli grófi kastélyban elhelyezett régiséggyűjteményét, ezzel megalapítva gr. Apponyi Sándorral együtt a tolnavármegyei múzeumot, melynek berendezését 1897-ben fejezte be Wosinsky bámulatos fáradozás-

1) Tolnavármegye az őskortól a honfoglalásig. 17. l.

2) Virchow: *Excursion* i. h. III., 231.

sal és szakügyességgel. Megnyílt 1898-ban jún. 4-ikén. E múzeum kezdetben ideiglenes helyiségben, a szekszárdi állami főgymnasiumban, lett elhelyezve s már kezdetén nyolcz termet töltött meg.¹⁾ Azóta tárgyai egyre szaporodtak, úgy hogy ma körülbelül 35 ezer tárgyat foglal magában, melyek, a természetrajzi osztály kivételével, mind Tolnavármegye területéről valók s nem is véletlen leletekből, hanem legnagyobbbrészt ásatásokból gyűjtettek és rendeztettek. Mint olyan múzeum, mely tisztán helyi, tolnamegyei leletkincseket tartalmaz, a keszthelyi, közel 4 ezer sír tartalmát felölelő népvándorlási múzeum mellett páratlanul áll a provincialis múzeumok sorában!

Alig azonban, hogy felavatták ünnepélyesen a főgymnasium helyiségeiben a szép múzeumot, a középtanoda fejlődésével csakhamar felmerült a különálló múzeum építésének szüksége, mert azt az ideiglenes helyiségből ki kellett költöztetni. Itt aztán Wosinsky egy oly munkába kezdett, a melynek sikere vasakarata s az erőszakosságig menő fáradozásai mellett még saját maga előtt is, a ki pedig nem igen ismert akadályokat, kétségesnek látszott. *Culturpalotát emelni s azt az ügyhöz méltóan berendezni — semmiből!* Mindenesetre merész vállalkozás volt. A szegény vármegye csak nevét és erkölcsi támogatását adhatta hozzá. És ime mégis sikerült az elkeseredésig menő küzdelemmel ingyen telket, az építéshez 150 ezer koronát, a berendezéshez ingyen szekrényeket összekoldulnia s egy 12 nagy termet betöltő minta-múzeumot felépíteni, anélkül, hogy a vármegye külön e célra csak egy fillérnyi adót is rótt volna ki lakosaira.²⁾

Az egyemeletes, szép arányú, helyes beosztású, díszes palota 1901-ben készült el, a melyben azóta a gyűjtemények ingyenes

1) A múzeumi bizottságnak 1898. évi május 1-én kelt jelentése szerint akkor összesen 24.944 dbot foglalt magában e gyűjtemény, ezek közt volt 13.566 kőkorszaki, 2432 db bronzkori, 627 vaskori, 408 antik, 344 db régibb középkori régiség, 6450 érem, 730 db újabbkori tárgy s 197 db kegyeleti emlék a szabadságharcz idejéből. (*Arch. Ért.* 1899. Új foly. XIX., 304.) Az Akadémiában levő *Autobiographia* szerint, melyet Wosinsky nyilván csak emlékezetből írt hamarosan össze, a felajánlott tárgyak »körülbelül 10.000 darabból állottak«.

2) Az Akadémia irattárában levő *Autobiographia* közlése szerint.

megnyitásával, tudományos felolvasásokkal, női kézimunka-tanfolyamokkal, időleges kiállításokkal culturterjesztő munkát végeznek. E munkában való segédkezés céljából Wosinsky *régészeti egyesületet* alakított, ekként biztos alapvetéssel megvalósítva azt az eszmét, mely már a nyolczvanas években fogamzott volt meg anélkül, hogy gyökeret verhetett volna. Mikor a megye a milleniumi mű megíratását kimondotta, a régészeti egyesületnek mozgalma kedvező auspiciumok között indult meg, de csakhamar, mint hazánkban másutt is, szalmatűznek bizonyult. Wosinsky érdeme, hogy a régiségi egyesület újból született és életerős gyökeret vert. De megvetette ő 822 darabból a néprajzi, iparművészeti s művészeti osztályoknak, s azonkívül a könyvtárnak is alapjait. Vetítógép beszerzésével az élettelen tárgyakat élő világgá varázsolta, a laikus közönséget népies felolvasásokkal a világesemények tekintetében felszinten tartani igyekezett.¹⁾

Mint a tettnek, az alkotásnak embere nálánál alkalmasabbat a múzeumok és könyvtárak országos fővezetősége nem találhatott volna azon célra, hogy általa a vidéki múzeumokat inspicíáltassa, azokban a kezelést irányítsa és ellenőriztesse s a fejlesztésükhöz szükségelt beszerzéseket javaslatba hozattassa. Wosinsky e tekintélyes minőségében is teljesen megfelelt feladatának. Lelkiismeretes buzgósággal szolgálta e téren is a közügyet 1901-től egészen haláláig. Azt az időt, melyet nyári szabadság-időül volt élvezendő, a vidéki múzeumok látogatására használta fel. A főfelügyelőség köréhez tartozó 61 vidéki múzeum csaknem mindegyikét megvizsgálta s az e szemlékről szerkesztett jelentései mutatják, hogy mily lelkesen s szigorúan vette az ügykörébe tartozó dolgok elintézését. A hol szakértelem hiányában helytelenül rendezett gyűjteményre talált, ott maga rendezte azt be a szaktudomány kívánalmai szerint. Az 1904 nov. 27-ikén megnyílt pécsi múzeum rendezésében is nagy része volt.²⁾ Avagy alaposan kioktatta a nem kellően rendezett múzeumok őreit

¹⁾ Wosinsky múzeumi felolvasásai: *Az ember és a biblia ; A jégkorszak és a vízözön ; Babylonia, Assyria és a biblia*. Tervezte volt ezeken kívül a következőket: *Kőkori ember, a bronzkor, vaskor, római kor, népvándorlás kora hazánkban*.

²⁾ *Arch. Ért.* 1906. Új foly. XXVI., 92.

s igyekezett megnyerni az illetékes hatóságok támogatását. Különös figyelmet fordított a múzeumi örökre, hogy buzgó, értelmes, az ügyért lelkesedni tudó egyéneket kapjon. Elméleti és gyakorlati ismeretek megszerzése céljából meghívta őket a saját maga alkotású múzeuma, a szekszárdi múzeum látogatására, minek volt is örvendetes fogantatja. De még tovább is ment. Ösztönzött, buzdított, hogy a vidéki lelkes szakbarátok látogassák a budapesti Nemzeti Múzeumban rendezett szaktanfolyamokat, minek azonkép sikeres eredménye volt. Sürgette egyre a múzeumi szakközlöny megindítását, a múzeumi örök irodalmi tevékenységét, a múzeumi javadalmazás életbeléptetését. Szóval, írással rajta volt, hogy a nagy közönség, a társadalom közönyét megtörje s a régiség ügyének megnyerje. Sőt sok jóakarattal, bár kisebb fogantattal, törvényjavaslatot is dolgozott ki 1902-ben »*Az ingó műemlékek és leletek védelméről*«, a mely javaslatból azonban máig sem lett törvény.¹⁾ Erélyesen és okosan igyekezett az államsegélyezés kiutalványozásában a méltó gyűjtemények és egyesületek érdekeit megóvni.

Ám e sokoldalú, testet, lelket, időt igénybe vevő tevékenység sem merítette ki Wosinskynak a közjó érdekében kifejtett buzgólkodását. Irodalmi és szaktudományi működése mellett a philanthropia, közoktatás és nevelés, közegészség és közigazgatás terein is hathatósan közreműködött a közjó érdekében. Mint a szekszárdi Ferencz-kórház választmányának, a szekszárdi Vöröskereszt-fiókegyesületnek, a tolnavármegyei közegészségügyi bizottságnak, az Óvoda-egyesületnek, a báró Angusz-féle árvaháznak elnöke és Tolnavármegye törvényhatóságának választott tagja egyaránt érvényesítette eszmei és gyakorlati képességeit. Mint szónok is jeleskedett. E minőségben őt mindenkor szívesen fogadták és hallgatták, mert egyaránt egyesült benne az organum ünnepélyes zengzetessége, a kifejezés

1) Báró Forster Gyula már több év előtt egy 79 lapra terjedő füzetet adott ki, melynek célja a régiségi leletekre vonatkozó törvényjavaslatot előkészíteni. Összegyűjtötte azon törvényes intézkedéseket, melyek ezen ügy szabályozására vonatkoznak. (L. *Arch. Ért.* 1888. Új foly. VIII., 439—441.) Bár Wosinsky Forster Gyula e nagyon nevezetes előkészítő iratát felhasználhatta, törvényjavaslata a tárgy nehézségénél és jogi complicáltságánál fogva még általános tárgyalási alapul sem vétethetett.

szépsége és az eszmék életrevalósága. Amellett politikai tekintetben is kifogástalan hazafinak bizonyult. Mikor 1903-ban a nagy nemzeti felbuzdulás alkalmából II. Rákóczi Ferencz konstantinápolyi sírjához országos zárandoklatot menesztett a nemzeti kegyelet, e zárandoklatnak egyik rendezője Wosinsky volt. Ő tartotta a nagy szabadsághős sírja fölött az ünnepélyes gyászmisét s az ünnepi szentbeszédet, mely hazafias melegségével és szónoki szépségével a jelenvolt nagyszámú díszes közönség lelketére, a magaméra is mély és tartós benyomást tett. Ecsetelve a nagy hazafi emigráns, a fejedelmi bujdosó forró hazaszereztét s Isten akaratában megnyugvó mély vallásosságát, nem egy szembe tódultak a meghatottság és hazafias érzés csillogó könnyei. Ez alkalommal járult a rendező-bizottsággal Wosinsky is a szultán színe elé, ki a Jildisz-kioszkban fogadta őket s rendjelekkel díszítette. Wosinsky az Ozmanie-rend III. osztályú csillagát kapta.

Sok nemes szándékkal, sok jó tervvel érkezett vissza az Aranyzarv festői szépségben, s szemkápráztató színvegyületben pompázó városából, mert újabb alkotás eszméje foglalta le lelkét egészen. A »mészbetétes edények«-hez, azaz mész- vagy kréta-ornamentikával ízlésesen élnétkített vörös avagy fekete agyagedényekhez tömérdek irodalmi és régiségi adatot gyűjtött egybe, melyek segítségével aztán a keramia történetéhez egy felette fontos fejezetet írt meg.¹⁾ E műve 1904-ben jelent meg a M. Tud. Akadémia kiadásában. A következő évben Berlinben német nyelven is megjelent,²⁾ s oly kelendőségnek örvendett, hogy a kiadási költségeken kívül tiszta jövedelmet is hajtott.³⁾ E művében a tudós szerző nemcsak hazánk, hanem a külföld : a Közép-tenger partvidékének,⁴⁾ Nyugat- és Észak-Európának,⁵⁾ Közép-Európá-

1) *Az őskor mészbetétes díszítésű agyagművészete.* Budapest, 1904. Füg. 1447 ábrával.

2) *Die incrustirte Keramik der Stein- und Bronzezeit.* Berlin, 1906. szintén 1447 ábrával.

3) Ezt élőszóval tett végrendeletében kiemeli.

4) Chaldea, Egyptom, Szicília, Cyprus, Kréta, Hissarlik, Kaukázus, Románia.

5) Spanyolország, Franciaország, Angolország, Dánia, Schleswig-Holstein.

nak ¹⁾ mészbetétes diszítésű agyagművességének csoportjait sorolja fel. Meghatározza e culturfoglalkozás eredetét, elterjedésének módját és irányát, típusait s sok éleselműséggel tesz kor-meghatározásokat. Mindezt annyi elméleti és tapasztalati ismerettel meg jőzán ítélettel teszi, hogy e művével, melylyel az Akadémiában székét foglalta el, Európa legelőkelőbb szakemberei díszes sorába lépett. Hogy tisztán analogia- és typus-ismeret útján mennyire biztossá vált ítélete, egymaga az a körülmény is eléggé feltűnteti, hogy a Nemzeti Múzeumban levő pilini leletben szereplő mészbetétes edényekről kijelentette, hogy azok nem lehetnek pilini, hanem dunántúli típusok, mi aztán be is igazolódott, mert ez edények tényleg dunántúli, tolnamegyei, dombóvár-vidéki leletek.²⁾ Épp úgy igazolódott be Wosinskynak az az állítása is, hogy a borsodmegyei: muhii, szihalmi, daróczi mészbetétes edények szintén dunántúli típusok.³⁾

Fájdalom, ki sejtette volna, a mészbetétes edényekről írott e műve utolsó műve, hattyúdala volt. Egyházi functióban történt meghülés következtében rohamosan fellépő tüdőgyulladásba esett. Még életben érte, bár környezete az izgalom kikerülése okából már nem merete vele közölni, a M. Tud. Akadémia abbeli megtisztelő megbízása, hogy tartson gr. Zichy Jenő felett ünnepélyes emlékbeszédet. Már maga a halál jelöltje volt. Alig maradt a keresztény megadással tűró szenvedőnek annyi ideje, hogy élőszóval végrendelkezzék.⁴⁾ A láz emésztő ereje rövides idő, pár

¹⁾ Németország, svajczi és osztrák czölöpépítmények, morva-cseh-galicziai tartományok, Isztria, Felső-Olaszország.

²⁾ Wosinsky: *Mélyített diszű őskori edényekről*, közzétéve, az *Arch. Ért.* 1903. Új foly. XXIII., 412—413.

³⁾ Balázs Béla: *Arch. Ért.* 1907. Új foly. XXVII., 265.

⁴⁾ Végrendeletét 1907. febr. 22-ikén zsöllyeszéken ülve két káplánjának mondotta tollba. Kijelentette, hogy egyetlen vágya *Tolna városában, szülőföldjén, a szatmári irgalmas nővérek vezetése mellett zárdát, illetve leánytanodát létesíteni*. Ezzel ellensúlyozni kívánta a Tolnán rendkívüli módon elterjedt socialismust. Alapítványa megvalósítására 12 ezer koronát tett le egy »a tolnai nővérek háza« névvel ellátott takarékpénztári könyvecskeben. Ezen összeghez kapcsolja 4 ezer koronás életbiztosítási összegét, mely 1907. évben esedékes. Azonfelül felajánlja »Keleti termét« megvételre a m. kir. vallás- és közoktatásügyi miniszternek a Zichy Jenő-féle gyűjtemény kiegészítése céljából. Ezen eladási összeg aztán szintén a fentebb jelzett

napi szenvedés után megtörte óriási fizikai erejét. Deli korban, 53-ik életévében meghalt 1907 február 22-ikén. Váratlan halála nemcsak szűkebbkörű hozzátartozóit és barátjait, hanem az egész megyét, az egész országot, mondhatom a művelt nagy világot egyaránt bűba, gyászba sodorta. Halála nagy veszteség volt, mert ő benne a tudomány egy harcedzett, akarat erős, szilárd elhatározottságú, széles látókörrel, amellet jóért és nemesért verő szívvel bíró férfit veszített. Különösen »az őskori régészet veszített sokat Wosinsky Mórral«. ¹⁾ Vele az archaeologiai tudománynak egy oszlopos tagja szállott sírba.

II.

WOSINSKY TUDOMÁNYOS MUNKÁSSÁGÁNAK MÉLTATÁSA.

Hogy Wosinskyval az archaeologiai tudománynak egy *oszlopos tagja* szállott sírba, nem parentáló üres frázis. Jelentősége, mint régiségtudósnak ásatásaiban és új anyagszerzésében, továbbá az anyag feldolgozásában és elvitathatatlan irodalmi sikereiben, végül szervező, alkotó talentumában rejlik. Mindezen hármias irányban egyaránt jeleskedett.

Megengedjük, hogy ásatásai nem voltak szigorúan rendszerezsek, a mennyiben úgy a lengyeli, mint egyéb telepeken, melyeken ásott, még igen tetemes régiség föld alatt maradt, a mit maga sem tagad. De viszont mi sem tagadhatjuk meg tőle azt, hogy a mit felásott, azt systematicus törekvéssel, lelkiismeretes gondossággal, fáradhatatlan buzgósággal ásta fel, annyira, hogy az épp a rendszeres ásatás eszközölhetése végett kivágott fák gyökereinek eltávolítását csupa gondosságból ő maga vé-

alapításához járuljon. Tolnán levő, de zárdának elégtelen házát eladatni rendeli a nevezett alapítvány javára. Testvéreir: mindegyikének egy-egy szabadon választandó emléktárgyat juttat, a mely rendelkezéssel szemben a testvérek lelki fennköltségét mutatja, hogy ők bátyjuk végrendekezését, bár az alaki hiányoknál fogva érvénytelen, meg nem támadják. Valóban megható ritka testvéri kegyelet!

¹⁾ *Századok* nekrológja. 1907. évf. XLI., 271.

gezte.¹⁾ Ásatásai közben tanúsított buzgóságát és gondosságát tényleg senki sem tagadta munkássága idején és utána. Már lengyeli műve megjelenésekor mondtuk, hogy a Lengyelen megindított ásatásoknak Wosinskyban »egy példásan lelkiismeretes, szorgos és fáradhatatlan vezetője van.«²⁾ A munka egy másik ismertetője azt jegyezte meg róla, hogy »praehistoricus sánczot ily gonddal nálunk még nem ástak fel.«³⁾ Pulszky Ferencz, Wosinsky művének német kiadásához írt előszavában kiemeli a lengyeli ásatások »gondos és lelkiismeretes vezetését.«⁴⁾ De Virchow is egyszerűen többször teljesen elismerőleg méltányolja Wosinsky fáradozásait.⁵⁾

Ásatásainak eredménye : *sok és kiváló régiségi anyag*. Ezzel nemcsak a hazai, de az európai régiségtudománynak is nagy hasznára volt. Tolnamegyei, kivált lengyeli régiségek szaporán képviselvék is mint nevezetes ősculturtárgyak a külföldi : bécsi, berlini, breslaui, római múzeumokban és nem egy magángyűjteményben, jeléül annak, hogy micsoda fontosságot tulajdonítanak ott azoknak. Mondottuk, hogy a praehistoriairégiségtudomány egyik legeredményesebb tényezője, módszeri alkalmazásában az analogia és a comparatio. Ez juttat legelőbb a tárgyak használati jelentőségének a felismeréséhez és a képzeleti vélekedés helyett azok igazi magyarázatához. Ez kapcsolja össze a helyileg egymástól messzire eső műtárgyakat és culturnyomokat. Mert nyilván nem csekély mértékben tágul a régiségtudomány perspectivája és nem kis mértékben élesedik ítéletünk akkor, mikor a hazai leletek közt találunk oly formákat és motivumokat, alakzásokat és ornamentikát, melyek egybevágnak kisázsiai : tirynsi és hissarliki (trójai) formákkal és motivumokkal.⁶⁾ Vagy ha azt látjuk, hogy a nálunk jelentkező edényfestés a keletivel összhangzik és még inkább a görögországival és ennek szigetcsó-

1) Maga írja ezt német kiadású műve 2-ik részében. (*Schanzwerk* II., 1.)

2) *Századok* 1886. XX., 529.

3) *Arch. Ért.* Budapest, 1886. Új foly. VI., 184.

4) *Die sorgfältige, gewissenhafte Leitung der Ausgrabungen.* Budapest, 1888. I., 3. l.

5) *Excursion nach Lengyel* i. h. III., 227., 229. és 254.

6) *Leletek* I., 10., 13., 15., 16., 17., 21., 27. és 37. — II., 2., 5., 6., 8., és 81.

portjaiával a praehellen időszakból.¹⁾ Avagy, mikor azt tapasztaljuk, hogy a nálunk felbukkanó anthropologiai nyomok távol- eső hasonló nyomok szinonimái. Mikor meggyőződünk arról, hogy »vörös fonal húzódik végig Kisázsia, hazánk, a czölöpépítmények s a két classicus félsziget északi vidékein lelt praehistoricus leletek számtalan analogiáin«^{2.)}

E szempontból Wosinsky ásatásai, kivált a lengyeli, európai fontossággal bírnak s az európai régiségtudományt tényleg nem csekély mértékben elő is mozdították. Nem egy függő kérdésre nézve mondhatók azok döntőknek. Így névszerint az ott előkerült *földlakások* és *üregsírok* kérdésében.

Elismerjük, hogy olyan üregek, milyenek Lengyelen ásat- tak fel, nálunk Gombán, Kölesden, Hanton, a Vág völgyben, Erdélyben s a külföld egyes helyein : nevezetesen Csehországban, Sziléziában, Meklenburgban, Svajczban, Ausztriában, Német- és Franciaországban is kerültek elő. Csakhogy a külföldön a földbe vájt katlanokat nem lakásoknak, hanem *síroknak*, *hullaégetési helyeknek* tartották s a külföldi irodalomban mint *katlansírok* (Kesselgräber) és *hamuvermek* (Aschengruben) szerepelnek. Már Woldrich,³⁾ Wurmbrand,⁴⁾ Undset⁵⁾ gyaníták, hogy ez hibás elnevezés, de mégis Wosinsky mutatta ki a lengyeli tömeg-leletekkel legkétségtelenebbül, hogy ezek a fehéressárga, kövér löszrétegbe vájott, 3—4 méter mélységű és ugyanannyi átmérőjű, méhkas-alakú vermek nem sírok, hanem emberi lakások s hogy az ezek szomszédságában, szintén földbevájt helyiségek a házi konyhák, melyek jellegét a szén- és hamurakások, meg a konyha- hulladékok teszik kétségtelenné, míg a gazdasági épületek, nyilván lombborított sátrak és fészerek felszínen állottak, a föld- alatti folyosók pedig téli istállókul szolgálhattak.

Épp oly nevezetes, a mit Lengyelen a *zsugorítottan* elhantolt tetemek, számszerint 129⁶⁾ derítették ki. Wosinsky joggal mond-

1) *Das prähistorische Schanzwerk von Lengyel*, III., 165.

2) Wosinsky *Az Orsz. rég. és embertani társulat Évkönyvében*. 114. 1.

3) *Beiträge zur Urgeschichte Böhmens*, közzétéve a *Mitth. d. Anthrop. Gesellsch. in Wien*. XIV., 205.

4) *Archiv für Anthropologie*. XI., 243.

5) *Das erste Auftreten des Eisens in Nordeuropa*. 76. 1.

6) *Das prähistorische Schanzwerk v. Lengyel*. III., 63.

hatta, hogy e »fontos temtekezési módot« illetőleg Tolnavármegye nemcsak az országban, hanem a régészeti világirodalomban is a legkiválóbb helyet foglalja el.¹⁾ Ezek a halottvázak egy nagy félreértést oszlattak el. Ugyanis Riviére Emil a mentoni lelet alkalmából még azon véleményen van, hogy a »zsugorított fekvésű« halott tiszta *véletlen* eset.²⁾ Henri és Louis Siret testvérek a spanyolországi neolith-népnél dívott »guggoló helyzetben« való eltemetést nem ritualis, hanem egyszerűen *térkimelési* szempontból ítélik meg.³⁾ Broca,⁴⁾ Dalton,⁵⁾ Fritsch,⁶⁾ azonképen s részben Andree is.⁷⁾ Fraipont és Lohest a spyi barlangokban felfedezett »zsugorított fekvésnek« ugyancsak nem tulajdonítanak tipikus jelentőséget.⁸⁾ Csakhogy mind e nézetek, mióta a lengyeli leletek napszínre kerültek, teljesen megdőlnék a maguk semmiségébe. Mert e leletek biztosan constatálják, hogy ezen a praehistoricus őskorban világszerte elterjedt s egyes természet-népeknél még ma is fennálló temetési mód⁹⁾ sem véletlenségre, sem szűkterűsége vissza nem vezethető, hanem *határozottan szertartásos vagyis vallási jelentőséggel bíró szokása* volt a hajdan kisebb csoportokban élt dolichocephal népségnek. Mert a sírokban nemcsak hogy általános a zsugorított fekvésű temetési szokás, hanem a mellett minden sírban egy vagy több *talpcsöves edény* is fordul elő, a szerint, a mint a sírban egy vagy több egyén lett elhantolva. Kiskorú halotthoz kis, nagykorú halotthoz nagy edényt helyez-

1) Tolnavármegye az őskortól a honfoglalásig. I., 70.

2) *Découverte d'un squelette humain de l'époque paléolithique*. Paris, 1872. Ugyanő: *Sur le squelette humain trouvé dans les cavernes de Baoussé, dites grottes de Menton*, közzétéve a *Matériaux* 1872. évf. Ugyanő: *L'antiquité de l'homme dans les Alpes maritimes*. Paris, 1878. pag. 201.

3) *Les premiers âges du métal dans le Sud-Est de l'Espagne*. Bruxelles, 1888. (Extrait de la Revue des questions scientifique.)

4) *Bull. soc. d'Anthropol.* 1863. 500 l.

5) *Ethnography of Bengal. Journ. Anthropol. Inst.* XI., 423.

6) *Eingeborene Südafrikas*. 1872. 335. l.

7) *Ethnologische Betrachtungen über Hockerbestattung*, közzétéve az *Archiv für Anthropologie* (Neue Folge 1907.) VI. kötetében 299. l.

8) *La race humaine de Neanderthal ou de Cannstadt en Belgique*. Közzétéve a *Matériaux*-ban. 1887. 22. l.

9) Számos példát idézve l. Andree Richardnál *Ethnologische Betrachtungen über Hockerbestattung* (*Archiv für Anthropologie*. Neue Folge. VI. k. 4. füz.) Braunschweig 1907. és különlenyomat. 282—298. l.

tek, olykor a 37 cm magasságot is elérő. Ily agyagból készült talpas edények szintén nem Lengyelen kerültek elő először, hanem ismereteseek hazánk és Európa, Ázsia, Afrika több leleteiből, sőt már az óegyiptomi emlékeken is szemlélhetők. Előkerültek Trójában és Tirynsben is s alakjuk fennmaradt egészen a hallstatti korszak végeig.¹⁾ A lényeges bennök jelentőségük. Voltak, kik fáklyára, lámpára magarázták s így kezdetben Schliemann után indulva²⁾ maga Wosinsky is, de voltak, kik áldozati edényeknek vették s Wosinsky is e véleményre módosította korábbi nézetét.³⁾ Ám akár lámpák, akár áldozati edények, bizonyos, hogy mint ilyenek *csak jelvies* értelemben vehetők, mert miután a behantolt sírba helyeztetek, meg nem gyújthattak sem világításra, sem az áldozati tárgyak megemésztésére⁴⁾ s így kétségtelen, hogy csakis a *jövő életre való vonatkozásukban* nyerhetnek megfajtást abban az értelemben, hogy a léleknek a jövő életre való megtisztulása a bemutatandó áldozat engesztelő ereje által foganatosíttatik.⁵⁾

A zsugorított fekvésnek mysticus motivumául Wosinsky, elfogadva Troyon magyarázatát, melyet már régebben Kolben,⁶⁾ újabban Peschel⁷⁾ és Dieterich is vallottak, az anyaméhben fekvő foetus utánzását látja, azzal az insinuatióval, hogy a mint az ember a síron inneni földi életre zsugorított embrióból született, úgy óhajtott a ősvallási fogalom, hogy az ember zsugorított helyzetben újból szülessék a sírontúli mennyei életre is.⁸⁾ Erre Virchow

1) Schliemann: *Ilios*. 255. Ugyanő: *Tiryns*. 159.

2) *Ilios*. 692. l. Virchow is e véleményre hajlik. (*Excursion*, i. h. III., 245. l.)

3) *Arch. Ért.* 1888. Új foly. VIII., 439. Ugyanő: *Leletek a lengyeli őskori telepről*. 1890. II., 148. és 151. III., 143 Ugyanő: *Praehistorikus talpcsöves edények*, közzétéve az *Arch. Ért.* 1891. Új foly. XII., 211—224. Ugyanő: *Tolnavármegye az őskortól a honfoglalásig*. I., 54—71. és 122—133.

4) Ezt constatálva teljesen tárgytalannak tarthatjuk Wosinskynak erre vonatkozó mondását: »Vajjon az áldozati tárgyakat általánosán égették-e vagy sem, azt teljes biztonsággal még nem lehet meghatározni.« (*Leletek*. II., 151.)

5) L. Ortway: *Őskor*. Pozsony, 1896. 214—215. l.

6) *Beschreibung des Vorgebürges der guten Hoffnung*. 1745. 195. l.

7) *Völkerkunde*. 1874. 270., 494. l.

8) *Leletek*. I., 15. És: *Das prähistorische Schanzwerk v. Lengyel*. III., 89. l.

azt jegyzi meg, hogy az anyaméhbeni zsugorított fekvést csakis a hely korlátozottsága indokolja s hogy azon néptörzseket, melyek halottaikat nem a földbe, hanem nagy agyagedényekbe temették,¹⁾ ugyancsak a tér szűkössége bírta a zsugorított helyzet alkalmazására, eltekintve attól, hogy a keleti és afrikai embernek még ma is a guggoló helyzet a legkényelmesebb, melybe fekvésében is visszatér.²⁾ Ám ezt a magyarázatot nyilván illusoriussá teszi a lengyeli két sírmezőn tett ama tapasztalat, hogy ott a nyugoti sírokban fekvők mindig a jobb, a keleti sírokban fekvők mindig a bal oldalra fektetvék, úgy hogy amazok feje délnek, emezeknek feje mindig éjszának irányult. E szándékoságban lehetetlen nem látni vallás-mysticismusi felfogást.³⁾ A ki a Nemzeti Múzeumban a lengyeli »in situ« fekvő halottat szemléli, összehúzott lábakkal és fej alá tett karokkal, az más benyomást nem kaphat, mint azt, hogy e halott alvásra van fektetve, mert ma is úgy alszik az ember. E praehistoricus ősök, e szerint a halált csak *alvásnak* képzelték, melyből van egy jövő életre való ébredés. Sem Wosinsky, sem Virchow értelmezéséhez e szerint nem járulhatok, hanem a Letourneauéhoz,⁴⁾ Köhléhez⁵⁾ és Forreréhez tartom magamat, melyet részben Andree is elfogad.⁶⁾

A lengyeli leletek egyik legérdekesbike s legbecsesebbike egy gyönyörű *nephrit-balta*. Nephrit voltát a bécsi analysis igazolta.⁷⁾ A nephritek nálunk a legritkább lelettárgyak közé tartoznak. Eddigélé mindössze csak 2 ily lelet ismeretes hazánkban. Európá-

1) Virchow: *Ueber alte Schädel von Assos und Cypern* és *Ueber alt-trojanische Gräber u. Schädel*, mindkettő közzétéve az *Abhandl. d. Akad. d. Wissenschaften*. Berlin, 1882. és 1884.

2) Virchow: *Excursion nach Lengyel*. i. h. III., 233. És *Verhandlungen der Berliner Anthropol. Gesellschaft*. 1900. 395. l.

3) E felfogásnak hódoltak Troyonon kívül Schelling, Chantre, Nadailac, Havelka és mások is. V. ö. Wosinsky: *Tolnavármegye az őskortól a honfoglalásig*. I., 69. Azonkiv. Ortway: *Őskor*. 198—221.

4) *La Sociologie d'après l'Ethnographie*. 207. l.

5) *Korrespondenzblatt der deutschen Gesellschaft für Anthropologie*. 1901. 95. l.

6) *Ethnologische Betrachtungen über Hockerbestattung*. 300 l.

7) *Leletek*. II., 34. *Das Schanzwerk*. II., 44. Wosinsky a balta rajzát is közli.

ban is csak annak nyugati részében kerültek elő: Portugáliában, Franciaországban, Angliában, Belgiumban, Németországban, Svájcban, Olaszországban, Sziciliában, Ausztriában, Morvában és Görögországban. Ellenben éppenséggel nem Oroszországban. Azok tehát, kik e ritka kő hazájául Ázsiát tekintik, azt következtetik annak continensünkön való műszerei jelenkezéséből, hogy a mint a nephrit műszerek nyugatról keletre vándoroltak, úgy vándorolt Európa legrégibb népessége is nyugatról keletre, vagyis a gibraltári-szoroson át Afrikából Európába. A lengyeli telep mintegy a legkeletibb etapja a vándorlásnak. Mióta azonban geognostikai, mineralógicus és microscopiai vizsgálatok kiderítették, hogy az európai nephritnek, illetőleg a chloromelanit- és jadeitvárietasok tényleg sem Közép-Ázsiából, sem Új-Zeelandból és Ausztráliából nem származnak, hanem az Alpok vagy egyéb nyugateurópai hegyek valamelyik eddig ismeretlen termőhelyéről, valamelyes conglomerat-kőzetből, talán a svájci Nagelflühéből,¹⁾ azóta a nyugatról történt fajbevándorlás elmélete megszűnt komoly állítás lenni, a zalaapáti és lengyeli nephritnek pedig csakis azt bizonyítják, hogy e telepek praehistoricus lakói némi kereskedelmi vagy közlekedési összeköttetésben állottak az Alpok tájékával, csak hogy ez összeköttetés, tekintve a nephrit-műszereknek nálunk felette gyéren történő előfordulását, nagyon esetlegesnek mondható, úgy hogy tulajdonképpeni kereskedésről szó alig lehet.²⁾

Nem kevésbé érdekes és tanulságos továbbá az, hogy a lengyeli kagyló-ékszerek — számszerint 957 — közt előkerültek a dentáliákon kívül a *Tridacna gigas*-faj maradványai is.³⁾ A dentáliák szakszerű megvizsgálása azt bizonyította, hogy Lengyelen két faja van képviselve s hogy mindkettő még manap is él, közülük egyik a Középtenger partjain.⁴⁾ A *Tridacna*-fajnak a hazája

1) Tüzetesebben l. erről Ortvy: *Összehasonlító vizsgálatok a hazai és észak-európai praehistorikus kőszeközök eredete és régisége körül.* II., 32—45.

2) L. Ortvy: *Őskor.* 79—80. l. Ugyanő: *Die naturhistorische Bedeutung der in Europa gefundenen Nephrit- u. Jadeit-Gerätschaften*, közzétéve a pozsonyi orvos- és term. tud. közl. 1900. kötetében.

3) *Leletek.* I., 37. — *Ung. Revue.* 346. Taf. XX. Fig. 153. — Virchow: *Excursion i. h. III.*, 247.

4) Wosinsky: *Tolnavármegye az őskortól a honfoglalásig.* I., 146.

pedig a Közép- és Vörös-tenger és az Indiai-óceán, s így mind-ezek maradékai, ha nem fossil, hanem recens fajoktól valók, arra utalnak, hogy a távoli déli vidékekről jutottak Lengyelre.¹⁾ Ezzel kapcsolatban ugyanazt a tanúságot teszi a lengyeli őskori telepről ismert üveggyöngy is.²⁾ Hasonló gyöngyök előfordulnak szórványosan és csekély számban Kis-Ázsiától Svédorszáig s határozottan az üvegfeltalálás hazájába, Egyiptomba vagy Phoenikiába utalnak s azon összeköttetésre vallanak, mely a Közép-tenger eme tartományai és az európai continens s illetőleg kőkorszaki hazánk között fennállott.³⁾ Mindkét ujjmutatás rendkívül tájékoztató az ősculturtörténet ösvénytelenségében.

Ehhez járul egy másik tény, melyet mint nagyjelentőségűt, szintén ki kell emelnünk. Azt a tényt t. i., hogy Wosinsky nem talált a lengyeli telepen *egyetlen egy borostyán-követ sem*, mely kő pedig az éjszakeurópai lelőhelyeken, a jütlandi nyugati tengerpartvidéken és Schonenben egész Svédorszáig s Vestergötlandig tisztán kőkori leletekben annyira gyakori. A lengyeli telepben előkerült dísz tárgyak, ékszerek mind agyagból, kőből, csontból, szarvból, kagylóból vagy bronzból, rézből készültek s sok az agyaggyöngy, a kagyló-, dentalia-ékszer. A borostyánkőnek teljes hiánya eszerint amellet szól, hogy a lengyeli telep lakossága semmiféle kereskedelmi összeköttetésben nem állott az éjszakeurópai lakossággal, mi egészen egyezik a középeurópai tartományok kőkorszaki lakosságáról tett tapasztalatainkkal.⁴⁾ Egész-

¹⁾ Am Halse der Todten — írja Pulszky — sehen wir Muschelschmuck zum Theil das Dentalium, zum Theil durchbohrte Cylinder aus der dicken Schale einer Seemuschel geschnitten, *was auf eine Handelsverbindung mit den südlichen Küsten des Mittelmeeres schon in diesen uralten Zeiten deutet.* (Wosinsky német művében írt előszavában. 4. l.) Virchow is megjegyzi: Durch die Funde von Lengyel ist die hohe Bedeutung dieser Muschelstücke ganz klar an den Tag getreten. Sind dieselben in der That von recenten (d. h. nicht fossilen) Meeresmuscheln, und noch dazu von solchen des roten oder indischen Meeres, abzuleiten, *so wird dadurch ein helles Licht über die Handelsbeziehungen jener sehr frühen Zeit verbreitet.* (Excursion i. h. III., 248.) Wosinsky ennél is többet következtet, azt, hogy Tolnamegye első telepei a nevezett kagylók hazájából érkeztek ide. (Tolnavármegye I., 150.)

²⁾ *Leletek a lengyeli őskori telepről.* II., 48.

³⁾ V. ö. Ortway: *Őskor.* 38. l.

⁴⁾ V. ö. Ortway: *Őskor.* 75. l.

ben tehát a lengyeli telep is arra utal, hogy legősbibb telepeseink származási vidékét *délkeleten* nyomozzuk.

Vannak a lengyeli agyag-művészeti termékek közt nem csekély számmal olyanok, melyeknek stylje a terramarék és a hallstatti agyagművekre hasonlítanak,¹⁾ a mint a Lengyelen talált kályhaszerű agyagkészülékek is igen hasonlítanak a Clavert által Troasból leírotthoz.²⁾ Az európai régészeti műnyelven »Mondbilder«, magyar műnyelvünkön »holdsarló« néven ismeretes agyagdarabok Lengyelen mintegy 40 példányban kerültek elő, Európa többi helyeiről azonban jóformán csakis a Svájczból a régi czölöpépítményekből ismeretesek. Mily nevezetesnek kell tehát a lengyeli őstelepet mondanunk a régiségek európai vonatkozásai szempontjából! Mikor Wosinsky a bécsi internationalis régészeti congressuson a lengyeli óriási öblösedényeket bemutatta, a régészek bámulattal tekintették azokat. Virchow kijelenté, hogy hozzájuk, ha nem is formára, de nagyságra hasonlók még nem voltak ismeretesek.³⁾ Azok, szerinte, úgy állandóságuknál, mint szokatlan nagyságuknál fogva kiváló sírmellékeletek.⁴⁾

Egyes régészek, kik kellő analogia hiányában pusztán elméleti okoskodással osztották be a praehistoriai időt fő- és alkorszakokra, a keramikai műveknek tisztán technikai jellegeit is alapul vették ősi korszakok megállapítására. Ez az okadatolás már magában véve is elfogadhatatlan, mert tekinteten kívül hagyja az egyes fajok egymástól eltérő természetes szeilemi képességeit, alakító erőit, forma- és díszítési ízlését, vagy szerencsésb viszonyok közt való élésöket, mely a culturának mindig és mindenütt jobban kedvezett, Wosinskyt egyetlen egy általa Lengyelen felásott sírűreg meggyőzte arról s meggyőzött vele bárkit is, »hogy mily roppant változatos volt egy s azon kor keramikája s hogy mily alaptalan sok esetben a többé-kevésbé tökéletesebb s legdurvább edényeknek korszakokra osztott elkülö-

1) Virchow: *Excursion*. III., 248.

2) Virchow: *Excursion*. III., 248. És *Verhandl. d. Berl. Anthropol. Gesell.* 1884. 305. l.

3) *Bericht über die gemeinsame Versammlung d. deutsch. u. d. Wiener Anthropol. Gesellschaft*. Wien, 1889. 156. l.

4) *Excursion* i. h. III., 244.

nítése«. ¹⁾ De épp úgy nem szolgálhat a forgó-korong sem korhatározoul oly értelemben, hogy a fazekas-korongon készült edény szükségképpen ifjabb a szabadkézzel formált edénynél. Wosinsky a szegényebb sorsú magyar ajkú közösségekben azt tapasztalta, hogy a nép még ma is korong nélkül, pusztá kézzel készíti saját házi szükségleteire edényeit, míg az üzlet számára dolgozó fazekasok a vevők által kedvelt chablonokhoz tartják magukat. »E tapasztalás — mondja ő — hogy az úgy szólván évezredek előtt feltalált fazekas-korongot nem a vad népek között, hanem Európa kellő közepén, még a mai művelt világban is nélkülözni kénytelen a szegény, elég tanulságos intelem arra, hogy mily kevés támpontot szolgáltat a korongon vagy korong nélküli készítési mód az edények korára irányított meghatározásban«. ²⁾

Ezzel persze kimondta azt is, a nélkül, hogy öntudatosan azt kimondani szándéka lett volna, hogy az ősi műszereknek előállítási jellege egymaga sem vehető kormeghatározónak. Pedig kormeghatározónak vette ő ezt a kőeszközöknél, melyeket csi-szoltságuk szerint mond neolith-koriaknak a durva nagyoltságuk által jellegzett palaeolith-koriakkal szemben. Ha a keramikánál a tökéletesb művű készítmények nem bizonyíthatják ezek újabbkoriságát a tökéletlenebb művű készítményekkel szemben, akkor nyilván valónak kell lenni ez elvnek a kőeszközöknél is. ³⁾

Nagy érdemüil rovom fel különben Wosinskynek, hogy azt a dogmatismust, melyet a kőkorszakra vonatkozólag újabban kivált Franciaországban felállítottak, el nem fogadta, azt »erőtletettnek« és »túlsubtilisnek« tartva. »A kőeszközök típusainak sokszor túlzottan éles megkülönböztetése nem sokkal vitte előbbre a tudományt a korkérdés megoldásánál« írja egy helyt. ⁴⁾ És helyesen, mert a chellei, moustierei, magdalenai stb. alkorszakok felállításának lehet talán Franciaország némely vidékein culturtörténeti igazoltsága, de bizonyára nem terjeszthető ki Európa akármelyik tartományára. Annyira komplikált, ötletszerű és határozatlan egy systema az, hogy átalános tudományos rend-

¹⁾ *Leletek a lengyeli őskori telepről.* I., 49.

²⁾ *Leletek a lengyeli őskori telepről.* II., 4.

³⁾ Ezt tüzetesebben igyekeztünk indokolni: *A praehistorikus kőeszközök régiségi jellegeiről* (Budapest, 1886.) című akadémiai kiadványunkban.

⁴⁾ *Arch. Ért.* 1903. Új foly. XXIII., 412.

szerű el nem fogadhatni, csak a tévedések és zavarok beláthatatlan sorozata következhetnék belőle.

Tekintetbe kell továbbá vennünk, hogy a Wosinsky által Lengyelen kiásott agyag legnagyobb része kő, agyag, csont és szarv, kagyló, legkisebb részében bronz, réz csak elvétve itt-ott.¹⁾ Ezen anyag után is ítélve bizonyos, hogy e nagy telep neolith-kori, mely aztán átment a bronzkoriba, sőt talán a vaskoriba is.²⁾ Az anyagban semmi sem jelzi, hogy a kőkort itt a bronzkorral a rézkor közvetítette volna. Ezt e szerint újabb biztosítékul vehetni abbeli egyéb tapasztalatok során szerzett tudományos meggyőződésünk erősítésére, hogy külön rézkort nem fogadhatunk el nemcsak hazánk, de egyáltalán continensünk részére sem. Wosinsky sem fogadja el a rézkor elméletét. Nem bocsátkozik ugyan ennek az újabb, főleg osztrákoktól tervezett nálunk is felkarolt elméletnek tárgyalásába, de hogy a rézkort külön korul tényleg nem fogadta el, kitetszik abból, hogy műveiben külön rézkort nem sorol elő, de sőt egyenest ellene nyilatkozik.³⁾ Csakis kő-, bronz- és vaskorszakot ismer.⁴⁾ Különbön nincs is szükség ennek a feltételezett kornak tudományos czáfolatára, mert hiszen egy anyag, mely alkalmatlan volta, fémi lágyágánál fogva a kova- és obsidián-követ nem pótolhatta, uralkodó anyaggá nem válhatott. A réz alkalmas lehetett dísz tárgyak: dísz-szerszámok, dísz-fegyverek, ékszerek készítésére, de nem a legszükségesebb használati műszerek: munkára alkalmas szerszámok és használati fegyverek előállítására. A mi Lengyelen, a bronzkori telepen elenyészően csekély réz előkerült, az csakis díszül, fémgyönggyül szolgált.

1) A bécsi nemzetközi congressuson maga specifikálja leletei anyagát: vágott kőtárgyak 4680, csiszolt kőtárgyak 852, agyagtárgyak 3933, csont- és szarvtárgyak 1433, kagyló- és dentaliatárgyak 957, bronztaárgyak 241. (L. Bericht über die gemeinsame Versammlung d. deutsch. u. d. Wiener Anthropol. Gesell. in Wien. 1889. 154. l.)

2) Virchow: *Excursion* i. h. III., 232.

3) Tolnavármegye az őskortól a honfoglalásig. I., 9.

4) »Soha sem volt a réz használata oly általánosan elterjedve — írja ő — hogy az az emberiség fejlődéstörténetében egy általános culturfokot jelezne. Vannak ugyan egyes országok, így Magyarország, a hol aránylag igen sok fegyvert, eszközt találunk tiszta rézből, de ez még nem bizonyít rézkorszak mellett.« (Tolnavármegye az őskortól a honfoglalásig. I., 209.)

Igen nagy érdekességük és fontosságúak a lengyeli őstelepen előkerült kulturnövény-magvak. Csak az árpát,¹⁾ buzát²⁾ és kölest³⁾ említjük. Ezek kivétel nélkül primitívebb formájúak, mint azok a kulturnövény-magvak, melyek hazánk egyéb lelhelyeiről, de a svájci czölöpépítményekből is ismereteseek. Sőt olyanok, melyek szakemberek állítása szerint eddig egyáltalán még ismeretlenek voltak,⁴⁾ s így a kulturnövényzet történetének tanulmányozásához felette értékes adatokat képeznek. Már is megállapítható belőlük, hogy a lengyeli telep kora megelőzi a svájci czölöpépítmények korát s hogy megelőzi azt a kort, melyben a rozs nemcsak az Alpokon túlhan, hanem innen is elterjedt. A rozsnek a hazáját nem ismerjük, de tudunk annyit, hogy sem Indiából, sem Egyiptomból, hanem Keletről került Közép-Európába. A görögök Thrakiából kapták, a rómaiak a görögöktől s legősibb vándorlási útjában még nem érte el a Dunamentét, mikor a lengyeli telep már fennállott. A lengyeli kőkorszaki telep ennél fogva hazánk legősibb telepeinek egyike, de mégsem abban az értelemben, mint a melyben azt Wosinsky veszi, mintha nálánál ősiabb nem volna.⁵⁾ Mert ma már nem lehet azt vélemezni, hogy hazánkban nem volna még bebizonyítható palaeolithkori azaz diluvialis telep, hiszen legújabban úgy a miszkolci, mint a krapinai leletek bizonyultak be kétségtelenül

Ortway
Engelheven
a tinnep
is a lakos
lep kora

¹⁾ *Hordeum polystichum sanctum* Heer; *hordeum polyst. densum* Heer; *hordeum polyst. Pannonicum* m.

²⁾ *Triticum vulgare antiquorum* Heer; *triticum sativum scythicum* m.; *triticum sativum vulgare* Lam.; *triticum sativum vulg.* Uebergang; *triticum monococcum* L.

³⁾ *Panicum miliaceum* L.

⁴⁾ »Wenn wir auch nicht annehmen dürfen — írja Deininger — dass der Gebrauch der Pfahlbauten in ganz Europa auf dieselbe Zeit fällt, so ist es doch gewiss, dass diese Völker den Pfahlbauern vorangingen, dies beweisen in jeden Zweifel ausschliessender Art die hier gefundenen Culturpflanzen, die ohne Ausnahme primitivere Formen aufweisen, als die Funde in den Pfahlbauten, ja sogar nach meinem Wissen bisher nicht gefunden und beschrieben wurden.« (*Pflanzenreste der prähistorischen Fundstätte von Lengyel*, mellékelve Wosinsky német művéhez. III., 280.)

⁵⁾ *Tolnavármegye az őskortól a honfoglalásig*. I., 209.

palaeolithkoruaknak.¹⁾ Minden jel arra mutat, hogy a topánfalvi másképp gura-szohodoli barlang is a diluviális ember tanyahelye.²⁾

Végül anthropologiai tekintetben is megvan a lengyeli telepnek a maga érdekessége. Virchow többrendbeli lengyeli koponyát vizsgált meg s constatálta, hogy ezek általán nevezetes nagyságúak és szépen fejlődöttek. Van köztük dolichocephal, hyperdolichocephal, mesocephal és ortho-hyperdolichocephal példány. Mindent összevéve egy kitünően szervezett fajnak mondható az itt tanyázott telepnép, melyen a turáni vagy mongoloid származásnak legcsekélyebb nyomára sem ismerhetni. Vakmerőség volna ugyan egy ily meszsze távolságban levő fajnak valamelyes történeti néppel való összefüggését kimutatni akarni, annyit azonban mégis mondhatni, hogy nálánál egy ázsiai népség sem mutat fel szebb formákat és hogy az összes élő törzsek között csak az éjszakáriaiakon ismerhetni fel közelebbi rokonságot.³⁾ Mily fontos ezt tudnunk úgy anatomiai, mint anthropologiai szempontból!

De Virchow koponyatani vizsgálatait azt is kétségtelenné tették, hogy a Lengyelen e bronzkori sírokban előkerült koponyák semmi összefüggésben nincsenek a kőkorszakiakkal.⁴⁾ A lengyeli bronzkori koponyák sajátságos módon mesterségesen deformálvák. Ily koponya-eltorzítások hazánk más vidékein is mutatkoznak a Szeged-Öthalom, Ó-Szöny, Székelyudvarhely, Pancsova tájékairól való leletekben, de a Lajtán túl levő Ausztriában is

¹⁾ A miskolci leletet illetőleg Herman Ottó szolgáltatott bizonyítékokat. (*A miskolci palaeolith-lelet*. Közzétéve az *Arch. Ért.* 1893. évf. XIII., 1—35. s u. ö.: *A miskolci tűzkő-szakóczák*, közzétéve a *Term. tud. Közlöny.* 1893. évf. XXV., 169—183.) Újabban Kadics Ottokár és Papp Károly oszlatnak szét minden kétséget. (*Miskolcz környékének geologiai viszonyai*. Bpest, 1907.) A krapinait illetőleg pedig Gorjanovic-Kramberger szolgáltat kifogástalan bizonyítékokat. (*Der diluviale Mensch von Krapina in Kroatien*. Wiesbaden, 1906.) Azonkiv. v. ö. Ortway: *Mióta laknak emberek hazánk földjén?* közzétéve a *Nyugatmagyarországi Híradóban*. (1907. évi decz. 25. XX. évf. 295. sz.)

²⁾ Szilády Zoltán: *Diluvialis embernyomok hazánkban*, közzétéve a *Term. tud. Közlöny* 1907. évf. XXXIX., 329—331.

³⁾ *Excursion nach Lengyel* i. h. III., 236.

⁴⁾ *Excursion* i. h. III., 251—253.

három helyen. Ha túlkapás is volna mind e deformált koponyákat anthropologiai összeköttetésbe hozni a krími, tatár, oceán-szigeti mai deformált koponyájú népekkel, annyi mindenesetre meg lehet engedve, hogy az összeköttetést egy szűkebb geographiai körben nyomozzuk s így a lengyeli őstelep mindenesetre még szóba fog kerülni egy oly időben, mely az anthropologiai nagy kérdésben való végkövetkeztetések levonására a mainál kedvezőbb lesz.

Mindezeket fontolóra véve, kitűnik, hogy Wosinsky egy-magának a lengyeli telepnek felásásával és ismertetésével hervadhatatlan érdemeket szerzett a praehistoria körül. Csakhogy ő ez érdemeket még tetemesen szaporította többi ásatásaival és kivált a kurdi nagy leletre vonatkozó fáradozásaival és közléseivel is. E lelet ugyancsak Tolnamegyében a Kapos-csatorna partjában egy 8 lábnyi turfarétegben került elő 1884-ben május havában. Játsszó gyermekek találták s Wosinsky éberségének és gyors utánjárásának köszönhető, hogy el nem kallódott. Az aranyfény, mely a talált lelet patinája alól kicsillogott, veszedelmesen ösztökelte a földnép kincsszomját. A lelet egy darabja — a legszebbik — gr. Apponyi Sándor, más darabok mások birtokába jutottak. Wosinsky csakhamar összehozta az egész leletet, melyből ma 10 darab, mint gr. Apponyi Sándor ajándéka, a Magyar Nemzeti Múzeumban van. E lelet eredetileg egy 82 cm-nyi magas, fordított kúpalakú ¹⁾ bronzkazanba (pithosba) foglalt, archaikus formájú, nem forrasztással, hanem bronzszögek által összetartott 14 bronzcsöbröt tartalmazott. A csöbrök lényegben az Olaszországban cista a cordoni vagyis »bordázott csöbrök« néven ismert edények tulajdonságaival bírnak, melyekről Wosinsky constatólta, hogy azok az etrusk műipar termékei s az etrusk kereskedelem exportcikkei. Nemcsak nálunk Magyarországon volt e lelet az első a maga nemében, hanem az Alpeseiken innen is *páratlannak* mondható. Az Alpeseiken túl levő részeken: Olaszországban, Svájcban, Franciaországban, Ausztriában, Belgiumban, Hollandiában és Németországban is ²⁾ csak néhány helyen

¹⁾ Fenéktátmérője 28, nyílási átmérője 65 ctm.

²⁾ Derartige Eimer — írja Virchow — sind in Deutschland nur wenige gefunden; diesseits des Rheins einige in der Provinz Hannover

kerültek hasonló leletek felszínre, melyek élénken tanúskodnak a Kr. e. VI-ik századtól a Kr. e. III. századig virágzott etrusk kereskedés útirányairól. Wosinsky sietett a leletet ismertetni úgy magyar,¹⁾ mint német nyelven.²⁾ De róla a francziák is szerezhettek tudomást.³⁾ A külföld tudósai: Ausztriában Hörnes Móricz,⁴⁾ Berlinben Virchow Rudolf szólottak hozzá. Virchow Kurdot az újabb praehistoriai felfedezések történetében *különös jelentőséggel bírónak* mondja s az itt előkerült leletet a maga nemében elismeri *egyetlennek*,⁵⁾ bár eltér a Wosinsky véleményétől annyiban, a mennyiben nem lát benne egy a Kapos-folyón szerencsétlenség következtében elsülyedt importárút, hanem egy épp oly szándékosan földbe rejtett depót, mint a milyen a Primentdorfi. Különben is szerinte a Kapos sokkal jelentéktlenebb folyó, hogy sem azt áruszállításra használhatták volna. De viszont összevág nézete a Wosinskyéval abban, hogy szerinte is a kurdi lelet jelzi az utat, mely Noricumon át Itáliába vezetett.⁶⁾

und einer bei Panstorf in der Nähe von Lübeck. Mein Primenter Eimer ist der einzige, welcher in Deutschland östlich von der Oder zu Tage gekommen ist. *Schon aus diesem Grunde ist der Fund von Kurd von grosser Wichtigkeit für uns*, zumal da Herr Wosinsky angiebt, dass die ornamentale Einrichtung des Bodens seiner Cisten sich nur an den Exemplaren von Eygenbilsen, Luttum, Panstorf und Primentdorf finde. (*Excursion nach Lengyel* i. h. III., 230.)

1) *Etruszk bronzedények Kurdon.* (Arch. Ért. 1885. Új foly. V. köt. 73—85. l. 16 ábrával és 1 térrajzzal.)

2) *Etruskische Bronzegefässe in Kurd.* Megjel. az Ung. Revue 4. füz. VI. évf. 309. l. s külön lenyomatban is. Budapest, 1886. Ezt a czikkét Virchow »kitünőnek« nevezi. (*Excursion.* III., 229.)

3) *Materiaux pour l'histoire primitive et naturelle de l'homme.* Páris, 1888.

4) *Mittheilungen der Anthropolog. Gesellschaft in Wien.* 1886. XVI. köt. máj. füz.

5) »Kurd selbst ist in der Geschichte der neueren prähistorischen Entdeckungen von ganz besonderer Bedeutung. Hier war es, wo im Jahre 1884 der grosse und in seiner Art einzige Fund von 14 Bronzecisten gemacht wurde.« (*Excursion nach Lengyel* i. h. III., 229.)

6) So, denke ich, wird es sich auch mit dem Funde von Kurd verhalten. Der Kapos ist in der Gegend von Kurd ein so kleiner Fluss, dass es mir mindestens zweifelhaft erscheint, ob er jemals zum Waarentransport gedient hat; nichts scheint mir der Vermutung zu widerstreiten, dass die Bronzegeräte in den Fluss versenkt oder neben demselben vergraben

A kurdi leleten kívül nagy érdemei vannak Wosinskynek egyéb kaposmenti leletek körül is. A Kaposvölgy tőzegében került elő 1890-ben egy rendkívül fontos la-tène-kori lelet: tubusok, gazdagon díszített gyöngyökből álló arany nyakék, temérdek borostyángyöngy s igen sok bronzkori s la-tène-kori bronztárgy, 1891-ben pedig egy 16 klgr. súlyú rézüst, mely analógiák után ítélve Oroszországra, vagy az Uraltól távolabbi Keletre, Mongoliára, Kinára utal.¹⁾ De felemlíthetni itt a ráczegresi igen szép bronzleletet is, mely 1891-ben került elő gr. Apponyi Sándor tolnamegyei pusztáján. Az e helyt talált kardvédek annyiban képeznek speciálitást, a mennyiben egyik végükön a korongba láncz van erősítve, a mit addig egyetlenegy példányon sem észleltünk. Az e leletben előkerült agyagedények alakja egyik-másik iliosi példányra hasonlít.²⁾ Mind e leletekre irányítva a tudományos figyelmet, Wosinsky nagyon élenkítőleg hatott a régiségtudomány alaposabb spekulációira.

Ha figyelembe vesszük azt a praehistoricus térképet, melyet Rómer Flóris az 1875. évi budapesti nemzetközi ősrégészeti congressusnak bemutatott³⁾ s azt aztán azon praehistoricus térképpel összehasonlítjuk, melyet Wosinsky 1896-ban készített Tolnavármegyéről: akkor meglepetve győződhetünk meg arról a nagy haladásról, melyet régiségi tudományunk két évtized alatt tett, és felette sajnálni lehet, hogy nem minden vármegyének van egy-egy Wosinskyja. A Rómer által dicséretesen initiált védvonal-hálózat tolnamegyei részeit is Wosinsky nagyban corrigálta autopsia alapján.

worden sind, um später wieder hervorgeholt zu werden. Die Zahl der Gefässe spricht sehr dafür, dass der Besitzer ein Händler war. Es wird sich um importierte Sachen gehandelt haben und gerade der Fund von Kurd deutet auf die alten Strassen, welche durch Noricum nach Italien führten. (*Verhandlungen der Berliner anthrop. Gesellschaft.* 1888. 508. és Wosinskynál III. köt. Appendix. *Excursion nach Lengyel.* 231. l.)

¹⁾ Wosinsky: *A kaposvölgyi népvándorláskori üst*, közzétéve az *Arch. Ért.* 1891. Új évf. XI., 427—431.

²⁾ Wosinsky: *A ráczegresi lelet*, közzéteszi az *Arch. Ért.* 1891. Új foly. XI., 50—56.

³⁾ *Magyarország őstörténelmi térképe.* Budapest, 1877. Mellékelve a *Résultats généraux du Mouvement Archéologique en Hongrie*-hez. Budapest, 1878.

Am mondottuk, hogy Wosinsky nemcsak új anyagot szolgáltatott ásatásaival, hanem hogy az anyagot feldolgozni és rendezni is igyekezett. A lengyeli anyagot az ezen telepről kiadott német mű 3-ik kötetében dolgozta fel, mondhatni sok körültekintéssel és szakjáratossággal. A művet az analógiák tömege fekteti szilárd alapra. Összekapcsolta nem egyszer a legszerencsésebben a hazai régiségi anyagot a külföld hason praehistoriai anyagával, ezzel ismereteinket összhangzatosabbá, összefüggőbbé, mintegy szervezettebbé téve. Általán tartózkodik elhamarkodott hypothesisek felállításától, mi óvakodó nagy komolyságára mutat egy oly időben, mikor a hypothesisek özöne hömpölyög végig a praehistoriai irodalmon. Elve az, hogy »régészet dolgában csak azt szabad hinnünk, csak azon adatokat szabad felhasználnunk, a melyekről autopsia útján győződünk meg«. ¹⁾ Hol mégis egyes combinatiókba bocsátkozik, mint a lengyeli tűzhelyek körül talált, ferde kereszttel díszített agyagpyramisokra, a félhasábokból összeillesztett kiégetett agyagtuskókra, a szarvalakú edényfülekre, vagy a csontgombokra, csontkorcsolyákra, kőkéspengékre, vakarókra, nyílhegyekre, bronzhorgokra stb. vonatkozólag, ²⁾ azt nagyon latolgatva, sok józan óvatossággal teszi. Nem engedi a nova dicendi pruritust a józanságon felülkerekedni s minden állításából kiérezhető, hogy a kecsgetető kísértés daczára is biztos tapasztalati tudományos alapon kívánczik megmaradni.

A mi pedig *rendezési* képességét illeti, annak legszebb és legmeggyőzőbb példáját a szekszárdi múzeum megalapításával és mintaszerű berendezésével adta.

A ki e múzeum kincseit nézi, azok révén teljes bepillantást nyer abba az ősculturába, mely évezredek előtt Tolnavármegye területén virágzott. Maguk a tárgyak s a megértésükre alkalmazott felírások és rajzok tiszta képét nyújtják a laikus szemében is azoknak a praehistoricus népeknek, melyek itt hajdan a dunamenti termőföldön egymás nyomában letelepedtek. Egyik a sánczépítő, még csupán hasogatott, szilánkolt és csiszolt kőszközket használó, de már földműveléssel és állattenyésztéssel foglalkozó, magát kagylókkal és vasoxyd-festékekkel díszítő, halot-

¹⁾ Tolnavármegye az őskortól a honfoglalásig. I., 284.

²⁾ Az orsz. rég. és embertani társulat Évkönyve. Bpest, 1886. 106—110. I. Leletek a lengyeli ősk. telepről. I., 23., 25., 28. és 30. II., 21. I.

tait zsugorított helyzetben közös sírba temető neolithkori nép. Másik a régi földsánczokat újból megtelepítő, magát apró réz- és bronzékszerekkel díszítő, helyi érczművességet űző, már a complikáltabb füles, tokos baltákat is önteni tudó, halottait azonban hanyatt fekvő nyújtott helyzetben, egyenkint a sáncz különböző részein eltemető későbbi bronzkori nép. Joggal írhatta maga Wosinsky, hogy a múzeumban elhelyezett lengyeli telep kincsei »tisztá tükre az őskori culturának«,¹⁾ és hogy »nincs múzeum, sem magán-gyűjtemény, mely ily tisztá képet nyujtana prae-historicus népnek életéről«. ²⁾

* * *

Ily jelentőséggel bírván Wosinsky, érthető, hogy halálakor a közrésztvét szokatlanul nyilatkozott meg a nagy veszteség felett. Országszerte, de kivált mégis működése székhelyén Szekszárdon nyert a közérzés kifejezést. A város, melynek javára és dicsőségére annyit tett, gyászlobogó-dísz-t öltött. Nem csupán a középületek, hanem a magánházak is. A szaklapok és hirlapok mély részvéttel gyászolták elköltözését.³⁾ Mindenfelől megható részvétsürgönyök érkeztek. Az Akadémia elnöksége is nyomban a gyász-hír vételekor táviratilag fejezte ki részvétét. A gyászolt halott koporsóját, bár Wosinsky végrendeletileg a virágok mellőzését kérte, a koszorúk árja borította, köztük Akadémiánké is, melyet az elhunynak Maecenása és hű munkatársa, gr. Apponyi Sándor tisztt. és igazgatósági tag helyezett a ravatalra.⁴⁾ Közelből-távolból tömegesen járultak egyesek, küldöttek, testületek, világiak, egyháziak, férfiak, nők, gyermekek valláskülönbség nélkül az elhunynak végtisztességtételéhez. Temetése impozáns, fejedelmi volt. Tetemét a végrendelet értelmében Szekszárdról Tolnára vitték, hol a családi sírboltban atyja és anyja között helyezték örök nyugvásra.

1) *Arch. Ért.* 1885. Új foly. V., 391.

2) *Arch. Ért.* 1887. Új foly. VII., 173.

3) *Arch. Ért.* 1907. Új foly. XXVII., 188. *Századok* 1907. XLI., 271. Különösen kegyeletes és tartalmas parentáló és életrajzi cikkeket hozott a Szekszárdon megjelenő, Bodnár István által jelesen szerkesztett *Közérdek* című hetilap.

4) *Akadémiai Értesítő.* 1907. 207. füz. 271. l.

Ám az impozáns végtisztességtétellel a közrészvét és közfelbecsülés még nem merült ki. Az alispán felhívására önkénytes adakozások folytak be egy, a megdicsőültnek állítandó emlékszoborra, a mely eszme talán egy neki a múzeum lépcsőcsarnoka falába illesztendő, régészeti vonatkozású bronzreliefben fog testet ölteni. Lelkes szekszárdi nők terve az elköltözöttnek üvegfestésű arczképét a belvárosi templom főbejárata felett levő ablakba illeszteni, a melynek költségére szintén önkénytes adakozások folytak be. Ez az eszme is talán Wosinsky névpatronusának, Sz. Mórnak, Wosinsky arczvonásait feltüntető üvegfestésű képében fog megvalósulni. A róm. kath. iskolaszék Wosinsky-alapítványt létesít a magyar történelemben legjártasabb népiskolai tanulók jutalmazására, a mely eszme nyilván a legszerencsésebbek egyike. A vármegye közönsége megfesteti a múzeum számára alapítója és igazgatója, a szekszárdi r. k. Olvasó-kör a maga köri helyisége számára felejthetetlen elnöke arcmását, a mi ország-világ helyeslésével és tetszésével találkozik. Azonfölül indítványozták a törvényhatóságnál azt is, hogy a Múzeum-tér *Wosinsky-térnek* neveztessek ezentúl, a mi szintén közhelyesséssel találkozik, mert megfelel a méltányosságnak.

Ennyi megtiszteltetés nyilván csak nagyon érdemes férfiút érhetett. Olyan férfiút, ki eszével és szívével, tudományával és jószágával, hazafiságának tisztaságával és működésének becsületességével egyaránt meghódította kortársait. Olyan férfiút, ki halálával ürt hagyott maga után, melyet mindenki megérez. Olyan férfiút, »kinek halálát mindnyájan őszintén fáljalhatjuk«.¹⁾

Ám mind e nagy megtiszteltetésekkel szemben a legszebb emlék, mely nevét tiszteltté, maradandóvá, halhatatlanná teszi, mégis csak az, melyet ő maga állított magának: *műveiben és alkotásaiban!* Ha testét takarja is immár a föld göröngye, az életben adott példája, alkotó energiájának kivívott sikerei, végzett munkájának gyökéresesztő ereje nincsenek eltemetve. Azok élnek s hatnak kétségtelenül nemzedékeken át. Legyen áldott emlékezte!

¹⁾ Századok. 1907. XLI., 271.

II.	I. Fábán Gábor rendes tagról. <i>Zichy Antal</i> t. tagtól	— kor. 20 fill.
	II. Tanárky Gedeon lev. tagról. <i>Tóth Lőrincz</i> r. tagtól	— > 80 >
III.	Dr. Zlamál Vilmos lev. tagról. <i>Galgóczy Károly</i> lev. tagtól	— > 20 >
IV.	Fleischer Leberecht Henrik k. t.-ről. <i>Goldziher Ign.</i> l. tagtól	— > 60 >
	V. Hornyik János lev. tagról. <i>Szilágyi Sándor</i> r. tagtól	— > 40 >
	VI. Reichard Henrik Vilmos k. tagról. <i>Kanitz Ágost</i> lev. tagtól	— > 40 >
VII.	Boissier Péter Edmund k. tagról. Dr. <i>Haynald Lajos</i> t. tagtól	— > 40 >
VIII.	Greguss Ágost rendes tagról. <i>Bánóczy József</i> l. tagtól	— > 40 >
IX.	Grote Artur külső tagról. Dr. <i>Duka Tivadar</i> l. tagtól	— > 20 >
	X. Rózsay József t. tagról. Dr. <i>Batizfalvy Sámuel</i> l. tagtól	— > 40 >

III.	I. Petzval Ottó r. tagról. <i>Kondor Gusztáv</i> l. tagtól	— > 20 >
	II. Ókröss Bálint lev. tagról. <i>Tóth Lőrincz</i> r. tagtól	— > 40 >
IV.	Hunfalvy János r. tagról. <i>Keleti Károly</i> r. tagtól	— > 60 >
	V. Tóth Ágoston lev. tagról. <i>Hollán Ernő</i> t. tagtól	— > 40 >
	V. Oppolzer Tivadar külső tagról. <i>Konkoly Miklós</i> tiszt. tagtól	— > 30 >
	VI. Paúr Iván lev. tagról. <i>Hampel József</i> l. tagtól	— > 50 >
VII.	Pauer János l. tagról. Dr. <i>Czobor Béla</i> l. tagtól	1 > 20 >
VIII.	Heer Oszvald külső tagról. <i>Klein Gyula</i> l. tagtól	— > 80 >
IX.	Balogh Kálmán r. tagról. <i>Högyes Endre</i> r. tagtól	1 > 20 >
	X. Pott Frigyes Ágoston k. tagról. <i>Pecz Vilmos</i> l. tagtól	— > 40 >
	XI. Danielik János t. tagról. <i>Szvorényi József</i> t. tagtól	— > 60 >
	XII. Apáthy István r. tagról. <i>Matlekovich Sándor</i> l. tagtól	— > 60 >
XIII.	Rómer F. Flóris r. tagról. <i>Hampel J.</i> l. tagtól	1 > 20 >
XIV.	Zsigmondy Vilmos l. tagról. <i>Pécs Antal</i> l. tagtól	— > 50 >
	XV. Rónay János Jácint r. tagról. <i>Pór Antal</i> l. tagtól	— > 60 >

III.	I. Pesty Frigyes r. tagról. <i>Ortway Tivadar</i> l. tagtól	— > 80 >
	II. Gorové István t. tagról. <i>György Endre</i> l. tagtól	— > 40 >
	III. Bőthly Leó l. tagról. <i>György Endre</i> l. tagtól	— > 40 >
IV.	Jendrassik Jenő r. tagról. <i>Klug Nándor</i> l. tagtól	— > 60 >
	V. Rádcza Rádcsendralákla Mitra k. t.-ről. <i>Duka Tivadar</i> l. tagtól	— > 80 >
	VI. Kacsovics Lajos l. tagról. <i>Nagy Iván</i> r. tagtól	— > 20 >
VII.	Baskagi Mór r. tagról. <i>Imre Sándor</i> r. tagtól	1 > — >
VIII.	Lenhossék József r. tagról. <i>Mihalkovics Géza</i> r. tagtól	— > 90 >
IX.	Haán Lajos l. tagról. <i>Zsilinszky Mihály</i> l. tagtól	— > 60 >
	X. Keleti Károly r. tagról. <i>Jekelfalussy József</i> l. tagtól	— > 60 >

III.	I. Szücs István lev. tagról. <i>Ballagi Géza</i> l. tagtól	— > 60 >
	II. Renan mint orientalista. <i>Goldziher Ignác</i> r. tagtól	2 > — >
III.	Pančić József külső tagról. <i>Kanitz Ágost</i> l. tagtól	— > 80 >
IV.	Báró Kemény Gábor t. tagról. <i>György Endre</i> l. tagtól	— > 60 >
	V. Wenzel Gusztáv r. tagról. <i>Vécsey Tamás</i> r. tagtól	1 > 50 >
	VI. Sir Richard Owen k. tagról. <i>Margó Tivadar</i> t. tagtól	1 > — >
VII.	Vajkay Károly l. tagról. <i>Tóth Lőrincz</i> r. tagtól	— > 60 >
VIII.	Grünwald Béla l. tagról. <i>Láng Lajos</i> r. tagtól	— > 60 >
IX.	Deák Farkas r. tagról. Báró <i>Radvánszky Béla</i> t. tagtól	— > 30 >
	X. Szabó Károly r. tagról. <i>Szilágyi Sándor</i> r. tagtól	— > 30 >
	XI. Markusovszky Lajos t. tagról. <i>Högyes Endre</i> r. tagtól	— > 60 >
XII.	Roscher Vilmos k. tagról. <i>Kautz Gyula</i> r. tagtól	1 > 50 >

III.	I. Cantù Caesar k. tagról. <i>Óváry Lipót</i> l. tagtól	— > 60 >
	II. Dankó József lev. tagról. <i>Pór Antal</i> r. tagtól	— > 60 >
III.	Nagy Imre r. tagról. <i>Fejérpataky László</i> r. tagtól	— > 50 >
IV.	Ludwig K. F. V. k. tagról. <i>Klug Nándor</i> r. tagtól	— > 60 >
	V. Kronecker Lipót k. tagról. <i>Rados Gusztáv</i> l. tagtól	— > 30 >
	VI. Margó Tivadar t. tagról. <i>Entz Géza</i> r. tagtól	— > 60 >
VII.	Gneist Rudolf k. tagról. <i>Concha Győző</i> l. tagtól	— > 80 >

IX. KÖTET.	VIII. Du Bois-Reymond E. k. tagról. <i>Thanhoffer L. r. tagtól</i> ...	—	kor. 60	fil.
	IX. Xántus János l. tagról. <i>Mocsáry Sándor l. tagtól</i> ...	—	> 60	>
	X. Hazslinszky Frigyes r. tagról. <i>Mágócsy-Dietz S. l. tagtól</i> ...	—	> 80	>
	XI. Finály Henrik l. tagról. <i>Márki Sándor l. tagtól</i> ...	1	> 20	>
	XII. Török József és Antal Géza tagokról. <i>Högyes Endre r. tagtól</i>	—	> 60	>

X. KÖTET.	I. Spencer Wells k. tagról. <i>Duka Tivadar l. tagtól</i> ...	—	> 30	>
	II. Szathmáry György l. tagról. <i>Zsilinszky Mihály r. tagtól</i> ...	—	> 60	>
	III. Gladstone W. E. k. tagról. <i>György Endre l. tagtól</i> ...	—	> 60	>
	IV. Ábel Jenő l. tagról. <i>Hegedüs István l. tagtól</i> ...	—	> 60	>
	V. Horvát Boldizsár t. tagról. <i>Tóth Lőrincz r. tagtól</i> ...	1	> —	>
	VI. Nagy Iván r. tagról. <i>Márki Sándor l. tagtól</i> ...	—	> 40	>
	VII. Mihalkovics Géza r. tagról. <i>Thanhoffer Lajos r. tagtól</i> ...	—	> 50	>
	VIII. Pasteur Lajos k. tagról. <i>Högyes Endre r. tagtól</i> ...	1	> —	>
	IX. Capasso Bertalan k. tagról. <i>Óváry Lipót l. tagtól</i> ...	—	> 30	>
	X. Jurányi Lajos r. tagról. <i>Mágócsy-Dietz Sándor l. tagtól</i> ...	1	> —	>
	XI. Bunsen Róbert k. tagról. <i>Than Károly r. tagtól</i> ...	1	> —	>
	XII. Gr. Andrásy Manó l. tagról. <i>Br. Radvánszky Béla t. tagtól</i>	—	> 30	>

XI. KÖTET.	I. Domanoyzsky Endre l. tagról. <i>Alexander Bernát l. tagtól</i> ...	—	> 30	>
	II. Hauer Ferencz k. tagról. <i>Böckh János l. tagtól</i> ...	1	> 20	>
	III. Télfy Iván l. tagról. <i>Pecz Vilmos l. tagtól</i> ...	—	> 80	>
	IV. Szilágyi Sándor r. tagról. <i>Fraknói Vilmos r. tagtól</i> ...	2	> —	>
	V. Laufenauer Károly l. tagról. <i>Kétly Károly l. tagtól</i> ...	—	> 30	>
	VI. Arneth Alfréd k. tagról. <i>Károlyi Árpád r. tagtól</i> ...	—	> 40	>
	VII. Hollósy Jusztinián l. tagról. <i>Fehér Ipoly t. tagtól</i> ...	—	> 40	<
	VIII. Jekelfalussy József r. tagról. <i>Vargha Gyula l. tagtól</i> ...	—	> 40	<
	IX. Fodor József r. tagról. <i>Högyes Endre r. tagtól</i> ...	—	> 20	>
	X. Horvát Árpád l. tagról. <i>Károlyi Árpád r. tagtól</i> ...	—	> 40	>
	XI. Halász Ignác l. tagról. <i>Szilasi Mór l. tagtól</i> ...	—	> 40	>
	XII. Tóth Lőrincz r. tagról. <i>Vécsey Tamás r. tagtól</i> ...	1	> —	>

XII. KÖTET.	I. Taine Hippolyt k. tagról. <i>Alexander Bernát l. tagtól</i> ...	—	> 60	>
	II. Heller Ágost r. tagról. <i>Fröhlich Izidor r. tagtól</i> ...	—	> 60	>
	III. Kerékgyártó Árpád l. tagról. <i>Békefi Remig l. tagtól</i> ...	—	> 60	>
	IV. Plósz Pál l. tagról. <i>Lengyel Béla r. tagtól</i> ...	—	> 30	>
	V. Bethlenfalvi Balássy Ferencz l. tagról. <i>Szentkláray Jenő l. tagtól</i> ...	—	> 80	>
	VI. Kondor Gusztáv l. tagról. <i>Kövesligethy Radó l. tagtól</i> ...	—	> 60	>
	VII. Krones Ferencz k. tagról. <i>Wertheimer Ede l. tagtól</i> ...	—	> 30	>
	VIII. Bertrand Sándor k. tagról. <i>Wosinsky Mór l. tagtól</i> ...	—	> 30	>
	IX. Torma Károly r. tagról. <i>Téglás Gábor l. tagtól</i> ...	—	> 60	>
	X. Czobor Béla r. tagról. <i>Békefi Remig l. tagtól</i> ...	—	> 80	>
	XI. Ráth Zoltán l. tagról. <i>Vargha Gyula l. tagtól</i> ...	—	> 60	>
	XII. Szigeti József l. tagról. <i>Berczik Árpád l. tagtól</i> ...	—	> 45	>

XIII. KÖTET.	I. Mátyás Flórián r. tagról. <i>Békefi Remig l. tagtól</i> ...	—	> 40	>
	II. Pulszky Ágost l. tagról. <i>Concha Győző r. tagtól</i> ...	—	> 80	>
	III. Staub Mór l. tagról. <i>Mágócsy-Dietz S. l. tagtól</i> ...	—	> 80	>
	IV. Gróf Kuun Géza tiszt. és ig. tagról. <i>Goldziher I. r. tagtól</i> ...	—	> 60	>
	V. Br. Radvánszky Béla t. és ig. tagról. <i>Zsilinszky M. r. tagtól</i> ...	—	> 60	>
	VI. Fayer László lev. tagról. <i>Balogh Jenő lev. tagtól</i> ...	1	> —	>
	VII. Hoffmann Pál r. tagról. <i>Vécsey Tamás r. tagtól</i> ...	—	> 30	>

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
ELHÚNYT TAGJAI FÖLÖTT TARTOTT
EMLÉKBESZÉDEK.

SZERKESZTI A FŐTITKÁR.

XIII. KÖTET. — 9. SZÁM.

EMLÉKBESZÉD
RECLUS ELISÉE

FÖLÖTT

LÓCZY LAJOS

R. TAGTÓL.

(Olvastatott a M. Tud. Akadémia 1908. évi február 24-én tartott összes ülésén.)

ARCZKÉPPEL.

Ára 80 fillér.

BUDAPEST.

KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA.

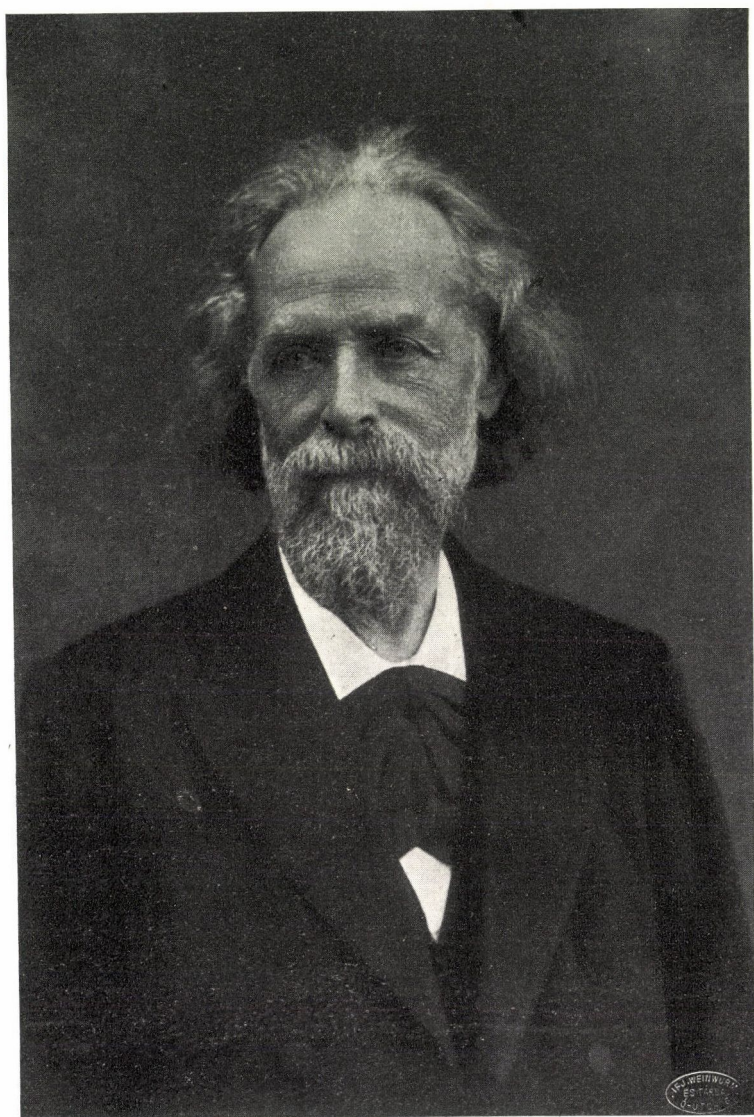
1908.

MAGYAR AKADEMIA
KÖNYVTÁRA

EMLÉKBESZÉDEK

A M. T. AKADEMIA ELHÚNYT TAGJAIRÓL.

I. KÖTET.	I. Korponay János l. t.-ről. <i>Kápolnai Pauer István</i> l. tagtól	— kor. 20 fl.
	II. Suhayda János lev. tagról. Dr. <i>Konek Sándor</i> r. tagtól ...	— > 20 >
	III. Morócz István lev. tagról. <i>Galgóczy Károly</i> lev. tagtól ...	— > 20 >
	IV. Révész Imre l. tagról. <i>Ballagi Mór</i> r. tagtól ...	— > 40 >
	V. Broca Pál külső tagról. <i>Lenhossék József</i> r. tagtól ...	— > 60 >
	VI. Asbóth Lajos lev. tagról. <i>Kápolnai Pauer István</i> lev. tagtól	— > 20 >
	VII. Ami Boué külső tagról. Dr. <i>Szabó József</i> r. tagtól ...	— > 20 >
	VIII. Fabritius Károly lev. tagról. <i>Kozma Ferencz</i> lev. tagtól ...	— > 80 >
	IX. Jerney János emlékezete. <i>Gyárfás István</i> lev. tagtól ...	— > 40 >
	X. Mihályi Károly lev. tagról. <i>Domanovszky Endre</i> lev. tagtól	— > 20 >
II. KÖTET.	I. Molnár Aladár levelező tagról. <i>Tanárky Gedeon</i> l. tagtól	— > 40 >
	II. Árkosi Benkő Dániel lev. tagról. <i>Galgóczy Károly</i> lev. tagtól	— > 20 >
	III. Mailáth Gy. emlékezete. Gr. <i>Szécsen Antal</i> t. tagtól ...	— > 20 >
	IV. Charles Róbert Darwin k. tagról. <i>Margó Tivadar</i> r. tagtól	— > 80 >
	V. Wöhler Frigyes k. tagról. <i>Nendtvich Károly</i> l. tagtól ...	— > 20 >
	VI. Érkövy Adolf l. tagról. <i>Galgóczy Károly</i> l. tagtól ...	— > 20 >
	VII. Zsivora György l. tagról. <i>Tóth Lőrincz</i> rendes tagtól ...	— > 40 >
	VIII. Fenzl Ede k. tagról. Dr. <i>Haynald Lajos</i> igazg. és t. tagtól	— > 60 >
	IX. Sainte-Claire Deville Henrik k. t.-ről. <i>Than Károly</i> r. tagtól	— > 60 >
	X. Mignet Ferencz k. tagról. <i>Trefort Ágoston</i> igazg. tagtól ...	— > 20 >
III. KÖTET	I. Tarczy Lajos rendes tagról. <i>Török József</i> r. tagtól ...	— > 20 >
	II. Thiers Lajos Adolf k. tagról. <i>Trefort Ágoston</i> t. tagtól	— > 20 >
	III. Lönnrot I. k. tagról. <i>Hunfalvy Pál</i> r. tagtól ...	— > 40 >
	IV. Baintner János l. tagról. <i>Apáthy István</i> r. tagtól ...	— > 20 >
	V. Guizot Ferencz k. tagról. <i>Trefort Ágoston</i> t. tagtól ...	— > 20 >
	VI. Horváth Cyrill tisz. tagról. Dr. <i>Pauer Imre</i> tisz. tagtól	— > 20 >
	VII. Davis József Bernát k. tagról. <i>Lenhossék József</i> rendes tagtól	— > 40 >
	VIII. Vandrák A. lev. tagról. <i>Vécsey Tamás</i> lev. tagtól ...	— > 40 >
	IX. Konek Sándor r. tagról. <i>Kautz Gyula</i> r. tagtól ...	— > 20 >
	X. Kruesz Krizosztom t. tagról. <i>Hollósy Jusztinián</i> lev. tagtól	— > 40 >
IV. KÖTET	I. Zsoldos Ign. r. tagról. <i>Tóth Lőrincz</i> r. tagtól ...	— > 60 >
	II. Benfey Tivadar k. tagról. <i>Budenz József</i> r. tagtól ...	— > 20 >
	III. Frankenburg Adolf l. tagról. <i>Vadnai Károly</i> l. tagtól ...	— > 40 >
	IV. Tárkányi Béla József t. tagról. <i>Szvorényi József</i> t. tagtól	— > 60 >
	V. Dr. Henle Jakab k. tagról. Dr. <i>Mihalkovics Géza</i> r. tagtól	— > 20 >
	VI. Pompéry János l. tagról. <i>Joannovics György</i> t. tagtól ...	— > 20 >
	VII. Gyárfás István l. tagról. <i>Szilágyi Sándor</i> r. tagtól ...	— > 20 >
	VIII. Kovács Pál lev. tagról. <i>Vadnai Károly</i> r. tagtól ...	— > 20 >
	IX. Ladányi Gedeon l. tagról. <i>Szabó Károly</i> r. tagtól ...	— > 20 >
	X. Korizmicz László t. tagról. <i>Galgóczy Károly</i> lev. tagtól ...	— > 20 >

Eötvös Károly

MAGYAR
TUDOMÁNYOS
AKADÉMIA
KÖNYVTÁRA

RECLUS ELISÉE KÜLTAG EMLÉKEZETE.

LÓCZY LAJOS r. tagtól.

Az 1905. évben gyorsan egymásután két hírneves geográfus fejezte be pályafutását.

Július hó 4-én Reclus Elisée költözött el az élők sorából, október hó 6-án pedig báró Richthofen Ferdinánd kezéből hullott ki a toll. Reclus szívbjában halt meg. Richthofen életét agyszélhűdés oltotta ki. A véletlen összetalálkozásokat még egy eset szaporította: Richthofen utolsó nyilvános szereplése a berlini földrajzi társaság 1905 július 8-iki ülésén Reclus elparentálása volt.

A nagy német földrajzi tudósnak méltó kortársa volt a páratlan tollú földrajzi író, a kinek szokásos emlékezetét feleleveníteni az Akadémia hálás köszönettel vett megbízása az én nagy tisztességgemmé tette. Nem valék szerencsés Reclus személyes ismerősei közé tartozni. Egyszer láttam őt csak: zürichi diákkoromban, az 1872. év telén; ekkor érkezett mint száműzött Svájcba, az 1871—72-iki kommunista párisi forradalom leverése után, mint ezen véres mozgalomnak egyik fegyverese.

Feltűnés nélkül, csaknem titokban fordult meg ekkor a zürichi egyetem és főiskola professorainál. Eltávozása után figyelmeztetett csak egyik professorom, a kinek lakásán dolgoztam, hogy íme, most ment el a »communard« Reclus. Jól emlékezem a »La Terre«-nek a tudós körökben akkor már hírneves írójára; ugyanazon alacsony szikár, termetű, bozontos hajú, szúrós szemű alak van harminczöt év előtti időből előttem, mint azt utolsó éveinek képein látom.

Reclus Elisée nem tartozott a czéhbeli tudósok közé, mert sem önálló kutatások, sem felfedező utazások nem fűződnek nevéhez. A földrajz népszerű irodalmában azonban az ő tolla felülmúlt mindent, a mit eddig a Földről írtak. Alapos előkészítéssel, nagy utazások tapasztalataival felfegyverkezve, ragyogó stylusban írta le Reclus a Föld természeti jelenségeit, országait és társadalmait. A költői lendületű írásmódon kívül még az teszi fölöttébb élvezetessé Reclus könyveit, hogy elfogulatlanul írt és a politika, a mely épen a földrajzi ismeretekben jeleskedő nemzeteknél az imperialisticus törekvésekkel szövődik egybe, a földrajzi leírásokban Reclus nagy egyetemes földrajzában nem is mutatkozik.

Az emberiség általános szeretete, önzetlen, nemes altruizmussal társulva, jellemzi Reclus minden munkáját. Rajongva nézi a természet szépségeit, keresetlenül, gyönyörű tollal fejtegeti és magyarázza a Föld életjelenségeit, a rajta végbemenő változásokat; az emberek dolgait pedig meleg szavakkal illeszti be abba a tökéletes leírásba, a melyhez hasonló a Földről egyhamar nem készül el. Ezért nemcsak a francziák, a kiknek irodalmát gazdagította, becsülték, hanem megértette, megszerette leírásait az egész világ.

Annál nevezetesebb Reclus műveinek ez a jellege, mert ő maga, felfogása és eszményeinél fogva, egész életén keresztül rendíthetlenül következetes radikális meggyőződésű politikus volt. Rajongott elveiért és érettük nem egyszer ment a veszedelembé. Férfikora nagyrészt politikai számkivetésben töltötte és idegenben is halt meg. Egyéniségével nem tudott beleilleszkedni sem a társaságokba, sem szaktársai körébe. Vajjon ő volt-e hibás ezért, avagy az európai társadalom, a mely nem tűr eltérést szokásaitól és eszméitől?

Reclus nagy szíve az egész emberiség boldogságáért hevült. Nyelvi, nemzetiségi és társadalmi választó falak állják útját álmái megvalósításának. A társadalom dogmákon épült föl, e dogmák ellen szóval, tollal és karddal küzdött és életének rendje is a vallási és a társadalmi dogmatikus törvények ellenére folyt le.

Politikai meggyőződését, társadalmi elveit azonban földrajzi műveiben sehol nem hangoztatta. Reclusnál szigo-

rúbb tárgylagossággal még nem írt senki földrajzot és történetet.

Általános elemzés helyett egyéniségéről legjobb megértést Reclus hányatott életének leírásából meríthetünk, a melyet külföldi biographusainak, szoros barátainak közleményei alapján adok elő röviden. Reclus Elisée Franciaország Gironde megyéjének Sainte-Foy-la-Grande nevű városkájában, 1830 márczius 15-én született. Atyja, Reclus János, protestáns lelképásztor volt. Az apának tökéletes jellemét, szívós energiáját örökölte másodszülött fia, Elisée is. A soktagú család — 12-re növekedett a gyermekek száma — fentartásához az édesanya is erősen munkához fogott: fiatal leányok számára nevelőintézetet szervezett és azt élete fogytáig vezette. Tulajdonképen a családaya volt a pénzkereső, mert a nemeslelkű pap mindenét hajlandó volt sínlődő híveivel megosztani.

A szegénység közben is nemesen munkálkodó és áldástosztó családfők példája valamennyi gyermekükbe beoltotta azt a szellemi erőt, a mi az embert, bármilyen tehetségű legyen is, a közepszerűség fölé emeli.

A legidősebb fiú, Élie, mélyen gondolkozó philosophus és anthropologus volt; Elisée egyik öccse, Onésime, geographus, egy másik mérnök és egy harmadik nagy hírnevű orvos lett. Egyik húga Madame Dumesnil, húsz éven át Reclus Elisée állandó munkatársa volt.

Rendszerint az első gyermeki benyomások szűlik a hajlamot valamely hivatáshoz. Ott, a hol Reclus Elisée született, a Dordogne folyó mellékén elterülő alföldön, aligha villant volna fel benne a leíró földrajzi tehetség. Apja azonban még kis korában paróchiát változtatott; legdélibb Franciaország valamelyik szét-szórt protestáns hitközsége, a Pirenaeusok alján fekvő béarni Orthez és Castelarbesben lakó hívek hívták meg papjuknak. A Pirenaeusok sziklás hegyei, völgyei, a rohanó Pau folyó moraja keltették fel Elisée-ben a természet iránti lelkese-
dést és a földrajz iránti hajlamot. Papnak szánta őt Élie bátyjával együtt a lelkészkező apa; ezért a szigorú erkölcsű morva testvérek nyugatporoszországi híres neuwiedi intézetébe küldte őket. Classicus középiskolai nevelésben részesültek ott és a mesziről összesereglett iskolatársak között megnyílt a látókörük.

Gymnasiumi tanulmányaik végeztével előbb a st-foy-i protestáns collegiumba, majd a montaubani protestáns fakultásra került a két fivér. Azonban pap egyikből sem lett.

Az 1848-ik év mámoros szelleme a februáriusi forradalmárok közé röpitették őket. A földközi tenger mellékére mentek Itáliába harcolni, a mikor pedig onnét hazatértek az olaszországi szabadságharc leveretése után, száműzettek Franciaországból.

Ritter Károly ekkor volt dicsősége tetőpontján; mindenütt felpeszdült a földrajzi ismeretekérti vágyódás; a két Reclus 1849-ben gyalogszerrel, kenyérrel és vízzel táplálkozva ment Berlinbe. Ott Ritter Károly előadásai és Humboldt Sándor poétikus nyelven írt munkái alakították Elisée egész irányát és életének munkásságát.

A berlini egyetemről, telve tudással, lelkesedéssel és tettvágygyal, 1851-ben ép akkor érkezett haza Strassburgon át gyalogosan a két fivér, a mikor III. Napoleon december 2-iki államcsinyjét elkövette.

Az új császárság ellenségei között volt a két Reclus is, ezért újra száműzetésbe kellett menniök. London, Írország, majd Észak- és Dél-Amerika voltak vándorlásaik színhelyei. Reclus Elisée ekként megismerkedett az angol-szász művelődéssel és annak északamerikai átfarmálódásával; az Egyesült-Államok északi és déli tartományai akkor már farkasszemet néztek egymással. Dél-Amerikában három évig tartózkodva, az indiai vérrel kevert spanyol amerikaiak jellemét és gondolkodásmódját behatóan tanulmányozhatta. Sőt még ültetvényekkel is bajlódni próbálkozott. A krimi szerencsés háború megerősítette III. Napoleon trónját; ekkor Eugenia császárné befolyása következtében 1856-ban általános amnestiában hívta vissza a császár a francia száműzötteket, 1857-ben érkezett vissza hazájába a két Reclus és ettől kezdve számíthatjuk Elisée-t a geographusok közé.

A mult század derekán hatalmasan fellendült Párisban a tudományos élet és a francia »gloire« minden téren tevékenységet teremtett.

Reclus Elisée élénk részt vett a hírlapírásban és a folyóirat-irodalomban; a *Revue des Deux Mondes* rendes munkatársa lett. Czikkeiben leírta az eseményeket, a melyek az északamerikai

secessió háborút megelőzték. Természetesen Lincoln Ábrahám pártján állott és az északi államok igazát hirdette. Ezért az északamerikai követ nagy összeggel kívánta őt megajándékozni; azonban Reclus sértődve utasította azt vissza.

Joanne Adolf kiadó volt a kezdő írónak vezető barátja és pártfogója; 1860—1864 között ennek útikalauzeit szerkesztette, miután már 1858-ban családot is alapított. Életének e boldog és csendesebb szakában látott napvilágot a népszerű földrajzi irodalom gyöngyszeme, a »Histoire d'un Ruisseau«; a Piréusokról lerohanó patakról szól. E gyönyörű kis könyv íróját lelkesítette azonban legjobban, széles körökben még nem hatott.

Váratlanul jelent meg 1868-ban a »La Terre« első kötet, mely a continensekkel foglalkozik, a következő évben pedig az oceánnal, a levegővel és az étellel foglalkozó kötet.

Alig van irodalmi nyelv, a melyre Reclus Elisée e gyönyörű munkája lefordítva ne volna.

»A Föld és életjelenségei« reformálták az egész földkerekségen a földrajz iránti felfogást. Ritter Károly emelte a geographiát a tudományos disciplinák sorába, Humboldt gyűjtött természettudományi adatokat hozzá. Ma is a német geographusok, — Richthofen iskolája — a földkéreg morphologikus ismeretére helyezve a tudomány művelésének kiindulását, vezetnek. Mind-ezen koripheusok azonban a magasabb tudományú körökben és az egyetemeken hódítottak; a nagy olvasó közönséget és a legfogékonyabb ifjúságot még nem lelkesíthették. Réclus Elisée azonban »La Terre«-je ragyogó hangjával és azzal az irányával, mely a harmóniát kereste a Föld összességében és minden életjelenségének leírásában: a szívhez, a lélekhez, nemcsak az észhez szólt.

Nemcsak remek szövegével, hanem térképeivel és szép rajzaival is, a melyek sokszor száz szórál is jobban magyaráznak, hatott a könyv. Franciaországban hat kiadást ért ennek két vastag köteté és kis rövidített, 2 frankos kiadását is szelvényben olvassák.

Alig fejezte be Réclus Elisée ezt a munkáját, mely az eddig ismeretlen író az egész földkerekségen híressé tette, a mikor kitört a francia-német háború és Páris a németek ostroma alá

került. Reclus is fegyverbe állott és a védelem léghajós-osztályának egyik vezető emberévé lett. A postagalamb- és léghajós-hírszolgálat szervezésében nagy érdeme volt.

Csakhamar azonban kevésbé rokonszenves politikai események közé keveredett. Az igazi geographus mindig idealista is egyszersmind. Reclus politikai és társadalmi nézeteit nem hirdette ugyan könyveiben, de szerintük élt és a mindennapos élet politikai kötelességeit is megegyeztetette velük. Socialista volt szívvel-lélekkel a communismusig; annak a politikai pártárnyalatnak a híve, a melyet akkor »Internationale«-nak neveztek.

A német sereg Párison való átvonulása után, márczius 2-án fegyvertelenül maradt a főváros. Féljüketvesztett socialistái a városházát hatalmukba vették és márczius 15-én a községek autonómiájára fektetett kormányformával fordultak a köztársaságiak ellen.

Párist most már a francziáknak kellett újra bevenni. Rövid időre megújultak a nagy forradalom vértfagyasztó eseményei, sőt talán borzalmasabbak voltak gyors lefolyásuknál fogva azoknál.

Reclus is a »communardok« között volt, még abban az irányban is, mely az egyházi és a polgári kötést a család törvényességére nem ismerik el.

A »commune« azonban minden törekvése mellett sem nyerve meg Reclus Eliséet a kormány tagjának. Csak közkatonaának állott be a csapatba. 1871 április 5-én részt vett a Versailles felé való kirohanásban; ekkor a köztársaságiak elfogták. A lázadókkal kérlelhetetlen kegyetlenséggel bántak az ostromlók: gonosztevőkként hurczolták őket a bresti bagnoba. Még szerencse volt, hogy ekkor került a köztársaságiak kezébe; mert Páris bevételkor, megboszulandó a communardok és petroleurök pusztításait és kivégzéseit, a kik a túsokat is lefejeztették, nem adtak kegyelmet és halomra lőtték a leveret federáltakat.

Reclust a novemberi haditörvényszék Uj-Caledoniába való deportálásra ítélte. Ekkor Európa legnagyobb tudományos tekintélyeinek aláírásával kértek számára kegyelmet a köztársaság akkori elnökénél: Thiers-nél.

A kegyelem nem is késett, annál is inkább, mert Reclus a commune vésznapjaiban, mint a Bibliothèque Nationale őre,

meg tudta védeni annak páratlan kincseit az általános rombolás és gyujtogatás közepette.

A deportálást örökös száműzetésre enyhítették.

Hontalanságát Svájcban a politikai menekültek nemzetközi azilumában kezdte meg. Mindenekelőtt Zürichbe jött; ekkor láttam őt Heim barátom és fiatal docenstanárom lakásán, a hol állandóan dolgoztam. Politikai csalódásai és a gályarabság kiállott szenvedései sem szellemét, sem testét nem törték le. De meglátszott rajta a kimerültség; az alig negyvenes korú férfiú, erősen ötvenesnek látszott,

A szabad kis hegyes országban, előbb a bájos Lugano tava mellett, majd a gyönyörű Léman-tó partján Genève-ben tartózkodott. Nemsokára kipihent lélekkel foghatott hozzá az édes és mindent felejtető munkához. »Histoire d'une Montagne« című remek kis könyve mintegy újjászületésének első megnyilatkozása volt. Ne keresse e gyönyörű munkában senki a szigorú tudományt, hanem szívja magába a svájci Alpok lelki benyomásait, a megnemesült kedély békülékeny hangját. Ekkor kiadója, a Hachette & Co. czég, nagyobb munkára ösztökélte, a »Nouvelle Géographie Universelle« megírására. Ez a Földdel és lakóival foglalkozik és conceptióját tekintve némileg ellentétben áll Reclus régibb nyilatkozatával, a melylyel a »La Terre« első kötetében a földrajz feladatát körülírja.

Ezen nagyszabású munka első kötete 1875-ben jelent meg, az utolsót, a 19-ik kötetet, 1892-ben fejezte be.

Ezzel a nagy munkával Réclus Elisée a jelenkor legnevesebb geographusainak sorába lépett. Bámulatos munkával, lelkiismeretes pontossággal készült ez a nagy mű. Ritter Károly »Allgemeine vergleichende Erdkunde«-ja támasztott előtte a geographiában olyan hatást, mint a Géographie Universelle.

Amaz a tudósoknak és ezek között leginkább a történészeknek szólt; Ritter a történelmi kutatás módszereivel emelte disciplináját a történelem sivár eszközeiből önálló philosophiai jellegű tudománynyá. Ritter tanította meg a németeket a Földről gondolkozni és azokról a vonatkozásokról elmélkedni, a melyek a Föld jelenségei és az ember között vannak.

Az ő idejében azonban még nem ismerték annyira a Föld népeit és országait; az emberről szóló tüzetes ismeretek

a Földközi tenger mellékére és Elő-Ázsiára szorítkoztak. Ekként Ritter K. földrajza jobbára az ókori földrajz széles nyomokon való megújítása volt. Ő a Földet az ember multja kedvéért tárgyalta, jelenségeit a történeti események, országok, birodalmak keletkezésének és letűnésének megvilágításáért művelte. Ebben a tárgyalásban az általános teleologikus rendszer keretében az imperialismus is nyilvánult, a hatalomra törekedő németiség érdekében. A teremtés és praedestinatio elve lengi át Ritter philosophiáját.

Érthető volt, hogy 60—70 év előtt Ritter Károly a sociologusokat, philosophusokat és a történészeket egyaránt elragadta; az egyetemen és a társadalomban előkelő helyet szerzett a geographiának, mint a históriai és philosophiai tudományok között újonnan alapított disciplínának.

Ritter Károly doctrinair földrajza a korabeli iránynak és gondolkozásnak ízlése szerint való volt. Ritter Károly hatása alatt áll most is a német geographusok nagy része; sőt talán némelyek az ő imperialismusát túlhatják a pangermanismus cultiválásában.

A természettudományok föllendülése és a nagy expedíciók eredményei a mult század végén temérdek új ismeretet halmoztak fel. Az elmélkedő, inkább deductivus, csaknem dogmaszerű törvényeket felállító földleírás helyébe, a mely Ritter összehasonlító egyetemes földrajzában megnyilvánult, a tapasztalatokon felépülő, minden részében szemléltető inductivus módszer és az evolutio philosophiája lépett érvényre a földrajz művelésében is.

Ennek az iránynak a terjesztője volt Reclus Elisée.

Ritter Károly a földrajzot a históriai, philosophiai tudományok között tette önálló disciplínává. Richthofen Ferdinánd a természettudományi, különösen a pontos geomorphologiai kutatásokkal vetette meg a kutató tudományos földrajznak alapját. Réclus Elisée pedig mintegy egyesítve Ritter és Richthofen törekvéseit, széles körökben nyert megértést és keltett érdeklődést a Föld ismerete iránt. A »Nouvelle Géographie Universelle« könnyed, ragyogó sylusa, adatainak bámulatos mennyisége, illustrationainak sokasága és ékessége a leíró földrajznak temérdek barátot szerzett és a leírás módszerére nézve iskolát alapított.

Még egy dologban fog valószínűleg sokáig páratlanul állani a *Géographie Universelle*: tökéletes részrehajlatlanságában. Minden földleírás manapság az imperialismus és nationalismus behatása alatt áll és az író akaratlanul is országát, nemzetét helyezi előtérbe. Reclus ép olyan szeretettel tárgyalta a távoli földrészek országait, mint Európát és Franciaországot.

A tökéletes altruista nyilatkozott meg minden sorában. A természetet szerette a Föld életnyilvánulásaiban, az embert is a természet keretében, mint a földi élet egyik nyilvánulását tekintette, azonban nem nemzetek és műveltségek szerint differenciálva, hanem ideális összességében.

Meglepő, hogy Reclus is, miként minden geographus előtte és utána, először tüzetesen csak a Föld természeti tulajdonságai-val foglalkozott és a földrajz tulajdonképeni feladatait kizárólag a Föld physikájában látta. Első nagy munkájában, a »La Terre«-ben a második rész első fejezete e sorokkal végződik: »La géographie physique n'est autre chose que l'étude de ces harmonies terrestres. Quant aux harmonies supérieures provenant des rapports de l'humanité avec la planète qui lui sert de théâtre, c'est à l'histoire qu'il est réservé de les décrire«.

A *Nouvelle Géographie Universelle* utolsó kötetében azonban már (Dernier mot) gyönyörű szavakkal írja körül, hogy az emberiség evolúciója, nemzetek, művelődések felemelkedése és elterjedése, vándorlása, letűnése a Föld törvényeivel tökéletes harmóniában állnak. Ezen harmóniák kutatása volt jövőbeli célja, a mikor a »L'Homme et la Terre« írása közben, 65 éves korában, a toll kiesett kezéből.

Tehát Reclus is, miként valamennyi modern geographus, a természettudományi földrajz művelőjéből átalakult az emberi vagy történeti földrajz philosophusává. »L'Homme et la Terre« című munkája, a mely ennek a feladatnak volt szentelve, azonban befejezetlen maradt, alig hogy első füzetei megjelentek.

1890-ben Reclus visszatért hazájába és Sèvres-ben telepedett le. Az orosz anarchisták egyik vezetőjének, Kropotkinnak könyvébe (*La conquête du Pain*) itt írt előszót. Érthető, hogy ebben a főváros tövében fekvő gyárvárosban gyanús szemmel kísérte minden lépését a rendőrség. Megúnva a zöklatást,

1893-ban Páris déli kerületén fekvő Bourg-la-Reine-be vonult, majd ismét önkéntes számkivetésbe ment Angolországba utóbb Belgiumba.

1894-ben a bruxellesi Université libre meghívta Réclust az összehasonlító földrajz tanszékére. Előadásai azonban nagyon is szabadok voltak; az anarchiáról tartott nyilvános előadásai lehetetlenné tették még a Szabad egyetemen való maradását is. Ugyanebben az évben elvtársaival egy másik főiskolát, az »Université Nouvelle«-t alapította Bruxellesben. Ebben Élie fivérével együtt működött haláláig.

Belgiumban egy nagy földgömb elkészítésének terve fogamzott meg benne: 1 : 100.000 mértékben, 12½ méternyi átmérővel készült volna ez. A hozzávaló költséget, nemkülönben egy kartografiai intézet alapításához szükséges anyagi eszközöket megszerezni azonban nem volt képes.

Számos cikkben és előadásban terjesztette socialistikus eszméit belgiumi 10 éves tartózkodása alatt is. Azonban még egy nagyobb földrajzi munka is napvilágot látott tőle, az Onésime fivérével együtt megírt és 1902-ben megjelent »L'Empire du Milieu« (a khinai birodalom). Les Volcans de la Terre című posthumus munkája pedig a Bulletin de la Société belge d'Astronomie supplementumaként jelenik meg.

A nagy földrajzi társaságok Reclus-t »Nouvelle Géographie Universelle«-jének befejezésekor tiszteletbeli tagjukul választották; a londoni földrajzi társaság pedig díszéremmel tüntette őt ki és elhunytakor az összes művelt nemzetek hírlapirodalma megemlékezett róla. A világszerte elterjedt tisztelet követte Reclus halálában is a puritán egyszerűséget követelte magának.

Bárha a bresti gályafogság, a sok hányatás és talán a hiányos táplálkozás is régóta megtörték erejét, 1904 elejéig elég jó egészségben és nagy munkabírással volt. Ekkor Élie fivérének halála régi szívbaját végzetessé fejlesztette; 1905 július 1-én még dolgozott »L'Homme et la Terre« című munkáján, a mikor július 4-én kilehelte lelkét, miután kikötötte, hogy semminemű ünnepélyesség ne legyen temetésén és egyedül unokaöccse, Élie fia kísérje koporsóját bátyja mellé a temetőbe.

Reclus szegényül halt meg, pedig élete szűkös és mérsékletes volt a túlságig. Mint vegetáriánusnak és antialcoholistának, kenyér és gyümölcs volt a tápláléka és víz az itala. Szenvedés, üldöztetés, csalatkozás volt életének folytonos kísérője. Bámulatos, hogy e mellett milyen emberszeretetet, milyen melegség árad szét iratainak minden során. Az ember egyéniségét kultiválta, az egyént és szabadságát minden társadalmi békától függetlenné szeretne volna kiküzdni. Ezért nemcsak tollat forgatott, hanem kardot is fogott és életét többször kockáztatta. Ezen utopia kedvéért hajlandó volt a nemzeti, az állami és a vallási közösséget feláldozni; a mai társadalom kapcsainak széttörésére törekedett.

Nagy álmodozó és a mártíromságig önfeláldozó volt Reclus; mintha a kereszténység apostolainak szelleme született volna újra benne.

Kropotkin, Reclus hű barátja és munkatársa, azt írja róla, hogy mint embert, talán még nagyobbra lehetett őt becsülni a geographusnál. A kivel csak érintkezett szóval vagy írásban, az el volt ragadtatva egyéniségétől; igazságszeretetének, önzetlenségének varázsa fölényes befolyással volt mindenkire.

Bizonyítják ezt azok a levelek is, a melyeket a K. M. Természettudományi Társulat irattárában vannak. Üzleti jellegűek ezek, abból az alkalomból jöttek, a mikor a »La Terre« a Természettudományi Társulat könyvkiadó-cyklusában magyarul: A Föld, A Földgömb életjelenségeinek leírása. I. A kontinensek. 1879. II. Az oceán. — A légkör. — Az élet 1880. Király Pál és Révész Samu fordításában megjelent.¹⁾

Az egyik levél Szily Kálmánnak, a másik Király Pálnak szól. Mindennapos tartalmukban is ragyogó nyelvezet, szerénység és melegség, a nagy és igaz egyéniségek búbája csillog.

Tudósnak a szó közkeletű értelmezésében Reclus Elisée-t nem nevezhetni, mert tudományos vizsgálódások, fölfedezések, földrajzi részletkutatások eredményei nem fűződnek nevéhez. A Föld országairól azonban többet tudott mint kortársai közül

¹⁾ Reclus munkáiból még kettőt ültetett át a Kir. Magy. Természettud. Társulat a magyar nyelvbe: »A hegyek története« és »Patak élete« című két kis gyönyörű könyvet.

akár ki. Lelkiismeretesen felkutatta az adatokat és mindig beleélte magát abba az országba, a közé a nép közé, a melyről épen írt.

Pedáns kritikával nem szabad és nem is illik Reclus munkáit illetni, bizony tévedés van azokban elég; azonban ha népszerű módon írt könyveinek mindig érdekes tárgyát, bőséges adatait, gyönyörű képeit és poetikus stylusát mérlegeljük, akkor Reclus Elisée-t minden időre mint az ismeretterjesztő irodalomnak remekíróját nevezhetjük.

KÖTET.	I. Fábíán Gábor rendes tagról. <i>Zichy Antal</i> t. tagtól	— kor. 20 fill.
	II. Tanárky Gedeon lev. tagról. <i>Tóth Lőrincz</i> r. tagtól	— > 80 >
	III. Dr. Zlamál Vilmos lev. tagról. <i>Galgóczy Károly</i> lev. tagtól	— > 20 >
	IV. Fleischer Leberecht Henrik k. t.-ről. <i>Goldziher Ign.</i> l. tagtól	— > 60 >
	V. Hornyik János lev. tagról. <i>Szilágyi Sándor</i> r. tagtól	— > 40 >
	VI. Reichard Henrik Vilmos k. tagról. <i>Kanitz Ágost</i> lev. tagtól	— > 40 >
	VII. Boissier Péter Edmund k. tagról. Dr. <i>Haynald Lajos</i> t. tagtól	— > 40 >
	VIII. Greguss Ágost rendes tagról. <i>Bánóczy József</i> l. tagtól	— > 40 >
	IX. Grote Artur külső tagról. Dr. <i>Duka Tivadar</i> l. tagtól	— > 20 >
	X. Rózsay József t. tagról. Dr. <i>Batizfalvy Sámuel</i> l. tagtól	— > 40 >

I. KÖTET.	I. Petzval Ottó r. tagról. <i>Kondor Gusztáv</i> l. tagtól	— > 20 >
	II. Ökröss Bálint lev. tagról. <i>Tóth Lőrincz</i> r. tagtól	— > 40 >
	III. Hunfalvy János r. tagról. <i>Keleti Károly</i> r. tagtól	— > 60 >
	IV. Tóth Ágoston lev. tagról. <i>Hollán Ernő</i> t. tagtól	— > 40 >
	V. Oppolzer Tivadar külső tagról. <i>Konkoly Miklós</i> tiszt. tagtól	— > 30 >
	VI. Paúr Iván lev. tagról. <i>Hampel József</i> l. tagtól	— > 50 >
	VII. Pauer János l. tagról. Dr. <i>Czobor Béla</i> l. tagtól	1 > 20 >
	VIII. Heer Oszwald külső tagról. <i>Klein Gyula</i> l. tagtól	— > 80 >
	IX. Balogh Kálmán r. tagról. <i>Högyes Endre</i> r. tagtól	1 > 20 >
	X. Pott Frigyes Ágoston k. tagról. <i>Pecz Vilmos</i> l. tagtól	— > 40 >
	XI. Danielik János t. tagról. <i>Szvorényi József</i> t. tagtól	— > 60 >
	XII. Apáthy István r. tagról. <i>Matlekovich Sándor</i> l. tagtól	— > 60 >
	XIII. Rómer F. Flóris r. tagról. <i>Hampel J.</i> l. tagtól	1 > 20 >
	XIV. Zsigmondy Vilmos l. tagról. <i>Péchy Antal</i> l. tagtól	— > 50 >
	XV. Rónay János Jácint r. tagról. <i>För Antal</i> l. tagtól	— > 60 >

II. KÖTET.	I. Pesty Frigyes r. tagról. <i>Ortvay Tivadar</i> l. tagtól	— > 80 >
	II. Gorové István t. tagról. <i>György Endre</i> l. tagtól	— > 40 >
	III. Beöthy Leó l. tagról. <i>György Endre</i> l. tagtól	— > 40 >
	IV. Jendrassik Jenő r. tagról. <i>Klug Nándor</i> l. tagtól	— > 60 >
	V. Rádzsa Rádzsendralála Mitra k. t.-ről. <i>Duka Tivadar</i> l. tagtól	— > 80 >
	VI. Kacsovics Lajos l. tagról. <i>Nagy Iván</i> r. tagtól	— > 20 >
	VII. Ballagi Mór r. tagról. <i>Imre Sándor</i> r. tagtól	1 > — >
	VIII. Lenhossék József r. tagról. <i>Mihalkovics Géza</i> r. tagtól	— > 90 >
	IX. Haán Lajos l. tagról. <i>Zsilinszky Mihály</i> l. tagtól	— > 60 >
	X. Keleti Károly r. tagról. <i>Jekelfalussy József</i> l. tagtól	— > 60 >

III. KÖTET.	I. Szücs István lev. tagról. <i>Ballagi Géza</i> l. tagtól	— > 60 >
	II. Renan mint orientalista. <i>Goldziher Ignác</i> r. tagtól	2 > — >
	III. Pančić József külső tagról. <i>Kanitz Ágost</i> l. tagtól	— > 80 >
	IV. Báró Kemény Gábor t. tagról. <i>György Endre</i> l. tagtól	— > 60 >
	V. Wenzel Gusztáv r. tagról. <i>Vécsey Tamás</i> r. tagtól	1 > 50 >
	VI. Sir Richard Owen k. tagról. <i>Margó Tivadar</i> t. tagtól	1 > — >
	VII. Vajkay Károly l. tagról. <i>Tóth Lőrincz</i> r. tagtól	— > 60 >
	VIII. Grünwald Béla l. tagról. <i>Láng Lajos</i> r. tagtól	— > 60 >
	IX. Deák Farkas r. tagról. Báró <i>Radvánszky Béla</i> t. tagtól	— > 30 >
	X. Szabó Károly r. tagról. <i>Szilágyi Sándor</i> r. tagtól	— > 30 >
	XI. Markusovszky Lajos t. tagról. <i>Högyes Endre</i> r. tagtól	— > 60 >
	XII. Roscher Vilmos k. tagról. <i>Kautz Gyula</i> r. tagtól	1 > 50 >

IX. KÖTET.	I. Cantà Caesar k. tagról. <i>Óváry Lipót</i> l. tagtól	— > 60 >
	II. Dankó József lev. tagról. <i>Pór Antal</i> r. tagtól	— > 60 >
	III. Nagy Imre r. tagról. <i>Fejérpataky László</i> r. tagtól	— > 50 >
	IV. Ludwig K. F. V. k. tagról. <i>Klug Nándor</i> r. tagtól	— > 60 >
	V. Kronecker Lipót k. tagról. <i>Rados Gusztáv</i> l. tagtól	— > 30 >
	VI. Margó Tivadar t. tagról. <i>Entz Géza</i> r. tagtól	— > 60 >
	VII. Gneist Rudolf k. tagról. <i>Concha Győző</i> l. tagtól	— > 80 >

IX. KÖTET.	VIII. Du Bois-Reymond E. k. tagról. <i>Thanhoffer L.</i> r. tagtól ...	—	kor. 60	fil.
	IX. Xántus János l. tagról. <i>Mocsáry Sándor</i> l. tagtól ...	—	> 60	>
	X. Hazslinszky Frigyes r. tagról. <i>Mágócsy-Dietz S.</i> l. tagtól ...	—	> 80	>
	XI. Finály Henrik l. tagról. <i>Márki Sándor</i> l. tagtól ...	1	> 20	>
	XII. Török József és Antal Géza tagokról. <i>Högyes Endre</i> r. tagtól ...	—	> 60	>

X. KÖTET.	I. Spencer Wells k. tagról. <i>Duka Tivadar</i> l. tagtól ...	—	> 30	>
	II. Szathmáry György l. tagról. <i>Zsilinszky Mihály</i> r. tagtól ...	—	> 60	>
	III. Gladstone W. E. k. tagról. <i>György Endre</i> l. tagtól ...	—	> 60	>
	IV. Ábel Jenő l. tagról. <i>Hegedüs István</i> l. tagtól ...	—	> 60	>
	V. Horvát Boldizsár t. tagról. <i>Tóth Lőrincz</i> r. tagtól ...	1	> —	>
	VI. Nagy Iván r. tagról. <i>Márki Sándor</i> l. tagtól ...	—	> 40	>
	VII. Mihalkovics Géza r. tagról. <i>Thanhoffer Lajos</i> r. tagtól ...	—	> 50	>
	VIII. Pasteur Lajos k. tagról. <i>Högyes Endre</i> r. tagtól ...	1	> —	>
	IX. Capasso Bertalan k. tagról. <i>Óváry Lipót</i> l. tagtól ...	—	> 30	>
	X. Jurányi Lajos r. tagról. <i>Mágócsy-Dietz Sándor</i> l. tagtól ...	1	> —	>
	XI. Bunsen Róbert k. tagról. <i>Than Károly</i> r. tagtól ...	1	> —	>
	XII. Gr. Andrássy Manó l. tagról. <i>Br. Radvánszky Béla</i> t. tagtól ...	—	> 30	>

XI. KÖTET.	I. Domanovszky Endre l. tagról. <i>Alexander Bernát</i> l. tagtól ...	—	> 30	>
	II. Hauer Ferencz k. tagról. <i>Böckh János</i> l. tagtól ...	1	> 20	>
	III. Télfy Iván l. tagról. <i>Pecz Vilmos</i> l. tagtól ...	—	> 80	>
	IV. Szilágyi Sándor r. tagról. <i>Fraknói Vilmos</i> r. tagtól ...	2	> —	>
	V. Laufenauer Károly l. tagról. <i>Ketty Károly</i> l. tagtól ...	—	> 30	>
	VI. Arneth Alfréd k. tagról. <i>Károlyi Árpád</i> r. tagtól ...	—	> 40	>
	VII. Hollósy Jusztinián l. tagról. <i>Fehér Ipoly</i> t. tagtól ...	—	> 40	>
	VIII. Jekelfalussy József r. tagról. <i>Vargha Gyula</i> l. tagtól ...	—	> 40	>
	IX. Fodor József r. tagról. <i>Högyes Endre</i> r. tagtól ...	—	> 20	>
	X. Horvát Árpád l. tagról. <i>Károlyi Árpád</i> r. tagtól ...	—	> 40	>
	XI. Halász Ignác l. tagról. <i>Szilasi Móricz</i> l. tagtól ...	—	> 40	>
	XII. Tóth Lőrincz r. tagról. <i>Vécsey Tamás</i> r. tagtól ...	1	> —	>

XII. KÖTET.	I. Taine Hippolyt k. tagról. <i>Alexander Bernát</i> l. tagtól ...	—	> 60	>
	II. Heller Ágost r. tagról. <i>Fröhlich Izidor</i> r. tagtól ...	—	> 60	>
	III. Kerékgyártó Árpád l. tagról. <i>Békefi Remig</i> l. tagtól ...	—	> 60	>
	IV. Plósz Pál l. tagról. <i>Lengyel Béla</i> r. tagtól ...	—	> 30	>
	V. Bethlenfalvi Balássy Ferencz l. tagról. <i>Szentkláray Jenő</i> l. tagtól ...	—	> 80	>
	VI. Kondor Gusztáv l. tagról. <i>Kövesligethy Radó</i> l. tagtól ...	—	> 60	>
	VII. Krones Ferencz k. tagról. <i>Wertheimer Ede</i> l. tagtól ...	—	> 30	>
	VIII. Bertrand Sándor k. tagról. <i>Wosinsky Mór</i> l. tagtól ...	—	> 30	>
	IX. Torma Károly r. tagról. <i>Téglás Gábor</i> l. tagtól ...	—	> 60	>
	X. Czobor Béla r. tagról. <i>Békefi Remig</i> l. tagtól ...	—	> 80	>
	XI. Ráth Zoltán l. tagról. <i>Vargha Gyula</i> l. tagtól ...	—	> 60	>
	XII. Szigeti József l. tagról. <i>Berczik Árpád</i> l. tagtól ...	—	> 45	>

XIII. KÖTET.	I. Mátyás Flórián r. tagról. <i>Békefi Remig</i> l. tagtól ...	—	> 40	>
	II. Pulszky Ágost l. tagról. <i>Concha Győző</i> r. tagtól ...	—	> 80	>
	III. Staub Móricz l. tagról. <i>Mágócsy-Dietz S.</i> l. tagtól ...	—	> 80	>
	IV. Gróf Kuun Géza tiszt. és ig. tagról. <i>Goldziher I.</i> r. tagtól ...	—	> 60	>
	V. Br. Radvánszky Béla t. és ig. tagról. <i>Zsilinszky M.</i> r. tagtól ...	—	> 60	>
	VI. Fayer László lev. tagról. <i>Balogh Jenő</i> lev. tagtól ...	1	> —	>
	VII. Hoffmann Pál r. tagról. <i>Vécsey Tamás</i> r. tagtól ...	—	> 30	>
	VIII. Wosinsky Mór l. tagról. <i>Ortvay Tivadar</i> r. tagtól ...	1	> —	>

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
ELHÚNYT TAGJAI FÖLÖTT TARTOTT
EMLÉKBESZÉDEK.

SZERKESZTI A FŐTITKÁR.

XIII. KÖTET. — 10. SZÁM.

EMLÉKBESZÉD
CSAPLÁR BENEDEK

LEV. TAG FÖLÖTT

ORTVAY TIVADAR

R. TAGTÓL

(Olvastatott a M. Tud. Akadémia 1908. évi április 27-én tartott összes ülésén.)

ARCZKÉPPEL.

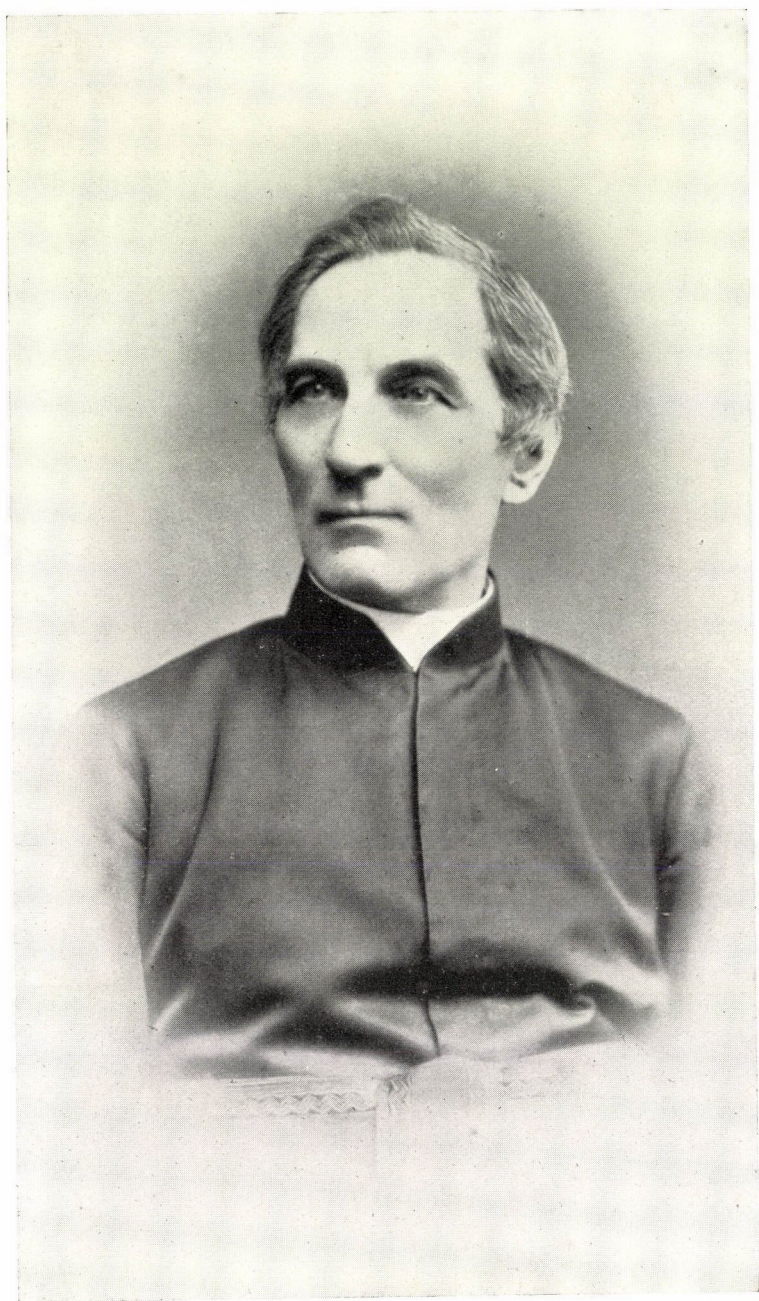
Ára 1 K 20 f.

BUDAPEST.

KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA.

1908.

I. KÖTET.	I. Korponay János l. t.-ről. <i>Kápolnai Pauer István</i> l. tagtól	— kor. 20 fl.
	II. Suhayda János lev. tagról. Dr. <i>Konek Sándor</i> r. tagtól ...	— » 20 »
	III. Morócz István lev. tagról. <i>Galgóczy Károly</i> lev. tagtól ...	— » 20 »
	IV. Révész Imre l. tagról. <i>Ballagi Mór</i> r. tagtól ...	— » 40 »
	V. Broca Pál külső tagról. <i>Lenhossek József</i> r. tagtól ...	— » 60 »
	VI. Asbóth Lajos lev. tagról. <i>Kápolnai Pauer István</i> lev. tagtól	— » 20 »
	VII. Ami Boué külső tagról. Dr. <i>Szabó József</i> r. tagtól ...	— » 20 »
	VIII. Fabritius Károly lev. tagról. <i>Kozma Ferencz</i> lev. tagtól ...	— » 80 »
	IX. Jerney János emlékezete. <i>Gyárfás István</i> lev. tagtól ...	— » 40 »
	X. Mihályi Károly lev. tagról. <i>Domanovszky Endre</i> lev. tagtól	— » 20 »
II. KÖTET.	I. Molnár Aladár levelező tagról. <i>Tanárky Gedeon</i> l. tagtól	— » 40 »
	II. Árkosi Benkő Dániel lev. tagról. <i>Galgóczy Károly</i> lev. tagtól	— » 20 »
	III. Mailáth Gy. emlékezete. Gr. <i>Szécsen Antal</i> t. tagtól ...	— » 20 »
	IV. Charles Róbert Darwin k. tagról. <i>Margó Tivadar</i> r. tagtól	— » 80 »
	V. Wöhler Frigyes k. tagról. <i>Nendtvich Károly</i> l. tagtól ...	— » 20 »
	VI. Érkövy Adolf l. tagról. <i>Galgóczy Károly</i> l. tagtól ...	— » 20 »
	VII. Zsivora György l. tagról. <i>Tóth Lőrincz</i> rendes tagtól ...	— » 40 »
	VIII. Fenzl Ede k. tagról. Dr. <i>Haynold Lajos</i> igazg. és t. tagtól	— » 60 »
	IX. Sainte-Claire Deville Henrik k. t.-ről. <i>Than Károly</i> r. tagtól	— » 60 »
	X. Mignet Ferencz k. tagról. <i>Trefort Ágoston</i> igazg. tagtól ...	— » 20 »
III. KÖTET	I. Tarczy Lajos rendes tagról. <i>Török József</i> r. tagtól ...	— » 20 »
	II. Thiers Lajos Adolf k. tagról. <i>Trefort Ágoston</i> t. tagtól	— » 20 »
	III. Lönnrot I. k. tagról. <i>Hunfalvy Pál</i> r. tagtól ...	— » 40 »
	IV. Baintner János l. tagról. <i>Apáthy István</i> r. tagtól ...	— » 20 »
	V. Guizot Ferencz k. tagról. <i>Trefort Ágoston</i> t. tagtól ...	— » 20 »
	VI. Horváth Cyrill tiszt. tagról. Dr. <i>Pauer Imre</i> tiszt. tagtól	— » 20 »
	VII. Davis József Bernát k. tagról. <i>Lenhossek József</i> rendes tagtól	— » 40 »
	VIII. Vandrák A. lev. tagról. <i>Vécsey Tamás</i> lev. tagtól ...	— » 40 »
	IX. Konek Sándor r. tagról. <i>Kautz Gyula</i> r. tagtól ...	— » 20 »
	X. Kruesz Krizosztom t. tagról. <i>Hollósy Jusztinián</i> lev. tagtól	— » 40 »
IV. KÖTET	I. Zsoldos Ign. r. tagról. <i>Tóth Lőrincz</i> r. tagtól ...	— » 60 »
	II. Benfey Tivadar k. tagról. <i>Budenz József</i> r. tagtól ...	— » 20 »
	III. Frankenburg Adolf l. tagról. <i>Vadnai Károly</i> l. tagtól ...	— » 40 »
	IV. Tárkányi Béla József t. tagról. <i>Szvorényi József</i> t. tagtól	— » 60 »
	V. Dr. Henle Jakab k. tagról. Dr. <i>Mihalkovics Géza</i> r. tagtól	— » 20 »
	VI. Pompéry János l. tagról. <i>Joannovics György</i> t. tagtól ...	— » 20 »
	VII. Gyárfás István l. tagról. <i>Szilágyi Sándor</i> r. tagtól ...	— » 20 »
	VIII. Kovács Pál lev. tagról. <i>Vadnai Károly</i> r. tagtól ...	— » 20 »
	IX. Ladányi Gedeon l. tagról. <i>Szabó Károly</i> r. tagtól ...	— » 20 »
	X. Korizmicz László t. tagról. <i>Galgóczy Károly</i> lev. tagtól ...	— » 20 »

Caplan Benedek

EMLEKBESZÉD CSAPLÁR BENEDEK FÖLÖTT.

ORTVAY TIVADAR r. tagtól.

(Olvastatott a M. Tud. Akadémia 1908. évi április 27-én tartott összes ülésén.)

I.

Mikor 1906 augusztus hó 13-ikán, az esti órákban híre futott, hogy egy, napi sétájáról hazatérő 86 éves aggastyán papot egy a szocziáldemokrata tanoktól megtévelyedett durvalelkű gázgyári munkás Budapest belvárosában nyilvános téren halálra inzultált, fájdalmas, mély keserőséggel telt el minden jobbjézésű ember, megdöbbenve a hallatlan, alávaló gaztett iszonyatosságán. A megtámadt aggastyán az inzultus következtében kevés nap mulva, augusztus 19-ikén kiszenvedett. Valósággal vértanúja lett papi hivatásának, mert az orvtámadás őt éppen papi minőségénél fogva érte. Ez a megtámadt és vértanúságot vallott agg férfiú Akademiánk nagyérdemű s közbecsülésben álló tagja: *Csaplár Benedek*, kegyesrendi szerzetes, a kinek az emlékének kegyeletes megünneplésére ma itt egybegyülekeztünk. Annál kegyeletesebben tesszük ezt, mélyen tisztelt Akadémia, mennél inkább áthat mindnyájunkat az a tudat, hogy az állásának, papi hivatásának hitvallójává lett tisztos férfiú nyilvános működése elejétől kezdve önzetlen munkásságával, ideális lelkiületével s fennen röpdöső nemes gondolkodásával mindnyájunk osztatlan becsülésére és tiszteletére érdemesítette magát.

Csaplár Benedek, eredeti keresztnévén Gáspár 1821 január 3-ikán¹⁾ született Pozsony megyében, a Csallóközben, Dunaszerda-

¹⁾ Csak elnézésből teszik születésének napját jun. 5-ikére Ferenczy-Danielik, Moenich-Vutkovich és Wurzbach. Helyesen közlik Nagy Alajos

helyen, mint Csaplár Ignác közbecsülésben állott értelmes és jómódú polgár és ennek jámborlelkű neje, Dobos Erzsébet fia. Középiskolai tanulmányait a szülői házban nyert gondos neveltetés után 1830—31-ben az érsekújvári algimnáziumban kezdette meg, hol fogékony lelkületére nem csekély befolyással volt Csikmérő Kristóf szent Ferencz-rendű magyar hitszónok. Majd aztán 1831—32-ben a sz. Benedek-rend pozsonyi és 1833—35-ben ugyanazon rend nagyszombati gimnáziumaiban végezte tanulmányait. Pozsony a maga táji szépségével, gazdag s nevezetes flórájával, az országgyűlések látványosságai által élénkített városi forgalmával, Nagyszombat, a magyar Róma ellenben az ott a törökvilág idején felpezsdült hierarchikus élet történeti emlékeivel gyöngéd kedélyének érzelmeit még hatásosabban ösztökölték. A szerzetesi tanítói hivatáshoz való vonzalma kezdetben a sz. Benedek-rend, utóbb mégis a kegyes tanító-rend felé terelte őt elhatározásában s 1836 szept. 14-ikén be is lépett piaristának Privigyén. Ekkor vette fel az általa tetteiben és érényeiben különösen csodált sz. Benedek tiszteletére a *Benedek* nevet.

Már mint a rend másodéves novicziusa megkezdte a privigyei elemi iskola első osztályában a tanítást. E mellett foglalkozott a latin, német, magyar litteraturával is. Ovidius elegiái, Gessner és Gellert művei, Révai elegyes versei és Berzsenyi ódái voltak olvasmányai. Ezek nagy részét könyv nélkül is magáévá tette. Majd a novicziátus után folytatta a tanítást ugyancsak Privigyén 1838—39-ben a 2-ik latin, 1839—40-ben Podolinban a 3-ik osztályban, 1840—41-ben pedig Beszterczén. Ez az idő is a tanításon kívül az önképzésben telt el hasznosan. Fenelon Talemaque-ja, Lessing Laokoonja, Leibnicz Theodiceája, azonkívül egyes francia pedagógiai, valamint némely magyar művek: Horváth Cyrill, Horváth Endre, Czuczor Gergely, Dugonics András könyvei kerültek tanulmányi sorra.

és Szinnyei József, valamint Pallas Nagy Lexicon IV., 620. Megjegyezzük, hogy Csaplár életviszonyaira és tudományos működésére két dolgozat jelent meg eddig: egyik a Nagy Alajosé *Csaplár Benedek* címen az Abafi-féle: *Figyelő* XI. köt. 52—69. ll. Budapest, 1881. A másik dr. Prónai Antalé *Csaplár Benedek emlékezete* címen. Budapest, 1907. A Szent-István-Társulat tudományos és irodalmi osztályának felolvasó üléseiből. 64. sz. Mindkettő azonos felvételű arcképpel.

1841-ben egyik hű vágya teljesült: Kolozsvárra került, hol két éven (1841—43.) át a bölcsészeti tanulmányokat végezte, egyúttal a klasszikus litteraturával még hathatósabban foglalkozva. Teológiára (1843—45.) Nyitrára és (1845—46.) Pozsony-Szentgyörgyre küldték. Végül 1846-ban letette a szerzetesi ünnepélyes fogadalmat. Ez év augusztus 6-ikán szentelték áldozópappá.

Mint rendtag, az ifjú tanár újból Kolozsvárra került, hol 1846—48-ban az 1-ső és 2-ik gimnázialis osztályokban tanított. Ugyanott tartott egyes ünnepélyes alkalmakkor magyar és német szentbeszédeket is, melyeknek szándékba vett kiadását a bekövetkezett forradalmi zivatar hiúsította meg. Egyéb fennmaradó szabad idejét Platon Politeia-ja lefordításának szentelte. 1849-ben már Budán volt, de még Buda ostroma előtt április havában Magyar-Óvárra helyezték át, hol 2 éven át a 4-ik és 1-ső gimnázialis osztályokban tanított. Innen küldött egyes cikkeket a Pesti Naplónak és más lapoknak. Egyébként hellen tanulmányaiba merült el. Majd 1850—51-ben betegeskedése következtében Pozsony-Szentgyörgyre jött, honnan több ízben a kedvező alkalmat felhasználva, Bécsbe rándult az ott levő gazdag tudományos gyűjtemények tanulmányozására. A Kis-Kárpátok lejtőjén fekvő kis városka kedvező alkalmat szolgáltatott neki már régebben megkezdett növénytani tanulmányai folytatására. Irt a mellett egyes, a magyar irodalom és nyelv körébe vágó cikkeket a Pesti Naplóba, avagy a csallóközi népszokásokat ismertető közleményeket az Új Magyar Múzeum számára.

Egészségének helyreállása után 1851-ben Lévára, 1852-ben Nyitrára, majd 1853-ban Szegedre költözött. Léván is írt cikkeket a Pesti Naplóba s résztvett a Szepesi Imre által kiadásra tervezett görög-magyar kézi szótár készítésében. E munkát aztán Nyitrán is folytatta, a mellett, hogy néphagyományokat gyűjtött és buzgón botanizált. Szegeden, az Alföld nagy metropolisában, egyfolytán 14 évig működött, jeléül annak, hogy ezen, a rendnek legkiválóbb intézeteinek egyikén, a gimnázialis felsőbb osztályokban tanáruul jól megállotta helyét. Pedig nem kis életrevalóság, nem kis erőlködésű verseny kellett ahhoz, hogy ott helyét jól megállhassa. Mert akkoriban a szegedi gimnázium nagy és híres tanárok versenytere volt. Akkor tanított ott: Horváth Cyrill, Somhegyi (Schröck) Ferencz, Cserkuthy (Czech) József, Való József, Kustár

Ignác, Tóth János s még több kiváló tagja a jeles rendnek. Mondhatni valamennyien vezéremberek iskolában s a városi társadalomban. Csaplár e hírben álló nemes versenytársak között lángoló lelkesedéssel és a legnemesebb ambícióval élt tanári hivatásának. Hogy máris kimagasló készsége daczára mennyire vágyakozott mindegyre nagyobb önművelődés után, mutatja az, hogy 1854-ben a nyári szünidőt tudományos és tanügyi tapasztalatok szerzése céljából ismét Bécsben töltötte. Másszor a nyári szünidőt meg arra használta fel, hogy Ipolyi társaságában műemlékek tanulmányozására tett egyes megyékben kirándulásokat.

Ha Csaplár szegedi tartózkodása alatt kifejtett munkásságát közelebbről tekintjük, el kell bámulnunk tevékenységének sokoldalúságán és szaporaságán. A tanításon kívül temérdek közhasznú cikke jelent meg a Pesti Naplóban, a temesvári Delejtűben, a Magyar Nyelvészetben, a Szegedi Híradóban. Nemcsak iskola- és tanügyre, nőnevelésre vonatkoznak ezek, hanem a közelet legheterogénebb állapotaira: társadalomra, községrendezésre, színészetre, irodalomra, művészetre, iparra, egészségügyre, árva- és kórházakra, női jótékony bazárookra, gyümölcsfa-tenyésztésre, kertészetre, tiszai védművekre is. Mind e cikkekkel oktatólag, serkentőleg, buzdítólag és biztatólag hatott. Alább e tevékenységét részletesebben is megismertetjük s itt csak arra emlékeztetünk, hogy Csaplár különösen Szeged körül annyi és oly kiváló érdemeket szerzett, mint kevés más. Ő sürgette a szegedi árvaház alapítását,¹⁾ sőt az alapítás előmozdítására előbb 100, utóbb 500 forintnyi ajánlatot is tett.²⁾ Ő karolta fel az iparos legény-

¹⁾ *Árvaház-ügy.* Megj. a *Szeged* 1866. évf. 1. sz. — *Szerény felszólalás a szegedi árvaház ügyében.* Egy vándor honfi. Megj. a *Szeged* 1866. évf. 5—10. sz.

²⁾ *Igénytelen indítvány a szegedi inség enyhítésére.* (100 frt ajánlattal a Szegeden felállítandó árvaház, gyermekmenhely vagy szeretetház-féle intézetre.) Egy vándor hazafitól. Megj. a *Szegedi Híradó* 1864. évf. 10. sz. A következő évben még hatásosabban cikkezik ez ügyben, buzdítva tetteles adakozásra, igazi keresztényszeretetre. Ő maga 500 o. é. frt iránt való kezességet vállal, kész 300 frtot azonnal, 200 frtot pedig az árvaház létrejöttkor lefizetni. L. *Vajjon minő üdvös tanulság vonható ki számunkra Theodosius atya példájából?* Egy vándor honfitól. Megj. a *Szegedi Híradó* 1865. évf. 31., 32., 33. sz.

egylet ügyét.¹⁾ Hozzászólott a szegedi színház,²⁾ a szegedi Széchenyi egyesület,³⁾ a szegedi kaszinó,⁴⁾ kérdéseihez. Ő hozta szóba Szeged talajviszonyainak rendezését, javalva a mesterségesen alakított, vízzel megtelű s békatanýákká váló gödrök betemetését.⁵⁾ Ő buzditott Szeged történetének megírására, oly társulat létrejöttén fáradozva, melynek minden egyes tagja külön-külön irányban gyűjtse a feldolgozandó anyagot.⁶⁾ A munkából itt sem rekesztette ki magát. Az épület felépítésében mint napszámosmunkás kívánt részt venni. Tényleg adatokat közölt Szeged város szellemi művelődésének történetéhez.⁷⁾ Ismertette a szent Ferenczrendiek emlékiratait és a kegyesrendiek levéltárát.⁸⁾ Kutatta a babonákat⁹⁾ és másolta a boszorkánypöröket, melyeket Ipolyi aztán fel is használt Mythológiájában.¹⁰⁾ Csaplár pendítette meg továbbá

1) *A helybeli iparossegéd-egyletről.* K... Megj. a *Szegedi Híradó* 1861. évf. 93. sz. — *Az iparosélet belső viszonyai.* Megj. a *Szegedi Híradó* 1862. évf. 55—57. sz. — *Egyesületi viszonyaink különösen az iparoséletben.* Megj. a *Szegedi Híradó* 1862. évf. 67. sz. — *A szegedi iparos-legényegylet I. évi értesítvénye.* Megj. a *Szegedi Híradó* 1862. évf. és kül. nyomtatban. — *A szegedi iparos-segédégyelet fejleményei.* Megj. az *Idők Tanúja* 1865. évf. 294—95. sz. — *Iparosaink sülyedésének okai.* Megj. a *Szeged* 1866. évf. 1. sz.

2) *Néhány szó városunk multja érdekében* (különösen kérdés a P. Deményi László indítványa nyomán 1735. létesült színház iránt. C. B. G. Megj. a *Szeged* 1865. évf. 10—13. sz.

3) *Széchenyi-egylet terve Szegeden.* Megj. a *Szegedi Híradó* 1860. évf. 42. sz.

4) *Casino s holmi egyéb.* Megj. 6. 8. 9. jegy alatt a *Szegedi Híradó* 1862. évf. 101. és 104. sz.

5) *Alföldi viszonyok. Az úgynevezett csöppörkék és kácsafészkek Szegeden.* 100-tól. Megj. a *Szegedi Híradó* 1860. évf. 38. sz.

6) *Pályázatmegújítás Szeged történetének megírására.* C. B. G. Megj. a *Szeged* 1866. évf. 14—17. sz.

7) *Visszapillantás Szeged gyászos multjába.* Történeti adatok. C. B. G. (*Magyar alföldi képes könyvtár.* 1864.)

8) *Adatok Szeged szellemi művelődésének történelméhez.* Megj. Knauz: *Magyar Sion* 1864. II., 494—510.

9) *Egy kis megjegyzés az »Alföldi babonák« című gyűjteményre.* Karcsányéki G. Megj. a *Vasárnapi Ujság* 1864. évf. 8. és 9. sz. Sok erre vonatkozó adatot közölt az *Új Magy. Múzeum* 1851—52. évf.

10) Karcsay feláldozó hazafisága és barátságának köszönjük a 12 szegedi 1728—1744. boszorkánypöröt, lemásolva a város levéltárából (közöt-

a Dugonics-szobor eszméjét,¹⁾ a mi akkoriban nemzeti »ébresztés« számba ment. Hiszen az »Etelka« szerzője II. József nemzetellenes törekvéseinek a támadója. Nálánál senki sem tett többet Dugonics emlékének érdekében,²⁾ síremlékének,³⁾ életrajzának ügyében,⁴⁾ munkásságának kiemelésében.⁵⁾ Ő hozta javaslatba Dugonics műveinek új kiadását.⁶⁾ Dugonics Andrást Csaplár úgy tekintette, mint szellemi örökhagyóját, kinek szelleme őt már gyermekkorban befolyásolta.⁷⁾ A mi a Dugonics-kultuszt csak előmozdíthatta, abban ő nem késedelmeskedett. Nemcsak a Szegedi Híradóban újíttatta fel ismételten a város e nagy szülöttjének emlékét, hanem nagyobb körben is óhajtotta a figyelmet rája fordítani. Egyebek közt szóba hozta emlékét a Pesti Naplóban,⁸⁾ azonkívül megküldötte Dugonicsnak Tapolcsányi Gergely szegedi rektorhoz 1768 május 21-én intézett levelét Pesty Frigyesnek azon kérelemmel, hogy azt, ha elég méltónak tartja, a Magyar Történelmi Társulat hónapi gyűlésén mutassa be. Ekként vélte ő, hogy a »hazafias irodalom szorgalmas művelőjének, a hazafias érzület buzgó apostolának s több tekintetben a nemzeti művelődés előmozdítójának sírjára evvel is egy szerény nefelejts

tük a Palugyaynál töredékesen s néhol hibásan közlöttek kiegészítései s kiigazításai is). (*Mythologia* 416. l. ¹⁾ jegyz.)

¹⁾ *Egy kis eszmecsere a Dugonics-szobor ügye iránt.* K—i. Megj. a *Szegedi Híradó* 1861. évf. 44. sz.

²⁾ *Dugonics András emléke.* Karcasai G. Megj. a *Szegedi Híradó* 1859. évf. 25. sz. — *Dugonics emlékezete.* Karcasanyéki G. Megj. a *Szegedi Híradó* 1861. évf. 58. sz.

³⁾ *Nefejejts-koszorú Dugonics András síremlékére.* Karcasai G. Megj. a *Szegedi Híradó*-ban és kül. nyomatban. Szeged, 1859.

⁴⁾ *Jegyzetek Dugonics András síremléke- s életrajzához,* közzétéve a *Magyar Sajtó* 1855. évf. 36. sz.

⁵⁾ *Emlékeztetés Dugonics András munkás pályájára.* Karcasanyéki G. Megj. a *Szegedi Híradó* 1861. évf. és külön nyomatban.

⁶⁾ *Dugonics műveinek új kiadásáról.* Megj. a *Szegedi Híradó* 1860. évf. 65. sz.

⁷⁾ »Részemről — írja — Dugonics szellemének reám hatását már jóval előbb, semmint Szegedre kerültem, sőt mondhatom gyermekkorom óta tapasztaltam. Mint szerzetesnövendéket Dugonics példája buzdított már újonczéveimben arra, hogy Erdélybe kívánkozzam.« (*Magyar Sion* 1868. VI., 908.)

⁸⁾ *Társadalmi állapot* (Dugonics emlékügy). Közzétéve a *Pesti Napló* 1854. decz. 16. sz.

lenne ültetve». 1) Az érdekes levelet különben ő maga közölte a Magyar Sionban. 2) Aziránt is buzgólkodott, hogy Dugonics leghívebb arczképe szorítsa ki a forgalomba jött torzított példányokat. 3) Ezeket tekintetbe véve, azt hiszszük, hogy Csaplár nagyon is érdemessé tette magát Szeged népének különös tiszteletére. Legalább is arra, hogy róla a városi közgyűlés Szeged valamelyik utcáját *Csaplár-utczának* nevezze el.

Szegedről Csaplár 1867-ben a tatai középiskola igazgatója lett s mint ilyen résztvett a báró Eötvös József által Budán összehívott tanári konferenciában. Nem maradt ő itt szótlan abban az eszmecserében, mely a gimnáziumi és főreáliskolai igazgatók tanácskozásában elhangzott. Annyira tapasztalt pedagógus volt, hogy nem helyeselhetette a rögtönös tanulmányi rendszerváltoztatást, a mely véleményében őt utóbb a tapasztalat fényesen igazolta is.

Tatán azonban, hol az igazgatói teendők elvégzésén kívül a hittant is tanította, csak 3 éven át működhetett, mert rendjének kormányza őt 1870-ben Budapestre helyezte át és pedig oly megbízás mellett, mely eddigi működése eredményeinek elismerésül szolgálhatott. Felmentette őt minden tanítási és adminisztrációs teendőktől s tisztán csak a rend történetének megírásával bízta meg. Mint ilyen folytatta Budapesten 36 éven át, egész haláláig a szellemi munkásságot. Már 1871-ben írta meg a magyarországi kegyes tanító-rend történetének tervrajzát, 4) mely híven mutatja, mennyire tisztában volt feladatának követelményeivel. Maga a mű, melynek megírásával rendi előljáróságának bizalma megtisztelte, igaz, nem készült el, de hogy rendtörténetírói minőségében mégis mekkora munkásságot fejtett ki, azt az utána maradt kéziratok és forrásgyűjtemények fennen bizonyítják. Rendje egyes társházainak kézirati forrásait: írott házi történeteit, gazdasági s életirati feljegyzéseit mind összeszedte, egybehorodta azon szándékkal, hogy műve számára mind kiaknázza. Pontos napi feljegyzéseket is tett, úgy a saját napi tapasztalatairól, mint a rendi székhely eseményeiről. A töméredek építőkö, melyet

1) *Magyar Sion* VI., 909.

2) *Magyar Sion* VI., 911—913.

3) *Magyar Sion* VI., 910.

4) *A magyarországi kegyes-tanítórend történetének tervrajza*. Pest, 1871.

ekkép a hazai közoktatás körül nagyban érdemesült rendje szellemi épületének megalkotására összehordott, a mű megírását lehetővé teszi és kilátásba helyezi. Bárki is fogja e nagy kulturális jelentőséggel bíró művet megírni, lehetetlen lesz annak, hogy elismerést és hálát ne szavazzon Csaplár Benedeknek ezen közel négy évtizedig tartott lelkiismeretes, ügybuzgó fáradozásaiért, melyek árán a mű megírását lehetővé tette. Ez a jövőben létesülő nagy mű Csaplár Benedek buzgóságának és alkotó munkásságának éles eleven nyomait mindvégiglen magán fogja viselni.

E folytonvaló munkásság közben virradt reá az 1906. év augusztus 6-ik napja. Nagy, jelentős nap volt ez az ő életében. E napon mutatta be az Egek urának *gyémántmiséjét*! A mily ritka egy ünnep ez általában, oly megható volt az az ő egyszerűségében és ihletettségében Csaplár Benedeknél. Áldása, melyet a gyémántmisés aggastyán ez alkalomból a rend házi kápolnájában rendtársaira és a jelentkezett hívekre mondott, egyúttal végbúcsuzás is volt, mert már néhány nap mulva, augusztus 13-ikán érte Jung József, papgyűlölő nemzetközi anarchista durva merénylete, mely őt földre terítette. Az orvtámadás következményében bekövetkezett lábsonttöréshez csakhamar erősebb láz és tüdővizenyő járult. Augusztus 19-ikén délután $\frac{1}{4}$ órakor örökre elszenderült korának 86-ik, szerzetesi életének 70-ik évében. Az Akadémia koszorút helyezett ravatalára s nagyszámú barátai, tisztelői, ismerősei áldásától kísérve helyezték augusztus 22-én a rendnek a kerepesi-úti temetőben lévő sírboltjába örök nyugalomra.¹⁾

Halála a világtörténelemnek egy nagy intelme. »Sokrates sorsa — mondja egyik búcsuztatója — többször megismétlődik a tudományok történetében: a tudatlanság és a gonoszság kioltja a tudásával tündöklő jóembernek életét. Csaplár Benedeknek is ilyen végzet jutott osztályrészül: e ritka harmonikus életet szétrombolta egy elvadult ember durva ökle.«²⁾

Mondhatni az összes hazai napilapok és folyóiratok szebbnél-szebb kegyeletes megemlékezéssel vettek részt a közgyász-

¹⁾ A szomorú eseményre vonatkozó tüzetesebb adatokat közli Szölgvény János házfőnök a rendtársakhoz intézett nyomtatott körlevelében.

²⁾ *Egyet. Philologiai Közöny* 1906. XXX. évf. 638. l.

ban.¹⁾ A legszebb koszorút mégis, betűkből fonva, egy lelkes idealista, Tóth Béla, tette le a boldogult ravatalára. »Csaplár Benedek, — mondja az Esti levél írója — a kit az őrült izgatás őrültje leterített, minden művelt magyarnak kedves és tisztelt embere. A nép fia ő, és hosszú életét főképpen a népnek szentelte. A nép nyelvének és hagyományainak első, igazán tudományos vizsgálója nálunk. Hatvan éven át gyűjtött adatai a legbecsesebb források. Csupa tiszta természettudományos megfigyelés. Hosszu tanári pályája csupa érdem; irodalomtörténeti munkássága fontos; hetvenéves szerzetesi élete tisztaság és szegénység. S ezt az embert üti le valami elv, ezt az ártatlan öreg embert. Gyémántmiséje után tíz nappal... Esmékért élt, eszmékért hal meg. A vallásosság, a magyarság, a magyar tudomány, a magyar munka emberét érte szegény öreg, roskadt testének leütésével a támadás. Lelke derülten néz az ég felé: psyche, blepson ano! A mi leroskadhatott az ököl alatt, az mulandó. Az örökkévaló dolgoktól nem veheti el a halhatatlanságot ezer-milliom ököl sem.«²⁾

De a külföld is mély megilletődéssel osztozott a hazaiak fájdalmában. A spanyol Thomas Viñas, a római generalátus történetírója és levéltárosa ékes latin költeményben siratja és magasztalja a boldogultat.³⁾ Mindenütt, a hol Csaplár nevét, hírét, munkásságát ismerték: Spanyol-, Olasz-, Francia-, Görög- és Németországban, de sőt túl az óceánon, Amerikában is őszinte, igaz fájdalommal vették tragikus halálának megrendítő hírét.

1) Igen szép a Vincze József dr.: *Csaplár Benedek* című cikke a *Budapesti Hírlap* 1906. aug. 22. XXVI. évf. 229. sz. Azonkívül l. *Budapesti Hírlap* 1906. aug. 15. XXVI. évf. 223. sz. Továbbá u. o. *Csaplár Benedek meghalt* feliratú cikkét 1906. aug. 21. XXVI. évf. 228. sz. és 1906. aug. 23. XXVI. évf. 230. sz. — *Magyar Állam* 1906. aug. 22., XLVII. évf. 189. sz. — *Zászlónk*. Ifjusági lap. Kiadja a Regnum Marianum. 1906. szept. 15. V. évf. Arczéppel. — *Egyházi Közlöny* 1906. aug. 10. XVIII. évf. 32. sz. Arczéppel. — *Religio* 1906. szept. 2. LXV. évf. 19. sz. *Századok* 1906. XL. évf. 671. l. — *Egyet. Phil. Közlöny* 1906. XXX. évf. 638—640. ll.

2) *Pesti Hírlap* 1906. aug. 16. XXVIII. évf. 225. sz.

3) *Carmen parentale gratissimae Rdi adm. P. Benedicti Csaplár memoriae sacrum*. Romae 13 Octobris 1906. Másolatát főt. Kőrösi Albin tanár úrnak köszönöm.

Társaink közül kevésnek jut osztályrészül olyan általános megíratás, mint a milyenben ez a szerény szerzetes, ez az Isten szíve szerint való pap, tagtársunk Csaplár Benedek részesült, kiről egyik napilapunk joggal mondhatta, hogy »az ő élete és munkálkodása korszakos lesz a magyar piarista-rend történetében«. ¹⁾

II.

Am lássuk közelebbről, hogy mi volt Csaplár Benedek egy hosszú emberöltőn át mint ember, mint tanár, mint tudós és író? Kutassuk kifejtett működését és az élet minden változataiban és alakulásaiban vallott elveit, egyéniségének, jellemének, tudományának, érzésének, hazafiságának jellegét.

Az ő egész lényét úgy a neki sajátos lelki tulajdonainál, mint házi és rendi nevelésénél fogva erős keresztény *valláserkölcsei* meggyőződés jellemzi, mi számos dolgozataiból kiviláglik. ²⁾ Szerinte a valláserkölcösség képezheti csupán az eredményes élet alapjait. Ebből kell kiindulnia minden vállalkozásnak és tevékenységnek. Ezt aztán nemcsak szóval hirdette, de tetteivel, példás papi életével is bizonyította. Elejétől végig élete puritán egyszerűségű, hófehér tisztaságú, megközelíthetetlen erényességű volt. Mint önmegtagadó s papi fegyelmezettségénél fogva őszintén alázatos szerzetes magára nem vet gondot ott, hol szórakozásról vagy henye üdülésről s pihenésről van szó s csakis ily egyszerű élet mellett érthető, hogy némi csekély jövedelmeket félrerakhatott nem a maga számára, hanem *ideális célok* megvalósítására. De nem gondolt magára ott sem, hol végzett munkák jutalmazásáról van szó. Ő soha nem áhítozott sem anyagi előnyök, sem kitüntetések avagy rendi előmenetelek után. Meg volt teljesen elégedve ama körben, melybe belehelyezkedett s rendje kormányának sohasem alkalmatlankodott ambiciózus kívánságokkal. Mikor a rend kormánya őt a későbbi években tiszteletbeli kormánytanácsosi címmel feldíszította, e kitüntetésben sem az ő

¹⁾ *Magyar Allam* 1906. évf. aug. 22. XLVII. 189. sz.

²⁾ *A valódi kereszténység belső élete*. Magánlaki Á. G. (*Kath. Hetilap* 1873. 19—22. sz.)

óhaja teljesült. Ő kizárólag csak a *munkát* ambicionálta s ki is vette abból a maga részét, mert hosszú élete csupa munka és fáradozás volt,¹⁾ a nélkül, hogy a végzett munkával csak legkevésbé is hivatkozni akart volna. Ennek világos bizonyítéka, hogy számtalan esetben cikkeit, értekezéseit, de sőt nagyobb dolgozatait is nem a maga nevének bevallásával, hanem csak jelző betűkkel vagy álnevek alatt bocsátotta közre.²⁾ Számos esetben, midőn elveivel egyező munkásságának őszinte tisztelői kiadandó műveiket az ő nevével megtiszteltetni óhajták, szerénysége mindig el tudta azt magától háritani.³⁾ Még az ellen is tiltakozott, hogy Ipolyi valamikép őt felemlítse mint munkatársat, mely tiltakozását azonban Ipolyi figyelembe nem vette.⁴⁾ Csaplár nem a maga dicsőségét kereste, hanem az általa jónak hitt ügy diadalát. Így érthető, hogy egy félszázadnál jóval hosszabb időn át folytatott ernyedetlen munkásság árán nem jött neve hangzatos forgalomba. Nem járt zajos külső sikerek után. Nem fogyasztotta életerejét hiúságos törekvésekre. Perhorreszkálta a feltűnést és ünnepeltetést. »Midőn a divatos népszerűségnek, — írja egyik tisztelője — ezer bajaink emez egyik főforrásának nyegle hajhászását oly gyakran és érdemileg sujtani szokta, távol van még a helyes népszerűség érzelmétől is.«⁵⁾ Ő maga mondja magáról: Irányelvem inkább használni, mint tetszeni.⁶⁾ Azok közé a nagy piaristák közé tartozik, a kik örök díszai és

1) »Élete utolsó lehelletéig — írja egyik parentálója — csakugyan nem más, mint a műzsák szolgáta; a tudomány az ihletője, munkája és szórakozása, fáradalma és pihenése, nappali és éjjeli gondja.« (*Egyet. Philologiai Közöny.* 1906. XXX. évf. 639. l.)

2) Az általa használt jelzőbetűk vagy álnevek: C. B., C. B. G., Cs. B., E. Á. S., K—i, ny, Ü. D., K., O és o, Vc² — 2 bc + b., A² + 3e, *, 6 + 6, 6. 8. 9., 300, Árpádfi G., Edényi Márton, Egy vándor honfi, Etelközi A. G., Figyelmező, Füzesi, Karcsanyéki G., Karcsai G., K—n—i, K—nyéki G., Magánlaki A. G., Philop., Philopatris, Kalokagathophon, Pusztaszeri Jeremiás, Ürmös Dániel. Különben megjegyezzük, hogy mi a tudományos irodalomban használt *álneveket* a mint általában, úgy Csaplárnál sem helyeseljük, mert a szerző igaz nevében garanciát, biztosítékot keresünk az írottak jóhiszeműségéért.

3) Lubrich: *Neveléstudomány*, az ajánlásban.

4) L. *Magyar Mythologia*. Előszó, XXVIII. l.

5) Lubrich: *Neveléstudomány*, az ajánlásban.

6) *Révai Miklós élete*. I. k. az Előszóban 2. l.

utánzandó mintaképei rendjöknek, de általán a katolikus egyháznak is.

Mikor lényében a lemondás a szerzetesi fegyelem fennvaló magaslataira emelkedett: viszont nem mondhatott le melegen érző kedélyénél fogva a rokonérzésű és rokongondolkodású egyének barátságának ápolásáról sem. Ritkán fejlődik ki egyének közt oly tartós és meleg barátság, milyen volt közte és számos, a közpályán, az irodalomban és a tudományban kimagasló jeleseink közt. Már tanuló korában nyerte meg Vagács Cézárnak, a jeles lyrikusnak és Reguly Antalnak; Kolozsvárott való tartózkodása idején Kriza Jánosnak és Brassai Sámuelnek; Szentgyörgyön Ferenczy Jakabnak és a közeli Zohoron lakott Ipolyi Arnoldnak; Budán Czuczor Gergelynek és Keleti Károlynak; Szegeden Lubrich Ágostnak, Bakai Nándornak, Debreczeni Jánosnak a barátságát. Mindvégiglen hűen ápolta azt a barátságot is, mely közte és Pesty Frigyes között fejlődött s a miről egyik Nyílt levele tanuskodik.¹⁾ Hű barátja maradt mindvégiglen Puchó Amadénak és Tomor Ferencznek. De az utána fennmaradt s őt spanyol-, olasz-, görög-, németországi férfiakhoz való vonatkozásaiban feltűntető gazdag levélgyűjteménye még másokkal való intim barátságáról is tanuskodik, mert a vele való érintkezés azonnal nyilvánvalóvá tette, hogy ő nem kívánczik más, mint tiszta és ideális megbarátkozás után, mely alatt semmiféle egyéni önző érdek, számítás nem rejtőzködik. De mutatja egyszersmind azt is, hogy érzésileg, kedélyileg mily szokatlanul gazdag forrásból kellett ilyen, a sírig tartó barátságnak fakadnia. Legintimebb viszonyban kétségtelenül Szabó Istvánnal, Ipolyi Arnolddal és Lubrich Ágosttal állott. Szabó István klasszikus képzettségével s mély esztétikai érzésével bilincselte le Csaplárt s avatta őt, a klasszikus irány követőjét, hűséges barátjává. Ipolyi imponált neki tudásának gazdagságával és szellemi világának fölényes emelkedettségével, a mint viszont Ipolyi is, nemcsak mint szerény állású zohori és nagyszentmiklósi plébános, hanem később mint a legfelsőbb papi körökbe magát felküzdött nagyjavadalmú főpap is változatlan szeretetében tartotta, a miről a köztük folyt sűrű

¹⁾ *Nyílt Levél T. Pesty Frigyes úrnak.* Közzétéve a *Magyar Sion* 1868. VI. köt. 907—913. ll.

meghitt levelezés tanuskodik. Lubrich Ágosthoz az eszmei azonosság köteléke csatolta elválhatatlanul. Találóan mondja egyik biográfusa, hogy a Csaplár és Lubrich közt egy egész életen át változatlanul fennállott barátság Phintias és Damon szellemi frigyére emlékeztet.¹⁾

III.

A barátság mellett megható volt Csaplárban az őszinte, igaz *hála, tisztelet és kegyelet*, melylyel vérsége, a maga vagy a rendje jóakarói, jótévői s támogatói iránt viseltetett. Még aggkorában is példája volt a szülők iránti gyöngéd gyermeki szeretetnek és háladatosságnak. Hálásan emlegette atyai nagybátyját, kinek házában és gondja mellett tanulóskodott Érsek-Újvárott. Valóságos ömlengés az a levél, a melyet hálaérzetként egykori pozsonyi tanárához, szellemi vezetőjéhez és nevelőjéhez, Brecska Aurélhoz intéz, kinek mint másodéves gimnázialis tanuló, két éven át élvezte volt buzgó oktatásának és bölcs vezetésének jótéteményeit.²⁾ Ám többi tanárainak emlékét is lankadatlan hálával őrizte meg aggkorig szívében. Rendjének kiváló tagjai iránt szintén megható tisztelettel viseltetik. Átható melegséggel írja meg Horányi Elek,³⁾ Simai Kristóf,⁴⁾ Schirekhuber Móricz,⁵⁾ Rohrer Antal,⁶⁾ Katona Dénes,⁷⁾ Szepesi Imre,⁸⁾ Szaiff Ev. János,⁹⁾

¹⁾ Nagy Alajos: *Figyelő* XI., 63.

²⁾ E levelet egész terjedelmében dr. Prónai Antal közli *Csaplár Benedek emlékezete* című művében.

³⁾ *Figyelő* I—III., VI—XIII. És I. *A kegyes iskolák negyedik százéve küszöbén.* 24—25. ll.

⁴⁾ *Nefejejtsszálak Simai Kristóf emlékére.* Megj. a *Magyar Állam* 1890. évf. 246—49., 253., 270., 287. sz.

⁵⁾ *Magyar Állam* 1877. évf. 214. sz.

⁶⁾ *Szeretet visszhangja Rohrer Antal szegedi gymnasiumi igazgató-tanár sírja fölött.* C. B. G.-től. Megj. a *Szegedi Híradó* 1860. évf. és kül. nyomtatban is.

⁷⁾ Katona Dénes *a philosophiae doctorok nestora.* Megj. a *Magyar Állam* 1873. évf. 60. sz. és Szinnyeinek: *Magyar Írók* V. 1182—86.

⁸⁾ *Nekrológ Szepesi Imréről.* Megj. a *Magyar Állam* 1875. évf. 8. sz. Azonkívül: *A kegyes iskolák negyedik százéve küszöbén.* 26—30. ll.

⁹⁾ Szaiff Ev. János. Megj. a *Magyar Állam* 1877. évf. 228. sz.

Szabóky Adolf,¹⁾ Horváth Cyrill²⁾ és más áldott emlékü piaristák életrajzait.³⁾ Melegen méltatja a tanítás munkájában fáradozó spanyol kegyesrendűeket.⁴⁾ Nagyszabásban megírja — mint látni fogjuk — Révai Miklós, e viharzó lelkületű nagy piaristának, kinek kora ifjúságától az volt a célja, hogy az ébredő haza díszére váljék, életviszonyait és szellemi tevékenységét.⁵⁾ Gyűjti rendje nagy mesterének, Konarski Szaniszlónak, életadatait s ezek ügyében felhívást is bocsát közre.⁶⁾ Sőt terve volt rendje szentéletű alapítójának, Kalazanczi Sz. József életét⁷⁾ és Kalazanczi Sz. József magyarországi ama fiainak életét és működését is megírni, kik a rend körül különösen érdemesítették magukat.⁸⁾

Ám hálás kegyelete, ragaszkodó őszinte mély tisztelete nem csupán a saját szerzetének nagyérdemű tagjaira szorítkozik. Elismeréssel szól más szerzetek: a jezsuiták, a benzések, ciszterciták, prémonstreiek »azon derekas műveiről is, melyekben főleg tudományos és irodalmi munkásságuk eredményei ismertetvék«.⁹⁾ És nyomatékosan emeli ki egyes egyházi és világi költők, írók, tudósok elismerésreméltó érdemeit: Virág Bene-

1) *Nekrolog Szabóky Adolfról*. Megj. a *Magyar Állam* 1879. évf. 170. sz.

2) *Magyar Állam* 1884. évf. 287., 307., 314. sz.

3) *Kegyeletes emlékezés a kegyes tanítórend néhány áldott emlékü boldogúltjára*. Megj. a *Magyar Állam* 1879. évf. és kül. nyomatban is. Budapest, 1879.

4) *A spanyol kegyesrendiekről*. Cs. B. Megj. az *Új Magyar Sion* 1873. évf. Azonkívül l. *A kegyes iskolák (scholae piae) negyedik százéve küszöbén*. Irta Csaplár Benedek. Külön lenyomat a *Kath. Paedagogia* 1897. évfolyamából. Budapest, 1897.

5) Alább még szóba kerül.

6) *Epistola ad Polonos historiae et literaturae polonicae peritos*. Felhívás a Konarski Szaniszló élettörténetére vonatkozó adatok végett. Kőnyomatu felhívás 1876. Azonkiv. l. *Wiener Gemeinde Zeitung* 1889. és *Irodalmi Közlemények* 1891.

7) Szentkláray Jenő esanádi apát-kanonok azt írja nekem erre vonatkozólag: »Nekem egyszer mutogatott részleteket a Kalaz. Sz. József monográfiájából, a minek megírására vállalkozott.«

8) Ez nyilvánvaló egyik iratából, melyben mondja: »ezekről illeték szerint kimerítőbben szándékozunk annak idején és helyén számot adni« (*A kegyes iskolák negyedik százéve küszöbén*. Budapest, 1897. 24. l.)

9) *A kegyes iskolák (scholae piae) negyedik százéve küszöbén*. 8—13. ll.

dekéit,¹⁾ Berzsenyi Dánielét,²⁾ Széchenyi Istvánét,³⁾ Ipolyi Arnoldét,⁴⁾ Kiss Károlyét,⁵⁾ Szabó Istvánét,⁶⁾ Nagy Jánosét,⁷⁾ Makara Jánosét.⁸⁾ Mindezeknek is bensőséggel, kegyeletes melegséggel írja meg rövid életrajzait, illetve állítja követésreméltó példányul hazafias működésüket. Szabó Istvánnak 50 éves akadémiai jubileuma kívánt alkalom neki arra, hogy a klasszikus műveltség e fenkölt nesztorát lelkesen üdvözlje. Az a rövid életrajz, melyet róla papírra vetett, »becses adalékul fog szolgálni irodalomtörténetünk lapjaihoz.«⁹⁾ De kiadja, bevezető és záró sorok kíséretében Szabó Istvánnak azon levelét is, melyet az ünnepelt ősz tudós Csaplárhoz intézett, értesítve őt azon kitüntetések és megemlékezések felől, melyek őt jubileuma alkalmából az ország különböző részeiből, főleg volt tanítványai részéről érték. Lelkes cikket hozott tollából ez alkalommal a Magyar Történeti Társulat közlönye, a Századok is.¹⁰⁾ Mindezzel még meg nem elégedve, terjeszti Szabó hírét a külföldön is. Az amsterdami philhellen egyesület orgánumban, a »Hellas«-ban »Ein ungarischer Hellenist« czímen közli annak életrajzát, mely Halleban különnyomatban is megjelent. Jellemzi Csaplár nemes jellemét az is, hogy ő az e műből befolyó összeget Szabó István síremlékére kívánja fordítani.¹¹⁾ És amint Szabó István, úgy Ipolyi Arnold is az ő elismerő finom figyelmének gondozottja. Mikor a Magyar Mythologia híres szerzője, tudós társaival,

1) *Virág Benedek emléke s még valami.* Magánlaci G. (*Magyar Allam* 1876. évf. 268. sz.) E cikkben »a nemzeti lélek tüzes ébresztője« érdemeinek utczanévvvel, emléktáblával való méltánylására hívja fel Virág tisztelőit. Ugyanő 1876 okt. havában O. néven az *Életképek*ben is közölt Virág Benedekről jóindulatú emlékezést.

2) *A Berzsenyi-ünnepély jelentősége.* Megj. a *Tájékoztató* 1876. évf. 2. sz.

3) *A nemzet nagy halottja* (Széchenyi István). Megj. a *Szegedi Híradó* 1859. évf. 32. sz.

4) *Vasárnapi Ujság* 1859. évf. Arczképpel.

5) *Kath. Néplap* 1865. évf.

6) Az életrajz megjelent eredetileg az *Egyházi Közlöny* 1890. évf. 22-ik számában, onnan aztán különnyomatban is.

7) *Pesti Napló* 1855. évf. 46. sz. Nekrolog.

8) *Magyar Allam* 1879. évf. 285. sz.

9) *Századok* 1906. évf.

10) *Századok* 1890. XXIV., 180—181. és 277—278.

11) *Kath. Néplap* 1865. évf.

Henszlmann Imrével és Kubinyi Ferenczczel Konstantinápolyból, hol Corvinákat és nemzeti régiségeket, irodalmi kincseket kutattak, visszaérkeztek, Csaplár felhasználja az alkalmat arra, hogy Ipolyinak és társainak méltán kiérdemelt dícséretét hangoztassa.¹⁾ Elsőül tudom annak, ki a magyar történetírás titánjának, Katona Istvánnak állítandó ércz- vagy márványemlékét javaslatba hozza. »Avagy — kiált fel — ki is gondolt legalább arra, hogy a történetírás nagy Titánját, Katona Istvánt, talán mégis méltán megilletné már valahára valamelyes ércz- vagy márványemlék?«²⁾

Élete utolsó szakában, úgy látszik, padányi Biró Márton veszprémi püspök életírására gondolt, mert a rávonatkozó iratokat nézte át és tanulmányozta.³⁾

IV.

De jellemző Csaplár egyéniségében továbbá az az *emberbaráti jószág*, mely életén mindvégig kifejezéshez jut. Nem volt kérő szegény, kinek nem juttatott volna alamizsnát. Mondhatni, az árvák és synlódók könyörülő mentora. Árva- és kórházak ügyében⁴⁾ s a jótékony női bazárok érdekében⁵⁾ szívesen lép ki a porondra s a keresztény humanizmus terén kivívott sikereiből nem *egy* egyedül az ő felszólalásának és buzgóságának a gyümölcse. Csak-hogy persze nem tartozott a humanizmus erényét gyakorlóknak azon fajtájához, kik a szeretet és könyörület gyakorlatában maguk szükölködni, nélkülözni avagy lemondani tudnának. Nem az ő íze szerintiek azok az eszközök és módok, melyekkel »a kereszténységtől idegenkedő philanthropismus a társadalmi kórállapotokat enyhíteni törekszik.«⁶⁾ Elfordul azon »jótékony-czélú vigalmaktól s pazarfényű multságoktól, melyek a fölös

1) *Tudományos utazóink*. Megj. a *Szegedi Híradó* 1862. évf. 42. és 49. sz.

2) *A kegyes iskolák negyedik százéve küszöbén*. 13. l.

3) Vincze József: *Csaplár Benedek*. Megj. a *Budapesti Hirlap* 1906. évf. aug. 22. XXVI., 229. sz. 3. l.

4) *Árvaügy, kórház*. Megj. a *Pesti Napló* 1855. évf. 46. sz.

5) *Szerény észrevétel gr. Károlyi Ede indítványára* (a jótékony női bazár stb.). Karcsai G. Megj. a *Delejtű* 1860. évf. 18. sz.

6) *Az idő intései*. Elmélkedés társadalmi viszonyaink fölött. Budapest, 1875. 12. l.

élvek után juttatnak némi csekély jutalékot a nyomorba ejtett tömegnek«. ¹⁾ Ezekkel szemben ő a Dupanloupok és Kettelerrek pártján áll, a kik az új társadalom tömérdek bajait az igazi keresztény szeretet érdeklődésével vizsgálják s nagy érvekkel mutatják ki azt, hogy a társadalom égető kérdései csak igazán keresztény szempontból oldhatók meg«. ²⁾

Ily elveket bizonyára senki önérzetesebben nem vallhatott s jogosabban nem hirdethetett, mint éppen Csaplár, ki maga a lemondás és áldozatkészség, melylyel azt, mit erkölcsileg, irodalmilag vagy nevelés szempontjából jónak és üdvösnek, vagy a mit a nemzet fiai erkölcsi érzületének finomítására, hazafias lelkesedésének gyarapítására, vallásos felbuzdulásának fokozására alkalmasnak vél, megvalósuláshoz vezet. Ha még oly szűkös anyagi körülmények között élt is, jó és nemes czélok előmozdítására mindig voltak megtakarított fillérei. E fillérekből adta ki külön előszóval Ányos Pál azon egyházi beszédét, melyet az, 1783-ban Abán tartott. ³⁾ Kiadta ezt, mint mondja, »tartalmi értékéért, meg különösen mint kegyeleti emléket is, melyet a fenkölt érzelmű jelesnek 100 éves sírjára az ő saját kebléből sarjadzott nefelejtésként kívánt illeszteni.« A belőle befolyó jövedelmet a Szent Vincze-egyletnek szánta. Ugyanő adta ki a M. Nemzeti Múzeumban őrzött eredeti kéziratból ugyancsak Ányos kiadatlan elmélkedéseit, melyeket hazánk e jeles költőírója 1783-ban tanítványai előtt a székesfehérvári iskolában a 3 napi lelkigyakorlat alatt a nagyhéten tartott. Előszavában az elmélkedések történetét mondja el; a függelékben pedig egy nagyérdekű értekezést írt »Ányos szellemi és erkölcsi méltatása« czímen. E művének jövedelmét pedig Ányosnak tervezett veszprémi szobrára szánja. ⁴⁾

¹⁾ Az idő intései. 10. l.

²⁾ Az idő intései. 11. l.

³⁾ Egyházi beszéd, melyet Szent Háromság ünnepén 1783-ban Abán mondott Ányos Pál, első Remete sz. Pál rendén levő szerzetes és a székesfehérvári királyi iskolákban nyilván való tanító. Az eredeti kéziratból átírva sajtó alá rendezte és előszóval ellátva kiadta Csaplár Benedek k. r. t. Budapest, 1888.

⁴⁾ Szinnyei: Magyar Irók. I., 198—199. Századok 1890. XXIV., 185—186. l.

Kiadta továbbá a »Háromlevelű gyógyítófü« című művet¹⁾, valamint Montalembertnek 1861-ben írott s Szabó Mihály által fordított »Egy gyászoló nemzet« című művét.²⁾ Mikor a Magyar Tud. Akadémia palotájának megépíthetése céljából megindultak a közadakozások, az adakozók sorában ott van Csaplár is³⁾ és mikor e palotának freskókkal való díszítése jött szóba, Csaplár akkor is jelentkezett adományával és gyűjtésével.⁴⁾ Nem csekély összeget áldoz 1862-ben a dunaszerdahelyi r. kath. elemi iskola épületének létrejöttére.⁵⁾ Ötszáz forinttal istápolja, mint láttuk, a szegedi árvaház tervezetét. Hatszáz forinttal segélyezte Lubrich Ágostot nagy neveléstudományi műve kiadásában,⁶⁾ s az ő hozzájárulásának és inicziáló közreműködésének eredménye az a szép síremlék, mely Lubrich temetői nyugvóhelyén e munkás férfiú érdemeire hívja fel a fiatalabb nemzedék figyelmét. És e mellett hány »megszorultnak« adott úgynevezett »kölsönt«, mely soha többé vissza nem térült. Mindezt megcselekedte Csaplár nemes áldozatkészsége, a nélkül, hogy csak valaha is akár a legkisebben hivalkodott volna eme fenséges erényével.

V.

Ha Csaplár *életelveit* tekintjük, melyek úgy gyakorlati életében, mint szavaiban, beszédeiben és irataiban fejeződnek ki, arról kell meggyőződünk, hogy azok sasröpülésként az alantason mindig magasan felülemelkedtek, megfelelőleg annak az ideális életcélnek, melyet folyton szemei előtt tartott. Ez elveket nem csupán a kapott nevelés, de a gyakorlati életben szerzett nem mindennapi bölcsesség is tette számára irányelveknek. Azzal a rend-

¹⁾ *Háromlevelű gyógyítófü népünk életbajainak három fő okozója ellen.* Kiadja Karcsei G. Pest, 1858.

²⁾ *Egy gyászoló nemzet.* Lengyelhon 1861. Montalembert után ford. Szabó Mihály. Szeged, 1863.

³⁾ *Szegedi Híradó* 1860. évf. 3. sz.

⁴⁾ *Szeged* 1866. évf. 4. sz.

⁵⁾ *Figyelő* XI., 64.

⁶⁾ Ezt Lubrich nagy hálással említi *Neveléstudománya* elején, az ajánlásban. Felemlíti Acsay is: *Lubrich Ágost emlékezete*. 28. l.

kívül éles megfigyelő tehetségével, melylyel bírt, könnyen és hamar igazodott el az élet tekervényes útvesztőjében. Biztosan különböztette meg a való és az álérdekeket, az igaz és a fonák állapotokat, a mi magával hozta, hogy a közélet viharosan hullámzó fejlődési alakulásaiban világosan szemben tarthatta a mentő révet. Ez a tisztánlátás és nyugodtabb vérmérséklete hozták magukkal, hogy lelki nyugalma nem veszíté el egyensúlyát még akkor sem, mikor hazánk politikai hullámai legmagasabbra tornyosodtak fel: az 1848—49-ik évi szabadságharcz örökké emlékezetes epochájában.

Hosszas és folytonvaló tanulmányai meg történeti fejlődésen való szemlélődései őt az életnek hidegebb megítélőjévé tették, a mi nem azt jelenti, mintha benne a *hazafias* érzés megcsappant mértékben lett volna meg. Ő csakis úgy gondolkozhatott s e gondolkodásában őt nyilván erősen támogatta úgy a hazai, mint a világtörténelem tanulsága, hogy az erőszakos felbuzdulás nem lehet egészséges és tartós átmenet a politikai törekvések terén. A márcziusi napok után közzétett egyes cikkeiben tényleg figyelmeztetett a forradalom túlzásainak káros következményeire. Tettleg nem is vett részt ezért a szabadságharcz küzdelmeiben úgy, mint számos hevesebb vérű kor- és iskolatársa: Erdősi Imre, Horváth Pius, Schultz Sándor, Lutter Nándor, Hanák János, Ziskai Pál, Várady Móricz, Kemenes Ferencz, Lonkay Antal és mások. Mikor a rend iskolái megürültek a haza hívó szózatára, Petőfi Talpra magyar-jára, Czuczor Gergely harczi Riadója felharsanására, Csaplár megmaradt e lázasan lüktető epochában is a hivatását iskolában vagy saját magánlakában végző tanító azon kevesek középette,¹⁾ kiket koruk vagy egyéb gátló körülmények nem engedték a harczter életveszélyes örvényébe sodortatni.

Hogy mégis Csaplár szíve hazafiasan érzett s mindig a haza boldogulásának óhajában dobogott, azt minden tette, cselekvése, összes irodalmi működése nyilvánvalóvá tesz. Hazafias bátorságára vall, hogy a forradalom napjaiban elszánt közbenjárásával a Budán fogságba helyezett Czuczor Gergelynek nem csekély szolgálatokat tett s hogy az elnyomatás napjaiban, a reakció

¹⁾ Köztük volt *Keleti* Gusztáv is.

szomorú időszakában, mikor a hangos hazafiaskodás elnémult s a rétegeket tompa rezignáció, kislelkű csüggedés, zsibbasztó fásultság bénította meg, ő, az egyszerű és igénytelen barát, felmerzte biztató szavát emelni. Az *eszméltető cikkek* egész sorával igyekezett az elalélt társadalmat felvillanyozni. Ily eszméltető cikkei jelentek meg a Szegedben,¹⁾ a Szegedi Híradóban,²⁾ a Magyar Államban,³⁾ a Religióban,⁴⁾ a Koszoróban,⁵⁾ a Szabadegyházban,⁶⁾ a Kath. Hetilapban,⁷⁾ a Tájékoztatóban⁸⁾ s egyéb lapokban.⁹⁾ Sok szemrehányás, sok megpírongatás-féle van e cikkekben, de senki sincs, ki ki nem érezné, hogy hazafias jóakarattal szólal meg mind e cikkekben. De felhasználja Csaplár az egyes nemzeti ünnepségeket: Szent István napját,¹⁰⁾ a Berzsenyi-¹¹⁾ és Garay-ünnepségeket,¹²⁾ a koronázást,¹³⁾ vagy a nem-

¹⁾ *Mikép növeszthető hazánk szabadsága terepélyessé?* E. A. G.-tól. (Szeged 1867. 13. sz.) — *Az alkotmányos szellem jelentkezése.* E. A. G.-tól. (Szeged 1867. 15. sz.)

²⁾ *Meddő remények és termékeny óhajítások.* (Szeg. Híradó 1862. 8. sz.) *Divat-eszmék.* (U. o. 1862. 37—40. sz.) — *A béke küzdelme.* (U. o. 1862. 50. sz.)

³⁾ *Nulla dies sine linea.* Árpádfi G. (*M. Állam* 1869. 239. sz.) — *Nagyheti elmélkedés jelen viszonyaink fölött.* Kalakagothophon. (U. o. 1872. 74. sz.) — *Eszméltető jelenségek s eszmélési nyilatkozatok.* Pusztaszeri Jeremiás. (U. o. 1874. 224. sz.) — *Eszméljünk* (tanügyi dolgok). Ürmös D. (U. o. 1875. 169—199. sz.)

⁴⁾ *Erkölcsei hanyatlásunk.* (Religio 1862. 37. sz.) — *Szilveszter-esti gondolatok.* Etelközi A. G. (U. o. 1870. 53. sz.)

⁵⁾ *A szellemi fásultság.* Árpádfi G. (*Koszorú* 1864. 6. és 7. sz.)

⁶⁾ *Borongás az 1870. év a konyán.* Pusztaszeri Jeremiás. (*Szabad Egyház* 1871. 1. sz.)

⁷⁾ *Sok rossz ellen sokasított erővel kell küzdeni.* Magánlaki A. G.. (*Kath. Hetilap* 1875. 23. és 24. sz.)

⁸⁾ *Igénytelen nézetek.* — *Mi volna első teendők?* — *Kilátásaink.* — *Tűnődés.* — *Eszméltető adatok a jelenből és multból.* — *Üdvös intések a távolból.* E. A. G.-és 6. 8. 9. jegyek alatt. (*Tájékoztató* 1876. 1—8. sz.)

⁹⁾ *Megszívlelésül.* (Egri egyházm. Közlöny 1869. 5. és 6. sz.)

¹⁰⁾ *Szent István napján.* (Szegedi Híradó 1862. 67. sz.) — *Ahhoz a sz. Istvánnapi indítványhoz.* (Magyar Állam 1869. 221. sz.)

¹¹⁾ *A Berzsenyi-ünnepély jelentősége.* (Tájékoztató 1876. 2. sz.)

¹²⁾ *Garay-ünnepély.* Árpádfi G. Megj. a Pesti Napló 1854. évf. máj. 11. sz.

¹³⁾ *Vidéki visszhangok a koronázási ünnepélyre.* Etelközi A. G. (*Idők Tanuja* 1867. 139. sz.)

zeti gyásznapokat : Széchenyi István halálát és halálának évfordulóját¹⁾ is hazafias érzésének megszólaltatására. Felszólalt a pánszlávizmus ellen és a magyarosítás mellett.²⁾ Buzdított a nevek magyarosítására is³⁾ s mikor *korkérdéseket* tárgyal, e tárgyalásokból a nemzeti lét és a nemzeti boldogulásra irányított óhaj mindig kiérezhető.⁴⁾ Hazafias szellemben írt műveket szívesen ismertet,⁵⁾ ilyképen is propagálva a legszentebb és legnemesebb érzés fogantatását és testté válását.

Csakhogy Csaplár a nemzet boldogulásának alapját most sem a hangzatos szólamokban, nem a hivalkodó tüntetésekből, nem a divatos beszédekben találja. »A divatos sok beszéddel, frázissal nem használunk. Elkopnak.«⁶⁾ A nemzet boldogulásának alapját csakis a komoly és kitartó *munkában* kereste. Abban a munkában, melyet ő »a béke küzdelmének« nevez. »A nemzeti önfentartás és minden javainak minél szilárdabb biztosítása, sőt gyarapítása — mondja — kiváló kötelessége minden jóra való társadalomnak és a társadalom minden ép tagjának.«⁷⁾ Ám nemzetünk azon nagy fogyatkozásai, melyeket már a tatárjárás idején Rogerius mester korhol s melyek bizony máig is észlelhetők : a munkakedv hiánya, a kevés fáradozással való jóélés vágya, a holnapra való nem gondolás, Csaplár szemében is súlyos beszámítás alá eső hibák. Mint Széchenyi eszméinek lelkes vallója, a nemzet anyagi és erkölcsi boldogulását csakis

1) *A nemzet nagy halottja.* (Szegedi Híradó 1860. 32. sz. és különnyomatban.) — *Egy év előtt és most.* Karcsanyéki G. (Szegedi Híradó 1861. 27. sz. és különnyomatban.)

2) *Apró levélkék a dudvairtás folytatásául.* Panszlavizmus és magyarosítás. Megj. a *Magy. Állam* 1880. évf. 148. sz.

3) *Egy pár szó a nevek magyarosítása ügyében.* Karcsanyéki. (Szegedi Híradó 1861. 39. és 42. sz.)

4) *Nemzeti létünk sarkalatos feltételei.* (Szegedi Híradó 1861. 27. sz.) — *Korkérdések.* Etelközi A. G. (Népiskolai Lapok 1870. 2. és 7. sz.) — *A korszellem.* (A váci gym. 1874. évi Értesítőjében.) — *A korszellem.* (Tájékoztató 1876.)

5) Így Nagy Alajosnak : *Hogyan kell a gyermekeket hazaszeretelben nevelnünk* cz. művét a *Magyar Állam* 1875. évf. 95. sz.

6) *Divateszmék.* Megj. a Szegedi Híradó 1862. évf. 37—40. sz.

7) *A béke küzdelme.* Megj. a Szegedi Híradó 1862. évf. 45. és 50. sz.

* jegy alatt.

a folytontartó munkakedvtől, a lankadatlan munkaversengéstől várhatja s ezért számos czikkeiben, avagy kiadott egyes önálló műveiben egyre és kitartóan a hivatásos munkásság szükségességének hirdetője. Úgy véli, hogy »jóravaló megátalkodott röstségünk s vétkes keleti hanyagságunk a legnemesebb vállalatokra az örökös nógatást teszi szükségessé«.1) Azért tényleg nógat, ösztökél, buzdít. Összes irodalmi termékei mellett bizonyítanak, hogy ő a haza, a nemzet boldogulása céljából az egyesek és az összesség egyetértéses munkakifejtése elvének kíván érvényt szerezni.

VI.

A mi Csaplár tudományos képzettségét illeti, mondhatni, hogy az széles, egyetemes jelleget hord magán. Saját tulajdonképi szakmáján kívül tájékozott volt többrendbeli egyéb disciplinákban is. Előszeretettel foglalkozott természettudományi: úgy természetrajzi mint természettani ismékkel. A növénytannal kiválóan. »Ha e vonzalma jókor fejlesztő alkalmat nyer, — mondja egyik életírója — a Linné-féle tanulmányokra irányult volna leginkább törekvése.«2) Pozsonyban, Szentgyörgyön, Nyitrán tényleg sok növényfélélet gyűjtött, melyek aztán egy-egy tanintézet szertárába kerültek. Podolini tartózkodása idején bejárja Hindy Mihály és Schultz Sándor társaságában a Kárpátokat. Kolozsvárott létekor nyáron, szünidőben órákat töltött a csillagvizsgáló-toronyban. Kéziratban maradt tőle egy német kútfők után írott Daguerreotypnek leírása. Ismertetett gépészeti terveket.3) A gyümölcs-ismeret neki, a Csallóköz szülöttjének annyira sajátos volt, hogy a gyümölcsfa-tenyésztés, fűvészkert s mintakertészeti intézet érdekében hirlapilag felszólalt.4) Mindmegannyi

1) *Új Magyar Múzeum*. II. foly. 1851—52. I. köt. 768. l.

2) Nagy Alajos: *Csaplár Benedek*, közzétéve a *Figyelő* 1881. évf. XI., 54.

3) *Egy naturalista gépész tervei*. Megj. a *Pesti Napló* 1859. évf. 72. sz.

4) *Gyümölcsfatenyésztés, fűvészkert s példánykertészeti intézet tervezete*. Megj. a *Pesti Napló* 1855. évf. 32. sz.

bizonyítéka annak, hogy a természet szépségeit, érdekességeit, törvényeit megfigyelni, kutatni, megérteni az egyéni művelődésnek egy nagy postulatuma.

De egyébként is dokumentálta ismeretbeli sokoldalúságát. Czikkezett egészségügyről,¹⁾ Tisza-áradásról, s a tiszai védművekről.²⁾ Még jóval többet fáradozott a társadalmi téren. Volt érzéke a községrendezés,³⁾ rendőrség és igazságszolgáltatás⁴⁾ iránt. Kutatott a társadalom veszélyei ellen való óvszerek után,⁵⁾ kereste a társadalmi biztosítékokat,⁶⁾ megfigyelte az érdekek és eszmék harcát,⁷⁾ véleményezett a ritkuló házasságok okai felett,⁸⁾ s éber szemekkel kísérte a társadalmi viszonyokat.⁹⁾ Persze mindezt a

1) *Egészségügy, erkölcsi romlás stb.* K. L. Megj. a *Pesti Napló* 1856. évf. jun. 2. sz. — *Cholera-pusztítás.* Megj. a *Magyar Sajtó* 1855. évf. 61. sz. Prónai Antal érdekes közlése szerint Csaplárnak szokása volt olvasmányai-ból és az újságokból kiírogatni mindent, a mit figyelemre méltónak tartott. Ezen följegyzései között igen nagyszámúak azok, a melyek az egészség ápolására vonatkoznak. (Csaplár B. emlékezete 25. l.)

2) *Tiszaáradás és iskolaügy.* Árpádfi. Megj. a *Pesti Napló* 1855. évf. 64. sz. — *Tiszaáradás veszélyei s védművek.* Megj. a *Pesti Napló* 1855. évf. 112. sz. — *A Tisza kiöntéseiről.* 100-tól. Megj. a *Szegedi Híradó* 1860. évf. 38. sz.

3) *Dunaszerdahelyi községrendezés s társasélet.* Füzesi. Megj. a *Pesti Napló* 1855. évf. 64. sz.

4) *A rendőrség és igazságszolgáltatás.* Megj. a *Magyar Állam* 1880. évf. 153. sz.

5) *Óvszerek a társadalom veszélyei ellen.* Kalokagathophon. Megj. a *Magyar Állam* 1872. évf. 290. és 298., és az 1873. évf. 18. sz.

6) *Társadalmi biztosíték.* Megj. a *Szegedi Híradó* 1862. évf. 89—92. sz.

7) *Az érdekek s eszmék harcza.* Magánlaki. Megj. a *Magyar Állam* 1873. évf. 9. sz.

8) *Bírálati jelentés a ritkuló házasságok okait fejtegető huszonhárom pályaműről.* Megj. a *Szegedi Híradó* 1859. évf. 25. sz.

9) *Szellemi mozzanatok s fajvédési jelenségek Szegeden.* Megj. a *Pesti Napló* 1856. jan. 4. sz. — *Társadalmi hiányok.* Megj. a *Pesti Napló* 1855. évf. 46. sz. — *Az újhódás, korcsosodás, társas élet kinövései.* Árpádfi G. *Pesti Napló* 1856. ápr. 8. sz. — *Művelődési mozzanatok, szellemfejlődés, szük-markú lelkesültség.* Megj. a *Pesti Napló* 1856. évf. 453. és 483. sz. — *Társadalmi mozzanatok bírálat.* Árpádfi G. Megj. a *Pesti Napló* 1857. évf. 64., 65., 153., 154., 191., 261. sz. — *Ború és derű.* Karcsai G. Megj. a *Delejtű* 1858. 2. sz. — *Egy kis előzmény (szellemi állapotunkról).* Karcsai G. Megj. a *Delejtű* 1859. évf. 9—12. sz. — *Tükördarabok a szegedi társasélet*

maga világnézetének s valláserkölcsei meggyőződésének álláspontjáról, de szándékának becsületessége és őszintesége minden ilyes felszólalásban félreérthetetlenül kifejeződött.

Az *ipar*, mely hazánkban, mint nemzetgazdasági kereset, oly hosszasan szunnyadozott, Csaplár figyelmét szintén ki nem kerülhette. Összekapcsolja azt a kulturális ügygel, úgy a mint a nagy Széchenyi politikájának is az erkölcsi megújulás mellett egyik vezérelve az anyagi vagyonosodás.¹⁾ Csakhogy az *ipar* a nemzeti megélhetés szempontjából egy kiválóan mezőgazdasági népnél kisebb figyelemben részesül, holott az *ipar* fejlesztése mégis kiváló nemzeti érdek. Azért ajánlja Csaplár is annak fejlesztését. A londoni kiállítást mint intő példát idézi. Nem elég megelégednünk azzal, hogy a külföldön minket csak borainkról és huszárainkról ismerjenek. Többet is kell akarnunk, amellet mindazt, a mi üdvös, meghonosítanunk. Az anyagi vagyon alapja a nemzeti fejlődésnek, csakhogy »anyagi vagyont csupán birtokáért szerezni, nem eléggé méltó fáradozás, sőt aránytalan áldozat. Tudni kell a helyesen szerzett vagyont okosan használni is, úgy hogy birtokosainak mindenkép becsületére váljék, meg a társadalom is megérezze vagyonos tagjainak üdvös törekvését s büszke lehessen módosabb feleire.«²⁾ A *művészet*, mint fensőbb igény szellemileg hozzájárul az egyén s a nemzet művelődéséhez s ezért a művészet s a műízlés őt szintén kiválóan érdekelte. Megfigyeli műízlési és ítéleti viszonyainkat.³⁾ Felszólal a hazai képzőművészet érdekében.⁴⁾ Ir az üvegfestészetnek hazánkban való térfoglalásáról⁵⁾ s felkarolja az országos rajztanító-képezde

köréből. Árpádfi G. Megj. a *Delejtű* 1860. évf. 7. és 32. sz. — *Futó pillanatok társadalmi viszonyaink fölött*. Etelközi A. G.-tól. Megj. az *Idők Tanuja* 1865. évf. 253—54. sz.

¹⁾ *Ipar s kulturai ügy*. Árpádfi G. Megj. a *Pesti Napló* 1854. máj. 11. sz.

²⁾ *Szemesnek áll a világ*. Vezércikk. Megj. a *Szegedi Híradó* 1862. évf. 54. sz., * jegygyel.

³⁾ *Figyelő pillantat műízlési s ítéleti viszonyainkra*. Árpádfi G. Megj. a *Szabad Egyház* 1871. évf. 87—89. sz.

⁴⁾ *Nagy idők nagy követelményei* (a hazai képzőművészet érdekében). K—nyéki G. Megj. a *Szeged* 1865. évf. 12. sz.

⁵⁾ *Az üvegfestés térfoglalása hazánkban*. Kalokagathophon. Megj. a *Magyar Állam* 1879. évf. 129. sz.

s ezzel kapcsolatosan a minta-rajztanoda ügyét.¹⁾ Sőt anyagi áldozatokat is hoz a művészet oltárára. Nemcsak ad, de gyűjt is pénzt az Akadémia nagytermének nemzeti festményekkel való díszítésére, mert »e festményekkel nemcsak a magyarság nemzeti önrerétét erősítenők meg, hanem velök a magyar képzőművészetnek hathatós lendületet is adnánk.«²⁾ De pártolja megrendeléseivel is az egyes művészeket. A maga költségén megfesteti Török E. által Vácson 1875-ben a kecskeméti piárista növendékképző intézet számára a Memoria Hungarorum szerzőjének, Horányi Eleknek, az arcképét s ugyanannak arcképét Zsarkóczy Gyula által a budapesti piárista rendház könyvtára számára.³⁾ Tudja, hogy az esztetikának helyes művelése nem csekély javára válik az erkölcsi művelődésnek s azért, mikor egy magyar nyelven kiadandó díszműről van szó, azt »kívánná, hogy ha valódi nemes ízlésű — s a mi legfőbb — a tartalomnak mennél megfelelőbb, egyszersmind mennél megnyerőbb s eszméletőbb illusztrációkkal ellátandó díszkiadása eszközöltetnék«. E célból »nyerjék meg a művészeteket az elvontabb üdvözmének alkalmas és méltó érzékítésére.«⁴⁾ Pártjára kél a színészetnek is, mint képző intézménynek.⁵⁾ Az irodalmat pedig másnak, mint nemzeti ügynek nem tekintheti s azért hathatósan kívánja annak fejlődését, virágzását előmozdítani. Erre vonatkozó kritikai cikkeinek komolyságát senki félre nem ismerheti. »Nekünk az irodalom — írja egy helyt — fontosabb nemzeti ügy, mint bármely más európai nemzetnek.«⁶⁾ Előszeretettel foglalkozik a magyar irodalmi dolgokkal⁷⁾ s ebbeli felszólalásai, ha nyelvészeti tekintetben

1) *Az országos rajztanító-képezde s ezzel kapcsolatos minta-rajztanoda ügyében.* Árpádfi G. Megj. a *Reform* 1870. évf. 368. sz.

2) *Szeged.* C. B. jegy alatt. 1866. évf. 4. sz.

3) Szinnyei: *Magyar Írók.* IV., 1076. l.

4) *Szerény vélemény a »Krisztus követésének« díszkiadásáról.* Magánlaki Á. G. Megj. a *Magyar Állam* 1878. évf. 114. és 115. sz.

5) *Színészeti-, irodalom-pártolás, ízléshiány.* Megj. a *Pesti Napló* 1856. évf. máj. 5. sz.

6) *Szépirodalmi Figyelő* 1861—62. II., 118.

7) *Magyar irodalom és nyelv.* Elmékedések. Karcsai G.-tól. Megj. a *Pesti Napló* 1851. évf. 297—99. és 442—54. sz. — *Nyelvészeti csirák fejlesztése.* Megj. a *Magyar Nyelvészet* 1856. évf. — *Döme Károly és levelei.* Edényi Mártontól. Döme levelei Kresznericshez, Barótihoz, Szabó Dávid-

nem is irányadóak, etymologiai tekintetben meg éppenséggel nem helytállók, hazafias szellem szempontjából mégis nagyon elismerésreméltók. Még azokra a kifakadásokra nézve is, melyekkel a napisajtó egy részét sújtja. Az a sajtó, mely tisztán materialisztikus alapon nyugszik s hasznossági célból a fensőbb erkölcsi elvek által sem fegyelmezteti magát, destruktív és nemzetrontó. Az éleztlapok egy részét szintén ostromozza.¹⁾ »A kritikai tisztázgatás nélkül magára hagyott irodalom mit szült már máig is — az ízlésnek elsilányosodását, az ítélő tehetségnek részint elbénulását, részint elferdülését.«²⁾ Hazafias érzülete meg éppen imponáló ott, hol a legkomolyabb s legfenségesebb eszmék paródiálásáról szól. Azt írja, »hogy zokon eshetett minden ép magyar kebelnek, mikor a legfenségesebb érzelmekből fakadt komoly dalok paródiázva lőnek. Némelyiket (mint Berzsenyi Ódáját a magyarokhoz s Garay Kontját, Vörösmarty Szózatát stb.) a hígvelejű könnyelműség ferdítette hitvány tréfára, másokat (mint péld. Kölcsenynek Zrinyi dalát stb.) ocsmány galádság torzította szemtelen trágárságok kifejezésére.«³⁾ Csaplár az eszmét óvni akarja a köznapiasságtól. »Eszmét divatra bízni — mondja — annyi, mint pellengérré állítani, mint gyorsan lejáratásnak s elványolásnak kitenni.«⁴⁾ A divat tönkre silányítja még a »turini próféta« igéit is.

hoz. Döme és Kazinczy Ferencz levelezésök. Megj. az *Új Magyar Múzeum* VII. foly. 1857. I. köt. 469—496. ll. — Szalay Pál és Mérey Etellel váltott levelezés Révai Miklós biográfiai adatai ügyében. Megj. az *Idők Tanuja* 1862. évf. 84. és 85. sz.

¹⁾ *Luca napján. Irodalmi lucanaptár s kritikai lucaszék.* Megj. a *Magyar Állam* 1871. évf. 289. sz. 6. 9. jeggyel. — *Irodalmi kútegek és nevelési férgek.* Ü. D.-tól. Megj. a *Magyar Állam* 1872. évf. 137. sz. — *A napi irodalom.* Megj. a *Magyar Állam* 1873. évf. 156. sz. — *Egy irodalmi jubileum visszhangjai.* Ürmös Dánieltől. Megj. a *Magyar Állam* 1875. évf. 55. és 56. sz.

²⁾ *Szellemi mozgalmaink.* Megj. a *Magyar Állam* 1873. évf. 125., 153., 156. sz.

³⁾ *Divateszmék.* Vezércikk. Megj. a *Szegedi Híradó* 1862. évf. 37., 38., 39., 40. sz.

⁴⁾ *Divateszmék* i. h.

VII.

Mégis mindennél jóval több Csaplár mint *pedagóg*. Hivatásos munkásság tekintetében ő elsősorban is pedagóg volt. Pedagóg maradt mindvégiglen. Az iskolát szentélynek tartotta, melybe soha önző czélok szemmeltartásával be nem lépett. A legmagasztosabbnak a lélek kiművelését tekintette, ám, midőn az értelemnek kiművelésén fáradozott, a kedélynek kiképzését sem tévesztette el soha szemei elől. Valóban nemcsak tanított, de nevelt is s e kettős törekvése tette munkáját sikeressé s tanítványai számára hasznossá. Kevés tanárban egyesülnek azok a tulajdonságok, melyekre a pedagógnak, hogy hasson, szüksége van, oly mértékben, mint éppen Csaplárban. Mondhatni, *mintatanárul* tekinthető. Külseje megnyerő, bizalmat keltő volt. Éles kifejezésű, sápadt arczában, melyen némi vonások Bajzára, de Byronra és Heinera hasonlítottak, komolyság és ihlettség honolt. Okos, derült homloka, magasan ívezett szemöldöke, hosszú puha, csak pongyolán gondozott hajzata, formás szája és római orra hatásosan egészítették ki kifejezésteljes szellemes arcát. Beszédes szép fekete szemeiből a lelkesedés és a jóság heve sugárzott ki. De modora, bánásmódja is azonkép megnyerő. Előadásait fel s alá sétálva, állva tartotta, soha le nem ült, a mivel a figyelmet még inkább ébren tartotta. Előadása élénk, gondos. Rajta volt, hogy tanítványai sohase unatkozzanak vagy szellemileg lustálkodhassanak. Kis jegyzőkönyvét a balkezeében tartva, a jobbjaival gesztikulált. Mikor valami nyomatékos dolgot mondott, a mutató ujjával erősen belebökött a levegőbe és nyomban kérdést is intézett egyik vagy másik tanítványához, vajjon megértették-e a dolgot? Akkor mikor ő Szegeden tanított, hol tanárkodásának javarésze telt le, az alkotmány felfüggesztésének szomorú időszaka uralkodott. Ő a Bach-rendszer előírása szerint a német irodalom-történetet nagyon széles alapon adta elő és pedig magyar nyelven, a mi csak néhány tősgyökeres magyar városban volt megengedve. Másutt, a hittan kivételével minden tantárgyat német tankönyvekből és német nyelven tanítottak. De Csaplár nemcsak magyarul tanított, hanem hazafias szellemét s a jövőendő időkbe való bölcs előrelátását azzal is tanusította,

hogy a német irodalmat a magyar irodalomtörténettel párhuzamosan és kapcsolatosan a magyar írókra való folytonos reflexiókkal adta elő, lebilincselő modorban, szinte elragadó mélységgel és klasszikus oratori lendülettel. »Szép szavait, — írja egyik volt jeles tanítványa — mindig érdekes előadásait oly feszült figyelemmel hallgattuk, hogy a légy repülését is hallani lehetett a tanteremben.«¹⁾ És a mily nagy volt lelkének műveltsége, épp oly nagy volt szívjósága is. Soha senkit meg nem buktatott. Atyai elnézéssel viseltetett az ifjúság gyengéi és éretlenségei iránt. Csak a hazudságot, meg a képmutatást nem szenvedte. Szeretett ugyan ironizálni, élcelődni és olykor mélyen bele is metszett tanítványai lelkébe, de soha senkit meg nem sértett, meg nem becstelenített, hanem a moralizáló intelmeit, korholásait és feddő szavait mindig olyan atyai modorban adta be tanítványainak, hogy mindenki legott megérezte az ő nemes szándékát, melylyel csak javukat akarta. Meg is nyerte ezzel, mint kevés más tanár, tanítványai ragaszkodását, szeretetét és tiszteletét. Megható példákkal mutathatni ki, hogy milyen szívós és hálás ragaszkodással viseltettek irányában még akkor is, mikor a közélet terén már önállósághoz, előkelő társadalmi álláshoz, avagy jelentékeny állami hivatalokhoz jutottak.²⁾

De lebilincselő hatást gyakorolt az ifjúságra az ő erős, megingathatatlan jelleme, szilárd elvhűsége, meggyőződésének bátorsága és hazafias magyar nemzeti érzése is. Nehéz és ritka dolog volt nyílt sisakkal fellépni a nyilvánosság előtt abban a rideg és gyanakvó abszolutisztikus korban. Csaplár megtette azt, de sohasem tüntetett egyik lelki tulajdonával sem. A provokáló, henczegő, szavaló hazafiságot, vagy a mint ő mondja iratai egyikében, »a hazafiságot kongató frázisokat«, melyek a feltűnést

¹⁾ Szentkláray Jenő apátkanonok szives közlése.

²⁾ Prónai Antal felemlíti a Csaplár felett mondott emlékbeszédében azt, a Csaplár 1893. évi *Naplójegyzeteiből* merített érdekes adatot, hogy egyik tanítványa, »ki mint csillag ragyog ki tanítványai sorából«, készen nyilatkozik Csaplár hagyatékában netán kiadásra alkalmas munkát a saját költségén sajtó alá adni. (*Csaplár Benedek emlékezete* 12. l.) A tanítványi ragaszkodásnak egy nagyon szép példáját mutatja fel az *Armenia* magyar-örmény havi szemlének 1906. évi 9-ik füzeté (XX. évf. 273—275. ll.) »Csaplár Benedek és dr. Mály István« című közleményében.

keresik és önző célokat hajhásznak, ki nem állhatta, gúnyolta, üldözte. Sokszor azzal telt el az egész előadási órája, hogy szerény magaviseletre, társadalmi illemre és munkás hazafiságra tanította tanítványait. Az ókori remekírókból és a magyar történelemből kölcsönzött példákat beszélt el. A hazafiságban Széchenyi István volt az ideálja. Ezt az iskola falain kívül irataiban is hirdette.¹⁾ Őt állította például úgy tanítványainak, mint olvasóinak szemei elé. A politikusok közül Deákot becsülte legtöbbször. »Bölcsünknek hallgatása is oly jelentékeny, oly tanulságos, — írja — hogynem volna szívlelésre méltó minden szava, mely a nemzet tájékozására céloz.« Deák Ferencznek azon szerény modorú, de igen súlyos tartalmú levelére vonatkozólag, melyet 1861 okt. 19-ikén a Pesti Napló szerkesztőségéhez intézett, azt mondja Csaplár: »Vajha minden magyar emlékkönyvébe írta volna annak szavait — szívébe forrasztotta volna azok tartalmát.«²⁾ Nagyon sokra becsüli Deákban azt, hogy ő »a tanulást és tanítást ajánlja kiváló kötelességül.«³⁾ A magyar írók és költők közül legjobban szerette Csaplár Kölcseyt, Vörösmartyt, Berzsenyt, Toldy Ferenczet, Eötvös Józsefet, de mindenekfelett Arany Jánost. Jókait kevésbé kedvelte, Petőfit éppen nem s ebből irataiban sem csinált titkot.⁴⁾ Őva intett a Petőfi-kultusz túlzásaitól. Ezt sokan az ő magába szállt, a világtól elvonult, szelid és kristálytiszta lelke különczködésének vélik tarthatni, én mindazonáltal azt az ő mélységes erkölcsi világnézetéből gondolom magyarázhatni. Arra gondolni sem lehet, hogy Csaplár speczifikus magyar érzületénél fogva csak egy szemernyit is levonni akart volna hazánk legnagyobb regényköltője és legnagyobb lyrikusa szellemi értékéből, de ő a maga erkölcsi és esztétikai érzületével bírálva mindkettőjüket, más meggyőződésre nem jöhetett, mint arra,

1) *A nemzet nagy halottja.* Karcsai G. Megj. a *Szegedi Híradó* 1860. évf. és kül. nyomtatban. És: *Egy év előtt és most.* (Széchenyi István kimúltának évfordulóján.) Karcsanyéki G. Megj. a *Szegedi Híradó* 1861. évf. és kül. nyomtatban.

2) *Szegedi Híradó* 1862. évf. 50. sz.

3) *A béke küzdelme.* Megj. a *Szegedi Híradó* 1862. évf. 45. és 50. sz.

4) *Petőfi és Jókai szelleméről.* E. Á. G. Megj. a *Kath. Hetilap* 1873. évf. 3. sz. — *Egy irodalmi jubileum visszhangjai.* Ürmös Dánieltől. Megj. a *Magyar Állam* 1875. évf. 55. és 56. sz.

hogy Petőfi némely költeményei, nevezetesen azok, melyek kiadására Jókai a Kisfaludy-Társaságnál indemnitást kieszközölni törekedett,¹⁾ erkölcsi és izlési tekintetben tévesztők. Ő Petőfi e költeményeit »vad (ne mondjuk ádáz) költeményeknek« nevezi.²⁾ Más helyt azokat »az erkölcsileg rontó művek« közé sorolja.³⁾ »Azon szellemet, — írja ő — melyet az ő (Jókai-Petőfi) iskolájok terjesztget, nem ismerhetjük el igazi magyar szellemnek, sőt tényekből, igen búsító tényekből látjuk, hogy legfőleg korcs magyar szellem az, mely őseink valódi szellemét mindinkább mételyezi. Egy nemzedék lakolja már e szellem dicsőítését. S bizony itt volna az ideje, hogy valamint Jókai kártékony befolyását Apuleius (Baráth Ferencz), úgy Petőfiét is valamely mélyebb felfogású és magasabb szellemi álláspontú kritikus elfogulatlanul kimutatná. A gyászos eredmények úgy is bőven vallják már e tévesztő szellemek gyümölcseit; csak egy kis őszinteség kell hozzá, hogy a tényt nevén nevezzük.«⁴⁾ Csakis egy szigorúan megkritizált Petőfi-kiadást helyeselhetne. »Ám gyönyörködjék — mondja — kinek tetszik, Petőfi szellemében ezentúl is; de az igaz bírálóknak végre is mellőzhetlen kötelessége lesz tétovázás nélkül nyilatkozni az iránt, mi benne ép és mi romlasztó, nehogy a nemzedék e szoborral dicsőítendő iránt kába kultuszra tévesztessék. S egy ily őszintén s becsületesen tájékozó előzménnyel kiadandó Petőfi, mint kora forradalmi szellemének kifejezője — kevésbbé lenne tán ártalmas hatású az ifjúságra nézve, semmint eddig vala. Javított kiadása pedig az lenne, melyből gondo-

1) »Petőfi műveihez lényegesen javító szándékkal kellene nyúlni — írja Petőfi összes költeményei harmadik kiadásának bírálatában. — Mit mondana ily merénylet ellen Jókai M., ki most hét éve a Kisfaludy-Társaságot »indemnitás« esközlésére sürgette P. kiadhatatlan iratainak kiadására, szellemhamisításnak nevezvén azt, hogy a lángelméknek némely szerencsétlen viszonyok közt támadt kifakadásai mint rontó hatásúak a nyilvánosságtól még a szabados sajtótörvények által is visszatartatnak.« (*Kath. Hetilap* 1873. évf. 3. sz. 26. l.)

2) *Egy irodalmi jubileum visszhangjai*. Ürmös Dánieltől. Megj. a *Magyar Állam* 1875. évf. 55. és 56. sz.

3) *Könyvészet. Petőfi S. összes költeményei*. I. II. k. Harmadik javított kiadás. Pest, 1873. Ismertetés. Megj. a *Kath. Hetilap* 1873. évf. 3. sz. 27. l.

4) *Kath. Hetilap* 1873. évf. 3. sz. 27. l.

san mellőztetnék mindaz, mi erkölcsi és izlési tekintetben tévesztő«.¹⁾

És vajjon mi az, mit Csaplár ítélete Petőfi költeményeiben »erkölcsi és izlési tekintetben tévesztőnek« talál? Petőfi múzsájának egyik jeles ismertetője kiemeli, hogy Petőfiben, ki telisded teli van mély érzésekkel és lelkesedéssel, minden érzés, minden hajlam csakhamar a szenvedély színét ölti: a hazaszeretet, a barátság, a szerelem, a harag, a politikai rokonszenv, a költészet. Nem mérséklí érzelmeit, nem nyom el semmit, az első impulzus embere. Érzelmeinek nagy erejével függ össze aztán végetlensége, érzékenysége, ingerlékenysége. Csupa vérmesség és elragadó tűz, mely őt könnyen elhamarkodott és könnyelmű tette csábítja. A közéletben van benne valami elidegenítő nyugtalanság, néha elbizakodott felületesség is.²⁾ Hogy ily tulajdonságok a tömegre és kivált az ifjúságra való hatásában nem előnyös, nyilvánvaló. Nála a régi tapasztalás újólag bebizonyult. A lángésznek nem jelességeit követik, hanem fogyatkozásait öröklík, nem eredetiségéből okulnak, hanem különöségeire esküsznek. Az ő egyszerűsége utánzóinál pongyolaságba, őszintesége nyereségbe csapott, magyarossága magyarkodássá és könnyüisége könnyelműséggé változott.³⁾ Tanár, kinek tekintély nélkül nincs és nem lehet hatása, meg éppen nem bocsáthatja meg Petőfinek azt az inzultust, melyet tanárai ellen követett el. »Ifjaink leginkább megtanulták Petőfinek tanárai ellen való verseit« panaszojla Csaplár.⁴⁾

Azon egyéneket, kikkel Csaplár a tanítványok hazafias érzületének fokozódása vagy munkaszeretetük ébresztésére példázgatni szeretett, személyes ismerősei köréből is szerette venni. Mikor egy alkalommal, szegedi tanár korában, Ipolyi levélben előre bejelentette nála a látogatását, Csaplár már hetekkel előbb figyelmeztette tanítványait a leckeóra alatt, milyen illusztris vendége lesz Szeged városának. »Ez aztán az ember, — mondogatta — ezt a jeles tudóst válaszszaák maguknak mintaképül.

¹⁾ *Kath. Hetilap* 1873. évf. 3. sz. 27. l.

²⁾ Riedl Frigyes: *Petőfi Sándor* Beöthy Zsoltnál: *A magyar irodalom története*. Budapest, 1896. II. kötetében, 529. l.

³⁾ Széchy Károly: *A magyar líra a forradalom után*. Beöthy Zsoltnál: *A magyar irodalom története*. Budapest, 1896. II. köt. 689—90. ll.

⁴⁾ *A fajpusztulás okai*. Megj. a *Magyar Állam* 1873. évf. 35. és 40. sz.

Ez tud ám görögül, latinul, francziául meg németül. Így kell készülni magyar embernek az élet nagy feladataira. Pihenés nélkül kell dolgozni a hazáért s mindig csak nagy, magas czélok után kell törekedni.« Mikor aztán a Magyar Mythologia szerzője megérkezett Szegedre, az egész ifjúságnak örömmünnepe volt. Csaplár kiválasztotta a legjobb diákokat, kiknek szavalni kellett Ipolyi előtt Homeroszból és Tacitusból néhány szép részletet, a mire a jeles tudós görögül és latinul válaszolt. Csaplár Than Károlyról, volt tanítványáról azonkép sűrűn példázgatott az ifjúságnak. Felbuzdulva beszélte, hogy e nagy kémikus, a ki egykoron Szegeden, a palánki templomtéren létezett gyógyszer-tárban gyakornokoskodott, mennyire felvitte a saját maga lankadatlan szorgalmával.¹⁾ Hogy Thant mennyire becsülte, bizonyítja az, hogy annak arczképe ott függött az Ipolyié mellett szobájának főhelyén, a pamlag fölött.

Mint igazi tanár, ki tanítványainak boldogságát atyai szeretettől áthatott szíven viselte, a legtisztább örömet érezte, valahányszor a tanulóifjúság javára segítő vagy ösztönző intézkedések történtek. Mikor Oltványi István csanádi kanonok, ki a népnevelés iránt való kegyes gondoskodását már előzőleg eléggé éreztette szülővárosával, Szegeddel, 1859-ben egy 4250 pengőforintból álló tőkét tett le ösztöndíjúl a szegedi gimnáziumi s elemi iskolás tanulók számára, Csaplár szíve-örömében közzéteszi a nemes főpap eme bőkezűségét.²⁾ Mikor 1862-ben Bonnaz Sándor csanádi püspök a szegedi városi és tanyai iskolák és tanulók javára tetemes alapítványt tett, Csaplár fenkölt érzülettel hozza e tényt köztudomásra.³⁾ Mikor Szepesy Imre kegyesrendi tag s egyetemi tanár, Lévának szülöttje, Léván üdvös népnevelési mozgalmat indított meg s saját költségén Léván házat vett azon célból, hogy ott a község és talán a megye támogatása mellett kézműipari rajztanoda, leánynővelde és kisdédóvoda állíttassék, Csaplár hálálkodva szól e nemes tetről.⁴⁾ De másszor is szóba hozza az ilyes követésreméltó tettek dicséretét.

¹⁾ Szentkláray Jenő szíves közlései.

²⁾ *Oltványi István alapítványa*. Megj. a *Pesti Napló* 1859. évf. 72. sz., a Különfélék közt.

³⁾ *Szegedi Híradó* 1862. évf. 86. sz.

⁴⁾ *Kath. Hetilap* 1873. évf. 5. sz. 49—50. ll.

Egyébként Csaplár a maga pedagógiai tevékenységét nem csupán az iskolára szorította. Tevékeny volt iskolán kívül is mint pedagógiai író, a miről nagy számmal írott cikkei és értekezései tanuskodnak.¹⁾ Mind e cikkekben és értekezésekben egészséges felfogás, sok esztétikai és humánus érzés nyilatkozik meg s fennen tanuskodnak arról, hogy írójuk mélyen behatolt a lélek világának vizsgálatába. Nem szavakat hangoztatott, hanem reflexzió útján lélektani tapasztalatokból leszűrt igazságokat s bár stílje ez iratokban is, mint minden iratában túltömötten nehézkes, az, ki komoly szándékkal fogott ezen irodalmi termékei olvasásához, a tanulást mindig kihüvelyezhetette a maga okulására és lelkének nemesbítésére.

Csaplár jól tudta, hogy az ifjúság lelkébe bele kell vezetni az ideális szép után való vágyakodást. Az ifjúsági olvasmányokat nagyon fontosaknak tartotta s e kérdést pedagógiai működésében mindig szemben tartotta, s írt is róla. A régiek, tudjuk, ifjúsági iratul különösen Plutarchot használták, mert hiszen ez az író, ki fenkölt művészettel jellemeket fest s ki erkölcsi komolyságot,

¹⁾ Ilyenek: *Társadalmi élet s iskolaügy.* Árpádfi G. Megj. a *Pesti Napló* 1855. évf. 64. sz. — *Oktatásügy, közművelődés, iskolaügyi jámbor óhajítás.* Megj. a *Pesti Napló* 1855. évf. 46. sz. — *Gymnasiumaink s az új tanterv.* Megj. a *Magyar Nyelvészet* 1855. évf. — *Egy paedagogiai pályakérdés feltételei.* Etelközi A. G. Megj. a *Tanodai Lapok* 1867. évf. 33. sz. — *Nyílt levél Tóth János elemi iskola-igazgatóhoz.* Megj. a *Szegedi Néplap* 1867. okt. 15. sz. — *Nevelési és oktatási foglalkozásaink.* Megj. a *Magyar Állam* 1871. évf. 289. sz. — *A majomhíttel terjesztő elemi tanító.* Megj. a *Magyar Állam* 1872. évf. 29. sz. — *Az oktatásügy új phasisa.* Magánlaki. Megj. a *Magyar Állam* 1872. évf. 205. sz. — *A modern oktatás árnyoldala.* 6. 8. 9 jelzéssel. Megj. a *Magyar Állam* 1872. évf. 284. sz. — *A tanári szájkosár.* Magánlaki. Megj. a *Magyar Állam* 1873. évf. 36. sz. — *Egy pár komoly kérdés* (a német tanárok behívását illetőleg). Philopatristól. Megj. a *Magyar Állam* 1873. évf. 67. és 70. sz. — *Egy kis corollarium ahhoz az egy pár komoly kérdéshez.* Philopatristól. Megj. a *Magyar Állam* 1873. évf. 78. sz. — *Még egy kis adalék ahhoz az egy pár komoly kérdéshez.* Philopatristól. Megj. a *Magyar Állam* 1873. évf. 83. sz. — *A tanítói hivatás ez idő szerinti földadata.* Magánlaki. A. G. Megj. a *Népiskola* 1875. évf. 21. sz. — *Apró levélkék.* Adatok a hazai közoktatás történetéhez. Megj. a *Magyar Állam* 1879. évf. 203. sz. — *A tanárvizsgálat és az erkölcsiség ügyének mellőzése a tanképesítésben.* Ürmös Dánieltől. Megj. a *Magyar Állam* 1879. évf. 289. sz.

tiszta erkölcsöt, mély érzést és őszinte vallásosságot egyesít egyéniségében, legkiválóbban lehetett hivatott a legnemesebb érzületek felköltésére az ifjak fogékony lelki világában. Plutarchnak mintegy utánzására tervezték a pápai gimnázium tanárai a Magyar Ifjúsági Plutarchot, mely Hunyadi János, Sz. László, Sz. Erzsébet, Fenelon, Schmid Kristóf, Vitéz János, Batthyány Ignác, Pázmány Péter, Széchenyi Ferencz, Szepeszy Ignác, Pyrker János, Festetics György, Kopernik Miklós, Katona István, Fejér György, Vörösmarty Mihály, Horvát István, Pray György, Guzmics Izidor, Garay János életét és működését állítja okulásul az ifjúság elé. Csaplár is mintaolvasmányul ajánlja, hiszen oly egyéniségek mindezek, »kik varázserővel hatnak a még romlatlan ifju keblekre, beléjük sugallván a nagyratörékvés nemes vágványt s ösztönözvén az azokban méltán bámult dicső munkásságnak lelkesült követésére.«¹⁾ De ezen Ifjúsági Plutarch mellett a magyar nemzet klasszikus íróit is melegen ajánlja olvasmányokul. Azt a gyűjteményt, melyet a magyar klasszikusokból Toldy Ferencz szerkesztett és Heckenast Gusztáv kiadott »Magyar Classicaei Literatura« címén. Csaplár magáévá teszi ajánlatában a szerkesztőnek ezen magyar írókról vallott nézetét, hogy azok »művei nemcsak az elmét gazdagítják, a szenvedélyeket tisztázzák, az emberi szív nemesebb ösztöneit fejlesztik és táplálják, hanem egyszersmind a nemzeti öntudatot is magasítják, a hazafiúi hűséget, az állampolgár e legszebb erényét nevelik s a nemzeti jellemet és sajátságát edzik.«²⁾ Sőt azonfölül óhajtja, hogy »irattassanak józan irányzatú önképzési kalauzok, általános és szakművelődésre útmutató könyvek a különböző pályájú ifjak és serdültebbek szellemi irányzására, adassanak ki korrekt ízlésű képekkel díszített, lelki életre vezérlő művek. Eszközöljünk lehető legjutányosabb, ha lehet, ingyen terjedést oly műveknek, melyek a valódi keresztény érzelmeket hathatósan élesztenék. Alakuljanak e szent célra törekvő egyletek, szövetezések, főleg a valláserkölcsei elvek terjesztése végett.«³⁾

¹⁾ Az Ifjúsági Plutarch ajánlása s néhány szó az ifjúsági olvasmányokról. Megj. a Szegedi Híradó 1860. évf. 3. sz.

²⁾ A magyar nemzet classicus írói. Megj. a Szeg. Híradó 1860. évf. 37. sz.

³⁾ Szerény vélemény a »Krisztus követésének« díszkiadásáról. Magánlaki G. Á. Megj. a Magyar Állam 1878. évf. 114. és 115. sz.

Az ifjúság nevelését, hogy a haza javára váljék, csakis *vallás-erkölcsös* alapon történendőnek véleményezi; amellet speczifikusan *magyarosnak* is kellene lennie. E tekintetben is Széchenyi eszmekörében mozog. »Vajha támadna napjainkban oly hatalmas lángész, — írja — mely Széchenyi nagy szellemét újólág szólatatná, mely ihletesen tolmácsolná e jósbölcsünk eszméit a speczifikus magyar művelődés helyes irányáról, hogy elfordulva az idegen hamis eszmények kultuszától, őseink valláserkölcsi jellemének feladása nélkül haladnánk az igazi művelődés ösvényén.«¹⁾ Másutt meg »sajnálja az ifjakat, kiket sürögő gondjaink daczára korán hervadásra juttatott a szabados eszmék s elszilajodó korszellem áramlata. Nemcsak a tanodában, hanem a családi körben is már a bölcsőtől kezdve kell a jellemedző elveket megszilárdítani.«²⁾ Majd kérdezi: »Valláserkölcsi érzület nélkül honnét vegye az ifju nemzedék a kellő önfékezési erőt? Az erkölcsi érzület elhomályosulta fizetteti nálunk a fajvedlő és fajpusztító rohamot.«³⁾ Nagyon elítéli a *divatszerinti* gyermekséget s ennek fonákására példát idéz a New-York-Standardból. »Csak tessék rohanni fel ama szédítő magaslatig — írja — s egyideig ott kéjelegni a niagarai zuhatag fölött, — aztán annak módjára lebukni az örvénybe.«⁴⁾

Nagyon képzőnek s azért ajánlatosnak tartja az *utazást*, mely a lélek horizontját tágasabbá teszi s új eszmékkel, új érzelmekkel telíti a lelket. »Van az ily nagyobbyszerű vándorlásnak valami kimondhatlan befolyása a lélekre, — mondja — sok hályog leesik a korlátolt szemekről, az érzelmek megszűrődnek, s az ítélőtehetség szélesebb alapot nyerve, biztosabbá szilárdul.«⁵⁾ De az útleíró műveket is nagyon ajánlja. »Tudományos utazások leírása, — írja — ha alapos ismeretű utazónak hű jegyzeteit adja, nagyböcsű bármely irodalomban. Nálunk több oknál fogva különösen hasz-

1) *A fajpusztulás okai*. E. Á. G.-tól. Megj. a *Kath. Hetilap* 1873. évf. 35. és 40. sz.

2) U. o.

3) U. o.

4) *A divatszerinti gyermekség*. E. Á. G.-tól. Megj. a *Kath. Hetilap* 1873. évf. 3. sz. 29—30. ll.

5) *Rosti Pál úti emlékezetei Amerikából*. Árpádfi G. Közzétéve a *Szépirodalmi Figyelő* 1862. évf. 8. sz. 117. l.

nos jelenség, annál inkább, minél kevesebb közöttünk a kiválólag tudomány kedvéért utazó«.¹⁾ Kedvteléssel ismerteti ezért Rosti Pálnak amerikai útiemlékezéseit, kiemelve, hogy Rosti Pál »művelt nyelvek tanulmánya alapján a nálunk még mind- eddig nem igen kapós komolyabb tudományokat, különösen a vegytant s a természettudományokat általán, még pedig a nagy Humboldtot tartva szem előtt, nagyobb terjedetben s magasabb szempontú igyekvéssel tanulmányozta; s mindazon alapot, mely nélkül tapasztalati vizsgálódásra kiindulni botor- ság, serény törekvéssel birtokába ejteni iparkodott«.²⁾ Köve- tését nagyon ajánlja ifjainknak. »Legyenek minél számosabb tehetséges ifjainknak példányul az annyira szükséges szellemi komoly törekvésben. Másfelől pedig a léha sereg hadd lássa s pirulva — ha még képes — érezze, mit vesz az által, hogy az élet javát a teke- s kártya-asztalok mellett elvesztegli, vagy más, test- és lélekölő mulatsággal eldózsóli a jövő boldogságnak meg- alapítására fordítandó erőket«.³⁾

Figyelme előszeretettel fordult a *nőnevelés* mezejére. Hiszen a nő a család hivatott nemtője. Az ő kezébe van a generációk sorsa letéve. Csaplár lelkének egész szeretetével, töprengő gon- dosságának mindenre kiterjeszkedő figyelmével szól hozzá a *nőképzés*, a *nőnevelés* nagy kérdéséhez, nem egy helyes jó gondo- latot szívárogtatva be a közoktatás és köznevelés felfogásába.⁴⁾

A köznevelés egy másik ága, a *népnevelés* ugyancsak nem került ki figyelmét.⁵⁾ Mondhatni, hogy az nem csekély gondját tette Csaplár nemes lelkének. Erre rátér ő mindazon czikkeiben, röpirataiban és műveiben, melyek oktatás, irányítás, vezetés, tanácsadás céljából a nagyközönséghez intézvék. Gondoskodik

¹⁾ U. o. 116. l.

²⁾ U. o. 116. l.

³⁾ U. o. 118. l.

⁴⁾ *A nőnevelés égető kérdése, annak hiányai Szegeden.* Megj. a *Pesti Napló* 1856. évf. — *Jóakarati figyelemztetés a nőnevelés érdekében.* Megj. a *Szegedi Híradó* 1862. évf. 49. sz. — *A nőképző-egylet céláltévesztő iránya.* Megj. a *Magyar Állam* 1873. évf. 153. sz. — *A nőképzés tévesztései.* Philo- patristól. Megj. a *Magyar Állam* 1873. évf. 170—173. sz. — *Szellemi moz- galmaink.* Megj. a *Magyar Állam* 1873. évf. 125., 153., 156. sz.

⁵⁾ *Népnevelési mozgalmak Bars megyében.* Megj. a *Magyar Állam* 1873. évf. 15. sz.

ájtatossági iratokról, mert a nép lelkében a vallásosságot éleszteni és ébrentartani nemcsak kiható erkölcsi következményeinél fogva kívánatos és szükséges, hanem az egyén lelki megnyugvásának szempontjából is.¹⁾ Szerkesztett alkalmi köszöntéseket, hogy ezzel könnyebbségére és az izlés finomítására legyen az alsóbbrendű osztályoknak.²⁾ Megindította továbbá Szabó Mihálylyal egyetemben a *Magyar alföldi képes könyvtár* füzetait, melyek 1864-ben és 1865-ben jelentek meg s jóra való, jellemképző olvasmányokat tartalmaznak.³⁾ Ad jó tanácsokat a nép szellemi s anyagi jólétének előmozdítására.⁴⁾ Szóba hozza a kölcsönkönyvtárakat és népszerű előadásokat, mint a közművelődés eszközeit.⁵⁾ Fáradhatatlan az erkölcsi dudvairásban, mert közerkölcsiség nélkül nincs rend, nincs fegyelem, nincs tekintély s nincs egyéni és társadalmi tisztesség.⁶⁾ Kifogyhatatlan a társadalmi irányításban.⁷⁾ És nagy lelki energiával emeli fel szavát azokra a dolgokra nézve, melyek a *nép faj fenntartására* vonatkoznak. A fajfenntartás veszélyei az erkölcsi feslettségből, a szeszivásból, a fajtalankodásból fakad-

1) *Könyörgő énekek* (szárazság, éhség, egyéb inségek idejére). *Egri Népkönyv* 1863. 2. füz.

2) *Alkalmi köszöntések*. Szerkeszti egy szegedi tanár. Három versezet Etelközi A. névvel. Szeged, 1863.

3) *Egy árvának busongása*. Versezet. Etelközi A. G. Megj. a *Magyar alföldi képes könyvtár* 1864. füz. — *Jobb egy példa száz leccskénél*. Népies elbeszélés. Pusztaszeri I.-tól. Megj. a *Magyar alföldi képes könyvtár* 1864. füz. — *Baleset jól esett*. Népies versekben Etelközi A. G.-tól. *Magyar alföldi képes könyvtár* 1865. füz.

4) *Jó tanácsok a nép szellemi s anyagi jólétének előmozdítására*. Közlik Székshalmi Szabó Mihály és E. A. G. 1892. Megj. a Szent-István-Társulat házi könyvtárának V. füzetében.

5) *Közkönyvtárak és még valami*. Pusztaszeri I. Megj. a *Szeged* 1866. évf. 3. és 4. sz.

6) *Valláserkölcsi irány a nevelésben*. Cs. B. Megj. a *Családi Lapok* 1854. szept. 5. és 6. sz. — *Indítvány erényjutalmazás iránt*. Árpádfi G. Megj. a *Magyar Állam* 1869. évf. 202—210. sz. — *A közerkölcsiség érdekében felvetett kérdések*. Megj. a *Magyar Állam* 1874. évf. 47. sz.

7) *Elmélkedés társadalmi viszonyaink fölött*. Irta Karcanyéki G. Szeged, 1861. (Kül. ny. a Szegedi Híradóból.) — *Igénytelen eszmék társadalmi ügyeink körül*. Irta Karcanyéki G. Szeged, 1861. (Kül. ny. a Szegedi Híradóból.) — *Az idő intései*. Elmélkedés társadalmi viszonyaink fölött. Előadta a Sz.-László-Társulat 1874 nov. 18-iki közgyűlésén. Budapest, 1875. — *A korszellem*. C. B. (Kül. ny. a váci gimn. 1874. Értesítőjéből.)

nak. »Üdvnek, boldogságnak s minden szebb örömmek sírásója az erkölcsi feslettség.«¹⁾ Ezért harcra szólít demoralizálás, prostitució és iszákosság ellen.«²⁾ Mindezekben a cselekvésekben feltétlenül el kell ismerni Csaplár nagy érdemességét, mert semmit sem tesz önczélből, hanem mindent a közállapot javításának és biztosításának czéljából. Igaz, hogy nézetei egyben-másban eltérnek a modern felfogástól, de kétségtelen, hogy még ezek tekintetében is nagyon tiszteletreméltók az ő indokai.

A köznevelési szakba vágó dolgozataiból nyilván az az önálló mű, mely *A nemzeti művelődés alapja* címen 1861-ben jelent meg Szegeden,³⁾ a legfontosabb és legtartalmasabb. Széchenyi szellemének van ajánlva s Széchenyi alapeszméin épült fel. Nem kisebb emberünk, mint Salamon Ferencz, tartotta érdemesnek Csaplár e munkájával foglalkozni s róla véleményét elmondani. Szerinte »e röpiratot őszinte hazafiság, felekezetiség nélküli részrehajlatlanság, másfelől nagy olvasottság s élettapasztalás teszi üdvös, egészséges olvasmányyá. A vallásos közerkölcsiségből, mint a nemzeti művelődés alapkövére, a nemzeti jellemről s annak fejlesztéséről, a nevelés fontos ügyéről, tudományunkról, irodalmunkról helyes és mérsékelt nézeteket találunk benne. Különösen a köznevelésről írt szakaszt ajánljuk a szakemberek figyelmébe. Szerző nem azok közé tartozik, kik erőnek erejével új eszmét akarnak mondani, hogy azok által magukat megbámultassák a nagyobb résztől s kinevettesse a tapasztaltabb és érettebb olvasóval. Különben ez eszmék a felvilágosultabb kisebb rész előtt ha nem újak is, a nagyobb rész igazolva fogja látni magára nézve a munka megjelenését. A művelt szerző az újabb eszmék színvonalán látszik állani s ezeket szélesb körben s mintegy ránk alkalmazva akarja megértetni.«⁴⁾

Igen, meg akarja értetni azt a világnézetet, mely *vallás-erkölcsi* alapra fektetve kell, hogy szerinte áthassa a tanítást és nevelést. Csaplár ez alap tekintetében nem ismer kivételezést, nem gyakorolhat elnézést. Megértjük, hogy gyakran kifakad oly

¹⁾ *Divateszmék*. Megj. a *Szegedi Híradó* 1862. évf. 37—40. sz.

²⁾ *A fajpusztulás okai*. E. Á. G.-tól. Megj. a *Magyar Állam* 1873. évf. 35. és 40. sz.

³⁾ *A nemzeti művelődés alapja*. Irta Karcsonyék G. Szeged, 1861.

⁴⁾ *Szépirodalmi Figyelő* 1861. I. évf. 29. sz. 461—62 ll.

modern nevelési, avagy oktatási szisztémák, oly divateszmék¹⁾ ellen, melyek az ő valláserkölcsi rendszerének ellentmondanak s biztossá nem tehetik sem a tudást, sem szilárdná a jellemet. »A keresztény hitelveken alapuló erkölcsi törvények jelelik ki a társadalmi élet legüdvösebb irányzatát, főczélul tűzvéni ki a lelki tökély azon magaslatát, mely a valódi boldogság forrásához vezet.«²⁾ De ebbeli meggyőződéséből érthetjük meg tisztán azt a viszonyt is, melyben Lubrich Ágosthoz állott. Lubrich egyetemünkön a szószéken s irodalmi műveiben egészen Csaplár nyomdokain halad, ki őt jelentékenyen befolyásolta s kinek nagy része van abban, hogy az erős intuiciós erővel bíró, exkluzív felfogású, ridegen konzervatív tudományú Lubrichból az az elszánt és harczedzett, bátor és szókimondó író lett.³⁾ Évek során át soha meg nem szakított és soha meg nem gyengült barátságuk

1) *Az újhódás, korcsosodás, társasélet kinövésai.* Árpádfi G. Megj. a *Pesti Napló* 1856. évf. ápr. 8. sz. — *Divat-eszmék.* Megj. a *Szegedi Híradó* 1862. évf. 37—40. sz. — *A divat szerinti gyermekség.* Megj. a *Kath. Hetilap* 1873. évf. 3. sz.

2) *Az idő intései.* 11. l.

3) Lubrich maga vallja »szerencsájének, sőt boldogságának« azt a napot, melyen a szegedi Tisza partján Csaplárral megismerkedett, mert »eltekintve attól, hogy az akkori gyászidőkben igen jólesett a kesergő szívnek kellő tájékozottságú, rokonérzésű üggyársra találni, ki az eltiprott haza felszabadulásának lehetőségét a szokásos duzzogó és duzzadozó világfájdalmaskodás helyett erkölcsi és szellemi emelkedésünkben látta, azon naptól fogva szeliden ható tavaszi nap kezdde emelkedni szellemi láthatáromra, s a szellem csirái, melyek rendezetlenül, egymásra halmozva maradtak, vagy elfajzottak volna, az életadó nap szelid befolyása alatt lassankint életre keltek, a gondolatok, érzelmek forrási folyamatnak, tisztítókozásnak eredtek«. Ezért ő műve dedikációjával akarta őszinte tiszteletét, szeretetét s háláját kifejezni »azon annyiszor kifárasztott, de csüggedést nem ismerő buzgóságáért, mely szerint az egykori képezdei tanárral több éven keresztül gondolatrendező, érzelemtisztító, vágynevesítő, helyes irányba terelő eszmecserében élni szíveskődék vala; mely eszmecsere nélkül keblem talán továbbra is küzdés tüzpontja, lelkem ezer indulatok és képek zajgása, ösvényem vágyak, remények bolygótűzének csalóka fényével világítva maradt volna; mely eszmecsere nélkül talán nem tanulom meg, hogy az eszmény nem kívülünk, hanem benn a lélekben él, s hogy azt, kinek lelke fölemelkedni tud, mindenhol feltalálhatja; s nehezen bátorodtam volna föl arra, hogy irodalmi kísérletekkel is vállalkozzam leróni honfi tisztet ezen, legjobb szándékkal, kötelességérzetből s fáradsággal szerkesztett neveléstani mű sem lát

idején a két pedagóg folyton és folyton hévvel tárgyalt a helyes pedagógia elveiről. Csaplár a maga gazdag tapasztalataival s egy hosszú élet leszűrt bölcséleti ítéletével az ifjabb Lubrichot tényleg nem kis mértékben támogathatta azon nagy mű megszerkesztésében, melynek, megengedjük, lehetnek úgy tárgyi, mint formai fogyatkozásai, egészben véve mégis egy egységes világnézet, egy határozott, pozitív nevelési felfogásnak, a *keresztény neveléstudomány rendszeréül* tekinthető. Annyira egybeforr e műben a mester és a tanítvány életfelfogása, hogy természetesnek találjuk, hogy a »Neveléstudomány« szerzője Csaplárnak dedikálta hosszas fáradozás, sok lelki küzdelem árán létrejött szellemi termékét s dedikációt bizonyára soha senki sem fogadhatott el oly önérzetesen, mint éppen Csaplár Benedek, ki szellemi hozzájárulásán kívül a mű megjelenését, mint mondtuk, még tetemes anyagi áldozatokkal is lehetségessé tette.

Hogy mennyire egy volt Csaplár és Lubrich, az eléggé kitetszik azokból a cikkekből is, melyekben Csaplár Lubrich egyes műveit ismerteti és védi.¹⁾ Csaplárban csupán a szelidség, a békülékenységg, a türelem volt több, mint Lubrichban. Lubrich merev és kihívó, Csaplár elvek feladása nélkül alkalmazkodóbb. Igazi konciliáns egyéniség.

VIII.

Tovább kutatva Csaplár tudományos képzettségét, feltűnik annak gazdag *klasszikai műveltsége*. A latin nyelvet, melyet már tanuló korában szenvedélyesen tanulmányozott, kitűnően beszélt s e nyelven gyönyörűen fogalmazott. Már fiatal korában latin elégiákat írt. Iratai telvék Pliniusból, Tacitusból, Ciceroból, Senecából, Virgilből, Horatiusból vett szebbnél-szebb idézetekkel.²⁾ Virgilius Aeneasáról azt mondja: »Bámulatos, mennyi találó

világot a tiszaparti eszméknek a dunaparti elmélkedésekhez való fűződése nélkül«. (*Neveléstudomány* az ajánlásban.)

¹⁾ Lubrich Ágoston: »Herbart bölcséleti rendszerének alaptévedései« cz. műve ismertetésében a *Magyar Allam* 1875. évf. 15. sz. És Lubrich Á.: »Nyilvános életünk és a sajtó.« Ismertetés a *Kath. Hetilap* 1873. évf. 8. sz. 79. l.

²⁾ L. például: *Az idő intései* című művét.

kép van e régi remek költeményben azon való eseményekre, melyeknek tanúi valánk ez utóbbi évtizedek folytán.¹⁾ De Csaplár rendkívüli olvasottságánál és bámulatos emlékezőtehetségénél fogva tudott más klasszikusokból is találó képeket idézni. Kitünő készségénél fogva nálánál nem igen volt hivatottabb itész latin irodalmi termékek megbírálására és értékelésére s e téren hallatott szava mindig nagy figyelemben és elismerésben részesült.²⁾ Azon cikksorozat, melyet rendje eseményeiről a sienai Ephemerides Calazantianae-ben közölt,³⁾ klasszikus latinságot fennen hirdeti.

De a latinnál még inkább vonzotta őt a görög világ bűvös eszmeköre. A hellenizmus teljesen meghódította a maga eszmei és formai szépségével, kivált mégis a görög nyelv, Homeros nyelve, melynek elsajátítására sok ügyet, gondot fordított. A Szabó Istvánnal való érintkezést épp e klasszikus nyelv iránt való bámulata tette számára állandóan kíváncsossá. Örömben úszott, valahányszor alkalmá nyílt a jeles hellenistával találkozhatni, mert ha nem is vette nála komolyabban azt a történeti ösztönt, mely őt arra sarkalta, hogy Homerosban Mózes nyomait kutassa, mégis kiváló szellemi élvezetet okozott neki találkozhatni azzal a férfival, ki lángoló lelkesültséggel szedte már fiatalon keblébe nemcsak Révai, Kazinczy, Rajnis és Guzmics szellemi szikráit, haláláig ápolva azokkal a nemzeti génuszt, hanem kit a Gondviselés külön azzal is megáldott, hogy azt a nemzeti génuszt időnként Hellas remekeivel is nemesbíthette.⁴⁾ Csaplár hellenizmusának egyik irodalmi gyümölcse *Platon munkái*

¹⁾ *Az idő intései* 13. l.

²⁾ L. »Carmina Emerici Szepesi« cz. ismertetését a *Magyar Állam* 1870. évf. 279. sz. — Továbbá »Málik Vince latin nyelvtana« cz. művének ismertetését ugyancsak a *Magyar Állam* 1871. évf. 41. és 42. sz. és Málik Vince »Észrevételek Bartal Antal bírálatára« cz. ellenbírálatnak ismertetését szintén a *Magyar Állam* 1873. évf. 100. sz.

³⁾ *Analecta quorundam memorabilium historiae Ordinis Religiosi Schol. Piar. Provinciae Hungaricae*. I—XI. közl. (I. h. V—VI. évf. 1905—1906.) Azonkívül lásd *Benedicti Csaplár e scholis piis Consideratio eventuum, documentorum, ac incitamentorum huius aevi*. Xenion benevolis lectoribus Ephemeridum Calasantianarum. Senis 1903.

⁴⁾ Csaplár: *Szabó István 50 éves akademikusnak jubileuma*. Századok 1890. XXIV., 180.

magyar fordításban, melyeket bevezetésekkel és jegyzetekkel látott el.¹⁾ Mint láttuk, Platon egy másik művének: *Politeia*-jának fordításába is belefogott, valamint részt vett a Szepesi Imre-féle görög-magyar kéziszótár készítésében is. Ismertetett hellén remekirodalmi és nyelvtani műveket.²⁾ És ismertetett új-görög nyelven, mert az antik görög mellett ezt is elsajátította, hazai állapotokat görög folyóiratokban. Egyik meghittje, kivel a budapesti Dunaparton naponta peripatetikus sétáit végezte, Gogosz görög-keleti archimandrita, a jeles klasszikus tudományáról ismert egyiptomi származású hellén. Csaplár kiváló hellen-filológiai képzettségének köszönhette, hogy az athenei keresztény archeologiai társulat őt levelezőtagjának választotta.

Am meg kell jegyeznünk, hogy Csaplár nyelvérzéke nem csupán a klasszicizmus ideális szépségének hódolt. Ő a nyelvtudást tisztán hasznossági szempontból is vette. Érezte és tudta, hogy minden nyelvben nagy segélyeszköz rejlik szellemi kincsek kiaknázására. Ezért ő filológiai tanulmányokra sok fáradságot fordított, tudva, hogy a német, francia, angol, és olasz literatúrák rendkívül gazdag művelődési képzőerőt tartalmaznak. Nem késett ezért még fiatal éveiben a nagy művelt nemzetek irodalmának kihasználására a német, olasz, francia és angol nyelveket is magának elsajátítani, de sőt, kivált nemzeti nyelvünknek a nagy szláv népcsaláddal való érintkezésénél fogva még a tót nyelvben is kellő jártasságot törekedett magának szerezni, mire jó alkalma nyílt privigyei tartózkodása idején. A hetvenes évek végén közrebocsátott egy, a francia klub feladatáról szóló cikket, melylyel buzdít eredeti közlemények eszközölésére a francia és egyéb külföldi lapokban a hazai szellemi mozgalmakról.³⁾ Filológiai kérdésekhez való hozzászólása s a filológiai tudomány érdekében kifejtett nagy tevékenysége alapján választotta meg őt az Egyetemes Philologiai Társulat tiszteleti tagjának.

1) Kolozsvár. Kiadja a kir. lyceum nyomdája. 1845.

2) *Hellen remek irodalom és hellen nyelvtanaink, különösen Lichner Pál »Hellen nyelvtana«*. Ismertetés. 6., 8., 9. Megj. a *Pesti Napló* 1853. évf. 1065. sz.

3) *A francia klub feladatáról*. Magánlakitól, közzétéve a *Magyar Állam* 1879. évf. 247. sz.

IX.

Képzettségének, tudásának egyetemessége magával hozta, hogy a *történelem* tanításában az önművelődés egyik legdúsabban csergedező ősforrását lássa és azt a maga okulására ilyenül fel is használja. Csaplárban nem kis mértékben volt meg a történeti érzék s a történet filozófiája megértésének képessége. Az egyetemes világtörténelem számára egy nyitott példázó könyv volt, mely rá tanulságaival hatott inkább, semmint érdekességével. Benne nem szórakozást, hanem okulást, tudást, megismerést keresett. Mert az okulásra, a tudásra, a megismerésre fektette filozófiája és pedagógiája meg minden egyéb tudománya rendszerét. Vele élesítette ítéletét s szerencsés emlékező-tehetségénél fogva oktatása vagy vitatkozása közben mindig bőséges érveket talált történelmi tudásában. Akármiről beszélt, vitatkozott, írt, mindenre tudott valami találó idézetet a történelemből s világ-irodalomból.

A hazai történelem meg éppen kedvelt terrénuma volt. Történeti érzéke élenken sarkalta őt a történeti anyag felkutatására. Egyrészt ismereteink gyarapítása, másrészt a történeti közlés hűségének ellenőrzése céljából.¹⁾ Buzgósággal fordult meg hazánk egyes vidékein levéltári kutatások céljából. Így kutatta — a szegedi már említett kutatásoktól eltekintve — 1859-ben a böösi gr. Amadé-féle levéltárt s közölt is abból leveleket.²⁾ 1873-ban egy egész hónapon át nyomozott a nyitramegyei, kivált a privigyei és bajmóczi városházi és lelkészszéki levéltárakban, melyek eredményét egy tartalmas közleményben közzé is tette.³⁾

¹⁾ »Az általános hontörténelem gyarapítása által lehető vívmányokat, továbbá a más szempontú búvárkodók elfogult törekvéseit tekintve, — írja — mint ez pl. Šašinek Ferencz és a rokonirányúak közleményeiből látható — *ellenőrzés végett* is kívánatos az alaposabb nyomozgatás.« (Századok 1874. VIII., 103.)

²⁾ *Régi levelek a böösi gr. Amadé-féle levéltárból.* Közzétéve a *Delejtű* 1859. évf. 21—25. sz. — *Egy okmány-másolat a böösi levéltárból, mely Zsigmond király fogsága idejét és az országos tanácsnak ezalatti működését felderíti.* Közzétéve az *Új Magyar Múzeum* 1860. évf.

³⁾ *Történeti adatok Privigye multjáról.* Megj. a *Századok* 1874. évf. VIII., 103—116. és *Századok* 1873. VII., 641.

1874-ben részt vett a Magyar Történelmi Társulat besztercebányai vándorgyűlésén,¹⁾ mely alkalomból, mint a körmöcbányai bizottságnak előadója, a levéltári kutatások eredményéről sok tanulsággal referált.²⁾ 1876-ban a kegyesrendűek magyarországi társaságának történetéhez hét felsőmagyarországi kolostorban gyűjtött nagybecsű anyagot.³⁾ A budapesti rendház gazdag levéltárát meg éppen apróra kutatta át, de igen sokat gyűjtött a M. Nemzeti Múzeum és a Magy. Tud. Akadémia levéltáráiból is.⁴⁾ Ilyképen tehát nem csekély részben hozzájárult annak a nagy nemzeti kincsnek feltárásához, melynek megismerése annyira s oly szerencsésen kibővítette fajunk, népünk, családjaink, vármegyéink, városaink, káptalanaink és kolostoraink multjának ismeretét. Egymaguk azon életirati adatok is, melyekkel a Szinnyei József: *Magyar írók élete és munkái* egyes kötetéhez hozzájárult,⁵⁾ nagyérdeművé teszik történetírói működését. Kezdetől kifejtett ebbeli buzgóságának köszönhetette, hogy a Történelmi Társulat igazgató-választmányának már 1867-ben tagja lett. Az ez évi választmány névsorában ott díszlik az ő érdemes neve is a Csengery

1) »Élénken vágytam — írja ő — e társas munkássághoz részemről is lehetőleg járulni.« (Századok 1874. évf. VIII., 103.)

2) *A magyar tört. társulat 1874. évi vidéki kirándulásáról szóló jelentések.* Közzétéve a Századok 1875. évf. IX., 149—182. Azon az érczempléktáblán, melyet Ipolyi Arnold 1886-ban a bars-szentkereszti püspöki kastély főbejáratán annak emlékére elhelyeztetett, hogy a Tört. Társulat e történetileg nevezetes házban, melyben gr. Forgách Ferencz bíbornok-érsek a nagy Pázmány Péter karjai közt elhunyt, tartotta záróülését, — Csaplár neve is meg van örökítve. (L. Századok 1886. XX., 454.)

3) Századok 1876. évf. X., 104.

4) L. Révai Miklós élete. Előszó 1—2. II.

5) Bernhard Márton, Bokross Ferencz, Conrádi Norbert, Cörner Elek, Cserkúthy József, Cservényi Alajos, Dezső Miklós, Dobay Elek, Ege Sándor, Egerváry Ignác, Endrődy János, Ernst Ernő, Farkas Lajos, Farkas László István, Greschner János, Grosser Ker. János, Gulul (Gúl) János, Hájos Gáspár, Hannulik József Krizosztom, Hemtner Florián, Henyey Vincze, Hladik Bernát, Hoffmann Ignác, Hollermeyer Elek Ignác, Hornyay Ambrus Ádám, Horváth Benedek Simon, Horváth Pius, Hutter Antal, Jallolics Endre, Jäger Ágoston, Katona Dienes, Kátsor Keresztély, Kernast Ede, Kiparszky Tóbiás, Kiss Adorján, Klacsó Tódor, Klobucsek Alajos, Koncz Nep. János, Korenda Elek, Koricsánszky Márk, Koroda Teofil, Laponyi Alajos, László Alajos, Latavay Sándor és még több más érdemes piaristák életére és írói műveire vonatkozó kútfőül van idézve.

Antal, b. Eötvös József, Fraknói Vilmos, Hajnik Imre, Henszmann Imre, Nagy Imre, Nagy Iván, Pauler Gyula, Pesty Frigyes, Pulszky Ferencz, Rómer Flóris, Szabó Károly, Thaly Kálmán, Toldy Ferencz, Wenzel Gusztáv fényes nevei mellett.¹⁾ Tagja is maradt következetesen az igazgató-választmánynak egész haláláig s mint ilyen, mindig részt is vett a társulat havi ülésein. Így az 1874. jan. 8-ikán tartott ülésen bemutatta Privigye városának Zsigmond korabeli, valamint későbbi pecsétlenyomatait, továbbá az ugyanott levő egykori szőlőhegybirtokosok 1620-iki és több czéh pecsétjeit.²⁾ Egy másik választmányi ülésén (1878. jun. 6.) bemutatta a társulatnak Bolla Mártonnak egy addig ismeretlen dolgczatát, melyet a budapesti rendház könyvtárában fedezett fel, s mely nem jelentéktelen adat a mult század alkonyán mutatkozott nemzetiségi mozgalmak történetében.³⁾ Egy harmadik ülésen (1881. nov. 3.) pedig bemutatta az általa ugyancsak a budapesti piarista-rendház irattárában talált alapszabálytervezetet, melyet Mária Terézia idejében 1769-ben Bessenyei és Horányi terveztek egy magyar tudós társaság szervezése céljából.⁴⁾ De előadásain kívül még egyébként is szolgálta hasznosan a társulat érdekeit. Buzgósággal szerzett s ajánlott a társulatnak tagokat,⁵⁾ működött mint a választmány által kiküldött *bíráló* egyes kézirati művek megítélésében,⁶⁾ valamint mint egyes ad hoc kiküldött bizottságok tagja. Így nevezetesen tagja volt azon bizottságnak is, mely Thaly Kálmán indítványára a *történeti monográfiák tervezésének* megszerkesztésére volt kiküldve.⁷⁾

A történelem segélyforrásai közül kiválóan a *régiségtant* fogta művelés alá. Már szegedi tanár korában figyelmeztet a Sáros és Szepes vármegye régibb egyházaiban rejlő nagybecsű

¹⁾ *Századok* 1867. évf. I., 11.

²⁾ *Századok* 1874. VIII., 52.

³⁾ *Dissertatio de Valachis, qui Transilvaniam incolunt: Scripta instar responsionis ad Libellum supplicem, quam Aug. Imper. Leopoldo II. anno 1791. Natio Valachica porrexit.* (L. Csaplár levelét a *Századok* 1878. évf. 578. lapján.)

⁴⁾ *L. Századok* 1881. XXV. évf. 709—710. ll.

⁵⁾ *Századok* 1873. VII., 716.

⁶⁾ *Századok* 1871. V., 277., 347. és 710.

⁷⁾ *Századok* 1871. V., 432. és 580.

műkincsekre és építészeti remekeire.¹⁾ Később egy *Nyílt levelet* intéz a Magyar Sion szerkesztőségéhez az alföldi régiségek s általán a hazai régiségbúvárlat érdekében.²⁾ Az a barátság, mely őt Ipolyi-hoz csatolta, ki a műemlékeknek hírneves kutatója, ismerője és magyarázója volt, önkéntelenül is magával hozta, hogy Csaplár e disciplina művelésében buzgólkodjék. Nem egyszer használta fel a szünidőt arra, hogy Ipolyi társaságában műemlékek tanulmányozására egyes megyékbe kiránduljon. Sokat értett meg ekként azokból, a mik figyelmét talán kikerülték volna. Mikor Ipolyi műveit ismerteti, annak igen értelmes tanítványnak bizonyul.³⁾ És bizonyos, hogy ez ismertetésével nem egy egyházi férfiúnak a figyelmét ráterelte arra a tudományra, mely az egyháztörténelemnek egyik legvonzóbban szóló, legihletetebben oktató lapja.

A mellett kereste, mit különösen ki kell emelnem, a hazai történelem kutatásában a *nemzeti érzés* forrásait is. Mégis mindig sok óvatossággal és körültekintéssel. E tekintetben nem hagyta őt cserben az a józan megfontoltság, mely őt minden tudásában jellemezte. A Horvát István által oly hatásosan táplált, nagygyá növesztett nemzeti érzés hallucinációjának bűvös varázsa, mely még Szabó István elméjében is kísértgetett, Csaplárt pillanatra sem tévesztette meg. Mikor ő szóba hozza az afrikai és az amerikai amazonok történeti vonatkozásait kutató Szabó Istvánnak abbeli vélekedését, hogy a »szittyia magyarságnak csakugyan több köze volt a mythikus görög világhoz, mint a hogy véljük«, félre nem ismerhető szkepszis vonul át előadásán.⁴⁾

¹⁾ *Szétpillantás hazánk felső vidékein*. Pozsony, szept. 10. Tárczaczikk. Megj. a *Szegedi Híradó* 1862. évf. 76. sz. K—n—i jeggyel. Ismertetvék Bártfa, Igló, Lócse, Szepesváralja, Görgő, Frits, Eperjes, Csütörtök múkin-csei, illetve régi épületei.

²⁾ *Nyílt levél a »Magyar Sion« szerkesztőjéhez*. Némely alföldi régiségek s általán a hazai régiségbúvárlat érdekében. Szeged, 1867. febr. 2. Közzé-téve Knauz: *Magyar Sion*-jában V., 249—273.

³⁾ Ipolyi Arnold: »Kisebb munkái«. Ismertetés, megjelent a *Magyar Állam* 1874. évf. 45. és 46. sz. Itt megjegyezzük, hogy más a történelem körébe tartozó műveket is ismertetett. Így Ivánfi Ede művét: *A magyar birodalom címerei és színei*. Budapest 1873., *Századok* 1874. évf. VIII., 209—211.

⁴⁾ *Századok* 1890. XXIV., 180.

Egyébként mindenütt, hol hivatása teljesítésében megfordult : Erdélyben, a Székelyföldön, a Felvidéken, a tiszamenti nagy Alföldön, figyelmét a nemzeti érzés ellesésére irányította. Nagy jelentőséget tulajdonított a népszellem megnyilatkozásának : a népmeséknek, a népies legendáknak és történeti elbeszéléseknek meg a néphagyományoknak, a tájszavaknak és közmondásoknak, valamint a népszokásoknak is. Fáradhatatlan buzgósággal gyűjtötte mindezeket, sőt gyűjtésük ügyében hirlapilag fel is szólalt,¹⁾ egyeseket pedig élőszóval vagy levélben ösztönzött erre, mint egyebek közt legkedvesebb tanítványát, Debreczeni Jánost is. Közölt azonkívül népismei adalékokat²⁾ s fáradozott a magyar helynevek körül.³⁾ »A magyar helynevek gyűjtése — mondja — történelmi s nyelvészeti szempontból egyaránt kiváló érdekű, főleg ha ősi történeteink s a felőlük a nép száján keringő hagyományok, regék vagy mondákkal kísérve mutattatnak fel, a nemzeti költészetre is nem csekély befolyással bírnak.« Másutt meg írja : »Ne tapodjátok kegyetlenül a haza téreit. Ne resteljeteek kérdezősködni minden hantja s göröngye felől. Hallgassátok ki a jámbor pór hagyományos emlékezéseit részvékeny figyelettel, s meglátjátok, mennyi felróni való becses adattal gazdagítandjátok közös emlékezéseinket. Ne csekélyjétek babonás hiedelmekbe burkolt regéit, azokból is, bár többé vagy kevésbé elhalványult sugára csillámlik ki az elenyészett ősök szellemvilágának. Majd lesz, ki az összegyűjtendett egyes szálakból az egésznet összeszöve felmutatandja.«⁴⁾ Ily értelemben gyűjtött ő is és várt arra, ki az egyes szálakból az egésznet összeszövi. Ő gyűjtésének becses anyagát felhasználás czéljából készségesen bocsátotta a

¹⁾ *Buzgó óhajlás nemzeti hagyományaink, különösen a tájszó-gyűjtemény ügyében.* Pest, 1858. Különny. a Pesti Naplóból. — *A néphagyományok gyűjtése ügyében.* Karcsai G. Megj. a *Delejtű* 1859. évf. 21—25. sz. — *A néphagyományok kincsei.* Karcsai G. Megj. a *Delejtű* 1859. évf. 43., 45. és 46. sz. — *A szegedvidéki közmondások.* Árpádfi G. Megj. a *Magyar Nyelvőr* 1872. évf.

²⁾ *Népismei adalékok.* Karcsaytól. (Csallóközi, különösen Duna-szerdahely-táji népszokások.) Megj. az *Új Magyar Múzeum* II. évf. 1851—52. I. köt. 495—503.

³⁾ *Ismét a magyar helynevekről.* Karcsaytól. Megj. az *Új Magyar Múzeum* II. foly. 1851—52. I. köt. 768—772.

⁴⁾ *A magyar helynevekről* i. h. 1851—52. I. k. 769. 1

hivatott feldolgozók rendelkezésére. Éppenséggel kiváló szolgálatot tett ezzel Ipolyi Arnoldnak, ki maga hálásan bevallja, hogy Magyar Mythológiája számára egybehordott gyűjteményeinek legbecsesebb részéhez nagy mértékben Karcsay G. járult, a ki e téren szakember.¹⁾ A Magyar Tud. Akadémia által kiadott új *Magyar Tájszótár* szerkesztője, Szinnyi József tanár, az első kötet bevezetésében elszámlálja azokat a gyűjteményeket, melyekből e nagy gyűjteményes könyv anyaga kikerült, többi közt a *Csaplár Benedek* és *Király* gyűjteményét is felsorolja, »a melyeket a t. gyűjtők voltak szívesek átengedni«.²⁾ Alig van lap, hogy az egyes cikkekben a *Csaplár Benedek* névvel ne találkoznánk.³⁾

Az a körülmény, hogy *Csaplár* a történeti kutatásban minden, még a legkisebb adatban is hasznavehető becses adalékot látott a közművelődés fejlődésének megismeréséhez, magával hozta, hogy a történeti anyag tömege felett uralkodni nem tudott. Amint nem tagadhatni, hogy »történeti előadása, az anyagot tekintve, a lehető legalaposabb, ítéletei tiszták s valóban sohasem hamisak«,⁴⁾ úgy másrészt való az is, hogy *Csaplár* mint feldolgozó kevésbé volt szerencsés. A formai esetlenség, a nem mindig összefüggő nehézkes előadás, a szétfutó, terjengős tárgyalás, az el nem takarható rendszertelenség művei élvezetét nagyon nehezé, soknak éppen lehetetlenné teszik. Nyelve nyelvtanilag ugyan korrekt, de sajátos, mondhatni különczködő s ennél fogva sokhelyütt

1) »Addig is legyen minden tiltakozás daczára is kezessül egy-két név megnevezve, mint Pajor István, Fehér F., Nagy J., Varsányi P. és különösen jeles e féle népismeai adalékairól (múzeumban) a közönség előtt máris dicsegetesen ismert *Karcsay* G., ki, a mint gyűjteményem egyéb legbecsesb részlete legtöbb adalékainak gyűjtője s mások gyűjtése által eszközlője volt, úgy e téren belátásáról ismeretes névvel kezeshetnek azok eredeti népies voltáról.« Így ír Ipolyi, kútfőiről szólva. *Mythologia*. Előszó XXVIII. l. De műve más helyein is hivatkozik *Csaplár* adalékaira. L. u. o. 416., 575. ll.

2) *Magyar Tájszótár*. Budapest, 1893. I. kötet.

3) Így, hogy csak néhány lapra hivatkozzunk: I. 2., 3., 4., 6., 7., 8., 9., 32., 35., 36., 257., 260., 262., 268., 272., 274., 275. stb. II. 1., 5., 12., 16., 17., 19., 24., 39., 40., 44., 50., 137., 138., 143., 144., 146., 156., 158., 163., 165., 175., 262., 368., 369., 896., 897. stb. stb.

4) Egyik bírálójának nyilatkozata a *Századok* 1882. évf. VI., 60.

ízetlen. Stílünk egyik legnagyobb mestere: Salamon Ferencz, Csaplár egyik általa különben helyeselt művét bírálgatva, kifogásolja benne azt, »hogy nem szab erőteljes körvonalakkal pontos határt eszméinek, melyek nincsenek szembetűnő világossággal csoportosítva. Az olvasó szintén elvész az elvont eszmék ködébe. De nem kis mértékben okozzák a homályt a gyakori költői és retorikai képek és a hosszú hasonlatok. Törekszik ugyan előadásában szépségre, csínre, de úgy látszik amaz a piperéhez közelit, ez a mesterkéléshez. A hasonlatok, a gyakran alkalmazott epithetonok terhelik az előhaladást az olvasásban. Hozzájárul a nyelv szokatlansága, mert alkalmazza az elméleti nyelvtudósok minden messziről hozott szabályát, melyeket pedig egész merevséggel nem igen tűr meg az élő nyelv; átveszi a német filozófia példájára egy új, csupán a filozófoknak való nyelvet alkotni akarók minden újhításait. Mindezek különös színt adnak stíljének. A sok újítás, a szavak szokatlan használata nehézzé teszi a megértetést, mert a tárgyról a figyelem egy részét a különösségekre fordíttatják az olvasóval. Pedig erre nincs szüksége, mert Csaplár nagyon jól ismeri még a nép nyelvét is eredeti forrásánál s e részben sok találó kifejezést is foglal magában könyve.«¹⁾ Később stílje egyben-másban felszabadult ugyan a gorombább szokatlanság terhe alól, mégis igazán élvezetessé soha sem vált. Soha sem tudott a nagyközönségnek írni, pedig legtöbb irodalmi termékeiben épp a nagyközönséggel kívánta magát megértetni. Legnagyobb és legbecsesebb alkotása: Révai Miklós életrajza sem a nagyközönség kezébe való. Ő maga »bájtalan összeállításnak« nevezi, mely »csupán némi tartalmi értékkel, kelmei beccsel nyerheti meg a gondolkodóbbak figyelmét, vagy éppen csak, mint hogyan-úgy rendezett adathalmaz járulhat ama jelentékeny kor törekvéseinek megvilágításához.«²⁾ Csakhogy e túlszerénykedő becslés ebben a formában el nem fogadható. E munka egyik szakavatott bírálója szerint »szerző stílja nem az a szónokias, megkapó, lebilincselő s szépfolymatjával és érdekes fordulataival kielégítő,

¹⁾ *Szépirodalmi Figyelő* 1861. I. évf. 29. sz. 461—462. II.

²⁾ *Révai Miklós élete*. Irta Csaplár Benedek. Budapest, 1881. I., 2.

mint azt a francziáknál oly gyakran látjuk, s a mit egy pár magyar írónál is vehetünk észre, de a melyet a magyar közönség oly nagyon szeret, — hanem olyan csendes elbeszélő, mely csak ritkán emelkedik, de ha megszokjuk, jól esik olvasni, néha-néha fel is melegszünk, rokonszenvet érzünk, vonzódunk az íróhoz és tárgyához egyaránt. Olyan ő, mint a világgal nehezen haladó idősebb ember, látjuk nála néha a legújabb szavakat, látjuk nála a divatos hibák példáját, látunk szerzőnél néha szokatlan erőltetett szavakat és szófüzéseket, de látunk néha egy jó magyaros szófűzést is. Szerző néha nemcsak száraz, de fanyar, különösen polemikus jegyzeteiben.«¹⁾

Csaplár *Révaija* eredetileg egy szakközlönyben, a Figyelőben, önálló cikkekben megjelenve, elejétől fogva nélkülözte az egységes harmónikus alkotás előnyeit. Csakhogy, a ki lelkiismeretesen itéli meg e négykötetes nagy művet, az kénytelen bevallani és elismerni, hogy a nyelv hiányzó szépségéért, a kompozíció aránytalanságáért, az előadás fárasztó lassúságáért, a szófűzés erőltettségéért, műve irodalmunk egy nagy gyarapodását, egy eléggé fel nem becsülhető nyereséget jelent. Mondhatni tartalmas gazdagságánál fogva szinte páratlan mű és éppen ezért mélyen fájlahatni, hogy csonka mű maradt, mert a befejező ötödik kötet megjelentetésében a szerzőt megakadályozta a halál.²⁾ Annyi, akkora anyagot tartalmaz a négy kötet, melyből nem csupán a nagy nyelvész Révai életfolyását rekonstruálhatni, hanem Révai korát is a maga nagy alakulásaival és nemzeti törekvéseivel. »A rendkívül sok adat — mondja egyik ismertetője — mely e négy kötetben össze van gyűjtve, azt valóságos *Révai-tárrá* teszi. Révainak nemcsak eddig eléggé föl nem derített életpályájának részleteit, de a vele vagy ellene küzdők másod- vagy harmadrangú alakjaival is mintegy színről-színre megismerkedik az olvasó oly behatóan, oly szélesen rajzolva, a milyenhez foghatót — már ebben az értelemben s irányban — nem igen mutathat föl irodalmunk története.«³⁾ Egy másik komoly tudású bírálója is kimondja, hogy

¹⁾ *Századok* 1882. évf. XVI., 61—62.

²⁾ E kötet anyagát is összegyűjtötte Csaplár. *Tervezetét* közli Prónai i. m. 16. l.

³⁾ *Századok* 1889. XXIII., 269. Hasonló értelemben l. *Századok* 1906. évf. 671. l.

Csaplár e művében »oly tüzetesen, behatólag és sokoldalúlag tárgyalja Révai egész egyéniségét, tanulmányait, helyzeti viszonyosságait, nemzeti művelődésünk ügyében kifejtett majdnem páratlan buzgalmát, lelkesedését, óriási erőfeszítéseit s a kor-szellem uralkodó áramlatát, a társadalmi, közoktatásügyi s irodalmi viszonyokat, hogy csakugyan *nélkülözhetetlenné* válik mindazokra nézve, kik valaha e kor irodalomtörténetével behatóbban foglalkoznak.«¹⁾ De felismerte e mű nagy jelentőségét akadémiai ajánlója Deák Farkas is, midőn föléle következőleg ír: »E munka a fölélt korszaknak mintegy életírása s nemzeti műveltség-történetünk egyik leggazdagabb forrása; és habár nyilvánított célja csupán irodalomtörténeti s még a III. kötet előszavában sem akarja Révai Miklós élete és korának nevezni, de határozottan korrajz a szó legnemesebb értelmében, úgy szép alakjára, mint gazdag tartalmára nézve. A csupán irodalmi térről csaknem észrevétlenül, de vonzólag s figyelmünket magával ragadva suhan át nemzeti és műveltség-történetünk legfinomabb árnyalatainak hű festésére. Seholsem olvastam ily szakszerű fejtegetését a politikai viszonyok befolyásának az irodalmiakra és viszont; az átmenetek rajzolása s a közeseményeknek az irodalmiakra való hatása oly szépen van e műben keresztülve, hogy a tárgy komolysága mellett is költői hatást gyakorol az olvasóra.«²⁾ És nem habozik kimondani, hogy Csaplár e mű által elsőrangú hazai íróink sorába emelkedett.«³⁾ Csaplár tehát elmondhatta a maga Révaijára vonatkozólag azt, amit Ipolyi mondhatott el a maga Mythológiájára vonatkozólag, hogy: »teljes erőmből megráztam az ismeret fáját.«⁴⁾ Irodalmunk e szerint csakugyan nagy hálával tartozik ezért a műért Csaplár Benedeknek, s nyilván már amúgy is csak időkérdésnek tekinthetni, hogy az e műben egybehalmozott anyagból a »Révai élete és kora« művészi alakban létesüljön, hivatott munkás által megíródjék abban a formában, mely a nagyközönségnek is megnyeri majd tetszését, s az irodalmi közzelfogást üdvösen megtermékenyíteni fogja.

1) Dr. Váczy János: *Századok* 1886. XX., 537.

2) *M. Tud. Akad. Értesítő*. XX., 79—80.

3) U. o. 79. l.

4) *Magy. Myth.* Bevezetés XIV. old.

X.

A nemzet háláját Csaplár Benedek meg is érte. A közpályán és kivált irodalmi téren szerzett érdemei nem maradtak jutalom nélkül vele, azon egyénnel szemben, ki soha és semmiben sem számított jutalomra, mert életelve volt csupán csak nagy czélokért a közjó javára munkálkodni. Egy nem is katolikus s így vele, a szigorú szerzetessel szemben annál elfogulatlanabb tudós, Deák Farkas ajánlotta őt akadémiai tagul. »Hogy e kitünő író hazánkfíára óhajtom irányozni a Tek. Akadémia figyelmét, mondja Deák ajánlatában, ennek főoka az, hogy a sok év óta bokrosan szerzett érdemek elismerését, habár kissé későre, de végre is módjában legyen az Akadémiának kimutatni.«¹⁾ S majd elősorolva nagy irodalmi érdemeit, »kéri a Tek. Akadémiát: Ne engedje, hogy e jeles írónk hazánk választott tudósainak társaságából továbbra is kimaradjon.« És nem is maradt ki, mert a M. Tud. Akadémia Csaplárt 1886. május 6-iki közgyűlésén 32 szavazattal 9 ellen levelező-tagjának választotta,²⁾ azzal elismerve ország-világ előtt Csaplár tudományos érdemeinek kiválóságát. És elismerés érte őt másfelől is. A Vatikáni Okirattár szerkesztő-bizottsága, mely egyházi és világi kiváló egyénekből a római Vatikán dús-gazdag levéltárának hazai szempontból való tudományos kiaknázására alakult, Csaplárt 1887-ben jan. 7-ikén, a Sz. István-Társulat tudományos és irodalmi osztálya pedig, melynek szervezésében tevékeny részt vett, 1887-ben szintén tagjává választotta. Székét az Akadémiában 1887 nov. 7-ikén foglalta el: *A magyar irodalomnak három előkelő Maecenása II. József korában*,³⁾ a Szent István-Társulatban pedig 1900-ban *A hellen keresztény archaeologiai tevékenység újabb eredményei* című dolgozataival.⁴⁾

E spontán kitüntetések, melyeket Csaplár nem keresett, önértetét mégis jóttevőleg emelhették. Nem a maga fáradozásainak, hanem fáradozásai sikerének jutalmát látta benne s azért agg

1) L. Akad. *Értesítő*. 1887. évf. 221. l.

2) A M. T. Akad. *Értesítője*. Budapest, 1887. XX. évf. 79. l.

3) *Értesítője*. XX. évf. 143. l.

4) Megjelent a Sz. István-Társulat tud. és irod. osztályának kiadásában. Budapest, 1900. 38. sz.

kora daczára szorgalmas látogatója volt azon tudományos intézetnek, melyből barátja és szellemi rokona, Lubrich Ágost, érthető, de nem helyeselhető indokokból jónak látta kilépni. A mint Csaplár soha nem táplált engesztelékeny szívében boszús érzeteket, úgy nem is titkolhatta bizalmas ismerősei előtt azt, hogy a »Nevelés-tudomány« írójának elhirtelenkedett lépését nem helyesli.

És most rajtunk, az ő választói utódjain a sor, hogy áldott emlékéet kegyeletben tartsuk. »Úgy néztünk a 86 éves aggastyánra mint a messze multnak egyik nemes alakjára, a ki itt maradt köztünk, hogy tanúságot tegyen a nagy idők nagy embereiről. Ifjú kora abba az időbe esik, a mikor a legnagyobb magyarok lerakták a modern Magyarország alapjait. Ott állt köztük a fiatal piarista s lelkes, tanulékony lélekkel merült munkájok csodálatába.«¹⁾ Példájukon felbuzdulva maga is oly munkásságot fejtett ki, melyet méltán mi is megcsodálhatunk. Azért mi, kik, mint az Akadémia tagjai, egy nagy nemzeti cél érdekében hivatás-szerűen fáradozunk, tartozunk bármely világnézlethez, bármely politikai irányhoz s bármely felekezeti meggyőződéshez, azt az elismerést, melyre Csaplár Benedek egy hosszú emberöltőn át végzett lankadatlan és teljesen önzetlen közhasznú munkásságával, meleg hazafias érzésével és a jóra, az erkölcsi tisztességre irányított szeplőtelen becsületességével lekötölezett, tőle megvonni, megtagadni a jövőben sem fogjuk. Az ő áldott emlékezete köztünk s utódaink közt mindvégiglen élni fog!

¹⁾ *Egyet. Philologiai Közlöny.* 1906. XXX. évf. 639. l.

TARTALOM.

	Lap
I. Csaplár Benedek pályafutása	1
II. Egyéniségének lényege. Lemondása. Barátsága	10
III. Kegyelete és hálája jótevői, rendjének és hazájának előkelő- ségek iránt	13
IV. Emberbaráti jósága és áldozatkészsége	16
V. Életelvei és hazafisága	18
VI. Tudományos képzettsége	22
VII. Pedagógiai működése	27
VIII. Klasszikai műveltsége	40
IX. Történetírói munkássága	43
X. Tudományos elismerése	52

V. KÖTET.	I. Fábián Gábor rendes tagról. <i>Zichy Antal</i> t. tagtól	— kor. 20 fl.
	II. Tanárky Gedeon lev. tagról. <i>Tóth Lőrincz</i> r. tagtól	— > 80 >
	III. Dr. Zlamál Vilmos lev. tagról. <i>Galgóczy Károly</i> lev. tagtól	— > 20 >
	IV. Fleischer Leberecht Henrik k. t.-ről. <i>Goldziher Ign.</i> l. tagtól	— > 60 >
	V. Hornyik János lev. tagról. <i>Szilágyi Sándor</i> r. tagtól	— > 40 >
	VI. Reichard Henrik Vilmos k. tagról. <i>Kanitz Ágost</i> lev. tagtól	— > 40 >
	VII. Boissier Péter Edmund k. tagról. Dr. <i>Haynald Lajos</i> t. tagtól	— > 40 >
	VIII. Greguss Ágost rendes tagról. <i>Bánóczy József</i> l. tagtól	— > 40 >
	IX. Grote Artur külső tagról. Dr. <i>Duka Tivadar</i> l. tagtól	— > 20 >
	X. Rózsay József t. tagról. Dr. <i>Batizfalvy Sámuel</i> l. tagtól	— > 40 >

VI. KÖTET.	I. Petzval Ottó r. tagról. <i>Kondor Gusztáv</i> l. tagtól	— > 20 >
	II. Ökröss Bálint lev. tagról. <i>Tóth Lőrincz</i> r. tagtól	— > 40 >
	III. Hunfalvy János r. tagról. <i>Keleti Károly</i> r. tagtól	— > 60 >
	IV. Tóth Ágoston lev. tagról. <i>Hollán Ernő</i> t. tagtól	— > 40 >
	V. Oppolzer Tivadar külső tagról. <i>Konkoly Miklós</i> tisz. tagtól	— > 30 >
	VI. Paúr Iván lev. tagról. <i>Hampel József</i> l. tagtól	— > 50 >
	VII. Pauer János l. tagról. Dr. <i>Čzobor Béla</i> l. tagtól	1 > 20 >
	VIII. Heer Oszwald külső tagról. <i>Klein Gyula</i> l. tagtól	— > 80 >
	IX. Balogh Kálmán r. tagról. <i>Högyes Endre</i> r. tagtól	1 > 20 >
	X. Pott Frigyes Ágoston k. tagról. <i>Pecz Vilmos</i> l. tagtól	— > 40 >
	XI. Danielik János t. tagról. <i>Szvorényi József</i> t. tagtól	— > 60 >
	XII. Apáthy István r. tagról. <i>Matlekovics Sándor</i> l. tagtól	— > 60 >
	XIII. Rómer F. Flóris r. tagról. <i>Hampel J.</i> l. tagtól	1 > 20 >
	XIV. Zsigmondy Vilmos l. tagról. <i>Péchy Antal</i> l. tagtól	— > 50 >
	XV. Rónay János Jácint r. tagról. <i>Pór Antal</i> l. tagtól	— > 60 >

VII. KÖTET.	I. Pesty Frigyes r. tagról. <i>Ortway Tivadar</i> l. tagtól	— > 80 >
	II. Gorové István t. tagról. <i>György Endre</i> l. tagtól	— > 40 >
	III. Beöthy Leó l. tagról. <i>György Endre</i> l. tagtól	— > 40 >
	IV. Jendrássik Jenő r. tagról. <i>Klug Nándor</i> l. tagtól	— > 60 >
	V. Rádzsa Rádzsendralála Mitra k. t.-ről. <i>Duka Tivadar</i> l. tagtól	— > 80 >
	VI. Kacsovics Lajos l. tagról. <i>Nagy Iván</i> r. tagtól	— > 20 >
	VII. Ballagi Mór r. tagról. <i>Imre Sándor</i> r. tagtól	1 > — >
	VIII. Lenhossék József r. tagról. <i>Mihalkovics Géza</i> r. tagtól	— > 90 >
	IX. Haán Lajos l. tagról. <i>Zsilinszky Mihály</i> l. tagtól	— > 60 >
	X. Keleti Károly r. tagról. <i>Jekelfalussy József</i> l. tagtól	— > 60 >

VIII. KÖTET.	I. Szücs István lev. tagról. <i>Ballagi Géza</i> l. tagtól	— > 60 >
	II. Renan mint orientalista. <i>Goldziher Ignác</i> r. tagtól	2 > — >
	III. Pančič József külső tagról. <i>Kanitz Ágost</i> l. tagtól	— > 80 >
	IV. Bárány Kemény Gábor t. tagról. <i>György Endre</i> l. tagtól	— > 60 >
	V. Wenzel Gusztáv r. tagról. <i>Vécsey Tamás</i> r. tagtól	1 > 50 >
	VI. Sir Richard Owen k. tagról. <i>Margó Tivadar</i> t. tagtól	1 > — >
	VII. Vajkay Károly l. tagról. <i>Tóth Lőrincz</i> r. tagtól	— > 60 >
	VIII. Grünwald Béla l. tagról. <i>Láng Lajos</i> r. tagtól	— > 60 >
	IX. Deák Farkas r. tagról. <i>Báró Radvánszky Béla</i> t. tagtól	— > 30 >
	X. Szabó Károly r. tagról. <i>Szilágyi Sándor</i> r. tagtól	— > 30 >
	XI. Markusovszky Lajos t. tagról. <i>Högyes Endre</i> r. tagtól	— > 60 >
	XII. Roscher Vilmos k. tagról. <i>Kautz Gyula</i> r. tagtól	1 > 50 >

IX. KÖTET.	I. Cantù Caesar k. tagról. <i>Óváry Lipót</i> l. tagtól	— > 60 >
	II. Dankó József lev. tagról. <i>Pór Antal</i> r. tagtól	— > 60 >
	III. Nagy Imre r. tagról. <i>Féjérpataky László</i> r. tagtól	— > 50 >
	IV. Ludwig K. F. V. k. tagról. <i>Klug Nándor</i> r. tagtól	— > 60 >
	V. Kronecker Lipót k. tagról. <i>Rados Gusztáv</i> l. tagtól	— > 30 >
	VI. Margó Tivadar t. tagról. <i>Entz Géza</i> r. tagtól	— > 60 >
	VII. Gneist Rudolf k. tagról. <i>Concha Győző</i> l. tagtól	— > 80 >

IX. KÖTET.	VIII. Du Bois-Reymond E. k. tagról.	<i>Thanhoffer L. r. tagtól</i> ...	—	kor. 60	fil.
	IX. Xántus János l. tagról.	<i>Mocsáry Sándor l. tagtól</i> ...	—	> 60	>
	X. Hazslinszky Frigyes r. tagról.	<i>Mágócsy-Dietz S. l. tagtól</i> ...	—	> 80	>
	XI. Finály Henrik l. tagról.	<i>Márki Sándor l. tagtól</i> ...	1	> 20	>
	XII. Török József és Antal Géza tagokról.	<i>Hőgyes Endre r. tagtól</i> ...	—	> 60	>

X. KÖTET.	I. Spencer Wells k. tagról.	<i>Duka Tivadar l. tagtól</i> ...	—	> 30	>
	II. Szathmáry György l. tagról.	<i>Zsilinszky Mihály r. tagtól</i> ...	—	> 60	>
	III. Gladstone W. E. k. tagról.	<i>György Endre l. tagtól</i> ...	—	> 60	>
	IV. Ábel Jenő l. tagról.	<i>Hegedüs István l. tagtól</i> ...	—	> 60	>
	V. Horvát Boldizsár t. tagról.	<i>Tóth Lőrincz r. tagtól</i> ...	1	> —	>
	VI. Nagy Iván r. tagról.	<i>Márki Sándor l. tagtól</i> ...	—	> 40	>
	VII. Mihalkovics Géza r. tagról.	<i>Thanhoffer Lajos r. tagtól</i> ...	—	> 50	>
	VIII. Pasteur Lajos k. tagról.	<i>Hőgyes Endre r. tagtól</i> ...	1	> —	>
	IX. Capasso Bertalan k. tagról.	<i>Óváry Lipót l. tagtól</i> ...	—	> 30	>
	X. Jurányi Lajos r. tagról.	<i>Mágócsy-Dietz Sándor l. tagtól</i> ...	1	> —	>
	XI. Bunsen Róbert k. tagról.	<i>Than Károly r. tagtól</i> ...	1	> —	>
	XII. Gr. Andrásy Manó l. tagról.	<i>Br. Radvánszky Béla t. tagtól</i> ...	—	> 30	>

XI. KÖTET.	I. Domanovszky Endre l. tagról.	<i>Alexander Bernát l. tagtól</i> ...	—	> 30	>
	II. Hauer Ferencz k. tagról.	<i>Böckh János l. tagtól</i> ...	1	> 20	>
	III. Télfy Iván l. tagról.	<i>Pecz Vilmos l. tagtól</i> ...	—	> 80	>
	IV. Szilágyi Sándor r. tagról.	<i>Fraknői Vilmos r. tagtól</i> ...	2	> —	>
	V. Laufenauer Károly l. tagról.	<i>Kétly Károly l. tagtól</i> ...	—	> 30	>
	VI. Arneth Alfréd k. tagról.	<i>Károlyi Árpád r. tagtól</i> ...	—	> 40	>
	VII. Hollósy Jusztián l. tagról.	<i>Fehér Ipoly t. tagtól</i> ...	—	> 40	<
	VIII. Jekelfalussy József r. tagról.	<i>Vargha Gyula l. tagtól</i> ...	—	> 40	<
	IX. Fodor József r. tagról.	<i>Hőgyes Endre r. tagtól</i> ...	—	> 20	>
	X. Horvát Árpád l. tagról.	<i>Károlyi Árpád r. tagtól</i> ...	—	> 40	>
	XI. Halász Ignác l. tagról.	<i>Szilasi Móricz l. tagtól</i> ...	—	> 40	>
	XII. Tóth Lőrincz r. tagról.	<i>Vécsey Tamás r. tagtól</i> ...	1	> —	>

XII. KÖTET.	I. Taine Hippolyt k. tagról.	<i>Alexander Bernát l. tagtól</i> ...	—	> 60	>
	II. Heller Ágost r. tagról.	<i>Fröhlich Izidor r. tagtól</i> ...	—	> 60	>
	III. Kerékgyártó Árpád l. tagról.	<i>Békefi Remig l. tagtól</i> ...	—	> 60	>
	IV. Plósz Pál l. tagról.	<i>Lengyel Béla r. tagtól</i> ...	—	> 30	>
	V. Bethlenfalvi Balássy Ferencz l. tagról.	<i>Szentkláray Jenő l. tagtól</i> ...	—	> 80	>
	VI. Kondor Gusztáv l. tagról.	<i>Kövesligethy Radó l. tagtól</i> ...	—	> 60	>
	VII. Kronos Ferencz k. tagról.	<i>Wertheimer Ede l. tagtól</i> ...	—	> 30	>
	VIII. Bertrand Sándor k. tagról.	<i>Wosinsky Mór l. tagtól</i> ...	—	> 30	>
	IX. Torma Károly r. tagról.	<i>Téglás Gábor l. tagtól</i> ...	—	> 60	>
	X. Czobor Béla r. tagról.	<i>Békefi Remig l. tagtól</i> ...	—	> 80	>
	XI. Ráth Zoltán l. tagról.	<i>Vargha Gyula l. tagtól</i> ...	—	> 60	>
	XII. Szigeti József l. tagról.	<i>Berczik Árpád l. tagtól</i> ...	—	> 45	>

XIII. KÖTET.	I. Mátyás Flórián r. tagról.	<i>Békefi Remig l. tagtól</i> ...	—	> 40	>
	II. Pulszky Ágost l. tagról.	<i>Concha Győző r. tagtól</i> ...	—	> 80	>
	III. Staub Móricz l. tagról.	<i>Mágócsy-Dietz S. l. tagtól</i> ...	—	> 80	>
	IV. Gróf Kuun Géza tiszt. és ig. tagról.	<i>Goldziher I. r. tagtól</i> ...	—	> 60	>
	V. Br. Radvánszky Béla t. és ig. tagról.	<i>Zsilinszky M. r. tagtól</i> ...	—	> 60	>
	VI. Fayer László lev. tagról.	<i>Balogh Jenő lev. tagtól</i> ...	1	> —	>
	VII. Hoffmann Pál r. tagról.	<i>Vécsey Tamás r. tagtól</i> ...	—	> 30	>
	VIII. Wosinsky Mór l. tagról.	<i>Ortway Tivadar r. tagtól</i> ...	1	> —	>

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
ELHÚNYT TAGJAI FÖLÖTT TARTOTT
EMLÉKBESZÉDEK.

SZERKESZTI A FŐTITKÁR.

XIII. KÖTET. — 11. SZÁM.

EMLÉKBESZÉD
SCHMIDT SÁNDOR

LEV. TAG FELETT

SCHAFARZIK FERENCZ

L. TAGTÓL

(Olvastatott a M. Tud. Akadémia 1908. évi október 26-iki összes ülésében.)

ARCZKÉPPEL

Ára 60 fillér.

BUDAPEST.

KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

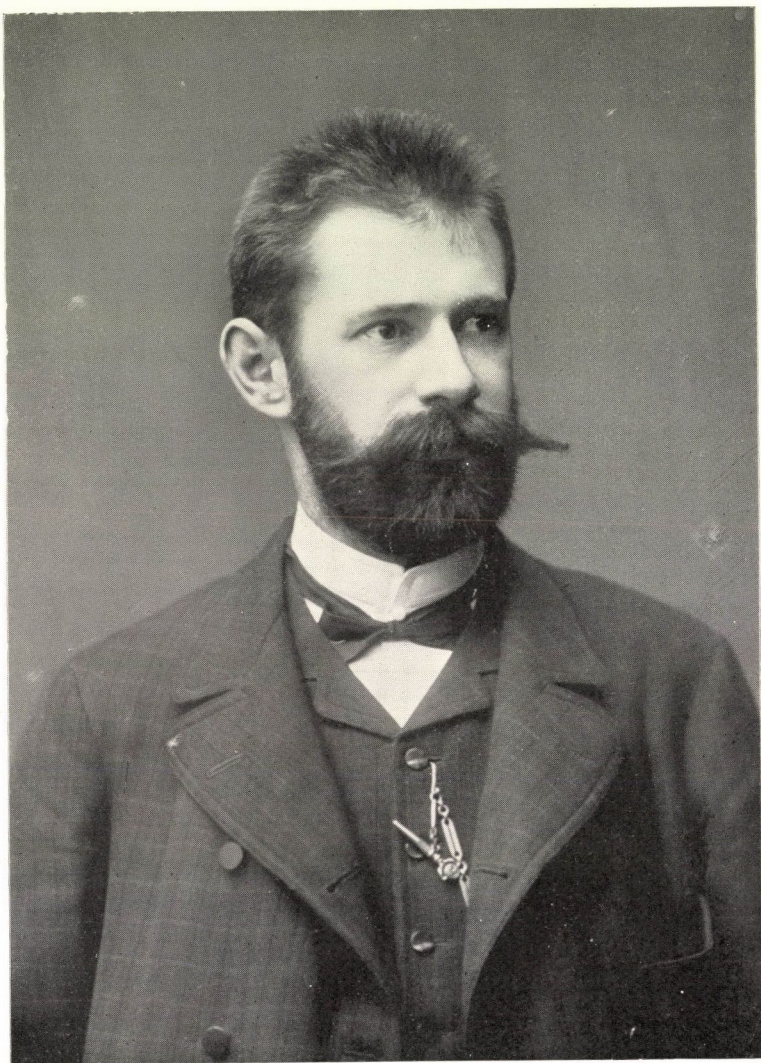
1908.

EMLÉKBESZÉDEK

A M. T. AKADÉMIA ELHUNYT TAGJAIRÓL.

I. KÖTET.	I. Korponay János l. t.-ről. <i>Kápolnai Pauer István</i> l. tagtól	— kor. 20 fl.
	II. Subayda János lev. tagról. Dr. <i>Konek Sándor</i> r. tagtól ...	— » 20 »
	III. Morócz István lev. tagról. <i>Galgóczy Károly</i> lev. tagtól ...	— » 20 »
	IV. Révész Imre l. tagról. <i>Ballagi Mór</i> r. tagtól ...	— » 40 »
	V. Broca Pál külső tagról. <i>Lenhossék József</i> r. tagtól ...	— » 60 »
	VI. Asbóth Lajos lev. tagról. <i>Kápolnai Pauer István</i> lev. tagtól	— » 20 »
	VII. Ami Boué külső tagról. Dr. <i>Szabó József</i> r. tagtól ...	— » 20 »
	VIII. Fabritius Károly lev. tagról. <i>Kozma Ferencz</i> lev. tagtól ...	— » 80 »
	IX. Jerney János emlékezete. <i>Gyárfás István</i> lev. tagtól ...	— » 40 »
	X. Mihályi Károly lev. tagról. <i>Domanovszky Endre</i> lev. tagtól	— » 20 »
II. KÖTET.	I. Molnár Aladár levelező tagról. <i>Tanárky Gedeon</i> l. tagtól	— » 40 »
	II. Árkosi Benkő Dániel lev. tagról. <i>Galgóczy Károly</i> lev. tagtól	— » 20 »
	III. Mailáth Gy. emlékezete. Gr. <i>Szécsen Antal</i> t. tagtól ...	— » 20 »
	IV. Charles Róbert Darwin k. tagról. <i>Margó Tivadar</i> r. tagtól	— » 80 »
	V. Wöhler Frigyes k. tagról. <i>Nendtvich Károly</i> l. tagtól ...	— » 20 »
	VI. Érkövy Adolf l. tagról. <i>Galgóczy Károly</i> l. tagtól ...	— » 20 »
	VII. Zsivora György l. tagról. <i>Tóth Lőrincz</i> rendes tagtól ...	— » 40 »
	VIII. Fenzl Ede k. tagról. Dr. <i>Haynold Lajos</i> igazg. és t. tagtól	— » 60 »
	IX. Sainte-Claire Deville Henrik k. t.-ről. <i>Than Károly</i> r. tagtól	— » 60 »
	X. Mignet Ferencz k. tagról. <i>Trefort Ágoston</i> igazg. tagtól ...	— » 20 »
III. KÖTET.	I. Tarczay Lajos rendes tagról. <i>Török József</i> r. tagtól ...	— » 20 »
	II. Thiers Lajos Adolf k. tagról. <i>Trefort Ágoston</i> t. tagtól	— » 20 »
	III. Lönnrot I. k. tagról. <i>Hunfalvy Pál</i> r. tagtól ...	— » 40 »
	IV. Baintner János l. tagról. <i>Apáthy István</i> r. tagtól ...	— » 20 »
	V. Guizot Ferencz k. tagról. <i>Trefort Ágoston</i> t. tagtól ...	— » 20 »
	VI. Horváth Cyrill tiszt. tagról. Dr. <i>Pauer Imre</i> tiszt. tagtól	— » 20 »
	VII. Davis József Bernát k. tagról. <i>Lenhossék József</i> rendes tagtól	— » 40 »
	VIII. Vandrák A. lev. tagról. <i>Vécsey Tamás</i> lev. tagtól ...	— » 40 »
	IX. Konek Sándor r. tagról. <i>Kautz Gyula</i> r. tagtól ...	— » 20 »
	X. Kruesz Krizosztom t. tagról. <i>Hollósy Jusztinián</i> lev. tagtól	— » 40 »
IV. KÖTET.	I. Zsoldos Ign. r. tagról. <i>Tóth Lőrincz</i> r. tagtól ...	— » 60 »
	II. Benfey Tivadar k. tagról. <i>Budenz József</i> r. tagtól ...	— » 20 »
	III. Frankenburg Adolf l. tagról. <i>Vadnai Károly</i> l. tagtól ...	— » 40 »
	IV. Tárkányi Béla József t. tagról. <i>Szvorenyi József</i> t. tagtól	— » 60 »
	V. Dr. Henle Jakab k. tagról. Dr. <i>Mihalkovics Géza</i> r. tagtól	— » 20 »
	VI. Pompéry János l. tagról. <i>Joannovics György</i> t. tagtól ...	— » 20 »
	VII. Gyárfás István l. tagról. <i>Szilágyi Sándor</i> r. tagtól ...	— » 20 »
	VIII. Kovács Pál lev. tagról. <i>Vadnai Károly</i> r. tagtól ...	— » 20 »
	IX. Ladányi Gedeon l. tagról. <i>Szabó Károly</i> r. tagtól ...	— » 20 »
	X. Korizmicz László t. tagról. <i>Galgóczy Károly</i> lev. tagtól ...	— » 20 »

D. Schmidtjandorf.

SCHMIDT SÁNDOR LEV. TAG EMLÉKEZETE.

SCHAFARZIK FERENCZ lev. tagtól.

(Olvastatott a M. Tud. Akadémia 1908. okt. 26-iki összes ülésében.)

Tekintetes Akadémia !

Midőn a tekintetes Akadémia felette megtisztelő megbízása folytán erre a helyre lépek, hogy egyik elhunyt jeles tagja felett emlékbeszédet mondjak, nem tehetem ezt minden fájdalmas érzés nélkül, mivel ez esetben nem egy feladatát bevégzett élet elhamvadásáról van szó! *Schmidt Sándor*, jeles mineralógus tagtársunkat élete derekán, áldásos munkássága közepette ragadta el a kérlelhetetlen halál. Nem fejezte be egészen még ötvenedik életévét sem, mikor 1904 május havában örök nyugalomra kísértük.

Az a hely, melyet ő a magyar tudományos világban betöltött, most üres és évek fognak eltelni, míg a fiatalabb generációból ismét hasonlóveretűek fejlődnek, a kik *Schmidt Sándor* szellemi örökségét elfoglalni és méltó módon továbbfejleszteni képesek lesznek. A természettudományok mineralógiai ágának igen kiváló, sőt majdan vezérlésre hivatott tényezője volt, a melyet azonban csak úgy fogunk teljesen méltányolhatni, ha egyéniségét abban a keretben tanulmányozzuk, a melyben életét eltöltötte.

Egy-egy hazatérő jelesünk életét és tudományos működését ismertetni, annyit jelent, mint közművelődésünknek egy-egy fejezetét megírni és ebből a szempontból különös súly helyező az arra a viszonyra, mely az illetőnek egyénisége és az őt környező társadalom között fennállott.

1871-ben, a mikor *Schmidt Sándor* főiskolai tanulmányai megkezdése végett Pestre jött fel, a mai modern irányú mineralogia nálunk még egy meglehetősen nehezen megközelíthető szakma volt. Nehéz volt a tájékozódás, ritka helyen volt meg hozzá az alkalom és nem mindenütt voltak meg a hozzávaló eszközök, kevés volt az irodalom, szóval nehezebben művelődhetek azok, a kik a mineralogia és a rokon tudományokban haladni akartak és csak odaadó buzgósággal és türelmes kitartással lehetett meríteni az akkoriban még vékonyan csurgó forrásból.

A pesti egyetemen inkább a *Szabó József* által inaugurált petrographiai és geologiai irány uralkodott. Fáradhatatlan munkálkodásával, szellemi mozgékonyásával, lelkes tanításával és példaadásával *Szabó* a tanítványait többnyire a geologia számára nyerte meg.

Mialatt ilyen módon a 60—70-es években a magy. tud. egyetemen egy több évtizedre kiható irány vert gyökeret, addig hazánk másik fiatalabb főiskoláján, a m. kir. József-műegyetemen nevezetes fordulat állott be az *ásványtan* modern tudományos művelése tekintetében.

1846-tól 1864-ig encyklopaedikusan adják elő a kezdetben csak az ipartanoda jellegével bíró műegyetemen a természetrajzot, a természetményi árúk ismeretét és a kereskedelmi földrajzot és *Mihálka Antal*, *Pauer Sándor Lipót* és *Kerner Antal* voltak felváltva ezen tanszék tanárai. *Kerner* távozásával történt azután ezen tanszék megosztása és ekkor a kormány 1864 aug. 6-án az ásvány- és földtanra külön tanárt: *dr. Hofman Károlyt* nevezte ki, ki *R. Bunsen* és *G. Kirchhof*, továbbá *B. Cotta*, *F. Hauer* és *G. Stache*-nek volt egykori hallgatója és neveltje. *Hofman K.* azonban mindössze csak 1869-ig, tehát öt évig maradt meg állásában. Mivel hajlamai inkább a geologia felé vezették, leköszönt műegyetemi tanári állásáról és belépett mint főgeologus az újonnan felállított m. kir. Földtani Intézetbe, a hol eleinte *P. Hantken Miksa*, majd pedig *Böckh János* igazgatása alatt még sokáig működött mint a magyar geologia egyik erős oszlopa.

Utóda a műegyetemi tanszékben fővárosunk szülöttje és a műegyetem egykori assistense, *Krenner S. József* lett, ki néhány éven át Tübingenben, *Fr. A. Quenstedt*, akkoriban híres mineralogus és kristallographus előadásait hallgatta, majd pedig

Bécsben *Victor v. Lang* kiváló kristallographus és a cs. kir. udvari ásványgyűjteményben *dr. Albr. Schrauf* oldalán foglalatzkodott. Ebben az időben írta meg az antimonitokról szóló kitűnő monographiáját, a melylyel a bécsi egyetemen a doctori gradust elnyerte. Ezután hazajött *Krenner* és először 1866-ban a M. Nemzeti Múzeumban foglalt állást mint segédőr. Nem-sokára, 1869-ben, kinevezték ugyanezen intézetnél tiszteleti őrré, 1870-ben pedig a *Hofman K.* távozásával megüresedett műegyetemi tanszékre hívták meg.

Ezek voltak, tekintetes Akadémia, a hatvanas és hetvenes évek elején a mineralogia és a geologia vezetőférfiaink, és ilyenek voltak az akkor uralkodó tudományos viszonyaink. Ebben az időben került fel Budapestre *Schmidt Sándor* is, még pedig a kir. József-műegyetemre és itt lett ő *Krenner S. József* professor első hallgatói és tanítványainak egyike. Az ő oldalán töltötte el ezen a főiskolán tanulóéveit és jóformán ezzel már ki is volt neki szabva az a tudományos irány, a melyen őt egész további életén át haladni látjuk.

Schmidt Sándor életét a rávonatkozó vagy vele kapcsolatos fontosabb események felemlítésével a következőkben foglalom össze.

Sándor, mint *Schmidt Ádám* szolgabíró, majd pedig Szegeden városi tanácsos és neje *Assakiúrti Prásznovszky Laura* fia, Szegeden született 1855 január 22-én. Az elemi és középfokú iskolákat szülővárosában járta és ezen idő alatt nagy befolyással volt reá nagybátyja, *Prásznovszky János*, a ki *Sándor* öccse írói hajlamát észrevette és activ szereplésre serkentette. Néhány szép-irodalmi közlemény ebbeli ügyességének az eredménye, a mik főleg a Szegedi Híradóban jelentek meg. De még pesti tartózkodása alatt sem vált meg teljesen szereplésének eme első irányától, a mennyiben még ekkor is egyes elbeszéléseket írt, a melyek a Nemzeti Szalonban (Innen és Onnan) és a Vasárnapi Ujságban (Numero Négyes) jelentek meg. Már tanulókorában ügyes rajzoló is volt, a minek később, midőn kristályformák rajzolásával foglalkozott, jó hasznát vette.

Az érettségi vizsgálatot 1871-ben Szegeden, a piarista-gymnasiumban tette le s nyomban utána Budapesten, a kir. József-műegyetem egyetemes osztálya rendes hallgatójává iratkozott be. Itt különösen *Krenner József* mineralogiai előadásai

voltak reá mély és döntő hatással. Professora felismerte benne a szakmunkára való képességet s nemcsak hogy oktatólag szívesen foglalkozott vele, hanem tudományosan foglalkoztatta is. A midőn műegyetemi éveinek befejezése után 1875-ben a felső nép- és polgári iskolai oklevelet megszerezte, szándéka volt ugyan a középiskolai tanításra képesítő vizsgálatot is letenni, de erre, minthogy élete ezentúl egészen más irányba terelődött, már nem került a sor.

Műegyetemi éveit elvégezvén, *Krenner József* tanára, egyzsersmind a Magy. Nemzeti Múzeum ásványtani osztályának őre, a vezetése alatt álló osztályhoz szemelte ki egykori ügyes hallgatóját és felterjesztésére 1876 okt. 8-án *Trefort Ágoston*, akkori vallás- és közoktatásügyi minster múzeumi segédde nevezte volt ki. Szeretett és tisztelt tanára oldalára kerülvén, ennek tudományos útmutatásai mellett és a Magyar Nemzeti Múzeum már akkoriban is híres gyűjteményeinek tanulmányozása közben fejlődött *Schmidt Sándor* a fiatalabb gárda egyik legjelesebb tagjává. Láng gyúlt a lángból. Mindjárt hivatalba lépése első éveiben alkalma volt főnökét a híres *hg. Lobkowitz*-féle ásványgyűjteménynek a régibb állománnyal való összeolvasztásában és az egésznek ritka körütekintéssel és ízléssel való felállításában segíthetni.

Hivataloskodásának első éveiben tanított is *Schmidt Sándor*, még pedig ideiglenes tanári minőségben a fővárosi IV. kerületi reáltanodában, a hol 1876-tól kezdve két éven át a természetrajzot és a természettant adta elő. És ebbe az időbe esik házassága is, a mennyiben 1877 aug. 15-én *Csallóközi Szalay Matildot* vette nőül, kivel élete végéig legboldogabban élt. E házasságából született 1881-ben *Béla* fia, ki jelenleg a marosvásárhelyi állami kórház egyik orvosa, míg az ifjabbat, *Dezsőt*, az én keresztfiamat, ki 1890-ben született, már egész fiatalon, 1895-ben ragadta el a torokgyík okozta gyilkos halál. A szülők sohasem tudták elfelejtteni ezt a súlyos veszteséget és *Schmidt Sándor* is mindig elkomorodott, valahányszor gondolatai reátévedtek.

A Nemzeti Múzeumnál elfoglalt állása szorgalmas szakmunkálkodásra buzdította *Schmidt Sándort*, de azonkívül talált még időt arra is, hogy szerkesztésekkel is foglalkozzék. Tíz évig (1877—87.) a *Herman Ottó* által alapított *Természettudományi Füzetek*

szakszerkesztője, 1887—94-ig pedig e folyóiratnak főszerkesztője volt és ugyanazon idő alatt (1876—1881-ig) viselte *Inkey Bélá-*val a *Földtani Közlöny* és a *Földtani Értesítő* szerkesztésének terhét is. Mind a két irányban mintaszerűen töltötte be e tisztségeket és különösen mint a mh. Földtani Társulat titkára olyan példás buzgósággal és pontossággal vezette az ügyeket, hogy mindig hálásan emlékezőnk vissza erre az időszakra, a mely eme társulatunk életében egyszersmind az élénkebb fellendülés korszaka is volt. 1882-ben a Magyar Nemzeti Múzeumnál őrségéddé lépett elő és ekkor leköszönt a Földtani Társulat titkári állásáról, a mennyiben a vallás- és közoktatásügyi minister megbízása folytán hosszabb külföldi tanulmányútra készült. Ezen útjában több német egyetemet és múzeumot tekintett meg, sőt még Londonba is ellátogatott, legtöbb időt — majdnem egy egész évet — azonban a strassburgi egyetemen töltött *Groth Pál*, a már akkor is kiváló hírnévnek örvendő mineralógus intézetében. Itt szerezte meg 1883 április 29-én a természet-tudományi doctori oklevelet is.

Hazatérve, a két reákövetkező évet tudományos kutatásokkal töltötte el, ezzel mintegy előkészítve az 1885-ben történt habilitációját a budapesti tud.-egyetemen, a mely őt *dr. Szabó József* oldalán a tudományos kristálytan előadására feljogosította. Itteni fellépésének első perczétől kezdve 1894, vagyis *Szabó József*, az egyetemi ásványtani intézet vezető-tanárának és igazgatójának haláláig, *Schmidt Sándor Szabó* részéről a legszívesebb fogadtatásban és mindig a legelőzékenyebb támogatásban részesült. *Szabó József* két kellemes és jó fekvésű szobát hasított ki számára, a különben térben nem nagyon bővelkedő intézetéből, a melyet azután *Schmidt Sándor* részint az egyetem támogatásával, főleg azonban *dr. Semsei Semsey Andor* úr ismert áldozatkészsége folytán egy műszerekkel gazdagon felszerelt modern kristálytani dolgozó helyiséggé alakított. Délutánonkint itt szokott volt dolgoztatni és itt töltötte el legnyugodtabb, legszebb és tudományos eredményekben leggazdagabb éveit.

Collegiumait 1885-ben kezdette meg és ezeken nemcsak a tárgy érdekességénél fogva, hanem világos és lendületes előadásával megkedveltette hallgatóival is a kristallographiát. Közben egyszer, az 1888/89-ik tanév I. felében *Szabó József*

helyett, ki gyengélkedése folytán pihenni volt kénytelen, az általános ásványtant is előadta.

Tudományos működésével tekintélye is nőtt és a kilenczvenes évek elején több oldalról éri *Schmidt Sándort* kitüntetés és elismerés. Így fölruházta őt a tud.-egyetem *Szabó József* előterjesztésére már öt évi magántanárkodás után a rendkívüli tanári czímmel és jelleggel, 1891-ben pedig megválasztotta őt a *M. Tud. Akadémia dr. Krenner József* r. tag ajánlatára levelező-tagjává. Anyagi elismerésben pedig az által részesült, hogy a vallás- és közoktatásügyi minister őt 1893-ban a nemzeti múzeumi tisztviselők státusának újjászervezése alkalmával múzeumi őrré nevezte ki.

1894-ben következett be *Szabó József*, a hazai ásványtani és geológiai törekvések nestorának halála, a mi végső eredményben *Schmidt Sándor* addig elfoglalt positiójának megváltozását vonta maga után. Először ő vette át az egyetemen megszakadt előadások fonalát és ekkor adta elő majdnem egy féléken keresztül a geológiát is. De e mellett kiváló gonddal vezette tovább a tanárjelöltek ásványtani kiképzését és azonfelül rendezte még az elhunyt professor összes hátrahagyott irományait is.

Szabó József megüresedett helyére 1894-ben *dr. Krenner S. József* kipróbált és tapasztalatokban gazdag mineralogust hívta meg az egyetemi tanács, viszont pedig a műegyetemi tanács 1894 szeptember havában *Krenner* utódjául alig hívhatott meg a fiatalabbak közül érdemesebb férfiút, mint *Schmidt Sándort*. Először mint helyettes tanár látta el a tanszék teendőit, de még ugyanazon év december 16-án kinevezte őt Ő Felsége a király az ásvány- és földtan rendes tanárává. A midőn ő ezen eminenter gyakorlati irányú főiskolához átlépett, megbízásának legjobban úgy vélt megfelelni, hogy párját ritkító elhatározással és kitartással, a megfelelő collegiumok hallgatásával a mérnöki tudás minden ágát igyekezett megismerni, hogy ezzel a saját, addig inkább csak elméleti ismereteit kiegészítse. Az ambíciónak ezen valóban ritka esetéről *Hauszmann Alajos*, nyilvános rendes tanár, műegyetemi rector 1904. évi szeptember hó 16-án tartott, beszédében így emlékezik meg: »*Schmidt Sándor*-nak működése műegyetemünkön bámulatos példája annak, hogy a becsvágyó tanár miként fogja fel hivatását. Neki a geológiát, a technikusok

szükségéhez képest kellett előadni, s hogy ezt megtehesse, fáradságot nem sajnálva, mindenekelőtt a maga részére szerezte meg a nélkülözhetetlen mérnöki és gépészmérnöki ismereteket, szorgalmasan eljárván az illető tanárok előadásaira.«

Műegyetemi tanárkodása első éveiben ugyanis előadta a mineralogiát, valamint különös rátermettséggel a kristallographia és a kristályoptika fontos collegiumait a vegyészethallgatóknak és tanárjelölteknek, és a geologia I. folyamát a mérnökhallgatóknak.

Legelőnyösebbnek tartotta mindenki e választást és szerencsét kívántak a kir. József-műegyetemnek ahhoz, hogy az ásványtan és a geologia igen fontos és műszaki szempontból fundamentális disciplinái két olyan kiváló férfiú kezébe voltak letéve, mint akkoriban *Schmidt Sándor* és *Lóczy Lajos*-éba. Mert *Lóczy Lajos*, ki *Krenner József* és a mérnöki szakosztály több befolyásos tagjának buzdítására még ázsiai útjából való hazatérése után szerezte meg a műegyetemi magántanári qualificatiót, időközben nyilvános rendkívüli tanár lett és kötelező módon adta elő a negyedéves mérnököknek a geológiát, vagyis a geologia II. folyamát, mint főtárgyat és azonkívül részletesebben különböző válogatott fejezeteket a műszaki geológiából, szintén a mérnökhallgatók számára. A műegyetemi tanács ugyanis felsőbb helyről történt felhívásra 1884/5-ben örömmel jelentette ki, hogy a geologia a mineralogiától elválasztandó és erre 1885/6-ban történt meg *Lóczy*-nak nyilvános rendkívüli tanárrá való ki-neveztetése. Már csak egy lépés hiányzott ahhoz, hogy a geologia is külön hajlékot kapjon műegyetemünkön és ezzel mindenkorra a legmegnyugtatóbb és legméltányosabb módon lett volna biztosítva e két fundamentális tárgynak a sorsa.

1888/89-ben történt azonban, hogy a tudomány-egyetem tanácsa a *Hunfalvy János* elhalálózásával megüresedett tanszékre utódul *Lóczy Lajost* hívta meg, a ki szingeologus létét némileg háttérbe szorítva, ezen ajánlatot el is fogadta, hogy azután vasakarattal és ritka körültekintéssel ezt az igen fontos tanszéket a mai kor igényeinek megfelelően kialakíthassa.

Lóczy elhatározását a műegyetemi tanács teljesen méltányolta ugyan, de tekintve a geológiának felette fontos szerepét a műszaki oktatásban, ebbe a veszteségbe egykedvűen bele-

nyugodni még sem tudott. Kitűnik ez *Kisfaludi Liphay Sándor* 1888/89-iki rectori beszédéből, a mikor is a következőket mondja: »Súlyos veszteségnek kellene tekintenem a változást (t. i. *Lóczy* meghívását a tudomány-egyetemre), ha nem reményleném, hogy sikerülend oly megoldást találnunk, a mely legalább azon időig biztosítaná immár búcsuzó kedves kartársunk közreműködését a műegyetemnek, míg az általa alapított és hazánkban ez idő szerint egyedül képviselt tanszakra, a műszaki kiképzésre már nélkülözhetetlenné vált *mérnöki geológiára*, méltó utódja képződhetik.« Ezen rendkívül megtisztelő és rokonszenves rectori kijelentés hatása alatt a műegyetemi tanács egyelőre úgy oldotta meg a szóban forgó kérdést, hogy *Lóczy Lajos*t mint meghívott szakférfiút továbbra is megbízta a geologia előadásával.

Hasonló szellemben nyilatkozik ezen ügyről egy másik, szintén már elhunyt műszaki kapacitásunk: *Klimm Mihály*, a mikor az 1890/91-ik évi rectori beszédében a következőket mondja: »Kétségtelen veszteség volt műegyetemünkre nézve, hogy *Lóczy Lajos*, nyilvános rendkívüli tanár úr, a *mérnöki geologia* tanára a budapesti tudomány-egyetemhez nyilvános rendes tanárrá kineveztetvén, a mi körünkből távozott; csupán a nevezett tanár úr áldozatra való készségének és intézetünk irányában tanusított jóindulatának köszönhető, hogy a technikai kiképzésre fölötté fontos mérnöki geologia előadása fennakadást nem szenvedett, a mennyiben *Lóczy* tanár úr tantárgyát a lefolyt tanévben is készségesen előadta és előadni is fogja mindaddig, míg e téren méltó utódja képződhetik.«

Ennek a megtiszteltetésnek *Lóczy Lajos* hálatelt szívvel a műegyetem iránt, a hol a geologia ügyét oly annyira megbecsülték, még néhány évig teljes odaadással meg is felelt, de a mikor azután teendői az egyetemen egyre felszaporodtak, végre is kénytelen volt e megbízástól visszalépni.

Ebben a kritikus pillanatban természetesen az ordinariust illette meg a döntő szó és *Schmidt Sándor* rendkívüli munkabírása tudatában mérhetetlen ambícióval önként vállalta magára az elárvult geológiai tanszék összes teendőit. Ezzel az elhatározásával azonban, habár a legnemesebb önfeláldozó szolgálatkészségből fakadt légyen is, boldogult barátunk — ma tisztábban ítéltetjük meg a kérdést, mint akkoriban, a válság pil-

lanatában — kellőképpen fel nem ismerve a helyzetet, túllőtt a célon. Ezzel ugyanis már *Schmidt Sándor* is egy oly terhet vállalt magára, mely őt nagy mértékben lenyűgözte és tulajdonképpen szakmájától, a mineralogiától és a kristallographától többé-kevésbbé elterelte. Két irányban foglalkozni mindig veszedelmes dolog, mert hátrányos vagy mind a kettőre, vagy legalább az egyikre. A tudomány művelésében és előbbrevitelében pedig mindenesetre hátráltatja az illetőt. Pedig kevesen, nagyon kevesen vagyunk és mindenképpen azon kellene lennünk, hogy főiskoláink tanárai időt találjanak arra, hogy szakmájukat irodalmilag is művelhessék, mert ne felejsük el, hogy hazánkban a tudomány művelése főleg a tanárság vállain nyugszik.

Mindenütt, racionális alapon, szétválasztás a jelszó, műegyetemünkön pedig a geológiának a mineralogiával egy tanárban való egyesítése, a tárgyaknak olyan cumulációját jelenti, melyet ez az intézmény az egyre növekedő s mindig követelőbb igények mellett csak ideig-óráig lesz képes elviselni.

Majdnem egy évtizedre kiterjedő műegyetemi tanársága alatt *Schmidt Sándor* rendesen és jó kedvvel tartotta meg nemcsak hirdetett előadásait, hanem odaadással gondját viselte a reábizott intézetnek és különösen ügyelt az oldala mellett működött assistenseinek tudományos továbbképzésére.

Szép acquisitiókkal gyarapította tanszéke ásványtani gyűjteményét, a melyet azután kiváló csínnal újból állított fel *Groth* ásványrendszere szerint. Fölszerelte a kristálmérésekre szolgáló sötét szobát goniometerekkel, berendezte a tanszékhez tartozó chemiai kézi laboratóriumot, kiegészítette a kristályminta-gyűjteményt s így bizonyára még egyebet és többet is tett volna intézete érdekében, ha ebben váratlan halála meg nem akadályozza. S mindezek mellett azt látjuk, hogy *Schmidt Sándor* párját ritkító munkabíráásával szakmáját még irodalmilag is művelte, a mennyire azt különösen az utóbbi években még fennmaradó ideje megengedte.

Több értekezése tesz erről tanúbizonyságot, utóbb pedig egy nagyszabású mineralogiai kézikönyvnek a megírásavette igénybe utolsó szabad perczeit is. Pihenésre valóban a szó legszorosabb értelmében nem talált, de nem is keresett időt, sőt bokros elfoglaltsága mellett még hivatalos ügyek elintézésével

is terheltek, a mennyiben 1900-ban az egyetemes és vegyész szakosztály dékánjává választották, a mely tisztségét 1904 május 16-ika, halála napjáig betöltötte. Felemlítem továbbá, hogy műegyetemi tanársága közben mint az országos tanárvizsgálóbizottság tagja is működött. De mind ezek mellett élénken részt vett tudományos társulataink belső életében is. Így pl. tagja volt a mh. Földtani Társulatnak 1876 óta, 1876-tól 1880-ig titkára, 1881-től 1901-ig választmányi tagja és 1901—1902-ig annak alelnöke. Ugy szintén választmányi tagja volt a Kir. Magyar Természettudományi Társulatnak is. Mind a két testületben előkelő helyet foglalt el mindenkoron, a mit nemcsak ékesszólásának, hanem éles bírálatának és lángoló hazafiságának is köszönhetett.

Mint szakférfiú *Schmidt Sándor* határozottan a termékeny írók közé tartozik. Közleményeivel nem fukarkodott és sok szép munkája dícséri nemcsak szakbeli hivatottságát, hanem írói tehetségét is. Leginkább mineralogiai és kristallographiai tárgyúak az ő dolgozatai, a mint azt munkásságának következő statisztikája is bizonyítja:

Mineralogiai-kristallographiai munkája van 34, összefoglalások és nekrológok 7, ismeretterjesztők 20, geológiai tárgyú 1, összesen 62.

Tudományos működésének első idejében kristallographiai vizsgálatokkal foglalkozott.

Első dolgozata a romagnai Coelestinről, a rövidéletű »Műegyetemi Lapok«-ban látott napvilágot 1876-ban. Ezentúl értekezései a Természettudományi Füzetekben, a Természettudományi Közönyben, a Földtani Közönyben, a M. Tudományos Akadémia kiadványaiban és a Groth-féle Zeitschrift für Krystallographie című folyóiratban jelentek meg. Ugyancsak első dolgozatai közé tartozik a podseditzi zirkon és a st-angelói Coelestin-kristályok megvizsgálása is. De már 1877-től kezdve inkább magyar témákat keresett és talált vizsgálatai számára, a mihez az anyagot részint szaktársaktól kapta, részint pedig maga is gyűjtötte. Ezek közé tartozik a »Cerussit Selmeczről« című értekezése. Ezt az ásványt legelőször Zepharovich V. fedezte fel Selmeczbányán apró kristályokban, szórványosan fennőve elmállott galeniton. *Zepharovich* 4 formát fedezett fel raj-

tuk, a mikhez *Schmidt S.* még újabb 4-gyel járult hozzá. A pseudobrookit-tal két ízben (1878. és 1880-ban) is foglalkozott. Ez azon ásványok egyike, melyeket *dr. Koch Antal* fedezett fel az Aranyi-hegyen. *Schmidt* újból számította ki ezen ásvány tengelyviszonyát és mérései közben még egy új formát is állapított meg rajta. Habár hasonlít a brookithoz, önállóságát mint pseudobrookit mégis fentartandónak véli. 1879-ben konstatálja a kristályosodott tetraédrit előfordulását Rozsnyón, és foglalkozik a muzsaji wolnynokkal, a melyeken 16 kristályformát s köztük 5 újat ír le, továbbá a krasznahorkaváraljai wolnynokkal is, a melyeken 18 formát, köztük 2 újat ismertetett, a mikkel a wolnynokon ismeretes alakok száma 25-re emelkedett.

1879. Egy igen szép értekezésben számol be a veszverési axinitről. Ezt az ásványt először *Schrauf A.* fedezte itten ugyan fel, de csak *Schmidt S.* vizsgálta meg tüzetesebben. Az apró, világosbarna kristályokon, melyek tetraédrittel és chalkopyrittel fordultak elő, agyagpalán felnőve, 23 formát észlelt, a melyek közül 5 a veszverési előfordulásra, 1 pedig az axinitra általában újnak bizonyult. Együttal rektifikálta ezen ásványnak először *Schrauf*-tól megállapított tengelyviszonyát is.

1882-ben maga gyűjtötte anyagon vizsgálta meg a telekesi cerussitot és barytot. A cerussiton 21 formát mutatott ki, úgy hogy ezek a kristályok bátran vetekedhetnek a híres oroszokkal és a német friedrichssegeniekkal. A baryton pedig szintén 22 formát mért meg, s köztük 4 újat.

1883-ban a hargittai haematit kristályokkal foglalkozott. Ezen nevezetes lelőhelyet néhai *Herbich Ferencz* fedezte volt fel a déli Hargittában, a bibarczfalvai Kakukhegyen, egy erősen elbomlott amphibol-andesit hasadékaiban, a melyekben részint vörös agyagba beágyazva, részint pedig az andesit falaira fennőve taláztatott. *Schmidt* vizsgálatai szerint 7 forma alkotja ezen fémesen tükröző táblaszerű kristályok combinációját.

1884-ben Pelsőcz-Ardón fordult meg s beszámolva az itt gyűjtött ásványokról, kimutatja, hogy az itteni, galenit és smithsonit társaságában előforduló cerussit-kristályokon 11 forma lép fel. Ügyszintén megfigyelte ezen ásvány prisma-szerű alakjait is, valamint felfedezte ugyanezen ásványtársaságban az

anglesitnek egyszerűbb alkotású, mindössze csak 4 formát mutató kristályait.

1885-ben megvizsgálta a *Zsigmondy Vilmos* gyűjtötte málnási andesit üregeiben található fennőtt hypersthen-kristályokat, a melyeken 5—6 formát megfigyelt. S mellette felfedezte az amphibol apró tűalakú kristályait is. Ez az az előfordulás, mely többek közt a monte-doreihez, valamint az Aranyi-hegyihez hasonlít. Megvizsgálta egyben vékonycsiszolatban magát a kőzetet is, melyet hypersthen-andesitnek ismert fel és ezzel megerősíti *Whitman Cross* amerikai geologus ama megfigyelését, miszerint a hypersthennek fontos szerep jut az addig egyszerűen csak augit andesitnek nevezett kőzetekben.

1886-ban kimutatja kristallographiai és optikai úton, hogy a *Szabó József* által gyűjtött pokhausi andesitben előforduló pyroxén hypersthen és eredményként kimondja a neki *Szabó József*-től megvizsgálásra átengedett selmeczvidéki vékonycsiszolatsorozat áttanulmányozása alapján, hogy hypersthentartalmú andesitek Selmeczbánya környékén bőségesen fordulnak elő.

1888-ban megvizsgálta a szerb avalahegységbeli cinnabaritot. Ez a szép anyag először *Zsigmondy Vilmos* bemutatása által vált ismeretessé. Később azután *Semsey Andor* úr váltotta magához eme ritka szép és új leletet, melyet előbb *Schmidt Sándor*-nak adott át tanulmányozás végett, utóbb pedig ajándékol a Magyar Nemzeti Múzeumnak. *Schmidt* roppant kitartással 58 kristályformát mutatott ki ezeken a kristályokon, köztük 10-et, mely a cinnabaritra általában is új volt. Nevezetes e kristályokon a trapezoëderek sajátos elhelyeződése. Úgy, mint többi értekezéseit, ezt is kiváló gonddal elkészített rajzok kísérik.

Mesteri ügyességére vall a szomolnoki claudetit apró kristályainak megvizsgálása is. E kristályok, melyek Szomolnokon 1883-ban az akkori telepégés alkalmával keletkeztek, roppant aprók, alig 1 mm. hosszúak és 0.30 mm. vastagok voltak, de azért mégis sikerült *Schmidt Sándor*-nak rajtok 12 kristályformát, köztük 3 a claudetitra újat megállapítani, és azonkívül még az optikai elemeit is kideríteni.

1891-ben tanulmányozta azokat a pyrit-kristályokat, melyeket néhai *Primics György* geologus 1888-ban a Csetrás-hegységben, Porkura határában, a Szlattyini patak medrében egy

erősen elbomlott diabas-zöldkő calcitos teléreiben gyűjtött és neki megvizsgálás végett átadott. *Schmidt*-nek eme dolgozata az első, mely az utóbb híressé vált porkurai pyritekről szól, s ő már az akkor rendelkezésére állott anyagon 11 kristályformát ismert fel.

Megvizsgálta továbbá 1892-ben a nagybányai bournonit-kristályokat. Ezt az ásványt már régóta ismertük ugyan Kapnik-bányáról és Felsőbányáról, de csak a 90-es évek elején fedezte fel kristályait *Balázs E.*, akkoriban bányagyakornok Nagy-bányán is. *Schmidt* 23 kristályformát mutatott ki rajtuk s köztük 2 mint újat, a mivel a bournonit ásványfaj ismert lapjainak száma 75-re emelkedett. Kimutatja továbbá, hogy a nagybányai bournonit a prisma szerinti összenövés mellett vagy többszörször szögzúgos, vagy pedig négyesével ciklusos ikreket is alkot.

Foglalkozott 1895-ben végre még a sphen és az orthoklász bihari előfordulásaival, melyeket *Primics György* fedezett volt fel; 1897-ben a vasmegyei Szalónak antimonitjaival és egynéhány más ásványával, és 1898-ban leírta a *Szabó József*-től szerzett és az egyetemi ásványtani intézetben őrzött euklaskristályt is.

Mindeme speciális dolgozatai felette becses adalékok Magyarország topographiai mineralogiájához és ha *Schmidt Sándor* egyebet sem hagyott volna hátra, úgy már ezzel is minden időkre megörökítette volna nevét a későbbi generációk előtt, de tovább kutatva szellemi hagyatékában, azt látjuk, hogy ennél még többet is tett. Már ezen vizsgálatai közben, de még inkább később, megállapodott korában általánosabb szempontok és összefoglaló kristallographiai és mineralogiai kérdések irányították munkásságát.

Ezek közé tartozik az *R. Fuess*-féle érintési goniométerről írott dissertatiója 1883-ban, a melyben nemcsak hogy leírta ezen fénytelen vagy opak kristályok megmérésére szolgáló műszert, hanem egyben annak használhatóságát is bebizonyította két fénytelen lapú orthoklász kristályon végzett mérései alapján.

1884-ben a jordanit és a meneghinit isomorphiája foglalkoztatta *Schmidt Sándort*. Ezen két analog összetételű ásvány közül *G. vom Rath* a jordanitot rhombosnak, a meneghinitet pedig monoclinnak mondotta volt. Csak *Krenner S. József*-nek sikerült később kimutatni, hogy a meneghinit tulajdonképpen szintén rhombos

kristályzatú. Ezek után most már *Schmidt* a két ásványon kimutatott kristályformákat tüzetesebben vizsgálta meg, kimondván ezek alapján e két ásvány isomorphiáját.

1892-ben akadémiai székfoglaló előadásában feladatául tűzte ki maga elé különösen a pyroxensoport diopsidjainak kristálytani szempontból való behatóbb megvizsgálását. Goniometeres mérésein kívül ellenőrizte egyenlő orientációjukat még az optikai elemek meghatározásával is, és megállapította, hogy a megvizsgált diopsidok változó vastartalma a kristálytani elemeket csak kis mértékben alterálja. Meghatározta továbbá optikai tengelyszögeiket, törésmutatóikat Na-fényben és megerősíti *G. Tschermak* azon megfigyeléseit, miszerint extinctiójuk az emelkedő vastartalommal szintén nagyobbodik.

Foglalkoztatja őt még 1895-ben az egyenlő lapszögek felépése különböző formák közt a szabályos kristályrendszerben és 1898-ben a gömbnek gyakorlati használata a kristályszámolásban; 1900-ban pedig a 32 kristályosztály levezetése.

Schmidt Sándor ezen utóbbi, a Magyar Tudományos Akadémiának bemutatott értekezésében önállóan vezeti le a kristályosztályokat symmetriaviszonyaik alapján, ezzel a maga részéről is megerősítvén ennek a 32, először 1820-ban *F. C. Hessel* által felállított kristályosztály jogosultságát. Más jeles mineralógusok is foglalkoztak a kristályok symmetriájával, ú. m. *Bravais, Gadolin, Sohnke, Schönfliess, Fedorow, Viola*, a kik mind új, meg új oldalról világították meg a kristallographia eme fundamentális tételeit. *Schmidt Sándor* fejtegetéseinek eredetisége a projectiotételből áll, a melylyel a symmetria szabályszerűségét bizonyítja. Projectiotétele szerint minden irányhoz még egy vagy több vele szükségképpen egyenlő értékű más irány is tartozik és emellett ezek a valamely kristályélre vagyis a symmetria egyenesre vonatkoztatott projectiók abszolút értékei egyenlők. A symmetriaegyenes speciális esetei gyanánt tűnnek fel a symmetriaelemek: vagyis, a symmetriaközpont, a symmetria-tengely és a symmetria-sík.

Mindezekben a dolgozatokban és értekezésekben *Schmidt Sándort* mint szaktudóst látjuk szerepelni. Értekezéseire mindig a legnagyobb gondot fordította, különösen a mi a rajzmelléleteket illeti. Írálya gyakorlott íróra valló, nyelvezete és ki-

fejezései választékosak és magyarosak. Különben írói vénája még jobban válik szembeszökővé népszerűsítő és összefoglaló ismertető cikkeiben, a melyek inkább a nagy közönségnek voltak szánva és előszeretettel választotta erre a célra a Kir. Természettudományi Társulat Közlönyét, a hol legtöbb efajta dolgozata jelent meg. »Léteznek-e vulkánok Közép-Ázsiában?«, »Újabb adatok a gyémántról«, »Az ovifaki vasról«, »A Földről«, »Az ásványország nemesei«, »A palaeontologia keletkezése«, »A kristályok«, »A magyar tudományról«, »Tudományos viszonyaink«, »Az ásványkutatás újabb irányai«, »A Vezuv ásványai«, »Az opál«, »Az ásványok egyéni változásairól«, »A természetkutatásról«, »A természettudomány«, »A víz útja és munkája« s más hasonló címek világosan bizonyítják *Schmidt Sándor* készségét, a melylyel a Kir. Természettudományi Társulat törekvéseit támogatta. Legkimagaslóbb alkotása ebben az irányban a »Drágakövek«-ről szóló munkája, mely az említett társulat könyvkiadó vállalatában 1890-ben, annak XLI—XLII-ik kötete-ként jelent meg. E gondosan megírott szép munkáját tisztelettel és hálával *Semsei Semsey Andor*-nak, a tudományok és különösen a természettudományok művelőjének és bőkezű pártfogójának ajánlotta. Az első kötetben egyenkint tárgyalja a drágaköveket, a másodikban pedig összefoglalva ismertette azok jellemző tulajdonságait.

Műegyetemi tanár korában végre egy nagyobb mineralogiai tan- és kézikönyv megírásának szándéka érlelődött meg benne. Élete utolsó éveinek ez volt kedvencz témája, ezen gondolkozott és ennek a megírásába fogott is már bele. Leendő kiadásához a M. Tud. Akadémia III. osztálya nyújtott volna segédkezet. De ekkor már szívében hordta a gyilkos kórt, mely mindinkább elhatalmasodva, idő előtt vetett véget tevékenységének. A három vaskos kötetre tervezett műből csak az első kötet, bár tekintélyes, de önmagában befejezetlen részének kéziratát hagyta hátra, a melyből azonban megsejthettük a megalkotandó mű terjedelmes arányait.

A mi mindezek után *Schmidt Sándor* egyéniségét illeti, rövidre foghatjuk mondanivalónkat, mert egyszerű, rendes mederben lefolyó életet élt. Idejét jóformán kizárólag családjá és szakfoglalkozása közt osztotta meg. Inkább magába vonult volt az ő

egyénsége s legszívesebben dolgozószobája csöndjében töltötte el óráit. Daczára ennek, fellépése határozott és öntudatos volt és természetadta eloquentiájával teljesen le tudta bilincselni a vele szemben lévők figyelmét. Különösen azonban kimagaslott ő mint tanár, a mikor a tanszékről a rajongással határos lelkesedéssel hirdette kedvencz tárgyát. Tanítványaival szemben szigorú, de igazságos volt.

Barátságot kevesekkel kötött, sőt ebben a tekintetben némileg tartózkodó is volt. Szak- és tanártársai iránt különben mindig igen figyelmes és kedves szokott volt lenni. Barátjait és körülötte foglalkozó tanítványait állandóan jó tanácsokkal látta el és tudományos kérdésekben támogatásban is részesítette őket. A főváros társadalmi életében nem igen vett részt, már csak azért sem, mert erre nem igen jutott volna idő. A tudományos testületek, különösen a földtani társulat üléseiről azonban, a hol szaktársaival szűkebb körben találkozhatott, alig maradt el csak egyszer is és ezeken az összejöveteleken mindig élénken szokott volt résztvenni nemcsak a tudományos vitákban, hanem az ügyek intézésében is. Majdnem mindig volt neki szava a napirendre kitűzött kérdésekhez, s sok üdvös intézkedés, vagy módosítás az ő irányító hozzászólásának volt köszönhető. Néha azonban, ha a többséget nem bírta a maga véleménye számára meghódítani, megtörtént, hogy alig palástolható izgatottság vett rajta erőt. Pedig föllobbanó haragja, sőt az utóbbi időben teljes visszavonása is, a vitákat képezett ügyek többnyire egyszerű voltuknál fogva, alig-alig volt megokolható. Akkoriban nem is értettük meg, később azonban csakhamar megtudtuk túlságos érzékenységének valódi okát, idegességét, mely oly rohamosan fajult el benne halált okozó kórrá.

Kidúlt vele, Tekintetes Akadémia, a magyar tudományos ságnak egy harczedzett bajnoka! Ráborítva szeretett társunkra az elismerés zászlaját, mélyen fájlaljuk azt az űrt, mely *Schmidt Sándor* távozásával sorainkban támadt. S a míg csak élünk, soha nem fogjuk elfelejteni őt, a ki a tudományban fennkölt szellemmel, mindig csak a valót és a szépet kutatta és ennek kutatására hazafias példaadással másokat is oly lelkesen buzdított!

Áldott legyen emléke!

FÜGGELÉK.

Dr. Schmidt Sándor munkáinak jegyzéke.

a) Önálló mineralogiai és kristallographiai munkák :

1. 1876. **Coelestin Romagnaból.** Műegyetemi Lapok 1876. 1. k. p. 109.
2. 1877. **Zirkon Podsedlitzről.** Természetrzaji Füzetek 1877. 1. köt. p. 35.
(1 táblával.) (*Zirkon von Podsedlitz.* U. o. p. 50.)
3. — **Coelestin St.-Angeloról.** Természetrzaji Füzetek 1877. 1. köt. p. 38. (*Coelestin von St.-Angelo.* U. o. p. 60.)
4. — **Cerussit Selmeczről.** Természetrzaji Füzetek 1877. 1. köt. p. 177.
(1 táblával.) (*Cerussit von Schemnitz.* U. o. p. 204.)
5. — **Ásványtani közlemények.** Földt. Közl. 1877. 7. köt. p. 143.
6. 1878. **A Pseudobrookit kristálytani elemei.** Földt. Közl. 1878. 8. köt. p. 283. (1 táblával.)
7. 1879. **Kristályos Tetraédrit Rozsnyóról.** Földt. Közlöny 1879. 9. köt. p. 127. (*Kristallisierter Tetraëdrit von Rosenau.* U. o. p. 165.)
8. — **Muzsaji Wolnyn.** Természetrzaji Füzetek 1879. 3. köt. p. 13.
(2 tábla.) (*Wolnyn von Muzsaj.* U. o. p. 75.)
9. — **A krasznahorka-váraljai Wolnynok.** Természetrzaji Füzetek 1879. 3. köt. p. 168. (1 tábla.) (*Wolnyn von Krasznahorka-Váralja.* U. o. p. 291.)
10. — **Axinit von Veszverés (Poloma) és Medelsről.** Term. Füzetek 1879. 3. köt. p. 257. (1 tábla.) (*Axinit von Veszverés und Medels.* U. o. p. 295.)
11. 1880. **A perticarai Coelestin és a Coelestin szögértékeiről.** Term. Füzetek 1880. 4. köt. p. 209. (2 tábla.) (*Coelestin von Perticara und die Winkelwerte des Coelestins.* U. o. p. 234.)
12. — **A Pseudobrookitról.** Természetrzaji Füzetek 1880. 4. köt. p. 320. (*Über Pseudobrookit.* U. o. p. 340.)
13. 1882. **Cerussit és Barit Telekesről Borsodmegyében.** Ért. a term.-tud. köréből. 1882. 12. köt. 1. szám.

14. 1882. **Haematit a Hargittából.** Orv. Term.-tud. Ért. 1882. 7. köt. p. 259.
15. 1883. **Newberyit Mejillonesről, Chile.** Term. Füzetek. 1883. 6. köt. p. 184. (1 tábla.) (*Newberyit von Mejillones, Chile.* Z. f. Kryst. 1882. 7. Bnd. p. 26. Mit 1 Tafel és Term. Füzet. 1883. 6. köt. p. 203.)
16. — **Mineralogische Notizen. 1. Hämatit aus dem Hargitta-Gebirge. 2. Apatit von Tavetsch und Floitental.** Z. f. Kryst. 1883. 7. Bnd. p. 547.
16. — **Über das Fuess'sche Fühlhebelgoniometer.** Z. f. Kryst. 1883. 8. Bud. p. 1.
18. 1884. **A Jordanit és Meneghinit isomorfiaja.** Term. Füzetek 1884. 8. köt. p. 37. (*Zur Isomorphie des Jordanits und Meneghinites.* Z. f. Kryst. 1884. 8. Bnd. p. 613. és Term. Füzetek 1884. 8. Bnd. p. 46.)
19. — **Pelsőcz-Ardó ásványairól.** Term. Füzetek. 1884. 8. köt. p. 84. (1 tábla.) *Über die Minerale von Pelsőcz-Ardó.* Z. f. Kryst. 1885. 10. Bnd. p. 202. 1 Tafel és Term. Füzetek 1884. 8. Bnd. p. 27. (1 Tafel.) — *Pelsőcz-Ardó ásványairól.* Földt. Közl. 1884. 14. köt. p. 300. (*Minerale von Pelsőcz-Ardó.* U. o. p. 580.)
20. 1885. **Egy málnásvidéki kőzet ásványairól.** Természetrizai Füzetek 1885. 9. köt. p. 51. (1 tábla.) *Die Minerale eines Andesits von der Umgegend von Málnás.* Z. f. Kryst. 1885. 10. Bnd. p. 210. (mit 1 Tafel) und Term. Füzetek 1885. 9. Bnd. p. 13. — *Egy málnásvidéki (Háromszék megyebeli) kőzetről.* Földt. Közl. 1885. 15. k. p. 39. — — *Augit-Andesit von Málnás.* U. o. p. 562.
21. 1886. **Ásványtani közlemények. 1. Hypersthen a Pokhausz-hegyről. 2. Füzöld augit Kőrmöczről. 3. Szepesmegyei ásványok. 4. Arsenopyrit állítólag Klenóczról, Gömörmegyében. 5. Smithsonit és Arsenopyrit Csetnekről, Gömörmegye.** Természetrizai Füzetek 1886. 10. köt. p. 15. (1 tábla.) — *Mitteilungen über ungarisch-Mineralvorkommen. 1. Hypersthen v. Berge Pokhausz. 2. Grasgrüner Augit von Kremnitz. 3. Mineralien vom Zipser Comitát. 4. Arsenopyrit angeblich von Klenócz, Gömörer Com. 5. Smithsonit und Arsenopyrit von Csetnek, Gömörer Com.* Z. f. Kryst. 1887. 12. Bnd. p. 97. (mit 1 Tafel) és Term. Füzetek 1886. 10. Bnd. p. 277.
22. 1887. **A szerbiai Cinnober.** Földt. Közl. 1887. 17. köt. p. 531. (2 tábla.) *Zinnober von Serbien.* U. o. p. 551. — *Zinnober von Serbien.* Z. f. Kryst. 1888. 13. Bnd. p. 433. (Mit 2 Tafeln.)
23. 1888. **Mineralogiai közlemények. 1. Arsenopyrit Szerbiából. 2. A szomolnoki Claudetit kristályairól. 3. A svédországi Beaumontit.** Természetrizai Füzetek 1887—1888. 11. köt. p. 137. (1 tábla.) — *Mineralogische Mitteilungen. 1. Arsenopyrit aus Serbien. 2. Claudetit-Krystalle von Szomolnok. 3. Beaumontit von Schweden.* Z. f. Kryst. 1888. 14. Bnd. p. 573. (mit 1 Tafel) és Természetrizai Füzetek 1887. 11. Bnd. p. 193.

24. 1890. **Ásványtani közlemények. 1. Zirkon, almandin és epidot Ausztráliából. 2. Pyrit Porkura határából, Hunyad m.** Term. Füzetek 1890. 13. k. p. 86. — *Mineralogische Mittheilungen. 1. Zirkon, Almandin und Epidot von Australien. 2. Pyrit aus der Umgegend von Porkura, Hunyader Com., Ungarn.* Z. f. Kryst. 1891. 19. Bnd. p. 56. und Term. Füzetek 1890. 13. Bnd. p. 186.
25. 1891. **A nagybányai Bournonitról.** Term. Füzetek 1891. 14. köt. p. 125. (1 tábla.) — *Über den Bournonit von Nagybánya.* Z. f. Kryst. 1892. 20. Bnd. p. 151. und Term. Füzetek 1891. 14. Bnd. p. 208.
26. 1892. **Adatok a Pyroxén-csoport egyes ásványainak pontosabb ismeretéhez.** Székfoglaló értekezés. Ért. a term.-tud. köréből 1892. 21. köt. 4. sz. (6 tábla.) — *Daten zur genaueren Kenntniss einiger Mineralien der Pyroxengruppe.* Z. f. Kryst. 1893. 21. Bnd. p. 1.
27. 1893. **Kristálytani vizsgálatok.** Földt. Közl. 1893. 23. köt. p. 97. — *Krystallographische Untersuchungen.* U. o. p. 135.
28. — **Ásványtani közlemények. 1. Sphen a Biharhegységből. 2. Orthoklas a Vlegyászából.** Term. Füzetek 1903. 16. köt. p. 125. — *Mineralogische Mittheilungen. 1. Sphen aus dem Bihargebirge. 2. Orthoklas aus der Vlegyásza.* U. o. p. 177.
29. 1895. **Egyenlő lapszögek különböző formák közt a szabályos kristályrendszerben.** Math. és Term.-tud. Ért. Bpest, 1895. 13. köt. p. 331. — *Wiederkehr gleicher Flächenwinkel im regulären Krystall-systeme.* Z. f. Kryst. 1896. 25. Bnd. p. 477.
30. 1897. **A Széchenyi Béla gr. gyűjtötte ásványok leírása.** Gróf Széchenyi Béla keletázsiai útjának tudományos eredményei. III. köt. VI. szakasz. Budapest, 1897. — *Verzeichniss der gesammelten Mineralien in »Wissenschaftliche Ergebnisse der Reise des Grafen Béla Széchenyi in Ostasien.«* III. Bnd. »Die Beschreibung des gesammelten Materials.« IV. Abth. p. 339.
31. — **Szalónak vidékének néhány ásványáról.** Math. és Term.-tud. Értesítő 1897. 15. köt. p. 319. — *Über einige Minerale der Umge-
bung von Schlaining.* Z. f. Kryst. 1898. 29. Bnd. p. 193.
32. 1898. **A budapesti egyetem ásványtani múzeumának Euklas-kristálya.** Földt. Közl. 1898. 28. köt. p. 14. (Hátrahagyott közlemény dr. Szabó József-től.) — *Der Euklas-Krystall des mineralogischen Museums der Universität Budapest.* U. o. p. 97. (Posthume Arbeit Szabó's.)
33. — **A gömbnek gyakorlati használata a kristályszámolásban.** Földt. Közl. 1898. 28. köt. p. 194. — *Die praktische Anwendung der Kugel bei der Krystallberechnung.* U. o. p. 247.
34. 1900. **A kristályok osztályai.** Math. és Term.-tud. Értesítő 1900. 18. köt. p. 102. (2 tábla.) — *Die Klassen der Krystalle.* Z. f. Kryst. 1900. 33. Bud. p. 620.

b) *Geologiai munka :*

1. 1893. **Czinkota geologiai viszonyairól.** Földt. Közl. 1893. 23. köt. p. 329. (1 térképpel.) — *Die geologischen Verhältnisse von Czinkota.* U. o. p. 375.

c) *Összefoglalások és nekrologok :*

1. 1880. **A mh. Földtani Társulat 30 éves munkássága.** Földt. Ért. 1880. I. évf. p. 2.
2. 1881. **William Hallowes Miller emlékezete.** Föld. Ért. 1881. 2. évf. p. 21.
3. — **Bauer M. Nekrolog von William Hallowes Miller.** Földt. Ért. 1881. 2. köt. p. 63.
4. — **Stürzenbaum József.** Föld. Ért. 1881. 2. évf. p. 129.
5. 1896. **Megemlékezés James Dwight Danaról.** Földt. Közl. 1896. 28. köt. p. 1.
6. 1897. **A bányászat az 1896. évi ezredéves országos kiállításon Budapesten.** Földt. Közl. 1897. 27. köt. p. 15. — *Der Bergbau im Jahre 1896 auf der Millenniums-Landesausstellung.* U. o. p. 230.
7. 1898. **Dana D. Jakab emlékezete.** Akad. Értesítő 9. köt. p. 325.

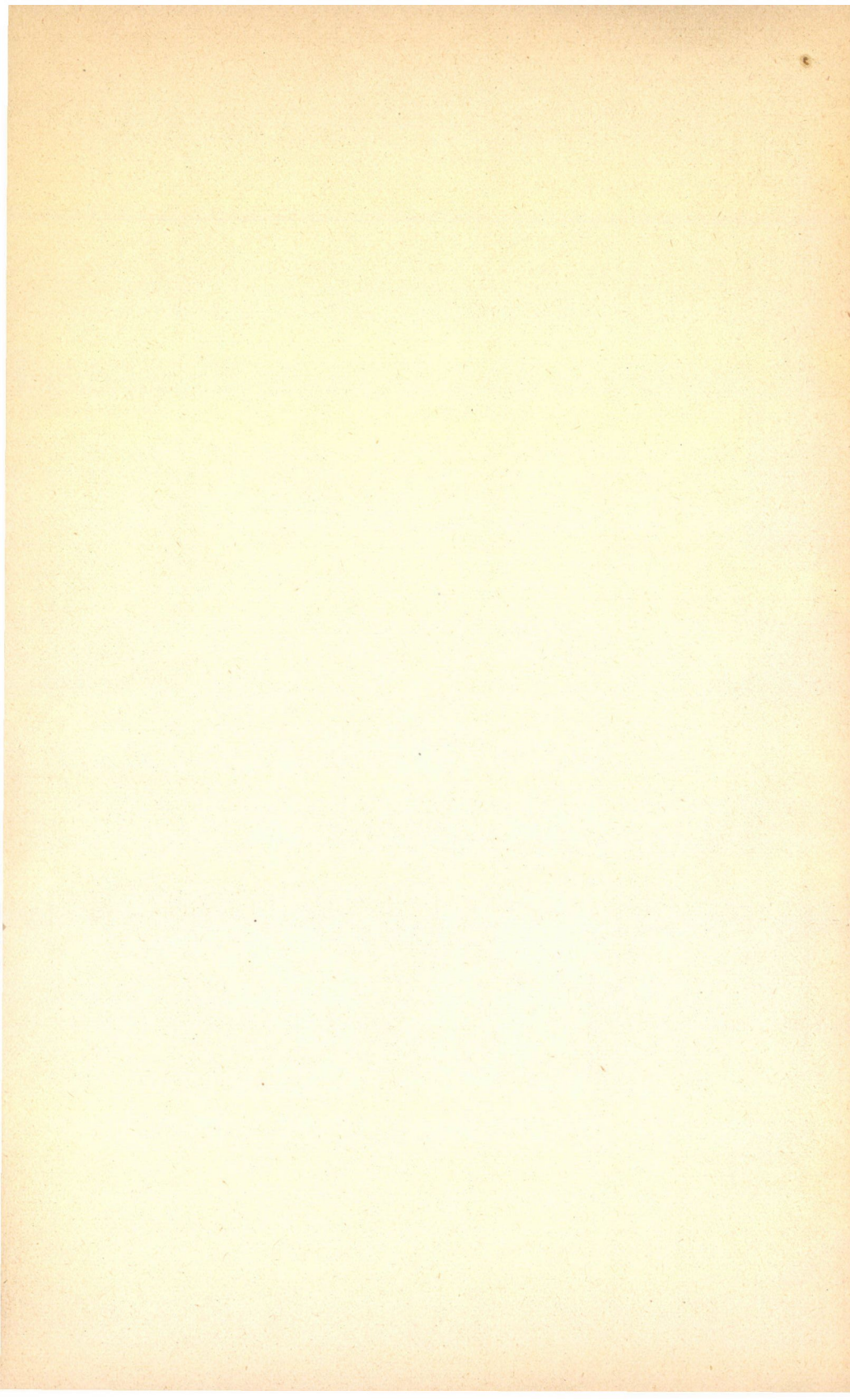
d) *Ismeretterjesztők, vegyesek :*

1. 1876. **Léteznek-e vulkánok Közép-Azsiában?** Természettud. Közlöny 1876. 8. köt. p. 479.
2. 1877. **Újabb adatok a gyémántok ismeretéhez.** Term.-tud. Közl. 1877. 9. köt. p. 175.
3. — **Az Ovifaknál talált termésvasról.** Term.-tud. Közl. 1877. 9. köt. p. 238.
4. 1880. **A földről.** Földtani Értesítő 1880. I. évf. p. 41.
5. 1881. **Az ásványország nemesei.** Földt. Ért. 1881. 2. évf. p. 93.
6. — **A palaeontologia keletkezése és előhaladása.** T. H. Huxley után Föld. Ért. 1881. 2. évf. p. 109.
7. 1883. **A kristályok.** Népszerű előadások gyűjteménye. 7. füz. Budapest 1883.
8. 1885. **A heterogén testek kettős fénytörésének bemutatása.** Földt. Közl. 1885. 15. köt. p. 41.
9. 1886. **Levél a szerkesztőkhöz.** Földt. Közl. 1886. 16. köt. p. 305.
10. 1887. **A magyar tudományról.** Természettud. Közl. 1887. 19. köt. p. 153.
11. 1888. **Tudományos viszonyaink.** Földt. Közölny 1888. 18. köt. p. 121.
12. — **Az ásványtani kutatások újabb irányairól.** Természettud. Közölny 1888. 20. köt. p. 409.
13. 1889. **A Vezúv ásványairól.** Pótfüzetek a Term.-tud. Közölnyhez 1889. p. 21.

14. 1889. **A quarcztrachit málladéka a nagyági ércztelésekben.** Pótfüzet a. Term.-tud. Közlönyhöz 1889. p. 38.
15. 1890. **A drágakövek.** Term.-tud. Társ. könyvkiadó vállalata. XLI—XLII. kötete. Budapest, 1890.
16. — **Az opál.** Term.-tud. Közl. 1890. 22. köt. p. 595.
17. 1892. **Az ásványok egyéni változásairól.** Emlékkönyv a kir. m. Természettud. Társ. félszázados jubileumára. Budapest, 1892. p. 635.
18. 1897. **A természetkutatásról.** Budapesti Szemle 1897. évf. A Dugonics-Társaság 1897. évi április hó 25-én tartott ülésén elmondott székfoglaló előadás.
19. 1904. **A természettudomány.** Természettud. Közlöny 1904. 36. köt. p. 594.
20. 1905. **A víz útja és munkája a Földön.** Természettud. Közlöny 1905. 37. köt. p. 1.

Irodalom :

Böckh Hugó : Emlékbeszéd Dr. Schmidt Sándor felett. Földt. Közl. XXXVI. köt. pag. 165. Budapest, 1906.

V. KÖTET.	I. Fábrián Gábor rendes tagról. <i>Zichy Antal</i> t. tagtól	— kor, 20 fill.
	II. Tanárky Gedeon lev. tagról. <i>Tóth Lőrincz</i> r. tagtól	— > 80 >
	III. Dr. Zlamál Vilmos lev. tagról. <i>Galgóczy Károly</i> lev. tagtól	— > 20 >
	IV. Fleischer Leberecht Henrik k. t.-ről. <i>Goldziher Ign.</i> l. tagtól	— > 60 >
	V. Hornyik János lev. tagról. <i>Szilágyi Sándor</i> r. tagtól	— > 40 >
	VI. Reichard Henrik Vilmos k. tagról. <i>Kanitz Agost</i> lev. tagtól	— > 40 >
	VII. Boissier Péter Edmund k. tagról. Dr. <i>Haynald Lajos</i> t. tagtól	— > 40 >
	VIII. Greguss Agost rendes tagról. <i>Bánóczi József</i> l. tagtól	— > 40 >
	IX. Grote Artur külső tagról. Dr. <i>Duka Tivadar</i> l. tagtól	— > 20 >
	X. Rózsay József t. tagról. Dr. <i>Batizfalvy Sámuel</i> l. tagtól	— > 40 >

VI. KÖTET.	I. Petzval Ottó r. tagról. <i>Kondor Gusztáv</i> l. tagtól	— > 20 >
	II. Ökröss Bálint lev. tagról. <i>Tóth Lőrincz</i> r. tagtól	— > 40 >
	III. Hunfalvy János r. tagról. <i>Keleti Károly</i> r. tagtól	— > 60 >
	IV. Tóth Ágoston lev. tagról. <i>Hollán Ernő</i> t. tagtól	— > 40 >
	V. Oppolzer Tivadar külső tagról. <i>Konkoly Miklós</i> tiszt. tagtól	— > 30 >
	VI. Paúr Iván lev. tagról. <i>Hampel József</i> l. tagtól	— > 50 >
	VII. Pauer János l. tagról. Dr. <i>Czobor Béla</i> l. tagtól	1 > 20 >
	VIII. Heer Oszvald külső tagról. <i>Klein Gyula</i> l. tagtól	— > 80 >
	IX. Balogh Kálmán r. tagról. <i>Högyes Endre</i> r. tagtól	1 > 20 >
	X. Pott Frigyes Ágoston k. tagról. <i>Pecz Vilmos</i> l. tagtól	— > 40 >
	XI. Danielik János t. tagról. <i>Szvorényi József</i> t. tagtól	— > 60 >
	XII. Apáthy István r. tagról. <i>Matlekovics Sándor</i> l. tagtól	— > 60 >
	XIII. Rómer F. Flóris r. tagról. <i>Hampel J.</i> l. tagtól	1 > 20 >
	XIV. Zsigmondy Vilmos l. tagról. <i>Péchy Antal</i> l. tagtól	— > 50 >
	XV. Rónay János Jácint r. tagról. <i>Pór Antal</i> l. tagtól	— > 60 >

VII. KÖTET.	I. Pesty Frigyes r. tagról. <i>Ortway Tivadar</i> l. tagtól	— > 80 >
	II. Gorové István t. tagról. <i>György Endre</i> l. tagtól	— > 40 >
	III. Beöthy Leó l. tagról. <i>György Endre</i> l. tagtól	— > 40 >
	IV. Jendrassik Jenő r. tagról. <i>Klug Nándor</i> l. tagtól	— > 60 >
	V. Rádzsa Rádzsendlalála Mitra k. t.-ről. <i>Duka Tivadar</i> l. tagtól	— > 80 >
	VI. Kacs Kovics Lajos l. tagról. <i>Nagy Iván</i> r. tagtól	— > 20 >
	VII. Ballagi Mór r. tagról. <i>Imre Sándor</i> r. tagtól	1 > — >
	VIII. Lenhossék József r. tagról. <i>Mihalkovics Géza</i> r. tagtól	— > 90 >
	IX. Haán Lajos l. tagról. <i>Zsilinszky Mihály</i> l. tagtól	— > 60 >
	X. Keleti Károly r. tagról. <i>Jekelfalussy József</i> l. tagtól	— > 60 >

VIII. KÖTET.	I. Szűcs István lev. tagról. <i>Ballagi Géza</i> l. tagtól	— > 60 >
	II. Renan mint orientalista. <i>Goldziher Ignác</i> r. tagtól	2 > — >
	III. Pančič József külső tagról. <i>Kanitz Agost</i> l. tagtól	— > 80 >
	IV. Báró Kemény Gábor t. tagról. <i>György Endre</i> l. tagtól	— > 60 >
	V. Wenzel Gusztáv r. tagról. <i>Vécsey Tamás</i> r. tagtól	1 > 50 >
	VI. Sir Richard Owen k. tagról. <i>Margó Tivadar</i> t. tagtól	1 > — >
	VII. Vajkay Károly l. tagról. <i>Tóth Lőrincz</i> r. tagtól	— > 60 >
	VIII. Grünwald Béla l. tagról. <i>Láng Lajos</i> r. tagtól	— > 60 >
	IX. Deák Farkas r. tagról. <i>Bárá Radvánszky Béla</i> t. tagtól	— > 30 >
	X. Szabó Károly r. tagról. <i>Szilágyi Sándor</i> r. tagtól	— > 30 >
	XI. Markusovszky Lajos t. tagról. <i>Högyes Endre</i> r. tagtól	— > 60 >
	XII. Roscher Vilmos k. tagról. <i>Kautz Gyula</i> r. tagtól	1 > 50 >

IX. KÖTET.	I. Cantú Caesar k. tagról. <i>Óváry Lipót</i> l. tagtól	— > 60 >
	II. Dankó József lev. tagról. <i>Pór Antal</i> r. tagtól	— > 60 >
	III. Nagy Imre r. tagról. <i>Fejérpataky László</i> r. tagtól	— > 50 >
	IV. Ludwig K. F. V. k. tagról. <i>Klug Nándor</i> r. tagtól	— > 60 >
	V. Kronecker Lipót k. tagról. <i>Rados Gusztáv</i> l. tagtól	— > 30 >
	VI. Margó Tivadar t. tagról. <i>Entz Géza</i> r. tagtól	— > 60 >
	VII. Gneist Rudolf k. tagról. <i>Concha Győző</i> l. tagtól	— > 80 >

IX. KÖTET.	VIII. Du Bois-Reymond E. k. tagról. <i>Thanhoffer L. r. tagtól</i> ...	—	kor. 60	fil.
	IX. Xántus János l. tagról. <i>Mocsáry Sándor l. tagtól</i> ...	—	> 60	>
	X. Hazslinszky Frigyes r. tagról. <i>Mágócsy-Dietz S. l. tagtól</i> ...	—	> 80	>
	XI. Finály Henrik l. tagról. <i>Márki Sándor l. tagtól</i> ...	1	> 20	>
	XII. Török József és Antal Géza tagokról. <i>Högyes Endre r. tagtól</i> ...	—	> 60	>

X. KÖTET.	I. Spencer Wells k. tagról. <i>Duka Tivadar l. tagtól</i> ...	—	> 30	>
	II. Szathmáry György l. tagról. <i>Zsilinszky Mihály r. tagtól</i> ...	—	> 60	>
	III. Gladstone W. E. k. tagról. <i>György Endre l. tagtól</i> ...	—	> 60	>
	IV. Ábel Jenő l. tagról. <i>Hegedüs István l. tagtól</i> ...	—	> 60	>
	V. Horvát Boldizsár t. tagról. <i>Tóth Lőrincz r. tagtól</i> ...	1	> —	>
	VI. Nagy Iván r. tagról. <i>Márki Sándor l. tagtól</i> ...	—	> 40	>
	VII. Mihalkovics Géza r. tagról. <i>Thanhoffer Lajos r. tagtól</i> ...	—	> 50	>
	VIII. Pasteur Lajos k. tagról. <i>Högyes Endre r. tagtól</i> ...	1	> —	>
	IX. Capasso Bertalan k. tagról. <i>Óváry Lipót l. tagtól</i> ...	—	> 30	>
	X. Jurányi Lajos r. tagról. <i>Mágócsy-Dietz Sándor l. tagtól</i> ...	1	> —	>
	XI. Bunsen Róbert k. tagról. <i>Than Károly r. tagtól</i> ...	1	> —	>
	XII. Gr. Andrássy Manó l. tagról. <i>Br. Radvánszky Béla t. tagtól</i> ...	—	> 30	>

XI. KÖTET.	I. Domanovszky Endre l. tagról. <i>Alexander Bernát l. tagtól</i> ...	—	> 30	>
	II. Hauer Ferencz k. tagról. <i>Böckh János l. tagtól</i> ...	1	> 20	>
	III. Télfy Iván l. tagról. <i>Pecz Vilmos l. tagtól</i> ...	—	> 80	>
	IV. Szilágyi Sándor r. tagról. <i>Fraknói Vilmos r. tagtól</i> ...	2	> —	>
	V. Laufenauer Károly l. tagról. <i>Kétly Károly l. tagtól</i> ...	—	> 30	>
	VI. Arneth Alfréd k. tagról. <i>Károlyi Árpád r. tagtól</i> ...	—	> 40	>
	VII. Hollósy Jusztinián l. tagról. <i>Fehér Ipoly t. tagtól</i> ...	—	> 40	<
	VIII. Jekelfalussy József r. tagról. <i>Vargha Gyula l. tagtól</i> ...	—	> 40	<
	IX. Fodor József r. tagról. <i>Högyes Endre r. tagtól</i> ...	—	> 20	>
	X. Horvát Árpád l. tagról. <i>Károlyi Árpád r. tagtól</i> ...	—	> 40	>
	XI. Halász Ignác l. tagról. <i>Szilasi Mór r. tagtól</i> ...	—	> 40	>
	XII. Tóth Lőrincz r. tagról. <i>Vécsey Tamás r. tagtól</i> ...	1	> —	>

XII. KÖTET.	I. Taine Hippolyt k. tagról. <i>Alexander Bernát l. tagtól</i> ...	—	> 60	>
	II. Heller Ágost r. tagról. <i>Fröhlich Izidor r. tagtól</i> ...	—	> 60	>
	III. Kerékyártó Árpád l. tagról. <i>Békefi Remig l. tagtól</i> ...	—	> 60	>
	IV. Plósz Pál l. tagról. <i>Lengyel Béla r. tagtól</i> ...	—	> 30	>
	V. Bethlenfalvi Balássy Ferencz l. tagról. <i>Szentkláray Jenő l. tagtól</i> ...	—	> 80	>
	VI. Kondor Gusztáv l. tagról. <i>Kövesligethy Radó l. tagtól</i> ...	—	> 60	>
	VII. Kronos Ferencz k. tagról. <i>Wertheimer Ede l. tagtól</i> ...	—	> 30	>
	VIII. Bertrand Sándor k. tagról. <i>Wosinsky Mór l. tagtól</i> ...	—	> 30	>
	IX. Torma Károly r. tagról. <i>Téglás Gábor l. tagtól</i> ...	—	> 60	>
	X. Czobor Béla r. tagról. <i>Békefi Remig l. tagtól</i> ...	—	> 80	>
	XI. Ráth Zoltán l. tagról. <i>Vargha Gyula l. tagtól</i> ...	—	> 60	>
	XII. Szigeti József l. tagról. <i>Berczik Árpád l. tagtól</i> ...	—	> 45	>

XIII. KÖTET.	I. Mátyás Flórián r. tagról. <i>Békefi Remig l. tagtól</i> ...	—	> 40	>
	II. Püszky Ágost l. tagról. <i>Concha Győző r. tagtól</i> ...	—	> 80	>
	III. Staub Mór r. tagról. <i>Mágócsy-Dietz S. l. tagtól</i> ...	—	> 80	>
	IV. Gróf Kuun Géza tisz. és ig. tagról. <i>Goldziher I. r. tagtól</i> ...	—	> 60	>
	V. Br. Radvánszky Béla t. és ig. tagról. <i>Zsilinszky M. r. tagtól</i> ...	—	> 60	>
	VI. Fayer László lev. tagról. <i>Balogh Jenő lev. tagtól</i> ...	1	> —	>
	VII. Hoffmann Pál r. tagról. <i>Vécsey Tamás r. tagtól</i> ...	—	> 30	>
	VIII. Wosinsky Mór l. tagról. <i>Ortway Tivadar r. tagtól</i> ...	1	> —	>
	IX. Reclus Elisée k. tagról. <i>Lóczy Lajos r. tagtól</i> ...	—	> 80	>
	X. Csaplár Benedek l. tagról. <i>Ortway Tivadar r. tagtól</i> ...	1	> 20	>

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
ELHÚNYT TAGJAI FÖLÖTT TARTOTT
EMLÉKBESZÉDEK.

SZERKESZTI A FŐTITKÁR.

XIII. KÖTET. — 12. SZÁM.

EMLÉKBESZÉD
HEGEDÜS SÁNDOR

R. TAG FÖLÖTT

NAGY FERENCZ

R. TAGTÓL

(Olvastatott a M. Tud. Akadémia 1908. évi novemb. 23-án tartott összes ülésén.)

ARCZKÉPPEL

Ára 80 fillér.

BUDAPEST.

KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

1908.

I. KÖTET.	I. Korponay János l. t.-ről. <i>Kápolnai Pauer István</i> l. tagtól	— kor. 20 fl.
	II. Suhayda János lev. tagról. Dr. <i>Konek Sándor</i> r. tagtól	— » 20 »
	III. Morócz István lev. tagról. <i>Galgóczy Károly</i> lev. tagtól	— » 20 »
	IV. Révész Imre l. tagról. <i>Ballagi Mór</i> r. tagtól	— » 40 »
	V. Broca Pál külső tagról. <i>Lenhossék József</i> r. tagtól	— » 60 »
	VI. Asbóth János lev. tagról. <i>Kápolnai Pauer István</i> lev. tagtól	— » 20 »
	VII. Ami Boué külső tagról. Dr. <i>Szabó József</i> r. tagtól	— » 20 »
	VIII. Fabritius Károly lev. tagról. <i>Kozma Ferencz</i> lev. tagtól	— » 80 »
	IX. Jerney János emlékezete. <i>Gyárfás István</i> lev. tagtól	— » 40 »
	X. Mihályi Károly lev. tagról. <i>Domanovszky Endre</i> lev. tagtól	— » 20 »
II. KÖTET.	I. Molnár Aladár levelező tagról. <i>Tanárky Gedeon</i> l. tagtól	— » 40 »
	II. Árkosi Benkő Dániel lev. tagról. <i>Galgóczy Károly</i> lev. tagtól	— » 20 »
	III. Mailáth Gy. emlékezete. Gr. <i>Szécsen Antal</i> t. tagtól	— » 20 »
	IV. Charles Róbert Darwin k. tagtól. <i>Margó Tivadar</i> r. tagtól	— » 80 »
	V. Wöhler Frigyes k. tagról. <i>Nendtvich Károly</i> l. tagtól	— » 20 »
	VI. Érkövy Adolf l. tagról. <i>Galgóczy Károly</i> l. tagtól	— » 20 »
	VII. Zsivora György l. tagról. <i>Tóth Lőrincz</i> rendes tagtól	— » 40 »
	VIII. Fenzl Ede k. tagról. Dr. <i>Haynald János</i> igazg. és t. tagtól	— » 60 »
	IX. Sainte-Claire Deville Henrik k. t.-ről. <i>Than Károly</i> r. tagtól	— » 60 »
	X. Mignet Ferencz k. tagról. <i>Trefort Ágoston</i> igazg. tagtól	— » 20 »
III. KÖTET.	I. Tarczy Lajos rendes tagról. <i>Török József</i> r. tagtól	— » 20 »
	II. Thiers Lajos Adolf k. tagról. <i>Trefort Ágoston</i> t. tagtól	— » 20 »
	III. Lönnrot I. k. tagról. <i>Hunfalvy Pál</i> r. tagtól	— » 40 »
	IV. Baintner János l. tagról. <i>Apáthy István</i> r. tagtól	— » 20 »
	V. Guizot Ferencz k. tagról. <i>Trefort Ágoston</i> t. tagtól	— » 20 »
	VI. Horváth Cyrill tisz. tagról. Dr. <i>Pauer Imre</i> tisz. tagtól	— » 20 »
	VII. Davis József Bernát k. tagról. <i>Lenhossék József</i> rendes tagtól	— » 40 »
	VIII. Vandrák A. lev. tagról. <i>Vécsey Tamás</i> lev. tagtól	— » 40 »
	IX. Konek Sándor r. tagról. <i>Kautz Gyula</i> r. tagtól	— » 20 »
	X. Kruesz Krizosztom t. tagról. <i>Hollósy Jusztinián</i> lev. tagtól	— » 40 »
IV. KÖTET.	I. Zsoldos Ign. r. tagról. <i>Tóth Lőrincz</i> r. tagtól	— » 60 »
	II. Benfey Tivadar k. tagról. <i>Budenz József</i> r. tagtól	— » 20 »
	III. Frankenburg Adolf l. tagról. <i>Vadnai Károly</i> l. tagtól	— » 40 »
	IV. Tárkányi Béla József t. tagról. <i>Szvorényi József</i> t. tagtól	— » 60 »
	V. Dr. Henle Jakab k. tagról. Dr. <i>Mihalkovics Géza</i> r. tagtól	— » 20 »
	VI. Pompéry János l. tagról. <i>Joannovics György</i> t. tagtól	— » 20 »
	VII. Gyárfás István l. tagról. <i>Szilágyi Sándor</i> r. tagtól	— » 20 »
	VIII. Kovács Pál lev. tagról. <i>Vadnai Károly</i> r. tagtól	— » 20 »
	IX. Ladányi Gedeon l. tagról. <i>Szabó Károly</i> r. tagtól	— » 20 »
	X. Korizmicz László t. tagról. <i>Galgóczy Károly</i> lev. tagtól	— » 20 »

Médecin Sándor

HEGEDÜS SÁNDOR EMLÉKEZETE.

NAGY FERENCZ r. tagtól.

(Olvastatott a M. Tud. Akadémia 1908. évi november 23-án tartott
összes ülésén.)

Tisztelt Akadémia !

Ez év december hó 28-án lesz két éve, hogy nagyérdemű tagtársunk : Hegedüs Sándor, körünkől örökre eltávozott. Elérkezett tehát már az ideje annak, hogy a szokásos megemlékezés kegyeletadóját irányában lerójuk s ünnepélyes tanuságot tegyünk arról, mi volt ő nekünk s mi volt nemzetünknek s milyen nagy az a veszteség, melyet túlhamar, még 60-ik életévének betöltése előtt, bekövetkezett elhunytá folytán szenvedtünk ? A magam részéről annál szívesebben vállalkoztam erre a meg-tisztelő feladatra, minél közelebbi viszonyba jutottam a meg-boldogulthoz s minél inkább volt alkalmam őt megismerni, törekvéseit átérteni, munkájában közvetlenül résztvenni. A hivatalos emlék, melyet az Akadémia elhunyt tagjának emel, ilyképen egyszersmind az én személyes kegyeletem kifejezése, mely azonban nem fog akadályozni abban, hogy úgy ne emlékezzem meg róla, a mint az a valóságnak, a köteles igazságnak megfelel s a mint azt mint író és államférfi, mint a világi és egyházi ügyek vezető egyénisége megérdemli.

I.

Hegedüs Sándor Kolozsvártt, 1847 április 22-én született az udvarhelymegyei Magyar-Zsákodról származó s innen előnevét is használó székely nemes családból. Atyja, szintén Sándor,

előkelő ügyvéd volt s a közügyekben is részt vett, így nevezetesen 1848-ban mint a kolozsvári polgárság által alakított »oltalmi bizottmány« jegyzője működött s a szabadságharcban mint hadbíró vett részt. Anyja : Kövendi Várady Anna. A forradalom után a család félrevonult, az ügyvédséget az atya nem folytathatta s fiait : Sándort és jeles tagtársunkat Istvánt, az ismert költőt és egyetemi tanárt, csak nélkülözések árán neveltethette a kolozsvári kollégiumban, a hol Sándor az egész tanári karnak, de különösen a nagy hírű Sámi Lászlónak kedvencz tanítványa volt. A fiatal tanuló már ekkor átbuvárolta tudós tanárának történelmi és bölcsészeti könyvtárát s a saját szorgalmából már ekkor elsajátította a német, francia és angol nyelveket annyira, hogy az e nyelveken írt műveket eredetiben olvashatta. Tizenkilencz éves volt, midőn atyját elvesztette s öt kisebb testvérével árván maradt hátra özvegy anyjával. Ő, mint a legidősebb, most egészen a maga erejére lőn utalva s mellékkeresettel, mások tanításával segített magán és családján, tovább folytatva megkezdett tanulmányait, melyeket a budapesti egyetemen fejezett be, a hol az államvizsgákat és az elméleti bírói vizsgát is letette. Kedvencz szakmájának a nemzetgazdaság- és pénzügytant választotta, már ekkor megásván magának azt a medret, melyen ezentúl egész élete lefolyandó vala, ritka éleslátással ismervén fel, mire lesz az országnak a legközelebbi időkben leginkább szüksége s mely tudományok azok, melyeknek hazánkban eddig aránylag legkevesebb művelője akadt? Egyetemi tanulmányai közben nevelősködött Csengery Antal házában, a ki őt a »Budapesti Szemlé«-nél is alkalmazta, melynek később is állandó munkatársa volt. Döntő fordulat állott be azonban reá nézve akkor, a midőn 1868-ban Csernátony Lajos ajánlatára a Jókai Mór által szerkesztett *Hon* című politikai napilapnak munkatársa lett. Ezzel nemcsak rálépett tulajdonképeni hivatására, a *hírlapírói, publicisztikai* pályára, melytől egészen soha sem vált meg, hanem megszerezte azokat az összeköttetéseket is, melyek további emelkedésének és boldogulásának tényezőiként szerepeltek s melyek az ő politikai pályafutásának is irányadó alapját képezték. A mindinkább bensőbbé vált viszony koszorús nagy írónkkal és gyorsan erősödő pozíciója a lapnál megismertette őt és képességeit az akkori írói és politikai világ jelesebb képviselőivel

s megnyitotta számára egyszersmind a családi boldogság kapuját, midőn 1871 április 12-én oltárhoz vezette Jókai Mór nagyműveltségű, bájos unokahugát, ásvai Jókai Károlynak leányát: Jolánt, a ki élete végéig hű és odaadó felesége, küzdelmeinek és sikereinek, örömeinek és bánatainak osztályosa volt s a ki őt két nagytehetségű s már igen korán nagy reményekre jogosító fiúval: a közélet és tudomány terén folyton erősödő pozíciót elfoglaló *Loránt*-tal és a szépirodalmat sikerrel művelő *Sándor*-ral, s egy, a női erényekkel gazdagon megáldott leánynyal, Rózsikával, férjezett Navratil Dezsőnével örvendeztette meg.

II.

A »Hon«-nak Hegedüs Sándor csakhamar rendes vezérczikkirója s Jókai Mórnak a lap szerkesztésében jobbkeze és nélkülözhetlen segédje lett. Mint ilyen, óriási munkásságot fejtett ki s alig volt nap, hogy valami ne jelent volna meg tollából. A közgazdasági és pénzügyi tudományok terén szerzett ismeretei nagy segítségére váltak itt. Könnyen és mégis alaposan, mert mindig ambícióval dolgozott. Vezérczikkei, melyek a »Hon«-ban s ennek 1882-ben történt megszűnése után a helyébe lépett »Nemzet«-ben megjelentek, sok kötetet tennének s számuk meghaladja az ötezret. Már 23 éves korában, 1870-ben 101 vezérczikket írt egy évben s 10 éven keresztül: 1872-től 1881-ig nem volt év, hogy 200 vezérczikknél többet ne írt volna!

De publicisztikai tevékenységének csak egy része ez. Írt e mellett számos tanulmányt, melyek részint önállóan, részint folyóiratokban jelentek meg. Rendes munkatársa volt a kolozsvári »Magyar Polgár«-nak, írt ezenkívül a párisi »Economiste français«-be, a »Politische Correspondenz«-be és a bécsi »Fremdenblatt«-ba. Azonkívül számos közleménye jelent meg a »Buda-pesti Szemlé«-ben és a szaklapokban. Pihenőül írt még könnyebb tárczaszerű tárgyú közleményeket a »Fővárosi Lapok«-ba és számosat a »Vasárnapi Ujság«-ba.

Nagyobb szakszerű tanulmányai sorozatát 1870-ben nyitotta meg a »társulás«-ról írt közleményével, mely a Corvina könyvkiadó-vállalat által kiadott »Közhasznú ismeretek«-ben jelent

meg s a szövethetesi mozgalmat ismerteti. 1874-ben »francia alkotmánykérdések«-ról írt a Budapesti Szemlében; ugyanazon évben külön füzetben »Tíz év az osztrák bank történetéből« cím alatt Neuwirth József »Bankakte und Bankstreit« című munkája alapján ismertette a monarchiának 1862-től 1873-ig terjedő pénzügyi történetét. 1876-ban nagyobb tanulmányt írt a Budapesti Szemlében a »földbirtok és a társadalmi kérdés« cím alatt, melyben különösen Laveleye Emil: »De la propriété et de ses formes primitives« című munkája kapcsán a magántulajdon és birtokközösség problémáival foglalkozik. Ugyancsak a Budapesti Szemlében jelent meg 1877-ben a »Czukorkérdésről« írt tanulmánya, melyben a répaczukortermelés haladását ismerteti és a czukoradóreformról elmélkedik, a melyre még később is visszatér a Budapesti Szemle 1887-ik évfolyamában »Újabb mozzanatok a czukoradó kérdésben« cím alatt, mindkét tanulmány egyesítve külön füzetben is megjelenván »Két értekezés a czukoradóról« cím alatt Budapest 1887. Legnagyobb és legönállóbb tanulmánya »Az önkormányzat és pénzügye« cím alatt Budapest 1878-ban jelent meg, 200 nagy 8r. lap terjedelemben. Ebben a külföldi: német, francia, angol szakirodalom ritka ismeretével rajzolja az európai államok helyi önkormányzati szervezetét és pénzügyi forrásait, különösen az angol viszonyokat és a német közigazgatási reformokat; de kiterjeszkedik a hazai önkormányzat reformjára is. 1880-ban az iparpolitikai kérdésekre fordul figyelme »Iparunk és az ipartörvény« című, szintén a Budapesti Szemlében megjelent dolgozatában, melyben elismeri a reform szükségét az 1872: VIII. t.-cz. túlliberális irányzatával szemben s megjelöli annak főelveit, óva látva egyúttal azoktól a törekvésektől, melyek a reakziót képviselik. Viszont 1881-ben mezőgazdasági érdekeinkre gondol, midőn ugyancsak a Budapesti Szemlében »Az amerikai verseny« jelentőségét méltatja; de ugyanazon évben a pénzpolitika is foglalkoztatja, résztvevén, mint a magyar kormány kiküldöttje, az ez évben Párisban tartott nemzetközi pénzkonferencián, melynek eredményéről külön jelentésben számolt be (1882).

Mindezen és számos más kisebb-nagyobb értekezések, ismertetések, bírálatok stb. elég bizonyítékul szolgáltak arra, hogy Hegedüs Sándor messze felülemelkedett a közönséges

publicisztikai működés színvonalán s mindinkább magasabb tudományos irányba szárnyal, s épen ennek elismeréseképen választotta meg Akadémiánk 1885-ben levelező tagjává. Mint ilyen 1886. évi április 5-én tartotta székfoglalóját »A latin államok pénzszövetségéről«, mely a Budapesti Szemlé-ben és külön lenyomatban, valamint német fordításban is megjelent; tagja lett a nemzetgazdasági bizottságnak s élénk részt vett az Akadémia úgy adminisztratív, mint tudományos működésében. 1889 október 14-én felolvasta az Akadémián »Az árak tényezőiről és törvényeiről« írt szép dolgozatát, mely 1890-ben a Budapesti Szemlében is megjelent s melyben különösen a gabonaárak alakulásával foglalkozik. Ugyancsak 1890-ben jelent meg egy dolgozata »Oroszország pénzügyeiről« a Nemzetgazdasági Szemlében s midőn az Akadémia 1893-ban rendes tagjává választotta, 1894 január 15-én »az adóeszményről tudományos és gyakorlati szempontból« cím alatt tartotta rendes székfoglalóját s ebbeli minőségében olvasta fel később az Akadémia II. osztályának 1903 márczius 9-én tartott ülésében »Az aranyvaluta terjedése« című értekezését, mely a Közgazdasági Szemlében is megjelent.

III.

A »Hon« szerkesztőségébe való belépése által kezdődik Hegedüs Sándor *politikai* szereplése is. Mint a Tisza Kálmán vezérlete alatt álló *baloldal* pártközlönyének politikai vezércikk-írója, szükségképen azonosítania kellett magát a baloldal politikájával s hogy mennyire magáévá tette ennek elveit és törekvéseit, mily hévvel és meggyőződéssel szállt síkra azoknak megvalósításáért: kitűnik különösen egy 1872-ben »A baloldal törekvése« cím alatt kiadott röpiratából, mely ugyanazon évben »Das Bestreben der Linken« címmel német nyelven is megjelent s mely az akkor küszöbön álló választások irányítására szolgált. Ebben a röpiratban élesen bírálja úgy az 1867. évi kiegyezést s az azzal létesített közös ügyeket, mint a Deák-párt azóta folytatott politikáját, melylyel szemben a baloldal programját: a külön hadsereggel, a közös kormány és a delegáció megszüntetésével, a külön jegybankkal és önálló vámterülettel;

belügyekben a megyei autonómia kiszélesítésével, a bírák választásával stb. állította oda mint az ország önállóságának és haladásának postulatumát, melyre nézve nyomatékosan tiltakozik az ellen, mintha e követelmények a közbéke felforgatására vezetnének. A baloldal fuziója folytán a Deák-párttal 1874-ben azonban ő is belépett az új szabadelvű pártba, melynek mindvégig hű és buzgó tagja maradt. Mindjárt a szabadelvű párt első választási küzdelme alatt, 1875-ben fel is lépett képviselőjelöltnek s Abrudbányán egyhangulag meg is választatott. Azóta a szabadelvű pártnak utolsó választásáig 1905 elején, melyben ő is kisebbségben maradt, állandó tagja volt a képviselőháznak, de midőn 1884-ben két helyen is: Abrudbányán és Kolozsvártn választatott meg, az utóbbi: szülőhelyének mandátumát fogadta el s ehhez állandóan ragaszkodott, a mit annál nagyobb joggal tehetett, mert e város és lakosságának érdekeit senki nálánál jobban nem ápolta, úgy hogy valóban mint e város atyja és legfőbb protektora szerepelt, a kinek elévülhetlen érdemei annak kulturális és gazdasági fejlődése körül ismételve ünnepélyesen elismertettek, különösen azáltal is, hogy 1900. évi június 29-én a város díszpolgárává választatott.

Képviselővé történt megválasztása után mindjárt módjában állt közgazdasági és pénzügyi tanulmányait értékesíteni, megválasztatván a pénzügyi bizottságba, melynek legott egyik előadójává választatott, 1878 óta pedig főelőadója lett. Ebben a minőségben páratlan szorgalmat és munkásságot fejtett ki: 24 éven át nemcsak az évi költségvetést képviselte a képviselőházban, hanem valamennyi fontosabb külön javaslatot is referált, melyek a pénzügyi bizottságban előkészítették. Összesen nem kevesebb mint közel 300 jelentést terjesztett a ház elé, a melyekhez ugyanannyi előadói beszéd s számtalan közbenő és befejező felszólalás csatlakozott. A költségvetési jelentéseken és előadói beszédeken kívül különösen megemlítenők:

1875 november 29-én beadott jelentés a rumániai fejedelem-séggel kötött keresk. szerződésről;

1876 május 26. jelentés a Phylloxera terjedésének meggátolásáról szóló törvényjavaslatról;

1877 június 19. jelentés az Olaszországgal kötött keresk. és hajózási szerződés meghosszabbításáról;

1877 nov. 1. jelentés a határőrvidéki vasutakról;

1877 nov. 2. jelentés a járadékkölcsön adómentessége ügyében;

1878 május 14. jelentés a közösügyi kiadások hozzájárulási arányának újból megállapítása tárgyában;

1879 május 7. jelentés a Tisza és mellékfolyói mentében alakult vízszabályozási és ármentesítő társulatoknak adandó állami előlegekről;

1879 május 16 és 29. jelentés a kisbirtokosok országos föld-hitelintézetéről;

1879 november 12. jelentés a nyereményadóról;

1879 december 2. jelentés a fényüzési adók eltörléséről és a nyereményadóról;

1880 április 12 és 13. több jelentés a szegedi árvíz folytán eszközlendő munkálatok költségeinek viseléséről;

1880 május 21. jelentés a tiszavidéki vasut megváltásáról;

1880 június 30. jelentés a budapest—zimonyi vasut építéséről;

1880 június 6. jelentés a czukoradóról szóló törvény módosításáról;

1880 június 6. jelentés a zágráb—károlyvárosi vasut megvételéről;

1880 december 8. jelentés a czukor-, kávé- és sörfogyasztás megadóztatásáról;

1880 december 17. jelentés a közbiztonsági szolgálat szervezéséről;

1881 január 11. jelentés a bosznavölgyi vasut kiépítéséről;

1882 február 24. jelentés az ásványolajadóról;

1882 június 3 és 1883 ápril 27. jelentés a közadók kezeléséről;

1883 január 31. jelentés az 1885-ben Budapesten tartandó országos kiállításról;

1883 márczius 12. jelentés a pénzügyi közigazgatási bíróságról;

1883 márczius 15. jelentés a részletügyletről;

1884 február 15. jelentés a szeszadó módosításáról;

1884 október 25. jelentés az alföld—fiumei vasut megváltásáról;

- 1885 január 25. jelentés a nyugdíjtörvényjavaslatról ;
 1885 márczius 27. jelentés a postatakarékpénztárról ;
 1885 április 14. jelentés a földadókataszterről ;
 1886 június 1. jelentés az osztrák-magyar bank szabadalmá-
 nak meghosszabbításáról ;
 1887 május 10. jelentés a közözügyi költségekhez való hozzá-
 járulás arányáról ;
 1888 február 13. jelentés a czukoradóról ;
 1888 május 18. jelentés a szes zadóról ;
 1890 február 27. jelentés a hazai iparnak adandó állami
 kedvezményekről ;
 1890 május 20. jelentés az italmérési jövedékről ;
 1889 május 10. jelentés a pénzügyi közigazgatás szervezeté-
 ben eszközöndő változtatásokról ;
 1892 július 1. jelentés a koronaérték megállapításáról ;
 1896 márczius 26. jelentés a honalapítás ezredik évfordulója
 megünneplésének megörökítéséről ;
 1896 június 18. jelentés a majorsági zsellérbirtokokról ;
 1897 április 28. jelentés a budapesti távbeszélő-hálózat
 bérletének megváltásáról ;
 1898 október 27. jelentés az osztrák-magyar vámterület
 általános vámtarifájának módosításáról ;
 1898 október 28. jelentés a szes zadóról és a szes zitalmérés i
 adó megszüntetéséről ;
 1898 november 2. jelentés a czukoradó módosításáról ;
 1898 deczember 27. jelentés a közözügyi költségek hozzá-
 járulási arányának ideiglenes megállapításáról stb.

Mind e jelentések összefoglalva számos kötetet tennének ki s tanulságos képét nyujtják Magyarország közgazdasági és pénzügyi fejlődésének 1875 óta, melyet senki jobban, mint a pénzügyi bizottság fáradhatlan és mindig kész előadója nem ismert és nem ismerhetett ; miért is nem csoda, hogy Hegedüs Sándor a képviselőházban épügy, mint a közvélemény előtt csakhamar elsőrendű közgazdasági és pénzügyi szaktekintélynek ismertetett el s irányadó befolyásra tett szert. Ennek köszön- hette, hogy a legkiválóbb pénzintézetek és vállalatok : a Széll Kálmán által alapított Magyar Jelzáloghitelbank, a Leszámitoló- és Pénzváltóbank, a Magyar Általános Takarékpénztár, a Ganz-

féle vasöntő- és gépgyár, a Generali biztosító-társaság stb. törekedtek őt igazgatóságukba megválasztani s az e részben megnyilvánult nagy bizalomnak is mindig teljes odaadással és buzgalommal felelt meg.

Már 1876-ban a delegációba is megválasztatott, melynek 1877-ben jegyzője is lett s melyben szintén előkelő működést fejtett ki; épúgy mint a közösügyi költségek arányának megállapítására kiküldött ú. n. kvótabizottságban, valamint a Magyarország és Horvát-Szlavonország közti pénzügyi egyezmény megkötésére kiküldött regnikoláris bizottságban. Egyáltalában el lehet mondani, hogy nem volt számottevő törvényhozási és politikai ügy, melyben Hegedüs Sándor előkelő szerepet nem játszott volna. Beszédeit pártkülönbség nélkül mindig nagy figyelemmel hallgatták, mert azok mindig tárgyilagosak, eszemenetük gazdag szellemes fordulatokban s az ő fejtegetéseiből mindig sokat tanulhattak hallgatói. E mellett azonban mindig erős pártember volt. A szabadelvű párt belső életében épúgy, mint külső érvényesülésében a vezér: Tisza Kálmán egyik legtevékenyebb és legodaadóbb segítőtársa volt, a kinek kormányzását a legválságosabb időkben is híven szolgálta s a ki mellett mindvégig kitartott. De a szabadelvű párt későbbi történetében is megtartotta nagybefolyású pozícióját s különösen pénzügyi szakismeretei alapján többször a pénzügyminiszterségre is kandidáltatott. Ő azonban sokáig idegenkedett attól, hogy bárminő hivatalt vállaljon s beérte azzal, hogy képviselői minősége mellett a közgazdasági, az egyházi, társadalmi és kulturai élet terén szolgálja a legnagyobb szorgalommal a hazát. Ebbeli tevékenységének elismeréseül 1888-ban a dunamelléki ref. egyházkerület világi főjegyzőjévé, 1898-ban a pesti ev. ref. egyházközség főgondnokául, az 1896-ban újonnan alakított reformált özvegy- és árvaalap bizottsága s a protestáns irodalmi társulat elnökévé választatott s ő Felsőháza által 1892-ben a Lipót-rend közep-keresztjével tüntettetett ki, az ezredéves kiállítás alkalmával pedig, mint annak pénzügyi bizottságának és jury-jének tagja, legfelsőbb elismerésben részesült s a kolozsvári egyetem tiszteletbeli államtudományi doktorává avattatott. Csak a Széll-kormány megalakulásakor, 1899-ben szánta reá magát, hogy nagy anyagi áldozatok mellett a *kereskedelmi tárczát* fogadja el,

melyre őt nemzetgazdasági ismeretei és gazdag gyakorlati tapasztalatai nem kevésbé minősítették, mint a szintén kombinációba vett pénzügyminiszterségre s melyben ambícióját annál jobban remélte kielégíthetni, minél régibb együttműködés és benső barátság kötötte össze a kormányelnökkel, minél jobban látta tehát biztosítva széleskörű terveinek megvalósítását.

IV.

1899 márczius 1-én foglalta el hivatalát a minisztériumban, mely alkalommal különösen volt kollégái: a hírlapírók ünnepelték a legmelegebb szeretettel és tisztelettel. A legnagyobb óvációt azonban kolozsvári választói rendezték neki, midőn magát a törvény értelmében új választásnak vetvén alá, az egyhangulag újból átnyújtott mandátum átvételére márczius 26-án szülővárosába érkezett. »Soha még nem részesült miniszter — írja egyik kolozsvári lap — oly lelkes, szíves, szeretetteljes fogadtatásban, mint Hegedüs Sándor. Az a szegény diák tért vissza szülőföldjére a miniszteri tárczával, ki 30 év előtt ismeretlenül, minden pártolás nélkül jött el hazulról Pestre, neki indulva a bizonytalan jövőnek és a kenyérkeresettel, a tisztességes megélhetéssel járó nehéz küzdelmeknek, a melyek előtt állott.« Miniszteri programbeszédét a kereskedelmi tárcza költségvetésének tárgyalásánál a képviselőház márczius 22-iki ülésében tartotta. »Ez a beszéd úgy külalak, mint beltartalom tekintetében valódi remekmű«, írja egyik fővárosi lap s valóban oly gazdag perspektívát nyit Magyarország gazdasági fejlesztésének irányára és eszközeire, mely méltán a legszebb reményekkel kecsegtetett s az új miniszter iránt általános bizalmat keltett. A programbeszéd felöleli a kereskedelmi tárcza összes nagykiterjedésű és sokoldalú ágait: a közlekedést, ideértve úgy a közutakat, a postát, távirdát és távbeszélőt, a vasutakat és a hajózást, épúgy mint a kereskedelmet és ipart, utóbbi téren főleg az iparoktatásra és iparfejlesztésre helyezvén a legnagyobb súlyt, mint a melyek legfőképen előmozdítandók a végből, hogy Magyarország egyoldalú mezőgazdasági helyzetéből kiemeltessék s a modern kulturállam igényeinek megfelelhessen. De a mellett különösen

hangsúlyozza az összes nemzetgazdasági tényezők harmónikus közreműködésének szükségét, »mert egy nagy monarchia szükségletei, a magyar államnak nagy követelményei és egy művelt társadalom nagy igényei állanak előttünk. Ezeknek kielégítését csakis a nemzetgazdasági tényezők harmónikus, termékenyítő, egységes fejlesztése által lehet elérni«.

A legnagyobb buzgalommal fogott e nagyszabású program megvalósításához s bár az ország gazdasági intézményeit már előbb is alaposan ismerte, nem kimélte a fáradságot, hogy kereskedelmi és ipari viszonyainkat a helyszínén is tanulmányozza s e végből az országot beutazza, sőt mindjárt hivatalba lépése után ellátogatott Konstantinápolyba, hogy keleti összeköttetéseinkről és érdekeinkről magának tökéletes képet alkosson, mely alkalommal a Szultán ő Felsége által is hosszabb kihallgatáson fogadtatott s az Oszmán-rend nagycsillagjával tüntetett ki. Az egyes kereskedelmi és iparágak képviselőit is sorban értekezletre hívta meg, hogy szükségleteikről és kívánságaikról magának közvetlen információt szerezzen, s alig hogy tájékoztatta magát a minisztérium ügykörének részleteiről s megismerte azt a kiváló hivatalnoki kart, mely terveinek végrehajtásában rendelkezésére állt: legott megindította azokat az előmunkálatokat, melyek akár a kormányzati, akár a törvényhozási alkotáshoz szükségesek voltak. Nem volt egyetlen ága sem a kereskedelmi minisztériumhoz tartozó óriási ügykörnek, melyre nézve a továbbfejlesztést vagy a gyorsan szükségesnek ismert reformot meg ne indította volna s szinte lázas sietséggel karolta fel mind azokat az eszméket, melyek az ő ressortjában Magyarország közgazdaságának megerősítését és előmozdítását czélozták. Már az 1900. évi, vagyis az első általa készített költségvetésnek tárgyalásakor úgy a pénzügyi bizottságban, mint a ház plenumában számos kész vagy készülóban lévő javaslatról és már végrehajtott vagy tervbe vett kormányzati intézkedésről tud beszámolni. Miniszterségének további folyamán pedig a kezdeményezések és alkotások száma annyira szaporodott, hogy annak aránylag rövid tartamát tekintve, valóban bámulni lehet azt a szorgalmat és munkabírást, melyet tárczája vezetésében kifejtett.

Messze vezetne, ha ezt a sokoldalú tevékenységet összes részleteiben ismertetném, de tartozom Hegedüs Sándor emléké-

nek, hogy legalább a főbb és jelentősebb kezdeményezéseket és eredményeket soroljam fel :

Az *államutak* terén kiemelendő, hogy alig tétetett le a Duna—Tisza—Kőrösközi I. alföldi tranzverzális közút záróköve, a dunaföldvár—debreczen—máramarosszigeti II-ik alföldi tranzverzális közút előmunkálatai kezdettek meg s az érdekelt törvényhatóságok közreműködésével a III-ik tranzverzális közút építése indult meg Orosházától—Berettyóújfaluig. E mellett államosítottatott nem kevesebb mint 700 km törvényhatósági út s megindítottatott a közúti törvény novelláris módosítása, mely a rendelkezésre álló erőforrások tervszerű és teljes mérvben való kihasználását van hivatva lehetővé tenni. Figyelemre méltó haladás éretett el az államutak fenntartása körül, valamint az utak gyümölcs- és szederfákkal való fokozatos befásítása által ; míg a törzskönyvezésnek munkabevétele számos vitás kérdésnek megszűnését jelenti ; a távolsági térképek kiadása pedig a modern igényeket szolgálja s e mellett a szolgálat egyszerűsítését is jelenti.

A *hídépítéset* terén megemlítenő az eskütéri Dunahíd építésének folytatása és majdnem teljes befejezése ; a Margitszigetre vezető összekötő hídnak teljes megépítése ; a szentes—csongrádi Tisza-hídnak és feljáróinak alapozási és úttöltési munkálatai s több más kisebb híd. Egyszersmind megállapítottatott a 7½ milliós hídépítési hitel felhasználásának programja, melynek keretében első sorban a barcsi nagy Drávahíd építésének megkezdése iránt történt intézkedés s folytatódott a forgalom biztonsága szempontjából a régi szerkezetű vasuti hidak kicserélése, ezek között az algyői Tiszahíd, mely úgy az alapozási nehézségeknél fogva, mint méreteire nézve elsőrangú alkotásnak mondható.

A *tengeri igazgatás* körében az Indiába és Japánba való czukorkivitel számára az osztrák Lloyd rendes kiviteli járatainak évi száma 12-ről 27-re emeltetett, ezenkívül czukorkivitelünk számára külön járatok is biztosítottak. Fiume és Velence között egy harmadik heti járat rendeztetett be. A martinschizzai veszteglőintézet a kor igényeinek megfelelően átalakítottatott és teljesen felszereltetett. A tengeri hajók összeütközésének megátlása érdekében a tengeri hajó-jelzőlámpák egyöntetű beren-

dezése nemzetközileg szabályoztatott s új nemzetközi jelzőkódex adatott ki. Az 1901. évi VII. t.-cz. szerint az »Adria« társasággal új szerződés kötöttetett s a társaság nyolcz új gőzös beszerzésére és 89.180 tengeri mértföldet kitevő új járatok teljesítésére köteleztetett. Az 1901. évi X. t.-cz.-be iktatott szerződéssel a magyar-horvát társaság szolgálata jelentékenyen kiterjesztetett, három új gőzös forgalomba állítására és több mint 100.000 tengeri mértföld új járatteljesítményre köteleztetett; a mihez az 1901. évi XI. t.-cz. alapján a Schwarz-féle hajózási vállalat beolvasztása s az anconai nyári járatok szaporítása járult. A tengeri hajógépeket és kazánokat kezelő személyzet minősítésére, mi eddig csak Triesztben volt elérhető, Fiumében külön bizottság alakítottatott. A fiumei tengerészeti akadémia és internátus alkalmas elhelyezéséhez szükséges telek megszereztetett s az építési tervek elkészítettetek. A kereskedelmi tengerészek minősítése iránt még 1858 óta fennállott szabályok helyébe a kornak megfelelő új szabályzat adatott ki. Végül a tengeri szabadhajózás fejlesztése érdekében új törvényjavaslat dolgoztatott ki.

A *folyamhajózási szolgálat* körében az aldunai Vaskapú-szabályozási munkák teljes befejezésével 1899-ben, külön rendeletekkel szerveztetett az aldunai m. kir. hajózási hatóság s életbe lépttetett az aldunai zuhatagokon a kalauzi intézmény, az aldunai hajózási rendtartás és a vaskapui hajózási díjszedés. Az 1869-ben kibocsátott ideiglenes folyó-, csatorna- és tóhajózási rendszabályok az azóta nagy mértékben fejlődött hajózás mai állapotához és igényeihez képest egészen átdolgoztattak, s úgy az érdekelt minisztériumokkal, valamint a hajózási körök részvételével majdnem egészen letárgyaltattak. Végül teljesen elkészültek a budapesti kereskedelmi és ipari kikötő, nemkülönben a budapest—csongrádi és a vukovár—samáczi csatorna tervei.

A *vasutügyek* terén mindenekelőtt megemlítendő, hogy Hegedüs Sándor minisztersége alatt összesen 945 km új vasutvonal adatott át a közforgalomnak, a melyek ugyan jórészt már öelötte kerültek engedélyezés alá, viszont azonban számos h. é. vasutügy teljesen előkészítettetett. Törvényhozási engedélyezés kilencz h. é. vasutra nézve történt; azonkívül két törvény hozatott az államvasutak beruházási, közel 100 millió koronáig terjedő, költségeinek részbeni fedezéséről és az 1901 : XXV. t.-cz.

a nemzetközi vasuti fuvarozás tárgyában Párisban kötött pótegyezmény becikkelyezéséről. Kiváló jelentőséggel bír a *bosnyák vasutak* ügye, mely az 1900. év folyamán napirendre kerülván, a magyar kormány ezen kérdésben kezdettől fogva a magyar érdekek szempontjából legkedvezőbb, de egyúttal stratégiai szempontból és az osztrák-magyar monarchia nagyhatalmi pozíciója szempontjából is legelőnyösebb azon megoldást kívánta érvényesíteni, a mely szerint a m. kir. államvasutak közbenső vonalainak felhasználása illetve kiegészítése, valamint a bosna-bród—szerajevói keskenyvágányú vonalnak széles vágányúvá való átépítése mellett Budapesttől Szerajevóig s ennek folytatásaként Szaloniki irányában a bosnyák határig egy széles vágányú egységes vasutvonal építtessék s ezen vasutvonal kezelése oly pénzügyi csoport kezébe adassék át, mely megfelelő garanciát nyújt arra, hogy a bosnyák vonal Mitroviczáig vagy Üszkübig, török területen Szaloniki irányában csatlakozást nyerjen. Ezen nagyszabású koncepczió megvalósítható nem volt; sikerült azonban a Szerajevótól az ország határszéleig terjedő folytatlagos vasutvonalnak a bosna-bród—szerajevói vasutvonalhoz hasonló módon keskenyvágányú vasutként való kiépítését keresztülvinni; e mellett a magyar kormány erélyes magatartásának sikerült, hogy a vasutvonal iránya és alépitménye olyképp terveztetett, hogy a pálya idővel szélesvágányúvá bármikor átalakítható legyen. Tekintettel továbbá arra, hogy az osztrák kormány részéről Boszniának a spalatói kikötővel leendő közvetlen összeköttetése érdekében a bugojno-arzanói vonal kiépítése is követeltetett, a magyar kormány ezen vonal kiépítéséhez csak azon feltétel alatt járult, hogy a magyar forgalmi érdekeknek megfelelő doboj—samaczi vasutvonal is, és pedig széles vágánnyal kiépíttessék.

Megemlítendő továbbá a *székely vasutak* előkészítése, mely már annyira haladt, hogy az építés bármikor megkezdhető volt. Ide tartozik a székesfőváros közlekedésügye érdekében tett számos intézkedés, így a budapest—szt.lőrinci h. é. vasut átalakítása rendes vágányú villamos üzemre, a nyugoti pályaudvar műhelyeinek kitelepítése, a budapesti új pályaudvarok terveinek elkészítése stb. Végül említendő a *helyiérdekű* vasutakról szóló törvényjavaslat előkészítése, mely az érdekelt minisztériumok

kiküldöttjeinek részvétele mellett hosszú tárgyalásokat tett szükségessé, a melyeknek alapján a törvényjavaslat újból átdolgoztatott.

De nem hagyható említés nélkül az a számos intézkedés sem, mely a vasuti *tarifapolitika* terén tétetett. Igy nevezetesen oly célból, hogy az elérhető legolcsóbb díjtételek állhassanak a Levante-ra irányuló *czukorkivitelünk* rendelkezésére, intézkedés történt, hogy a jelzett kiviteli irányra gravitáló czukorforgalom ne Bázíáson vagy Zimonyban, hanem már Budapesten átrakásra kerüljön s illetve csak Budapestig szállíttassék vasuton, onnét tovább pedig hajón. A Budapestig terjedő vasuti vonalat illetőleg, továbbá a budapest—galaczi viziútra igen kedvező díjtételek engedélyeztetvén, ily módon a levantei czukorkivitelben a korábban fennállottaknál jóval kedvezőbb közvetlen díjtételek létesítettek, mi által czukoriparunk térfoglalása a keleti piacokon nagy mértékben előmozdított. Továbbá oly célból, hogy a Fiumén át a vámkülföldre irányuló *lisztkivitel* az őrlési forgalom megszüntetése daczára is lehetőleg az eddigi mérvben fenn tartható legyen, 1900 január 1-től kezdve úgy a budapesti, mint a vidéki malmokból Fiumén át a tengerentúlra szállítandó lisztre a korábban fennállottaknál sokkal messzebbmenő szállítási díjkedvezmények engedélyeztettek, a melyek által a malmok az őrlési forgalom kedvezményének elvesztéséért lehetőség szerinti kompenzációt nyertek. Végül említendők még különösen a *szénkivitel* érdekében tett tarifális intézkedések, a melyek lehetővé tették, hogy szénbányáink kivitele főleg Ausztriába nagy lendületet nyert.

A *külkereskedelem* szolgálatában teljesen újonnan szerveztetett a m. kir. *kereskedelmi múzeum*, mely oly egészséges üzleti alapra lett fektetve, hogy ma már követendő például szolgál idegen államoknak is; — szerveztetett továbbá a *külföldi szaktudósítói intézmény*, kiküldetvén szaktudósítók Angliába, Belgium, Franciaország, Oroszország, Románia, Törökországba és az Északamerikai Egyesült Államokba, sőt legutóbb Mexikóba. Igen biztató kísérlet történt a *Kínába* való kivitel szervezésére, melyet később csak folytatni kellett.

Legfontosabb alkotás azonban a külkereskedelem szempontjából az *új autonóm vámtarifa*, melynek előkészítése a keres-

kedelmi minisztériumban oly nagy gonddal és körültekintéssel történt, mely a korábbi vámtarifák előkészítését messze felülhaladta. Már az új vámtarifának rendszere és beosztása is beható tanulmányokat igényelt, meghallgattattak továbbá az összes szaktestületek és érdekeltek s részletes statisztikai és összehasonlító anyag állíttatott össze úgy gazdasági és ipari termelésünkről, mint külkereskedelmi forgalmunkról s mindezen munkálatok egybefoglaltattak »Vámrendszerünk reformjának előmunkálatai« cím alatt hat nagy negyedrért kötetben, melyek jövőendő vámtárgyalásainknál is mindenkor irányadó alapul fognak szolgálni. Ezen nagy apparátussal felfegyverkezve léptünk az osztrák kormány nyal és annak szakközegeivel tárgyalásokba, melyek hónapokon át folytatva, oly eredményre vezettek, melyek különösen mezőgazdasági érdekeinket teljesen kielégítik s azoknak a közös vámterületen oly védelmet biztosítottak, minővel azelőtt távolról sem dicsekedhettek. S habár Hegedüs Sándor minisztersége alatt a vámtarifa összes, több mint 1400 tételre nézve nem is sikerült a megegyezés az osztrák kormány nyal, a még függőben maradt differenciák kiegyenlítése már nem okozott nagyobb nehézségeket.

Nagy eredményeket mutat fel Hegedüs Sándor minisztersége továbbá a *posta*, *távirda* és *távbeszélő* terén. Három év alatt felállíttatott 197 új postahivatal, 112 új távirdahivatal, 177 új távbeszélő hivatal és 16 városban új távbeszélő hálózat. A távirdahálózat 5492 km-rel, a távbeszélő-hálózat 43.940 km-rel lett kiterjesztve. A magánkézben volt távbeszélőhálózatok megváltása befejeztetett, a főváros távíróvezetékeinek kábelcsatornába helyezése elrendeltetett és a meglévő távirda- és távbeszélőhálózat gazdaságosabb kihasználására modern műszaki berendezések létesítettek. A vidéki postaszolgálat tökéletesbítésére szerveztettek a községi küldöncz-kézbesítő- és gyűjtőjáratok, postaügynökségek és postagyűjtőhelyek, a hírlapok kézbesítése külön hírlapkihordók által és az utalványok házhoz kézbesítése valamennyi vidéki városban. A budapesti és bécsi gabonatőzsdék árjegyzékeinek díjmentes távirati közlése 543 községre lett kiterjesztve. Életbelépttetett a washingtoni nemzetközi postászerződés és új postászerződések kötettek Oroszországgal, Svájc czal és Romániával. A forgalomnak

átadattak a közvetlen london—budapesti, budapest—szerajevói és budapest—szofiai távíróvezetékek, a melyeknek feladata a külföldi távirdaforgalmat nyugatról keletre és viszont Magyarországon keresztül vezetni; az olasz kormány nyal pedig megindultak a tárgyalások egy Budapest és Róma közt létesítendő közvetlen távíró- és távbeszélővezeték építése iránt Fiumén át, innen pedig tengeralatti kábelén Anconáig. A posta- és távíró-intézet bevonatott az osztrák-magyar bank giróforgalmába és a postatakarékpénztár cheque- és clearing-forgalmába. Végül törvényjavaslat készült a távbeszélő tarifák országos egyöntetű rendezése és általános leszállítása érdekében, a mely, sajnos, még ma sincs keresztülvive.

Az *ipari közigazgatás* és *belkereskedelem* terén számos reform lett előkészítve. Így nevezetesen az Ipartörvény (1884: XVII. t.-cz.), a betegsegélyezési törvény (1891: XIV.) módosítására és a kereskedelmi alkalmazottak szolgálati viszonyaira vonatkozó törvényjavaslatok. Hosszú ama fontos iparpolitikai s iparrendészeti körrendeletek sorozata, melyekkel az ipartörvény, a vásárnapi munkaszünetről és a betegsegélyezésről szóló törvény helyes értelme kifejezést nyert, a fennforgó kételyek eloszlatattak s a fejlődő ipari viszonyok szabályozást nyertek. Élénk emlékezetben van az ipartörvény 51. §-a szerinti tömeges és gyors vásárlásra ingerlő módon folytatott elárúsítások esetében követendő eljárás energikus szabályozása és a hólabda- vagy lavinarendszer útján való eladások által elkövetett visszaélések alapos eltiltása. Célba vétetett továbbá az *ipari tulajdonjog* reformja: a minta- és mustraoltalom s a védjegyek újabb szabályozása, valamint a tisztességtelen verseny megtorlása iránt törvényjavaslatok készültek. A szabadalmi ügy reformja céljából az előmunkálatok megindítottak. A czégügyek nyilvántartására megfelelő intézkedések tétettek, ezzel kapcsolatban a kereskedelmi hitel-hírszolgálat ügye is fejlesztetett.

A *kereskedelmi* törvényhozás reformja és kiegészítése tekintetében a kereskedelmi minisztérium részt vett az igazságügy-minisztérium ebbeli működésében. Ezt illetőleg megemlítendő a az *árú-* és *értékpapír* részletügyletről, a biztósítási vállalatokról, a polgári perrendtartás reformjáról, valamint a kereskedelmi

üzletek átruházásáról szóló javaslatok s megindított a tárgyalás a kereskedelmi törvény reformja tekintetében is.

Folyamatba tétetett továbbá a vásárlás törvényhozási rendezése; a mértékügy rendezésére vonatkozó törvényjavaslat végleges szövegezést nyert s csupán pénzügyi nehézségek akadályozták addig annak benyújtását; a csomagárutörvény végrehajtása iránti rendelet kiadatott; a kartellekről szóló törvényjavaslathoz az anyag egybegyűjtetett; a kézizálogkölcson-üzletek kamatdíjtételei revideáltattak; a budapesti kir. zálogház részére új épület emeltetett s a helyi ipar és kereskedelem védelmét valamint a vidéki városok fejlesztésére hivatott s a megrendelések gyűjtésére vonatkozó 1900: XXV. t.-cz. megalkottatott és terjedelmes végrehajtási rendelettel életbelépttetett.

Az ellentétes áramlatok helyes megbírálása végett a fogyasztási szövetkezetek működése tekintetében statisztikai felvételek rendeltettek el; hasonlóképen azon kérdésre nézve, hogy a belvámok mily befolyással vannak és mily mérvben folynak be hátrányosan az iparra és kereskedelemre?

A forgalom fejlesztése érdekében a közraktári intézmény reformjára is megtétettek az előtanulmányok.

A *fiumei* importpiacz erősítésére, főleg a proprekereskedelem intenzív fejlesztése érdekében programmszerű intézkedések kezdeményeztettek; különösen a *fiumei* kávébehozatal oly mérvben biztosított, hogy évenként 4—5 millió korona értékű kávénak Fiumén át való behozatala lehetővé tétetett.

A *tőzsde* autonomiájának keretén belül is befolyás történt a tőzsdei forgalom céljaira szolgáló intézkedések javítására, így a magyar búza önálló jegyzésére, a felmondott árú tényleges szállításának biztosítására, az árjegyzés nyilvánosságára s a búza-bonificatio kérdésére stb., melyek tekintetében a budapesti tőzsde tanácsa maga kezdeményezőleg járt elől.

Igen fontos intézkedés volt az informacionális szolgálat tervezése a kereskedelmi múzeum körében, mely igen becses szolgálatokat tesz a hazai iparnak és kereskedelemnek egyaránt.

Élénk tevékenység uralkodott Hegedüs Sándor minisztersége alatt az *iparoktatás* fejlesztése körül. Mint új iskola szerveztetett az iglói faipari szakiskola, a temesvári és győri fa- és fémipari szakiskola, a békéscsabai tanonczotthon és továbbképző-tan-

folyam, valamint a pozsonyi gépipari szakiskola. A már meglévő iskolákban 14 új szaktanfolyam szerveztetett, s teljesen újjászerveztetett az ungvári agyag- és a budapesti mechanikai és órásipari szakiskola, minek eredménye az iskolák népességén is meglátszott, mely 1898-ban 3848 tanulóból állott, 1901-ben pedig már 5015 volt. Nagy lendületet vett az ipariskolák építkezése, mely célra három év alatt közel három millió korona fordítottatott.

Különösen nagy és az eddiginél sokkal intenzívebb mérvben folytattatott Hegedüs Sándor minisztersége alatt az *iparfejlesztés*. »Einen Zug in's Grosse hat diese Aktion unter dem neuen Handelsminister Hegedüs angenommen« — mondja egyik német szaklap; s valóban el kell ismerni, hogy az iparfejlesztés csak Hegedüs Sándor óta foglalta el azt a helyet közgazdasági politikánkban, melyet jövőendő ipari megerősítésünk érdekében nagyobb áldozatokra is méltónak és szükségesnek tartunk.

Első sorban említendő a közszállítások ügyének rendezése egyrészt a szorosabb értelemben vett állami szükségletek fedezésénél, másrészt a közös hadsereg és haditengerészet szállításainál, utóbbiaknál véglegesen biztosítottatott a kvóta szerinti részeltetés, a mely a későbbi megállapodások által csak közelebbi meghatározást nyert.

Az állami kedvezményekről szóló új törvény (1899: XLIX. t.-cz.) alapján, melybe szélesebb alapon jutott be a mezőgazdasági ipar és egészen újonnan a házi- és kisipar, 1900 óta 133 új gyár létesült.

A kis- és nagyipar egyaránt nagy arányban fejlesztetett. Míg 1889-től 1898-ig kisipari célokra mindössze 661.000 korona fordítottatott, csak 1899—1901-ig közel 1½ millió korona fordítottatott a kisiparra.

Itt említendő a közműhelyek, minő Budapesten kettő van és vidéken is kettő biztosítottatott; több mint 500 kisiparosnak gépekkel való segélyezése, 104 kisipari hitel-, anyagbeszerző- és termelő-szövetkezet alakítása, melyek együttvéve közel fél millió korona segélyt kaptak a három év alatt, egyúttal 4,600.000 korona összhitel biztosítottatván nekik. Meghonosítottatott a kisiparban a vándortanítói intézmény és a mestertanfolyamok intézménye. Kieszközlötetett a hadügyi és honvédelmi

miniszterektől az, hogy a kisipárnak jutó katonai szállításokat ezentúl a kereskedelmi miniszter osztja szét; a székelyföldi szövő-, háziipar fejlesztésére Háromszék megyében nagy vállalat létesítettett 500 szövőszékkel; az agyagiparnak az egész országban való fejlesztésére központi mintaműhely állíttatott; nagyobb arányú akció indult a ruthén megyék háziiparának felkarolása iránt. Legnagyobb volt azonban az eredmény a *gyáripar* és itt is különösen a *textilipar* fejlesztése terén, hol három év alatt 73 új gyár létesült és 31 régi gyár tetemesen kibővült, melyekben 3—5 év alatt kereken 70 millió korona fektettetett be és 18.000 munkás nyert állandó foglalkozást. A textilipar fejlesztése ebben oly nagyarányú, hogy az új gyárakban a szövőszékek száma több lett az eddigi szövőszékek kétszeresénél, számszerint 4660 mechanikai és 800 kézi szövőszék, 30.000 orsó és 50 himzőgép.

Ugyancsak az ipar fejlesztése körébe vág a kereskedelmi múzeum újjászervezése s ennek keretében a közszállítások ellenőrzése az összes állami szállításokra vonatkozó hatáskörrel; továbbá a zágrábi kereskedelmi és iparmúzeum létesítése, a különböző vidéki kiállítások s különösen azon intézkedések, melyek a papir- és üvegipar védelmére tétettek, melyek révén ezen iparágak válságos helyzetükből kiségítettetek. Végül előkészítés alá vétetett az építőipar szabályozása, mely már két év óta foglalkoztatta a minisztériumot.

Még a kereskedelmi minisztérium hatósága alatt álló *statistikáról* s azzal kapcsolatos *szociális* intézkedésekről szólva, meg kell emlékezni az 1901-ben rendezett *nemzetközi statisztikai kongresszusról*, mely az országnak nagy elismerést szerzett a külföld előtt s melynek révén a külföld legkiválóbb szaktudósainak alkalom nyílt behatóan megismerni hazánk politikai, gazdasági és kulturális viszonyait, melyekről azután bő ismertetéseket közöltek a külföldi sajtóban.

Kiváló jelentőséggel bírt az 1900. évi *népszámlálás* előkészítése és keresztülvitele (1899: XVIII. t.-cz.), melynél az előző népszámlálásokhoz képest igen lényeges módosítások eszközöltek, különösen a foglalkozási statisztika tekintetében. Hasonlóképpen nagyjelentőségű volt az a nagy statisztikai munkálat is, mely kétévi feldolgozás után 1901-ben fejeztetett be és 20 kötetben »A magyar korona országainak gyáripara az 1898-ik évben«

czím alatt tétetett közzé. A legfontosabb statisztikai ág: az *áruforgalmi statisztika* fejlesztése érdekében köttetett meg Ausztriával 1899-ben a közbenső áruforgalmunk kölcsönös számbavételére vonatkozó egyezmény s ezzel kapcsolatban 1901-ben újjászerveztetett az áruforgalmi statisztikai érték-megállapító bizottság is. Az áruforgalmi statisztika fejlesztését célozta az is, hogy a statisztikai havi közleményekből az áruforgalmi havi eredményeket tartalmazó rész kiválasztatott s külön füzetben, a többi részt mintegy 10 nappal megelőzve, közzéadják, hogy a kereskedelmi világ a lehető leggyorsabban hozzájuthasson ezen adatokhoz. A *szociális* statisztika egy igen fontos ága, a hivatási *balesetek* statisztikája, részben 1899-ben, részben 1901-ben szerveztetett s kiterjesztetett a kis- és nagyiparban, a mezőgazdasági és a vasúti üzemből előforduló balesetekre. 1900-ban újjászerveztetett a *bűnügyi* statisztika, az egyéni laprendszer modern elvére fektetve s ezóta statisztikánknak ez a korábban elmaradt ága is a statisztikai tudomány legújabb haladásához méltó fokon áll. A szociális téren egybeülő anyag rendszeres feldolgozására, a munkásviszonyok kutatására és részletes ismertetésére létesítettetett a *szociális múzeum* és a munkásvédelem hatékonyabbá tételére teljesen újjászerveztetett az *iparfelügyelet*, egyesítve azzal a kazánvizsgálatot.

Befejezésül Hegedűs Sándor miniszterségének gazdag történetéből még csak *két eseményt* akarok kiemelni. Az egyik az 1900. évi *párisi nemzetközi kiállítás* előkészítésének befejezése és lebonyolítása, a mi nem kis gonddal és körültekintéssel járt, de a minnek gazdag gyümölcse is volt abban a kiváló sikerben és általános elismerésben, melyben a magyar csoport e kiállításon részesült. Csak az a sajnálatos, hogy e fényes dokumentum hazánk ipari és kulturális haladásáról egy szomorú akkorddal végződött: Lukács Béla kormánybiztos tragikus halálával, a melynek igazi okát annál kevésbé lehet a párisi kiállítás körüli dolgokra visszavezetni, mert, a mint azt Hegedűs Sándor a képviselőház 1901 január 24-én tartott ülésén részletesen előadta, a kiállítás nagy erkölcsi sikere mellett annak pénzügyi lebonyolítása is teljesen szabályszerűen történt s az előfordult túlkiadások kikerülhetlenek voltak.

A másik esemény, melyet említeni akarok, a *Magyar Gazdaszövetségnek* 1900 őszén *Kassán* tartott kongresszusa, a melynek határozatai a kereskedelmi miniszterhez is felterjesztetvén, alkalmat szolgáltatnak Hegedüs Sándornak, hogy egy 1901 február 27-én kelt s gr. *Károlyi Sándor*hoz, mint a Gazdaszövetség elnökéhez, intézett terjedelmes leiratban tüzetesen nyilatkozzék a kereskedelem- és iparnak a mezőgazdasághoz való viszonyáról s azon feladatokról és intézkedésekről, melyek a kereskedelmi minisztériumban az utóbbira kiható jelentőséggel bírnak. Ebben a programmszerű leiratban van legpregnansabban kifejezésre juttatva a különböző gazdasági ágak egymásra utaltsága s az egyoldaluságtól való tartózkodás intelme, midőn kijelenti, hogy »ha ezen érdekközösséget a maga tisztaságában, menten minden egyoldalú túlzástól, ápolni fogjuk a jövőben is, akkor mindhárom tényező és ezek révén az ország valódi érdekeit fogjuk előmozdítani, mely törekvésében a szövetséget minden rendelkezésemre álló eszközzel támogatni kész vagyok«.

V.

Épen három évig tartott Hegedüs Sándor minisztersége: 1902 márczius 4-én mentette fel a király, »buzgó és kiváló szolgálatai elismerésül« az I. osztályú vaskoronarendet adományozván neki, miután már előzőleg, 1899 szeptember 18-án valóságos belső titkos tanácsosává nevezte volt ki s egyéb kitüntetésekben is bő része volt. Hogy mik voltak okai lemondásának, eléggé ismeretes. Tudva van, hogy a Széll-kormány pozíciójának és a szabadelvű párt belső megerősödése egyaránt szükségessé tette, hogy a volt nemzeti párt egyik vezérférfia a minisztériumban helyet foglaljon s Hegedüs Sándor annál készségesebben engedte át önként helyét, mert maga is érezte, hogy különösen a híres *Adria-vita* óta, melyben méltatlanul gyanúsításoknak is ki volt téve, nem részesült abban a feltétlen támogatásban, melyre egy miniszternek szüksége van, hogy terveit sikeresen keresztülvihesse. E mellett sokkal inkább hordta szíven a szabadelvű párt sorsát, hogysem a párt konszolidációja érdekében személyes áldozatot is ne hozott volna. Csak az esett neki rosszul,

hogy oly időben kellett megválnia állásától, midőn még számos kezdeményezés befejezetlen volt s a minisztersége alatt uralkodott mostoha viszonyok jobbrafordulása neki is lehetővé tette volna, legalább egy részét azoknak az alkotásoknak megvalósítani, melyeket előkészített. Így bizonyos csalódás érzetével vált meg miniszterségétől, melynek a minisztériumtól történt búcsuzásakor kifejezést is adott. »Nem tagadom — válaszolt a tisztikar nevében tartott búcsuztatóban említett nehéz viszonyokra való utalásra — hogy nem ilyen helyzetbe és nem ilyen működésbe képzeltem be magamat, a mikor a minisztériumba beléptem: tele voltam reformeszmékkel, talán tervszerű akciókkal, a melyek forgalmunknak, nemzetgazdasági fejlődésünknek részben új irányokat biztosítottak volna. Ezeket, fájdalom, csak töredékesen valósíthattam és inkább jeleztem, mint kellene tenni; nekem nem lehetett mindent megtenni.« Teljes önérzettel hozzászól azonban: »hogy olyan gyűjteményt, olyan előkészületeket hagyok derék utódomnak majdnem minden szakmában, a melyet, ha bölcsesége szerint felhasználni akar és a megfelelő eszközöket arra meg is találja. akkor bizonyára nagyszabású akció fog Magyarország nemzetgazdasága terén bekövetkezni«.

A minisztérium tisztikara annál nagyobb sajnálattal látta távozni Hegedüs Sándort, mert el kell ismerni, hogy alig volt miniszter, a ki munkatársaival bizalmasabb, mondhatni szeretetteljesebb, patriarchálisabb viszonyt létesített volna, mint ő. A búcsuzást épen ez a meleg viszony tette érzékenynyé s a távozó miniszter szemeibe könnyek gyűltek, mikor azt a benső viszonyt érintette, a melyben tisztviselőivel volt.

A miniszterségtől történt visszalépésével Hegedüs Sándor politikai szereplése is természetsszerűleg szűkebbre szorult. Képviselői mandátumát egyelőre még megtartotta ugyan, s a delegációnak is tagja lett újból, de az 1905. évi téli választásnál ő is kisebbségben maradt ugyanazon városban, a mely neki annyit köszönhetett, a hol csak nemrég: 1902 október 11-én, az ő buzgó fáradságának fényes eredménye gyanánt korán elhunyt nagy művésznök: Fadrusznak kiváló alkotása: Mátyás király szobra lelepleztetett, s a mely még egy évvel előbb, pártkülönbség nélkül, kolozsvári képviselőségének huszadik évfordulója alkal-

mából díszalbumba foglalt üdvözlő irattal ünnepelte. Minél kevésbé folyt be azonban a politikába, annál buzgóbban és odaadóbban fejtette ki ezután lankadatlan munkaerejét a közügyek más térein. A gyakorlati közgazdaságban elfoglalt régi állásait csak részben foglalta vissza, bár ezen a téren is újabb kiváló érdemeket szerzett, többi közt a fontos birtokpolitikai missiót teljesítő s több előkelő intézet patronátusa alatt álló Magyar telepítő- és parcellázó-bank alapítása által, melynek elnöke volt. Publicisztikai tevékenysége is inkább csak vendégszereplésre szorítkozott. De annál melegebben karolta fel egyházának már azelőtt is mindig szívében fekvő ügyeit, különösen midőn 1902 szeptember havában, Tisza Kálmán elhunytá után, a dunántúli ev. ref. egyházkerület *főgondnokává* választott. Szeptember 15-én iktattatott be nagy ünnepséggel Pápán, mely alkalommal nagyhatású beszéddel foglalta el székét. Kevéssel reá, szeptember 24-én, mint a Protestáns irodalmi társaságnak már több év óta elnöke, vezette ennek közgyűlését Hódmezővásárhelyen, a mely szintén alkalmat adott neki, hogy egyháza érdekei iránt meleg szeretetét és odaadó támogatását újból kifejezze. Főgondnoki minőségében 1905-ben a főrendiház tagja lett, mely őt a kvótabizottságba és a delegációba is választotta. A főrendiházban is többször szólalt fel s a delegációnak 1906 őszén Budapesten tartott ülészakájában élénk részt vett különösen a hadseregszállításra vonatkozó vitában.

Közben nagy kedvvel irodalmi tanulmányait folytatta s mindjárt minisztersége után elkezdte kidolgozni annak a munkájának tervét, a melyben — mint gyakorta említé — életének elméleti és gyakorlati tapasztalatait egyesíteni akarta. Nem-sokára hozzá is kezdett az előmunkálatokhoz s folytatta őket állandó buzgalommal minden szabad idejében 1906 őszéig, a mikor meg akarta kezdeni a könyv megírását. Újabb adatok jutottak azonban kezéhez s ezeket is belé akarta illeszteni rendszerébe. Tovább nem juthatott. Mi lett volna e nagy munkája, életének tanulságai? E kérdésre a garmadába gyűjtött töménytelen jegyzet-, kijegyzés- és feljegyzésből a következőket lehet megállapítani: A mű célja volt *Magyarország közgazdasági berendezése gróf Széchenyi István szempontjából*. Tartalma azonban, a mint a jegyzetekből látható, jóval több lett volna mint a

mennyit címe mond. Hegedüs első sorban áttanulmányozta Széchenyi István összes műveit, még pedig oly gondnal, hogy pl., mivel Széchenyi naplójának Zichy Antal-féle kiadását hiányosnak tartotta, külön kivonatot készíttetett Széchenyi naplójának eredetijéből, különös tekintettel a legnagyobb magyar közgazdasági eszméinek kifejlődésére és terveire. Széchenyi eszméinek szétbontása után nemcsak a reá vonatkozó nagy irodalmat búvárolta át, de különös kedvteléssel állította össze jegyzeteit Dessewffy polémiái, Orosz József 1832-iki bírálata s általában az összes Széchenyi-polémiák tekintetében. Ezután Széchenyi közgazdasági eszméinek és terveinek gyökérszálaikat bonczolta széjjel, még pedig kettős irányban kutatott: egyrészt a XVIII. század országgyűléseinek, különösen az országgyűlési bizottságok közgazdasági javaslatait vetette össze Széchenyi későbbi terveivel, másrészt azon elméleti meghatározásoknak, melyeket Széchenyi a hitelről, tőkéről, munkáról stb. adott, az akkori s később külföldi irodalom szempontjából való megvilágításával foglalkozott.

Mindez azonban csak előkészítés lett volna, a munka tulajdonképeni gerincze most következett. Hegedüs Sándor hazánkban minden egyes szerves közgazdasági intézményét meg akarta világítani abból a szempontból, hogy mi volt Széchenyi terve arra nézve, mennyi létesült Széchenyi kezdeményezéséből, mennyi az, a miben eltértünk tőle s vajjon hasznunkra vagy kárunkra vált-e ez az eltérés? Így akarta voltaképen egyrészt felásni gyökereit Magyarország mai közgazdasági rendezésének, másrészt pedig — megfordítva — Széchenyi eszméit végigvezetni a XX. század küszöbéig s ily módon e nagy készülő munkája körül csoportosította összes irodalmi, közgazdasági és történelmi tanulmányait olyannyira, hogy a miniszterségének idejében készített terveket, emlékiratokat Széchenyi-kutatásainak megfelelően csoportosította. 1906 őszén már meg akarta kezdeni »élete munkájának« — a mint nevezé — leírását, sőt a Magyar Közgazdasági Társaságban előre be is jelentette a mű megjelenését.

De, sajnos, a tervbe vett e nagyszabású munka befejezését megakasztotta az év végén bekövetkezett súlyos betegsége, mely csakhamar tevékeny életét kioltotta. A gondviselés nem

engedte, hogy önmagának emelje ezt a szép monumentumot, mely bizonyára nagy tanulságul szolgált volna késői nemzedékeknek is.

A betegség, mely Hegedüs Sándort idő előtt elragadta, váratlanul következett be. Deczember 21-én délben gyenge szélhűdés érte, a minek következtében félszemére megbénult. De azért délután még elvégezte dolgait, sőt este hangversenyen is volt. Másnap, szombaton, azonban baloldali szélhűdés érte s teljesen leverte lábáról. Vasárnap még rosszabbul lett, hétfőn reggelre már elvesztette eszméletét s pénteken, deczember 28-án délelőtt megváltotta szenvedéseitől a nagyon is korán bekövetkezett halál, melynek híre gyorsan elterjedt az országban s általános, mély részvétet keltett. A Magyar Tud. Akadémia, a főrendiház, a református templomok s mindazon intézetek, melyeknek élén állt, gyászlobogót tűztek ki s az összes lapok hasábos cikkeiben és életrajzokban méltatták a kiváló férfiú pályafutását és érdemeit; maga ő Felsége a király is részvétét fejezte ki a bánatos özvegynek. Épen az év utolsó napján kísértük ki örök nyugalóhelyére földi maradványait a Kálvin-téri ref. templomból, a hol, mint az ev. ref. egyház egyik főgondnokát, méltó díszravatalra helyezték s úgy a kormány, mint a különböző testületek képviselőinek s óriási közönség részvétele mellett Antal Gábor püspök megható gyászbeszéddel, csekélységem a M. T. Akadémia nevében a következő szavakkal búcsuztatta: »Azon számos testület között, melyek Hegedüs Sándort az ő lesújtott családja után legmélyebben gyászolják, legelső helyen áll a M. Tud. Akadémia, melynek a megboldogult közel negyedszázad óta nagyérdemű és állandóan működő, előbb levelező, majd rendes tagja volt. E testület nevében nekem, mint egykori munkatársának, jutott a szomorú feladat, hogy tanuságot tegyek arról, mily érzékeny veszteséget szenvedett a magyar tudományos világ is az ő, sajnos, nagyon is korai váratlan elhunytá által. Hegedüs Sándorról el lehet mondani, hogy a mint egyfelől folytonos tanulmányainak és gazdag ismereteinek köszönhetette nagy sikereit és emelkedését, viszont a magyar tudomány is sokat köszönhet neki. Egész életén keresztül, fiatal korában ép úgy, mint legmagasabb államférfiúi pozíciójában, fáradhatatlanul azon buzgólkodott, hogy tudományos és kulturális

intézményeink gyarapodjanak, kellő anyagi és erkölcsi támogatásban részesüljenek és minél magasabb színvonalra emelkedjenek. E mellett maga is oly kiváló munkákkal gazdagította tudományos irodalmunkat, melyek tartós hatást gyakoroltak, állami és társadalmi feladatainkat irányították s előkelő helyet szereztek neki legjelesebb publicisztáink között. A mi Akadémiánk annál nagyobb kegyelettel gondol reá, mert senki nálánál jobban nem viselte szíven annak fejlődését, senki sem érdeklődött melegebben annak munkálkodása iránt. Mindig az elsők között volt, ha tenni kellett érte, s legnagyobb politikai elfoglaltsága sem gátolta abban, hogy részt ne vegyen annak ügyeiben. Valóban nagy hiányát fogjuk érezni e derék férfiúnak, s a midőn fájdalomtelt szívvel örökre búcsut kell vennünk tőle : csak az nyujt nekünk némi vigasztalást, hogy szellemileg tovább is köztünk marad s emléke nekünk mindig például fog szolgálni.«

E szavak idézésével zárom most is emlékbeszédemet, melyet még annak megemlékezésével egészíthetek ki, hogy a fővárosi Közmunkák Tanácsa a Magyarországi Hirlapírók Nyugdíjintézetének arra a kérelmére, hogy elhunyt alelnöke, a magyar hirlapírás kiváló munkása, Hegedüs Sándor neve egyik budapesti utcának róla való elnevezésével megörökíttessék, a VI. kerületi Kemnitzer-utczát, mely a Liszt Ferencz tértől a Rózsa-utczáig terjed, *Hegedüs Sándor utczának* nevezte el.

V. KÖTET.	I. Fábrián Gábor rendes tagról. <i>Zichy Antal</i> t. tagtól	— kor. 20 fill.
	II. Tanárky Gedeon lev. tagról. <i>Tóth Lőrincz</i> r. tagtól	— > 80 >
	III. Dr. Zlamál Vilmos lev. tagról. <i>Galgóczy Károly</i> lev. tagtól	— > 20 >
	IV. Fleischer Leberecht Henrik k. t.-ről. <i>Goldziher Ign.</i> l. tagtól	— > 60 >
	V. Hornyik János lev. tagról. <i>Szilágyi Sándor</i> r. tagtól	— > 40 >
	VI. Reichard Henrik Vilmos k. tagról. <i>Kanitz Ágost</i> lev. tagtól	— > 40 >
	VII. Boissier Péter Edmund k. tagról. Dr. <i>Haynald Lajos</i> t. tagtól	— > 40 >
	VIII. Greguss Ágost rendes tagról. <i>Bánóczy József</i> l. tagtól	— > 40 >
	IX. Grote Artur külső tagról. Dr. <i>Duka Tivadar</i> l. tagtól	— > 20 >
	X. Rózsay József t. tagról. Dr. <i>Batizfalvy Sámuel</i> l. tagtól	— > 40 >

VI. KÖTET.	I. Petzval Ottó r. tagról. <i>Kondor Gusztáv</i> l. tagtól	— > 20 >
	II. Ökröss Bálint lev. tagról. <i>Tóth Lőrincz</i> r. tagtól	— > 40 >
	III. Hunfalvy János r. tagról. <i>Keleti Károly</i> r. tagtól	— > 60 >
	IV. Tóth Ágoston lev. tagról. <i>Hollán Ernő</i> t. tagtól	— > 40 >
	V. Oppolzer Tivadar külső tagról. <i>Konkoly Miklós</i> tisz. tagtól	— > 30 >
	VI. Paúr Iván lev. tagról. <i>Hampel József</i> l. tagtól	— > 50 >
	VII. Pauer János l. tagról. Dr. <i>Czobor Béla</i> l. tagtól	1 > 20 >
	VIII. Heer Oszwald külső tagról. <i>Klein Gyula</i> l. tagtól	— > 80 >
	IX. Balogh Kálmán r. tagról. <i>Högyes Endre</i> r. tagtól	1 > 20 >
	X. Pott Frigyes Ágoston k. tagról. <i>Pecz Vilmos</i> l. tagtól	— > 40 >
	XI. Danielik János t. tagról. <i>Szvorényi József</i> t. tagtól	— > 60 >
	XII. Apáthy István r. tagról. <i>Mattekovics Sándor</i> l. tagtól	— > 60 >
	XIII. Rómer F. Flóris r. tagról. <i>Hampel J.</i> l. tagtól	-1 > 20 >
	XIV. Zsigmondy Vilmos l. tagról. <i>Péchy Antal</i> l. tagtól	— > 50 >
	XV. Rónay János Jácint r. tagról. <i>Pór Antal</i> l. tagtól	— > 60 >

VII. KÖTET.	I. Pesty Frigyes r. tagról. <i>Ortvay Tivadar</i> l. tagtól	— > 80 >
	II. Gorové István t. tagról. <i>György Endre</i> l. tagtól	— > 40 >
	III. Beöthy Leó l. tagról. <i>György Endre</i> l. tagtól	— > 40 >
	IV. Jendrassik Jenő r. tagról. <i>Klug Nándor</i> l. tagtól	— > 60 >
	V. Ráczsa Ráczsendrakála Mitra k. t.-ről. <i>Duka Tivadar</i> l. tagtól	— > 80 >
	VI. Kacskovics Lajos l. tagról. <i>Nagy Iván</i> r. tagtól	— > 20 >
	VII. Ballagi Mór r. tagról. <i>Imre Sándor</i> r. tagtól	1 > — >
	VIII. Lenhossék József r. tagról. <i>Mihalkovics Géza</i> r. tagtól	— > 90 >
	IX. Haán Lajos l. tagról. <i>Zsilinszky Mihály</i> l. tagtól	— > 60 >
	X. Keleti Károly r. tagról. <i>Jekelfalussy József</i> l. tagtól	— > 60 >

VIII. KÖTET.	I. Szücs István lev. tagról. <i>Ballagi Géza</i> l. tagtól	— > 60 >
	II. Renan mint orientalista. <i>Goldziher Ignác</i> r. tagtól	2 > — >
	III. Pančič József külső tagról. <i>Kanitz Ágost</i> l. tagtól	— > 80 >
	IV. Báró Kemény Gábor t. tagról. <i>György Endre</i> l. tagtól	— > 60 >
	V. Wenzel Gusztáv r. tagról. <i>Vécsey Tamás</i> r. tagtól	1 > 50 >
	VI. Sir Richard Owen k. tagról. <i>Margó Tivadar</i> t. tagtól	1 > — >
	VII. Vajkay Károly l. tagról. <i>Tóth Lőrincz</i> r. tagtól	— > 60 >
	VIII. Grünwald Béla l. tagról. <i>Láng Lajos</i> r. tagtól	— > 60 >
	IX. Deák Farkas r. tagról. Báró <i>Radvánszky Béla</i> t. tagtól	— > 30 >
	X. Szabó Károly r. tagról. <i>Szilágyi Sándor</i> r. tagtól	— > 30 >
	XI. Markusovszky Lajos t. tagról. <i>Högyes Endre</i> r. tagtól	— > 60 >
	XII. Roscher Vilmos k. tagról. <i>Kautz Gyula</i> r. tagtól	1 > 50 >

IX. KÖTET.	I. Cantù Caesar k. tagról. <i>Óváry Lipót</i> l. tagtól	— > 60 >
	II. Dankó József lev. tagról. <i>Pór Antal</i> r. tagtól	— > 60 >
	III. Nagy Imre r. tagról. <i>Fejérpataky László</i> r. tagtól	— > 50 >
	IV. Ludwig K. F. V. k. tagról. <i>Klug Nándor</i> r. tagtól	— > 60 >
	V. Kronecker Lipót k. tagról. <i>Rados Gusztáv</i> l. tagtól	— > 30 >
	VI. Margó Tivadar t. tagról. <i>Entz Géza</i> r. tagtól	— > 60 >
	VII. Gneist Rudolf k. tagról. <i>Concha Győző</i> l. tagtól	— > 80 >

IX. KÖTET.		VIII. Du Bois-Reymond E. k. tagról. <i>Thanhoffer L. r. tagtól</i> ...	—	kor. 60	fil.
		IX. Xántus János l. tagról. <i>Mocsáry Sándor l. tagtól</i> ...	—	> 60	>
		X. Hazslinszky Frigyes r. tagról. <i>Mágócsy-Dietz S. l. tagtól</i> ...	—	> 80	>
		XI. Finály Henrik l. tagról. <i>Márki Sándor l. tagtól</i> ...	1	> 20	>
		XII. Török József és Antal Géza tagokról. <i>Högyes Endre r. tagtól</i> ...	—	> 60	>
X. KÖTET.		I. Spencer Wells k. tagról. <i>Duka Tivadar l. tagtól</i> ...	—	> 30	>
		II. Szathmáry György l. tagról. <i>Zsilinszky Mihály r. tagtól</i> ...	—	> 60	>
		III. Gladstone W. E. k. tagról. <i>György Endre l. tagtól</i> ...	—	> 60	>
		IV. Ábel Jenő l. tagról. <i>Hegedűs István l. tagtól</i> ...	—	> 60	>
		V. Horvát Boldizsár t. tagról. <i>Tóth Lőrincz r. tagtól</i> ...	1	> —	>
		VI. Nagy Iván r. tagról. <i>Márki Sándor l. tagtól</i> ...	—	> 40	>
		VII. Mihalkovics Géza r. tagról. <i>Thanhoffer Lajos r. tagtól</i> ...	—	> 50	>
		VIII. Pasteur Lajos k. tagról. <i>Högyes Endre r. tagtól</i> ...	1	> —	>
		IX. Capasso Bertalan k. tagról. <i>Óvady Lipót l. tagtól</i> ...	—	> 30	>
		X. Jurányi Lajos r. tagról. <i>Mágócsy-Dietz Sándor l. tagtól</i> ...	1	> —	>
		XI. Bunsen Róbert k. tagról. <i>Than Károly r. tagtól</i> ...	1	> —	>
		XII. Gr. Andrásy Manó l. tagról. <i>Br. Radvánszky Béla t. tagtól</i> ...	—	> 30	>
XI. KÖTET.		I. Domanovszky Endre l. tagról. <i>Alexander Bernát l. tagtól</i> ...	—	> 30	>
		II. Hauer Ferencz k. tagról. <i>Böckh János l. tagtól</i> ...	1	> 20	>
		III. Telfy Iván l. tagról. <i>Pecz Vilmos l. tagtól</i> ...	—	> 80	>
		IV. Szilágyi Sándor r. tagról. <i>Fraknói Vilmos r. tagtól</i> ...	2	> —	>
		V. Laufenaucr Károly l. tagról. <i>Kéthy Károly l. tagtól</i> ...	—	> 30	>
		VI. Arneth Alfréd k. tagról. <i>Károlyi Árpád r. tagtól</i> ...	—	> 40	>
		VII. Hollósy Jusztinián l. tagról. <i>Fehér Ipoly t. tagtól</i> ...	—	> 40	<
		VIII. Jekelfalussy József r. tagról. <i>Vargha Gyula l. tagtól</i> ...	—	> 40	<
		IX. Fodor József r. tagról. <i>Högyes Endre r. tagtól</i> ...	—	> 20	>
		X. Horvát Árpád l. tagról. <i>Károlyi Árpád r. tagtól</i> ...	—	> 40	>
		XI. Halász Ignác l. tagról. <i>Szilasi Móricz l. tagtól</i> ...	—	> 40	>
		XII. Tóth Lőrincz r. tagról. <i>Vécsey Tamás r. tagtól</i> ...	1	> —	>
XII. KÖTET.		I. Taine Hippolyt k. tagról. <i>Alexander Bernát l. tagtól</i> ...	—	> 60	>
		II. Heller Ágost r. tagról. <i>Fröhlich Izidor r. tagtól</i> ...	—	> 60	>
		III. Kerékgyártó Árpád l. tagról. <i>Békefi Remig l. tagtól</i> ...	—	> 60	>
		IV. Plósz Pál l. tagról. <i>Lengyel Béla r. tagtól</i> ...	—	> 30	>
		V. Bethlenfalvi Balássy Ferencz l. tagról. <i>Szentkláray Jenő l. tagtól</i> ...	—	> 80	>
		VI. Kondor Gusztáv l. tagról. <i>Kövesligethy Radó l. tagtól</i> ...	—	> 60	>
		VII. Krones Ferencz k. tagról. <i>Wertheimer Ede l. tagtól</i> ...	—	> 30	>
		VIII. Bertrand Sándor k. tagról. <i>Wosinsky Mór l. tagtól</i> ...	—	> 30	>
		IX. Torma Károly r. tagról. <i>Téglás Gábor l. tagtól</i> ...	—	> 60	>
		X. Czobor Béla r. tagról. <i>Békefi Remig l. tagtól</i> ...	—	> 80	>
		XI. Ráth Zoltán l. tagról. <i>Vargha Gyula l. tagtól</i> ...	—	> 60	>
		XII. Szigeti József l. tagról. <i>Berczik Árpád l. tagtól</i> ...	—	> 45	>
XIII. KÖTET.		I. Mátyás Flórián r. tagról. <i>Békefi Remig l. tagtól</i> ...	—	> 40	>
		II. Pulszky Ágost l. tagról. <i>Concha Győző r. tagtól</i> ...	—	> 80	>
		III. Staub Móricz l. tagról. <i>Mágócsy-Dietz S. l. tagtól</i> ...	—	> 80	>
		IV. Gróf Kuun Géza tiszt. és ig. tagról. <i>Goldziher I. r. tagtól</i> ...	—	> 60	>
		V. Br. Radvánszky Béla t. és ig. tagról. <i>Zsilinszky M. r. tagtól</i> ...	—	> 60	>
		VI. Fayer László lev. tagról. <i>Balogh Jenő lev. tagtól</i> ...	1	> —	>
		VII. Hoffmann Pál r. tagról. <i>Vécsey Tamás r. tagtól</i> ...	—	> 30	>
		VIII. Wosinsky Mór l. tagról. <i>Ortway Tivadar r. tagtól</i> ...	1	> —	>
		IX. Reclus Elisée k. tagról. <i>Lóczy Lajos r. tagtól</i> ...	—	> 80	>
		X. Csaplár Benedek l. tagról. <i>Ortway Tivadar r. tagtól</i> ...	1	> 20	>
		XI. Schmidt Sándor l. tagról. <i>Schafarzik Ferencz l. tagtól</i> ...	—	> 60	<